

ISSN 2587-2591

TOBİDER

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 9 / Issue: 1

Cilt: 9 / Sayı: 1

2025

ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda dört defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor, ASCI Database, ve Asos indeks tarafından taranmaktadır.

International Journal of Social Sciences (TOBİDER) is an international peer-reviewed journal published four times a year.

All responsibility for the language, scientific and legal aspects of all articles published in TOBİDER Journal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the publisher. It cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not to publish the articles submitted to the journal. TOBİDER is indexed by MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Turkish Education Index, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor and Asosindex.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 9/1 2025

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Sadık HACI - Ankara University

Editörler / Editor

Assoc. Prof. Dr. Selçuk ŞENTÜRK - Ordu University

Dilara AVCI - Kırşehir Ahi Evran University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja Jakimovska TOSİC - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola MIKOŁAJCZAK - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Prof. Dr. Marinela MLADENOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Prof. Dr. Vahdet ÖZKOÇAK - Hitit University

Assoc. Prof. Dr. Nurie MURATOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika AİMAGAMBETOVA - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek ƏFƏNDİYEVA - Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Melike ÜZÜM - Hacettepe University

Assoc. Prof. Dr. Emine SONAL - Yaşar University

Asst. Prof. Dr. Milena ANGELOVA – New Bulgarian University

Asst. Prof. Dr. Bora GÖKTAŞ - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. BİLGE GÖKTER GENÇER - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Fırat ERİKLİ - Mersin University

Assist. Prof. Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

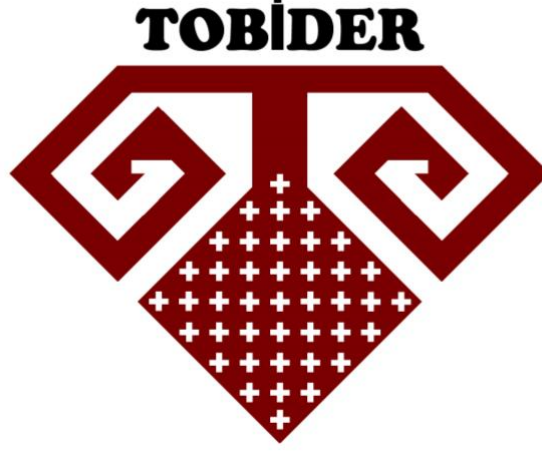
Dr. Antony HOYTE-WEST - Independent Researcher - United Kingdom

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 9/1 March 2025

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İletişim/Contact Info

E-mail: dacki007@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler>

(ISSN: 2587-2591)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Zeynep BOZKIR & Aykut KİŞMİR

SIFIR SE EYK TAK ROMANINDA POSTMODERN EDEBİYAT DUYARLILIĞI

POSTMODERN LITERATURE SENSITIVITY IN THE NOVEL SIFAR SE EYK TAK

..... 1-14

Emre BOZ & Mutlu Yılmaz

STOCKHOLM KONFERANSI'NDAN GÜNÜMÜZE: POLİTİK EKOLOJİ
PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRENİN KORUNMASINA DAİR ULUSLARARASI
GELİŞMELER

FROM THE STOCKHOLM CONFERENCE TO PRESENT DAY: INTERNATIONAL
DEVELOPMENTS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION FROM A POLITICAL
ECOLOGY PERSPECTIVE..... 15-44

Filiz YILMAZ

SAVAŞ KARŞITI BİR ŞAİR SANKİCHİ TÖGE: BİREYSEL TANIKLIKTAN KÜRESEL
BARIŞA

AN ANTI-WAR POET SANKİCHİ TÖGE: FROM PERSONAL TESTIMONY TO
GLOBAL PEACE..... 45-62

Hakan Emre ZİYAGİL

BİR MÜZİK PRODÜKSİYONU OLUŞUMU, AŞAMALARI VE HAYATA GEÇİRİLMESİ
("KONSERVATUVARIN SESİ" ADLI BAP PROJE ÖRNEĞİ)

FORMATION, STAGES AND IMPLEMENTATION OF A MUSIC PRODUCTION
(EXAMPLE OF A BAP PROJECT NAMED "THE VOICE OF THE CONSERVATORY")
..... 63-85

Nuray AKDEMİR

JAPONYA PANOPTİKONU: HARUO SATŌ'NUN NONSHARAN KAYITLARI'NDA
KENTSEL VE BEDENSEL DÖNÜŞÜM

THE JAPANESE PANOPTICON: URBAN AND BODILY TRANSFORMATION IN
HARUO SATŌ'S THE RECORD OF NONCHALANT 86-97

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 9/1 March 2025

Fuat ADMIŞ

İMÂMET NAZARİYESİNİN KUMMÎ TEFSİRİNE ETKİSİ

THE INFLUENCE OF IMAMATE THEORY ON THE TAFSİR AL-QUMMI 98-124

Feyza ÜNLÜ DALAYLI

DİJİTAL ÇAĞDA HEGEMONYA VE İDEOLOJİ: YENİ MEDYA, GRAMSCI VE
ALTHUSSER PERSPEKTİFİNDEN DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI

HEGEMONY AND IDEOLOGY IN THE DIGITAL AGE: NEW MEDIA, IDEOLOGICAL
DEVICES OF THE STATE FROM THE PERSPECTIVE OF GRAMSCI AND
ALTHUSSER..... 125-136

Aliye GENÇ & Perihan YALÇIN

FRANSIZCA ÖĞRETMEN ADAYLARININ SANAL GERÇEKLİĞE DAİR
GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ (GAZİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

AN EXAMINATION OF PRE-SERVICE FRENCH LANGUAGE TEACHERS'
PERCEPTIONS OF VIRTUAL REALITY (THE CASE OF GAZİ UNIVERSITY) ... 137-158

Seçil KAYA

SOSYAL MEDYA KULLANAN KADINLARIN İDEAL DIŞ GÖRÜNÜŞ ALGILARININ
ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE IDEAL APPEARANCE PERCEPTIONS OF WOMEN USING SOCIAL
MEDIA IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES 159-177

Selen Devrim ÜLKEBAŞ

MODERN TÜKETİM VE NESNE-İNSAN İLİŞKİSİ: DAVID CRONENBERG'İN
VIDEODROME, CRASH VE EXISTENZ FİMLERİNE BAUDRILLARDCI BİR BAKIŞ

MODERN CONSUMPTION AND OBJECT-HUMAN RELATION: A
BAUDRILLARDIAN PERSPECTIVE ON DAVID CRONENBERG'S VIDEODROME,
CRASH, AND EXISTENZ..... 178-194

Umut DAĞ

PLATON'S CRITIQUE OF DEMOCRACY IN THE POLITEIA (REPUBLIC): POLITICS
AS EPISTEME

PLATON'UN POLITEIA (DEVLET) ESERİNDE DEMOKRASİ ELEŞTİRİSİ: EPISTEME
OLARAK POLİTİKA..... 195-209

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 9/1 March 2025

Emir TÜRKOĞLU & Osman BOR

CUMHURİYET'İN KURULUŞ DÖNEMİ (1923-1950) İKTİSADİ KALKINMA VE MODERNLEŞME FAALİYETLERİNDE REKLAMLAR

ADVERTISEMENTS IN ECONOMIC DEVELOPMENT AND MODERNISATION ACTIVITIES IN THE FOUNDATION PERIOD OF THE REPUBLIC (1923-1950)..210-237

Gülce YANMAZ DÜZTABAN

ÇOCUKLARDA MÜZİK EĞİTİMİNE İLİŞKİN YAYGIN EĞİTİM SÜREÇLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR

APPROACHES TO NON-FORMAL EDUCATION PROCESSES RELATED TO MUSIC EDUCATION IN CHILDREN AND PRACTICES IN TÜRKİYE238-258

Esmâ KAYAR

DUNS SCOTUS, OCKHAMLI WILLIAM VE JEAN BURIDAN'DA KİMERALAR VE MANTIKSAL OLANAK

CHIMERAS AND LOGICAL POSSIBILITY IN DUNS SCOTUS, WILLIAM OF OCKHAM AND JEAN BURIDAN.....259-270

Fikrullah ÇAKMAK

KELAMÎ TARTIŞMALAR İÇERİSİNDE AHLAKIN BUHARLAŞMASI

THE DISSIPATION OF MORALITY WITHIN THEOLOGICAL DISCUSSIONS....271-293

Selin DAL

PARADİGMA VE SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ: SOSYOLOJİNİN TARİHSEL SÜRECİ ÜZERİNDEN EPİSTEMOLOJİK BİR OKUMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARADIGM AND SOCIOLOGY: A EPISTEMOLOGICAL READING THROUGH THE HISTORICAL PROCESS OF SOCIOLOGY294-308

Özkan SAATÇIOĞLU

MATEMATİK KAYGISI ÖLÇEĞİ KISA FORMU'NUN TÜRKÇE VERSİYONU: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

TURKISH VERSION OF BRIEF MATH ANXIETY SCALE: A STUDY OF VALIDITY AND RELIABILITY309-336

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 9/1 March 2025

Emine AKÇELİK & Alkan ÜSTÜN

JÜRGEN HABERMAS and the THEORETICAL FRAMEWORK of HIS IDEAS

JÜRGEN HABERMAS ve DÜŞÜNCELERİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ 337-352

İsmail Derrida KIRAN

TÜRKİYE'DE İLK KADIN BAŞBAKAN: TANSU ÇİLLER

THE FIRST FEMALE PRIME MINISTER IN TÜRKİYE: TANSU ÇİLLER 353-372

Ayşe Gül GÜLER ÜNAL & Abdulkerim Güler

AN EVALUATION OF THE REASONS WHY FORMER SOLDIERS TRANSFERRING FROM TURKISH ARMED FORCES TO OFFICIALSHIP, THEIR VIEW OF SPIRITUALITY AND THE IMPORTANCE OF SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDEN MEMURLUĞA GEÇİŞ YAPAN ESKİ ASKERLERİN GEÇİŞ NEDENLERİ, MANEVİYATA BAKIŞLARI VE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİĞİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA 373-394

Hatice SAĞINAK & Serap UZUNER YURT

RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARINDA DUVARIN İMGESEL KULLANIMI

THE IMAGINARY USE OF THE WALL IN ILLUSTRATED CHILDREN'S BOOKS 395-407

Müslüm KAYACI

YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİSİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ: FIRSATLAR AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

THE IMPACTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY ON PUBLIC ADMINISTRATION: AN ASSESSMENT IN TERMS OF OPPORTUNITIES 408-426

Hristo DIMITROV

ECHOES OF THE GRAIL: THE ROLE OF THE FISHER KING MYTH IN ELIOT'S "THE WASTE LAND" 427-455

Martin HENZELMANN

BOOK REVIEW:

70 YEARS OF BULGARIAN STUDIES IN BUDAPEST 456-458

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 9/1 March 2025

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

[DOI Number:http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.1](http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.1)

Volume 9/1

2025 p. 1-14

SIFIR SE EYK TAK ROMANINDA POSTMODERN EDEBİYAT DUYARLILIĞI*

POSTMODERN LITERATURE SENSITIVITY IN THE NOVEL SIFAR SE EYK TAK

Zeynep BOZKIR**
Aykut KIŞMİR***

ÖZ

Yirminci yüzyılın yarısından itibaren edebiyatın tüm alanlarında adından söz ettiren postmodernizm, önemli bir fikir akımıdır. Edebî bir terim olarak bu akımın ortaya çıkmasından itibaren 1980-1990'larda edebiyat dünyasında eleştirel bir kavram halinde daha geniş bir şekilde kullanılmış, böylece zamanla çağdaşlığı tanımlayan önemli kültürel, politik ve entelektüel bir hareket olmuştur. Edebiyat alanında da etkili bir eğilim göstermesi bakımından farklı tarz, teknik, üslup ve biçimsellik ile yenilikler sunmaktadır. Postmodernizmin Urdu edebiyatına etkileri de kaçınılmaz olmuştur. Bu çalışmada Urdu edebiyatının önemli yazarlarından Mirza Athar Beg'in *Sıfır Se Eyk Tak (Sıfır'dan Bir'e Kadar)* romanı, postmodern özelliklerden yararlanılarak incelenecektir. Mirza Athar Beg'in romanı, modern Pakistan toplumundaki sınıf, kast, kültür, cinsiyet ve toplumsal gerçeklikteki farklılıkların yarattığı kimliklerin çoğulluğunu gerçekçi bir şekilde tasvir eden Urdu postmodern edebiyat duyarlılığını yansıtır. Romanın temaları; aşk, nefret, ölüm, yaşam, din, meslek ve toplum deneyimlerine dayanır. Öte yandan karakterlerin çoklu kimlikler veya benlikler sergilemesi ve bu olgunun, kimliğin akışkan bir kavram olduğunu yansıtmaları nedeniyle sabit kimlik kavramına meydan okur. Ayrıca postmodern roman anlayışına uygun olarak roman; başlangıç, yükseliş, doruk noktası gibi geleneksel bir formüle bağlı kalmaz. Hikâyenin ilerleyişi beklenmedik dönüşler içerir. Olay örgüsünde geçmiş ile şimdiki zamanın çeşitli olaylarına geri dönüşler sağlanır. Bu makale, seçilen romanın dil, kurgusalılık ve tarih açısından postmodern durumlarını ortaya koymaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: *Modernizm, Postmodernizm, Üstkurmaca, Metinlerarasılık, Mirza Athar Beg.*

* Bu makale "Mirza Athar Beg'in Sıfır Sa Eyk Tak romanında Postmodern Unsurlar" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: zeynep-bzkr@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-2647-1468, Ankara, Türkiye.

*** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-mail: kismir@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3686-9229, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

Postmodernism, which has made a name for itself in almost all fields since the half of the twentieth century, is an important intellectual movement. It has been an important cultural, political and intellectual force defining modernity since its emergence as a literary term and its wider use as a critical concept in the 1980s and 1990s. Since it has a effective tendency in the field of literature, it offers innovations with different forms, techniques, styles and formalities. The effects of postmodernism on Urdu literature have also been inevitable. Therefore, in this study, the novel ‘Sıfır Se Eyk Tak’ by Mirza Athar Beg, one of the important writers of Urdu Literature, will be examined by making use of postmodern feature. Mirza Athar Beg’s novel reflects the Urdu postmodern literary sensibility that realistically depicts the plurality of identities created by differences in class, caste, culture, gender and social reality in modern Pakistani society. The themes of the novel; it is based on experiences of love, hate, death, life, religion, profession and society. On the other hand, it challenges the concept of fixed identity as the characters display multiple identities or selves and this phenomenon reflects that identity is a fluid concept. Moreover, the novel is in accordance with the postmodern understanding of the novel; It does not adhere to a traditional formula such as beginning, rise, climax. The progression of the story takes unexpected turns. The plot provides flashbacks to various events of the past and present. The article aims to reveal the postmodern situations of the selected novel in terms of language, fictionality and history.

Keywords: *Modernism, Postmodernism, Metafiction, Intertextuality, Mirza Athar Beg.*

Giriş

Postmodernizm, modernizme bir tepki olarak ortaya çıkmış ve birçok açıdan benzerlikler taşımasına rağmen modernizmin eğilimlerine karşı çıkmıştır. Modernizm, nesnelere ve olayların altında derin anlamlar ararken; postmodernizm, görünene odaklanarak anlam öne sürmekten kaçınır. Modernizm akıl ve bilim temelli bir sentezi benimser, postmodernizm ise; insan deneyimini çelişkili, parçalanmış ve belirsiz bir şekilde görür ve bu dünya görüşüne odaklanır. Postmodernizmi anlamak için öncelikle modernizmin bilinmesi gerekir. Ecevit, modernizmin “Rönesans ile başlayıp, 18. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerle ivme kazandığını, birey ve aklın odağa taşındığını” (2021: 43) belirtir. Bu dönemde düzen hakimdir ve modernizmin kuralcı yapısı ön plana çıkar. Karauğuz, modernizmi “öznenin uyanışı olarak tanımlar ve bu süreçte insanın kendini ve doğayı keşfedeceğini” (2020: 20) ifade eder. Modernizmde farklı olana hoşgörü yoktur; asimile etme ve yabancılaştırma eylemi söz konusudur. Young’ın da belirttiği gibi “Sömürgecilik ve emperyalizm, bir halkın başkalarına tabî kılınma biçimlerini içermiştir” (2016: 20). Bu bağlamda, modernleşme tarihi emperyalizm ve sömürgecilik ile doğrudan ilişkilidir.

Modernizm, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında sanat ve kültüre egemen olan bir akımdır. İnsanlar kültürel ve sosyal değerlerin gözden geçirilmesi ile ilerlemenin mümkün olduğuna inanmışlardır. Ecevit’e göre “Bu dönem, rasyonalist bilincin zirveye ulaştığı, akıl ve bilimin toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelere yön verdiği, kendi ilkeleri dışındaki tüm eğilimleri ve yaşam görüşlerini

reddettiği bir süreçtir” (2021: 43). Aydınlanma düşüncesiyle birlikte bireyin özgürlüğü vurgulanmış ve birey, dinin etkisinden kurtularak kendi fikirleriyle yaşama fırsatı bulmuştur. Teknolojinin gelişmesiyle bireylerin yaşam kalitesi değişmiştir. Bu durum, yazar ve aydınları da etkilemiştir. Karaduman “Modernist edebiyatın yazarları; bilinçaltına ve bireyin iç dünyasına yöneldiğini, bu sayede karakterlerde yenilikler yaratıldığını” (2010: 2890) belirtmektedir. Öte yandan yirminci yüzyılın ilk yarısındaki savaşlar, insanî gelişmeye ilişkin beklentileri yok etmiştir. “II. Dünya savaşı sonrası bireylerin ruhsal bunalımları derinleşmiştir. Yerellikten uzak ve sistemsiz olan bir yaklaşım sorun çözücü olamaz. II. Dünya savaşı sonrası insanlar kendilerine yabancılaşmış, ruh ve hafıza kaybı yaşamıştır” (Karauğuz 2020: 23). Modernizm, Aydınlanma çağı ile insanları din ve gelenekten kurtarır ancak insanı akıl ve teknolojinin tutsağı haline getirir. Tüm bunlar, modernizmin karşıtı olan postmodernizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Postmodernizm, evrensel bir gerçekliğin olmadığını ve gerçeklik ile ahlakî değerlerin önemsiz olduğunu savunur. Bu yönüyle çoğulculuğu ve parçalanmışlığı hedefler; üstelik herhangi bir ideolojiye bağlı değildir, değişen dünyaya ve farklılıklara ayak uydurur.

Yirmi birinci yüzyılın başlamasıyla birlikte Urdu kurgusunda küreselleşmenin kültürel hayata etkilerine ve toplumda meydana gelen sorunlara yer verilir. Bu kurgu, ekolojik denge ve ekonomik stresin yarattığı yeni değerleri incelerken, Urdu edebiyatında da üslup, tarz ve teknikte yeni deneyimlere yön verir. Böylece Urdu edebiyatında küresel düzeyde yazılan kurguyla kıyaslanabilecek eserler ortaya çıkar ve yeni yazarlar için ilham kaynağı olur. Bu durum, postmodern Urdu roman yazarlarının sayısının artmasına ve Urdu romanının yeni olanaklara kapı aralmasını sağlar.

Mirza Athar Beg, postmodern roman türünde kendini ifade eden, kurgusunu postmodern üsluplarla süsleyen yirmi birinci yüzyılın önemli roman yazarlarından biridir. Athar Beg, *Sıfır Se Eyk Tak* romanında postmodern unsurları kullanarak benzetmeler ve metaforlar ile Urdu edebiyatına yeni bir boyut kazandırır. Roman, günümüz dünyasının kaygı ve karışıklıklarını; psikolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamlarda ortaya çıkaran çoğulcu bir üslup, diyalog yazımı, hiciv, mizah ve karakter yazımı şeklinde ele alır. Athar Beg’in postmodern unsurlarını romanına ustaca uyarladığı görülür, bu sayede roman postmodern Urdu edebiyatının bir parçası haline gelir.

1. *Sıfır Se Eyk Tak* Romanında Postmodern Unsurlar

Mirza Athar Beg, 7 Mart 1950’de Şeyhupura’ya bağlı bir kasaba olan Şaraqpur’da doğar. Anne ve babasının eğitimci olmaları sebebiyle entelektüel bir ortamda yetişir. İlk eğitimini Şeyhupura’dan edinir. Annesinin desteği ile ilköğretim yeterlilik sınavını geçer ve Lahor’a giderek önce Lahor Government College’den lise eğitimini daha sonra Islamia College Civil Line’den lisans eğitimini tamamlar. Analitik düşünme ve eleştirel yaklaşımı hedefleyen eğitim anlayışının yerini ezberci bir sisteme bırakmasından rahatsız olur ve

fizik, kimya, matematik bölümlerinden mezun olduktan sonra Pencab Üniversitesi'nde felsefe alanında yüksek lisans yapar.

Yazar, 1979 yılında felsefe alanında öğretim görevlisi olarak Pind Dadan Khan Şehrinde çalışır. 1981'de Lahor Government College'a atanır ve buradan Pencab Kamu Hizmeti Komisyonu sınavını geçerek yardımcı doçent olur. Lahor Education University'de müdür yardımcısı olarak görev yapar. Son çalışma yeri olan Lahor Government College'da bölüm başkanlığına seçilir ve buradan emekli olur. 1981 yılında evlenir ve bu evlilikten Mirza Sarim Beg ve Mirza Basim Beg adında iki oğlu dünyaya gelir.

Mirza Beg; ayrı disiplinler olan bilim, edebiyat ve felsefe alanlarında birçok bilgi ve birikime sahip bir yazardır. Eserlerinde toplumun gerçekliklerinden uzak kalmaz, toplum ve kültür algısını edebiyata yansıtır. Yazarın postmodernizmi temel alarak yazdığı romanı *Sifir Se Eyk Tak* modern kurgusuyla dikkat çekmektedir. Romanın konusu, yirminci yüzyılın sonunda bilgisayarlar ve diğer modern icatların Pakistan toplumunda meydana getirdiği durumlar hakkındadır. Geleneksel zengin ailelerin hikâyesini, geniş arazilerini ve toprak sahiplerinin harcamalarını anlatırken; köleler, emekçiler ve köylüler hakkında da bilgi verir.

Romanın ana kahramanı Zeki, modern fikirleri olan ve bilgisayar oyunları tasarlayan bir gençtir. Ailesi nesiller boyu Salar topluluğunda memur olarak çalışır. Zeki, dört kardeşin en küçüğüdür. Babasının desteği ve teşviği ile liseden sonra Salar topluluğunun genç neslini temsil eden Fayzan Salar ile birlikte Lahor'a gider. Burada ailesinin maddî gücüne uygun bir eğitim kurumunda bilgisayar uzmanı olmak için eğitim alır. Bu süreçte, Fayzan ile Salar partilerine katılır ve bu partilerden birinde Salar ailesinin Fransız kızı Züleyha ile tanışır. Lahor'un tarihî yerlerini görmek isteyen Züleyha için geziler düzenler. Fakat alt sınıfa mensup Zeki'nin üst sınıftan Züleyha ile olan yakınlığı ve Fayzan ile samimi ilişkisi Salar üyelerinin memnuniyetsizliğine neden olur. Bu hoşnutsuzluğa Salar'lara ait arazi verilerini bilgisayara kaydetmesi de eklenince üç kez çeşitli aralıklarla Salar'ların öfkeli saldırılarına maruz kalır. Züleyha, Fransa'ya gitmek için Pakistan'dan ayrıldıktan sonra Zeki kaçırılır. Bir odun deposunda işkencelere maruz kalır ve psikolojik olarak hastalanır.

Üstkurmacaya göre; nesnel bir dünya tanımlamak mümkün değildir, gerçek ve gerçeküstü olaylar iç içe geçer. Yazar, postmodern edebiyatın ana kurgu ögesi olan üstkurmaca tekniğini kullanarak Zeki'nin gerçek ile hayal arasında bilinç kaybına uğradığını, yaşadığı travmadan sonra gerçeklik duygusundan koştüğünü anlatır. Romanda Zeki'nin serbest bırakıldıktan sonra gerçek olmayan yansımaları gördüğü şu şekilde geçer:

“Kaldırımında yürüyorum. Vagonların penceresinden dışarı bakıyorlar. Dükkânlarda oturan her birinin yüzünde o baltaların şeklinin yansımasını görüyorum. Rikşaların seslerini, çalışan bir testerenin sesi gibi duyuyorum” (Athar Beg 2019: 102).

Zeki, psikolojik olarak hastalandığını işkence hücresinde yaşadığı olayları tekrar tekrar yaşıyormuş gibi hissetmesinden anlar. Fayzan Salar'ı yanlış yola sürüklediği için ikinci bir saldırıya uğrar ve bu saldırıdan sonra durumunun daha da kötüleşmesi üzerine ağabeyi Sanaullah'ın dine dair kavramları kötüye kullanarak masum insanları sömürdüğü dergâha gitmek zorunda kalır. Burada çalışan Gamu ile tanışır. Gamu, Zeki'nin iyileşmesi için görevlendirilir ve bu sırada Zeki'ye karşı bazı duygular beslemeye başlar. Bu duygular zamanla karşılıklı hale gelir fakat Zeki'nin Gamu ile de beraberliği uzun sürmez. Zira Gamu, romanın sonunda bir doktor ile evlenir. Olayların akışı, Zeki'nin Salar'ların arazilerini bilgisayara kaydetmekten dolayı suçlu bulunmasına ve tüm ailesi ile birlikte Salar'lar tarafından farklı şekillerde cezalandırılması ile devam eder. Ağabey Sanaullah tutuklanır, babasının evi ateşe verilir. Babası bir arkadaşının yardımıyla yeni bir düzen kurmaya çalışır. Bütün bu olaylar yaşanırken Zeki, Fransa'ya gitmiş olan Züleyha ile hala irtibat halindedir. Züleyha'nın gazetecilik mesleğinden dolayı grubuyla birlikte tehlikeli bir bölgeye gitmek üzere olduğunu öğrenir. Bu yolculukta Züleyha ve arkadaşları fidye karşılığında kaçırlır. Romanın sonunda Zeki'nin bilgisayar başında kaçırılan kişilerle ilgili haberleri takip ettiği aktarılır.

1.1. Şahıslar

Mirza Beg'in *Sıfır Se Eyk Tak* romanı; postmodern anlayışın sürekliliği içinde benzersiz ve çok yönlü olan, hicivli bir şekilde yaratılan birçok kırsal karakterden oluşmaktadır. Ve bu karakterler geleneksel zaman ve mekân kısıtlamalarından özgürdür. Yazar, romandaki karakterler aracılığıyla mesafe kavramını ortadan kaldırmakta ve küresel bir dünyada yaşadığımızı hissettirmektedir. Romanın önemli ana karakterleri; Zekauallah, Fayzan Salar, Züleyha Hilci, Sanaullah, Munşi Ataullah ve Gamu'dur. Yan karakterler arasında; Thara Konferansı, Küba grubu, Salar ağı, manevî meskenler ve Kotal Salar bireyleri yer alır. Bu yan karakterler, postmodernizmin çoğulculuk anlayışı ile bütünleşen çok kültürlülüğü sergileyen insanlardır. Zira çoğulculuk ilkesi, çok kültürlülüğü öncelikli kılar ve farklı kültürlerin korunmasını savunur. Lyotard'da farklılıkları harekete geçirmeyi vurgular ve her şeyi tek bir anlama indirgeyen anlayışa karşı çıkar. "Lyotard, geleneksel yaklaşımların aksine toplumu bütünlük gösteren bir yapı olarak değil, birden fazla lifin meydana getirdiği bir yapı ve birçok dil oyununun kesiştiği bir doku olarak değerlendirir" (Bingöl 2017: 74). Postmodernizm "Anything goes" (Şahin 2010: 212) mottosuyla hareket ederek sınırları ve kesin prensipleri olumsuz kılar Postmodernistler, hayatın her alanında çoğulcu bir bakış açısının benimsenmesi gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla Athar Beg, karakterleri aracılığıyla farklı kültürel bağlamların bir arada değerlendirilmesine olanak tanır.

Romanın ana karakteri Zekauallah, diğer adıyla Zeki, bilgisayar programcısıdır. Bilgisayardan edindiği bilgileri normal insan hayatına ve yaşamın aktivitelerini bilgisayara aktarmak ister. Bu karakterde korkunç bir zekâ, cesaret, özgüven ve bir şeyler yapma kararlılığı vardır. Hayatına iki kadın girer, biri Züleyha ve diğeri; Sanaullah'ın

dergâhında kalan Gamu'dur. Fakat her ikisiyle de kurduğu ilişkiyi devam ettiremez. Hikâyenin anlatıcısı olmasından dolayı karakteri, tüm romanı kaplar.

Fayzan Salar, hem Zeki'nin dostudur hem de kaldığı evin sahibidir ancak iş veren ile çalışan arasındaki bu ilişki çok sıra dışıdır. Yazar, bu karaktere mevcut ve geçmiş tüm ulusal güçleri harekete geçirmek için çığınca bir plan izleyen, mensup olduğu topluluğa ait tüm suç unsurlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir rol yüklemiştir. Zeki'nin düşünceleri olan; bağışlanan tanığın sözü ve affedilen araştırmacının sözü üstüne düşünür ve aynı vizyon ile yola çıkar, toplumsal devrimi ister. Bu devrimci düşünceleri ortaya koyması üzerine göz hapsinde tutulur.

Romanda Züleyha karakteri hikâyedeki “kadın başkarakter” konusunda belki de geleneksel tanımlamaya en yakın olandır. Ancak tek bir karakterin ön plana çıkma mantığı postmodern yaklaşıma ters düşmektedir. Romandaki tüm karakterler aynı öneme ya da aynı değersizliğe sahiptir. Züleyha karakteri, her ne kadar başkarakter olma özelliğini yansıtıyor olsa da idealleştirilmiş formun dışındadır. Modern kimliğiyle romana aktarılan Züleyha Hilci, Pakistanlı bir babadan ve Fransız bir anneden doğan Fransız vatandaşı bir kızdır. Züleyha'nın karakteri, romanın tamamına yayılmıştır. Güçlü bir geçmişe ve modern düşüncelere sahip olan bilinçli bir kadın karakterdir.

Hoca Sanaullah, Zeki'nin ağabeyidir. Aşk ve evlilikleri nedeniyle romanın renkli ve ilginç bir karakteridir. İlk aşkı Mussali topluluğuna mensup bir kız olan Sugu'dur. Ancak ailesi, Sanaullah'ı istemediği biriyle evlendirir ve o da boşanarak kaçma yolunu tercih eder. Utanç içindeki ailesi onu reddeder ve Sanaullah, yakındaki Bhaleyke kasabasına yerleşir. Burada yeni bir tarz ile ortaya çıkan Sanaullah, kendi ürettiği gerçeklikte yaşayan postmodern insan tanımlamasına uygun bir karakter olarak okur karşısına çıkmaktadır. Kasabaya yerleştikten sonra geleneksel bir hoca kılığına bürünmesi şu şekilde ifade edilir:

“Akşam vaktiydi ve odamda çantamı topluyordum ki birden avluda bir gürültü oldu ve ardından ağlama sesleri geldi. Aceleyle dışarı çıktığımda ne göreyim; renkli elbiseler giymiş biri annemin ayaklarına kapanmış ağlıyor. Annem onu çekerek kaldırdığımda ağabeyim Sanaullah olduğunu anladım... Durum normale döndüğünde bir kez daha baştan ayağa onu inceledim; uzun saçlar, renkli cübbe, güzel topuklu ayakkabılar ve dahası çok pahalı olduğunu düşündüğüm parfümünün kokusu...”
(Athar Beg 2019: 55).

Sahte Hoca Sanaullah, en gerçek varlık Allah'tır, geri kalan her şey sahtedir diyerek kendi sahtekârlığının doğruluğunu da gün ışığına çıkarır. Doğru ve tinsel üslubuyla yaptığı itiraf nedeniyle başarılı bir şekilde yanılığa düşürür. Bu dergâhın perde arkasında kadın ticareti yapmaktadır. Dergâh yıkıldıktan sonra moda uygun bir genç tarzında ortaya çıkar:

“Bir akşam bilgisayar merkezini kapatmak üzereyken marketin önünde uzun beyaz bir araba durdu ve arabadan daha uzun, kırk beş yaşlarında bir adam arabadan indi. Tam bir kış günüydü ve adam lacivert, üç parçalı takım elbise giymişti; yüzü temiz, tıraşlıydı ve bu bölgede daha önce hiç görmediğim bir gözlüğü vardı. Bütün bunlar onu bir anda başka bir dünyanın yarattığı yapıyordu; tıpkı bir Hollywood aktörü ya da gecenin geç saatlerinde her şeyin yolunda olup olmadığını görmek için gelen bir gece kulübü sahibi gibiydi” (Athar Beg 2019: 380).

Sanaullah, farklı ve değişik üslubu, başarılı dolandırıcılığı, meşru ve şüpheli faaliyetleri nedeniyle romana renklilik katar.

Farklılıkların bir arada bulunmasıyla çeşitlilik oluşturma eğiliminde olan postmodernizmin çoğulculuk anlayışı, gerçek yaşamdaki farklılıkları yan yana koyma ve tektipleştirmenin önüne geçerek zıtlıkların ayırım gözetmeksizin bir arada bulunduğu çok katmanlı bir yaşam felsefesini oluşturur. Yazar, romanda postmodern ve geleneksel olanın sentezi görevini üstlenen Zeki'nin babası Munşi Ataullah'ı görünüşte gelenekseli yansıtan bir karakter olarak canlandırır. Ancak sabit ve belirgin özellikleri bir arada bulunduran karakter anlayışının yerine çeşitliliğin ön planda olduğu karakterizasyonu ile Munşi Ataullah'ın kimliği dönüşür ve bu karakter, bilgisayar bilimcisi oğlunun yardımıyla hesaplamaların yıkıcı güçlerini keşfederek kendisinden önceki memurların izlediği basmakalıp işleyişi yıkmayı başarır:

“...Sonra ona eğitim verdim ve beş - altı günde Windows, Word ve Excel'in temel kullanımını öğrendi. Dosyaları kaydederken, açarken ya da silerken yüzünde tuhaf bir parıltı belirir ve bu parıltının bana yansıdığını hissedirdim” (Athar Beg 2019: 54).

Munşi Ataullah, ileri yaşta olmasına rağmen bilgisayar kullanmayı öğrenir ve Salar'ların arazilerinin kayıtlarını bilgisayara kaydeder ancak Salar'lar bu suç karşılığında onu sürgün ederler.

Romanda erkek-kadın ilişkisinin ebedî dürtüsü ve öteki'nin gelişinden sonra ortaya çıkan üçgen çatışma, genç bir ebe ve felaket getiren kadın olarak tanımlanan Gamu karakterinin şehvetli tasviri aracılığıyla eşsiz bir şekilde okura aktarılır. Gamu, kocasının ölümünden sonra herhangi bir yerde iş bulamaz ve Sanaullah'ın dergâhında çalışmaya başlar. Romanda fiziksel özellikleri, bakışları, görünümü ve baştan ayağa bütün her şeyin ayrıntılı olarak anlatıldığı tek karakter Gamu'dur. Gamu, on iki kişi ağırlığında güreşen pehlivan kadınlara benzetilen iri yarı köylü bir kadındır. Oldukça dayanıklı fiziği ve şişman görünümü olan Gamu'nun sesi ağır ve erkeksi olmak yerine; nazik, tatlı ve yumuşaktır. Gamu'nun fiziksel özelliklerinin Zeki'de bıraktığı etkilere şu şekilde yer verilmiştir:

“Buğday tenli, oval yüzlü, dolgun dudaklar, hafif basık burun ve açık alnında herhangi bir fiziksel zorlama belirtisinin olduğu bir çizgi bile görünmüyordu... Ancak kalçalarının ve göğsünün

gerçek enerji merkezleri harekete geğmiş gibi titreşimli bir durumda olduğunu górdüm... Açık mavi gözleri kanlanmıştı” (Athar Beg 2019: 188).

Gamu’ya bakıldığında; ne güzeldir ne de çirkin, ancak güldüğünde son derece güzel görünür. Bütün vücudu, fiziksel hareketleri ve masum sözleri onu canlı bir karakter yapar.

Thara Konferansı’nın karakterleri arasında; Dr. Abdulmatin, Buladi Bey, Agogajar, Vekil Khokar, Master Stell, Malik Hadi ve Sanora bulunmaktadır. Zeki, Dr. Abdulmatin’in öğrencisi olarak bu mahalledeki Thara Konferansı’na katılır. Thara konferansındaki bu karakter, geleneksel veya modern romanlardaki karakterlerden belirgin farklarla ayrılır. Mirza Beg, bu karakterleri; merkezden uzak, benzerlikleri olmayan, parçalanmış kişiler olarak ele alır ve bu karakterle, “ne duyguları ne de koşulları temsil etmek zorunda değildir” (Bozbeyoğlu 2021: 358). Romanda mahalledeki dükkânların önünde bir platform üzerinde düzenlenen bu yerel konferansın bütün karakterlerinin ciddi veya ciddi olmayan konular hakkında sohbet ettikleri aktarılır.

1.2. Anlatıcı

Yazar, metinlerarasılığın alt tekniklerinden olan parodiyi kullanarak sosyal, kültürel, siyasi, dinî, eğitimsel, idarî vb. alanlardaki bozulmaları alaycı bir tarzda ortaya döker ve “ciddi bir şeyi komik kılar” (Göksel 2006: 135). Mizah ve eğlence unsurlarının yanı sıra öğretici ve düzeltici özellikleri de taşıyan parodi yöntemi ile günlük yaşamın sorunlarını, çekişmelerini eğlendirici bir üslup ile taklit ederek sıradan insanların gerilimlerini açıkça belirtir. Athar Beg, entelektüel ve toplumsal durumun parodileştirilmiş yorumunun temsilini anlatıcı karakter üzerinden aktarır. Romanda anlatıcı, hayatındaki tüm olayları hafif neşeli bir ruh hali içinde ayrıntılı olarak anlatır. Mizahî üslubundan dolayı hikâye başlangıçtan itibaren okurların ilgisini çeker. Anlatıcı, kendisini ve ailesini şakacı bir üslup ile tanıtır ve şu ifadeleri kullanır:

“Babam bazen hesaplama hilesinin tuhaf şekiller aldığını söylerdi. Babam özellikle büyük babasının babası Münşi Abdullah’ın İngiliz döneminde yaşadığı bir olayı anlatırdı; bir keresinde Münşi Abdullah, yakındaki bir kasaba olan Bhaleyke’yi ziyaret ettiği sırada matematik öğretmenine Pisagor sorunu hakkında sert itirazlarda bulunur. Öğretmen, bir dahaki sefer İngiliz okul müfettişi, ziyarete geldiğinde sizi şikâyet edeceğim ve Pisagor, sizi yakalayıp götürecektir diye tehdit eder. Zavallı çok üzülür ve günlerce saklanır ardından birisi Pisagor’un iki buçuk-üç bin yıl önce öldüğünü söylediğinde memurluk görevine geri döner” (Athar Beg 2019: 8).

Yazar, romanda toplumun gelenekselliğini sorgulayan ve kadınların rolünü ev işlerine indirgeyen önyargılı ataerkil sistemin ironisini gerçekçi bir anlatım ile alaya alır. Gerçeğe vurgu yaparken ironik anlatımın gizliliğini ön planda tutarak bilinçli bir bilmezlik sergiler. Zira “ironinin bir şeyi ve durumu gülünç kılmak için dayandığı sabit ve mutlak

bir değer ve sistem ya da teori yoktur” (Güzel 2019: 106). Yazarın amacı, okuyucuyu sarsmak ve gerçekler karşısındaki kayıtsızlığa dikkat çekmektir. Yazar, göz ardı edilenleri eleştirel bir bakış açısıyla görünür kılar ve anlatıcı karakter Zeki aracılığıyla Pakistan’daki kızların doğumuna ilişkin durumu şu şekilde aktarır:

“Kızlar sevimlerine rağmen, doğumlarından sonra ailem; onların isimlerini seçmek ile beraber ilahî güçlere de teşekkür etmeleri gerektiğine dair net bir işaret vermeye çalıştılar. Bu açıdan teşekkürler. Kafiye ve Mafiya’dan sonra doğduğumda adım; Şükürdin, İnam-ul Hak ya da Rahmetullah türünde koyulmalıydı...” (Athar Beg 2019: 11).

Aynı anlatım tarzı anlatıcı ağır işkencelere maruz kalsa ve birbiri ardına saldırıya uğrasa bile bütün romanda görülür. Ailesi, dostları, Fayzan ve Züleyha Hilci tutuklanır. O, tüm bu üzüntüleri ve olayları her zamanki üslubuyla hiçbir acı, öfke ve korku duymadan anlatır. Ayrıca romanda bilim, psikoloji ve modern buluşlardan biri olan bilgisayar ile ilgili bilgilendirici üslup benimsenir ve bilgisayarın parçaları ve programlarıyla ilgili bilgi verilmeye çalışılır. Örnek olarak; ana kart, işlemci, sabit disk, monitör kartı gibi fiziksel parçaları ve yazılımı olan bilişsel parçaları hakkında ayrıntılar verir.

Roman, biyografi ve otobiyografi tarzında tek bir anlatıcı üzerinden aktarılır. Ancak yazarın doğrudan konuşma alışkanlığı nedeniyle yer yer hikâyeyi anlatıcı yerine kendisi anlatır. Bu, postmodern yazarın çoğul anlatıcı tekniğini kullandığı ve tekdüze anlatımı ortadan kaldırdığı, romana renk veren bir tekniktir. Atik “Bu özelliğe sahip olan anlatılarda, metni oluşturan temel unsurların bazen tümünün bazen de bir kısmının parçalanmış olabileceğini ve bu tip metinleri okumanın aynı özelliğe sahip olmayan diğer metinleri okumaktan daha zor olduğunu” (2017: 44-45) ifade etmektedir. Bunun bir sonucu olarak okur, anlatıcının kim olduğunu çözmek ile uğraşır, dolayısıyla yazarın hedeflediği gibi okur, baştan sona yazma serüvenine dâhil edilir. Postmodern metinlerde anlatıcı unsurunun sürekli olarak parçalanışı sonucunda çizgisel ve tekil bir okuma anlayışı olanaksız hale gelir.

Romanda anlatıcının yersiz müdahalesi ve internet hakkındaki anlamsız alaycılığından sonra çeşitli türdeki blogların ayrıntılarını vermesi hikâyenin uzunluğunda artışa yol açmıştır. Söz konusu bloglardan biri hakkında şu şekilde bilgi verilmiştir:

“Kotal Saların dört tarafında kilometrelerce uzanan tarım arazileri Salar topluluğunun mülküdür. Peki bu topraklar, nasıl bu insanların mülkü oldu? Neyse ki bu tarihsel süreç bir sır değil, her şeyi biliyorsunuz. Fakat yine de bunun detaylarını ve ilginç gerçeklerini web sitem www.munshi-in-cyberspace.com’da yazdım. Siteye girdiğinizde Salar’lara ait linkleri göreceksiniz. Burada her şey var...” (Athar Beg 2019: 8).

Yazarın metne şifreler ve mesajlar yerleştirmesi, okurun anlatıya odaklanarak çözümleme yapmasını sağlarken, yazarın da metinle oynamasına olanak tanır. Yazarın kurguda

kahraman olduğu bir eser oluşturmak üstkurmacanın önemli özelliklerindedir. Mirza Beg'in anlatıcı karakterin kimliğine bürünerek sürekli fikir veya ayrıntılar beyan etmesi postmodern romanlarda sıkça karşılaşılr. Bu müdahaleler yardımıyla anlatıcı, hem etkin bir rol üstlenir hem de okuru peşinden sürükler veya alaya aldığı konular ile güldürür.

1.3. Zaman ve Mekân

Postmodernizm, tarih ile ilişkisini modernizmden farklı bir şekilde ele alır. Geçmiş hakkındaki yorumlamaların dilin etkisiyle oluştuğu bir söylemi içerir. Postmodern metinlerde tarih, hem kurmaca hem de gerçek işlevde kullanılır. Kurmaca karakterler ile önemli tarihî kişiler figürleştirilir ve bu kişiler, kurmaca bir yaşam içine alınarak sıradanlaştırılır. Postmodern metinlerde tarih, yazarın kurmaca bir dünya yaratma aracı olarak kullanılır. “Tarih, kendi gerçekliği olan bir zaman kesiti olmaktan çıkmış, Jameson’un dediği gibi ‘bizim söz konusu geçmişle ilgili tasarımlarımız ve stereotiplerimizin bir tür pop-tarihe dönüştüğü kurmaca bir oyun alanı olmuştur postmodern edebiyatta” (Ecevit 2021: 75). Postmodern metinlerde tarih, yazarın kurgusal düzleminde kesinlikten uzaklaşarak köklü bir değişim geçirir. Geleneksel bütüncül tarih anlayışının yerini dağılmış ve bölünmüş bir tarih anlayışı alır.

Romanda doğrusal zamanlı ilerleyen bir olay örgüsü yoktur. Yazar, postmodern anlayışın karmaşıklaştırdığı ya da önemsizleştirdiği zaman kavramının kullanımını belirgin bir şekilde ön plana çıkarır. Sonraki zamanlarda meydana gelen çoğu olay önce sunulur ve önce sunulan olayların tüm detayları daha sonra verilir. Kronolojik sıralamadan bağımsız olarak romandaki bütün olaylar birbiriyle bağlantılıdır. Aralarında herhangi bir farklılık ya da boşluk yoktur Mirza Athar Beg, romanda büyük tarih olarak nitelendirdiği olaylarda zaman faktörünü kronolojik sıraya göre düzenlemiştir. Yazarın *Ghulam Bagh* ve *Hasan Ki Surat-e Hal* adlı diğer iki romanında olduğu gibi bu romanında bölümler yoktur, fakat bazı yerlerde ihtiyaca göre başlıklar oluşturulmuştur:

“Her şeyi uygun yollarla bir araya getirmeliyim ve uygun bir yol aklıma geldi. O ana kadar olan büyük olayları sıralayıp küçük başlıklar oluşturarak onlar hakkında özenli bir makaleyi tıpkı İngilizce zorunlu sayfalarda bize kısa notlar yazmamızı söyledikleri gibi hazırlamalıyım” (Athar Beg 2019: 166).

Olayların yayılması nedeniyle kısa notlar alma tekniği başarısız olur ve geçmiş, şimdi ile birleşirken şimdi, geçmiş ile birleşir:

“Bir kez daha o ana hızlıca ulaşmanın baskın isteğine yeniliyorum ve bilgileri çabucak toplamak için başlıklar oluşturma tekniği de başarısızlığa uğruyor” (Athar Beg 2019: 186).

Romanda ayrıca hikâyenin önemli bir parçası olan modern mektup yani; e-posta yoluyla olayları anlatma tekniği vardır. Züleyha Hilci'nin hayatının tüm hikâyesi kendisi tarafından e-posta vasıtasıyla anlatılır. Romandaki güzel sahneler, kelimelerin renkleriyle

süslediği doğanın resimlerini süsler. Doğanın sonsuz güzelliği köyün açık havasında ve geniş ovalarında göze çarpar:

“Haziran’ın o akşamı hava sıcak değildi ve rüzgârın yumuşak esintisiyle gelen; ekinlerin, mango ve erik ağaçlarının keskin aroması unutulmuş bir tazelik hissini uyandırıyor” (Athar Beg 2019: 191).

Zeki, at arabası ile Kotal’dan köyü Bhaleyke’ye doğru gittiği sırada karşılaştığı muhteşem manzarayı şöyle dile getirir:

“Shati Khati arkasından yükselen on üçüncü ay’ı gördüm. Ondan önce görkemli Banyan ağaçlarının altındaki at arabasına binip derin derin nefes alıp verdim. Bu Banyan ağaçları sekiz - on dönümlük bir alana yayılmıştı ve bölgedeki en büyük hava nesnelere yaşam alanı olmasıyla ünlüydü” (Athar Beg 2019:225).

Mirza Beg, gece olduğunda yavaş yavaş bölgeye gelen cırcır böceklerinin gürültülerinin ve cıvıltılarının ay ışığının durgunluğuna eklenmesine tılsımlı bir anlam yükler:

“Shati Khati’de düzenlenen bale gösterisinden çıktım ve mehtaplı gecede at arabalarının tekerleklerinden yükselip havada uçuşan tozu izlemek için arka koltuğa geçtim. Yavaş yavaş bölgeden gelen sincap ve böcek sürüleri, mehtabın sessizliğini, bölgelerini büyümlük görünecek hale getirmişti” (Athar Beg 2019: 226).

Romadaki köy hayatı betimlendiği için; ay ışığı, yağmurlar, ekinler, bahçeler ve geniş ova sahneleri yer yer romana serpiştirilmiş durumdadır ve böylece yazarın da çocukluğunu geçirdiği köyün bilindik atmosferi okurların duygularında tazelenir.

1.4. Dil

Dili sınırlamayı doğru bulmayan, dilin zenginliğini, değişkenliğini temel alan postmodern anlayış; romana tamamen yansıtılmıştır. Karauğuz’a göre “Modernizm için bir gösterim aracı olan ve kavramları kesinleştirmek için kullanılan dil, postmodernizm için metnin gücünü, dilin çoğulculuk bağlamında kullanımının önemini ve gerçekliğin oluşturulmasını sağlar” (2020: 50). Bu anlayış ile Roland Barthes, Jacques Derrida, Paul De Man ve Michel Foucault gibi düşünürler; dilin gerçekliğin kaynağı olduğunu savunarak, dil ile gerçeklik arasında bir bağ olduğunu iddia ederler. Wittgenstein “Dildeki her sözcük bir şeyi imler” ve “Ayrıca dil ve dilin iç içe örülü olduğu etkinlikler bütününe de ‘dil oyunları’ diyeceğim” (2020: 26-28) tanımında bulunur. Lyotard, Wittgenstein’den aldığı bu anlayışı geliştirerek dil oyunlarındaki çoğulluğun benimsenmesi gerektiğini ve dil oyunlarındaki çoğulluğun ve çeşitliliğin anlamaya olumlu katkılar sağladığını savunur. Athar Beg, romanında İngilizce, Pencabî, Urdu ve Fransızca kelimeleri harmanlayarak bir üslup oluşturmuş ve bu yolla ilgili karakterlerin sosyal durumlarını ve eğitim geçmişlerini yansıtmıştır. Yazar, farklı dillerden kelimeler kullanarak bilgiyi dağıtmaya çalışmamıştır. Aksine her kelimeyi açıklamış ve anlamıyla

ifade ederek ilgi çekici hale getirmiştir. Romanda bilgisayar, Zeki ve çevresindekilerin hayatında önemli değişikliklere sebep olduğu için bilgisayar terminolojisi de çok fazla geçmektedir:

“Ardından konuyu tamamen düz hale getirmek için son derece teknik bir dil ile ona; Hard disk, Ram, Ana kart gibi modern araçlar hakkında bilgi verdim... Salar malikânesine P2 yerine P3'ü getirmişti ve o akşam Kotal'da aynı P2'yi babamın odasına kurdum...” (Athar Beg 2019: 54).

Yazar, romanda postmodern mizah ve ironi unsuru oluşturan kendi ürettiği birçok kelime ve tamlama kullanmıştır. Örneğin; Siber Memur, Küba Grup, Thara Konferansı, Changar Mahalle Koleji, Budala, Affedilen Araştırmacının Sözü vs. hayalî kelimeler kullanılmıştır. Romanda ayrıca anlatımın etkisini iki katına çıkaran teşbihlere, mecazlara, deyimlere yer verilmiştir. Gamu'nun fiziği ve sesi şişman bir kedi'nin miyavlamasına benzetilir:

“Sesindeki çelişki, geri kalan varlığına bir kez daha eklendi, sesi tıpkı şişman bir kedi'nin hantal bir şekilde miyavlamasına benziyor” (Athar Beg 2019: 188).

Ağabey Hoca Sanallah, bir Panter'e benzetilir:

“Galiba çizgi film karakteri Pembe Panter'i hayal ettiğimden dolayı görünümü bana birkaç saniyelğine pembe bir panter gibi geldi” (Athar Beg 2019: 180).

Postmodern anlayış öncesinde dilin daima bir araç olarak düşünüldüğü, bir amaç olarak görülmediği açıktır. Postmodern metinlerde konuşma dilinden deyimlere, atasözlerine ve uydurma olan kelimelere kadar dilin bütün alanlarının kullanıldığı gözlenebilir. Athar Beg, romanda; kulaklara erimiş kurşun dökmek, on iki kişilik çamaşırcı kadın, Alaaddin'in lambası, sabır bardağının dolması, gözü yaşlı olmak, uğursuz top, donup kalmak, toprağı kirletmek, kan içici gibi deyimlere yer vermiştir. Yazar, şakacı ve muzip bir üslubu tercih ederek, okuru düşündürmeye ve eğlendirmeye yönelmek için dili bir amaç doğrultusunda kullanır. Kelimelerin güzel seçimi ve benzetmeler nedeniyle romanın dili renkli görünmektedir. Üslubun yeniliği ve dilin saflığı romanın motivasyonuna ve okuma zevkine güç katmaktadır.

Sonuç

Urdu edebiyatında postmodern anlatımı tercih eden Mirza Athar Beg, *Sıfır Se Eyk Tak* eserinde postmodern anlatı stratejilerini kullanarak kurguladığı romanını bu tarza dâhil etmiştir. Romanda dış mekân genellikle Lahor şehridir ve kentseldir ancak yazar, kırsal olarak Bhaleyke kasabasına da sıkça yer vermektedir. Anlatıcı karakter Zeki, bu iki yer arasında gidip gelmektedir. Yazar, kentsel ve kırsal alanları bir ahenk ile sunarak Pakistan toplumundaki insanların yaşamışlıklarını seçtiği sıra dışı karakterleri aracılığıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Olay örgüsünün iç içe geçmesi sebebiyle

romanın zaman ögesi de dağınık bir haldedir. Fakat yazar, okura zaman ile ilgili önceden kestirilebilir ipuçları da verir. Mirza Beg'in romanı, gerçeğin ve hayalin iç içe harmanlandığı hikâyelerden oluşmaktadır. Mirza Beg, postmodern anlayış ile sıra dışı karakterler yaratırken, karakterlerinin ruh hallerini, ilişkilerindeki başarısızlıklarını ve iç dünyalarını da kahraman bakış açısıyla açığa çıkarır. Üstkurmaca tekniği ile roman boyunca metnin kurmaca olduğunu vurgulayan yazar, okuyucuyu kurgu eylemine dâhil ederek romana ilişkin tekdüze anlam anlayışını ortadan kaldırır ve her okur, romanı yeniden anlamlandırır.

Yazar, bilgisayar bilgisini post-modern kurgunun bir parçası haline getirerek dil becerilerini ortaya koyar. Ayrıca bilgisayar ve internet ortamında yaşayan insanların modern teknoloji ağına karışmasını anlatıcı karakterin tarihi üzerinden küresel terörizm olarak tanımlar. Bu da 11 Eylül sonrası değişen senaryonun modern bir boyutudur, dolayısıyla *Sıfır Se Eyk Tak* romanında 11 Eylül'e göndermeler bulunmaktadır. Athar Beg romanda yirminci yüzyıl sonlarının arka planında modern teknolojinin kolektif yanılması gösterir. Roman, modern teknolojinin dolaşımında olduğu yarı feodal bir toplumu tasvir eder.

Sıfır Se Eyk Tak; karakterlerin, zaman ve mekânın, imgenin vs. birbirine bağlandığı ve romanı komik gerçekçilik denebilecek yeni ve benzersiz bir atmosfere taşır. Mirza Athar Beg, romanda toplumu mecazî olarak anlatmış; soylular, toprak sahipleri ve kapitalist sistem hakkında ayrı ayrı açıklamalar yapmıştır. Roman kurgusal olarak sıfır'dan başlayıp bir'de bitmektedir. Ancak sıfır'dan bir'e, yüzyıllardır süregelen zalimle mazlum arasındaki farkın hâlâ devam ettiği coğrafyanın toplumunu kaleme almaktadır. Mirza Athar Beg'in *Sıfır Se Eyk Tak* romanı, çağdaş Urdu roman yazımının değişen bağlamında ve küresel taleplerin dönüşen eğilimlerinde önemini koruyan Urdu edebiyatına önemli bir katkıdır. Mirza Athar Beg, romanda postmodern edebiyatın sembolik özelliklerinden yararlanarak iletmek istediği mesajları hedef kitleye yönlendirirken üzerinde düşünülmesi gereken pek çok sorunsal ile de okuru baş başa bırakmaktadır

Kaynaklar

- Atik, Ş. (2017). *Metinlerarasılık ve Kurmacada Gerçeklik Üzerine*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Beg, M. A. (2019). *Sifar Se Aik Tak: Cyber Spaice Ke Manşi Ki Serguzeşt*. Lahor: Saanj Publication.
- Bingöl, U. (2017). Postmodernizmde Çok Seslilik ve Çok Kültürlülük Yanılgısı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9, 72-82.
- Bozbeyoğlu, S. (2021). *Yazınsal Akımlar*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Ecevit, Y. (2021). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: Everest Yayınları.

- Göksel, N. (2006). Unutma, Parodi ve İroni. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 131-140.
- Güzel, E. (2019). Postmodernizm, İroni ve Birey İlişisine Tutunamayanlar ve Benim Adım Kırmızı Üzerinden Kısa Bir Bakış. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, 11, 99-123.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. Journal Of Yaşar University, 17(2), 2886-2899.
- Karakaş, A. (2014). Kara Kitap'ın Üst Kurmaca Özellikleri. Fraktal 3 Aylık Edebiyat Düşünce Dergisi, 2, 7-11.
- Karauğuz, A. M. (2020). Bitmemiş İnşa: Postmodernizm. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Şahin, H. (2011). Postmodern Sanatta Eklektik Nesnelere, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.
- Wittgenstein, L. (2020). Felsefi Soruşturmalar. (Çev. H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Young, R. J. (2016). Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş. (Çev. B. Toksabay Köprülü ve S. Şen). İstanbul: Matbu Kitap.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.2>

Volume 9/1

2025 p. 15-44

STOCKHOLM KONFERANSI'NDAN GÜNÜMÜZE: POLİTİK EKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRENİN KORUNMASINA DAİR ULUSLARARASI GELİŞMELER

FROM THE STOCKHOLM CONFERENCE TO PRESENT DAY: INTERNATIONAL DEVELOPMENTS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION FROM A POLITICAL ECOLOGY PERSPECTIVE

Emre BOZ*

Mutlu YILMAZ**

ÖZ

Çevresel sorunların ve küresel ısınmanın hayatımızda giderek daha fazla yer edindiği günümüzde çevre politikaları ve çevreye ilişkin uluslararası alandaki iş birliklerinin önemi de artmaktadır. 1972 Stockholm Konferansı'ndan, 1992 Rio Zirvesi, 1997 Kyoto Protokolü ve nihayet 2015 Paris İklim Anlaşması'na kadar çevrenin korunmasına yönelik uluslararası birçok önemli gelişme bulunmaktadır. Ancak bu girişimlerde ülkelerin farklı ekonomik, siyasi ve sosyal yapıları nedeniyle görüş ayrılıkları yaşanmaktadır. Gelişmiş ülkeler genelde çevresel korumaya ağırlık verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınmayı önceliklendirmektedir. Güç ilişkileri de uluslararası müzakerelerde belirleyici bir rol oynamakta, güçlü ülkeler kararları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadır. Politik ekoloji perspektifinden bakıldığında, sivil toplum örgütlerinin ve dezavantajlı grupların katılımındaki eşitsizlikler temsiliyet sorununa yol açmaktadır. Ayrıca, bilgi üretimi ve söylemlerin kullanımı da aktörlerin siyasi, ideolojik ve ekonomik çıkarları tarafından yönlendirilmektedir. Bu durum, çevresel değişimi salt teknik bir mesele olmaktan çıkarıp çok boyutlu bir sorun haline getirmektedir. Politik ekoloji, çevresel değişimin nedenlerini güç ilişkileri, eşitsizlikler ve farklı aktörlerin çıkarları çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle ülkeler arasında ortak bir anlayış ile adil, kapsayıcı ve etkili anlaşmaların hayata geçirilebilmesi ve dolayısıyla çevresel sorunlar çözümü için çevresel sorunların ardındaki siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde çevrenin korunmasına dair uluslararası gelişmeler aktarılmış ve bunlardan sonucusu olan Paris anlaşması içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

*Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-mail: iletisim.emreboz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7774-1075, Ankara, Türkiye.

**Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, E-mail: yilmazm@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8914-1165, Ankara, Türkiye.

Böylelikle çevrenin korunmasına dair uluslararası gelişmeler politik ekoloji perspektifinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Politik Ekoloji, Siyasi Coğrafya, Çevre, Çevre Koruma, Sürdürülebilirlik.*

ABSTRACT

As environmental issues and global warming are increasingly becoming a part of our lives today, the importance of environmental policies and international cooperation in the environmental field is also increasing. From the 1972 Stockholm Conference, the 1992 Rio Summit, the 1997 Kyoto Protocol, and finally the 2015 Paris Climate Agreement, there have been many important international developments aimed at protecting the environment. However, due to the different economic, political, and social structures of countries, there have been disagreements in these initiatives. While developed countries generally prioritize environmental protection, developing countries prioritize economic development. Power relations also play a decisive role in international negotiations, with powerful countries trying to shape decisions in line with their own interests. From a political ecology perspective, inequalities in the participation of civil society organizations and disadvantaged groups lead to a representation problem. Moreover, the production of knowledge and the use of discourses are guided by the political, ideological, and economic interests of actors. This situation turns environmental change from a purely technical issue into a multidimensional problem. Political ecology addresses the causes of environmental change within the framework of power relations, inequalities, and the interests of different actors. Therefore, the implementation of fair, inclusive, and effective agreements based on a shared understanding among nations—and consequently, the resolution of environmental issues—requires a thorough consideration of the political, economic, and social dynamics underlying these challenges. In this study, international developments regarding environmental protection throughout the historical process have been presented, and the most recent of these, the Paris Agreement, has been analyzed using the content analysis method. In this way, international developments concerning environmental protection have been evaluated from a political ecology perspective.

Keywords: *Political Ecology, Political Geography, Environment, Environmental Protection, Sustainability.*

Giriş

Çevre sorunları ve bunların çözümüne ilişkin fikirler insanın çevreye bakış açısını yansıtmaktadır. Çevreye ve çevrenin insan ile ilişkisine yönelik fikirlere tarihin oldukça erken dönemlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Çevrenin insan üzerindeki etkisi, çevresel kaynakların nasıl daha verimli ve etkin şekilde kullanılabileceği öncelikle üzerinde durulan konular olagelmıştır. Bununla birlikte çevrenin korunmasına yönelik çabaların başlaması ve çevrenin korunmasına ilişkin bilincin oluşması oldukça yeni bir durumdur (Keleş, 2023).

20. yüzyılın ikinci yarısına gelene kadar çevre sorunları ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirme çabası içerisinde görmezden gelinmiş, ekonomik büyüme çevreye tercih edilmiştir (Tekeli, 1996). Ekonomik büyüme adına çevrenin görmezden gelinmesi ile her

geçen gün artan çevresel tahribat, sanayi faaliyetleri ve nüfus artışı, ekonomik ve sosyal sorunlarla birleşmiş ve neticesinde çevre sorunları kamuoyu gündeminde yer almayı başaramıştır. Çevre sorunlarına yönelik artan toplumsal ilgi ile birlikte insanın çevre üzerinde yarattığı tahribat tartışılmaya başlanmış, salt ekonomik büyümeyi önceleyen görüşler yerini çevresel kaynakların gelecek nesillerin de faydalanabileceği şekilde korunmasını dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen görüşlere bırakmıştır (Alagöz, 2007).

Bu dönemde öğrenci hareketleri ile başlayan muhalif tepkiler de çevre sorunlarına yönelik ilgiyi arttırarak çevrenin korunmasına yönelik politikaların oluşmasına katkı sağlamıştır (Kılıç, 2002). Çevre sorunlarına yönelik artan bu ilgi başlangıçta yerel ve bölgesel nitelikli politikalarda kendini göstermiş, çevre sorunlarının yapısı gereği küresel bir sorun olduğu ve çözümünün de ancak küresel iş birliğine dayandığının fark edilmesi ile kısa sürede uluslararası alanda tartışılmaya başlanmıştır (Balsiger ve Prys, 2014).

Politik Ekoloji

1970'lerden itibaren gelişmeye başlayan politik ekoloji, kültürel ekoloji ve politik ekonomi çalışmalarından temelini alan multidisipliner bir çalışma alanıdır. Politik ekoloji çevreye yönelik Darwinci ve Malthusçu fikirlere bir alternatif sağlamakta, çevresel sorunları kısıtlı çevresel kaynaklara ve artan nüfusa indirgemek yerine sosyal ve politik eylemler ile politik ve ekonomik kısıtlamalara odaklanmaktadır (Peet ve Watts, 2002). Politik ekoloji bu yönüyle çevresel değişimin politik nedenleri üzerinde durmakta, çevresel kaynaklar üzerinde gerçekleşen mücadeleleri, bu mücadelelerin maddi ve söylemsel boyutlarını incelemektedir (Romero, 2013).

Ekolojinin apolitik biçimde değerlendirmesine bir tepki niteliğinde olan politik ekoloji, yerel aktör eylemleri ile sınırlı kalmayıp normatif bir yapı taşımakta, geniş bir politik ekonomik sistem üzerinden okumalarını yapmakta ve bu sistemleri de güç ilişkileri ile şekillenen dinamik bir yapı olarak görmektedir (Robbins, 2014). Bu sayede çevresel değişimin politik nedenlerini ortaya koymakta ve iktidarın çevre ve insan arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmaktadır (Venagas, 2017). Politik ekolojide esas üzerinde durulan konu kaynakların ne derece kısıtlı olduğu değil bu kaynaklarda kimlerin ne oranda söz sahibi olduğudur (Purwins, 2022).

Gücün çevre üzerindeki hem maddi hem de söylemsel mücadelelerde nasıl ortaya çıktığına vurgu yapan politik ekoloji, çevresel sorunların politik, ekonomik ve sosyal koşullar dikkate alınmadan açıklanamayacağını vurgulamakta, çevresel sorunları bu yapılar, aktörler ve karar alıcılar arasında çok boyutlu ve ilişkiyel biçimde açıklamaya çalışmaktadır. Bu sayede politik ekoloji siyasi ve ekonomik nedenlerin çevresel değişimde nasıl rol oynadığını açıklayarak, çevresel değişimin de özünde politik bir durum olduğunu ortaya koymakta, çevre ile siyasi ve ekonomik yapıların etkileşimi yanında söylem, politika ve uygulama arasındaki bağı da aydınlatmaktadır (Buseth, 2019).

Yapısı gereği multidisipliner bir alan olan politik ekolojinin inceleme konuları da buna paralel olarak oldukça geniştir. Turner ve Robbins (2008) politik ekolojinin inceleme konularını tematik olarak üç kategoriye ayırmış ve bunların; çevre ve kalkınma, küresel çevresel değişim ve sürdürülebilirlik olduğunu belirtmiştir. Bassett ve Peimer (2015)'e göre ise politik ekoloji içerisinde üç temel teorik çerçeve bulunmaktadır. Bunlar; yapısalcı toplum görüşünü pozitivist politik bağlamla birleştiren akım, çevresel yapılandırmacılık üzerinde duran postyapısalcı akım ve sosyo-doğanın birlikte üretilmesi üzerinde duran, Bilim ve Teknoloji Çalışmaları (STS) ve Aktör-Ağ Teorisine (ANT) dayanan akımdır.

Yukarda sözü edilen tanım ve görüşlerden yola çıkarak politik ekoloji; çevresel kirlilik ve değişimin pozitivist paradigmaya dayanan açıklamalarına karşı çıkararak yeni ve alternatif açıklamalarda bulunan, eleştirel bir bakış açısı taşıyarak çevresel değişimi eşit olmayan güç ilişkileri ve bunların sebep sonuçlarıyla birlikte ele alan, sadece açıklama ile de yetinmeyip bu eşitsizliğin ortadan kaldırılarak çevresel adaletin sağlanmasını hedefleyen bir alandır.

Çevrenin Korunmasına Yönelik Önemli Uluslararası Gelişmeler

Büyümenin Sınırları Raporu (1972)

Sanayi faaliyetlerinin artışına paralel olarak artan çevresel kirlilik bu faaliyetlerin yoğun olduğu sanayileşmiş ülkelerde 1960'lı yıllarda toplumsal olarak tartışılmaya başlanmış, bu tartışmalar akademik çevrelerde de kendine yer bulmuştur (Alagöz, 2004). Bu durumun ilk somut neticesi olarak 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan "Büyümenin Sınırları" başlıklı rapor gösterilebilir. Raporunda çevre ve ekonomik gelişme arasında yer alan etkileşimden söz edilmiş, bu gelişimin çevre üzerinde yarattığı etki üzerinde durulmuştur (Kaypak, 2011). Raporun odak noktası çevre kirlenmesi düzeyi, hızlı nüfus artışı, gıda üretim şekli ve sanayileşme hızı değişkenlerinden hareketle gelecek yüzyılda insanlığı nasıl bir geleceğin beklediği sorusu olmuştur (Teksöz, 2014). Üzerinde durulan bu soruya verilen yanıt ise şöyledir (Meadows vd., 1972):

1. Dünya nüfusu, sanayileşme, kirlilik, gıda üretimi ve kaynakların tükenmesi konusundaki durum ve mevcut büyüme eğilimleri değişmeden devam ederse, önümüzdeki yüz yıl içinde dünyada büyümenin sınırlarına ulaşılabacaktır. En olası sonuç hem nüfus hem de endüstriyel kapasitede oldukça ani ve kontrol edilemeyen bir düşüş olacaktır.
2. Büyümeye dair bu gidişatı değiştirmek, ekolojik ve ekonomik olarak dengeli ve sürdürülebilir bir yapı kurmak olanaklıdır. Bu denge dünyadaki her insanın temel maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve her insanın kendi bireysel potansiyelini gerçekleştirme konusunda eşit fırsatlara sahip olacağı şekilde tasarlanabilir.

3. Eğer dünya insanları birinci sonuç yerine bu ikinci sonuç için çabalamaya karar verirlerse, bunu elde etmek için ne kadar erken çalışmaya başlarsa, başarı şansları da o kadar artacaktır.

Üzerinde durulan sorunlara yanıt olarak “sıfır büyüme” hedefi üzerinde duran rapor bu yönüyle çevreci dernek ve yeşil partiler için bir yol gösterici olması ve çevrenin korunması için uluslararası düzeyde iş birliğinin gerektiğini vurgulaması açısından önemlidir (Teksöz, 2014; Yalçın, 2019; Yeşil Gazete, 2012).

Stockholm Konferansı (1972)

1972 yılında İsveç’in Stockholm şehrinde Türkiye’nin de dahil olduğu 113 ülkenin katılımı ile gerçekleşen konferans çevre ve sürdürülebilirlik konularının ele alındığı ilk uluslararası girişim olarak kabul edilebilir (Arat vd., 2002). Konferans ekonomik gelişme ve çevre arasında bağ kurması, çevre sorunlarının küresel bir sorun olduğunu vurgulaması ve ülkelerin çevre politikalarını şekillendirmesi açısından önemli bir adım olmuştur (Özmehmet, 2008).

Konferans neticesinde Stockholm Deklarasyonu ve eylem planı ile çevrenin korunmasına dair ilkeler kabul edilmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir diyalog ortamı yaratmak hedeflenmiştir (Birleşmiş Milletler, t.y.-a). Bununla birlikte alınan uygulamaya yeterince geçirilememiş, kararların uygulanmasının nasıl ve ne şekilde denetleneceği sorusu cevaplanamamış, dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan görüş ayrılıkları devam etmiştir (Kılıç, 2001; Özmehmet, 2008).

Brundtland Raporu (1983)

1983 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan ve “Ortak Geleceğimiz” başlığını taşıyan Brundtland Raporu’nda sürdürülebilir kalkınma kavramı üzerinde durulmuş ve bunun nasıl gerçekleştirilebileceğine yanıt bulmaya çalışmıştır. Raporunda şu amaçlardan söz edilmiştir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987):

1. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için uzun vadeli stratejiler önermek,
2. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında iş birliğini geliştirerek, ortak ve karşılıklı hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayacak yollar önermek,
3. Uluslararası toplumun çevreye yönelik kaygılarını daha etkili biçimde giderecek yollar aramak,
4. Çevre sorunlarına ilişkin uzun vadeli eylem planları ve hedefler oluşturulmasına katkı sağlamak.

Bugünün ihtiyaçlarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama gereksinimlerinin göz ardı edilmeden karşılanması gerektiğini vurgulayan rapor, çevre sorunlarının, eşitsiz

kalkınmanın ve yoksulluğun önüne geçerek insanların yaşam kalitelerini arttıracak strateji ve uygulamaların bir an önce hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Aracı ve Yüksel, 2016; Gül, 2022).

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı 1992)

1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen konferans "21. yüzyılda uluslararası iş birliği ve kalkınma politikasına rehberlik etmeye yardımcı olmak, çevre ve kalkınma konularında uluslararası eylem planları oluşturmak" hedefi ile başlamıştır. Konferansa aralarında Türkiye'nin de olduğu 178 ülke temsilcisi katılmış, sürdürülebilir kalkınma ve çevreye ilişkin konular tartışılmıştır (Birleşmiş Milletler, t.y.-b). Konferansın dikkat çeken bir özelliği Stockholm Konferansı'nın sadece hükümet temsilcilerinden oluşmasına karşın Rio Konferansı'na sivil toplum örgütlerinin de katılım göstermiş olmasıdır (Dalby, 1996; Sönmezoğlu ve Bayır, 2012).

Konferans sonucunda Gündem 21 adını taşıyan bir eylem planı oluşturulmuş, Rio Bildirisi, Sürdürülebilir Orman Yönetimi Prensipleri, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve 1994 yılında Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi imzaya sunulmuştur (Doğru, 2023).

Konferansta çevresel kaynakları halihazırda maksimum seviyede kullanmakta olan gelişmiş ülkeler ile, ekonomik gelişmelerini devam ettirebilmek için bu kaynakları kullanmaya muhtaç olan gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıklar da dikkat çekici olmuştur (Alada vd., 1993). Yine konferansta ülkelerin doğal kaynakları kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kullanmaları bir egemenlik hakkı olarak tanımlanmıştır (Pallemaerts, 1995). Konferans sonucu oluşturulan eylem planı Gündem 21 içerisinde gelişmekte olan ülkeler için bir dizi mali destek ve tedbirlerden söz edilmiş, bununla birlikte uygulamadaki belirsizlikler ve ülkeler arasındaki derin farklılıklar nedeniyle istenilen neticelere ulaşılamamıştır (Alada vd., 1993; Özmehmet, 2008).

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II-1996)

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı, sürdürülebilir şehirler ve yerleşimlerin geliştirilmesini amaçlayan bir girişimdir. 1976'da Vancouver'da başlatılan program, 1972 Stockholm Konferansı'nın ardından kabul edilen "İnsan Çevresi Bildirisi" temel alınarak oluşturulmuş, alınan karar doğrultusunda 1978'de Nairobi'de "BM İnsan Yerleşimleri Merkezi" kurulmuştur. Burada amaç gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı ve denetimsiz kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm yolları üretmek, gıda, barınma, temiz su, istihdam, sağlık, eğitim, mesleki eğitim, sosyal güvence başta olmak üzere, toplumların temel ihtiyaçlarının sağlıklı bir biçimde karşılanmasını sağlamaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a).

BM İnsan Yerleşimleri Programı'nın dönüm noktalarından biri de 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen "Habitat II" olarak bilinen İkinci Birleşmiş Milletler İnsan

Yerleşimleri Konferansı'dır. Bu zirvede, sürdürülebilir kalkınma perspektifinden insan yerleşimlerinin geleceği masaya yatırılmıştır. Konferansın somut çıktılarından olan “Habitat Gündemi”, dünya genelinde şehirleşme sorunlarına kapsamlı bir yaklaşım getirmiştir. Habitat Gündemi, barınma hakkını küresel bir ilke olarak teyit etmiş, yeterli barınmanın sağlanmasını ve gecekonduların iyileştirilmesini öngörmüştür. Ayrıca cinsiyet eşitliği, çevre koruma, risk yönetimi gibi konulara da değinmiştir. Bu gündem, ilerleyen yıllarda BM-Habitat'ın çalışmalarına rehberlik etmiş, somut projelerin hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a).

Habitat II, Vancouver'da gerçekleşen ilk toplantının devamı niteliği taşıması yanında kendisinden dört yıl önce gerçekleşen Rio Konferansı'nda alınan kararların da izlerini taşımaktadır. 171 ülkeden 3.000 delegenin ve 2.500 sivil toplum kuruluşunun katıldığı toplantı şehirleşme ve çevre konularında farkındalık yaratmak ve hükümetleri bu yönde adımlar atmaya teşvik etmek adına katkı sağlamıştır (Arlı, 2010).

Kyoto Protokolü (1997)

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde bulunan bağlayıcılığa ilişkin eksiklik, bu eksikliği kapatmaya yönelik yeni bir hukuksal düzenlemeye ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır. 1997 yılında Japonya'nın Kyoto şehrinde Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi'nin en üst karar organı olan 3. Taraflar Konferansı'nda Kyoto Protokolünün 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girişi bu eksikliği gidermek adına atılan önemli bir adım olmuştur (Metin, 2022).

Sera gazı salınımlarının sınırlandırılması ve azaltılması amacıyla oluşturulan Kyoto Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni hayata geçiren bir anlaşmadır. Bu protokol kapsamında, ülkeler kendilerine tahsis edilen bireysel hedeflere uygun şekilde sera gazı emisyonlarını kısıtlama ve düşürme yükümlülüğü altına girmektedir. Ayrıca ülkeler, uyguladıkları politikaların sonuçlarını periyodik olarak raporlamak durumundadırlar (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, t.y.).

Kyoto Protokolü'nde ülkelerin emisyon azaltım hedefleri iki ayrı dönem şeklinde belirlenmiştir. İlk dönem olan 2008-2012 yıllarını kapsayan süreçte, Sözleşme'nin Ek-I listesindeki ülkelerin toplam salınımlarını 1990 seviyelerine kıyasla en az %5 oranında düşürmeleri öngörülmüştür. İkinci dönem ise 2013-2020 yılları arasında kapsamakta olup, bu dönemde Ek-B listesindeki tarafların emisyonlarını ilk döneme göre farklı bir oranda, yani 1990'a kıyasla en az %18 azaltmaları kararlaştırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b).

Sera gazı emisyon hedeflerinin yanında Kyoto Protokolü'nde yer alan uygulanacak başlıca politikalar şunlardır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, t.y.):

-Enerji verimliliğinin sağlanması,

-Sürdürülebilir tarım türlerinin teşviki,

-Yenilenebilir enerji türlerinin, çevre dostu teknolojilerin artırılmaları, teşvik edilmeleri, geliştirilmeleri ve kullanımlarının arttırılması,

-Sera gazı salınımını azaltacak önlemler ve mali teşviklerin uygulanması.

Türkiye 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun'un 5 Şubat 2009'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabulü ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın ardından, katılım aracının Birleşmiş Milletlere sunulmasıyla 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, t.y.).

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002)

2002 yılında Johannesburg'da gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Rio Konferansı'nın devamı niteliği taşımaktadır. İnsanlığın sürdürülebilir bir geleceğe ulaşabilmesi adına düzenlenen bu toplantıda, Gündem 21'in uygulanması için yeni yollar belirlenmiş, küresel ölçekte yoksulluk sorunuyla mücadeleyle yönelik adımlar atılmış ve ekolojik sistemlerin güvenliğini tesis etmeye matuf tedbirler masaya yatırılmıştır (Frantzius, 2004; Beyerlin, 2002).

İçeriğinde yoksulluğun ortadan kaldırılması, tüketim ve üretim kalıplarında sürdürülebilirliğin yakalanması, ekonomik kalkınmanın çevreye uyumlu şekilde gerçekleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, küreselleşme ve sürdürülebilirlik, sağlık ve sürdürülebilirlik gibi konuların yer aldığı uygulama planında şu hedeflere değinilmiştir (Akgül, 2010: Birleşmiş Milletler, t.y.-c):

- 2015 yılına kadar günlük 1 doların altında geliri olan, açlık çeken insanların ve güvenli temiz suya erişimi olmayan insanların oranını yarıya düşürmek,

- Kadınların karar alma süreçlerine eşit katılımını sağlamak, cinsiyet eşitliğini tüm politikalara entegre etmek, kadınlara yönelik şiddet ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak,

- Yerel halkların ekonomik faaliyetlere erişimini artırmak ve istihdam olanaklarını genişletmek için eğitim, teknik yardım ve kredi imkanları sağlamak,

- Herkes için temel sağlık hizmetleri sunmak ve çevresel sağlık tehditlerini azaltmak; gelişmekte olan ülkelere mali kaynak, teknik yardım ve bilgi transferi sağlamak,

- Her yerdeki çocukların hem erkek hem kız, ilköğretimi tamamlayabilmelerini ve tüm eğitim seviyelerine eşit erişimlerini sağlamak,

- Kırsal altyapıyı geliştirmek, ekonomiyi çeşitlendirmek, ulaşımı ve pazara erişimi iyileştirmek; sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınmayı desteklemek,
- Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi'ni küresel bir çevre hareketi haline getirmek ve çölleşmeyi durdurmak için kapsamlı ve etkili çözümler geliştirmek,
- Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde hava kirliliğini önemli ölçüde azaltmak için iş birliğini ve koordinasyonu güçlendirmek,
- Tüm ülkelerin yararına olacak şekilde adil, şeffaf ve kapsayıcı bir küresel ticaret ve finans sistemi oluşturmak,
- Tüm paydaşların aktif katılımını teşvik eden ve her düzeyde kapsayıcı bir ortaklık anlayışı ile iyi yönetişimi geliştirmek, adil, şeffaf, hesap verebilir ve kalkınmış bir toplum inşa etmek için esastır.

Kopenhag Mutabakatı (2009)

Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girişiyle birlikte Kyoto sonrası sürece dair tartışmalar da başlamış, özellikle ABD'nin anlaşmadan çekilmesi, Türkiye'nin özel durumu nedeniyle taahhütte bulunmaması, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin indirim yükümlülüğünün olmaması gibi nedenlerle birlikte yeni, daha bağlayıcı ve kapsayıcı bir anlaşma fikri de oluşmaya başlamıştır (Alaztuğ, 2021).

2009 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen konferansta esas olarak Kyoto Protokolü'nün ilk taahhüt dönemi sonrası uygulanacak politikaları belirlemek için toplanılmış, bununla birlikte görüşmelerde bir başarı sağlanamamıştır (Engin, 2010). Devam eden görüşmelerde geniş kapsamlı bir uzlaşya varılamamış, bunun yerine ABD, Hindistan, Çin, Güney Kore'nin de içinde bulunduğu 30 ülke tarafından yasal bağlayıcılıktan yoksun bir mutabakat metni oluşturulmuştur (Bodansky, 2010; Şahin, 2016).

Oluşturulan mutabakat metni konferanstan beklentilerle örtüşmekten uzak kalmıştır. Mutabakat metninde belli bir politik irade ortaya koyularak, küresel sıcaklık artışının 2°C'nin altında tutulması hedeflenmiştir. Ne var ki bu hedef için uluslararası bir konsensus sağlanamamış, ülkeler kalkınma hedefleri ve iklim değişikliklerinden etkilenme durumlarına göre farklı tutumlar içerisinde olmuştur. Bunun yanında hedeflerin gerçekleştirilmesi için herhangi bir bağlayıcı ve somut yol haritası ortaya konmamıştır (Baykan, 2009).

Kyoto Protokolü yukarıda bahsedilen eksikliklere rağmen küresel çevre sorunları ve sürdürülebilirlik açısından önemli birtakım faydalar sağlamıştır. Bunlar arasında; sınırlı da olsa karbon salınımlarının düşürülmesine yönelik hedefler getirmesi, devletleri çevreyi korumak adına farklı uygulamalar geliştirmeye yöneltmesi ve çevre sorunlarının ancak uluslararası bütüncül bir uzlaşma ortamında çözülebileceğine ilişkin farkındalık getirmesi gösterilebilir (Kaya, 2020; Sayman, 2015).

Paris İklim Anlaşması (2015)

Kyoto Protokolü gerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki görüş ayrılıkları gerekse bağlayıcılıkla ilgili problemler nedeniyle arzu edilen sonuçlara ulaşamamış, 2009 yılında Kopenhag'da başlayan yeni anlaşma arayışları, Kyoto Protokolü'nün 2020 yılında sona erecek olması ile hızlanmış ve sonucunda Paris İklim Anlaşması'na giden yolu açmıştır (Genç, 2021; Karakaya, 2016).

Kopenhag Mutabakatı sonrası ilk gelişme 2010 yılında Meksika'nın Cancun şehrinde yapılan 16. Taraflar Konferansı'nda gerçekleşmiştir. Bu konferansta yaşanan en önemli gelişme Yeşil İklim Fonu'nun oluşturulmasına karar verilmesidir. Sözü edilen bu fon ile gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere her yıl 100 milyar dolar tutarında finansal destek sağlaması öngörülmüştür (Kıvılcım, 2013). Bunun yanında sıcaklık artışının 2°C ile sınırlanması hedefi tekrar edilmiş ve ülkelerin emisyon ölçümlerine ve bunu raporlamalarına ilişkin şeffaflığı arttıracak kararlar da mutabakat metninde yer almıştır (Avrupa Komisyonu, 2010).

2011 yılında Güney Afrika'nın Durban şehrinde gerçekleştirilen 17. Taraflar Konferansı'nda Kyoto sonrası 2020 yılında yürürlüğe girecek yeni bir anlaşma için çalışma grubu oluşturulmasına karar verilmiştir (Kıvılcım, 2013). Durban'dan sonra sırasıyla Doha, Varşova ve Lima konferanslarında da Kyoto'dan sonra yürürlüğe girecek yeni anlaşmaya yönelik müzakere ve hazırlıklar devam etmiş ve somut bir çıktı ortaya konulamamıştır (Downie, 2015; Sağsen, 2017).

2020 yılında sona erecek olan Kyoto Protokolü'nden sonraki dönemi kapsayan Paris İklim Anlaşması yıllar süren tartışma ve müzakereler sonunda Paris'te gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı'nda imzalanmıştır (Savaşan, 2018). Oybirliği ile kabul edilen anlaşma sera gazı emisyonlarının azaltılması ve küresel ısınmanın 2°C hatta mümkünse 1,5°C'nin altında tutulmasını hedeflemekte, ülkelerin sera gazı emisyonlarına ilişkin plan ve stratejiler geliştirerek bunları sunmasını gerektirmektedir (Clemençon, 2016). Bunun yanında anlaşmada gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere her yıl 100 milyar dolar tutarında finansman sağlamasını ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaşması için teknoloji transferinin kolaylaştırılmasını öngörmektedir (Guttmann, 2018; Keohane ve Oppenheimer, 2016).

Paris İklim Anlaşması'nın öne çıkan özellikleri şu şekildedir (Bodansky, 2016):

- Yasal yaptırımlar içermese de uluslararası hukuk bağlamında resmi bir belge niteliği taşır.
- Gelişmekte olan ülkeleri de sera gazı emisyonlarını düşürme hedeflerine dahil ederek Kyoto Protokolü'nden daha kapsamlı bir küresel çerçeve sunar.

- Tüm ülkeler için temel yükümlülükleri belirlerken, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ve Kyoto Protokolü'ndeki katı ve sabit ayrımlar yerine, her ülkenin özel koşullarına ve kapasitesine göre uyarlanabilen esnek bir yaklaşım benimser.
- Kopenhag Anlaşması'nın aksine, sadece 2020'ye kadar olan kısa vadeli taahhütler yerine, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir yapı oluşturur.
- Bu uzun vadeli yapı, her beş yılda bir tarafların kolektif ilerlemesini gözden geçirmek ve gelecek beş yıllık dönem için emisyon azaltım planlarını güncellemek üzere düzenli toplantılar yapılmasını öngörür.
- Zamanla daha katı ve kapsamlı eylemler gerçekleştirme beklentisini teşvik eder.
- Gelişmiş bir şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizması kurar.
- Evrensel veya en azından evrensele yakın bir katılımı yansıtır.

Paris İklim Anlaşması Sonrası

2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması sonrası ilk toplantı 2016 yılında Fas'ın Marakeş şehrinde düzenlenmiştir. Toplantıda Paris Anlaşması'nın uygulamaya yönelik detayları ve teknik konular müzakere edilmiştir (Maljean Dubois, 2020). Toplantıda yenilenebilir enerjinin payının artırılması ve öngörülen sıcaklık hedefine uyumlu politikalar üretme konuları görüşülmüş, bunun yanında yeni ABD başkanı Trump'ın anlaşmaya yönelik olumsuz ifadeleri de tartışma yaratmıştır (Ağaçayak vd., 2017; Öztürk ve Öztürk, 2019). Oluşturulan Marakeş Bildirgesi içeriğinde, güçlü bir siyasi taahhüt, iklim değişikliğine karşı kırılğan ülkelerle dayanışma, bu ülkelerin iklim değişikliğine uyum sağlaması için destek, mali ve teknoloji yardımı, iklim değişikliğiyle mücadelede insan hakları ve cinsiyet eşitliği vurguları öne çıkmaktadır (Ghezloun vd., 2017; Tonguç, 2018).

23. Taraflar Konferansı 2017 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlenmiştir. Konferans ABD'nin Paris Anlaşması'ndan çekilmesine yönelik tartışmaların gölgesinde gerçekleşmiş, ABD başkanı Trump'ın Paris Anlaşması'na karşı olumsuz tutumu devam etmiştir (Reuters, 2017). Konferansta gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaşanan görüş farklılıkları da dikkat çekicidir. Öyle ki Birleşmiş Milletler iklim şefi Simon Stiell konferans sırasında iklim değişikliğinin bir güney-kuzey sorunu olmadığını ifade etmiştir. Gelişmiş ülkeler sıcaklık ve emisyon hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için hızlandırılmış bir takvim oluşturulması ve fosil yakıtların sınırlandırılması konusunda görüş belirtmiş, gelişmekte olan ülkeler ise alınacak önlemlerin ekonomik anlamda yaratacağı kayıplara ve gelişmiş ülkelerin iklim değişikliği konusundaki tarihsel sorumluluğuna vurgu yaparak daha fazla mali destek ve esneklik talep etmiştir (France24, 2023).

2018 yılında Polonya'nın Katoviçe şehrinde gerçekleştirilen 24. Taraflar Konferansı da Paris Anlaşması'nın uygulanmasına yönelik uygulamaları hayata geçirme hedefiyle toplanmıştır. Toplantıda küresel ısınmanın 2°C altında tutulmasına yönelik hedef yinelenmiş, karbon emisyonunu ve fosil yakıtların kullanımını azaltacak uygulamalar tartışılmıştır (Euronews, 2018). Bunun yanında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki görüş ayrılıkları devam etmiş, ülkeler arasında tam bir uzlaşa sağlanamamıştır (Sharma vd., 2019).

2019 yılında İspanya'nın Madrid şehrinde düzenlenen 25. Taraflar Konferansı'nda karbon emisyonlarını sınırlandıracak yeni planlar görüşülmüş, sıcaklık hedefi ve gelişmekte olan ülkelere yönelik mali destek vurgusu tekrar edilmiş, küresel karbon pazarına yönelik bir anlaşma ise sağlanamamıştır (Sadioğlu ve Ağralan, 2020).

2021 yılında İskoçya'nın Glasgow şehrinde düzenlenen 26. Taraflar Konferansı özellikle aşamalı olarak kömür kullanımının azaltılması planıyla öne çıkmıştır. Daha önce "Kömür kullanımının aşamalı olarak sonlandırılması" olarak planlanan bu madde Hindistan'ın itirazı neticesinde "Kömür kullanımının aşamalı olarak azaltılması" şeklinde revize edilmiştir (BBC Türkçe, 2021).

27. Taraflar Konferansı 2022 yılında Mısır'ın Sharm El Şeyh şehrinde yapılmıştır. Konferansın öne çıkan gelişmesi Kayıp ve Zarar Fonu'nun kurulmuş olmasıdır. Bu sayede iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden zarar gören gelişmekte olan ülkelere maddi yardım yapılması öngörülmüştür (BBC Türkçe, 2023).

28. Taraflar Konferansı 2023 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dubai şehrinde gerçekleştirilmiştir. En büyük petrol üreticilerinden biri olan Birleşik Arap Emirlikleri'nde gerçekleştirilen konferansın en önemli başlığı fosil yakıtlar olmuştur. Konferansta fosil yakıtlardan uzaklaşmanın gerekli olduğu konusunda mutabık kalınmış, bunun "adil, düzenli ve eşitlikçi bir şekilde" gerçekleştirilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Her ne kadar gelişmiş ülkeler ve küresel ısınmaya karşı kırılgan ülkeler tarafından aksi bir beklenti olsa da fosil yakıtların kullanımının azaltılması konusunda herhangi bir takvim veya ülkeleri bunu gerçekleştirmeye zorlayıcı ifadeler konferans metninde yer almamıştır (Reuters, 2023).

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi verilerden anlamlı çıkarımlar yapmak için incelenen metinlerin, belgelerin, dokümanların içeriğinin belirli kurallar dahilinde analiz edilmesine dayanmaktadır. İçerik analizi yöntemi, toplumsal gerçekliğin doğasını belirleyip analiz etmek açısından oldukça uygundur. Çünkü içerik analizinde amaç, ilk bakışta hemen fark edilen ve kolayca algılanabilen unsurlara ulaşmak yerine, yüzeyin altında kalan ve doğrudan görünmeyen öğeleri ortaya çıkarmaktır (Metin ve Önal 2022).

Bu çalışmada anlaşmanın odak noktalarını ve temalarını belirleyebilmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda ilgili kelimelerin ve kavramların tekrar sayıları belirlenmiş, verileri daha anlaşılır halde sunabilmek için kelime bulutu tekniğinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Paris Anlaşması'nın İçerik Analizi

Bu bölümde Paris Anlaşması nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarını daha sistematik ve anlaşılır biçimde sunabilmek adına öncelikle anlaşmanın genel analizi yapılmış, daha sonra ise anlaşma maddeleri daha detaylı olarak analiz edilmiştir.

Genel Analiz

Paris Anlaşması'nın metni üzerinde yapılan içerik analizine göre en çok tekrar eden kelimeler şunlardır:

Tablo 1. Paris Anlaşması'nda Yer alan Kelimelerin Tekrar Sayıları

Kelime	Tekrar Sayısı
Ulusal	49
Gelişmekte	44
Uyum	44
İklim	38
Azaltım	22
Küresel	21
Teşvik	21
Teknoloji	20
Sürdürülebilir	17
Bilgi	14
Ekonomik	14
Kapasite	14
Uluslararası	13

kez, “katılım/katılımcı” kavramı 9 kez, “sorumluluk” kavramı 7 kez geçerken “güç” kavramı ise metinde yer almamaktadır.

Maddelerin Analizi

Anlaşma ön sözünde; hassas ve gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaç ve koşullarının kabul edildiği, en az gelişmiş ülkelerin finansman ve teknoloji transferi ihtiyaçlarının göz önünde tutulduğu, iklim adaletinin önemine dikkat çekildiği, cinsiyet eşitliği ve göçmenler, yerel topluluklar, çocuklar, engelliler ve dezavantajlı grupların haklarının gözetildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte anlaşma maddeleri detaylı olarak incelendiğinde anlaşma metni içerisindeki eksiklikler daha net görülebilmektedir:

Anlaşmanın 2 maddesinde küresel ortalama sıcaklıktaki artışı sanayileşme öncesindeki seviyeye göre 2°C'nin oldukça altında tutmak, iklim değişikliklerine uyumu artırmak gibi hedefler yer almaktadır. Bunun ülkelerin farklı koşul ve kabiliyetlerine dayalı olarak ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi çerçevesinde uygulanacağı belirtilmektedir. Belirlenen bu çerçeveye rağmen bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde çevresel adaletin nasıl ve ne oranda sağlanacağı ucu açık bir soru olarak kalmaya devam etmektedir. Hedefleri gerçekleştirmek adına uygulanacak tedbirlerin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarına olan etkisi de tartışma yaratacak konular arasındadır. Gelişmiş ülkelerin çevre kirliliği konusunda tarihsel sorumlulukları da göz önüne alındığında ilkesel çerçeve düzeyinde kalan ve adil ve somut yükümlülükler olmadan yapılan bir uzlaşımın hedeflerin gerçekleştirilmesi adına ülkeleri ne derece teşvik ettiği soru işareti yaratmaktadır.

Anlaşmanın 4. maddesinin 4. ve 5. paragraflarında ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Anlaşmaya taraf olan gelişmiş ülkeler, ekonomi genelinde mutlak emisyon azaltım hedefleri belirleyerek liderlik etmeyi sürdürmelidir. Gelişmekte olan taraf ülkeler, azaltım çabalarını geliştirmeye devam etmelidir; bu ülkeler, farklı ulusal koşullar ışığında, ekonomi genelinde emisyon azaltım ya da sınırlama hedeflerine doğru ilerleme konusunda teşvik edilmektedir. Gelişmekte olan taraf ülkelerin, destekler sayesinde eylemleri için daha iddialı hedefler belirleyebilecek olması göz önünde bulundurularak, 9, 10 ve 11. maddeler uyarınca bu maddenin uygulanması için gelişmekte olan taraf ülkelere destek sağlanır.” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016).

Söz konusu madde ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi uyarınca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir ayrım yapmaktadır. Bununla birlikte kullanılan “iddialı hedefler” ifadesi gelişmiş ülkelerin sorumluluğunu somutluk ve bağlayıcılıktan yoksun şekilde ele almaktadır. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkelere yapılacak destekler de somut şekilde belirlenmemiştir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerin hedefleri gerçekleştirebilmek adına gelişmiş ülkelere bağımlı bir yapı içerisinde bulunması güç ilişkileri açısından asimetric bir durum yaratmaktadır.

Anlaşmanın 5. maddesinde ise ormanların korunması ve güçlendirilmesi konusunda uygulanacak politika ve uygulamalara ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Taraflar, ormansızlaşmadan ve ormanların bozulmasından kaynaklanan emisyonların azaltılmasına, korumanın rolüne, ormanların sürdürülebilir yönetimine ve gelişmekte olan ülkelerdeki orman karbon stoklarının güçlendirilmesine yönelik faaliyetlere ilişkin politika yaklaşımları ve olumlu teşvikler ile; ormanların bütüncül ve sürdürülebilir yönetimi için ortak azaltım ve uyum yaklaşımları gibi alternatif politika yaklaşımları için sözleşme kapsamında kabul edilmiş ilgili ilke ve kararlarla belirlendiği üzere, sonuç temelli ödemeler dahil olmak üzere, mevcut çerçeveyi uygulamaya ve desteklemeye yönelik adımlar atmaya teşvik edilir; bu doğrultuda, bu tür yaklaşımların karbon dışı faydalarının da teşvik edilmesinin önemi dikkate alınır” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016)

Maddede orman varlığının güçlendirilmesi ile ilgili uygulamaların daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorumluluğuna bırakıldığı görülmektedir. Yeterli finansman destek alınamaması durumunda gelişmekte olan ülkelerin bu sorumluluklarını ne ölçüde karşılayabileceği tartışmalıdır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin finansman desteği ile sorumluluklarını gelişmekte olan ülkelere devretmeleri de olası sonuçlardan biri olarak görünmektedir. Bunlar yanında söz konusu uygulamaların yerel halklar üzerindeki etkisi de değerlendirilmesi gereken bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Anlaşmanın 6. maddesinde ise emisyon hedeflerinin gerçekleştirilmesi adına gönüllülük esasına dayalı piyasa mekanizmaları teşvik edilmektedir. Bu durum gelişmiş ülkeler adına bir avantaj yaratmakta ve sorumlulukları “satın alma” yoluyla devredebilmelerine olanak sağlamaktadır. Söz konusu piyasa mekanizmalarının çevrenin korunması adına etkinliği ve bu yönde uygulamaların yerel toplulukların hakları ve çevresel adalet üzerindeki etkisi de sorgulanması gereken bir durumdur.

Anlaşmanın 7. maddesinde iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınmaya uyum konusu ele alınmaktadır. Maddenin 5. Paragrafında şu ifadeler yer almaktadır:

“Taraflar, uygun olan şekilde, uyum konusunu ilgili sosyo-ekonomik politikalar ile çevre politikaları ve eylemlerine entegre etmek amacıyla, hassas grupları, toplulukları ve ekosistemleri göz önünde bulundurarak uyum eyleminin ülkeye özel, toplumsal cinsiyete duyarlı, katılımcı ve tamamen şeffaf bir yaklaşım takip etmesi, mevcut en iyi bilim ve uygun durumlarda geleneksel bilgiye, yerli halkın bilgisine ve yerel bilgi sistemlerine dayanması gerektiğini kabul eder” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016)

Maddede yer alan ülkeye özgü, hassas gruplara ve toplumsal cinsiyete duyarlı uygulamalar bunu sağlayacak somut mekanizmalar ve stratejiler oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Somut mekanizma ve stratejiler hayata geçirmeden bu hedeflerin söylemsel düzeyde kalacağı açıktır. Maddede Cancun Uyum Çerçevesi dikkate alınarak uyum

konusundaki eylemleri ve kurumsal düzenlemeleri güçlendirecek adımlardan söz edilmesine karşın somut mekanizmalar oluşturulması ihtiyacı devam etmektedir.

Anlaşmanın 9. maddesinde ise emisyon azaltımları ve uyum konusunda gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere finansman desteğinde bulunacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu yükümlülük gönüllülük esasına göre düzenlenmiştir. Somut sorumluluklar taşımayan gönüllülük esasına dayalı bir finansal destek mekanizmasının etkinliği kısıtlı olacaktır. Bu somut olmayan gönüllü yükümlülüklerin geliştirmekte olan ülkelerin iç ve dış politikalarında yaşanabilecek değişimlere karşı hassas olduğu da görülmektedir.

Anlaşmanın 10. maddesinde gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere teknoloji transferi ve teknoloji geliştirme konusunda iş birliği yapmasını öngörmektedir. Bununla birlikte ön görülen teknoloji transferi konusunda bağlayıcı bir yapı bulunmamaktadır. Patent ve fikri mülkiyet haklarının bu durum önünde kısıtlamalar yaratması da olası bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ek olarak teknoloji transferi ve teknoloji geliştirme uygulamalarının yerel topluluklar ve yerel bilgi üzerinde dışlayıcı bir etki yaratma tehlikesi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Söz konusu bu kısıtlamalar geliştirmekte olan ülkelerin hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

Anlaşmanın 11. maddesinde en az gelişmiş ülkeler ve geliştirmekte olan ülkelerin uyum ve azaltım eylemlerinin uygulanması konusundaki kapasitelerinin artırılması üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte bu ülkelerin kapasitelerini geliştirmeleri gelişmiş ülkelerin finansman ve teknoloji transferi gibi destekleri ile mümkün görünmektedir. Bu durum geliştirmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkelere bağımlı kılmakta, alınacak karar ve uygulamalarda gelişmiş ülkelerin tercihlerinin ön planda olmasına olanak sağlamaktadır. Karar alma ve bunları uygulamada gelişmiş ülkelerin söz sahibi olması güç ilişkileri ve eşitlik anlamında asimetrik ve problemleri bir yapının oluşmasına neden olmaktadır.

Anlaşmanın 12. maddesinde ise “Taraflar, uygun şekilde, iklim değişikliği eğitimi, kamu farkındalığı, kamu katılımı ve kamunun bilgiye erişimini güçlendirmeye yönelik tedbirler alma konusunda iş birliği yapar ve bu anlaşma kapsamındaki güçlendirme eylemleri için bu adımların önemini kabul eder” ifadesi yer almaktadır” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016). Bilgiye ulaşma ve bilgi üretimi konusunda gelişmiş ülkeler lehine olan farklılık gelişmiş ülkelerin bu süreçleri kontrolleri altında tutmasına, geliştirmekte olan ülkelerdeki yerel bilgilerin ve yerel sorunlarının göz ardı edilmesine yol açabilme potansiyeli taşımaktadır. Yerel toplulukların geleneksel bilgilerinin sürece nasıl dahil edileceği ve yerel sorunların bilgi üretme süreçlerinde nasıl göz önde tutulacağı ucu açık kalan bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Anlaşmanın 13. maddesinde tarafların ulusal katkılarının raporlanması ve izlenmesi açısından bir şeffaflık çerçevesi sunmaktadır. Maddenin 3. paragrafında şu ifadeler yer almaktadır:

“Şeffaflık çerçevesi, gelişmekte olan taraf ülkeler ve gelişmekte olan küçük ada devletlerin özel durumlarını göz önünde bulundurarak, sözleşme kapsamındaki şeffaflık düzenlemelerini temel alır, bunları geliştirir ve kolaylaştırıcı, ulusal egemenliğe saygılı, müdahaleci olmayan, cezaya dayanmayan bir şekilde uygulanır ve taraflar üzerine gereksiz yük getirmekten kaçınır” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016). Bununla birlikte ortaya konulan şeffaflık ilkesi taraf ülkeler arasındaki bilgi üretimine ilişkin farklılıklardan etkilenebilme potansiyeli taşımaktadır. Söz konusu bilgilerin üretimi için teknik ve teknolojik anlamda yetersiz olan ülkelerin bu sürece katılmaları önünde zorluklar bulunmaktadır. Yerel bilgilere atıf da madde içerisinde bulunmamaktadır. Her ne kadar gelişmekte olan ülkelerin koşullarının dikkate alındığı belirtilse de bu durumun gelişmiş ülkelerin kullanacağı bir baskı aracına dönüşebileceği görülmektedir.

Bilgi üretimi ve paylaşımına ilişkin bir diğer eksiklik de küresel ilerlemelere ayrılan 14. maddede yer almaktadır. Söz konusu madde içerisinde uzun vadeli hedeflere ulaşılması için kaydedilen ilerlemeyi değerlendirmek üzere düzenli durum değerlendirmeleri yapılacağı ve bunun en iyi bilimsel bilgiler ışığında olacağı ifade edilmektedir. Bilgi üretimi konusunda dezavantajlı ülkelerin sürece hangi oranda dahil olacakları belirsiz bir durum olarak kalmaktadır. İlerlemeleri yeterince görünür kılamayan ülkeler üzerinde bunun baskı yaratan bir durum olacağı ön görülebilir.

Anlaşmanın 15. maddesinde ise uygunluk mekanizmasından söz edilmekte ve bunun için uzman bazlı bir komitenin oluşturulacağı ifade edilmektedir. Yine madde içerisinde mekanizmanın cezai olmayan şekilde işletileceği belirtilmektedir. Bağlayıcı yükümlülükler içermeyen bu durumun tarafları olumlu ilerlemeye teşvik gücü de zayıf kalacaktır. Bunun yanında taraf ülkelerin siyasi güçleri de mekanizmaya bağlı kalma iradelerini belirleyen etmenlerden biri olarak görülebilir.

Anlaşmanın 16. maddesi ise sözleşmenin en yüksek organı olan Taraflar Konferansı'nın işleyişi üzerinedir. Madde içerisinde Taraflar Konferansı'nda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin eşit temsil kabiliyetlerine sahip olup olmadıkları ve güç ilişkilerinin konferansta alınan kararlar üzerindeki etkisinin ne oranda olduğu soruları cevapsız kalmaktadır. Bununla birlikte maddenin 8. paragrafında “Hükümet dışı tüm kurum ve kuruluşlar, mevcut tarafların en az üçte birinin reddi bulunmaması kaydı ile bu sıfatla kabul edilebilirler” ifadesi yer almaktadır” (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016). Her ne kadar hükümet dışı aktörlerin temsil olanağı bulması olumlu bir durum olsa da bunun geniş bir tabana yayılmış olması da benzer öneme sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin sahip olduğu finansman ve siyasi engeller başta olmak üzere dezavantajlar hükümet dışı aktörlerin çoğunun gelişmiş ülkelere olması sonucunu doğurmaktadır. Maddede yerel toplulukların nasıl temsil edileceği de belirsiz kalmaktadır. Bu durum küresel kararların alındığı ve küresel iş birliği gerektiren bir toplantıda temsiliyet sorunu yaratmaktadır.

Özetlemek gerekirse Paris Anlaşması, küresel iklim mücadelesinde iş birliği ve sürdürülebilirliği ön plana çıkarmayı amaçlayan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, politik ekoloji perspektifinden incelendiğinde, güç ve siyasi çıkarlar, eşitsizlik ve temsiliyet ile söylem ve bilgi üretimi temaları bağlamında anlaşmanın temel eksiklikleri dikkat çekmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin tarihsel sorumluluğuna dair bağlayıcı kararların eksikliği, gelişmekte olan ülkeler için belirsiz ve bağımlı bir yapı ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yerel toplulukların, hassas grupların ve geleneksel bilgi sistemlerinin süreçlere dahil edilmesinde somut mekanizmaların eksikliği, temsiliyet ve eşitlik sorunlarına yol açmaktadır.

Şeffaflık ve bilgi paylaşımına dair maddelerde gelişmekte olan ülkelerin dezavantajlı konumu ve bu süreçlere erişimde karşılaştıkları zorluklar, bilgi üretimindeki güç dengesizliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, piyasa mekanizmaları gibi gönüllülüğe dayalı yaklaşımlar, çevresel adaletin sağlanmasından daha çok gelişmiş ülkelerin ekonomik çıkarlarını koruma potansiyeli taşımaktadır. Sonuç olarak, Paris Anlaşması'nın sunduğu çerçeve küresel iş birliğini teşvik etmekle birlikte, politik ekoloji açısından değerlendirildiğinde daha adil, bağlayıcı ve kapsayıcı mekanizmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi, yalnızca iklim hedeflerinin gerçekleştirilmesini hızlandırmakla kalmayacak, aynı zamanda iklim adaleti temelinde daha eşitlikçi ve sürdürülebilir bir gelecek için gerekli zeminleri oluşturacaktır.

Çevrenin Korumasına Yönelik Uluslararası Gelişmelerin Politik Ekoloji Perspektifinden Değerlendirmesi

Çevre sorunlarının küresel bir nitelik taşıması bu sorunların çözümü için küresel iş birliğini gerektirmektedir. Bu iş birliğini sağlamak da uluslararası girişimlerden olumlu sonuç almakla mümkün olmaktadır. Bu girişimlerin eleştirel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gelecekteki girişimlerin çevrenin korunması adına daha etkili olabilmesine olanak sağlayacaktır.

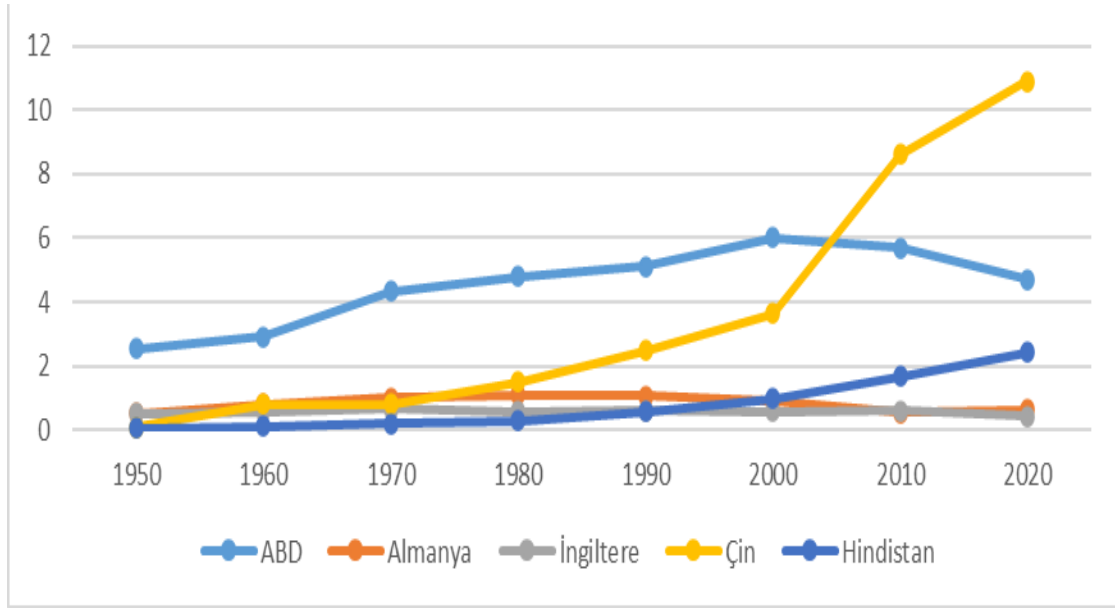
Politik ekoloji çevresel sorunları sadece teknik bir konu olarak görmemekte, bu sorunların arkasında yatan siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları da incelemektedir. Bu bağlamda günümüze kadar çevrenin korunmasına yönelik uluslararası girişimler incelendiğinde bir takım benzer noktalardan ve eksikliklerden söz edilebilir. Bu bölümde söz konusu uluslararası girişimler politik ekoloji perspektifinden güç ve siyasi çıkarlar, eşitsizlik ve temsiliyet, söylem ve bilgi üretimi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Güç ve Siyasi Çıkarlar

Çevrenin korunmasının ancak uluslararası iş birliğine dayandığı genel kabul gören bir fikirdir (Beyerlin ve Marauhn, 2011; Keleş, 2023). Bununla birlikte bu alanda gerçekleştirilen girişimler ülkelerin siyasi ve ekonomik çıkarları etrafında şekillenmiştir (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994). Gelişmekte olan ülkeler ekonomik gelişimlerini devam ettirebilmek için kendilerini kısıtlayıcı kararlara mesafeli yaklaşırken, gelişmiş ülkeler ise

çevresel kaynakların kullanımı ve kirliliği konusundaki tarihsel sorumluluklarını görmezden gelme eğilimi içerisinde olmuşlardır (Grupta, 2014; Najam, 2005). Şekil 2.'de de görüldüğü gibi Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler emisyon miktarlarında gelişmiş ülkeleri yakalamış ve geçmiştir (Our World in Data, t.y.). Bununla birlikte salt emisyon miktarları üzerinden değerlendirme yapmak yerine ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerini ve tarihsel olarak çevresel kaynakları kullanım durumlarını da göz önünde tutmak gerekmektedir.

Şekil 2. Bazı Ülkelerin Yıllık CO₂ Emisyon Miktarları (Milyar Ton)

Kaynak: ourworldindata, t.y.

Yapılan müzakerelerde gelişmekte olan ülkelere mali destek ve teknoloji transferi gibi kararlar alınmasına rağmen bu kararların uygulamaya geçirilmesi ve etkinliğine yönelik sorunlar devam etmektedir (Kalinowski, 2024). Çevrenin korunması konusunda adil, etkili ve kalıcı kararlar alabilmek için ülkeler arasındaki bu farklılıkları dikkate almak gerekmektedir (Romppanen ve Huhta, 2023). Böylelikle çevre ve kalkınma arasındaki denge daha sağlıklı bir biçimde kurulabilir.

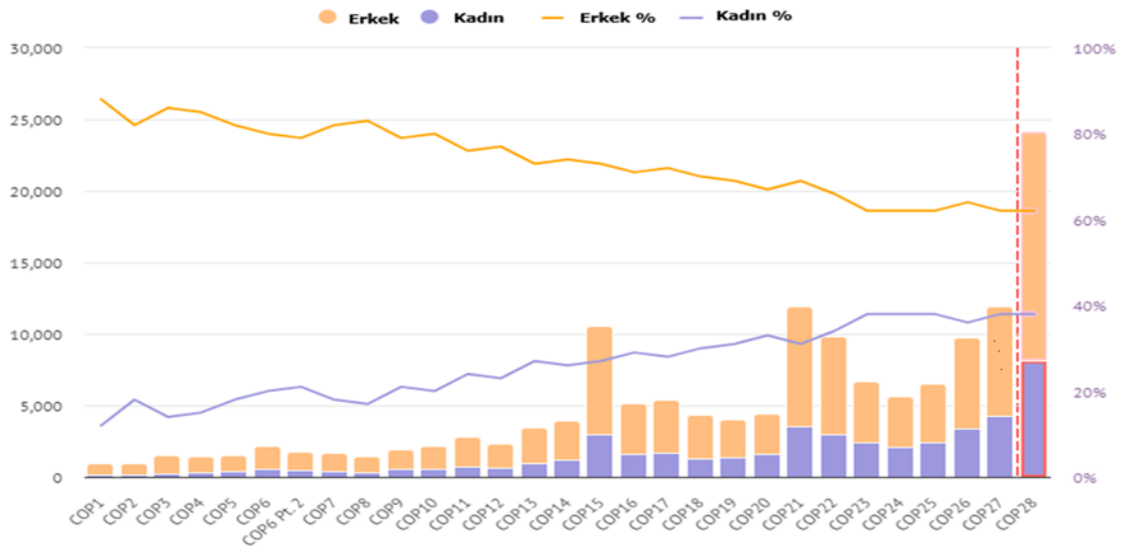
Ülkelerin gerçekleştirilen bu uluslararası girişimlerde oynadıkları rol ve etki gücü de farklılık göstermektedir. Siyasi ve ekonomik gücü yüksek ülkeler müzakerelerde daha fazla söz sahibi olmakta, alınan kararların kendi çıkarları yönünde olmasını sağlamaya çalışmaktayken, siyasi ve ekonomik kapasiteleri düşük, küçük ülkelerin ise bu girişimlere katılımları ve etkileri sınırlı kalmaktadır (Aydın Dikmen, 2020; Cipler vd., 2015; Weiler, 2012). Çevresel konulara yönelik alınacak kararların daha adil ve eşitlikçi olması için tüm ülkelerin bu girişimlere katılımının sağlanması ve taleplerinin göz önünde tutulması gerekmektedir.

Çevre kirliliği yapısı gereği küresel bir sorundur (Ramanathan ve Feng, 2009). Bununla birlikte yaşanan çevresel kirlilik ve küresel ısınmadan her ülke eşit derecede etkilenmemektedir (Özerdem ve Barlas, 2021; Şıvgın ve Afacan, 2020). Ayrıca ülkelerin ekonomik, teknolojik ve sosyal yapılarındaki farklılıklar bu sorunlarla başa çıkabilme kabiliyetlerini etkilemektedir. Bu farklılıklar Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin ilkelerinden biri olan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesinin de özünü oluşturmaktadır (Pınarcıoğlu; 2018; Zhang ve Qi, 2014). Bu durum ülkelerin çevresel sorunlara ilişkin uluslararası girişimlerde farklı tutumlara sahip olmaları sonucunu doğurmaktadır (Alada vd., 1993; Kılıç, 2001; Özmehmet, 2008). Çevresel kirlilik ve iklim değişikliğinden en fazla etkilenen kırılgan ülkeler bir an önce somut adımlar atılması görüşünü taşıırken, görece bu sorunlardan daha az etkilenen ülkeler ekonomik kalkınmalarını yavaşlatacak tedbirler konusunda isteksiz davranmaktadır (Baykan, 2009).

Eşitsizlik ve Temsiliyet

Çevreye yönelik uluslararası girişimler öncelikle sınırlı sayıda ülkenin hükümet görevlilerinin katılımıyla başlamış, daha sonra sivil toplum örgütleri gibi hükümet dışı organizasyonların da müzakerelere katılımı sağlanmıştır (Sönmezoğlu ve Bayır, 2012). Bu sayede çevreye yönelik politikaların oluşturulması ve uygulanmasında toplumun farklı aktörlerinin de katılımı sağlanmıştır. Bununla birlikte bu katılım ülkeler arasında homojen bir dağılım göstermemektedir Gerçekleştirilen Taraflar Arası Konferanslara katılan delege sayıları ülkelere ve cinsiyetlere göre belirgin farklılıklar göstermektedir (Carbon Brief, t.y.). Gelişmiş ülkelerde daha fazla sayıda, daha organize ve güçlü sivil toplum örgütleri bulunurken gelişmekte olan ülkelerdeki sivil toplum örgütleri sayı ve sahip olunan imkanlar açısından daha kısıtlıdır (Ateş ve Uysal, 2006). Bunun yanında bazı ülkelerde sivil toplum örgütlerinin siyasi birtakım kısıtlamalara sahip olduğu da görülmektedir (Şahin ve Yıldız, 2009). Bu durumun alınan kararlarda bir temsiliyet eksikliği yarattığı öne sürülebilir. Özellikle ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda dezavantajlı grupların yapılan müzakerelerde yerelden uluslararası ölçeğe kadar söz sahibi olması bu anlamda önem arz etmektedir.

Şekil 3. Taraflar Arası Konferanslara Katılan Delegelerin Cinsiyet Durumları

Kaynak: Carbon Brief, t.y.

Temsile yönelik bir diğer konu ise azınlık grupların ve kadınların çevreye yönelik karar ve uygulamalara katılımının sağlanmasıdır. Şekil 3.'te de görüldüğü gibi yapılan Taraflar Arası Görüşmelere katılan delegelerin cinsiyet durumlarında belirgin bir farklılık olduğu ve son yıllarda bu farklılığın azalma eğiliminde olduğu göze çarpmaktadır (Carbon Brief, t.y.). Çevre sorunlarının etkilerinin orantısız bir biçimde hissedilmesi özellikle azınlık ve dezavantajlı gruplara etkisi yönünden kendisini göstermektedir (Gray vd., 2010). Atık depolama alanları gibi çevreyi kirletici faaliyetlerin söz konusu dezavantajlı kesimlerin yaşadığı bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir (Güler ve Turan, 2020). Çevre kirliliğinden en fazla zararı gören bu grupların çevresel kararlarda yeterince söz sahibi olmamaları bu duruma tezat oluşturacaktır. Irk, renk, cinsiyet ve gelir durumu gözetilmeksizin toplumun tüm kesimlerinin çevreye yönelik karar alma ve uygulama süreçlerine katılmaları çevresel adaletin sağlanması açısından önemlidir (Kaya, 2017).

Söylem ve Bilgi Üretimi

Çevre ve çevre kirliliğine yönelik bilginin üretimi ve kullanılması farklı aktörlerin sahip olduğu siyasi ve ideolojik bakış açılarından etkilenmektedir (Youtie vd., 2017; Sanz-Menendez ve Cruz-Castro, 2019). Bu durum çevre konusunun uluslararası alanda müzakeresinde de kendini göstermektedir. Hükümet temsilcileri, sivil toplum örgütleri ve çokuluslu şirketler gibi aktörler üretilen bilgiyi kendi siyasi, ideolojik ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır (Gelbspan, 2005; Grasso, 2019; Reed vd., 2021). Öyle ki dönemin ABD başkanı Trump küresel ısınmayı "Çinliler tarafından uydurulan bir kandırmaca" olarak nitelendirmiş ve ABD'nin Paris Anlaşması'ndan çekilmesini sağlamıştır (Buckley, 2016). Benzer şekilde fosil yakıtların üretimini yapan ülkeler ve şirketler bu yakıtların çevre sorunları ve küresel ısınmadaki

etkisini küçümseyen bilgilerin üretimini ve kullanımını gerçekleştirerek kendi çıkarını sağlamaya çalışmaktadır (Grasso, 2019; Reed vd., 2021)

Yine çevreye ilişkin sorunların sorumluluğu konusunda da bilgi ve söylem konusu dikkat çekmektedir. Gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelerin artan emisyon miktarları üzerinde durmakta, medya ve söylemler aracılığıyla bu ülkelerin çevre kirliliğindeki rolüne vurgu yapmaktadır (Roberts ve Parks, 2006). Söz konusu ülkeler çevresel kirlilik üzerindeki tarihsel sorumluluğunu çoğu kez görmezden gelmekte, diğer ülkelerin ekonomik ve teknolojik yeterliliklerini siyasi ve kültürel yapılarını göz ardı etmektedir (Baatz, 2013; Godard, 2012; Rocha vd., 2015; Wei vd., 2015). Bunun karşısında geliştirmekte olan ülkeler ise göz ardı edilen bu etmenlere vurgu yapmakta, alınan kısıtlayıcı kararların ülkelerinin kalkınmasını engelleyici bir amaç taşıdığı söylemleri üretmektedir (Kaplan, 1999).

Bilgiye ilişkin bir diğer konu ise geleneksel bilgi ve modern bilimsel bilgi arasındadır. Çevreye yönelik politika ve uygulamalar geliştirilirken özellikle yerel halkların geleneksel ekolojik bilgisi göz ardı edilmekte, bu bilgilere dayalı uygulamalar modern olmayan yöntemler olarak kabul edilmektedir (Adger vd., 2011; Hiwasaki vd., 2014). Uzun yıllar boyunca doğa ile uyumlu yaşamayı başaramamış yerel toplulukların ekolojik bilgileri ile modern bilim arasında bağ kurabilmek bu toplulukların geleneksel ve kültürel dokusunun korunmasını ve onların çevresel değişime uyum gösterebilmelerini sağlamak adına önem taşımaktadır (Berkes vd., 2000; Harvey, 2009).

Sonuç

Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası girişimler görece kısa bir geçmişe sahiptir. Geçen sürede önemli adımlar atılmış ve ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemelerin devam etmesi, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için üzerinde durulması gereken bazı konular ve çözülmesi gereken sorunlar bulunmaktadır.

Çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik uluslararası girişimler ve bu alandaki anlaşmalar incelendiğinde öne çıkan bazı ortak konular olduğu görülmektedir. Bu girişimlerin ortak amacı, çevresel kaynakların gelecek nesillerin de faydalanabileceği şekilde korunması sağlamak, çevresel kirliliğin önüne geçmek ve ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir bir biçimde gerçekleştirmektir.

Ülkelerin farklı ekonomik, siyasi ve sosyal yapıları, çevresel sorunlara yönelik yaklaşımlarını ve önceliklerini şekillendirmektedir. Gelişmiş ülkeler, çevrenin korunmasına daha fazla ağırlık verirken, geliştirmekte olan ülkeler ekonomik kalkınmayı ön planda tutmaktadır. Bu durum, uluslararası müzakerelerde ülkeler arasında görüş ayrılıklarına yol açmakta ve ortak adımların atılmasını zorlaştırmaktadır.

Güç ilişkileri de uluslararası müzakerelerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Siyasi ve ekonomik gücü yüksek olan ülkeler, alınan kararlarda daha fazla söz sahibi olmakta ve

kendi çıkarlarını ön plana çıkarmaktadır. Buna karşılık, daha az güçlü ülkelerin talepleri göz ardı edilebilmektedir. Bu durum, adil ve etkili kararların alınmasını engellemektedir.

Sivil toplum örgütlerinin ve dezavantajlı grupların yetersiz ve homojen olmayan katılımı uluslararası müzakerelerde temsiliyet sorunu oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde daha güçlü ve organize sivil toplum örgütleri bulunurken, gelişmekte olan ülkelerdeki sivil toplum örgütleri daha kısıtlı imkanlara sahiptir. Ayrıca, bazı ülkelerde sivil toplum örgütlerinin siyasi engellere sahip olması temsiliyet eksikliğini daha belirgin hale getirmektedir.

Bilgi üretimi ve söylemler de çevreye ilişkin karar ve uygulamaların şekillenmesinde etkili olmaktadır. Farklı aktörler ürettikleri bilgileri ve söylemleri kendi siyasi, ideolojik ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Yerel halkların geleneksel ekolojik bilgileri de çoğu zaman görmezden gelinmekte ve küçümsenmektedir. Bu durum, objektif ve tarafsız bir bakış açısının oluşmasını engellemektedir.

Sonuç olarak çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için uluslararası iş birliği ve tüm ülkelerin fikir birliğine vardığı bir anlayış gereklidir. Ancak ülkelerin farklı öncelikleri, güç ilişkileri, temsiliyet sorunları ve söylemler yoluyla bilginin manipülasyonu bu süreçte engeller oluşturmaktadır. Gelecekte daha adil, kapsayıcı ve etkili anlaşmaların hayata geçirilebilmesi için bu engellerin aşılması konusunda çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Adger, W. N., Barnett, J., Chapin, F. S., & Ellemor, H. (2011). This must be the place: Underrepresentation of identity and meaning in climate change decision-making. *Global Environmental Politics*, 11(2), 1-25.
- Ağaçayak, T., Nash, S. L., & Şahin, Ü. (2017). İklim politikalarında Trump etkisi: küresel iklim mücadelesinde zor zamanlar. *İstanbul Politikalar Merkezi (IPM) ve Stiftung Mercator Girişimi*, 1-11.
- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. *Antropoloji*, (24), 133-164.
- Alada, A., Gürpınar, E., & Budak, S. (1993). Rio konferansı üzerine düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5), 93-108.
- Alagöz, M. (2007). Sürdürülebilir kalkınmada çevre faktörü: Teorik bir bakış, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-12.
- Alagöz, M. (2004). Sürdürülebilir kalkınmanın paradigması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 1-23.
- Alaztuğ, M. (2021). *Paris İklim Anlaşması'nda ülkelerin öncelikleri sorunu: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Aracı, Ü. E., & Yüksel, H. (2016). Sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi: Bist sürdürülebilirlik endeksindeki işletmelerin sürdürülebilir katma değerinin hesaplanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 786-801.
- Arat, G., Türkeş, M., Saner, E. (2002). Uluslararası sözleşmeler ön rapor, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf (26.01. 2020)
- Arlı, A. (2010). Habitat II tartışmaları ve İstanbul'da toplumsal dönüşüm. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (16), 367-388.
- Ateş, D., & Uysal, A. (2006). Merkez-dışı ülkelerdeki ulusötesi sivil toplum kuruluşları (STK): Dış politika, finansman ve meşruiyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 63-86.
- Avrupa Komisyonu. (2010, 17 Aralık). Cancun Anlaşması. https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/agreement-cancun-2010-12-17_en
- Aydın Dikmen, B. (2020). Global climate governance between state and non-state actors: dynamics of contestation and re-legitimation. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8(Özel Sayı), 59-79.
- Baatz, C. (2013). Responsibility for the past? Some thoughts on compensating those vulnerable to climate change in developing countries. *Ethics, Policy & Environment*, 16(1), 94-110.
- Balsiger, J., & Prys, M. (2014). Regional agreements in international environmental politics. *International Environmental Agreements*, 16(2), 239-260.
- Bassett, T. J., & Peimer, A. W. (2015). Political ecological perspectives on socioecological relations. *Natures Sciences Sociétés*, 23(2), 157-165.
- Baykan, B. G. (2009). Kopenhag Zirvesi: Zayıf mutakabat, hedefsiz Türkiye. *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi*, İstanbul.
- BBC Türkçe. (2021, 13 Kasım). 26. BM İklim Konferansı: COP26'nın son gününde anlaşma sağlandı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59277754>
-

- BBC Türkçe. (2023, 15 Ocak). İklim değişikliği ile mücadelede Türkiye'nin rolü. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cyxe35yzq26o>
- Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2000). Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological applications*, 10(5), 1251-1262.
- Beyerlin, U., & Marauhn, T. (2011). *International Environmental Law*. Bloomsbury Publishing.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. (t.y.). Kyoto Protokolü. https://unfccc.int/kyoto_protocol
- Birleşmiş Milletler. (t.y.-a). Stockholm 1972 Çevre Konferansı. <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>
- Birleşmiş Milletler. (t.y.-b). Rio 1992 Çevre ve Kalkınma Konferansı. <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>
- Birleşmiş Milletler. (t.y.-c). Johannesburg 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi. <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>
- Bodansky, D. (2010). The copenhagen climate change conference: a postmortem. *American Journal of International Law*, 104(2), 230-240.
- Bodansky, D. (2016). The Paris Climate Change Agreement: a new hope?. *American Journal of International Law*, 110(2), 288-319.
- Buckley, C. (2016, 18 Kasım). Trump dönemi yaklaşırken, Çin iklim değişikliği konusunda değişime hazırlanıyor. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/11/19/world/asia/china-trump-climate-change.html>
- Buseeth, J. T. (2019). *The Political Ecology of Climate Change Adaptation: Livelihoods, Agrarian Change and the Conflicts of Development*. New York: Routledge.
- Carbon Brief. (t.y.). İklim değişikliğini anlamak. <https://www.carbonbrief.org>
- Ciplet, D., Roberts, J. T., & Khan, M. R. (2015). *Power in a warming world: The new global politics of climate change and the remaking of environmental inequality*. MIT Press.
- Clemençon, R. (2016). The two sides of the Paris Climate Agreement: Dismal failure or historic breakthrough?. *The Journal of Environment & Development*, 25(1), 3-24.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2016), Paris Anlaşması <https://iklim.gov.tr/db/turkce/dokumanlar/paris-anlasmasi-13-20220808231948.pdf> (12.08.2024).
- Dalby, S. (1996). The environment as geopolitical threat: reading Robert Kaplan's 'coming anarchy'. *Ecumene*, 3(4), 472-496.
- Doğru, B. (2023). Sivil toplum kuruluşlarının kurumlara yönelik itibar algısında sürdürülebilirlik iletişiminin rolü. *Asya Studies*, 7(23), 309-330.
- Downie, C. (2015). Global energy governance in the G-20: The future of global energy governance. *Global Governance*, 20(4), 617-636.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. (1987). Ortak geleceğimiz. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Engin, B. (2010). İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliğinin önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 71-82.

- Euronews. (2018, 16 Aralık). Dünyanın merakla beklediği 24. BM İklim Konferansı anlaşmayla sonuçlandı. <https://tr.euronews.com/2018/12/16/dunyanin-merakla-bekledigi-24-bm-iklim-konferans-anlasmayla-sonuclandi>
- France24. (2023, 16 Haziran). Bonn'da yapılan BM iklim görüşmeleri karbon kesintileri ve iklim finansmanı üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle çıkmaza girdi. <https://www.france24.com/en/environment/20230616-un-climate-talks-in-bonn-stymied-by-standoff-over-carbon-cuts-climate-financing>
- Frantzius, I. V. (2004). World Summit on Sustainable Development Johannesburg 2002: A Critical analysis and assessment of the outcomes. *Environmental Politics*, 13(2), 467-473.
- Gelbspan, R. (2005). *The heat is on: The high stakes battle over Earth's threatened climate*. Yale University Press.
- Genç, C., (2021). *Türkiye'nin paris iklim anlaşması dâhilindeki yükümlülükleri ve iklim değişikliğinin bu yükümlülükler üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İskenderun Teknik Üniversitesi.
- Ghezloun, A., Saidane, A., & Marabet, H. (2017). Paris Agreement: Main outcomes and perspectives. *Energy Procedia*, 119, 11-16.
- Godard, O. (2012). The Stern review on the economics of climate change: contents, insights and assessment of the critical debate. *Surveys and Perspectives Integrating Environment and Society*, 5(1), 1-34.
- Grasso, M. (2019). Oily politics: A critical assessment of the oil and gas industry's contribution to climate change. *Energy Research & Social Science*, 50, 106-115.
- Gray, W. B., Shadbegian, R. J., & Wolverton, A. (2010). Environmental justice: do poor and minority populations face more hazards?. *National Center for Environmental Economics*, 10-06.
- Grupta, J. (2014). *The History of Global Climate Governance*. Cambridge University Press.
- Guttmann, R. (2018). *Eco-Capitalism: Carbon Money, Climate Finance, and Sustainable Development*. Springer.
- Gül, K., (2022). *Sürdürülebilir ekonomik kalkınma bağlamında çevre politikaları: çevre vergilerinin etkinliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Güler, İ. Ö., & Turan, A. M. (2020). Kentsel çevresel adalet ve kent planlaması ilişkisi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 7-20.
- Harvey, B. (2009). *Indigenous knowledges, sustainable development and the environment: implications for research, education and capacity building*. In *Indigenous knowledges, development and education* (57-71). Brill.
- Hiwasaki, L., Luna, E., Syamsidik, & Marçal, J. A. (2014). Local and indigenous knowledge on climate-related hazards of coastal and small island communities in Southeast Asia. *Climatic Change*, 128(1-2), 35-56.
- Kalinowski, T. (2024). The Green Climate Fund and private sector climate finance in the Global South. *Climate Policy*, 24(3), 281-296.
- Kaplan, A. (1999). *Küresel çevre sorunları ve politikaları*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Karakaya, E. (2016). Paris iklim anlaşması: içeriği ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12.

- Kaya, H. E. (2020). Kyoto'dan Paris'e küresel iklim politikaları. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191.
- Kaya, Y. (2017). Paris anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 87-106.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme sürecinde sürdürülebilir bir kalkınma için sürdürülebilir bir çevre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2011(1), 19-33.
- Keleş, R. (2023). Dünyada ve Türkiye'de çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınma. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2(3), 24-30.
- Keohane, R. O., & Oppenheimer, M. (2016). Paris: Beyond the climate dead end through pledge and review?. *Politics and Governance*, 4(3), 142-151.
- Kılıç, S. (2001), uluslararası çevre hukukunun gelişimi üzerine bir inceleme, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 131-150.
- Kılıç, S. K. (2002). Çevreci sosyal hakların ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesi üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(02), 93-108.
- Kıvılcım, İ. (2013). *2020'ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri: Avrupa Birliği'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu*. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 268, 1-92.
- Maljean Dubois, S. (2020). The Paris Agreement: A new step in the gradual evolution of differential treatment in the climate regime?. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 25(2), 151-160.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens III, W.W. (1972). *The limits to growth*. New York:Universe Books.
- Metin, G., (2022). *Sanayileşmenin ve çevre politikalarının etkisiyle karbon vergisinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi.
- Najam, A. (2005). Developing countries and global environmental governance: From contestation to participation to engagement. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 5, 303-321.
- Our World in Data. (t.y.). Erişim Tarihi: 02.05.2024. <https://ourworldindata.org>
- Ozmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
- Özerdem, F., & Barlas, B. (2021). Kopenhag okulu çerçevesinde 2020 ve sonrası dünya politikasının yeni sorunu: iklim değişikliği ve iklim göçmenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 273-302.
- Öztürk, M., & Öztürk, A. (2019). BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na: Birleşmiş Milletler'in iklim değişikliğiyle mücadele çabaları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 527-541.
- Pallemaerts, M. (1995). International environmental law in the age of sustainable development: a critical assessment of the UNCED process. *JL & Com.*, 15, 623.
- Peet, R., & Watts, M. (2002). *Liberation ecology: Development, sustainability, and environment in an age of market triumphalism*. In *Liberation ecologies*. Routledge.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2018). İklim değişikliği müzakerelerinde gelinen nokta: Paris anlaşması ve sonrası. *Turkish Studies*, 13(23), 211-224.

- Purwins, S. (2022). Bauxite mining at Atewa Forest Reserve, Ghana: a political ecology of a conservation-exploitation conflict. *GeoJournal*, 87(2), 1085-1097.
- Ramanathan, V., & Feng, Y. (2009). Air pollution, greenhouse gases and climate change: Global and regional perspectives. *Atmospheric Environment*, 43(1), 37-50.
- Reed, G., Hendlin, Y., Desikan, A., MacKinney, T., Berman, E., & Goldman, G. T. (2021). The disinformation playbook: how industry manipulates the science-policy process—and how to restore scientific integrity. *Journal of public health policy*, 42, 622-634.
- Reuters. (2017, 15 Kasım). Trump'ın iklim değişikliği konusundaki duruşunun Çin üzerindeki etkisi. <https://www.reuters.com/article/idUSKBN1DD2C3>
- Reuters. (2023, 13 Aralık). COP28 iklim anlaşmasından çıkarılacak önemli dersler. <https://www.reuters.com/business/environment/takeaways-cop28-climate-deal-2023-12-13>
- Robbins, P. (2014). *Political Ecology: A Critical Introduction*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Roberts, J. T., & Parks, B. (2006). *A Climate Of Injustice: Global Inequality, North-South Politics, And Climate Policy*. MIT press.
- Rocha, J. C., Peterson, G., Bodin, Ö., & Levin, S. (2018). Cascading regime shifts within and across scales. *Science*, 362(6421), 1379-1383.
- Romero, C. (2013). *Political Ecology of Water Conflicts*. In M. Ashgate & H. Garcia (Eds.), *The Ashgate Research Companion to Water Management and Policy* (167-184). Farnham: Ashgate.
- Romppanen, S., & Huhta, K. (2023). The interface between EU climate and energy law. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 30(1), 45-62.
- Sadioğlu, U., & Ağıralan, E. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. taraflar konferansı (COP25). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(Ek Sayı-1), 361-385.
- Sağsen, İ. (2017). Uluslararası iklim değişikliği müzakereleri: çevre duyarlılığı mı yoksa yeni bir uluslararası rekabet alanı mı?. *Alternatif Politika*, 9(Special), 46-69.
- Sanz-Menéndez, L., & Cruz-Castro, L. (2019). The credibility of scientific communication sources regarding climate change: A population-based survey experiment. *Public Understanding of Science*, 28(5), 534-553.
- Savaşan, Z. (2018). Uluslararası iklim değişikliği müzakerelerinde Türkiye: Paris İklim Anlaşması öncesi ve sonrası. *ÇYYD*, 27(2), 71-94.
- Sayman, R.Ü. (2015). "İklim Değişikliği ile Mücadelede Çarpan Etkisi: Paris Anlaşması." http://www.rec.org.tr/dyn_files/42/6600-Paris-Anlasmasi-COP21- (7.07.2016).
- Sharma, A., Schwarte, C., Bird, P., Michaelowa, A. & Müller, B. (2019). COP24 Key Outcomes. European Capacity Building Initiative. https://ecbi.org/sites/default/files/COP24Outcomes%20Final_0.pdf.
- Sönmezoğlu, F., & Bayır, Ö. E. (2012). Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası rejimler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47).
- Sprinz, D. F., & Vaahtoranta, T. (1994). The interest-based explanation of international environmental policy. *International Organization*, 48(1), 77-105.
- Şahin, B., & Yıldız, M. (2009). Ulusaşırı yandaşlık ağbağları perspektifinden türkiye'de demokratikleşme, İnsan hakları ve sivil toplum kuruluşları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(21), 41-65.
-

- Şahin, Ö. U. (2016). Kyoto Protokolü ve Kopenhag Mutabakatının karşılaştırmalı analizi. *Journal of Awareness (JoA)*, 1(1), 5-16.
- Şıvgın, B., & Afacan, S. (2020). İklim krizi ile küresel ve bireysel mücadeleye yönelik bir çalışma: Greta Thunberg örneği. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 1(2), 141-158.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (t.y.). Kyoto Protokolü. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-a). BM İnsan Yerleşimleri Programı. <https://www.mfa.gov.tr/bm-insan-yerlesimleri-programi.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-b). Kyoto Protokolü. <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>
- Tekeli İ. (1996), Habitat II Konferansı Yazıları, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Teksöz, G. (2014). Geçmişten ders almak: Sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.
- Tonguç, F. (2018). *İklim değişikliğinin Türkiye'nin enerji ve ekonomi güvenliğine etkileri: Kyoto sonrası dönem*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Turner, M. D., & Robbins, P. (2008). Land-change science and political ecology: Similarities, differences, and implications for sustainability science. *Annual Review Of Environment And Resources*, 33, 295-316.
- Venagas, M. m. (2017). *The political ecology of Ecuadorian environmentalism: buen vivir, nature and territory*, (Yayımlanmamış doktora tezi). King's College London.
- Wei, Y. M., Mi, Z. F., & Huang, Z. (2015). Climate policy modeling: An online SCI-E and SSCI based literature review. *Omega*, 57, 70-84.
- Weiler, F. (2012). Determinants of bargaining success in the climate change negotiations. *Climate Policy*, 12(5), 552-574.
- Yalçın, B. B. (2019). *Sürdürülebilir kalkınma kapsamında türkiye'de çevre politikalarının dönüşümü: ab ve uluslararası çevre rejimlerinin etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yeşil Gazete (2012). Roma Kulübü Raporu: Büyümenin Sınırları. Erişim Tarihi: 02.05.2024, <https://yesilgazete.org/roma-kulubu-raporu-buyumenin-sinirlari>
- Youtie, J., Kay, L., Balkundi, P., Devinney, T., Immelt, J. R., Shapira, P., & Symbol, T. (2017). Who is the entrepreneur? An investigation of emerging discourse and practice. *Innovation*, 19(1), 50-75.
- Zhang, Z. X., & Qi, Y. (2014). The sustainable development goals (SDGs) as a new agenda for international cooperation. *China Policy Review*, 12.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

[DOI Number:http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.3](http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.3)

Volume 9/1

2025 p. 45-62

SAVAŞ KARŞITI BİR ŞAİR SANKICHI TÖGE: BİREYSEL TANIKLIKTAN KÜRESEL BARIŞA¹

AN ANTI-WAR POET SANKICHI TÖGE: FROM PERSONAL TESTIMONY TO GLOBAL PEACE

Filiz YILMAZ*

ÖZ

Hiroşima'da atom bombası felaketine tanıklık eden şair Sankichi Töge, bireysel acısını toplumsal hafızaya dönüştürerek, savaş karşıtı ve barış yanlısı bir duruş sergileyen şiirler kaleme almıştır. En önemli eserlerinden biri olan *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) yalnızca bir edebi eser değil, aynı zamanda nükleer silahların yıkıcılığına karşı bir tanıklık ve protesto belgesidir. Töge'nin şiirleri, atom bombasının meydana getirdiği travmaları, barış mücadelesini ve savaş karşıtı söylemi evrensel bir perspektifle dile getirmektedir. Bu çalışma, "Atom Bombası Şairi" olarak tanınan Sankichi Töge'nin eserlerini detaylı bir şekilde ele alarak Atom Bombası Edebiyatı içindeki konumunu ve edebi söyleminin dönüşümünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Doküman analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, Sankichi Töge'nin *Genbaku Shishū* adlı şiir seçkisi esas alınarak şiirlerindeki tematik ve dilsel unsurlar analiz edilmiş ve Töge'nin tanıklığı ile savaş karşıtı duruşu çok boyutlu bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Şairin şiirsel dili, savaşın yıkıcı etkilerini belgeleyen ve gelecek nesillere bir uyarı niteliği taşıyan metinlere dönüşmüştür. Töge'nin uluslararası alandaki tanınırlığı, Atom Bombası Edebiyatı'nın savaş sonrası edebiyat içindeki konumunu belirginleştirmiştir. Çalışma, bu edebi türün Japonya sınırlarını aşan küresel bir barış çağrısına dönüştüğünü aktarmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma Atom Bombası Edebiyatı'nın, yalnızca Japon edebiyatı bağlamında değil, savaş sonrası edebi miras içindeki yerini tartışmaya açmaktadır. Ayrıca bu çalışma, Töge'nin şiirlerinin savaş sonrası edebiyatın tanıklık işlevine katkı sunduğunu, edebiyatın yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmayıp etik bir sorumluluk da üstlendiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sankichi Töge, Atom Bombası Edebiyatı, Genbaku Bungaku, Savaş Sonrası Japon Edebiyatı, Hiroşima.*

¹ Bu çalışma, 1-2 Kasım 2021 tarihlerinde düzenlenen "Uluslararası Dil ve Çeviribilim Kongresi"nde sunulan "Sankichi Töge ve Şiirleri" başlıklı bildirinin geliştirilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi Filiz YILMAZ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-mail: flzyilmaz@ankara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0929-838X>, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

Japanese poet Sankichi Tōge, who witnessed the atomic bombing in Hiroshima, transformed his personal suffering into collective memory by composing poems that embody an anti-war and pro-peace stance. One of his most significant works, *Genbaku Shishū*, is not merely a literary creation but also a document of testimony and protest against the devastation caused by nuclear weapons. Tōge's poetry articulates the traumas inflicted by the atomic bomb, the struggle for peace, and the anti-war discourse from a universal perspective. This study aims to provide a comprehensive analysis of Sankichi Tōge's works, known as the "Atomic Bomb Poet," by examining his position within Atomic Bomb Literature and tracing the transformation of his literary discourse. Employing the document analysis method, this research focuses on the poems compiled in *Genbaku Shishū*, analyzing their thematic and linguistic elements. Tōge's poetry is examined from a multidimensional perspective, exploring both his testimony and anti-war stance. His poetic language transforms into texts that document the destructive impact of war and serve as a warning to future generations. Tōge's international recognition has further solidified the position of Atomic Bomb Literature within postwar literary discourse. This study highlights how this literary genre has evolved beyond Japan's national boundaries, emerging as a global call for peace. Ultimately, this research situates Atomic Bomb Literature not only within the framework of Japanese literature but also within the broader context of postwar literary heritage. Furthermore, it underscores how Tōge's poetry contributes to the testimonial function of postwar literature, emphasizing that literature is not solely an aesthetic pursuit but also an ethical responsibility.

Keywords: *Sankichi Tōge, Atomic Bomb Literature, Genbaku Bungaku, Post-War Japanese Literature, Hiroshima.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı, küresel çapta olduğu gibi Japonya özelinde de yirminci yüzyılın en yıkıcı olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bu savaş, nükleer silah kullanımının insanlık üzerinde yaratabileceği sarsıcı sonuçları gözler önüne sermesi bakımından büyük bir dönüm noktası olmuştur. 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya ve 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye atılan atom bombaları, yalnızca askeri ve siyasi dengeleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda modern tarihin en büyük felaketlerinden birine yol açarak insanlık tarihindeki en büyük trajedilerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. İlk anda on binlerce insan yaşamını yitirmiş, hayatta kalanlar ise fiziksel, psikolojik ve sosyokültürel açıdan derin travmalarla karşı karşıya kalmıştır.

Hiroşima ve Nagasaki'de yaşanan bu trajedi, yalnızca tarih ve siyaset alanında değil, aynı zamanda edebiyat dünyasında da derin izler bırakmıştır. Felaketi bizzat deneyimleyen yazar ve şairler, tanıklıklarını eserlerine taşıyarak, savaşın ve atom bombasının etkilerini anlatan yeni bir edebi geleneğin doğmasına öncülük etmiştir. Daha sonra, *Genbaku Bungaku* (Atom Bombası Edebiyatı) olarak adlandırılan bu edebi yönelimin tanımı genişlemiş ve bireysel tanıklıkları esas alan eserlere ek olarak, savaşın insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerini belgeleyen, barış çağrısında bulunan ve savaş karşıtı bir duruş sergileyen eserler de bu akıma dâhil olmuştur. Bu eserler, bireysel acıyı aşarak kolektif hafızanın oluşumuna katkı sağlamış ve savaşın yol açtığı travmaların kuşaklar boyunca aktarılmasına aracılık etmiştir.

TOBİDER

Hiroşima'daki atom bombası felaketinden sağ kurtulmuş olan şair Sankichi Tōge (1917–1953), Atom Bombası Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak onun kurtuluşu yalnızca fiziksel bir hayatta kalıktan ibaret değildir; Tōge, şiirleri aracılığıyla bu trajedinin ortak hafızada diri tutulmasını sağlamış ve tanıklığını edebi bir mirasa dönüştürmüştür. Atom bombasının etkilerini bizzat deneyimleyen bir birey olarak kaleme aldığı eserleri, yalnızca kişisel deneyimlerini değil, aynı zamanda savaşın toplum üzerindeki uzun vadeli etkilerini de yansıtmaktadır. Uluslararası alanda Atom Bombası Şairi (*Genbaku Shijin*) olarak tanınan Tōge, edebiyatı bir tanıklık ve uyarı aracı olarak kullanarak, benzer felaketlerin gelecekte yaşanmaması adına önemli bir rol üstlenmiştir.

Şair Sankichi Tōge, Hiroşima'ya atom bombası atıldıktan kısa bir süre sonra, Japonya henüz işgal altındayken yazı çalışmalarına başlamıştır. Atom bombasının etkilerini yansıtan şiirlerini *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) adlı eserinde toplamış ve 1951 yılında, düşük maliyetli bir yöntem olduğundan, teksir makinesinde beş yüz kopya halinde bastırarak çoğaltmıştır. Bu eseri, özellikle kendisinin de üyesi olduğu *Shin Nihon Bungakkai* (Yeni Japon Edebiyatı Topluluğu) üyeleri arasında dağıtmıştır. Kitap, edebiyat çevrelerinde büyük ilgi görmesi üzerine, Japonya'nın önde gelen yayınevlerinden Aoki Shoten tarafından 1952 yılında yeniden basılmıştır. Şair ve biyografi yazarı Toshikazu Masuoka *Hachigatsu No Shijin: Genbaku Shijin Tōge Sankichi No Shi To Shōgai* (Ağustos Şairi: Atom Bombası Şairi Sankichi Tōge'nin Şiirleri ve Hayatı) adlı çalışmasında, Sankichi Tōge'nin *Genbaku Shishū* adlı seçkisinin Hiroşima halkının atom bombası karşısında duyduğu üzüntü ve öfkenin yanı sıra, haykırışlarından ve mücadelelerinden doğmuş bir seçki olduğunu, edebiyatın; insan düşüncesinin ve politik düşüncenin en yüksek biçimi olduğu düşünüldüğünde, Tōge'nin bu eserinin bu anlamda kendine özgü bir benzersizlik taşıdığını vurgulamaktadır (Masuoka, 1970: 373).

1953 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sekiz yıl sonra Sankichi Tōge, henüz otuz altı yaşındayken bir ameliyat sırasında hayatını kaybetmiştir. Sankichi Tōge'nin erken kaybına rağmen, eserleri Atom Bombası Edebiyatı'nın en önemli yapı taşlarından biri olarak kabul edilmeye devam etmiş ve zaman içinde pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur.

John Whittier Treat *Early Hiroshima Poetry* (İlk Dönem Hiroşima Şiirleri, 1986) adlı çalışmasında, Hiroşima'daki atom bombası felaketinden sonra yazılan erken dönem şiirlerini ele almakta ve edebi anlatıların nükleer travmayı nasıl işlediğini incelemektedir. Sankichi Tōge bu çalışmada önemli bir figür olarak ele alınmakta ve onun şiirlerinin Atom Bombası Edebiyatı'nın temel taşlarından biri olduğu vurgulanmaktadır. Treat, Sankichi Tōge'nin şiirlerini, Hiroşima şiirleri içinde en güçlü ve etkili tanıklık örneklerinden biri olarak değerlendirir. Tōge'nin şiirlerinin, tanıklığı ve siyasi mesajları birleştirerek edebiyatı bir direniş aracı olarak kullandığının altını çizmektedir.

Japanese Atomic-Bomb Literature (Japonya'nın Atom Bombası Edebiyatı, 1988) adlı çalışmada Konaka, Atom Bombası Edebiyatı'nın iki ana eğilim üzerinden geliştiğini öne sürer: Doğrudan tanıklığa dayalı edebiyat ve kurgusal anlatımlar. Sankichi Tōge gibi edebi figürler tarafından üretilen, doğrudan deneyime dayalı ve anı niteliğindeki eserlerin birinci kategoride yer aldığını ve Tōge'nin eserlerinin Hiroşima'nın tarihsel belleğini şekillendirdiğini belirtmektedir. Tōge'nin şiirlerinde, bombanın insan bedeninde ve zihninde bıraktığı etkilerin doğrudan bir gözlemlerle aktarıldığını, bu yüzden onun edebi üretiminin sadece estetik değil, aynı zamanda tarihsel bir belge niteliğinde olduğunu vurgulanmaktadır.

Horimoto, *Kokugo Kyōkasho Ni Okeru Genbaku Bungaku Kyōzai* (Japonca Ders Kitaplarındaki Atom Bombası Edebiyatı Öğretim Materyalleri, 2014) adlı çalışmasında, Japonya’da okutulan lise ders kitaplarında Atom Bombası Edebiyatı eserlerinin nasıl ele alındığını incelemektedir. Çalışma, özellikle Sankichi Tōge ve diğer yazarların eserlerinin eğitim materyali olarak kullanılması sürecini analiz etmekte olup, ders kitaplarında Tōge’nin eserlerinin tercih edilmesinin nedeninin, onun yalnızca edebi bir figür değil, aynı zamanda bir tanık ve aktivist olarak görülmesi olduğuna değinmektedir. Hiromoto’nun bu çalışması, Sankichi Tōge’nin şiirlerinin Japon eğitim sisteminde savaş karşıtı bilinci geliştirmek amacıyla nasıl kullanıldığını ve Atom Bombası Edebiyatı eserlerinin müfredattaki yerini detaylandırmaktadır. Çalışmada, Tōge’nin şiirlerindeki barış vurgusu ve savaş karşıtı mesajların, Japon eğitim sisteminde savaşın sonuçlarını öğrenciler üzerinde düşündürücü bir şekilde ele alma sürecine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu makale, Sankichi Tōge ve Atom Bombası Edebiyatı üzerine yapılan önceki akademik çalışmaların ortaya koyduğu tematik çerçeveyi takip etmekle birlikte, bu alandaki eksiklikleri gidermeyi ve yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Önceki çalışmalar, Tōge’nin eserlerini tanıklık, savaş karşıtı söylem ve kolektif hafıza bağlamında ele almış, şiirlerinin edebi ve politik yönlerini detaylandırmıştır. Ancak bu çalışma, Tōge’nin edebiyatını daha geniş bir tarihsel ve kültürel bağlama oturtarak, onun eserlerindeki dönüşümleri ve uluslararası yankılarını ele almayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, özellikle şu açılardan önceki araştırmalardan farklılaşmaktadır:

- Tōge’nin şiirlerindeki değişim sürecini (öncesi ve sonrası) detaylı biçimde analiz ederek onun yazınsal kimliğindeki dönüşümü ortaya koymak,
- Onun şiirlerinin uluslararası edebi ve politik hareketlerle ilişkisini irdelemek,
- Daha önce sınırlı olarak ele alınmış şiirlerini inceleyerek, onun tanıklık anlatısını nasıl şekillendirdiğini daha derinlemesine analiz etmek.

Bu bağlamda, mevcut akademik literatüre yeni bir perspektif kazandırarak, Tōge’nin edebi mirasının savaş sonrası Japon toplumundaki yeri ve günümüz barış söylemleri açısından nasıl değerlendirilebileceğine dair yeni katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

Sankichi Tōge’nin bu çalışmaya konu olarak seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri, eserlerinin yalnızca Japonya sınırları içinde değil, uluslararası alanda da büyük yankı uyandırmış olmasıdır. *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi), 1951 yılında Berlin’de düzenlenen Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali’nde Japonya’yı temsil eden eserlerden biri olarak sunulmuş ve bu sayede Tōge’nin mesajı küresel bir kitleye ulaşmıştır. Bu durum, onun şiirlerinin yalnızca ulusal bir hafıza ve edebi miras olarak değil, aynı zamanda savaş karşıtı küresel söylemin bir parçası olarak kabul edildiğini göstermektedir. Tōge’nin eserleri, savaşın yıkıcı etkilerini edebi bir tanıklık olarak aktarması ve barış çağrısı niteliği taşıması nedeniyle uluslararası akademik çevrelerde ve savaş karşıtı hareketlerde önemli bir yer edinmiştir.

Japonya’da ve uluslararası akademik çevrelerde önemli akademik çalışmalara konu olmuş olan Atom Bombası Edebiyatı ve Sankichi Tōge’nin şiirleri üzerine Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın hedeflerinden biri de, Sankichi Tōge’nin Atom Bombası Edebiyatı içerisindeki konumunu detaylı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki akademik boşluğu doldurmaya katkı sağlamaktır.

Bu bağlamda, çalışma öncelikle Tōge'nin edebi yönelimlerinin izini sürerek, tarihsel süreçte ortaya çıkan şiir anlayışının genel çerçevesini çizmeyi hedeflemektedir. Ardından, şairin atom bombası temalı şiirlerine odaklanarak, bu eserlerde öne çıkan unsurları belirlemek ve ana temaları detaylandırmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın temel sınırlılığı, Türkçe literatürde konuya ilişkin yeterli akademik kaynağın bulunmamasıdır. Bu nedenle araştırma büyük ölçüde Japonca ve İngilizce kaynaklara dayanmaktadır ve konunun, küresel akademik perspektif içinde ele alınmasına özen gösterilmiştir. Buna ek olarak, çalışma temel olarak Sankichi Tōge'nin şiirlerine odaklanmakta olup, Atom Bombası Edebiyatı'nın diğer yazarlarına yalnızca genel bir çerçeve sunacak şekilde değinilmektedir. Bu durumun, ileride yapılacak karşılaştırmalı analizler için bir temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında, Atom Bombası Edebiyatı'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası Japon edebiyatı içindeki konumu ve Sankichi Tōge'nin edebi mirası üzerine kapsamlı bir analiz sunulması hedeflenmektedir. Bulgular ışığında çalışmanın, yalnızca Japon edebiyatı bağlamında değil, aynı zamanda nükleer silahların insanlık üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik disiplinlerarası çalışmalara da katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle savaş sonrası edebiyatın tanıklık işlevi ve bu tür eserlerin barış çağrısına nasıl aracılık ettiği konularında önemli çıkarımlar sunulması amaçlanmaktadır.

Sankichi Tōge'nin edebi üretiminde atom bombası felaketi belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın hedefleri doğrultusunda, şairin edebi yönelimindeki keskin dönüşümü anlamak amacıyla yalnızca atom bombası sonrasındaki eserleri değil, aynı zamanda atom bombası öncesi şiirleri ve kişisel yaşamına dair unsurlara da değinilecektir.

Kuramsal Çerçeve

Atom Bombası Edebiyatı, savaş sonrası Japon edebiyatında özgün bir yere sahiptir ve farklı edebi kategorilerle ilişkili olarak incelenebilir. Bu edebiyat türü, yalnızca bir savaş anlatısı değil, aynı zamanda otobiyografik anlatılar, travma edebiyatı ve tanıklık edebiyatı ile kesişen bir alan olarak ele alınmalıdır.

Otobiyografik Anlatılar ile İlişkisi:

Sankichi Tōge'nin şiirleri, bireysel deneyimlerden beslenen bir anlatım sergilemektedir. Onun eserleri, sadece bireysel acıyı değil, toplumsal hafızayı da şekillendiren bir otobiyografik tanıklık niteliği taşır.

Travma Edebiyatı Bağlamında:

Atom bombası felaketi, yalnızca fiziksel bir yıkım değildir, psikolojik olarak da derin izler bırakmıştır. Bu bağlamda, Tōge'nin eserleri travma edebiyatının temel özelliklerini taşımakta ve savaş sonrası bireylerin travmatik hafızasını edebiyat aracılığıyla ifade etmektedir.

Tanıklık Edebiyatı ve Kolektif Hafıza:

Tōge'nin şiirleri, yalnızca kendi deneyimlerine değil, Hiroşima'da hayatta kalanların ortak tanıklığına da yer verir. Bu yönüyle, tanıklık edebiyatının temel ilkelerini yansıtarak tarihsel bir belge niteliği kazanır.

Yöntem

Bu çalışma, Sankichi Tōge'nin Atom Bombası Edebiyatı içerisindeki konumunu belirlemek amacıyla nitel bir yaklaşım benimsemektedir. Araştırmada, doküman analizi yöntemi kullanılmış olup, Tōge'nin şiirleri temel inceleme materyali olarak ele alınmıştır. Örneklem olarak, Sankichi Tōge'nin atom bombası tanıklığı sonrası yazdığı şiirlerinin toplandığı *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) seçkinde yer alan şiirler analiz edilmiş, *Karihōtaijo Nite* (Acil Müdahale Merkezinde), *Keikan* (Manzara) ve *Jo / Chichi O Kaese, Haha O Kaese* (Sunuş / Babamı Geri Ver, Anamı Geri Ver) adlı şiirler incelenmiştir.

Bu üç şiirin seçilme nedeni, Tōge'nin tanıklık, duygu aktarımı ve savaş karşıtı söylemini en güçlü şekilde yansıtan eserler arasında yer almalarıdır. Her biri, farklı bir bakış açısıyla atom bombasının yıkıcı etkilerini ele almakta ve farklı temalar üzerinden savaşın yıkımını anlatmaktadır. *Karihōtaijo Nite* şiiri, Hiroşima'da atom bombasının hemen ardından yaşanan yıkımı ve insan bedenindeki dönüşümleri, doğrudan gözlemleyen bir anlatımla sunarak, savaşın bireysel ve toplumsal etkilerini gözler önüne sermektedir. *Keikan*, bombanın doğayı ve bir şehrin dokusunu nasıl değiştirdiğini, yıkımın sadece insanlara değil, fiziksel çevreye de etki ettiğini vurgulamaktadır. *Jo / Chichi O Kaese, Haha O Kaese* ise kayıp ve yas temalarını işleyerek, savaşın insan hayatı üzerindeki onarılamaz etkisini dramatik ve evrensel bir mesajla dile getirmektedir.

Çalışmada, doküman analizi yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni, Atom Bombası Edebiyatı'nın edebi ve tarihsel bağlamda değerlendirilmesi gerekliliğidir. Şairin eserleri, nükleer felaketin birey ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak açısından değerli birer birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında *Genbaku Shishū* şiir seçkisi detaylı olarak analiz edilmiş, şiirlerdeki tematik ve dilsel unsurlar üzerinde durulmuştur.

Araştırma, tarihsel ve edebi inceleme yöntemlerini birleştirerek, Tōge'nin tanıklığını ve savaş karşıtı duruşunu çok boyutlu bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sankichi Tōge'nin Yaşamı ve Edebi Yönelimi

Sankichi Tōge, 19 Şubat 1917 tarihinde Osaka'da, beş çocuklu bir ailenin en küçük çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğumundan kısa bir süre sonra ailesi, memleketleri Hiroşima'ya taşınmıştır. Tōge'ye on sekiz yaşında akciğer apsesi teşhisi konulmuş, ancak yıllar sonra bu teşhisin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Aslında Tōge, akciğer tüberkülozundan muzdarip olup, hastalığın doğru teşhisi ancak 1949 yılında konulabilmiştir. Bu durum, şairin yıllarca yanlış tedavi görmesine ve kronik bir hastalıkla yaşamını sürdürmek zorunda kalmasına neden olmuştur (Masuoka, 1978: 224).

Tōge, Hiroşima Ticaret Lisesi'nden mezun olduktan sonra Tokyo Gas Şirketi'nde çalışmaya başlamıştır. Yirmi beş yaşındayken Hristiyanlığı seçen Tōge, Hiroşima'da yaşanan trajediyi şiirleri aracılığıyla aktarmakla kalmamış, aynı zamanda savaş karşıtı aktivist kimliğiyle de tanınmıştır. Şair ve biyografi yazarı Toshikazu Masuoka, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden dört yıl sonra Japonya Komünist Partisi'ne üye olan şairin, savaş önesi dönemde tuttuğu günlüklerde savaş ve siyasetle ilgili az sayıda kaydın bulunmasının, onun bu konulara olan ilgisinin savaş sonrası dönemde arttığına işaret ettiğini (Masuoka, 1978: 224) belirtmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından pek çok Japon genci, Japonya Komünist Partisi'ni bir umut kaynağı olarak

görerek partiye katılmış, Sankichi Tōge de bu ideallere sahip bireylerden biri olarak partinin ideolojik yapısından etkilenmiştir (Masuoka, 1978: 238).

Bu dönemde, Japonya hala Müttefik Kuvvetler tarafından işgal altında olduğundan, tam anlamıyla bir barış ortamının sağlanması mümkün olmamıştır. Özellikle, 1950 yılında Kore Savaşı'nın patlak vermesi ve atom bombasının bu savaşta tekrar kullanılması ihtimalinin, Tōge de dâhil olmak üzere Japon halkında büyük bir endişeye yol açtığı söylenebilir.

Şiirindeki Temalar

Sankichi Tōge, Japonya'da ve dünyada "Atom Bombası Şairi" olarak tanınmaktadır. Ancak, bu felaketi deneyimlemeden önce de, ilk gençlik yıllarında şiirler kaleme almıştır. Bu noktada eserlerini, tematik açıdan üç ana kategoriye ayırmak doğru olacaktır.

1945 öncesi

Ailesi ve çocukluğu ile ilgili anılar

Aşk şiirleri

1945 sonrası

Atom bombası ve savaş karşıtı şiirler

Sumio Katsuhara, Sankichi Tōge'nin Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine kadar olan dönemde kaleme aldığı yaklaşık üç yüz kadar şiirin, sevgiyle yoğrulmuş bir mutluluğu umut eden, fakat aynı zamanda kutsal savaşa inanma çabası içinde kararsızlıkla savrulan bir ruhun içsel yolculuğunu yansıttığını ve Tanrı'nın lütfuna sığınmaya çalışan ancak, ona tam anlamıyla inanmakta tereddüt eden bir bireyin zihinsel ve duygusal dalgalanmalarını gözler önüne serdiğini (Katsuhara, 1985: 43) ifade eder. Katsuhara'nın bu yorumu, Sankichi Tōge'nin erken dönem şiirlerinin içsel ve ideolojik çatışmalarını gözler önüne sermektedir. Katsuhara'ya göre, Tōge'nin savaş öncesi ve savaş dönemi şiirleri, yalnızca kişisel duyguların bir yansıması değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve siyasi baskılarıyla şekillenen bir bilinç dünyasını yansıtır.

Tōge, çocukluk anılarıyla ilgili olan ve aşk temalı şiirlerini atom bombası deneyiminden önceki dönemde yazmıştır. "Niji" (Gökkuşağı) başlıklı şiiri bu döneme ait şiir tarzını yansıtır niteliktedir.

GÖKKUŞAĞI

Bir ayağı bendim gökkuşağının

Dalgalı denizlerin ötesindeki ülkede

Diğer ayağı da hafifçe indi yere

O sendin, biliyorum.

Dalgalar kaybolurken başladı medcezir

Gökkuşağı solsa da

Kalplerimiz sarmalansın saklı bir buluta

Uzak bir parıltının içinde
Gökkuşığı olup duralım
Güneş kaybolup ay gidene kadar
Her şey eskiyip unutulana kadar

Çeviri: Filiz Yılmaz

Tōge "Gökkuşığı" şiirinde, aşkın gizli ve ölümü aşan bir sürekliliğe sahip olması arzusunu yansıtmakta, metaforlar aracılığıyla insan ilişkilerini, aşkı ve zamana karşı duran duygusal bağları ele almaktadır. Şiirde gökkuşığı, iki ayrı nokta arasında kurulan duygusal ve manevi bağı sembolize eder. "Bir ayağı bendim gökkuşığının / Dalgalı denizlerin ötesindeki ülkede" dizeleri, öznenin uzak bir yerde bulunduğunu ve karşıdaki kişiyle (sen) arasındaki mesafenin fiziksel ya da duygusal bir ayrılığı temsil ettiğini düşündürmektedir. Gökkuşığı, doğası gereği kısa sürede kaybolan, geçici bir fenomendir; ancak burada şair, bu geçiciliği aşmaya çalışan bir aşkı veya dostluğu temsil etmek için kullanır. "Gökkuşığı solsa da / Kalplerimiz sarmalansın saklı bir buluta" ifadesi, dışsal koşulların değişkenliğine rağmen duygusal bağı korunabileceğine işaret etmektedir. Bu, insan ilişkilerindeki kırılabilirlik ve kalıcılık arasındaki gerilimi vurgulayan bir yaklaşımdır. Ayrıca, "Uzak bir parıltının içinde / Gökkuşığı olup duralım" dizeleri; ilişkinin, zamanın ve mekânın ötesine taşınan bir varlık haline gelmesini dilemektedir. Burada ışık, renk ve doğa imgeleriyle ebedi bir birliktelik vurgusu yapılırken, "Güneş kaybolup ay gidene kadar / Her şey eskiyip unutulana kadar" sözleriyle bu birlikteliğin zamanın ötesinde, belki de sonsuzlukta anlam kazandığını ifade etmektedir.

Genel olarak şiir, ayrılığa, zamana ve geçiciliğe karşı duran bir sevginin ve bağı varlığını romantik ve melankolik bir atmosfer içinde dile getirmektedir. Geçici bir doğa olayının kalıcı bir metafora dönüşmesi, şairin duygu dünyasını ve zamansız birliktelik arayışını yansıtmaktadır.

Tōge'nin, atom bombasından önce kaleme aldığı bazı şiirleri çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Ancak, atom bombasının yıkıcı etkisini deneyimledikten sonra, şairin edebi ve entelektüel bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Tōge, 1947 yılında Hiroşimalı şairleri bir araya getiren "*Warera No Uta No Kai*" (Bizim Şiir Topluluğumuz) adlı bir edebi topluluk kurmuştur. Bu topluluk, "*Warera no Uta*" (Bizim Şiirimiz) adıyla bir dergi yayınlamaya başlamış ve Tōge hem yayıncı hem de editör olarak derginin yayın sürecinde etkin bir rol üstlenmiştir. Topluluğun temel ilkesi, "insan sevgisiyle şiir yazmak" olarak belirlenmiş ve insanın insanca yaşamasını ve yaşatılmasını savunan bir perspektif geliştirilmiştir. Bu çerçevede, topluluk üyesi şairlerin eserlerinin genellikle savaş karşıtı ve nükleer silahsızlanmayı savunan bir çizgide şekillendiği görülmektedir.

Atom Bombası Edebiyatı ve Tanıklığın Şiire Dönüşümü

Atom Bombası Edebiyatı (*Genbaku Bungaku*), 6 ve 9 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombalarının yıkıcı etkilerini anlatan edebi eserleri kapsayan bir akımdır. Bu edebi yönelim, nükleer felaketi bizzat deneyimlemiş yazar ve şairlerin tanıklıklarını içermekle birlikte, savaşın bireysel ve toplumsal etkilerini belgeleyen, barış çağrısında bulunan ve savaş karşıtı bir duruş sergileyen eserleri de içerir.

Bu türdeki eserler genellikle anı, roman, şiir ve kısa öykü gibi farklı edebi biçimlerde kaleme alınmış olup, ortak noktaları savaşın yarattığı fiziksel, psikolojik ve sosyokültürel travmalara odaklanmalarıdır.

Atom Bombası Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden Tamiki Hara (1905–1951) ve Yōko Ōta (1906–1963) atom bombasının yarattığı dehşeti roman türü yoluyla anlatan ve atom bombası edebiyatının ilk eserlerini veren edebi figürlerdir. Şairler, Sadako Kurihara (1913-2005) ve Sankichi Tōge ise savaş ve nükleer silah karşıtı şiirleriyle tanınır. Bu türde eser verenler arasında, Masuji Ibuse gibi atom bombasını bizzat deneyimlemese de eserlerinde radyasyonun uzun vadeli etkilerini ve toplumda yarattığı dönüşümü işleyen edebiyatçılar da vardır. Atom Bombası Edebiyatı, yalnızca Japon edebiyatının bir parçası olmakla kalmayıp, nükleer silahların insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerini uluslararası düzeyde gündeme taşıyan ve savaş karşıtı söylemi güçlendiren bir edebi miras olarak büyük önem taşımaktadır.

Atom bombası felaketini deneyimledikten sonra, Sankichi Tōge'nin şiirlerinin içeriği ve tematik yapısı farklılaşmış; bireysel temalardan uzaklaşarak evrensel ve toplumsal meseleleri merkezine alan bir form kazanmıştır. O dönemde atom bombası ile ilgili her türlü habere kısıtlama getiren basın sansürü (Press Code for Japan, 1945-1952) nedeniyle atom bombası kaynaklı radyasyonun etkileri hakkında halka yeterli bilgi ulaşmamıştır. Buna ek olarak, atom bombası mağdurlarına yönelik tedavi yasası (*Genbaku Iryōhō*) ancak 1957 yılında, yani Hiroşima'ya atom bombasının atılmasından ancak on iki yıl sonra yürürlüğe girmiştir. Hiroşima'daki durumun kamuoyundan gizlenmesi ve bölge halkının sağlığına yönelik gerçekleşen yaşamsal sınırlandırmaların, Tōge'nin şiirlerinde bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan temaların belirleyici unsurlarından olduğu söylenebilir.

1945 sonrası yaklaşık on yıllık dönem, Japonya'da "kūhaku no jū nen" "boşa geçen on yıl" veya "kayıp on yıl" olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte yaygın organları büyük ölçüde susturulmuş olsa da edebi açıdan değerlendirildiğinde, söz konusu dönemin sanatsal üretkenlik açısından kayıp olarak nitelendirilemeyeceği görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle Sankichi Tōge'nin üretkenliği dikkat çekmektedir. Tōge, bu dönemde yaklaşık üç yüz şiir kaleme almış ve bunların bir kısmını *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) başlığı altında toplamıştır.

Tōge'nin şiir dünyasını daha iyi anlayabilmek ve dönemin edebi eğilimlerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmek için *Genbaku Shishū* adlı seçkide yer alan eserlerin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemenin, savaş sonrası Japon edebiyatında nükleer felaketin temsili, kolektif travma ve barış söylemi gibi konulara ışık tutacağı düşünülmektedir.

***Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi)**

Bu antolojide yer alan şiirler, ağırlıklı olarak atom bombasının bireyler ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini, savaşın doğurduğu tahribatı ve nükleer karşıtlığını konu edinmektedir. Aynı zamanda, barışın gerekliliğine vurgu yapan hümanist öğeler içermektedir. Bunun yanı sıra, şiirlerde Amerikan emperyalizmine yönelik eleştirel bir söylem ve Amerika'ya duyulan öfkenin yansımaları da belirgin şekilde görülmektedir. Antolojideki eserlerde, atom bombasının en büyük mağdurlarının savaşla doğrudan ilgisi olmayan sivil halk olduğu vurgulanmakta ve trajedi güçlü imgelerle betimlenmektedir.

Sankichi Tōge, atom bombası saldırısının hemen ardından Hiroşima'daki patlamanın yol açtığı yıkımı bizzat gözlemlemiştir. Kendisi, bombanın atıldığı sıfır noktasından yaklaşık üç kilometre uzaklıkta bulunan evinde olduğu için doğrudan fiziksel bir zarar görmemiştir. Ancak patlamanın merkezine yakın bölgelerde bulunan insanların neredeyse tamamı hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte, acil müdahale merkezlerine taşınan ağır yaralıların büyük bir kısmı da saatler içerisinde yaşamlarını yitirmiştir. Bu yaralılar arasında özellikle öğrenciler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü atom bombası, stratejik olarak okul ve fabrikaların yoğun olduğu, dolayısıyla insanların toplu halde bulunduğu bir bölgeye bırakılmıştır. Üstelik ülke savaş seferberliği halinde olması sebebiyle, fabrikalarda çalışan işçiler de dâhil olmak üzere erkek nüfusunun büyük çoğunluğu denizaşırı ülkelerdeki cephelerde olduğundan, seferberlik döneminde ortaokul düzeyi ve üzeri kademelerdeki öğrenciler fabrikalarda çalıştırılmaktaydılar.

Patlamanın gerçekleştiği saat olan sabah 08.15, fabrika ve okullarda insan hareketliliğinin yoğun olduğu bir zaman dilimine denk gelmektedir. Bu sebeple, bombanın neden olduğu kayıplar arasında çok sayıda öğrenci yer almaktadır. *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) seçkinde yer alan *Karihōtaijo Nite* (Acil Müdahale Merkezinde) başlıklı şiirinde Tōge, atom bombasının etkisiyle öğrencilerin yüzlerinin ve bedenlerinin tanınmaz hale gelmesini, insanlık dışı koşullara maruz kalmalarını gerçekçi unsurlarla tasvir etmektedir. Bu bağlamda, şiir yalnızca bir edebi eser olmanın ötesinde, Hiroşima'da yaşanan felaketin tanıklığını yapan bir belge niteliği taşımaktadır. Bu şiir ayrıca, Tōge'nin "Atom Bombası Şairi" olarak tanınmasını sağlayan önemli eserlerinden biridir.

ACİL MÜDAHALE MERKEZİNDE

Ağlasanız bile gözyaşınız akmaz
Göz pınarlarınız yok, nereden aksın ki?
Haykırsanız da sesiniz duyulmaz
Dudaklarınız yok, sözler nereden dökülsün ki?
Çırpınıp kurtulmak istesenez, kurtulamazsınız
Nasıl kurtulacaksınız, elleriniz yok ki...

Kana bulanmış bedenleriniz titrerken,
İplik gibi incecik kalmış gözleriniz bembeyaz parıldarken,
Yanmış bedenlerinizde yalnızca bir kumaş parçası kalmışken,
Eski görüntünüzden artık eser kalmamışken,
Kim inanır ki az öncesine kadar sizlerin
Gencecik kız öğrenciler olduğunuza?

Yanmış, kavrulmuş Hiroşima'nın
Loş ve titrek alevleri arasından,
Artık siz olmayan sizler,

Sürünerek, emekleyerek,
Bu çimenlerin üzerine ulaştınız.
Ve toza bulanmış saçlarınızı
Çaresizliğin rüzgârına bıraktınız.

Neden bu acıyı çekmek zorundasınız?
Neden bu korkunç kaderi yaşamak zorundasınız?
Ne için?
Kim için?
Ve sizler ne halde olduğunuzdan,
İnsanlıktan çıkarıldığınızdan bir habersiniz şimdi.

Sadece hatırlıyorsunuz,
Düşünüyorsunuz,
Daha bu sabah gördüğünüz babanızı, annenizi,
Kardeşlerinizi,
(Sizi görseler bile kim tanıyabilir artık?)
Ve birkaç saat önce uyanıp kahvaltı ettiğiniz evi
(Bir anda yok olup giden, geride külü bile kalmayan o evi).

Yalnızca düşünüyorsunuz,
Yanınızda hareketsiz yatan bedenlerin arasında,
Sessizce düşünüyorsunuz,
Bir zamanlar kız çocukları olduğunuz günleri,
Bir zamanlar insan olduğunuz günleri.

Çeviri: Filiz Yılmaz

Şiirin temel sorunsalı, bireyin maruz kaldığı acının gerekçesizliği üzerine kuruludur. "Neden bu acıyı çekmek zorundasınız? / Neden bu korkunç kaderi yaşamak zorundasınız? / Ne için? / Kim için?" soruları, savaşın anlamsızlığını ve kurbanların çektiği acıların nedenini sorgulamaktadır. Bu retorik sorular, okuyucunun vicdani bir yüzleşme yaşamasını amaçlayan güçlü bir anlatım tekniği olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte şiir, insanlıktan çıkarılma temasına da vurgu yapmaktadır. "İnsanlıktan çıkarıldığınızdan bir habersiniz şimdi" dizesi, savaşın yalnızca fiziksel kayıplara yol açmadığını, aynı zamanda bireylerin kimliklerini ve insanlık onurlarını da ellerinden aldığına işaret etmektedir.

Şiirin açılış dizeleri, insan bedeninin savaş sonrası nasıl bir enkaza dönüştüğünü, duyuşal yoksunluklar üzerinden dramatik bir şekilde sunmaktadır:

"Ağlasanız bile gözyaşınız akmaz / Göz pınarlarınız yok, nereden aksın ki?"

Bu ifadeler, yalnızca fiziksel bir dönüşümün değil, insanın duygusal ve kimliksel yok oluşunun da bir metaforu olarak okunabilir. Şiirde, gözyaşının akamayışı, sadece fiziksel bir kaybı değil, aynı zamanda acı çekmenin bile imkânsız hâle gelmesini vurgulamakta, insanın savaş sonrasında uğradığı geri dönülmez yıkımı betimlerken, felaketin tanıklığını üstlenen bir ses üretmektedir.

Genel anlamda şiir, savaşın ve şiddetin birey üzerindeki yıkıcı etkisini derin bir trajediyle ele almakta, insanlığın yok oluşunu sorgulamakta ve okuyucuyu bu dehşetle yüzleşmeye davet etmektedir. Şair, mağdurların sesi olmayı amaçlayarak, savaşın karanlık yüzünü güçlü bir şiir diliyle ortaya koymaktadır.

Sankichi Tōge, nükleer silahların hem bu silahlara sahip olan ülkeler hem de dünya genelindeki tüm uluslar için sürekli bir tehdit unsuru oluşturduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, *Keikan* (Manzara) adlı şiiri, Tōge'nin nükleer silah karşıtı duruşunu yansıtan önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Şair, bu şiirinde savaşın yıkıcı etkilerini ve nükleer silahların insanlık üzerindeki derin travmalarını sanatsal bir duyarlılıkla ele almakta, aynı zamanda nükleer silahsızlanma yönündeki etik ve insani bir çağrışı da dile getirmektedir.

MANZARA

Londra'nın orta yerinde yanan ateş Hiroşima.

Hiroşima, New York'ta parlayan alev,

Moskova'da berrak bir alazdır Hiroşima.

Dünyayı saran sessiz bir dans, silüetin öfkesi.

Biz hala biziz, manzarayı yakan ateşiz.

Lav gibi, bir orman gibi,

Tüm dünyayı kaplayan, ısıtan alevlerimiz.

Çeviri: Filiz Yılmaz

1954 yılında, Marshall Adaları'nda yer alan Bikini Atöülü'nde Amerika Birleşik Devletleri tarafından bir hidrojen bombası denemesi gerçekleştirilmiştir (Nuclear Testing at Bikini Atoll). Bu deneme sırasında bölgede bulunan *Dai Go Fukuryū Maru* (Şanslı Ejderha 5) adlı Japon balıkçı gemisinin mürettebatı, yayılan nükleer serpintiden doğrudan etkilenmiştir. Mürettebat üyeleri, yüksek düzeyde radyasyona maruz kalmaları nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşamış ve tedavi altına alınmıştır ancak, mürettebat üyelerinden Aikichi Kuboyama, maruz kaldığı radyasyonun yol açtığı rahatsızlıklar sonucunda hayatını kaybetmiştir. Nazım Hikmet Ran'ın kaleme aldığı "Japon Balıkçısı" (1956) ve "Bulutlar Adam Öldürmesin" (1955) şiirleri de, uluslararası bir probleme yol açan bu olayı konu almaktadır. Bu olayın ardından, 1956 yılında Japonya'da nükleer silahların dünya çapında yasaklanması amacıyla faaliyet göstermek üzere *Nihon Gensuibaku Higaisha Dantai Kyōgikai* (Japonya Atom ve Hidrojen Bombası Mağdurları Konseyi) adlı bir sivil toplum kuruluşu kurulmuştur. Ancak, Sankichi Tōge'nin ilgili şiirini yayımladığı tarih olan 1951 yılı itibarıyla, ne bir hidrojen bombası denemesinin ne de bu türden sivil toplum kuruluşlarının varlığı söz konusuydu. Dolayısıyla, *Genbaku Shishū*

(Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) adlı seçkide yer alan şiirler, nükleer enerjinin gelecekte daha gelişmiş silah sistemlerinde kullanılabileceğine dair bir öngörü taşımakta ve aynı zamanda nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla değerlendirilmesine yönelik beklentileri yansıtmaktadır. Bu bağlamda, Tōge'nin şiirlerinin tarihsel açıdan özel bir konumda bulunduğu açıktır.

Tōge'nin eserlerinde, dünya barışının korunması ve insanın insanca yaşama hakkı temel bir tema olarak öne çıkmaktadır. *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) seçkisindeki ilk şiir, *Jo* (Sunuş) başlığı altında verilmiştir. Bazı kaynaklarda ise bu şiirin başlığı, *Chichi O Kaese, Haha O Kaese* (Babamı Geri Ver, Anamı Geri Ver) olarak yer almaktadır. Atom bombası felaketinin insanlık üzerindeki etkilerini güçlü bir şekilde ifade eden ve yalnızca sekiz dizeden oluşan şiir, Tōge'nin barış mücadelesindeki önemli katkılarından biri olarak kabul edilmektedir. Atom bombası ve atom bombası şiiri denildiğinde, yalnızca Sankichi Tōge'nin şiirleri arasında değil, tüm atom bombası şiirleri arasında ilk akla gelen metinlerden biri olan şiir, onun dünya çapında tanınırlığını sağlayan en önemli eseri olarak değerlendirilebilir.

SUNUŞ

Babamı geri ver

Anamı geri ver

Yaşlılarımı, çocuklarımı geri ver

Benim olan beni geri ver

İnsanlarımı geri ver

İnsan, insanca yaşadığı müddetçe

Hiç bitmeyecek olan barışı

Barışı geri ver

Çeviri: Filiz Yılmaz

Şiirde doğrudan "Amerika" sözcüğü geçmemekle birlikte, Tōge'nin, özellikle Amerika karşıtlığıyla tanınan bir şair olarak, emir kipini kullanmış olması, Japonya'ya atom bombalarını atan ülke olan Amerika'ya duyduğu öfkeyi ifade etme biçimi olarak yorumlanabilir. Tōge, anne ve babasını atom bombası felaketinde kaybetmemiştir. Ancak, Hiroşima halkının bir ferdi olarak, Japon toplumundaki grup anlayışını yansıtacak şekilde, Hiroşima'daki tüm kayıpları kendi toplumsal kimliği içinde kabul eder ve bu kayıpları kendi acısı gibi hisseder.

Tōge bu şiirinde "Barışı geri ver" dizesiyle; İkinci Dünya Savaşı sona ermiş olsa da, şiirin yazıldığı dönemde Japonya'nın resmi ve fiili olarak hâlâ işgal altında oluşuna ve tüm dünyada Soğuk Savaş ile birlikte devam eden nükleer silahlanmanın yarattığı huzursuzluk nedeniyle bütünsel bir barışın sağlanamamış olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, savaş sona ermiş olsa da, tam teşekküllü tıbbi tedaviye ulaşamayan hastaların varlığı, savaşın etkilerinin devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu şiirin izlerini taşıyan

önemli bir simge, 6 Ağustos 1963'te açılışı yapılan Sankichi Tōge Anıtı'dır. Anıt, Hiroşima'da bulunmaktadır ve üzerinde "Babamı Geri Ver, Anamı Geri Ver" şiirine ait bir alıntı yer almaktadır.

Tōge'nin, nükleer silahların kaldırılmasına yönelik bir sesleniş niteliğindeki bir başka şiiri *Yobikake* (Çağrı), yazıldığı dönemin siyasi ve toplumsal bağlamı içinde oldukça önemli bir mesaj taşımaktadır.

ÇAĞRI

Şimdi bile geç değil,
Gerçek gücünü göstermek için, hâlâ bir umut var!
O gün, gözleri kör eden ışığın izleri
Hâlâ yanıyorsa yüreğinde
Ve dinmeyen gözyaşların
Savaşın lanetiyle kanıyorsa hâlâ...
Eğer Hiroşima'nın acısı
Bedeninde yankılanıyorsa...

Bil ki, savaşın karanlığından nefret eden
Bütün iyi insanların gözyaşı
Senin ellerinde birer damla umut olacak.
Ölümün izini taşıyan bedenin
Utançla sarkan elleri kavrayacak.
Ve kanayan avuçlarıyla
Onları yeniden kaldıracaksın.
Haydi! Şimdi bile geç değil!

Çeviri: Filiz Yılmaz

Sankichi Tōge, şiirin temel vurgusu olan "Şimdi bile geç değil" ifadesiyle, yaklaşan yeni bir savaşın önlenmesi için hâlâ bir fırsat olduğuna dikkat çekmektedir. Burada kastedilen savaş, 1950 yılında patlak veren Kore Savaşı'dır. Şair, Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombalarının, Kore Savaşı'nda yeniden kullanılma ihtimaline karşı uyarı niteliğinde güçlü bir ses yükseltmektedir. Bu bağlamda şiir, yalnızca savaş karşıtı bir metin değil, aynı zamanda nükleer silahların yaygınlaşmasına ve kullanımına karşı doğrudan bir protesto olarak okunmalıdır. Ancak, bu şiiri yalnızca Kore Savaşı ile sınırlı bir çerçevede ele almak yetersiz kalacaktır. Şiir, daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde, nükleer silahların yalnızca belirli bir savaşta değil, tüm dünyada ortadan kaldırılması gerektiği mesajını içermektedir. Tōge, bu eserinde bireysel bir trajedinin ötesine geçerek küresel bir barış çağrısı yapmaktadır. Onun şiiri, savaşın ve nükleer yıkımın kaçınılmaz bir kader olmadığını, insanlığın hâlâ barış için mücadele edebileceğini ve etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Şiir, yalnızca bir savaşın önlenmesi için değil, tüm

insanlığın nükleer silahsızlanmaya yönelik ortak mücadelesi için yazılmış güçlü bir manifesto niteliği taşımaktadır.

Kazuo Kuroko, Sankichi Tōge'nin çalışmalarını değerlendirirken göz ardı edilmemesi gereken önemli bir noktanın; şairin, yazar Tomoe Yamashiro ile birlikte *Genshigumo No Shita Yori – Hiroshima No Hitobito No Heiwa No Utagoe* (Atom Bulutunun Altından – Hiroşima Halkının Barış Şarkıları, Eylül 1952, Aoki Yayınları) adlı eserin derlenmesine verdiği büyük katkıdan (Kuroko: 2005: 42) bahseder. Bu çalışma; ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerinden yetişkinlere kadar geniş bir kesimin eserlerinden oluşmaktadır. Daha sonraki yıllarda Hiroşima'da *Shishū Hiroshima* (Hiroşima Şiir Antolojisi, 1959), *Heiwa Shishū Waga Uchi Naru Kotoba* (Barış Şiir Antolojisi: İçimizdeki Sözler, 1969), *Shishū Hiroshimā Sengo Nijū Go-Nen Ansorojī* (Savaştan 25 Yıl Sonra: Hiroşima Şiir Antolojisi, 1969) gibi çeşitli derlemeler yayımlanmıştır. Ancak *Genshigumo No Shita Yori – Hiroshima No Hitobito No Heiwa No Utagoe* gibi hem ilkökul çağındaki çocuklardan yetişkinlere kadar geniş bir katılımı içeren hem de 124 şiir gibi oldukça yüksek sayıda eseri bir araya getiren başka bir derleme bulunmamaktadır. Bu yönüyle, söz konusu şiir antolojisi, döneminin en çarpıcı ve yenilikçi çalışmalarından biri olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, Sankichi Tōge'nin atom bombası şiirleri bağlamında Atom Bombası Edebiyatı'ndaki konumu ve edebi söyleminin dönüşümü incelenmiştir. Hiroşima'da yaşanan trajediye bizzat tanıklık eden Tōge, bireysel acısını toplumsal hafızaya dönüştürerek şiirlerini savaş karşıtı ve barış yanlısı bir duruşun ifadesi haline getirmiştir. Şairin tanıklığı ve şiirsel dönüşümü, onun edebiyatındaki tematik ve biçimsel unsurların yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Hiroşima Tanıklığı ve Şiirindeki Dönüşüm

6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atom bombası atıldığında Tōge, bu yıkımın doğrudan tanıklarından biri olmuştur. Japonya, savaşlarını çoğunlukla deniz aşırı bölgelerde yürütmüş olsa da, atom bombasının doğrudan Japonya topraklarına atılmış olması, bireysel ve toplumsal hafızada derin bir kırılmaya neden olmuştur. Bu bağlamda, Tōge'nin şiirsel perspektifi de köklü bir değişime uğramış, öncesinde daha bireysel ve estetik kaygılarla yazdığı şiirleri, savaşın yıkıcı etkilerini belgeleyen ve barış çağrısında bulunan tanıklık metinlerine dönüşmüştür.

Bu dönüşüm, yalnızca içerikle sınırlı kalmamış, Tōge'nin şiirsel dili ve üslubunda da gözlemlenmiştir. Daha önce doğaya ve bireysel duygulara odaklanan şiirleri, savaşın ve nükleer felaketin yarattığı travmanın ifadesi hâline gelmiş; metaforlar, imgeler ve simgeler, bireysel anlatıdan evrensel bir mesaj taşımaya yönelmiştir. Özellikle *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) adlı eserinde; acı, yas, öfke ve umudun iç içe geçtiği bir anlatı kurulmuş, bireysel trajediler kolektif bir hafızaya eklenmiştir.

Atom Bombası Şiirlerindeki Barış Çağrısı ve Evrensel Mesaj

Tōge'nin *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) yalnızca bir edebi eser olmanın ötesinde, nükleer silahların yıkıcılığına karşı bir tanıklık ve protesto belgesi

niteliği taşımaktadır. Şair, bireysel deneyimini evrensel bir boyuta taşıyarak, yalnızca Japon halkına değil, tüm insanlığa seslenmiştir. Bu bağlamda, Tōge'nin şiirleri yalnızca estetik bir değer taşımakla kalmaz, aynı zamanda savaş karşıtı söylemin ve barış mücadelesinin önemli bir unsuru olarak da değerlendirilmelidir. Özellikle, antolojinin iç kapağında yazılı olan Tōge'nin şu sözleri, şiirlerinin temel misyonunu açıkça ortaya koymaktadır:

“6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye atılan atom bombalarıyla hayatını kaybedenlere, bugün hayatta olup hâlâ ölüm korkusuyla yaşayan, acılarını dindiremeyen ve dünya üzerindeki tüm bombalara karşı duran insanlara adanmıştır.”

Bu ithaf, Tōge'nin bireysel tanıklığını küresel bir bilinç oluşturma çabasına dönüştürdüğünü göstermektedir. Onun şiirleri, savaşın yalnızca askeri ve politik sonuçlarıyla değil, insan üzerindeki uzun vadeli yıkımıyla da ilgilenmektedir.

Uluslararası Tanımlık ve Küresel Etki

Tōge'nin edebi etkisi, Japonya ile sınırlı kalmayarak küresel düzeyde de dikkat çekmiştir. 1951 yılında Berlin'de düzenlenen Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali'nde, *Genbaku Shishū* (Atom Bombası Şiirleri Antolojisi) Japonya adına sunulan eserlerden biri olarak yer almış ve bu sayede Tōge'nin barış çağrısı uluslararası bir platformda daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma imkânı bulmuştur. Bu gelişme, Atom Bombası Edebiyatı'nın yalnızca ulusal hafızanın oluşumunda değil, aynı zamanda savaş sonrası dönemin küresel edebi eğilimleri arasında da anlamlı bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tōge, atom bombasının yol açtığı trajediye tanıklık etmemiş olsaydı, tanınırlığı muhtemelen yerel bir şair olmakla sınırlı kalacaktı. Ancak bu tarihsel olay, onun şiirlerini yalnızca bir bireyin duygusal ifadesi olmaktan çıkarıp, küresel bir barış çağrısına dönüştürmüştür. Bu bağlamda Sankichi Tōge ve şiirleri; savaş sonrası Japon edebiyatı içerisinde, tanıklığın ve kolektif hafızanın oluşumunda edebiyatın rolünü gözler önüne seren önemli bir yere sahiptir.

Değerlendirme

Bu çalışma, Sankichi Tōge'nin şiirlerinin, Atom Bombası Edebiyatı içindeki konumunu ve savaş sonrası edebi söyleminin dönüşümündeki rolünü incelemiştir. Araştırma bulguları, Tōge'nin edebi üretiminin yalnızca bireysel bir tanıklık değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tōge'nin şiirlerinde, bireysel trajedinin kolektif hafızaya dönüşümü açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Onun eserleri, edebiyatın yalnızca estetik bir uğraş olmadığını, aynı zamanda savaşın yıkıcı etkilerini belgeleyen, tanıklık eden ve gelecek nesillere yönelik bir uyarı niteliği taşıyan önemli bir alan sunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, Sankichi Tōge'nin şiirlerini, Atom Bombası Edebiyatı içindeki anlatı yaklaşımlarını daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmek adına, benzer temaları işleyen bir başka Atom Bombası Edebiyatı şairi olan Sadako Kurihara'nın (1913–2005) eserleriyle birlikte değerlendirmek gerekir.

Kurikara da Tōge gibi nükleer yıkımın bireysel ve toplumsal etkilerini şiirleri aracılığıyla yansıtmıştır. Ancak bu iki şair anlatım biçimleri, tematik odak noktaları ve dil kullanımları açısından farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Sankichi Tōge'nin eserleri

şiiresel dil ve anlatım biçimi bakımından Kurihara'nın eserleri ile karşılaştırıldığında; Tōge'nin şiirlerinin doğrudan, yalın ve çarpıcı bir üslupla yazıldığı açıktır. Kurihara'nın şiirleri ise daha anlatısal, dramatik ve epik bir yapıya sahiptir. Tōge'nin şiirlerinde retorik sorular, tekrar eden imgeler ve çarpıcı benzetmeler öne çıkar. Örneğin, *Jo / Chichi O Kaese, Haha O Kaese* adlı şiirinde, savaşın yol açtığı kayıplar, doğrudan okuyucuya hitap eden bir dille işlenir. Anlatım tarzı, neredeyse belgesel niteliğindedir. Hiroşima'daki yıkımı, ölen ve yaralanan insanları, kaybolan aileleri ve harabeye dönen şehri betimlerken duygusal yoğunluk ön plandadır.

Tōge'nin dili sert ve keskindir; okuru sarsmayı ve savaşın dehşetini doğrudan gözler önüne sermeyi amaçlar. Kurihara'nın imgeleri ve metaforları daha semboliktir. Tōge'nin doğrudan betimlediği fiziksel yıkımın aksine, Kurihara duygusal ve insani dayanışmayı vurgulayan bir dil kullanır. Şiirlerinde kadın perspektifine ve insanın içsel gücüne vurgu yapar. *Umashimenkana (Dünyaya Getirelim!)* adlı şiiri, savaşın ortasında bir kadının sığınakta doğum yapmasını konu alır. Bu şiir, hem yıkımı hem de hayatta kalma umudunu iç içe geçirerek savaşın trajedisini ve insan doğasının direncini simgeler.

Tōge'nin savaş karşıtı ve barış yanlısı duruşu, dönemin Japonya'daki sol eğilimli edebi çevreleriyle olan ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, şiirlerinin yalnızca bireysel bir trajediyi aktarmaktan öte, politik bir söylemin parçası olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Edebiyatın tanıklık işlevi ile ideolojik yönlendirme arasındaki sınır, Tōge'nin eserleri üzerinden yeniden düşünülmesi gereken bir noktadır. Bu bağlamda, onun şiirlerinin dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri içinde nasıl konumlandığını ele almak, edebi mirasını daha kapsamlı bir perspektifle değerlendirmek açısından önemli olacaktır.

Bu bağlamda çalışma, Türk akademik literatüründe henüz yeterince ele alınmamış bir konuya ışık tutarak, Atom Bombası Edebiyatı'nın yalnızca Japon edebiyatı açısından değil, küresel bir savaş olan İkinci Dünya Savaşı sonrası edebi miras içerisindeki yerini de tartışmaya açmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, Tōge'nin eserlerini diğer savaş sonrası edebi anlatılarla karşılaştırmalı olarak ele alarak, şiirlerinin uluslararası barış hareketleri ile nükleer karşıtı hareketler üzerindeki etkisini daha kapsamlı bir şekilde inceleyebilir.

Kaynaklar

- Horimoto, Y. (2014). Kokugo kyōkasho ni okeru genbaku bungaku kyōzai. *Nihon Daigaku Daigakuin Kokubungaku Senkō Ronshū*, 11, 16-31. https://doi.org/10.57477/nichidaisenkronshu.11.0_16
- Treat, J. W. (1986). Early hiroshima poetry. *The Journal of the Association of Teachers of Japanese*, 20(2), 209–231. <https://doi.org/10.2307/488990>
- Kuroko, K. (1983). *Genbaku to kotoba: hara tamiki kara hayashi kyōko made*. Horupu Shuppan.
- Kuroko, K. (2005). *Genbaku wa bungaku ni dō egakarete kita ka*. Hassakusha.
- Konaka, Y. (1988). Japanese atomic-bomb literature. *World Literature Today*, 62(3), 420–424. <https://doi.org/10.2307/40144292>

- Masuoka, T. (1970). *Hachigatsu no shijin: genbaku shijin tōge sankichi no shi to shōgai*. Tōhō Shuppansha.
- Masuoka, T. (1987). *Genbaku Shijin Monogatari*. Shin Nihon Shuppan.
- Mizuta, K. (1982). *Genbaku o yomu: hiroshima-nagasaki o kataritsugu zen bukku risuto*. Kōdansha.
- Mizuta, K. (1997). *Genbaku bunken o yomu: genbakukankeisho 2176-satsu*. Chūōkōron Shinsha.
- Nagaoka, H. (1982). *Genbaku bunken o yomu*. Sanichi Shobō.
- Takasaki, R. (1986). *Sensō to sensō bungaku to*. Nihon Tosho Sentā.
- Tōge, S. (2016). *Genbaku shishū*. Iwanami Shoten.
- Tōge, S. (1952). *Sankichi tōge sakuhinshū*. Aoki Shoten.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.4>

Volume 9/1

2025 p. 63-85

BİR MÜZİK PRODÜKSİYONU OLUŞUMU, AŞAMALARI VE HAYATA GEÇİRİLMESİ (“KONSERVATUVARIN SESİ” ADLI BAP¹ PROJE ÖRNEĞİ)

FORMATION, STAGES AND IMPLEMENTATION OF A MUSIC PRODUCTION (EXAMPLE OF A BAP PROJECT NAMED “THE VOICE OF THE CONSERVATORY”)

Hakan Emre ZİYAGİL*

ÖZ

Müzik, insanlık tarihinin en eski sanat dallarından biri olarak bilinmesiyle birlikte kültürel birikimi de temsil etmektedir. Bu bağlamda, konservatuvar öğrencileri tarafından gerçekleştirilen “Konservatuvarın Sesi” adlı albüm projesi, müzik prodüksiyonu alanında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu proje kapsamı sayesinde konservatuvar öğrencileri ve hocaları bir araya gelerek hem geleneksel hem de klasik müzik eserleri ile müzik dünyasına katkıda bulunmayı hedeflemişlerdir. “Konservatuvarın Sesi” albüm projesi, konservatuvar öğrencilerinin işbirliği ile gerçekleştirilen önemli bir müzik prodüksiyonu çalışmasıdır. Bu proje içerisinde üç türkü formatı ve üç Türk Klasik müziği formatını içeren eserleri kapsamaktadır. Bu projede yer alan albüm parçalarının seçiminden kayıt aşamasına kadar birçok farklı süreçten geçmiştir. Bu müzik prodüksiyonu içerisinde yer alan kanal kayıt teknikleri, okunacak parçaların çalışma süreci, aranjenin hazırlanması, mix- mastering ve dijital platformlara yükleme aşamaları titizlikle ele alınarak ortaya konmuştur. Tüm bu aşamalar profesyonel bir müzik stüdyosunda hazırlanmıştır. Kayıt süreçleri sırasında kullanılan kanal kayıt teknikleri sayesinde her enstrüman ve vokal (şan) net bir şekilde elde edilmiştir. Bu kayıtlar sonucunda ortaya çıkan “Konservatuvarın Sesi” adlı albüm, Spotify ve iTunes gibi dijital platformlarda paylaşılmıştır. Bu çalışma sayesinde konservatuvar öğrencilerinin müzik kariyerleri için önemli bir adım olmasının yanı sıra, onların yaratıcı ve sanatsal ifadelerini geliştirmelerine de olanak tanımıştır. Ayrıca ortaya konan bu müzik prodüksiyonu kendi alanında bir başarı hikayesini tanımlamakla

¹ Bu proje GST 2024/3-BAGEP kodu ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bünyesinde BAP projesi olarak ortaya konmuştur.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, E-mail: hakanemreziyagil@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2981-2497>, Niğde, Türkiye.

birlikte hem müzikal hem de kayıt teknikleri anlamında öğrencilere önemli deneyimler kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Müzik Prodüksiyonu, BAP, Müzik, Müzik Teknolojileri, Konservatuvar.*

ABSTRACT

Music is known as one of the oldest branches of art in human history and also represents cultural accumulation. In this context, the album project named “The Voice of the Conservatory” realized by conservatory students constitutes an important example in the field of music production. Thanks to this project, conservatory students and their instructors came together and aimed to contribute to the world of music with both traditional and classical music works. The album project “The Voice of the Conservatory” is an important music production work realized with the cooperation of conservatory students. This project includes works that include three folk song formats and three Turkish Classical music formats. The album pieces in this project went through many different processes from the selection to the recording stage. The channel recording techniques, the working process of the pieces to be read, the preparation of the arrangement, the mixing-mastering and the uploading stages to digital platforms included in this music production were meticulously handled and presented. All these stages were prepared in a professional music studio. Thanks to the channel recording techniques used during the recording processes, every instrument and vocal (voice) were clearly obtained. The album titled “The Voice of the Conservatory” that emerged as a result of these recordings was shared on digital platforms such as Spotify and iTunes. Thanks to this work, in addition to being an important step for the music careers of the conservatory students, it also allowed them to develop their creative and artistic expressions. In addition, this music production that was put forward defined a success story in its own field and provided students with important experiences in terms of both musical and recording techniques.

Keywords: *Music Production, BAP, Music, Music Technologies, Conservatory.*

Giriş

Müzik denildiğinde akla ilk gelen eylemler arasında “dinleme” olgusu yer almaktadır. Dinleme eylemi gerek günlük hayat akışı içerisinde gerekse öğrenim görülen mecralarda sıklıkla kullanılan bir yetenek olmasına karşın öğretimi ise uzun süren bir deneyimdir (Brownell, 2013, akt; Kemiksiz, 2017). Dinleme olgusunun oluşması için de ortaya konacak olan müziğin meydana gelmesi gereklidir. Müziğin meydana getirilmesi için gerekli olan aşamalar ise *müzik prodüksiyonu* içerisinde yer almaktadır. Müzik prodüksiyonu kavramını farklı bir boyutta açıklayacak olursak; toplumun beğenisine sunulana kadar müzik alanında uzman kişilerin birlikte bir araya gelerek ortaya koydukları yapıt demek mümkündür (Sınır & Karahasanoğlu, 2015). Dinlediğimiz birçok müzik türü, müzik prodüksiyonu sürecinde belirli aşamalardan geçerek üretilmektedir. Bu aşamaları genel olarak sıralayacak olursak; şarkı oluşturma (yazma), düzenleme (arrange), provalar, kayıt (pilot ve reel kayıt), miksaj (mix) ve mastering oluşturmaktadır. Bu aşamalar genel anlamda her ortaya konan müzik yapıtının temelini oluşturmaktadır.

Gerek enstrümantal olsun gerekse sözlü müzikler olsun izlenilen yol bu aşamaları içinde barındırmaktadır. Müzik prodüksiyon aşamalarını bu şekilde sıraladıktan sonra diğer önemli husus müzik albüm kayıt aşamalarıdır.

Müzik albümü denildiğinde aklımıza birden fazla şarkının yer aldığı albümler gelmektedir. Müzik albümü kavramını biraz daha eski bir tarzda söyleyecek olursak; yapılan müzik kayıtlarının plak ve uzunçalar formatında kayıt edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Url 1). Fakat günümüzde artık single (tek parça) ya da maxi-single (ikiden fazla parça) olarak da üretilen müzikler de dinleyicilere sunulmaktadır. İster tek parça olsun isterse 10 parçadan oluşan albümler olsun bunların her birine tek tek uygulanan kayıt aşamaları bulunmaktadır. Burada yer alan aşamalardan bazıları; planlama, ön prodüksiyon, kayıt süreci, miksaj süreci, mastering süreci ve yayınlama süreçlerinden oluşmaktadır. Gerek müzik prodüksiyonu gerekse buna bağlı olan müzik albüm kaydı aşamaları zincir şeklinde bir yol izleyerek dinleyicilerle buluşmaktadır. Diğer yandan bu aşamalar sayesinde bir sanatçının yaratıcı vizyonunun gerçeğe dönüştürmesi için de kritik bir rol oynamaktadır.

Bu araştırma kapsamında ortaya konan “Konservatuvarın Sesi” adlı albüm ise konservatuvar öğrencilerinin uluslararası müzik platformlarında kendilerini göstermesi ve sanatçı olma yolunda ilerleyen en önemli adımların atılmasında büyük öneme sahiptir. Bu albümün meydana gelmesinde başvuru ana yöntemler en başta anlattığımız müzik prodüksiyonu ve albüm aşamaları dahilinde gerçekleştirilmiştir. Albüm içerisinde yer alan türkü formatındaki eserler; Beyaz Giyme Toz Olur, Bülbülüm Altın Kafeste ve Çalın Davulları’dır. Türk Klasik müziği şarkı formatında yer alan diğer üç eser ise, Yalnız Bırakıp Gitme (Uşşâk), Fikrimin İnce Gülü (Acem-Kürdi), Gamzedeyim Deva Bulmam (Uşşâk)’dır Bu parçaların seçiminde önemli olan düşünce, konservatuvar temelli öğrencilerin seslendirebileceği eserlerden oluşması ve diğer konservatuvarlara örnek teşkil etmesidir . Müzik albüm kaydı aşamalarında ele aldığımız planlama süreci içerisinde yer alan şarkı listesi hazırlama maddesi ise burada kendini göstermektedir. Burada planlama olgusunu iyi kavramak önemlidir. Genelde stratejik planlama olarak da karşımıza çıkan bu süreç, sunulan bir organizasyonun neden yapıldığına, içinde neleri barındırdığına dair bir rehberlik sunan ve disiplinli çalışma stilini benimsenmesidir (Bryson, 2005). Seçilen eserler (şarkılar ve türküler) toplumda değer görmüş besteciler ve hafızalarda olması sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Böylelikle dinleyicilerin de eşlik edeceği sanatsal bir akışında oluşması düşünülmüştür. Albüm içerisinde yer alan 6 şarkı profesyonel bir stüdyoda önce pilot kayıtları yapılarak seslendirecek kişilerin ses renkleri ve ses aralıkları göz önüne alınarak şarkı seçimleri yapılmıştır. Doğru kişiye doğru şarkı seçimi yine müzik prodüksiyonlarında en önemli kurgulardan birisidir. Aksi halde yanlış yapılacak bir seçim ile harcanacak olan tüm zaman ve emek boşa gidebilmektedir. Burada albümü yöneten aranjör² bu detayların hepsini düşünerek hareket etmeli ve pilot

² Aranjör; kayıt süreçlerini denetleyen ve temel melodilerin orkestrasyonunu yapan aynı zamanda stüdyo müzisyenleri ile diğer kayıtlara giren kişileri denetleyen kişi olarak tanımlayabiliriz (Eliot, 2010).

kayıtlarında gerekli dikkati sağlamakla yükümlüdür. Burada aranjör kavramına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Pilot kayıtları bir albüm aşaması içerisinde en önemli aşama olduğundan dolayı albüme eşlik edecek olan herkesin dikkatli bir şekilde pilot kayıtlarında yer alması da ayrıca önem teşkil etmektedir. Tüm bu aşamalar sonrası yapılacak olan ana kayıt ise şarkıya (esere) olan hakimiyet ve gerekli çalışmaların yapılması sonucu doğru bir şekilde ele alınmaktadır. Böylelikle bir müziğin oluşması ve dinleyicilerle buluşmasında hiç bir aksaklık olmaması ortaya konan albüm açısından da oldukça değerlidir.

Proje Kapsamı ve Amacı

“Konservatuvarın Sesi” albüm projesi, konservatuvar öğrencileri ve hocalarının müzik kabiliyetlerini sergilenesi fikriyle ortaya çıkmıştır. Daha sonra müzik prodüksiyon sürecini deneyimleyerek Türk müziğinin farklı türlerini (Türk Halk Müziği ve Türk Klasik Müziği) tanıtılmasına odaklanılmıştır. Proje kapsamı dahilinde lisans, yüksek lisans ve mezun öğrencilerden oluşan bir ekip ile albüm için parça seçimi, stüdyo çalışmaları, kayıt, miksaj, mastering gibi aşamaları tamamlayarak profesyonel bir müzik albümü ortaya koyulmuştur. Kayıt sürecince ortaya çıkmış olan “Konservatuvarın Sesi” adlı albüm; Spotify ve iTunes gibi dijital platformlarda yayınlanarak geniş kitlelere ulaşması amaçlanmıştır. Böylelikle bir çok öğrencinin kayıt stüdyosu gibi ortamlarla müzik anlayışlarına farklı bir bakış açısı kazandırılan bu deneyimlerden yararlanması da sağlanmış olacaktır.

Projenin Önemi

“Konservatuvarın Sesi” albüm projesi gerek müzik eğitime gerekse Türk müziğine önemli katkılar sunan çok boyutlu bir çalışma olarak kendini göstermektedir. Bu projenin önemi hem konservatuvar içindeki eğitim ve üretim süreçlerine katkıları hem de Türk müziğinin tanıtımı ve yaygınlaşmasına yönelik etkileri açısından değerlendirilebilir.

Proje kapsamında ortaya çıkan müzik albümünün diğer önemli aşamalarını maddeler halinde sıralayacak olursak;

1. Öğrenci ve Hocaların Yeteneklerinin Sergilenmesi
2. Müzik Prodüksiyon Sürecinin Deneyimlenmesi
3. Ekip Çalışması ve İş Birliği
4. Türk Müziğinin Farklı Türlerinin Tanıtılması
5. Geniş Kitlelere Ulaşım
6. Kültürel Değerlerin Korunması ve Yaygınlaştırılması

Müzik Prodüksiyon Aşamaları

Müzik üretimi için gerekli olan aşamalardır. Bu aşamaları detaylı bir şekilde ele alarak hangi yollardan gidilerek bir albümün nasıl meydana geldiği detaylarıyla gözler önüne serilecektir. Böylelikle araştırma kapsamında ele almış olduğumuz “Konservatuvarın Sesi” adlı albümün de hangi müzik prodüksiyon aşamalarını bünyesinde barındırdığını da ortaya koymaya çalışacağız.

1. Takım Oluşumu:

Bir albüm oluşturulmadan önce o albümdeki şarkıları seslendirecek olan müzisyenlerin bir araya toplanması gerekmektedir. Böylelikle seçilecek olan şarkılara (eserlere) en uygun kişi ve bu kişinin müzikal bilgisiyle birlikte belirleyici bir bakış açısı sağlanabilecektir. Burada takımla birlikte çalışacak olan müzisyenlerin ortaya koyacakları performans ise birbirleriyle olan uyumun olumlu yönde olması ise sonucun daha etkin olmasını da getirebilmektedir. Ayrıca oluşturulacak olan bu ekipte farklı müzik disiplinlerinden gelen yetenekli bireylerin bir araya getirilmesi sayesinde zengin bir müzikal deneyim de ortaya çıkabilmektedir.

2. Planlama:

Müzik prodüksiyon aşamaları açısından en baş sıralarda yer alan madde olarak nitelendirebiliriz. Bir planlama stili oluşmadan müzik üretimine başlanmamalı ve hızlı hareket edilmemelidir. Planlama kategorisi altında albüm konseptinin belirlenmesi ve şarkı (eser) listelerinin belirlenmesi yer almaktadır. Bu maddeler oluştuktan sonra albüm kaydına başlamadan zaman çizelgesi yapılmalı ve her şarkı için üretim planı oluşturulmalıdır. Bu üretim planı içerisinde kayıt süreleri, pilot süreleri ve tahmini bitiş süresi yer alması oldukça önem arz etmektedir.

3. Prova ve Deneme Kayıtları:

Planlama aşamasından sonra ise deneme kayıtları ve prova süreçleri göz önüne alınmalıdır. Belirlenen şarkıya (esere) göre hangi enstrümanların yer alacağı kararlaştırılmalıdır. Birkaç farklı enstrüman kaydı alınarak seçilen eserlere uyumluluk süreci profesyonel bir kulak (aranjör) tarafından dinlenerek doğru sonuca ulaşılması gerekmektedir. Burada önemli olan bir farkındalığı söylemekte fayda vardır. Hangi tarzda bir müzik prodüksiyonu yapılıyorsa o tarza uygun enstrümanlar ve stiller ortaya konulmalıdır. İstenilen tarza uygun enstrüman çalan müzisyenlerle çalışılmalı ve prodüksiyonun ruhuna uygun icrâ stili ortaya konması oldukça önemlidir. Bu bakış açısı sayesinde ortaya çıkacak olan aranjelerin dinleyici üzerinde bırakacağı doğru duygu hissi de sağlanmış olacaktır. Bundan dolayı aranjör seçimlerinde de dikkatli olunmalıdır. Belirlenen müzik tarzına uygun aranjörlerle çalışmak yapılacak olacak müzik albümünde daha doğru bir duyguyu da ortaya koymada önemli rol oynamaktadır. Deneme kayıtlarından sonra ise daha önceden kararlaştırılmış ses sanatçılarının provalarına yer verilmelidir. Prova, stüdyo aşamalarında hayati bir öneme sahip olmakla birlikte bu işin

doğasında yer alan bir kayıt sürecidir. Her provada ortaya çıkan eksiklikler giderilerek albüm kaydının doğru bir şekilde hazırlanma sürecine geçilmelidir.

4. Kayıt:

Deneme kayıtlarından sonra asıl kayıt alma süreci başlamaktadır. Kayıt kavramı, ses dalgalarını yakalama ve bunları belirlenen depolama aygıtlarına aktarma sürecidir (Url 5). Burada bütün enstrüman kayıtları tekrar temiz bir şekilde yapılarak aranje içine entegre edilmelidir. Stüdyo ortamında kanal kayıt denilen teknikle birlikte daha temiz sonuçlar elde edilene kadar birkaç asıl kayıt alınmalıdır. Böylelikle bir müzik prodüksiyonuna dair farklı varyasyonların da olması ortaya çıkacak olan müzik ürününün daha efektif bir şekilde işlenmesine de olanak sağlayacaktır. Enstrüman kayıtları o müzik prodüksiyonuna uygun metronom ölçüsünde hatasız bir şekilde elde edildikten sonra şan (ses) kayıtlarına geçilmelidir. Böylelikle tam anlamıyla aranjeyi doğru bir biçimde duyan şan icrâcısı daha doğru perde baskılarıyla eseri hatasız yorumlama kabiliyetine de ulaşabilecektir. Ana ses (şan) kaydı bittikten sonra *back vocal* denilen tamamlayıcı ses kayıtları da yapılabilir. Burada belirlenen müzik prodüksiyonuna ait şarkı içerisinde farklı vokaller yer alabilmektedir. Özellikle şarkı içinde yer alan nakarat bölümlerinde *back vocal* yapılması güzel sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Kayıta son aşamaya gelindiğinde ise genel bir dinleme yapılarak belirlenen müzik prodüksiyonuna ait son detaylar verilerek kayıt bitirilir. Yine bu işlemler uzman aranjörler tarafından yapılması oldukça önemlidir. Bir kayıt dinlenirken birçok faktör olduğundan dolayı son dinleme aşaması üzerinde önemle durulmalıdır.

5. Miksaj Süreci:

Ana kayıtlar yapıldıktan sonra tam anlamıyla teknik bir birikim gerektiren miksaj süreci başlamaktadır. Miksaj, yapılmış olan müzik prodüksiyonuna ait olan tüm kanal kayıtlarının EQ (Equalizer) ayarlarını hassas bir şekilde ele alınmasıyla başlamaktadır. Birçok farklı miksaj tekniği olması yanı sıra yapılmış olan aranje içindeki kanalların dengelenmesi olarak genelleme yapmak mümkündür. Bu dengeleme işlemleri yine işin ehli olan kişiler tarafından yapılmalıdır. Miksaj kavramını diğer bir tanım; kayıt altına alınan bütün kanalları dengelemek ve tutarlı bir hale getirilmesidir (Url 3). Her aranjör illa iyi bir miksaj yapacak diye bir durum da söz konusu değildir. Zaten aranjörlerin işi de miksaj yapmak değildir. Bu konu üzerinde farklı birçok fikir olmasına karşın bazı genellemeleri yapmak da mümkündür. Aranjör, bir müzik prodüksiyonunu bitirdikten sonra sadece miksaj ile ilgili profesyonellere göndererek miksaj yapılmasını da sağlayabilmektedir. Bir aranjenin en önemli unsurları arasında yer alan miksaj süreci, titizlikle yapılması gereken ve teknik bilgi birikiminin önemli olduğu bir süreç olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

6. Mastering Süreci:

Miksaj sürecinin bitmesiyle birlikte müzik prodüksiyonun son halkası olarak adlandırdığımız mastering devreye girmektedir. Mastering, temiz bir şekilde miksajı

yapılmış olan müzik prodüksiyonuna uygulanan bir teknik işlemdir. Mastering kavramı konusunda bazen kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Bu kavramı şu şekilde açıklamak mümkündür; ortaya konan prodüksiyonun ayrı parçaları yerine stereo dosyasında yapılan teknik bir işlemdir (Url 4). Mastering işlemi sayesinde yapılmış olan bir şarkıya dair ses dengeleri optimize edilmektedir. Böylelikle genel anlamda var olan ses şiddeti belli bir standarda çıkarılarak dinleme esnasında farklılıkların oluşmasının önüne geçilmektedir. Mastering işlemi de yine işin ehli tarafında yapılan teknik konuları içinde barındıran bir durumdur. Genelde miksaj ve mastering aynı kişiler tarafından yapılırsa da miksajı farklı mastering aşamasını ayrı kişiler tarafından yapıldığı da bazı prodüksiyonlarda görülmektedir. Yine burada müzikal teknik bilgi ve istenilen müzik prodüksiyonun ait kurgu devreye giriyor. Müzik prodüksiyonlarının ruhuna göre miksaj ve mastering yapılması da ayrıca önemlidir. Burada ses mühendisliği konuları da yer almaktadır. Gelişen teknoloji ile birçok farklı yeniliği de beraberinde getiren mix-mastering konusu daima kendini yenilemektedir.

7. *Yayınlama:*

Mix-mastering süreçlerinin başarılı ve doğru bir şekilde sonlanmasıyla birlikte müzik prodüksiyonu yayınlanmaya hazır hale gelmiş demektir. Gerek albüm olsun gerekse single albüm olsun her müzik prodüksiyonu dinleyicilere ulaştırılması gereken bir unsurdur. Single albüm kavramı her biri 10 dakikadan kısa olan 1 ya da 3 şarkı içeriyorsa olarak da ifade edilebilmektedir (Url 2). Bunun için dijital müzik platformları kullanılmalıdır. Bu platformlarda yer almak için gerekli müzik şirketleri ile anlaşmalar yapılabilmektedir. Böylelikle ortaya koyulan müzik prodüksiyonları doğru ve hızlı bir şekilde dinleyicilere ulaşacaktır. Dünya genelinde kabul gören dijital müzik platformları Spotify ve iTunes'dur. Bunun yanında birçok dijital müzik platformu da vardır. Bunlardan bazıları Deezer, Muud, YoutubeMusic, SoundCloud, Fizy ve Amazon Music'dir.

8. *Tanıtım ve Pazarlama:*

Albüm, dijital ortamlarda yayına girdikten sonra bir sonraki aşama tanıtım ve pazarlamadır. Günümüz teknolojisinde önem derecesi bir hayli yüksek olan tanıtım ve pazarlama, bir müzik prodüksiyonu için gerekli unsurlar arasında yer almaktadır. Ortaya çıkan müzik albümünü sosyal medya aracılığı ile dünya genelinde tanıtılması ve daha fazla dinleyici kitlelerine ulaşması açısından tanıtıma çıkması önem arz etmektedir. Burada aynı zamanda müzik prodüksiyonunun (albümün) yapıldığı ve desteklendiği kurumların web sayfalarında tanıtım yapılması da yerinde olacaktır. Böylelikle bir proje bazında desteklenen bu tarz müzikal çalışmaların diğer müzik kuruluşlarına da örnek olacağı düşünülmektedir.

9. *Geri Bildirim ve Değerlendirme:*

Ortaya çıkan müzik albümünün dinleyicilere ulaşmasının ardından toplanacak geri bildirimler, bir veri analizi şeklinde değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bu durum hem

dinleyicilerin hangi şarkıyı ne kadar süre ile dinlediği ya da kaç kez dinlediği gibi verileri içinde barındırarak albüm içerisinde genel bir değerlendirmeyi sağlayacaktır. Aynı zamanda yaş, cinsiyet ve hangi ülkelerden dinlendiği gibi kategorilere ayırmak da mümkün olacaktır. Bunun sonucunda ortaya konan albümün hangi kriterlerde dinlendiği şeffaf bir şekilde ele alınmış olacaktır. Diğer yandan yapılacak olan yeni müzik prodüksiyonlarına ışık tutarak belli şarkı formatlarına odaklanmayı da arttırabilecektir. Geri bildirimlerin diğer bir getirisi ise albüm içerisinde yer alan müzisyenlerin kendilerini motive edecek yorumları okumasıdır. Bu hem yeni projelerin ortaya konması için gerekli olan isteği ortaya çıkararak yeni müzikal yapıtların da önünü açmasını sağlayacaktır.

Gelecek Vizyonu ve Sürdürülebilirlik

Her meslek dalında olduğu gibi sanat alanlarında da en önemli kurgu arasında vizyon gelmektedir. Vizyon denildiğinde geleceğe yönelik bir yöntemden bahsetmek mümkündür (Çetin, 2009). Bu proje kapsamında ortaya konan müzik prodüksiyonu (müzik albümü) ise geleceğe yönelik sanatsal ve kalıcılık adına hem müzik sektörüne hem de müzik eğitime bir takım katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bir müzik albümünün meydana gelme süreci konservatuvar öğrencileri için sadece sanatsal bir ifade biçimini ortaya koymasından öte kültürel ve eğitici yanıyla da önemli bir etkiye sahip deneyim olarak kendini göstermektedir. Burada konservatuvar gibi müzik kuruluşlarının kendi yetiştirmiş olduğu öğrencileri ve eğitim veren hocaları işbirliği sayesinde bir albümün ortaya koyulması, gelecekte yapılacak bu tür çalışmalara da ön ayak olacaktır. Diğer yandan bu tarz projelerin gelecek hedefleri arasında sadece bireysel sanatçı adaylarını teşvik etmekten öte aynı zamanda müzik sektörü içerisinde büyük topluluklarla sürdürülebilir etkilere yol açacak farklı stratejiler de geliştirilebilecektir.

Sanat alanları içerisinde özellikle müzik eğitimi ve konservatuvar gibi alanların teoriden bir adım öteye geçerek icrâ sahasında yer almalarıyla birlikte, ortaya gerçek bir ürünün (müzik albümünün) çıkması tam anlamıyla sanatçı olma yolunda bir adım taşı olabilecektir. Bundan dolayı ortaya konan “Konservatuvarın Sesi” adlı albüm, bir konservatuvarın gelecek vizyonunda daha etkin bir şekilde rol almasını sağlayacaktır. Bu etki, dijital müzik platformları sayesinde dünya genelinde tüm dinleyicilere ulaşacak ve yıllar içinde sürdürülebilirlik sistemini de kendi içinde oluşturmuş olacaktır. Bu sürdürülebilirlik olgusu kelebek etkisi misali tüm sanat (müzik) ile uğraşan bireyleri cesaretlendirip müzik üretme konusunda heveslendireceği gibi müzik kuruluşları (konservatuvar, müzik eğitimi vs.) için de örnek olabilecektir. Bu bilgiler ışığında müzik öğrencilerinin bir müzik prodüksiyonu içerisinde var olurken ortaya koymuş olduğu çabalar, gelecekteki kültürel (sanatsal) mirasımızın olumlu yönde şekillenmesi bakımından kritik bir role sahip olacaktır.

❖ Sürdürülebilirlik Stratejileri

Bu tarz bir müzik prodüksiyonu projesinin sürdürülebilirliği gerek ekonomik gerekse sosyal çerçevesi bakımından birçok farklı yaklaşımı içinde barındırmaktadır. Birincil yaklaşım olarak üretilecek olan müzik prodüksiyonu (albümü) üretim aşamalarında

çevresel etkilere hassaslık gösterilmesi önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle doğal kaynakların etkin kullanılması, geri dönüşüm materyallerin tercihi ve çevre dostu teknolojilerin entegrasyonu bilincinin öğrenciye aktarılması önemlidir. Böylelikle ilerleyen dönemler içerisinde sürdürülebilir bir sanat pratiğinin öğrenciler tarafından benimsenmesi sağlanabilir. Aynı zamanda bu proje kapsamında bahsetmiş olduğumuz dijital müzik platformlarının kullanılmasıyla birlikte fiziksel (cd, usb vs.) materyal kullanımını en aza indirerek karbon ayak izinin azaltılmasına da katkıda bulunabilir.

İkincil bir yaklaşım olarak ise ortaya konan müzik albümünün sosyal etkileri göz önüne alındığında proje kapsamına dahil edilen öğrencilerin yerel topluluklarla etkileşim içerisinde bulunmaları sağlanabilecektir. Bu etkileşim sonucunda konserler ve farklı mecralarda gerçekleşecek olan workshop çalışmaları da gerçekleştirilebilir. Sosyal etkilerin diğer bir getirisi ise toplum içerisinde var olan bireyler içerisinde müzik ile ilgili olanların daha hızlı etkileşime geçerek kendilerini motive etmesidir. Proje kapsamında öğrencilerin bu tarz sosyal sorumluluk projelerine dahil olmasıyla birlikte hem kendi müzikal alanlarını genişletmesi hem de topluluklar içerisinde sürdürülebilir katkıları ortaya koymalarına olanak sağlamaktadır.

❖ *Uzun Vadeli Katkılar*

Proje kapsamında ortaya konan müzik albümü, klasik bir sanat eserini ortaya koymasının yanı sıra çağdaş ve modern müzik eğitimi üzerinde kalıcı etkiler bırakma potansiyelini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu konuyu biraz daha açacak olursak, günümüzde yapılan bir müzik albümünde kullanılan kayıt teknikleri, stüdyo ortamı ve profesyonel bir sahanın öğrencilere katacağı etkiler oldukça önemlidir. Bu etkiler öğrencilerin birbiriyle iş birliği yapmasını, iletişim kurmasını ve yaratıcı düşünce sisteminin kendilerinde oluşmasını sağlamaktadır. İlerleyen zamanlarda bu etkiler kendini her alanda göstererek hem çalışma becerilerinin gelişimine katkı sağlayacak hem de profesyonel yaşamları içerisinde avantajlı olacaklardır. Diğer yandan oluşturulan müzik albümü vasıtasıyla elde edilen düşünsel kazanımlar ve müzikal deneyimler, öğrencilerin bir sonraki nesillere aktarabileceği kıymetli bir miras niteliği taşıyacaktır. Elde edilecek olan deneyimler aynı zamanda müzik eğitim konusunda çeşitliliğin artmasını ve farklı kültürlerin bir araya gelerek zengin bir müzik dilinin ortaya çıkma fırsatını da yakalayacaklardır.

Proje Kapsamında Seçilen Müzik Formatları ve Kullanılan Enstrümanlar

“Konservatuvarın Sesi” adlı müzik prodüksiyonu projesi kapsamında belirlenen müzik türleri ve enstrümanlar, Türk müziğinin zengin kültürel birikimini barındıran geleneksel ezgilerin modern ses dünyasıyla harmanlanması düşünülmüş ve üretilmiştir. İcrâ edilen geleneksel enstrümanlar arasında ud, kanun ve ney yer almaktadır. Bu enstrümanların müzik prodüksiyonuna entegresi sırasında alt yapılarda ise modern müzik yapılarında sıklıkla kullanılan piyano, bas gitar, klasik gitar ve akustik gitar gibi batı kökenli enstrümanlara da yer verilmiştir. Böylelikle proje içerisinde hem geleneksel yapı hem de modern bir müzikal yapının zenginliği kullanılmak istenmiştir. Dolayısıyla modern bir alt yapı üzerine geleneksel enstrümanların kendi kültürel dinamikleri entegre edilmiş olup

her kesimden dinleyicinin dikkatini çekeceği düşünülmüştür. Gelişen müzik teknolojisi sayesinde birçok farklı efekt de aranjeler içiresine dahi edilmiştir. Bu efektlerin kullanılmasıyla birlikte aranjeye daha mistik ve akustik bir hava katılarak prodüksiyonun daha etkili olması planlanmıştır.

Müzik formatları arasında türkü ve Türk klasik müziğinden seçilen eserlere (şarkılara) yer verilmiştir. Bu eserler şu şekildedir;

- ❖ *Fikrimin İnce Gülü*
- ❖ *Gam- zedeyim Deva Bulmam*
- ❖ *Yalnız Bırakıp Gitme*
- ❖ *Beyaz Giyme Toz Olur*
- ❖ *Çalın Davulları*
- ❖ *Bülbülüm Altın Kafeste*

Albümde Kullanılan Eserler ve Aranjelerin İçerik Analizi

1. Fikrimin İnce Gülü:

“Fikrimin İnce Gülü” adlı eser, Acemkürdi makamında olmakla birlikte besteci Muallim İsmail Hakkı Bey’dir. Güftesi (sözleri) ise anonimdir. Türk klasik müziği içerisinde oldukça bilinen bu eser, gerek dinleyiciler tarafından dinlenilmesi gerekse yeni nesillere aktarılması açısından seçilerek müzik prodüksiyonuna dahil edilmiştir. “Konservatuvarın Sesi” adlı müzik albümü projesinde yer alan bu esere ait nota şu şekildedir;

EMİN ONGAN
ÜSKÜDAR MÜSİKİ
CEMİYETİ NEŞRİYATI

ACEMKÜRDİ ŞARKI
FİKRİMİN İNCE GÜLÜ

Rep. no.: 4448

Usûlü : Yürüksemâi

Müzik : Muallim İsmâil Hakkı Bey
Söz : - (1, 2, 3)

ARANAĞMESİ

1- Fik ri min in ce gü lü Kal bi min şen bü lü bü lü
O gün ki gör düm se ni Yak tın ah yak tın be ni

2- Â teş li du dak la rın Gam ze li ya nak la rın
O gün ki gör düm se ni Yak tın ah yak tın be ni

3- El le rin el le rim de Göz le rin göz le rim de
O gün ki gör düm se ni Yaktın ah yaktın be ni

Dr.Semra Özgün
Kaynak:C.Kosal

-1-

Fikrimin ince gülü
Kalbimin şen bülbülü
O gün ki gördüm seni
Yaktın ah yaktın beni .

-2-

Âteşli dudakların
Gamzeli yanakların
O gün ki gördüm seni
Yaktın ah yaktın beni .

-3-

Ellerin ellerimde
Gözlerin gözlerimde
O gün ki gördüm seni
Yaktın ah yaktın beni .

Vezni : Hece 4 + 3

Şekil 1. Nota (Fikrimin İnce Gülü)

“Fikrimin İnce Gülü” adlı eser, “Logic Pro X (DAW)” programında aranje yapılmıştır. Mix-Mastering süreçleri yine aynı program kullanılarak eserin son hali verilmiştir. Toplam 23 kanaldan oluşan bu prodüksiyon aynı zamanda *back vocal* ler ile desteklenerek dinleme üzerindeki etkisinin artırılması düşünülmüştür. Aranje içerisinde toprak darbuka ve def kullanılarak mistik bir etki yaratılması kurgulanmıştır. Aşağıda verilen görüntüden de anlaşılacağı üzere 17-18-19 no’lu kanallarda akustik gitar

kullanılmıştır. Özellikle nakarat bölümünde kullanılan akustik gitarlar, aranjeye modern bir atmosfer niteliği eklemektedir.

Bu prodüksiyona ait kanal kayıt "Logic Pro X" görünümü ise şu şekildedir;

Şekil 2. "Fikrimin İnce Gülü" Logic Pro X Aranje

Yukarıdaki görünümde verilen "Fikrimin İnce Gülü" müzik prodüksiyonuna ait mix ve mastering işlemleri yine Logic Pro X programı kullanılarak yapılmıştır. Mix ve mastering işlemlerinde Plug-in olarak "Fab-Filter" ürünlerinden faydalanılmıştır. Mastering süreci ise dijital müzik platformlarının kabul etmiş olduğu volüme (ses) dengeleri göz önüne alınarak işleme tabi tutulmuştur.

2. Gam-zedeyim Deva Bulmam:

"Gam-zedeyim Deva Bulmam" adlı eser ise, uşşâk makamında olup bestecisi Tatyos Efendi'dir. Güftesi (sözleri) ise anonimdir. Türk müziği eserleri içerisinde hemen hemen herkes tarafında bilinen bir eser olmasıyla birlikte anlam bakımından da oldukça etkileyici bir temaya sahiptir.

Bu eserin notası ise şu şekildedir;

EMİN ONGAN
ÜSKÜDAR MÜSİKİ
CEMİYETİ NEŞRİYATI

Rep. no.: 4530

UŞŞAK ŞARKI
"Gam-zedeyim devâ bulmam"

Usûl : Sofyan

Beste : Tatyos Efendi
Güfte : -

ARANAĞMESİ

Hey hey hey hey hey

hey (SAZ...../.....)

.....) Gam ze de yim de vâ bul mam Ga ri bim bir
E lem be ni ter ket mi yor Hiç de fâ sı

1 2
yu va bul mam yu va bul mam (SAZ.../...
la ver mi yor la ver mi yor

.....) Ka de rim dir hep çek ti ren İn le rim hiç
Ni hâ yet siz bu tâ ki be Doğ ru su tâ

1 2 SON
re hâ bul mam (SAZ) re hâ bul mam
kat yet mi yor kat yet mi yor

Dr. Semra Özgün
Araştırma-2010
Kayı:ÜMC

-1- Gam-zedeyim devâ bulmam
Garibim bir yuva kurmam
Kaderimdir hep çektiren
İnlerim hiç rehâ bulmam

-2- Elem beni terk etmiyor
Hiç de fâsıla vermiyor
Nihâyetsiz bu tâkibe
Doğrusu tâkat yetmiyor

-3- Hâl encam harâb olacak
Cism ü ten türâb olacak
Çektirmeyip ecel gelse
Ne büyük sevâp olacak

Şekil 3. Nota (Gam-zedeyim Deva Bulmam)

Bu eser 3 ana sözden oluşmasına karşın aranje içerisinde sadece 2 ana söz kalıbı icrâ edilmiştir.

"Gam-zedeyim Deva Bulmam" adlı eserin prodüksiyonu Logic Pro X (DAW) programında yapılmıştır. Toplam 17 kanaldan oluşan bu prodüksiyonda ud ve ney ana enstrümanlar arasında yer almaktadır. Bu eserin ruhunu bu iki enstrüman kendine özgü nağmeleriyle seslendirerek eserin ana temasını oluşturmaktadır. Eser içinde ritim

yapılarında toprak darbuka, def ve shaker kullanılmıştır. Bas gitar ve piyano alt yapılarında yine eşlik etmektedir.

Müzik prodüksiyonuna ait kanal kayıtlarını içeren görüntü şu şekildedir;

Şekil 4. “Gam-zedeyim Deva Bulmam” Logic Pro X Aranje

“Konservatuvarın Sesi” projesi kapsamında yapılan “Gam-zedeyim Deva Bulmam” adlı eserin aranjesi tamamlandıktan sonra mix-mastering işlemi yine Logic Pro X programında yapılmıştır. Mix-mastering aşaması yapılırken dijital müzik platformlarının kendi içinde kabul gördüğü volüme dengeleri dikkate alınmıştır. Bu dengeler genel olarak kompresör ayarları, equalizer ayarları ve ses şiddetlerini içeren parametrelerdir. Teknik bir konu olan bu durum oldukça hassas ve detaylıca yapılan bir işlemdir. Albüm içerisinde yer alan tüm aranjelere uygulanan bu teknik detaylar dinleyicinin doğru bir şekilde şarkıları dinlemesi için gerekli ayarlardır. Bu ayarların doğru bir şekilde yapılmaması halinde bazı sorunlar kendini gösterebilmektedir. Bu sorunlar arasında volüme (ses) denge kaybı ve rahatsız edici frekanslar olabilmektedir. Özellikle Türk müziği enstrümanlarının kullanıldığı bu tarz prodüksiyonlarda enstrümanlara ait frekans ayarlarının oldukça hassas yapılması önem arz etmektedir. Aksi halde rahatsız edici duyular ortaya çıkabilmektedir.

3. Yalnız Bırakıp Gitme:

“Yalnız Bırakıp Gitme” adlı eser ise yine uşşâk makamında olan eserler arasındadır. Bu eser Türk aksağı usulündedir. Bestesi Udi Mısırlı İbrahim Efendi, güftesi ise Ahmet

Refik Altınay'a aittir. Uşşâk makamının karakteristik yapısını içinde barındıran bu eser Türk müziğinde yine çok icrâ edilenler arasında yer almaktadır.

Eserin notası şu şekildedir;

EMİN ONGAN
ÜSKÜDAR MÜSİKİ
CEMİYETİ NEŞRİYATI

Rep. no.: 11095

UŞŞAK ŞARKI
"Yalnız bırakıp gitme bu akşam"
Beste : Üdi Mısrılı İbrahim Bey
Güfte : Ahmet Refik ALTINAY

Usül : Türkaksâğı

Yal nız bı ra kıp git me bu ak şam
yi ne er ken (SAZ.../.....) ken (SAZ.../.....)
Ök süz sa nı rım ken
di mi ben sen
siz i çer ken (SAZ.../.....) ken (SAZ.../.....)
En neş' e li dem ler bu ge ce
saz la ge çer ken (SAZ.../.....) ken (SAZ.../.....)
Aranağmesi'ne
ken (SAZ.../.....) ARANAĞMESİ

Dr. Senem Özgür
Kasım-2011

Yalnız bırakıp gitme bu akşam yine erken
Öksüz sanırım kendimi ben sensiz içerken
En neş'eli demler bu gece sazla geçerken
Öksüz sanırım kendimi ben sensiz içerken .

Şekil 5. Nota (Yalnız Bırakıp Gitme)

“Yalnız Bırakıp Gitme” adlı eserin prodüksiyonu yine Logic Pro X programında yapılmıştır. 12 kanaldan oluşan bu prodüksiyon içerisinde ritimler bendir, toprak darbuka ve def üçlüsünden oluşmaktadır. Ud ve ney enstrümanları ana ezgiye eşlik etmekte ve aranje içerisindeki cevapları vermektedir. Mix-mastering yine aynı DAW kullanılarak yapılmıştır. Piyanoyu ve bas gitar alt yapılarında kullanılmıştır.

Bu esere ait Logic Pro X görüntüsü ise aşağıdaki gibidir;

Şekil 6. “Yalnız Bırakıp Gitme” Logic Pro X Aranje

4. Beyaz Giyme Toz Olur:

“Beyaz Giyme Toz Olur” adlı türkü formatındaki eser ise yine oldukça bilinenler arasında yer almaktadır. Bolu yöresine ait olan bu türküyü derleyen Emin Aldemir’dir. Kaynak kişi ise Ahmet Sevinç’tir.

Eserin notası şu şekildedir;

www.neyzen.com

Beyaz geyme toz olur Güzel Müzik

Müzik: *Bölü*
Künye alıntısı: *Ahmet Savınç*

Derleyen ve Aranje eden:
Emin Aldemir
(1925, Bölü—11.03.2005, İstanbul)

♩ = 100—112

SAZ

Be yaz gey me to zo— lur si yah gey me sö zo— lur—
Be yaz gey me ta nır— lar se ni yol cu— sa nır— lar—
Al çak ce— viz dal la— rı sı va be— yaz kol la— rı

Gel be ra— ber ge ze— lim mu ra di— miz te zo— lur
Za ten ben— de— ta lih— yok se ni ben de— na lır— lar
Kız ne re— den ge le— yim hep sar mış lar— yol la— rı

sa lı na da sa lı na da gel ha di yav rum dön— do laş ge ne ba na gel—

Beyaz geyme toz olur
Siyah geyme söz olur
Gel beraber gezelim
Muradımız tez olur

Bağlantı: { *Salına da salına da gel*
Hadi yavrum
Dön dolaş gene bana gel

Beyaz geyme tanırılar
Seni yolcu sanırılar
Zaten bende talih yok
Seni benden alırlar
Bağlantı

Şekil 7. Nota (Beyaz Giyme Toz Olur)

“Beyaz Giyme Toz Olur” adlı eser Logic Pro X prodüksiyon programında kayıtları alınarak ortaya konulmuştur. Toplam 21 kanal kayıttan oluşmaktadır. Ud, kanun ve ney enstrümanları ile ana tema oluşturulmuştur. Ritim kompozisyonlarını bendir ve def sağlamaktadır. Piyano ve bas gitar dışında ayrıca klasik gitar kullanılarak aranje içerisine farklı bir tını katılması sağlanmıştır. Ana vocal kaydına ek olarak *back vocal*’ler yapılarak desteklenmiştir. Ayrıca çello enstrümanı kullanılarak hem sağ hem de sol panlama yapılarak aranje içinde farklı bir duygu hissi yaratılmak istenmiştir.

Prodüksiyona ait Logic Pro X görünümü ve kanal kayıtlar aşağıdaki gibidir.

Şekil 8. “Beyaz Giyme Toz Olur” Logic Pro X Aranje

5. Çalın Davulları:

“Çalın Davulları” adlı türkü ise bu projede yer alan diğer bir çalışmadır. Rumeli türküsü olarak bilinen bu eseri notaya alan ve derleyen Nihat Kaya’dır. Kaynak kişi ise Hüseyin Yaltrak’dır. Eviç makamında ve 10/8’lik ölçü kalıbındadır. Bu türkü toplumumuz tarafından oldukça bilinen türküler arasında yer almaktadır.

“Çalın Davulları” adlı türkü Rumeli’nin hüznü ve etki derecesi yüksek bir ağıt olarak karşımıza çıkmaktadır. 1800’lü yılların sonrasında Selanik’te ortaya çıkan kolera salgını ve bunun sonrasında düğününden kısa bir süre önce yaşamını yitiren Fitnat hanım için ağıt olarak yakılmıştır. Toplumsal olarak “Çalın Davulları”, Rumeli kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca ağıtlar; toplumların acılarını, kayıplarını ve yaslarını ifade etme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalın Davulları’ da bu anlamda, bir toplumun yaşadığı acıyı ve kaybını dile getirdiğini söylemek gerekir. Ayrıca ölümün kaçınılmazlığına ve yaşamın devamlılığına dair bir mesaj içermektedir. Bu etkiler ve yaşanmış hazin bir hikayesi olması nedeniyle “Konservatuvarın Sesi” adlı proje kapsamına dahil edilerek albüm içerisinde yer almıştır. Günümüzde Rumeli müziğinin önemli eserlerinden biri olarak varlığını sürdüren bu türkünün etkisi ve anlamı, yeni nesillere aktarılması açısından da önem teşkil etmektedir.

Çalın Davulları prodüksiyonuna ait çalışma aşağıda verilen görünümde yer almaktadır.

Şekil 10. “Çalın Davulları” Logic Pro X Aranje

6. Bülbülüm Altın Kafeste:

“Konservatuvarın Sesi” adlı proje kapsamında yer alan son türkü çalışması ise “Bülbülüm Altın Kafeste”dir. Bu türküyü derleyen ve notaya alan Muzaffer Sarısözen’dir. Kaynak kişi ise Ali Şevket Öndesev’dir. Türküye ait ritim kalıbı 9/8’lik yapıdadır. Makam dizisi olarak kürdi makamına ait diziyi kullanmaktadır. Yine bir Rumeli türküsü olan “Bülbülüm Altın Kafeste” toplumun geneli tarafından bilinen türküleri arasında yer almaktadır. Bu türküde yine hayatın içinden gelen yaşanmışlıklar ve acılar yer almaktadır.

Proje Türkü notası aşağıda verildiği gibidir;

Bülbülüm altın kafeste

Aranışma

Bül bü lüm al tın ka fes te Bül bü lüm al
 tın ka fes te Ö ter a hes te a hes te
 Ö ter a hes te a hes te Öt me bül bül
 yâ rim has ta Öt me bül bül yâ rim has ta
 Ah ney le yim şu gön lü me Has re kal dim
 sev di ği me Ben sa na da ya na mam yâ rim Ben sa na al da na mam
 Ben sa na al da na mam yâ rim Ben sa na gü ve ne mem

Bülbülüm altın kafeste
Öter aheste aheste
Ötme bülbül yârım hasta
Ah neyleyim şu gönüme
Hasret kaldım sevdiğime

Bülbülleri hâr ağlatır
Ağıkları yâr ağlatır
Ben feteöe neylemişim
Beni her bahar ağlatır

Bağlantı
Ben sana dayanmam yârım ben sana aldanmam
Ben sana aldanmam yârım ben sana güvenemem

Kaynak: TRT Müzik Dairesi Yayınları, THM Repertuar sıra no: 226, İnceleme tarihi: 04.05.1973

Şekil 11. Nota (Bülbülüm Altın Kafeste)

“Bülbülüm Altın Kafeste” prodüksiyonu toplam 22 kanal kayıttan oluşmaktadır. Burada akustik Türk müziği enstrümanları arasında ney, kanun ve ud yer almaktadır. Alt yapılarda piyano ve bas gitar bulunmaktadır. Nakarat kısımlarında akustik gitar kullanılmıştır. Akustik gitar kayıtları alınırken sağ ve sol pan olarak ayrı ayrı kayıt alınmıştır. Ritimlerde bendir ve def kullanılmıştır. Kayıtlar Logic Pro X (DAW) müzik prodüksiyon programı ile yapılmıştır. Aynı program içerisinde mix ve mastering işlemlerine yer verilmiştir.

Türkiye ait aranje ve kanal kayıtların görüntüsü aşağıdaki gibidir.

Şekil 12. "Bülbülüm Altın Kafeste" Logic Pro X Aranje

Sonuç

"Konservatuvarın Sesi" adlı (GST 2024/3-BAGEP) projesi kapsamında ortaya konan müzik albümü, konservatuvar öğrencilerinin sadece sanatsal anlamda var olan yeteneklerini değil aynı zamanda toplumsal etki konularında duyarlılık geliştirmelerini teşvik etmiştir. Projede yer alan öğrenciler müzik vasıtasıyla hem kişisel deneyimlerini hem de içinde buldukları toplumsal yapının dinamiklerini keşfetme imkanı bulmuşlardır. Proje dahilinde toplam 6 adet şarkı/türkü aranjisi yapılmış ve albüm içine dahil edilmiştir.

Bu projenin ortaya çıkmasıyla birlikte kapsamlı bir eğitim unsuru da kendini göstermektedir. Bu eğitim unsuru içerisinde disiplinli çalışma, birlikte müzik yapma bilinci ve profesyonel bir alanda (stüdyoda) çalışmaları sayabiliriz. Bu türde olan projeler hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ele alındığında kalıcı bir miras bırakma adına önemli bir yapı taşı olduğu da sonuçlarımız arasında yer almaktadır. Bu bakış açısıyla birlikte konservatuvar ve müzik kuruluşlarında eğitim gören öğrencilerin gelecekteki hedeflerini belirlemesi ve sanatsal stratejilerini geliştirmesi bakımından bu tarz projelerin önemi bir hayli fazladır. Ayrıca toplum ve kültürel yapı bakımından değerli katkılar sağlanmalarına da olanak tanıyacaktır.

Proje kapsamında ortaya konan "Konservatuvarın Sesi" adlı müzik prodüksiyonu ve kayıt aşamalarında, hem geleneksel hem de modern enstrümanlar bir arada kullanılmıştır. Bundan dolayı zengin bir müzikal deneyimin ortaya çıktığı da gözlemlerimiz arasında yer almaktadır. Bunun sonucunda farklı kültürere ait toplumların kendi müziğimizi

dinlemesine de bir yol açılmıştır. “Konservatuvarın Sesi” adlı bu albüm, Spotify ve iTunes gibi dijital müzik platformlarında yer almasıyla birlikte dünya genelinde (uluslararası) tüm dinleyicilerin açık erişimine sunulmuştur.

Bu proje sonucunda ortaya çıkan “Konservatuvarın Sesi” isimli albüme ait Spotify ve iTunes linkleri aşağıda verilmiştir.

Spotfiy Dinleme Linki:

<https://open.spotify.com/album/6yvq6BFBdrVq4W1qt2UGh7?si=6PZOGj1xQpOETY-C9eDGuQ>

iTunes Dinleme Linki:

<https://music.apple.com/tr/album/konservatuvarin-sesi-1-ep/1795724773?l=tr>

Kaynaklar

- Brownell, J. (2013). *Listening: Attitudes, principles and skills*. New York: Routledge.
- Bryson, John, M., (2005). *Strategic planning for public and nonprofit organizations*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Çetin, S. (2009). Vizyon Yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(22), 95-103.
- Eliot, B. (2010). Mixing for Parlak and Bowing for a Büyük Ses: The Aesthetics of Arranged Traditional Music in Turkey. *Ethnomusicology*, 54(1), 81–105. <https://doi.org/10.5406/ethnomusicology.54.1.0081>
- Kemiksiz, Ö. (2017). Dinleme Becerisi Üzerine Yazılan Makalelerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Languages 'Education and Teaching*, 5(1), 511-531.
- Sınır, İ., & Karahasanoğlu, S. (2015). Türkiye’de Popüler Müzik Aranjörlüğünün Günümüzdeki Durumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52). <https://doi.org/10.17755/esosder.23431>.
- Url 1, 2025. https://tr.wikipedia.org/wiki/Müzik_albümü, Erişim Tarihi: 27.01.2025.
- Url 2 , 2025. <https://support.landr.com/hc/en-us/articles/115009568227-What-s-the-difference-between-a-single-an-EP-and-an-album>, Erişim Tarihi: 25.01.2015.
- Url 3, 2025. <https://www.izotope.com/en/learn/what-is-the-difference-between-mixing-and-mastering.html>, Erişim Tarihi: 02.02.2025.
- Url 4, 2025. <https://www.landr.com/mixing-vs-mastering/>, Erişim Tarihi: 02.02.2025.
- Url 5, 2025, Recording Music: What You Need to Know - LANDR Blog. (t.y.). <https://www.youtube.com/watch?v=UERACaWsL9o> , Erişim Tarihi : 04.02.2025.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

[DOI Number:http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.5](http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.5)

Volume 9/1

2025 p. 86-97

JAPONYA PANOPTİKONU: HARUO SATŌ'NUN *NONSHARAN KAYITLARI*'NDA KENTSEL VE BEDENSEL DÖNÜŞÜM

THE JAPANESE PANOPTICON: URBAN AND BODILY TRANSFORMATION IN HARUO SATŌ'S *THE RECORD OF NONCHALANT*

Nuray AKDEMİR*

ÖZ

Distopyalar genellikle endüstri, teknoloji ve tüketim toplumunun yarattığı sorunları mekân, özellikle de kentlerle ilişkili bir şekilde işler. Bu tür eserlerde, kentsel alanlar ve kentleşme toplumsal sorunların ve bireysel yabancılaşmanın zeminini oluşturan önemli birer unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle Batı'da gelişmiş özgül bir edebi ve sinematik bir olgu olan kent distopyaları modernliğin küresel tarihi bağlamında Japon edebiyatında da 20. yüzyılın başlarında karşımıza çıkmaktadır. Japonya'nın Batılılaşma ve modernleşme sürecinde kentlerin hızla gelişmesi ve toplumsal yapının dönüşümü bu tür distopik anlatıların zeminini hazırlamıştır. Bu makalede, modern Japon edebiyatının ilk distopyasına örnek gösterilen Haruo Satō'nun 1929 yılında kaleme aldığı *Nonsharan Kayıtları* adlı eserinde hapishane modelinde tasarlanmış kentin ve bedenin metaforik dönüşümleri Japonya'nın tarihi ve kültürel bağlamında Michel Foucault'nun biyoiktidar kavramından yararlanarak incelenmiştir. Nonsharan kenti, hapishane modeli üzerine inşa edilen bir yapı olarak modernleşme ve sanayileşmenin yol açtığı sınıf ayrımları ve toplumsal eşitsizlikleri distopik bir bakış açısıyla ele alarak kentleşme sürecinde bireylerin yaşam alanlarının giderek daralmasını ve bu daralma ile birlikte güç ilişkilerinin mekân üzerinden yeniden şekillendiğini vurgular. Satō, H. G. Wells'in *Zaman Yolculuğu* (1895) ve Fritz Lang'ın *Metropolis* (1927)'inde olduğu gibi Batılı distopik toplumların karakteristik yapılarına benzer şekilde *Nonsharan Kayıtları*'nda, sınıf temelli ayrımlarla, teknolojinin denetim gücüyle ve bilginin manipülasyonu yoluyla distopyasını etkili bir şekilde oluşturmuştur. *Nonsharan Kayıtları*, 20. yüzyılın başındaki Japon toplumsal yapısına dair derin bir eleştiri sunarken, aynı zamanda insanlık durumuna dair evrensel sorunlara ve geleceğin karanlık olasılıklarına dair distopik ve uyarıcı bir bakış açısı geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kent Distopyası, Haruo Satō, Nonsharan Kayıtları, Hapishane Metaforu.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Japonca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, E-mail: nuray.akdemir@asbu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1621-3935>, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

Dystopias often address the problems created by industry, technology, and the consumer society in relation to space, particularly cities. In such works, urban areas and urbanization emerge as key elements that form the backdrop for societal issues and individual alienation. Especially in the West, urban dystopias, a distinct literary and cinematic phenomenon, also appear in the early 20th century Japanese literature within the global historical context of modernity. During Japan's process of Westernization and modernization, the rapid development of cities and the transformation of the social structure laid the foundation for such dystopian narratives. This paper examines the metaphorical transformations of the city and the body in Haruo Satō's 1929 work *Nonsharan Kiroku* (The Record of Nonchalant), often cited as the first dystopia in modern Japanese literature, using Michel Foucault's concept of biopower in the historical and cultural context of Japan. The Nonsharan city, designed based on the prison model, addresses the class divisions and social inequalities brought about by modernization and industrialization from a dystopian perspective, emphasizing the shrinking living spaces of individuals within the urbanization process and the reshaping of power relations through space. Satō effectively constructed her dystopia in *Nonsharan Kiroku* through class-based divisions, the controlling power of technology, and the manipulation of information, similar to the characteristic structures of Western dystopian societies such as H. G. Wells's *Time Travel* (1895) and Fritz Lang's *Metropolis* (1927). *Nonsharan Kiroku* not only offers a profound critique of early 20th-century Japanese social structure but also develops a dystopian and cautionary perspective on universal human issues and the dark possibilities of the future.

Keywords: *Urban Dystopia, Haruo Satō, The Record of Nonchalant, Prison Metaphor.*

Giriş

Distopyalar genellikle endüstri, teknoloji ve tüketim toplumunun yarattığı sorunları mekân, özellikle de şehirlerle ilişkili bir şekilde işler. Bu tür eserlerde, kentsel alanlar ve şehirleşme toplumsal sorunların ve bireysel yabancılaşmanın zeminini oluşturan önemli birer unsur olarak karşımıza çıkar. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren modern şehirler sıklıkla, durmaksızın süren kapitalist krizler ve sosyal-ekolojik felaketlerle tahrip olmuş, karanlık ve işlevsiz yerler olarak betimlenmiştir. Bu tür betimlemelerde kent, genellikle karanlık, isyankar veya tam anlamıyla kontrol altına alınmış, işlevsiz yada makine gibi çalışmaya zorlanmış; ekolojik ve sosyal krizlerle boğuşan, kapitalist tüketime teslim olmuş, suç, savaş, sınıf, cinsiyet ve ırk çatışmalarıyla felç olmuş, aşırı teknolojik ve teknokratik kontrol altında kalan bir yer olarak tasvir edilmektedir (Prakash, 2010). Oysa ki kent antik çağlardan beri iyi yaşamı veya mükemmel cumhuriyeti biçimlendiren bir olgu olarak görülmüş ve Lewis Mumford gibi tarihçiler ilk ütopyanın bizzat kent olduğunu iddia etmişlerdir (Kumar, 2005). Ancak kentsel yaşamda önem atfedilen şeyler her çağda değişiklik göstermiştir. İnsanın iyi yaşam sürdürebileceği sistematik bir biçimde örgütlenmiş bir akıl yaratımı olan kent, ulus devletin, daha sonra da sanayileşmenin yükselişi ile büyük ve karmaşık bir toplumsal organizmanın unsuruna indirgenmiştir (Kumar, 2005).

20. yüzyılda yaşanan çalkantılı değişimlerle doğan modernizm ile kent, yüksek kültürün temsil edildiği bir mekâna dönüşmüştür (Prakash, 2010). Bilim ve teknolojinin gücünü kullanarak tasarlanan kentlerin mekânları ve imkânları yine onu oluşturan güçlerin yıkıcılığı ile adalet ve sosyal eşitlik değerlerinden giderek uzaklaşarak, cinsiyet, yaş, sosyal statü ve etnik köken gibi farklı grupların kenti özgürce ve eşitçe kullanabilmelerine engel olup sosyal dışlanma aracına dönüşmüştür. Yazarların ve sanatçıların da mekân algısını etkileyen kentler sadece birer fiziksel yapılar olarak değil aynı zamanda modern yaşamın dinamikleri ve bireysel ve toplumsal yaşamların deneyim alanı olarak görülür. Bir ütopya tasarımından distopik bir mekâna dönüşen kentin yapısını vurgulayan Batı'daki ilk ve önemli örneklerden biri, Fritz Lang'ın 1927 yapımı *Metropolis* adlı filmidir. Dışavurumcu Alman sinemasının önemli bir örneği olan bu film, mimari açıdan ütopyik olarak değerlendirilebilecek bir şehir tasarımı sunarken, yaratılan totaliter toplumsal düzen bakımından distopik bir yapıyı yansıtmaktadır (Akgün-Yüksekli, 2013). Endüstriyel devrim sonrası büyük şehirlerin ve kapitalist toplumların getirdiği sosyal eşitsizlik ve sınıf ayrımlarını ele alan *Metropolis*, teknolojinin ve makinelerin insan yaşamına hükmettiği, işçi sınıfının sömürüldüğü bir distopyayı anlatmaktadır. Filmin merkezinde yer alan devasa şehir Metropolis'te, üst sınıflar lüks içinde yaşarken, işçi sınıfı yerin altındaki fabrikalarda ağır koşullar altında çalışmaktadır. Üst ve alt sınıflar, mekânsal olarak yukarıda ve aşağıda konumlandırılmış olup, şehir, sistemin gereksinimlerine göre biçimlendirilmiştir. Önemli distopik eserlerde de şehirler, genellikle baskıcı, kontrolcü ve insan yaşamını sınırlayan mekanizmalar üzerine inşa edilir. Örneğin, George Orwell'in *1984* eserinde Okyanusya'nın başkenti, tele-ekranlarla donatılmış ve sürekli Büyük Birader'in gözetimi altında olan bir mekân olarak tasvir edilmiştir; Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sında Londra'da, tüm doğal ve geleneksel yaşam biçimleri, Vahşi Bölgeler dışında yasaklanmıştır; Yevgeni Zamyatin'in *Biz* eserinde ise binalar tamamen camdan yapılmış olup, sürekli gözetim altındadır. Batı edebiyatı ve sinemasındaki bu örnekler, kent distopyasının yalnızca Batı'da gelişmiş özgül bir edebi ve sinematik fenomen olarak anlaşılmasına yol açabilir. Ancak, modernliğin küresel tarihsel bağlamında, kent distopyası dünya çapında farklı coğrafyalarda ve kültürlerde var olan bir olgudur (Prakash, 2010). Bu makalede inceleyeceğimiz, *Nonsharan Kiroku* (Nonsharan Kayıtları, 1929), modern Japon edebiyatında yazılmış ilk distopya olarak değerlendirilen önemli bir eserdir ve kentin sanayileşme, teknoloji, kapitalist sistem gibi unsurlar aracılığıyla nasıl distopik bir mekâna dönüşebileceğine dair önemli bir örnektir.

Michel Foucault'dan Guy Debord'a kadar birçok eleştirmen kentlerin toplumsal güç ilişkileri ile nasıl şekillendiğine dair önemli analizler yapmıştır. Bu analizler özellikle modernitenin kentlerdeki "görünmeyen" yönetim biçimlerine dair derin bir anlayış geliştirir. Foucault'nun panoptikon kavramı, bu tür bir kent distopyasının teorik temelini oluşturur. Panoptikon, Jeremy Bentham tarafından tasarlanan ve her bireyi sürekli izleyebilecek şekilde tasarlanmış bir hapisane modelidir. Panoptikon'un prensibi, gözlem kulesindeki gardiyanların mahkûmlar tarafından görülmemesi, ancak onların her

hareketini gözlemleyebilmesidir; bu prensip, “görülmeden görmek” şeklinde özetlenebilir. Foucault hücrelerine kapatılan mahkûm için “bilgi nesnesidir, asla iletişimde bulunan bir özne değildir” diye ifade eder (Maeda, 2004). Foucault, bu kavramı daha geniş bir toplumsal bağlama taşıyarak, modern toplumun nasıl “görünür” ve “görünmeyen” güçlerle şekillendiğini anlatır. Panoptikon, bireylerin kendi davranışlarını sürekli olarak gözlemlerken, bu gözlemin kendisinin bir şekilde kontrol mekanizması işlevi gördüğü bir yapıdır. Foucault, bedeni yöneten ve kontrol altına alan bu iktidarı biyoiktidar olarak tanımlar. Biyoiktidarın insan bedenini makine gibi disipline ederek bedeninin verimliliğinden ve üretkenliğinden yararlanarak itaatkâr kılmayı amaçladığını belirtir. Biyoiktidar, bedenler üzerinden kurulan bir iktidar ilişkisi aracılığıyla bireyi kontrol altında tutmayı amaçlar. İktidar ilişkileri, beden üzerinde doğrudan bir etki oluşturarak müdahale eder. Bedenin siyasal olarak denetlenmesi, onun ekonomik olarak nasıl kullanılacağına bağlıdır (Foucault, 1992). Bu süreçte beden, iktidarın denetleyebileceği bir nesneye dönüşür ve birey, disipline edilmesi gereken bir makine gibi düzenlenir. Biyoiktidarın bir diğer önemli boyutu ise nüfus yönetimidir. İktidar nüfusun çeşitli yönlerini denetleyerek ve planlayarak siyasal ve ekonomik stratejiler geliştirmeyi hedefler. Bu, nüfusun değerlerinin gözlemlenmesi ve yönetilmesi ihtiyacını doğurur.

Foucault, büyük ölçüde Batı'nın yakın tarihi üzerinden temellendirdiği düşüncelerini M. Watanabe ve C. Nemoto ile cinsellik ve siyaset üzerine yaptığı röportajda, Japonya'ya dair daha özgün bir perspektiften ele alınmasını gerektiğini belirtir. Japonya, Batı toplumlarının teknolojik gelişmelerini büyük ölçüde benimsemiş olsa da Foucault'ya göre zihniyet yapısı ve insani ilişkiler bakımından hâlâ farklı bir düzlemde kalmaktadır. Bu, modernleşme öncesi Japon düşünce tarzının, Avrupa düşünce tarzıyla birlikte var olmasından kaynaklanmaktadır. Foucault, ikili düşünce yapısını Japon uzmanlarla birlikte analiz edilmesinin gerekliliğini vurgular (Foucault, 2007).

Japon araştırmacı Ai Maeda, “The Utopia of the Prisonhouse” adlı makalesinde Avrupa ve Japonya'nın söylemsel ve maddi tarihleri arasındaki karmaşık ve çoğunlukla belirsiz ilişkilerini oldukça etkili bir şekilde ortaya koymaktadır (Maeda, 2004). Maeda makalesinde ütopya, kent ve hapisane kavramları üzerinde durarak insan mutluluğunu kapalı ve organize bir alan içinde somutlaştıran ütopyacı edebiyat ile hapishanenin iktidar mekanizması ile anolojik bir ilişkinin varlığından bahseder. Hapishane ve ütopya kavramlarının her ikisinin de şehre dayalı bir yapının farklı yansımaları olduğunu belirtir. Ütopyalarda sularla çevrili ideal bir adadaki şehir ile hapishane ya da ceza kolonilerinin birbirinin yansımaları olabileceğini öne sürer. Maeda, Avrupa'nın “büyük kapalı alanlar çağı”ndan bahsettikten sonra, yönünü Japonya'ya çevirerek, Tokugawa dönemi sonlarından Meiji döneminin başlarına kadar olan süreci ele alır. Tokugawa dönemi (1603-1868), Japonya'nın Sakoku (kapalı ülke) politikasıyla yaklaşık 215 yıl boyunca büyük ölçüde dış dünyaya kapalı kaldığı bir dönemdir. Japon samuray ve düşünür Yoshida Shōin, *Mencius Üzerine Konuşmalar (Kō-Mō yowa)* adlı derslerinde hem bir ada ülkesi olan hem de kendini dış dünyaya izole eden Japonya'yı hapishaneye benzetmiştir.

Maeda hapishane benzetmesinin, ülkenin kendini dış dünyadan kapatarak bir nevi kendi dar ve sınırlı dünyasında sıkışıp kalmış olmasının derin bir ifadesi olduğunu belirtir. Her şeyden önce bu durum, Meiji döneminin 10'lu yıllarında (1877–1886) politik roman anlayışını en derin düzeyde belirlemiştir. Japon edebiyatında hapishane metaforları, Meiji dönemi ile birlikte hem toplumsal hem de bireysel özgürlükler, modernleşme ve bireyin toplumsal yapılar içindeki yeri gibi geniş bir yelpazede anlamlar taşımaya başlamıştır. Suehiro Tetchō'nun (1849–1896) *Setchūbai* (Plum blossoms in the snow, 1886), Tōkai Sanshi'nin (1852–1922) *Kajin no kigū* (Chance encounters with beautiful women, 1885–97), Miyazaki Muryū'nun (1855–1889), *Kishūshū* (Demon cries, 1884–85), *Susuki no hitomura* (A clump of silver grass, 1888), Kitamura Tōkoku'nun *Soshū no shi* (A prisoner's song, 1889) and *Waga rōgoku* (My prison, 1892) eserleri, hapishane metaforunun toplumsal, politik ve bireysel baskıları betimlemek için kullanıldığı önemli örneklerdir (Maeda, 2004). Bu çalışmada analiz edeceğimiz Haruo Satō'nun hapishane kent olarak kurguladığı distopyası *Nonsharan Kayıtları* da toplumsal ve politik yapıların eleştirisi bağlamında güçlü bir örneğini sunmaktadır. Satō'nun eseri, yalnızca fiziksel bir hapishane değil, aynı zamanda bireylerin zihinlerinde ve toplumsal ilişkilerinde içselleşen baskıların, denetim mekanizmalarının, sınıfsal eşitsizliğin ve yabancılaştırmanın bir yansıması olarak okunabilir.

1920'lerin Karanlık Kent Kültürü ve Edebiyatta *Furusato*'ya Dönüş

Haruo Satō'nun *Nonsharan Kayıtları*'nı yazdığı 1929 yılı, büyük sanayileşme sürecinin hız kazandığı, ülkede yalnızca ekonomik ve teknolojik dönüşümlere değil, aynı zamanda kültürel, bilimsel ve toplumsal alanda da derin değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Sanayileşme ile paralel olarak şehirlerdeki nüfus yoğunluğu da hızla artmış ve bu da kentlerin fiziksel ve sosyo-ekonomik yapısında köklü değişimlere yol açmıştır. Nüfusun hızla artması, işsizlik, yoksulluk, barınma sorunları ve sınıf çatışmaları gibi ciddi toplumsal ve ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik durgunluk, 1923 Kanto depremi, 1927'deki finansal panik, 1929'daki Wall Street çöküşü ve Minseitō hükümetinin uyguladığı kemer sıkma önlemleri halk arasında derin bir kaygı yaratmış, işçi sınıfı ve sendikalar yönetime karşı ciddi çatışmalar içine girmiştir. Alt sınıfların yaşadığı zorluklar *donzoko* (derin yoksulluk) terimiyle sembolize edilirken, *runpen* (lumpen proletarya) kavramı evsizlerin sayısındaki artışı ifade etmek için kullanılmıştır (Ambaras, 2010, 195).

Bu süreçte Tokyo fiziksel ve kültürel açıdan sürekli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreç özellikle 1923 Büyük Kanto Depremi'nin ardından hızlanmış; depremin yarattığı yıkım eski *Edo* şehrine dair izlerin silinmesine yol açarken, kent ile insanlar arasındaki bağ da giderek zayıflamıştır. Tokyo'nun sürekli değişen kentsel yapısı ve kimliği, edebiyatın ve basının önemli temalarından biri haline gelmiştir. Meiji dönemi ve sonrasındaki Tokyo'da bebek cesetlerinin suyollarında, kanalizasyonlarda, çöp yığınlarında ve tapınaklarda bulunması, terk edilmiş veya kötü muameleye uğramış çocuklar ve doğumda öldürülen bebekler gibi haberler, kentsel dönüşümün karanlık

gerçeklikleri olarak sıkça yer bulmuştur (Ambaras, 2010). Tokyo'nun aşırı büyümesi ve kirlenmesi, yoksulluğun ve suç oranlarının artması dönemin yazarlarının ve eleştirmenlerinin dikkatini çekmiştir.

1920'ler şehir kültürü ile edebi eserler arasındaki bağlantıları inceleyen eleştirmen Suzuki Sadami, 1992'de yayımlanan *Modan toshi no hyōgen: jiko, gensō, josei* adlı kitabında, dönemin kentsel yaşamını farklı açılardan ele almış, Taishō döneminde (1912-1925) sanayi makineleriyle ilişkili modern hastalıklar ve şehirde yalnızlık yaşayan köylülerin nevrozlarını tartışmıştır (Dodd, 2016). Saburo Kawamoto, Maeda Ai, Kobayashi Hideo ve Kojin Karatani gibi pek çok araştırmacı modernleşme sürecindeki yazarların eserlerinde kentsel temalar üzerinde durarak, kentleşmenin getirdiği travmatik bir köksüzlük ve *furusato* (memleket) kaybını vurgulamışlardır. Bu yazarlar, bireylerin yaşadıkları mekânlarla olan bağlarının zayıflaması ve kentsel belleğin kaybolması gibi önemli olguları ele almışlardır (Dod, 2016). Hızla sanayileşen Japonya'da, köyler geleneksel yaşam tarzının, doğayla iç içe olmanın ve saf Japon kimliğinin sembolü olarak görülürken, kentler modernleşmenin, yabancılaşmanın ve köklü değişimlerin merkezi haline gelmiştir. Nagai Kafuu, Akutagawa Ryūnosuke, Tanizaki Jun'ichirō ve Haruo Satō gibi yazarlar Tokyo'nun kentsel yapısını ve kent yaşamını, *furusato* kavramını ön plana çıkararak kent ile köy arasındaki ayrımı edebi eserlerinde önemli bir tema haline getirmişlerdir. Özellikle Abe Yasunari'nin 1933 yılında kurduğu Koyama Kitabevi'nin yayımladığı *Shinjudoki Kusamura* (Yeni Coğrafya Monografileri Serisi) adlı seride Japonya'nın çeşitli yazarlarından kendi doğdukları yerler hakkında eserler yazmaları istenmiştir. Söz konusu yazarlar arasında Uno Koji'nin *Osaka* (1936), Haruo Satō'nun *Kumano Yolu* (1936), Aono Kyoshi'nin *Sado* (1942), Nakamura Chihei'nin *Hyūga* (1944), Inagaki Taruho'nun *Akashi* (1948), Dazai Osamu'nun *Tsugaru* (1944) ve Itō Einosuke'nin *Akita* (1944) gibi eserleri bulunmaktadır. Bu seri, Japonya'nın yerel kimliğini ve kültürel çeşitliliğini göstermek amacı ile büyük kentleri değil doğa güzelliklerine sahip memleketi ve yerel bölgeleri ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır (Wakamatsu, 2011, 117).

Koyama Kitabevi'nin yayımladığı *Yeni Japonya* dergisinin ilk sayısında, *Yeni Coğrafya Monografileri Serisi*'nin amacı şu şekilde açıklanmıştır:

“Japonya'nın doğasının sunduğu güzellikleri ve zenginlikleri derinlemesine hissedebilmek, modern dönemin yaygın sözde Japon ruhu boşluğunun ötesine geçerek, bunu somut ve yaşayan bir gerçekliğe dönüştürmenin en doğru yoludur. Ancak Japonya'yı tam anlamıyla kavrayabilmek için öncelikle yerel bölgelerini tanımak esastır; özel olanı derinlemesine anlarsak geneli doğru bir şekilde kavrayabiliriz. Bu seri, yerel bir edebiyat yaratma hedefiyle, bu anlayış temelinde planlanmış bir girişimdir.” (Wakamatsu, 2011:117)

Derginin ön sözünden de anlaşılacağı gibi Japonya'nın özünün Japonya'yı eşsiz kılan doğasından doğduğu, kentleşme, sanayi ve teknoloji bu özden onları uzaklaştırırken hem doğaya hem de Japon kimliğine zarar verdiği düşünülmektedir. Bu seride yer alan Haruo Satō da ütöpik eserlerinde Japon kültürü ve kimliğinin temellerini oluşturan doğa güzellemesini belirgin şekilde vurgularken *Nonsharan Kayıtları*'nda distöpik bir

anlatıma yönelerek kentleşme, kapitalist sistem, sanayi ve teknoloji ile birlikte insan ve insan dışı varlıkların uğradığı zararı alegorik bir biçimde anlatmıştır. 1927 yılında yayımladığı *Tokai no kyōfu* (Metropol Terörü) adlı makalesinde “Ütopya, şimdiye kadar birçok kişi tarafından betimlendi, bunu biraz tersine çevirerek yazmak istiyorum.” (Yiu, 2009:53) diyerek 1929’da bu distopyayı kurgulamıştır.

Nonsharan Kayıtları'nın Biyopolitikası

Nonsharan Kayıtları'nın yazarı Haruo Satō (1892- 1964), modernleşme ve sanayileşme sürecinin hızla ilerlediği Taishō döneminin sonlarında Tanizaki Junichirō ve Akutagawa Ryūnosuke ile birlikte yeni edebiyatın öncülerinden biri olarak yazmaya başlamıştır. Şair ve roman yazarı Satō, olağanüstü çok yönlülüğü ve modern edebiyat dünyasına yaptığı büyük etki nedeniyle son yıllarda eserleri giderek daha fazla yeniden değerlendirilen bir yazardır (Kōno, 2022). Keio Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı eğitimi alan Satō, *Junjōshishū* (Fedakârlık Şiirleri Antolojisi, 1921) şiir antolojisi ile edebiyat hayatına başlamıştır. 1918 yılında *Denen no Yūitsu* (Kırsalın Melankolisi) adlı romanında şehir yaşamından yorularak kırsala çekilen bir şairi anlatır. Bu eser, tükenmişlik ve huzursuzluk ile doğa güzelliğini iç içe geçiren, Meiji dönemi ile Japon halkı için bir hedef ve ideal olan modernite kavramını melankolik bir yorgunluk hali olarak ilk kez içselleştiren önemli bir eser olarak değerlendirilir (Okuno, 1986). Satō bunun ardından *Okinu to sono Kyōdai* (Okinu ve kardeşleri, 1918), *Tokai no Yūitsu* (Şehir Melankolisi, 1922) gibi daha lirik eserler ve *Kamigami no Tawamure* (Tanrıların Oyunu, 1927-1928), *Kōseiki* (Yeniden Doğuş Güncesi, 1929), *Kyokusuitan* (1935) gibi daha realist ve tarihi romanlar yazmıştır. 1929’da ise modern Japon edebiyatının ilk distopyası olarak bilinen *Nonsaharan Kayıtları'nı* yazmıştır.

Nonsharan Kayıtları, yer üstünde yirmi bir katlı ve yerin derinliklerinde otuz katlı bir yeraltı kentine sahip distopik bir dünyayı konu almaktadır. 26. yüzyılda suyun, güneş ışığının ve besin maddelerinin son derece kıt ve değerli hale geldiği bir yerde şehir birçok katmana ayrılmış ve her bir katman, sakinlerinin sosyal sınıflarına göre düzenlenmiştir. Yer üstünde, teknolojinin ve lüksün hüküm sürdüğü bir ortamda zenginler konfor içinde yaşarken, yer altındaki halk, zehirli gazlara maruz kalarak gün ışığından, sudan ve temel gıda kaynaklarından mahrum bir yaşam sürmektedir. Alt tabakadan yeryüzüne çıkış, döner merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Ancak yer altındaki bireyler, üst katmanların sahip olduğu teknolojilere erişim imkânına sahip değildir. Bu zayıf ve besinden yoksun insanlar, döner merdivenleri tırmanmaya çalıştıklarında fiziksel güçsüzlükleri nedeniyle düşerek ölürlere ve ölü bedenleri otomatik bir cihaz aracılığıyla kaydedilir. Bu süreç, toplumun sadece mekanik işleyişine odaklanan bir sistemin varlığını gösterir; burada “güvenilir istatistikler”, devletin işleyişi için kaçınılmaz bir gereklilik olarak kabul edilir. Satō'nun eserinde, bu tür istatistiklerin bireylerin yaşamını ya da ölümünü yalnızca sayılabilir veriler olarak ele alması toplumsal mekanizmalara yönelik bir eleştiri sunar (Satō, 1973:5).

Kentin ismi Nonsharan Fransızca kökenli kayıtsız, ilgisiz anlamına gelen *nonchalant*'tan¹ gelmektedir. Kentin ismi üst sınıfın refah içinde yaşamını sürdürürken, yer altındaki halkın karşılaştığı zorluklara karşı duyduğu kayıtsızlığı simgeler. On beş yaşındaki bir çocuğun bakış açısıyla anlatılan öyküde anlatıcı, hem toplumun alt sınıflarında yaşamın zorluklarını hem de üst sınıfların gösterişli dünyasını keşfedecektir. Öykü, distopik yapıyla sosyal sınıfların derinleşmiş eşitsizliğini ve kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada hayatta kalma mücadelesini irdelemektedir. Öykü baş karakterin şu sözleri ile başlar:

“Toplumun alt tabakası ---- dünyanın dibi. Bu kelime artık basit, soyut bir ifade değil. Kelimenin tam anlamıyla somut olarak gerçeklik kazandı; yerin üç yüz metre altında toplumun en alt tabakasının yerleşim yeri (buraya yerleşim yeri denilirse artık!)” (Satō, 1973:1)

Bu hiyerarşiye karşı çıkan bireyler, toplumun üst sınıfları tarafından hafıza silme, susturma veya ölümle cezalandırılmaktadır. Yer altında yaşayanlar için toplumsal düzenin ve hayatta kalma koşullarının sertliğinden kurtulmanın tek yolu bir bitkiye dönüşerek yukarı çıkmaktır. Bu dönüşüm, yer altındaki bireylerin yer üstünde hayatta kalmak için gerekli olan oksijen ve diğer gazları üretebilmesini sağlamak amacıyla tasarlanmış bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bitkisel dönüşüm, aynı zamanda toplumun ekosistemindeki tahribatın ve tükenen doğal kaynakların ironik bir yansımasıdır; çünkü bu dönüşüm, bitkilerin artık tükenmiş olduğu yer üstü dünyasında insan yaşamının sürdürülebilmesi için hayati bir fonksiyon görmektedir. Bu mekanizma, distopik toplumun ekolojik çöküşü ve kaynakların aşırı tüketilmesinin sonuçlarını da göstermektedir.

Nonsharan Kayıtları, katı sınıf ayrımları, hafıza ve bilginin kontrolü ile teknolojinin toplumsal yapıyı şekillendirdiği bir distopyayı merkezine alırken H. G. Wells'in *Zaman Yolculuğu* (1895) ve Fritz Lang'ın *Metropolis* (1927) gibi eserleri ile benzer temalar etrafında şekillenen bir anlatı kurmaktadır. Wells'in *Zaman Yolculuğu*'nda, yer altındaki emekçi sınıf, güneş ışığından mahrum bir şekilde karanlıkta yaşamaktadır ve bu sınıf, fiziksel ve sosyoekonomik olarak yer üstündeki üst sınıftan keskin bir şekilde ayrılmaktadır. Benzer şekilde, *Metropolis*'te de sanayileşmenin getirdiği sınıf farklılıkları kent üzerinden vurgulanır; burada işçi sınıfı, güneş ışığından mahrum, karanlık ve mekanik ortamda yaşamını sürdürürken, kentinin üst kısmında ise zenginler, refah içinde ve güneş ışığına doyurularak yaşamaktadır. Satō, *Nonsharan Kayıtları*'nda, bu Batılı distopik toplumların karakteristik yapılarını, sınıf temelli ayrımlarla, teknolojinin denetim gücüyle ve bilginin manipülasyonu yoluyla etkili bir şekilde oluşturmuştur. Özellikle, toplumların ekolojik ve toplumsal çöküşle yüzleştiği bir arka planda bu tür yapısal ayrımlar ve bunların insanlar üzerindeki etkileri derinlemesine işlenmektedir.

¹ <https://www.wordreference.com/frtr/nonchalant>

Satō'nun tasarladığı silindirik yapı, özellikle yapısal ve görsel öğeler açısından İtalyan sanatçı Giovanni Battista Piranesi'nin 18. yüzyıl ortalarında yarattığı *Carceri d'invenzione* (Hayalî Hapishaneler) gravürleriyle belirgin benzerlikler göstermektedir. Piranesi'nin eserlerinde fiziksel olarak bozulmuş ve labirentvari yapılar içinde hapsolmuş figürler umutsuzca bu hapishaneden kaçmaya çalışırlar. Benzer şekilde, Satō'nun tasarımında yer altındaki bireylerin yer üstüne çıkma çabası, umutsuzca tırmanmaya çalıştıkları silindirik merdivenlerle anlatılmaktadır. Bu yapılar, Piranesi'nin gravürlerindeki devasa, korkutucu mekânlarla paralellik taşır; burada hem fiziksel olarak daraltılmış hem de metaforik bir anlamda tutsak edilen karakterlerin mücadelesi estetik bir biçimde betimlenir. Her iki sanatçı da mekânı sadece fiziksel bir alan olarak değil aynı zamanda zihinsel ve duygusal bir durum olarak tasvir etmektedir.

Satō'nun bir hapishane metaforu üzerinden kurguladığı şehir, Michel Foucault'nun mekân ve iktidar ilişkisini ele aldığı *panoptikon* kavramının somutlaşmış bir örneği olarak değerlendirilebilir. Foucault, *Hapishanelerin Doğuşu* adlı eserinde, panoptikonun bireyler üzerindeki denetimi ve bu denetimin iktidar ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğini tartışırken, bu yapıyı, gözlem ve kontrol mekanizmalarının bireylerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğine dair bir model olarak kullanır. Panoptikon, tek bir gözlemci tarafından sürekli denetlenen bireylerin içsel bir otosansür geliştirmelerini sağlayan bir yapıdır. Satō'nun tasarladığı şehir, bu panoptik yapının fiziksel bir temsili gibidir; zenginler ve alt sınıflar arasındaki derin sosyal ve mekânsal ayrımlar, sürekli bir denetim ve gözlem altında tutulurlar. Yer altındaki bireylerin, yer üstündeki zengin sınıfı izleyemediği gibi, onlar da sürekli olarak kontrol ve gözlem altında tutulur. Bu, Foucault'nun *panoptik* denetim anlayışına paralel olarak, bireylerin iktidar ilişkilerinin ve mekânsal hiyerarşilerin somutlaşmış bir biçimini ortaya koyar. Böylece Satō'nun tasarımı, yalnızca fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda iktidarın mekân aracılığıyla nasıl işlediğini ve bireyleri nasıl şekillendirdiğini gösteren bir metaforik düzleme de dönüşür.

Ayrıca Nonsharan kenti Meiji dönemi modern ceza sistemi kurucusu olarak bilinen Ohara Shigeya'nın hapishane ütopyası ile de benzerlik gösterir. Ohara, kendi geçmiş hapishane deneyimlerinden de yola çıkarak daha iyi koşullarda hapishane üretmek için Britanya kolonilerindeki ülkelere bir gezi düzenler. Ohara'nın hayal ettiği cezaevi ütopyası, adeta minyatür bir ütopya şehri gibidir. Eski rejimin cezaevlerine dair karanlık imajı silmeye çalışan Ohara, aslında farkında olmadan Tokyo'nun geleceğini, medeniyetin süsleriyle bezenmiş bir biçimde tasvir etmiştir (Maeda, 2004).

Ohara'nın planladığı hapishane sisteminde endüstriyel toplumun düzen ve disiplin ihtiyaçlarına uygunluk ve iş gücü becerilerine dayalı yeni bir sınıf hiyerarşisi geliştirilmiştir. Ayrıca hapishanenin dört koridorunun ortasına bir gözcü odası yerleştirilecektir ve gardiyanlar hiçbir engel olmadan her şeyi bir bakışta (*ichimoku dōshi*) görebileceklerdir. Ohara'nın, Cezaevi Yönetmeliği'ni yazarken Bentham'ın varlığından haberdar olup olmadığı kesin olarak belirlenemez ancak burada da tam olarak

panoptikonun ilkesi devreye girmektedir. “Her şeyi bir bakışta görmek” [ichimoku dōshi] ifadesiyle uygun şekilde tanımlanan bu mekân kavrama yöntemi, yalnızca cezaevi düzenleme ilkesini aşmaz, aynı zamanda Japon modernitesinin yaratmış olduğu tüm kurumlar arasında yayılan gizli bir bağlamı şekillendirir (Maeda, 2004).

Maeda’ya göre Ohara farkında olmadan hapisane projesi ile Tokyo’nun geleceğini tasvir etmiştir. Modern şehrin görünür kısımları temiz ve gösterişli olsa da arkasında kasvet ve kirlilik barındırır. Caddeler, anıtsal binalar ve parklar gibi görkemli unsurların ardında sürekli büyüyen fabrikalar ve salgın hastalıklar ile boğuşan gecekondu bölgeleri yer alır. Modernleşme ile birlikte kent yaşamının alt kültürlerine yönelik belgesellerin artan bir şekilde yayımlanması ve kitapların yazılması, dönemin toplumsal yapılarındaki değişimlere ve alt sınıfların yaşam mücadelesine dair daha fazla farkındalık yaratmıştır. Sakurada Taiga’nın *Hin tenchi dai kikan kutsū tanken ki (Yoksulluk, Açlık ve İstirap Dünyasından Kayıtlar, 1890)*, Matsubara Iwagorō’nun *Saiankoku no Tokyo (En Karanlık Tokyo, 1893)* ve Yokoyama Gennosuke’nin *Nihon no kasō shakai (Japonya’nın Alt Sınıfı, 1898)* eserleri, bu türün önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir. Ancak, Maeda, yazarların alt sınıfların yaşamını geniş toplumsal yapılar içinde ele almakta zorlandıklarını ve genellikle empati eksikliği gösterdiklerini iddia etmektedir (Maeda, 2004). Bununla birlikte, *Nonsharan Kayıtları*, alt kültürlerin karşılaştığı zorlukları ve bu zorlukların toplumsal yapılarla nasıl iç içe geçtiğini daha derinlemesine ve somut bir şekilde inceleyerek, bu tür eserlerin geleneksel sınırlarını aşmakta ve daha kapsamlı bir toplumsal eleştiri sunmaktadır.

Öykünün baş karakterlerinden biri olan tarih araştırmacısı yaşlı adam, gün ışığının ve temiz havanın insan sağlığı üzerindeki önemini, sınıf farkı gözetmeksizin eski çağlarda insanların bu kaynaklardan eşit şekilde faydalandıklarını savunur. Bu görüş, ona modern medeniyetin “lanetlenmiş” olduğu şeklinde bir eleştiri getirmesine neden olur. Sonuç olarak, bilim insanları topluluğu ve 21. kat toplumunun iktidar sahipleri tarafından susturulur, atılır ve nihayetinde yer altına gönderilir. Sonrasında bir ağaca dönüştürülerek bedensel bir değişim sürecine tabi tutulur. Bu dönüşüm dönemin ekonomik sistemi ve toplumsal yapısının birey üzerindeki iktidarını alegorik bir şekilde yansıtır. Foucault’nun biyopolitika ve biyoiktidar kavramları, bu bağlamda önemli bir çerçeve sunar. Biyoiktidar, devletin veya egemen iktidar yapıların, bireylerin bedenlerini kontrol etme, düzenleme ve yönetme biçimlerini ifade eder. Satō’nun tasarımındaki bu dönüşüm, bireylerin sadece düşünceleri ve eylemleriyle değil, bedenleriyle de kontrol altına alındığı bir sistemin metaforu olarak işlev görür. Yaşlı adamın yer altına gönderilip ağaca dönüşmesi, biyolojik varlığının iktidar tarafından nasıl dönüştürüldüğünü ve toplumsal hiyerarşilerin derinleşen bir biçimde bedenler üzerinde nasıl hegemonik bir etki yarattığını gösterir. Bu süreç sadece fiziksel bir cezalandırma değil, aynı zamanda bireylerin yaşamları ve sağlıkları üzerinde bir denetim kurmanın ötesinde biyoiktidarın bir biçimi olarak okunabilir.

Öykünün anlatıcısı genç çocuk şehrin en alt seviyesinden yer üstüne çıkarak, güneş ışığını ve havayı bir insan olarak deneyimler. Bu deneyim, onun için bir tür özgürleşme ve hayatta kalma mücadelesinin simgesidir. Ancak, yer üstü dünyasında kalabilmek için, çocuk bir güle dönüşmek zorunda kalır. Bir gül olarak yer üstündeki yaşamları gözlemlerken, kendi varoluşunun ne denli kırılğan olduğunu keşfeder. Nihayetinde, pencereden düşerek yok olur. Bu son, toplumun alt sınıfı ile üst sınıf arasındaki eşitsizliği ve bireyin özgürlük arayışındaki umutsuzluğunu vurgulayan bir metafor olarak yorumlanabilir. Çocuğun dönüşümü, hem bireysel hem de toplumsal anlamda bir değişimi ifade ederken, onun varoluşunun sonlanması, bu distopik dünyadaki sosyal hiyerarşilerin ve güç dinamiklerinin acımasız doğasını gözler önüne serer.

Sonuç

Distopyalarda şehirler, kapitalizmin, teknolojinin ve toplumsal eşitsizliklerin yarattığı derin krizleri ve yabancılaşmayı betimleyen karanlık mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür eserlerde, şehirlerin sadece fiziksel yapılar olarak değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal yaşamların deneyim alanları olarak sunulması, modernitenin ve endüstriyel gelişimin insana ve doğaya nasıl zarar verdiğini sorgular. Foucault'nun biyoiktidar kavramı bu distopyaların temelinde yatan toplumsal güç ilişkilerinin nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olur. Aynı zamanda, Japonya özelinde, Meiji döneminin modernleşme sürecinde hapishane metaforlarının toplumsal baskılar ve bireysel özgürlükle ilişkisinin irdelenmesi distopya anlayışının farklı kültürel bağlamlarda nasıl şekillendiğini gösterir. Satō'nun *Nonsharan Kayıtları* gibi eserler, bu evrensel temaları hem fiziksel hem de zihinsel hapishanelerin insanı nasıl şekillendirdiğine dair güçlü bir eleştiri sunar.

Nonsharan Kayıtları, modernleşme ve sanayileşmenin getirdiği sınıf ayrımları ve toplumsal eşitsizlikleri derinlemesine ele alan distopik bir eserdir. Yazar, kentleşme sürecinde bireylerin yaşam alanlarının giderek daraldığı, güç ilişkilerinin mekân üzerinden yeniden şekillendiği bir dünyayı tasvir eder. Satō'nun kurguladığı iki katmanlı şehir, yukarıdaki zenginler ile aşağıdaki alt sınıflar arasındaki uçurumları sembolize ederken, insanların hayatta kalma mücadelesi ve iktidarın bedene hâkim olma biçimi, Michel Foucault'nun biyoiktidar kavramı üzerinden anlam kazanır.

Eserde, toplumsal düzenin ve ekosistemin tahribatının ironik bir yansıması olarak bireylerin mekanik bir şekilde işleyen bir toplumun parçası haline gelmesi, bireysel özgürlüğün ve yaşam hakkının nasıl yok sayıldığını gözler önüne serer. Satō'nun distopyasında, yer altındaki halkın fiziksel olarak zayıflaması ve onları yukarı çıkmaya zorlayan döner merdivenler, sosyal yapının ne denli daraltıcı ve insanlık dışı olduğunu simgeler. Aynı zamanda, biyoiktidarın bedeni denetlemesi, bedenlerin toplumsal düzenin ve gücün birer aracı haline gelmesi, bireylerin yaşamı ve ölümüne dair istatistiksel verilere indirgenmesi toplumsal eleştirinin temelini oluşturur. Edebiyatçının misyonunun “medeniyet eleştirisi” olduğunu düşünen (Kōno, 2022, 131) Satō'nun eseri, 20. yüzyılın

başındaki Japon toplumsal yapısına dair derin bir eleştiri sunarken insanlık durumuna dair evrensel sorunlara ve distopik geleceğin karanlık olasılıklarına dair uyarıcı bir bakış sunar.

Kaynaklar

- Akgün Yüksekli, B. (2013). Metropolis Filmi: Aydınlanmanın Diyalektiği, Modernite, Mit ve Modern Mimari. *Yedi: Sanati Tasarım ve Bilim Dergisi*, 10, ss. 59-70.
- Dodd, S. (2016). Space and Time in Modern Japanese Literature. R. Hutchinson, L. D. Morton (Edt.), *Routledge Handbook of Modern Japanese Literature* (ss. 13-25). Routledge.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü, Seçme Yazılar 4* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı.
- Kōno, T. (2022). *Seitan 130 nenkinen, Shirarezaru Satō Haruo no Kiseki, Hizō shiryō wo yomu*. Misashino Shoin.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyaçılık* (A. Somel, Çev.). İmge Kitabevi.
- Maeda, A. (2004). Utopia of the Prisonhouse: A Reading of In Darkest Tokyo. J. A. Fuji (Edt.), *Text and the City: Essays on Japanese Modernity* (ss. 21-64). Duke University Press.
- Okuno, T. (1986). *Nihon Bungakushi Kindai kara Gendai made*. Chūkō shinsho.
- Prakash, G. (2010). Imaging the Modern City. G. Prakash, (Edt.), *Darkly, Noir Urbanisms: Dystopic Images of the Modern City* (ss.1-14). Princeton University Press.
- Satō, H. (1973). Nonsharan Kiroku, *Satō Haruoshū Shinchosha Nihonbungaku 12*, Shinchosha.
- Wakamatsu, S.(2011). Chihō/Shizentoshiteno nihon- shōwa shoki no Minyō • eiga wo chūshin toshite. K. Watanabe, K. Noda, K. Komine, H. Shirane (Edt.), *Kankyō toiu shiza, Nihonbungaku to ekokuritishizumu*. Bensei Press.
- Yiu, A. (2009). A new mep of hell: Satō Haruo’s dystopian fiction. *Japan Forum*, 21 (1), ss. 53-73. <https://doi.org/10.1080/09555800902857047>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.6>

Volume 9/1

2025 p. 98-124

İMÂMET NAZARİYESİNİN KUMMÎ TEFSİRİNE ETKİSİ¹

THE INFLUENCE OF IMAMATE THEORY ON THE TAFSİR AL-QUMMI

Fuat ADMIŞ*

ÖZ

Şîi-Ahbârî anlayışla kaleme alınan Kummî tefsirinde Kur'ân âyetleri, imâmet nazariyesi bağlamında² yorumlanmış; hilâfet, vasiyyet, velâyet, ismet, rec'at, kıyâm, ehl-i beyt gibi Şîa'nın temel inanç esaslarından olan kavramlar bu nazariye etrafında anlamlar kazanmıştır. İmâmetin ve bu makama gelecek olan imamların nas ile açıklandığı, ilk iki imam olan Hz. Peygamber ile Hz. Ali'den sonra buraya geçecek olan on bir imamın Allah tarafından belirlendiği, İslâm ümmetinin idaresi için böyle bir kuruma kesin olarak ihtiyaç duyulduğu Kummî tefsirinde ispatlanmaya çalışılan ana hususlardır.

Bu eserde imâmet nazariyesinin ispatına odaklanıldığından birçok âyet bu bağlamda değerlendirilmiş ve ona göre rivâyetler aktarılmıştır. Makalede, Şîi-Ahbârî ekolün benimsediği imâmet nazariyesinin Kummî tefsirindeki etkileri ele alınarak imâmet ile ilgili yapılan yorumlar incelenmiş, böylelikle imâmet tasavvuru aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kummî, İmâmet, Şîa, Ahbârî Ekol.*

ABSTRACT

In the Qummî Tafsîr, written with the Shiite-Ahbarî understanding, the Quranic verses were interpreted in the context of the theory of imamate; concepts such as hilafet, vasiyyet, velâyet, ismet, raj'at, qiyam, ahl al-bayt, which are among the basic principles of Shia belief, gained meanings around this theory. The main issues that are tried to be proven in the Qummî Tafsîr are that the imamate and the imams who will come to this position are explained in the text, that the eleven imams who will

¹ Bu çalışma, 2020 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış olduğum “*Kummî Tefsirinde İmâmet Anlayışı*” adlı Yüksek Lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, E-mail: Fuat3247@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6110-9921, Diyarbakır, Türkiye.

² Fuat Admış, *Kummî Tefsirinde İmâmet Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 73-75.

come to this position after the first two imams, the Prophet Mohammed and Hazrat Ali, were determined by Allah, and that such an institution was definitely needed for the administration of the Islamic Ummah.

Since this work focuses on proving the theory of imamate, many verses have been evaluated in this context and narrations have been conveyed accordingly. In this article, the effects of the theory of imamate adopted by the Shiite-Ahbari school on the Qummî Tafsîr were discussed and the comments made on imamate were examined, thus an attempt was made to shed light on the concept of imamate.

Keywords: *Tafsir, Qummî, Imamate, Shi'a, Akhbari School.*

Giriş

Şîa mezhebi, tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuş ve geniş bir takipçi kitlesine ulaşmıştır. Akademi dünyasında bu mezhep hakkında muhtelif çalışmalar yapılmış, birbirinden farklı birçok sonuca ulaşılmıştır. Doğru sonuca ulaşmak ancak o mezhebin kendi kaynaklarına müracaat etmekle mümkün olacaktır. Bu düşünceden hareketle Türkiye’de yapılan doktora tezlerinden bazıları şunlardır: Adem Arıkan: “*Büyük Selçuklular Döneminde Şia*”, Nezir Maviş: “*İmamet Doktrininin Şia-İmamiyye İnançlarının Şekillenmesindeki Etkisi*”, Metin Çetin: “*Kur’an Bütünlüğünde A’râf Sûresinin Konulu Tefsiri (Ehl-İ Sünnet Ve Şia Arasında Karşılaştırmalı)*”, Sabahattin Gümüş: “*İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî Ve Usûlî Yorumu*”³, Mahmut Acar: “*Ehl-İ Sünnet, Şia Ve Mu’tezile’ye Göre Peygamberlerin İsmeti*”, Recep Turan “*Tefsir usûlünde Ehl-i Sünnet – Şia farklılaşması*”⁴.

Konumuzla ilgili yapılan diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Hasan Onat’ın “*Şîi İmâmet Nazariyesi*” adlı makalesi, Mehmet Yusuf Yağır’ın “*İlk Üç Sûredeki Bazı Ayetler Bağlamında Müfessir Kummî’nin Şîi Eksenli Yorumları*” adlı makalesi, İlyas Şanlı’nın yine makale olarak hazırladığı “*Kummî ve Tûsî Tefsirlerinde Hilâfet Meselesi*”, Tehran Nuriyev’in “*Şîa ve Ehl-i Sünnet’e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)*” isimli makalesi. Kummî tefsirinin diğer Şîi tefsirler arasındaki statüsünü belirlemek, Kummî’nin veya tefsirini elden geçiren/tashih eden Ahbârî eğilimli talebelerinin imâmet konusundaki detaylı görüşleri ile imâmet teorisinin âyetleri yorumlamalarındaki etkisini tespit etmek; en önemlisi de yapılan âyet tefsirlerinde doğrudan imâmetle ilgili olanları ortaya çıkarmak gibi hedefleri olan çalışmamız bu yönleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Sair çalışmaların imâmet harici yorumları/konuları da içermesi bu makaleyi sadece imâmet nazariyesinin tefsir üzerindeki etki ve sonucuna odaklanmayı sağlamıştır.

³ Şîa’nın Usûlî ve Ahbârî ekollerinin İmâmet çerçevesindeki âyet yorumlama metotları için bkz.: Sabahattin Gümüş, *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

⁴ Sünnî ve Şîi iki mezhebin tefsir usûlü konularına yaklaşımlarının farklılaşması hakkında bkz.: Recep Turan, *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022).

Şîa'nın oluşumunda yaşadığı kaygılar, mezhepler arası çatışmalar, yüzleştiği sosyo-politik gelişmeler, kelâmî tartışmalar, diğer mezheplerin kabul ettiği hadis birikimleri gibi etkenler Şîi tefsir literatürünün rivâyet kültürüne şekil veren önemli faktörlerden olmuştur. Çalışmamıza konu ettiğimiz Kummî'nin Şîa/İsnâaşeriyye'nin iki ana damarı olan Ahbâriyye ile Usûliyye ekollerindeki yeri doğru anlaşılmalıdır. Zira bu iki ekolün rivâyetlere yaklaşımı ile bu konudaki metodolojileri arasında ciddi farklılıklar vardır.

Şîa'nın İmâmiyye⁵/İsnâaşeriyye⁶/Ahbârîyye koluna mensup olan Kummî, tefsirinde yaptığı açıklamalarla savunduğu inanç ve görüşleri açıkça ortaya koymaktadır. Eserinde özellikle imamet ve imametın unsurlarına değinen Kummî, âyetleri kendi görüşleri ekseninde yaptığı değerlendirmelere tabi tutmuştur. Görüşlerine dayanak kılması amacıyla muhtelif rivâyetleri de eserine dâhil etmiştir.

Tefsirinin tümüyle kendisine ait olup olmadığı tartışma konusu olmuşsa da⁷ rivâyetlerin kendisine nispet edilerek aktarılması en azından Şîi/Ahbârî düşüncüyü yansıtmaya açısından önemlidir. Diğer yandan tefsirde görülen tevil, teşbih ve kimi batınî yorumların aşırılığı eserin tek elden çıktığına dair itimadı azalttığı söylenebilecektir. Kummî tefsirinde yapılan yorumların genelini, son tahlilde imamet ya da imamet unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu minvalde yapılan tefsirlerin tümü çalışmaya dâhil edilemeyeceğinden bunlardan konumuz ve belirlediğimiz başlıklarla doğrudan ilişkili olanlar alınmıştır.

1. KUMMÎ VE TEFSİRİ

Ali b. İbrâhim b. Hişam Ebu'l-Hasan el-Kummî, döneminin önde gelen Şîi râvîlerinden biri olup birçok hadis ulemâsının kendisinden rivâyetler naklettiği bir âlimdir. Kummî'nin babası, İbrâhim b. Hişam b. Halil el-Kummî olup künyesi Ebu İshak'tır. Aslen Kum'lu olduğu için "Kummî" nisbesiyle anılmıştır. İmam Askerî'nin (ö. 260/874)⁸

⁵ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve onun soyundan gelecek olan on bir evladını, Allah'ın emri, Resulullah'ın tayini ile meşrû imam kabul eden görüşe İmâmiyye denmektedir. İmâmiyye, masum olan on iki imama inanmayı dinin rükünlerinden sayar. Detay için bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), 18; Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2016), 189.

⁶ İsnâaşeriyye'de imamların sayısı genel kabule göre on iki olsa da bu konuda şîi gruplar arasında tam bir ittifak yoktur. Genel görüşe bakıldığında İmâmiyye'nin inancına göre Hz. Ali'den sonra sırasıyla şu imamlar gelmiştir: Hasan b. Ali (Müctebâ), Hüseyin b. Ali (Seyyidüş-şühedâ), Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin), Muhammed b. Ali (Bâkır), Cafer b. Muhammed (Sâdık), Musa b. Cafer (Kâzım), Ali b. Musa (Rızâ), Muhammed b. Ali (Takî), Ali b. Muhammed (Nakî), Hasan b. Ali (Askerî), Mehdi b. Hasan (İmâm-ı Asr). Bkz.: Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, 191; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, 160-174.

⁷ Muhammed Hadi Ma'rife, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn fi sevbihi'l-kaşib* (Meşhed: el-Câmi'atü'r-Radaviyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2004), 2/784-786; Seyyid Muhammed Ali Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm* (Tahran: Vizaratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1954), 329-331; İhsan Emin, *et-Tefsir bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde's-Şîati* (Beyrut: Dârü'l-Hâdi, 2000), 404-406; Hüseyin Zamur, *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*, ed. Ömer Çelik (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 80-81.

⁸ Askerî lakabıyla anılan İmam Hasan İbn-i Ali, onuncu imamın oğludur. Hicrî 232. yılda doğup h. 260. yılda vefat etmiştir. Devrinde gördüğü baskılardan dolayı uzun yıllar boyunca takiyye ile yaşadı. İmam Askerî Şîa mezhebine beklenen Mehdi'nin babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamid Algar, "Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/289.

akranı⁹ olan Kummî'nin nerede ve ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber künyesine istinaden Kum'da doğduğu söylenebilir. Ölüm tarihi de kesin olarak tespit edilememiş olmakla birlikte bazı araştırmacılar hicrî 329/941'de vefat etmiş olabileceğini kaydetmektedirler.¹⁰

Eğitimi öncelikle, tefsirini de yazmasına vesile olan babası İbrahim b. Haşim'den almış olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹ Keza Kummî'nin, Yûnus b. Abdurrahman adındaki âlimden ders aldığını da görmekteyiz. Soyunun bir yönüyle Kûfe'ye dayandığı söylenen Kummî'nin, belli bir ilmî birikime sahip olduktan sonra Kûfeli hocalardan öğrendiği hadisleri İran'ın Kum şehrinde yaydığı anlaşılmaktadır.¹²

İlmî kişiliğiyle bilinen Kummî tarihçi, müfessir ve fakîh olarak bilinir.¹³ Ayrıca hadis alanında otoriter olan Kummî, sika ve hasenü'l-hal olarak kabul edilir.¹⁴ Şiîlerin en önemli hadis kaynaklarından biri olarak kabul edilen “*el-Kâfi*” adlı eserin müellifi Muhammed b. Yakub el-Kuleynî'nin (ö. 328/940) Kummî'nin öğrencisi olması¹⁵ ve ondan çok sayıda hadis rivâyet etmesi¹⁶ Kummî'nin hadis alanındaki yetkinliğine delalet etmektedir. Necâşî, Kummî'nin hadis ilminde sika/güvenilir oluşundan, görüş ve mezhebinin doğruluğundan bahseder. Yine birçok kitap tasnif ettiğini ve ömrünün sonlarına doğru görme duyusunu kaybettiğini nakleder.¹⁷ Bunun yanı sıra birçok muhakkik, Kummî'nin güvenilir olduğunu dile getirmiştir. Örneğin Tabâtabâî (ö. 1401/1981) onun hakkında şöyle demiştir: “Doğrusu Ebu'l-Hasan el-Kummî, sikadır. Hadisleri çeşitli vecihlerde inceler ve onlardan sahih olanları alır.” “*El-müstedrek ala's-sahîhayn*” eserinin müellifi Nisâbü'rî (ö. 405/1014) de onun güvenilirliği hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “Çağımızın önde gelenleri derler ki, Kum şehrinde Kûfî'lerin hadislerini ilk neşreden odur.”¹⁸ Bu neşir faaliyeti, ancak o dönemde yaşayan topluluklar tarafından kabul edilmekle başarıya ulaşabilirdi. Buna binaen Kummî'nin bu neşir faaliyeti, nakil yoluyla olmaktan ziyade davranış, tutum ve güvenilirlik vesilesiyle başarıyla sonuçlanmıştı. Zira insanlar arasında muteber sayılacak bir konumdaydı.

Ali b. İbrahim el-Kummî, Şiî-Ahbârî gelenekte önemli bir yere sahiptir. O başta tefsir alanında olmak üzere kendisinden sonrakiler üzerinde önemli ölçüde iz bırakmıştır.

⁹ İhsan Emin, *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatavvuruhu inde's-Şiati'l-İmamiyye* (Beyrut, 2000), 404.

¹⁰ Muhammed Hadi Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihi'l-kaşib* (Meşhed: Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmî'l-İslamiyye, 1997), 2/325.

¹¹ Ebu'l-Abbas Ahmed Necâşî, *Ricalü'n-Necâşî: Ehadu'l-usûli'r-ricaliyye*, thk. Muhammed Cevad Naini (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1988), 260; Ebu'l-Ferec Muhammed ibn İshak İbn Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut, 1978), 266.

¹² Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Bâbu'l-Murâd, 2018), 1/5.

¹³ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1983), 349.

¹⁴ Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihi'l-kaşib*, 2/325.

¹⁵ Aslan Habibov, *İlk Dönem Şiî Tefsîr Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 68.

¹⁶ Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, 329.

¹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî (Kâzimiyye: Mektebetü'l-Haşd eş-Şa'bi, 2017), 1/5.

¹⁸ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 2017, 1/5.

Nitekim zikredildiği üzere kendisi Kütüb-i Erbaa' müelliflerinden Muhammed İbn Yakub el-Kuleynî'nin hocalarındandır. Muhammed b. Ali b. Mâcîlûyeh el-Kummî de onun bilinen öğrencileridir. Aynı zamanda Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) hocalarındandır. Nitekim Şeyh Sadûk, "*Men Lâ Yehduruhu'l-Fakîh*" adlı eserinde kendisinden rivâyette bulunmuştur.¹⁹

Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî'ye atfedilen tefsiri "*Tefsiru'l-Kummî*" olarak isimlendirilmiştir. Tefsire ayrıntılı bir şekilde bakıldığında bu eserin genel olarak Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan²⁰ yapılan rivâyetlerle tedvin edildiği anlaşılmaktadır. Bu tedvinin, Kummî'nin öğrencileri tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira tefsirde "Ali b. İbrahim hazretleri bu konuda hakkında şöyle dedi", "Ebû'l-Cârud şöyle dedi" gibi kullanımlara sık sık yer verilmiştir. Böylelikle bu tefsirin, çoğunlukla Kummî ve Ebû'l-Cârud'tan alınan yorum ve rivâyetlerden derlenen bir eser olduğu görülmektedir. Eserin ilk olarak ne zaman yazıldığı ya da derlendiğine dair net bir bilgiye rastlanılamamıştır. Doğrusu tefsirin ravisi Ebû'l-Fazl Abbâs b. Muhammed b. Musa b. Ca'fer hakkında bilgilere ulaşılamaması ve rivâyetlerin büyük ölçüde Ebu'l-Cârud'tan aktarılması tefsirin gerçekte Kummî'ye ait olup olmadığı tartışmasını²¹ doğurmaktadır.

Güncel haliyle iki farklı baskıdan oluşan bu tefsirden ilki hicrî 1387 miladî 1967 yılında Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî tarafından tashih edilip Necef Matbaası tarafından basılan ve iki ciltten oluşan eserdir. İkincisi ise hicrî 1438, miladî 2017 yılında Seyyid Muhammed Bâkır el-Muvahhid el-Ebtahî el-İsfahânî'nin gözetiminde, İmam el-Mehdî Müessesesi'nin tahkikiyle hazırlanan ve üç ciltten müteşekkil olan eserdir.

Tefsir mukaddimesinde dua ve salavatlara yer verilmiş, Kur'ân'ın yüceliğine dair rivâyetler aktarılmış, Hz. Ali'den aktarılan rivâyetlerle Kur'ân'ın anlaşılmasının önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Kur'ân'ın gerçek anlamda anlaşılabilmesinin Hz. Ali ve imamların takip edilmesiyle mümkün olacağı belirtilmektedir.²² Keza bu bölümde nasihmensuh, muhkem-müteşabih, âm-hâs, takdim-te'hir, muharref konuları; inkârcılar, Cehmiyye, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye vd. mezhepler ile mut'a, rec'at gibi konuları inkâr edenlerin aleyhinde olan cevapları; Ali ve imamları doğrudan muhatap alan ve onların faziletlerine dair bilgiler içeren; Kâim'in zuhuru, rec'atın varlığı hakkında haber veren âyetler ve yorumlar aktarılmıştır.

Mukaddime kısmında aktardığı rivâyetler, sunduğu bilgiler ve yaptığı yorumlarıyla Kummî'nin, Ahbârî öğretilere bağlı kaldığı anlaşılabilir. Kummî tefsiri, çoğunlukla rivâyetlerden/ahbârdan müteşekkil olduğundan rivâyet tefsiri olarak kabul

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali Tûsî, *Ricâlu't-Tûsî*, thk. Cevâdu'l-Kayyûmî İsfahânî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2009), 439.

²⁰ İmâmet konusundaki görüşleriyle Zeydî düşüncesinin şekillenmesine katkı sağlayanlardan biri olan Ebû'l-Cârud Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî (ö. 150/767) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Gökâl, "*Zeydiyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/328-331.

²¹ Emin, *et-Tefsir bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde's-Şîati*, 406; Ayâzî, *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*, 405-407.

²² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/18-23.

edilmelidir. Diğer yandan müellifin yer yer kendi görüşlerine de yer vermesi, eserin bir yönüyle dirâyet tefsiri de sayılabileceğini göstermektedir.

Tefsirin mukaddimesinde Kur'ân'ın muhtevası ve tefsir usûlü ile ilgili doğrudan Kummî'ye izafe edilen şu hususlar yer almaktadır: Kur'ân'da nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, âm-hâs, takdim-te'hir, münkatı'-ma'tuf, sebab-i nüzûl vd. konular; tahrif edilen harf veya kelimeler²³, Allah'ın indirdiğine aykırı olup sonradan eklenen âyetler/ibareler, lafzın umûmî mananın husûsî ya da lafzın husûsî mananın umûmî olduğu, te'villeri farklı yerde ya da bizzat kendisiyle beraber olan âyetler; ruhsat içeren hükümler; inkârcılar, zındıklar, putperestler, Seneviyye, Cehmiyye, Dehriyye, Mecûsî, Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye, kıyamet günü sonrasında cezayı inkâr eden bazı müslümanlar, Mi'rac, İsrâ, cennet, cehennem, mut'a, rec'at gibi konuları inkâr edenler, Allah'ın sıfatları hakkında şüpheye düşenlere karşı verilen reddiyeler; Allah'ın, emiru'l-mü'minin ve imamlar ile doğrudan muhatap olduğunu ve onların faziletlerini ihtiva eden, Kâim ile rec'atin hak oluşuna ve Allah'ın, imamlara vereceği desteği vadetmesine dair nâzil olan âyetler; İslam şeriatinin hükümleri, peygamberlerin doğumları, hayatı, şariatları, ümmetleri hakkında verilen bilgiler, muhtelif kıssalar zikredilmektedir.²⁴

Kummî tefsirinde takip edilen üç metot göze çarpar. O, öncelikle ayetleri ayet ile sonra Hz. Peygamber'in hadisleri ile sonunda da imamlardan aktarılan rivayetler ile tefsir etmektedir. Bunların yanı sıra Kummî'nin bazı âyetlerin tefsirinde kendi görüşlerini ifade ettiğini de görmekteyiz. Kummî, muhkem olarak nitelediği âyetler hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sıradaki âyetlere geçmektedir.²⁵ Bununla beraber bazı âyetlerin tefsirini çok kısa sayılabilecek açıklamalarla yapmış²⁶, surê ve âyetlerin mekkî-medenî oluşlarına dair hemen hemen hiç bilgi vermemiş, sebab-i nüzul rivayetlerine ise pek az değinmiştir. Yer yer bazı âyetler hakkında hiçbir açıklama ve yorum yapılmadan geçtiği de olmuştur.²⁷

Âyetleri tefsir ederken Kummî'nin en sık kullandığı yöntemlerden birisi de âyetlerde geçen kelimelerin arasına parantez açarak eklemelerde bulunmasıdır. Söz gelimi İsrâ sûresinin 4, 5, 6 ve 7. âyetlerini bu yöntemle şu şekilde tefsir etmiştir: "*Siz -yani falan,*

²³ Kummî tefsirinde Kur'ân âyetlerinin tahrif edildiğine dair söylemler bulunmaktadır. Söz gelimi Âl-i İmân 3/110. Âyeti olan "*Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah'a inanırsınız.*" ifadelerinin tahrif edildiği iddia edilir. Şöyle ki aktarılan rivayete göre bir gün Ebû Abdullah, bu âyeti okuyan birine "Emiru'l-mü'minin ile onun iki oğlu Hasan ve Hüseyin'i katleden bir topluluk mu en hayırlı ümmet olacak?" demiş, âyeti okuyan kişi kendisine "Ya nasıl inmiş ola ki bu âyet, ey Resulullah'ın evladı?" diye sorunca Ebû Abdullah tarafından "*Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı imamlarsınız.*" şeklinde indi bu âyet." cevabını almıştır. Rivayetin geçtiği yer için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/30. Diğer tahrif söylemi örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/967. Netice itibarıyla, Allah'ın indirdiğine muhalif olup aslında farklı olan âyetlerin şu anki mushafta mevcut olduğu ileri sürülmüştür.

²⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 24-50.

²⁵ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/233, 283, 285, 307; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/430, 448, 450; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/894.

²⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/335; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/961, 1059, 1061.

²⁷ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/80; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/541, 543, 546; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/447, 546, 641, 643.

falan²⁸ ve ikisinin arkadaşları- *ülkede iki kere bozgunculuk* -yani emiru'l-mü'minin ile ilgili olan ahdi bozacak- *yapacak ve -hilafeti ondan (Ali'den) alarak- açık zorbalıklar edeceksiniz. Onlardan birincisinin vâdesi gelince* -Cemel vak'ası kastediliyor-, *kuvvet ve şiddet sahibi olan kullarımızı -Ali ve ashabı- sizin üzerinize musallat ettik de onlar sizi yakalayabilmek -öldürmek- için evlerin aralarına bile girerek her tarafı didik didik edip araştırdılar. Bu, yerine getirilmesi gereken bir vaad idi. Sonra o istilacılara karşı -ehl-i beyt düşmanı Ümeyyeoğulları kastediliyor- size galibiyet ve zafer verdik, servet ve oğullarla -Hasan, Hüseyin ve Ali oğullarıyla- kuvvetlendirdik, sayınızı daha da çoğalttık. İyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, onu da kendi aleyhinize işlemiş olursunuz. Derken sonraki taşkınlığınızın vâdesi gelince, kederinizden suratlarınız asılsın -simsiyah olsun-, daha önce -Resulullah, emiru'l-mü'minin Ali ve ashabının- girdikleri gibi yine mescide girsinler ve istila ettikleri yeri mahvedip dursunlar diye başınıza yine düşmanlarımızı -Kâim ve arkadaşlarını kastediyor- musallat ederiz.*"²⁹

Kummî tefsirinde göze çarpan en önemli hususlardan biri de batınî yorumlara çok fazla yer verilmiş olmasıdır. Nitekim hiçbir karine yokken Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinin ve bu âyetlerde geçen kavramların Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve evlatlarına, onların hilafet sahibi ve imam oluşlarına; ehl-i beyte düşmanlık besleyip haklarını gasp ettiğini iddia ettikleri ilk üç halife ve diğer sahabilere, Ümeyyeoğullarının küfür ve dalalet üzerinde olduklarına işaret ettiği birçok yerde ifade edilmiştir.

Kummî tefsirinde geçen rivâyetler/ahbâr ve âyetlere getirilen yorumların referansları için muhtelif kaynaklar belirtilmiştir. Bu kaynakların ekseriyeti Kummî tefsirinden sonra kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bunlar, eserin dipnotlar bölümüne sonradan eklenmiştir. Kummî'nin, âyetleri tefsir ederken her şeyden önce Hz. Peygamber'in hadisleri ile Hz. Ali ve diğer imamların sözlerine dayandığı görülmektedir. Bunlar aktarılırken dayanak olmaları ve ahbârı pekiştirmeleri açısından esere sonradan eklenen bazı kaynaklar belirtilmiştir. Söz gelimi "*Bihâru'l-Envâr*"³⁰, "*el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'ân*"³¹, "*Tefsiru Nûri's-sekaleyn*"³² adlı eserler bunlar arasındadır. Bu kaynakların yanı sıra "*Te'vilu'l-âyât*"³³, "*Tefsiru'l-Ayyâşî*", "*Müstedrekü'l-vesâil*", "*Ğâyetü'l-meram*", "*el-îkazu fî'l-Hece'ati bi'l-burhâni 'ala'r-Ric'ati*", "*Mecma'ul-Bahreyn*", "*Lisânu'l-Arab*", "*İsbâtü'l-Hüdâ*", "*el-mevâki*", "*Sevâbu'l-a'mâl*", "*Hiletu'l-ebraz*", "*Tefsiru's-seyyârî*", "*el-*

²⁸ Buradaki "falan" ifadelerinden ilk üç halifeden birilerini kastetmektedir.

²⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/577.

³⁰ Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698) Şîi-İmâmî rivâyetlerin tamamını içine alacak tarzda hazırladığı Arapça derleme eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Öz, "*Bihâru'l-Envâr*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/139-141.

³¹ *Tefsiru'l-Burhan* olarak da bilinen bu eser Seyyid Haşim el-Bahrânî (ö. 1107/1695) tarafından Şîi/Ahbârî metotla yazılmış tefsirlerdendir.

³² 12. yüzyılın başlarında yaşayan Şîi bilgin Abdulali el-Huveyzî tarafından kaleme alınan bir hadis eseri olarak bilinmektedir.

³³ Tam ismi "*Te'vil'ül-Ayat'iz-Zâhirati fi Fedâilil-itrati et-Tâhirati*" olan bu eser Şerafeddin en-Neceffî tarafından yazılan Şîi bir tefsir sayılmaktadır.

*Kâfi*³⁴ eserlerinin de dipnotlarda belirtildiği, dolayısıyla kaynak olarak gösterildiği görülmektedir.

Bu eserde âyetler tefsir edilirken farklı kanallardan birçok rivâyet aktarılmıştır. Bunlardan bazılarının Hz. Peygamber'in sözleri olduğu ifade edilmiştir. Esere dâhil edilen bu hadis rivâyetlerinin kaynakları ve senetleri hakkında ekseriyetle bilgi verilmemiştir. Kaynakları belirtilen hadislerin ise genel olarak "*Bihâru'l-Envâr*", "*el-Burhan fî Tefsiri'l-Kur'ân*", "*Tefsiru Nûri's-sekaleyn*" adlı eserlerde geçtiği belirtilmektedir. Başvurulan bu eserlerin ekseriyetle Kummî'den çok sonraları kaleme alındığı açıktır. Muhakkik ve musahhihlerinin bu kaynakları esere sonradan dâhil ettikleri anlaşılmaktadır. Kummî'nin rivâyet ve yorumlarının dayandığı kaynakları göstermek ya da düşüncelerinin doğruluğunu pekiştirmek amacıyla böyle bir çalışmanın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Âyetlerin tefsirinde itimad edilen diğer rivâyetler ise on iki imamın sözlerinden meydana gelmektedir. Eser incelendiğinde kendilerinden en çok rivâyet aktarılan imamların Ebû Cafer Muhammed Bâkır ile Ebû Abdullah Cafer es-Sâdık olduğu görülecektir. Diğerleri ise başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin, Musa el-Kâzım b. Cafer, Rızâ Ebu'l-Hasan olduğu görülmektedir³⁵ ki bu isimler de İsnâaşeriyye mezhebinin kabul ettiği on iki imamdan altısıdır. Kalan dört imamdan rivâyetler aktarılmışsa da bunların azınlıkta olduğu görülecektir.

Kummî tefsirinde bu ravilerin rivâyetleri kimi yerde senetleriyle birlikte nakledilmiş kimi yerde ise senetleri belirtilmeksizin sadece imamların isimleri zikredilerek aktarılmıştır. Kimi yerde de "kâle's-sâdikîn/sâdiklar dedi ki" ifadesi kullanılarak rivâyetler zikredilmiş ancak "sâdiklar"ın kim olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Kummî, yaptığı alıntılarının bazılarını da "kâle ebî/ babam bu konuda şöyle dedi" diyerek aktarmış, bunun dışında bir kaynak ya da ravi ismi belirtmemiştir.

³⁴ Şîa mezhebi tarafından itibar edilen dört hadis kitabının ilki ve en önemlisi kabul edilen bu eserin tam adı "*el-Kâfi fî 'ilmi'd-dîn*"dir. Müellif, mukaddimesinde Hz. Peygamber'in ümmetine Allah'ın kitabı ile Ali b. Ebû Tâlib'i vasî olarak bıraktığını, imama itaat etmenin müslümanlara vazife olduğunu, dinî ilimlerin sadık imamlardan öğrenilebileceğini belirtmekte, Allah'ın emirlerine ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine uygun yaşamayı temin için bu kitabı kaleme aldığını belirtmektedir. Yirmi (veya otuz) yılda yazıldığı, 16.000 civarında hadis ihtiva ettiği belirtilen eserin iki ciltten oluşan, inançla ilgili el-Uşûl mine'l-Kâfi adlı birinci bölümü "el-akl ve'l-cehl, fazlû'l-ilm, tevâhîd, el-hücce, el-îmân ve'l-küfr, ed-duâ, fazlû (azametü)'l-Kur'ân ve el-aşere (el-muâşere)" adıyla sekiz bölüme ayrılmıştır. Bkz.: M. Cemal Sofuoğlu, "el-Kâfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/148.

³⁵ Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/124-152, 2/29-38, 3/44, 56, 94.

2. KUMMÎ TEFSİRİNDE ÂYETLERİN İMÂMET NAZARİYESİ ÇERÇEVESİNDE YORUMLANMASI

2.1. İmâm ve İmâmet Kavramlarının Tespiti

İmâm kavramı “kendisine uyulan kimse” anlamına gelmektedir.³⁶ İnsanların başında bulunan ve toplumun fertlerine yön gösteren kişiler imam diye anılmıştır. İmamın yönlendirip idare ettiği toplum ise ümmet adını almıştır. Dolayısıyla ümmetin idaresini üzerine alan kişiye “imam”, imamın üstlendiği göreve ise “imâmet” denilmiştir.

Hız. Peygamber’den sonra İslâm toplumunun idaresini üstlenen kişinin en yüksek görev ve makamını ifade eden imâmet kavramı kelâm, fıkıh ve tarih alanlarında farklı şekillerde ele alınmıştır. Kelâm ve fıkıh âlimleri, siyasî alanla ilgili görüşlerini çoğunlukla “imâmet” başlığı altında ele almışlardır. Tarihçiler ise ilk halife Hz. Ebû Bekir’den başlayıp Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam eden siyâsî ve dinî otoriteyi “hilâfet” kavramı ile ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre İmâmet ifadesi daha çok devlet başkanlığını, hilâfet ise fiilî yetkiyi karşılamaktadır.³⁷

Şîi anlayışta imâmet nazariyesi hilâfet kavramını da kapsamaktadır. Zira Şîa’ya göre imâmet sadece dünyevî otorite yönüyle değil hem cismanî hem ruhanî yetkiler bakımından nübüvvetin devamı olan bir kurumu ifade etmektedir.³⁸ Binaenaleyh imâmet yetkisi nas ile tayin edilir. Bu kurama göre din, bunu inkâr etmenin esas itibarıyla Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberlik iddiasını inkâr etmekle eşdeğer olduğunu hükme bağlamıştır. Bunun sonucunda imâmetin ilâhî mahiyetini inkâr etme durumu ortaya çıkar ve dolayısıyla onu inkâr eden kişi kâfir sayılır.³⁹

Şîi tanıma göre göre imâmet “Bir şahsın insanların din ve dünya ile alakalı bütün işlerinin yönetimini üstlenmesidir.”⁴⁰ Nitekim Şîi Bağdat ekolü imâmeti, Hz. Peygamber’in teşri alanındaki halefin makamı ve insan toplumu üzerindeki genel liderliği çerçevesinde ele alır.⁴¹ Şîi anlayışta imâmet, peygamberlerin makamının devamı olup hükümlerin uygulanması, cezâların belirlenmesi, şeriatın muhafazası ve toplumun idare edildiği otoritedir.⁴² İmâmet makamındaki imamın hem dinî hem siyâsî alanlarda bunun gibi

³⁶ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. (Kahire: Dârü’l-Me’arif, 2016), 1/133.

³⁷ Mustafa Öz - Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

³⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdurrahman İbn Kubbe, *el-İnsâf*, thk. Ali Ekber Ğıfârî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1979), 134.

³⁹ Konu hakkındaki görüşler için bkz.: Muhammed Hâdî Furkânî, “Bâzhâniye İmâmet Der Endîşeye Nevbahtiyân ve Mu’teziliyâne Şîaşode Bâ Tekid Ber Ârâye İbn Kubbe Râzî”, *Pejûheşîye İmâmet Pejûhî* 10/2 (2021), 95; Hüseyin Zamur, *Şîi Teopolitiğin Tefsire Yansımaları -İlk Üç Halife Bağlamında-*, ed. Abdullah Temizkan (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 34-47.

⁴⁰ Muhammed Hüseyin Faryâb, *Ma’nâ ve Çîstiye İmâmet Der Kur’an, Sünnet ve Âsâr-ı Mütekellimân* (Kum: Müessese-i Âmûzeşî ve Pejûheşîye İmâm Humeynî, 2012), 396.

⁴¹ Seyyid Muhammed Âlemî, “Berresîye Tarife İmâmet Der Medrese-i Bağdât”, *Fasılname-i İmâmet Pejûhî* 4/4 (2014), 40.

⁴² Muhammed b. Muhammed Müfid, *Evâilü’l-makâlât* (Kum: Kangareh Şeyh Müfid, 1992), 65.

birtakım görevleri vardır. İnsanlar arası ilişkileri düzene sokmak, var olan ihtilafları çözmek, toplumun birliğini sağlamak da bu görevlerden bazısıdır.⁴³

Şiî tefsirlerde imâmet nazariyesinde başat rol oynayan imamlardan sıkça bahsedilmektedir. Özellikle rivayet ekolünü benimseyen Ahbârî temelli tefsirlerde bu durum oldukça barizdir. Âyetlerde geçen bazı ibarelerin imam-eimme/imamlar kavramlarıyla açıklanması metodu Kummî tefsirinde de hâkimdir. Bu metod, tefsirdeki âyet yorumlarına ciddi ölçüde yansımıştır.

Kummî tefsirindeki âyet yorumlarına etki eden bu anlayış, on iki imamın tespiti ile imâmet mevkisine lâyük olanların bizzat imamlar olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle imâm-eimme/imamlar ifadelerinin âyet tefsirlerinde geçtiği yerlere değinmek makalenin amacını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

2.2. Kummî Tefsirinde İmâmet Hakkı

Kummî'nin tefsirinde imâmet nazariyesinin ispatına odaklanıldığından birçok âyet bu bağlamda değerlendirilmiş, amaca uygun gelen rivâyetler bolca aktarılmıştır. Kummî tefsirinde, imâmet ve imâmetin gerçek sahipleri olan imamlar ile ilişkilendirilen âyetler ve bu âyetlerin tefsirleri konunun anlaşılmasını sağlayacaktır. Kummî tefsirinde imametle ilişkilendirilen âyetler oldukça çoktur. Bu nedenle konuyla ilgili örnekleri vermek yerinde olacaktır.

Söz gelimi Fatiha sûresinin 6. âyetinde geçen *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi doğru yola ilet!” ifadesindeki “sırat ve müstakim” kelimelerinden “imamın bilgisi”nin ya da “emiru’l-mü’minin olan Hz. Ali ve onun bilgisi”nin kastedildiği iddia edilmiştir.⁴⁴ Aynı sûrenin 7. âyetinde geçen *الصَّالِّينَ* “*dâllin/dalâlete saptmışların*” ifadesinin de “imam hakkında şüpheye düşenler” anlamına geldiği söylenmiştir.⁴⁵ Sair Sünnî veya Şiî tefsirlerde ise bu iki kavramdan “Allah’a giden yol”⁴⁶, “Kur’ân veya iman”⁴⁷, “İslam”⁴⁸, “mü’minlerin girdiği hak yol”⁴⁹ anlamları kastedilmektedir.

Mukatta’ harfleriyle başlayan Bakara sûresindeki “elif lâm mim” harflerinin Hz. Peygamber ile İmam Ali’ye işaret ettiği vurgulanmış; bunun bilincinde olup bu harflerle

⁴³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Abdurrahman İbn Kubbe, *Nakzu’l-eşhâd*, thk. Ali Ekber Ğifârî (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1995), 111-118.

⁴⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/53.

⁴⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/54.

⁴⁶ Ebu’l-Fidâ İsmail b.-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm* (Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2002), 1/108; Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân* (Kum, 1992), 1/130, 131.

⁴⁷ Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkindî Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dâru’l-Mîzan, 2005), 1/22.

⁴⁸ Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl ve ’uyûni’l-ekâvil fi vüçûhi’t-te’vil*, thk. Halil Me’mun Şiha (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2009), 29.

⁴⁹ Ebu Said Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî Beydâvî, *Envaru’t-tenzîl ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2002), 1/16.

duâ edildiği zaman duaların kesin olarak kabul edileceği zikredilmiştir.⁵⁰ 2. âyet olan ذَٰلِكَ الدِّينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Müttakîler için yol göstericidir” ifadesindeki “kitab” kavramının doğrudan İmam Ali’ye; “müttakîler” kavramının da Şîa’ya işaret ettiği iddia edilmiştir.⁵¹ Bu örneklerle Ahbârî metot ile âyetlerin tefsir edilerek imâmet anlayışının temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sünnî tefsirlere göre bu âyetteki “kitab” kelimesi Kur’ân’a; “müttakî” kavramı da Allah’a karşı gelmekten sakınan mü’minlere delalet etmektedir.⁵²

Aynı şekilde Kummî tefsirinde الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ “Bu fâsiklar o kimselerdir ki, Allah’a kesin bir söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, kurulmasını istediği bağları koparır ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte bu kimseler ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁵³ âyetinde geçen “kesin söz/misak” ifadesinin imâmet makamının başındaki Ali’ye; “kurulması istenen bağlar” ifadesinin ise emiru’l-mü’minin ile imamlar arasındaki bağa işaret ettiği ifade edilmiştir.⁵⁴ Farklı tefsir kaynaklarında bu âyetin, elest bezminde⁵⁵ Allah’a verdikleri ahdi/sözü bozan fâsiklar ya da kâfirler hakkında indirildiği ifade edilmektedir. Zira onlar bu sözlerini bozmakla Allah’a ve Peygamberlere muhalefet etmişlerdir.⁵⁶

Yine Bakara sûresinin 256. âyeti olan لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ “Artık kim tağutu reddedip Allah’a iman ederse, artık o, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa tutunmuştur.” ifadesindeki “kulp”tan kastın “velâyet, emiru’l-mü’minin Hz. Ali ve ondan sonraki imamlar” olduğu belirtilerek imâmetin kendilerinde olduğu savunulmuştur.⁵⁷ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ “Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasib edilmişse, gerçekten de ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak tam akıllı

⁵⁰ Bir başka yerde de mukatta' harflerinin Hz. Peygamber ve İmam tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/927.

⁵¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/55.

⁵² Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir Taberî, *Tefsiru't-Taberî, câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'an*, thk. Mahmud Muhammed Şakir - Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, ts.), 1/225-233; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, sad. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008), 1/168-173.

⁵³ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, thk. İsmail Derin, haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/27.

⁵⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/62.

⁵⁵ Bu terkipteki “elest” kelimesi A'râf sûresinin 172. âyetinden alınmıştır. Bu âyette, geçmişte Allah'ın Âdemoğullarından yani onların sırtlarından zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” diye hitap ettiği, onların da “evet” dedikleri ifade edilmiştir. Allah'la insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye “misâk”, “kâlû belâ”, “ahid”, “belâ ahdi”, “rûz-i elest”, “bezm-i ezel” ve “bezm-i elest” gibi çeşitli adlar verilmiştir. Detay için bkz.: Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1962), 6/107.

⁵⁶ Ebû Leys Nasr b.-i Muhammed Semerkandî, *Tefsiru's-Semerkandî-Bahru'l-ulûm*, thk. Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/105; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b.-i Mes'ud b.-i Muhammed el-Ferrâ Begavî, *Muhtasarü tefsiri'l-Begavî, meâlimu't-tenzîl*, ed. Abdullah İbn Ahmed (Riyad: Dâru's-Selâm, ts.), 23-24.

⁵⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/128.

olanlar gerçekleri anlar ve düşünürler.”⁵⁸ âyetindeki “çok hayır” ifadesinin de emiru’l-mü’minin ile imamların marifetine delalet ettiği ifade edilmiştir.⁵⁹

Âl-i imrân sûresinin 110. âyet meâli olan “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.” ifadesindeki “ümme” kavramının aslında “imamlar” olduğu iddia edilmiştir. Zira Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i şehid edenler “en hayırlı ümmet” sıfatıyla nitelenemezler. Böylelikle imamlar, âyetin de ifadesiyle iyiliği emreder, kötülükten menederler.⁶⁰ Taberî, bu âyet hakkında farklı tefsir rivayetleri bulunduğunu ileri sürmüş ve eserinde şu sözleri sarf etmiştir: “‘En hayırlı ümmet’ ifadesinin Resulullah aleyhisselam ile Mekke’den Medine’ye hicret edenler hakkında olduğu aktarılmıştır. Diğer bir rivâyete göre Mekke’den Medine’ye hicret edenler hakkındadır. Farklı bir rivâyete göre ise Hz. Ömer bu âyetin, sahabîler hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.”⁶¹

Nisâ sûresinde geçen *فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا* “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!”⁶² âyetinde ifade edilen asıl anlamın “on iki imamdan her birinin şahit olarak getirileceği ve Hz. Peygamber’in de bu imamlara şahit olacağı gün” olduğu iddia edilmiştir.⁶³ Yine aynı sûredeki “Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar “cibt”e ve “tâğût”a inanıyorlar. İnkâr edenler için de ‘Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır’ diyorlar. Onlar, Allah’ın lânet ettiği kimselerdir. Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların hükümranlıkta bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler. Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümranlık da vermiştik.”⁶⁴ âyet meâllerinin imamlar ile ehl-i beytin haklarını gasp edenler⁶⁵ hakkında indiği iddia edilmiştir. Böylelikle Kummî tefsirinde, Hz. Ali’den

⁵⁸ Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Bakara 2/269.

⁵⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/138.

⁶⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/164.

⁶¹ Taberî, *Tefsiru’t-Taberî, câmi’u’l-beyân ’an te’vili’l-Kur’an*, 7/101.

⁶² Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nisâ 4/41.

⁶³ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/203. Semerkandî ve Tûsî bu âyetteki “şahit” ifadesinin, ümmetlerin peygamberlerine raci olduğunu belirtmektedirler. Bkz.: Semerkandî, *Tefsiru’s-Semerkandî-Bahru’l-ulûm*, 1/355; Şeyhu’t-Tâife Ebû Ca’fer Muhammed İbn-i Hasan Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’an*, thk. Ahmet Habib Kasîr Âmilî (Beyrut: İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 3/201.

⁶⁴ Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nisâ 4/51-54.

⁶⁵ Kummî tefsirinin birçok yerinde ehl-i beytin haklarını gasp edenlerin Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer olduğu iddia edilmiştir: Örnek yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/556; Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 3/883, 834, 975, 984, 1007, 1170.

önceki halifeleri cibt ile tağuta⁶⁶ inanmakla ve Allah'ın imamlara verdiği hilafet makamını haset etmekle itham edilmiştir.⁶⁷

Cehenneme girme sebeplerinden birinin imamları/imâmeti inkâr etmek olduğunu belirten Kummî, Nisâ sûresinin 56. âyet meâli olan “Şüphesiz ki âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” ifadesindeki “âyetler” kelimesiyle Hz. Ali ile imamların kastedildiğini iddia etmiştir. Devamında gelen إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا بِصِيرًا “Şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.”⁶⁸ âyetinin imamlara hitap ettiği ve kendilerine bu yönde öğütler verildiği belirtilmiştir.⁶⁹ 69. âyette⁷⁰ de “nebiyyîn” den kastın Hz. Peygamber, “sıddikîn” den kastın Hz. Ali; “şühedâ”dan kastın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; “salihîn” den kastın imamlar; “refik”ten kastın da son imam olan Kâim olduğu ileri sürülmüştür.⁷¹ 100. âyet meâlindeki “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gideceği çok yer de bulur, genişlik de bulur.” ifadesi “Kim imam ile beraber cihad ederse” olarak tefsir edilmiştir.⁷² Yine “âyetler” kavramından kastın “imamlar” olduğuna dair delil gösterilen âyetlerden birisi وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَعَدُّوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا “Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) 'Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz' diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.”⁷³ âyetidir.⁷⁴ Böylelikle imamların ve dolayısıyla imâmetin inkâr edilmesinin cehenneme girmeye sebep olacağı tekrar zikredilmiştir.⁷⁵

Nisa sûresinin 174. Âyet meâli olan “Ey insanlar! Size Rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.” ifadesindeki “nur” kavramı “emiru'l-mü'minin Ali'nin imâmet makamı” olarak tefsir edilmiştir.⁷⁶ Diğer tefsir kaynaklarında ise bu kavramın

⁶⁶ "Cibt" kavramı "put, kâhin"; "tağut" kavramı da "sapkınlık, batıl, şeytan" gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/100.

⁶⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/206. Kummî burada, âyetleri tefsir ederken haset edilenler ile İbrahim'in ehlinden kastın yine “imamlar” olduğunu ileri sürmüştür.

⁶⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/58.

⁶⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/207.

⁷⁰ “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.” *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/69.

⁷¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/209.

⁷² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/219.

⁷³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nisâ 4/140.

⁷⁴ Benzer tefsir örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/441, 747, 749; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/ 880, 901, 907, 909, 955, 965, 1077.

⁷⁵ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/229.

⁷⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/234.

“Kur’ân”⁷⁷ ya da “Hz. Peygamber ve risaleti”⁷⁸ anlamlarına işaret ettiği belirtilmiştir. Mezkûr âyetin devamındaki *فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَقَضَلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ* “Allah’a iman edip ona sınımsız sarılanları ise O, kendisinden bir rahmet ve lütfâ kavuşturur ve onları kendisine varan doğru bir yola ulaştıracaktır.”⁷⁹ âyetinde de bahsedilenlerin Hz. Ali ile imamların velâyetine iman eden kişiler olduğu zikredilmiştir.⁸⁰

Maide sûresinin 15. âyetinde⁸¹ geçen *فَإِنَّ كِتَابَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ* “İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir.” ifadesindeki “nûr” kavramından maksadın nebî, emiru’l-mü’minin ve diğer imamlar olduğu ifade edilmiştir.⁸² Sair tefsir kaynaklarında “nûr” kavramının “Kur’ân” olduğu belirtilmiştir.⁸³ Aynı sûrenin 35. âyet meâlî olan “Ey iman edenler! Allah’a karşı takvalı olun! O’na yaklaştırmaya vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.” beyanındaki aranan “vesile”nin “imamlar” olduğu belirtilmiştir.⁸⁴ Diğer kaynaklara bakıldığında ise mezkûr âyette geçen “vesile” kavramının “Allah’a itaat etmek”, “O’nun razı olacağı davranışlarda bulunmak”⁸⁵, “yasaklanan şeyleri terk etmek”, böylelikle “O’na olan yakınlığı arttırmak”⁸⁶ anlamlarına geldiği zikredilmiştir.

Kummî, Maide sûresinin 116⁸⁷ ve 119.⁸⁸ âyetlerinin tefsirinde kıyamet gününde Hz. Peygamber, Hz. Ali ve insanların hallerinden bahsetmektedir. Mahşer alanında Allah’ın Hz. Peygamber’e “Kendinden sonra insanlara doğru yolu gösterip onları idare edecek, Kitab’ımı açıklayacak, ihtilaf edilen konuları açığa kavuşturacak bir halife bıraktın mı?” sorusunu soracağını ve Hz. Peygamber’den şu cevabı alacağını ifade etmiştir: “Evet Allah’ım! Onlara halifem olarak kardeşim, vezirim, vasim, ümmetin en hayırlısı olan

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 4/125; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzil ve ’uyûni’l-ekâvil fi vücihi’t-te’vil*, 275; Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 5/154.

⁷⁸ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 5/154.

⁷⁹ *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, en-Nisâ 4/175.

⁸⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/234.

⁸¹ “Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir.”

⁸² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/242.

⁸³ Beydâvî, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî*, 1/262; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/922; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2012), 1/282.

⁸⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/247.

⁸⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/948.

⁸⁶ Beydâvî, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-tevil*, *tefsiru’l-Beydâvî*, 1/268.

⁸⁷ *وَأَذَّ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ الْهَيْبِ مِنْ نُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* “Allah: ‘Ey Meryem oğlu İsa!’ Sen mi insanlara ‘Beni ve annemi Allah’tan başka olacak şekilde iki tanrı edinin’ dedin? Sorguladığı vakit o şöyle diyecek: ‘Hâşa! Sen ortaktan ve her türlü noksandan münezzehsin Ya Rabbî! Hakkım olmayan bir şeyi söylemem doğru olmaz, bana yakışmaz.’ ‘Hem söylediysem malûmumdur elbet. Benim varlığında olan her şeyi Sen bilirsin, ama ben Sen’in Zatında olanı bilemem. Gayb olan her şeyi hakkıyla bilen ancak Sen’sin.’” *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, el-Mâide 5/116.

⁸⁸ *قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ* “Bunlardan sonra Allah buyurur ki: “Bu gün o gündür ki, doğruların doğruluğu kendilerine fayda verir. Onlara içinden olmaklar akan cennetler var. Orada daimî kalırlar. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte büyük başarı ve mutluluk budur!” *Kur’ân-ı Kerim Meâlî*, el-Mâide 5/119.

Ali'yi tayin ettim. İnsanlara ona itaat etme emrini verdim. Onu kıyamete kadar kendisine uyulacak bir imam kıldım.” Devamında sırasıyla Hz. Ali ile diğer imamların çağrılacağı ve kendilerine aynı soruların sorulacağı belirtilmiştir.⁸⁹ Bu yorumlar da Kummî'nin, imamların varlığı ve mevkileri konusundaki düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır. Böylece imâmetin ehl-i beyt imamlarına âit olduğunu açıkladığı âyet ve aktardığı hadislerle savunmaktadır.

Kummî tefsirinde bir başka yerde “*Rabbinin kelimesi doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”⁹⁰ âyet meâlinde geçen كَلِمَتُ / “kelimetü” kavramının İmâm'a işaret ettiği iddia edilmiştir. Buna göre Allah, İmâm'ı anne karnında yaratmayı murad ettiğinde İmâm'ın sağ omzunda bu âyet de yazılmaktaydı.⁹¹ Ardından gelen وَإِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَبْغُوكُمْ إِلَّا الظَّلْمَ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ “*Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırılar. Onlar sadece zanna uyarlar ve onlar ancak yalan uyduruyorlar.*”⁹² âyetinin ise Hz. Peygamber'e hitaben “Seni imam konusunda yanıltacaklar!” anlamına geldiği belirtilmiştir.⁹³ 153. âyette geçen وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصِيكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “*İşte bu, benim dosdoğru yolum.*” ifadesindeki “sırâtî müstakîmen/dosdoğru yolum” söyleminden kastın da imam olduğu söylenmiştir.⁹⁴

Kummî tefsirinde A'raf sûresinin 172. âyeti⁹⁵ hakkında oldukça iddialı bir te'vile girişilmiştir. Burada geçen “sözün” Allah'ın rubûbiyetini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini, Emiru'l-mü'minin Ali'nin ve imamların imâmetini⁹⁶ ikrar etmeye dair verildiği iddia edilmektedir. Buradan hareketle أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” ifadesiyle Allah'ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Muhammed de sizin

⁸⁹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/281.

⁹⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/115.

⁹¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/311. Âyetlerde geçen "kelimetü" ibaresine yapılan benzer tefsir örnekleri için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/387. Keza Enfâl sûresinin 7. âyetinde geçen وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ “*Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.*” ifadesindeki “sözler/kelime” kelimesi “imamlar” şeklinde te'vil edilmiştir. Ayrıca bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/947. Müfessirlerden Zemahşerî'ye göre “kelimetü” kavramı “Allah'ın bildirdiği, emredip vadettiği her şey”; Tabatabâî'ye göre ise “İslâmî davet, nübüvvet, Kur'an” anlamlarını haizdir. Bkz.: Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 343; Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, 7/339.

⁹² *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-En'am 6/116.

⁹³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/217-218.

⁹⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/326.

⁹⁵ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ “*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz.*” *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-A'râf 7/172.

⁹⁶ Kummî tefsirinde “imâmet” kelimesinin doğrudan geçtiği diğer yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/809, 936, 937, 965, 969, 977, 1144. Şûrâ sûresinin 28. âyeti olan “*O, bu sözü hakka dönsünler diye, gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı.*” ifadesindeki “söz” kelimesinin imâmete delâlet ettiği sayfa 936'da geçmektedir.

peygamberiniz, Ali imâmınız, ardından gelen imamlar da imamlarınız değil mi?” sorularını kastettiği ileri sürülmüştür.⁹⁷

Tevbe sûresinin 112. âyetinin⁹⁸ tamamıyla imamlar hakkında nâzil olduğu ileri sürülmüş, ardından gelen âyette⁹⁹ nitelenenlerin sadece imamlar olabileceği belirtilerek bu düşünce pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁰ Yapılan bu tefsire ilave olarak imamlarla beraber cihada çıkmamanın hac ibadetinden daha faziletli olduğu da vurgulanmıştır.¹⁰¹

Aynı sûrenin 119. âyeti olan *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “Ey iman edenler! Allah’a karşı takvalı olun ve doğrularla beraber olun.” ifadesindeki “doğrular/sâdiklar”ın da imamlar olduğu söylenmiştir.¹⁰² Savaş esnasında bazı kimselerin ikâmet ettikleri yerde kalıp ilim ile meşgul olmalarını salık veren ve mezkûr sûrenin 122. âyetinde¹⁰³ geçen ifadeler hakkında ise şu yorum yapılmıştır: “Mü’minlere bir imamın vefat haberi ulaştığında her beldeden bir topluluk harekete geçmeli; diğer insanlar beklemelidir. Zira Allah, her insana imam hakkında bilgi sahibi olma ya da diğerlerine bu konuda meydana gelen gelişmeleri haber verme sorumluluğunu yüklememiştir. Bilakis halkın içinden olan bazı gruplar imam ile ilgili bilinmesi gerekenleri diğer insanlara ulaştırmakla yükümlüdürler.”¹⁰⁴ Kummî, imâmet teorisinin etkisiyle herhangi olumsuz bir hadiseye karşı imamların ve vekillerinin haklarını koruma amacı gütmüş, bu âyeti de görüşüne referans kılmıştır.

Kummî’ye göre *وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ* “İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonrasında ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di”.¹⁰⁵ âyetinde asıl anlatılmak istenen “Allah’ın bu ihtilafın farkında olduğu, bu sebeple insanlara peygamberler ile imamlar gönderdiği, imâmet olmasaydı ihtilafa düşen herkesin helak olacağı”dır.¹⁰⁶ Aynı sûrenin 53. âyetinin “‘O gerçek midir?’” diye senden haber soruyorlar. De ki: ‘Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz âciz kılacak değilsiniz.’” beyanında “O gerçek midir?” soru cümlesindeki O/huve zamiriyle İmâm’a

⁹⁷ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 1/359.

⁹⁸ النَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِلُونَ السَّائِحُونَ الرَّاجِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ “Tevbe edip ibadet edenler, hamededenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûya varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın sınırlarını gözetener; işte o müminleri müjdele!” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/112.

⁹⁹ “Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/113.

¹⁰⁰ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/437.

¹⁰¹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/438.

¹⁰² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/439.

¹⁰³ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ “Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinî konularda yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen toplulukları uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tevbe 9/122.

¹⁰⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/439.

¹⁰⁵ *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/19.

¹⁰⁶ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/443.

işaret edildiği yönünde tevil yapılmaktadır.¹⁰⁷ Bu bakış açısına göre o dönem Mekke halkının sormak ve hakkında bilgi almak istedikleri gerçek, Ali'dir; buna binaen onun/İmâm'ın hak olduğuna delil olacak mahiyetteki bu âyetin nâzil olduğu iddia edilmiştir. Sair tefsirlere bakıldığında ise buradaki o/huve zamirinin "azab"a delâlet ettiği ifade edilmektedir.¹⁰⁸

Aynı sûrenin 64. âyetinde¹⁰⁹ geçen "Allah'ın sözlerinde/kelîmâtihî" ifadesinin doğrudan "imâmet"e delâlet edildiği söylenmiş ve buna "İmâmette değişme yoktur." anlamı yüklenmiştir.¹¹⁰ Zuhruf sûresinde geçen *وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* "O, hakka dönsünler diye bu sözü gelecek nesillere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı"¹¹¹ âyetinin de buna delil olduğu ifade edilmiştir. Zira imamlar bu miras vesilesiyle dünyaya geri döneceklerdir. Dolayısıyla Kummîye göre bu âyette geçen "kelimeten" kavramı doğrudan imâmete/imamlara işaret etmektedir.¹¹² Yine Yûnus sûresinin 101. âyetinde¹¹³ geçen "el-âyâtu/âyetler" teriminin imâmlara; "en-nûzur" teriminin de peygamberlere işaret ettiği iddia edilmiştir.¹¹⁴ Böylelikle imamların, imâmetin gerektirdiği görev ve makam bakımından sürekli peygamberlerle birlikte zikredildiği ve te'villerin bu yönde yapıldığı görülmektedir.

Hûd sûresinin 18. âyetinde¹¹⁵ vârid olan "şâhitler" kavramının "imamlar"a delâlet ettiği şeklinde yorumu göze çarpmaktadır. Buna göre imamlar, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ailesine zulmedenlerin "Rablerine karşı yalan söyleyenler" olduğuna dair şahitlik yapacaklardır.¹¹⁶ Ardından gelen *الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيُبِغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ* "Onlar (insanları) Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Bunun üstüne onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir."¹¹⁷ âyetindeki *سَبِيلِ اللَّهِ*/Allah yolu tamlamasının ise "imâmet" anlamını haiz olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Kummî'ye göre âyetin siyakı gereğince imâmet tahrif edilmiştir.¹¹⁸

¹⁰⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/447.

¹⁰⁸ Tabatabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 10/71; Beydâvî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-tevil, tefsiru'l-Beydâvî*, 1/439; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/68.

¹⁰⁹ *لَهُمُ النَّبِيُّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْقَوْلُ الْعَظِيمُ* "Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; öyleyse bilin ki en büyük kazanç budur." *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûnus 10/64.

¹¹⁰ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/449.

¹¹¹ Zuhruf, 43/28.

¹¹² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/947.

¹¹³ *قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ* "De ki: 'Göklerde ve yerde neler var, bir bakın!' Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz".

¹¹⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/459.

¹¹⁵ *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَّبُوا عَلَى رَبِّهِمْ آلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ* "Allah hakkında yalan yanlış şeyler düzenden daha zalim kim olabilir! Onlar rablerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar rablerine asılsız şeyler isnat edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!"

¹¹⁶ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/466.

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hûd 12/19.

¹¹⁸ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/466.

Ra'd sûresinin 7. âyeti olan “*İnkâr edenler, ‘Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!’ diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*” beyanındaki uyarıcı/münzir vasfının Hz. Peygamber’e; yol gösteren/hâdin vasfının ise “emîru’l-müminîn” ve ondan sonra gelen “imamlara” işaret ettiği ileri sürülmüştür. Zira Kummî’ye göre her zamanın bir yol gösterici imâmı vardır. Görüldüğü üzere bu âyet her asırda bir imâm olması ve yeryüzünün imamsız kalmaması gerektiğini imâmet fikri çerçevesinde yorumlanmıştır.¹¹⁹

Keza 23. ve 24.¹²⁰ âyetlerin de imamlar ve Şîa hakkında nâzil olduğu iddia edilmiştir. Zira -yapılan yoruma göre- Şîa, birçok şeye karşı sabır ve sebat göstermiş, bundan dolayı da bu vaatlerin muhatabıdır.¹²¹ “*Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ın zikriyle huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.*”¹²² âyet meâlindeki “inananlar”ın “Şîa”, “Allah’ın zikri/bi’zikirillahi” ifadesinin de “imamlar” olduğu şeklinde yorum yapılmıştır. Binaenaleyh kalpler, ancak imâmet ve imamlar ile mutmain olabilecektir.¹²³

Kummî tefsirinin geneline bakıldığında bazı âyet ve kavramların teşbih yoluyla/batınî yorumlarla tefsir edilmesine sıklıkla rastlanabilmektedir. Söz gelimi İbrahim sûresinin 1. âyetinde¹²⁴ geçen “yol/sırat” kavramının “imamların imâmeti” anlamına geldiği iddia edilmiştir. Zira bu görüşe göre Allah’ın yolu, imâmet yolu anlamına gelir.¹²⁵

Aynı sûrede geçen *كَلِمَةً طَيِّبَةً* / güzel söz ibaresini bir ağaç tasviriyle anlatan 24. âyete¹²⁶ de bu minvalde te’viller yapılmıştır. Öyle ki bahsi edilen “ağaç” Allah’ın Resûlü’ne, “ağacın kökü” Benî Hâşim soyuna, gövdesi Hz. Ali’ye, dalı Hz. Fâtıma’ya, meyveleri Ali ve Fâtıma soyundan gelen imamlara, yaprakları ise şîalarına/taftarlarına delâlet etmektedir.¹²⁷ “Ağacın her zaman meyve verebilmesi” ifadesi de “imamların

¹¹⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/511. İlk dönem şîi müfessirlerinden Tûsî, bu âyette geçen “*Her kavim için de bir yol gösteren vardır.*” ifadesindeki “yol gösteren/hâdi” ibaresini beş farklı vecihle tefsir etmiştir. Birinci olarak bu ibarenin “davetçi”, ikinci olarak “her ümmetin peygamberi”, üçüncü olarak “Allah”, dördüncü olarak “Muhammed”, beşinci olarak da “her asırda gelen, masum imamlar” anlamlarına geldiğine dair rivâyetler aktarıp fikirlerini öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri’l-Kur’an*, 6/231-232.

¹²⁰ *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ الرَّجَاءُ إِذْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْبُكَرَةَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* (23) “*İşte o güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâıyk olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler ‘Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığımız sonuç ne güzel oldu!’ diyerek her kapıdan onların yanına girerler.*” *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, er-Ra’d 13/23-24.

¹²¹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/518.

¹²² Ra’d, 13/28.

¹²³ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/518.

¹²⁴ *الرَّ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* “*Elif-lâm-râ. Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye en çok lâıyk olan Allah’ın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz kitaptır.*”

¹²⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/523.

¹²⁶ *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ صَرَّبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ* “*Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.*”

¹²⁷ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/526. Mâtürîdî, tefsirinde 24. âyette geçen “ağaç” kelimesinin Kur’ân, iman ya da tevhide delalet ettiğini söylemektedir. Zira Kur’ân, kökü sağlam, dalları ise bütün insanlığa

şialarına/taraftarlarına her hac ve umre esnasında helal ve haramlar konusunda fetva verebilmeleri” şeklinde te’vil edilmiştir.¹²⁸

Nahl sûresinin 27. âyetinde¹²⁹ geçen الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ “Kendilerine ilim verilenler”in imamlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddiaya göre imamlar düşmanlarına “Ortaklarınız ve dünya hayatında tâbi olduklarınız nerede?” sorusunu soracaklardır.¹³⁰ Kummî, aynı sûrenin 83. âyeti olan يَعْرفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ تَمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ “Onlar, Allah’ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir.” ifadesindeki “nimet” kavramının yine “imamlar”a delalet ettiğini söylemektedir. Ayrıca imamların Allah’ın nimeti olduğuna İbrahim sûresinin 28. âyetini¹³¹ delil olarak göstermektedir.¹³² Bu düşünceye göre imamların imametini kabul etmemenin küfre sebep olduğu anlatılmaktadır.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤَدُّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ “Günü geldiğinde o vakit her ümmetten birer şahit getiririz. Artık ne o kâfirlere konuşmaları için izin verilir, ne de özür dileme imkânı bırakılacak.”¹³³ âyeti de yine Kummî tarafından şöyle tefsir edilmiştir: “Bu âyet fehvasınca her zamanın ve her ümmetin birer imâmı vardır. Her ümmet de imâmıyla beraber haşrolunacaktır. Aynı sûrenin 89. âyetinde geçen ‘her ümmetten birer şahit getireceğimiz gün’ ifadesinden de ‘her imâmı kendi ümmetlerine şahit kılacağımız gün’ anlamı kastedilmiştir. Âyetin devamında ise insanlara şahitlik yapan imamlara bizzat Hz. Peygamber’in şahit olacağına dair işaretler vardır.”¹³⁴ Farklı şîi tefsir kaynaklarında ise “her ümmetten getirilen şahitler” ifadesinden, “her ümmet

uzanan, hikmet dolu bir kitaptır. 25. âyetin de ifade ettiği üzere iman ve tevhid, mü'minlere her zaman salih ameller kazandırır. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/488-489. Bu minvalde tefsire başvuran müfessirlerden bir diğeri de Tûsî'dir. Bkz.: Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an*, 6/292-293.

¹²⁸ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/526.

¹²⁹ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَقُولُ آيْنَ شُرَكَائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ “Kıyamet gününde Allah onları rezil eder ve şöyle der: ‘Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?’ Kendilerine ilim verilmiş olanlar, ‘Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!’ derler.”

¹³⁰ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/549.

¹³¹ أَلَمْ نَرِ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْآبِرَاتِ “Allah’ın lütfettiği nimete nankörlük edip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, (cehenneme sürükleyenleri) görmedin mi?

¹³² Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/555. Yapılan benzer batınî te’viller için ayrıca bkz. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/311.: Bu sayfada, En'am sûresinin 95. âyetinde geçen “Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir.” ifadesindeki “tane” kavramının “ilmin kendilerinden çıkarıldığı imamlara”, “çekirdek” kavramının da “tane”den sonra gelenlere delalet ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bkz. Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/935.: Burada, Şûrâ sûresinin 17. âyetinde geçen “el-mizan” kavramının İmam’a delalet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca bkz. s.1017, 1043: Bu sayfada, Rahman sûresinin 9. âyeti olan “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” ifadesindeki “tartı” kelimesinin “imama” delalet ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca bkz. s. 1049, 1109: Bu sayfada, Cin sûresinin 18. âyetinde geçen “Şüphesiz mescitler, Allah’ındır.” ifadesindeki “mescitler” kelimesinin imamlara işaret ettiği söylenmiştir. Ayrıca bkz. s.1132: Bu sayfada, Abese sûresinin 15. âyeti olan “Çok değerli kâtiplerin elleriyle yazılıdır.” ifadesinde “değerli kâtipler” kullanımının imamlar için olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bkz. s.1157, 1159: Burada, Şems sûresinin 3. âyeti olan “Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun” ifadesindeki “gündüz” kelimesinden kastın imam olduğuna dair bir yorum yapılmıştır. Ayrıca bkz. s.1166: Bu sayfada, Tin sûresinin 3. âyeti olan “Bu güvenli şehre andolsun ki” ifadesinin imamlara işaret ettiği ifade edilmektedir.

¹³³ Kur’ân-ı Kerim Meâli, en-Nahl 16/84.

¹³⁴ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/555-556.

arasında varlığını sürdüren, ümmetin genel halini iyi okuyabilen salih ve alim zatlar” kastedildiği belirtilmiştir.¹³⁵

Kummî, Kehf sûresinin 82. âyetinde¹³⁶ geçen *“وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا”* *“Duvarın altında onlara ait bir define gömülü idi”* ifadesindeki “kenzun/define” kavramı hakkında şu yorumu yapmıştır: “Bu define, altından yapılmış bir levha olup üzerinde şöyle yazılıydı: ‘Bismillah, Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah ve’l-eimmetü huçecullah’¹³⁷” Dolayısıyla Kummî, bu yorumuyla imamların Allah’ın hücceti/delili olduğunu öne sürerek imâmetle ilgili teorisini güçlendirmeye çalışmıştır.¹³⁸

*“Vâkıa Biz daha önce Âdem’e de vahiy ve emir vermiştik, ne var ki o ahdi unuttu, onda bir azim bulamadık.”*¹³⁹ âyeti hakkında ise Kummî şu tefsiri yapmıştır: “Allah Âdem’e, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ondan sonra gelecek olan imamlar hakkında ahitte bulunmuş ve onu bu minvalde tembih etmiştir. Fakat Âdem’in onlar için bir azmi/kararlılığı olmamıştır. Ne var ki ulü’l-azm¹⁴⁰ peygamberlerinin “azimli” sıfatıyla nitelenmelerinin sebebi, Allah’ın onlara Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ondan sonra gelen vasîler¹⁴¹/imamlar hakkında ahitte bulunmuş olması, onların da bu konuda azimlerini sürdürebilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla gerçek anlamda azim, Hz. Peygamber ve onun vasîlerine/imamlarına bağlanmaktadır.”¹⁴²

¹³⁵ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri’l-Kur’an*, 6/415; Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsiri’l-Kur’an*, 12/317.: Tabatabâî, bu açıklamasında bu ifadenin imamlara işaret edebileceği ihtimalini de belirtmiştir.

¹³⁶ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا ¹³⁶ *“Duvara konusuna gelince o, şehirde iki yetim çocuğundu. Altında da onlara ait bir define vardı. Babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarınsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”* Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Kehf 18/82.

¹³⁷ "Allah'ın adıyla başlarım, Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resûlüdür ve imamlar da Allah'ın hücceti/delilidir."

¹³⁸ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/615.

¹³⁹ Kur’ân-ı Kerim Meâli, Tâhâ 20/115.

¹⁴⁰ Sözlükte “sabırlı, gayretli ve kararlı kimseler” anlamına gelmekte olan bu tabir Kur’ân’da, Resûl-i Ekrem’e peygamberlerden azimli ve kararlı olanların sabrediş gibi sabretmesinin emredildiği bir âyette geçmektedir (el-Ahkâf 46/35). Ahzâb sûresinde (33/7) peygamberlerden ağır taahhüt (mîsâk) alındığı zikredildikten sonra onlardan özellikle Hz. Muhammed, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ’nın zikredilmesine dayanan âlimler, ulü’l-azm peygamberlerin bunlardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bkz.: Muhammed Aruçi, “Ülü’l-azm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/294..

¹⁴¹ İmâmiyye Şîası’na göre Resûl-i Ekrem vasî kelimesini ilk defa, sahip olduğu silâh vb. maddî şeylerle birlikte siyâsî ve ruhanî yetkilerini Hz. Ali’ye devrettiğini bildirmek için yazdığı sayfalarda kullanmıştır. İmâmiyye kaynaklarına göre vasîlik Hz. Âdem döneminde Şît veya Hâbil ile başlamış, ilk vasî, ilk peygamber tarafından bildirilen ilâhî emirlerin sonraki dönemlerde uygulanmasını sağlamak üzere görevlendirilmiştir. Onun ardından gelen vasîler de aynı görevi sürdürmüş, ulü’l-azm diye adlandırılan Hz. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed ile sayıları 124.000’e ulaştığı kabul edilen bütün peygamberlerin birer vasîsi ve onların da tayin ettikleri vasîleri olmuştur." Devamı için bkz.: Mustafa Öz, “Vasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546-547.

¹⁴² Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/641.

Kummî tefsirinde mezhep etkisinin açıkça görüldüğü yerlerden birisi de Enbiyâ sûresinde geçen¹⁴³ “kullar/ibâd” kavramına yapılan yorumdur. Tefsirde bu kavramın imamlara delalet ettiği iddia edilmiştir. Kummî’ye göre Hristiyanların “Mesih Allah’ın oğludur”, Yahudilerin de “Zübeyr Allah’ın oğludur.” anlayışı imamlar hakkında da devam ettirilmiştir. Nitekim imamlar için de “Onlar Allah’ın oğullarıdır.” demişlerdir. Bundan dolayı Allah küfre düşen bu kişilere karşı “*Bilakis onlar (imamlar), Allah’ın ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır.*” cevabını vermiştir.¹⁴⁴

Mü’minûn sûresinin 73. ve 74. âyetleri olan *وَأَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ وَإِنَّكَ لَتَدْعُهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّاكِبُونَ* “Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun. Fakat ahirete inanmayanlar, ısrarla bu yoldan çıkmaktadırlar.” ifadesindeki “doğru yol” terkinin de “imam/lar” a delalet ettiği söylenmiştir. Buna binaen imam/lar’a tabi olmayanların ahirete inanmayanlarla eşdeğer olduğu vurgulanmıştır.¹⁴⁵

Nûr sûresinin 55. âyetinde geçen *لَيْسَتَّخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* “...Kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına...” ifadesindeki “yeryüzünde mutlaka egemen kılınacak” kişilerin imamlar olduğu savunulmuştur. Bu anlayışa göre Allah, kendilerine yapılan zulüm, baskı ve haksızlıktan dolayı onlara yeryüzünde halifelik ve imâmet makamını vereceğini vadetmiştir.¹⁴⁶

Kummî, imâmetin ilâhi emir ile belirlendiğini ve imamların Allah tarafından seçildiğini ispatlamak için *وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ* “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir.”¹⁴⁷ âyetini “Allah dilediğini imam olarak seçer. İnsanların ise imamlığı seçme hakkı yoktur.” ifadeleriyle te’vil etmiştir.¹⁴⁸ Böylesi bir te’vil yöntemi ile birçok âyet imâmet nazariyesi etrafında yorumlanmıştır. Bu minvalde yapılan tefsirlerden bir başkası da Fatır sûresinin 24. âyetinde geçen *وَأَنَّ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ* “Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.” ifadesi hakkında yapılmıştır. Aynı şekilde Kummî, bu ifadenin her asırda bir imam tayin edileceğine işaret ettiğini iddia etmiştir.¹⁴⁹

Doğrudan imâmet kavramına delal ettiği şekilde yorumlanan âyet ifadelerinden birisi de Ahzâb sûresinin 72. âyetinde¹⁵⁰ geçen “emânet” kelimesidir. Buna dayanak olarak ise

¹⁴³ *وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ* “Böyle iken kimisi ‘Rahmân evlât edindi’ dediler. Hâşâ! O bundan münezzehdir. Bilâkis o evlât dedikleri lutuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.” Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Enbiyâ 21/26.

¹⁴⁴ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/656.

¹⁴⁵ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/692.

¹⁴⁶ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/714.

¹⁴⁷ Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Kasas 28/68.

¹⁴⁸ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 2/765.

¹⁴⁹ Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, 2017, 3/850.

¹⁵⁰ *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا* “Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular. Nihayetinde onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”

Nisâ sûresinin 58. âyetindeki *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا* “Allah size, emanetleri ehline vermenizi emreder.” ifadesi delil olarak getirilmiştir. Zira Kummî’ye göre bu âyette kastedilen mana “ehl-i beyte emaneti, yani imameti verin” anlamıdır. Zira bu ağır emaneti, sadece Hz. Peygamber’in ehlinde olan imamlar taşıyabilecektir.¹⁵¹

On iki imamdan başkasını imâmet/hilâfet makamına getirmenin şirk sayılacağını belirten Kummî, bu düşüncesine *ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ* “Sonra onlara: ‘Allah’ı bırakıp da koştüğünüz ortaklar nerededir?’ denir. ‘Bizden uzaklaştılar; hayır, biz zaten önceleri hiçbir şeye kulluk etmiyorduk’ derler. İşte Allah inkârcuları böyle saptırır.”¹⁵² âyetini delil olarak sunmuş ve şu yorumu yapmıştır: “Bu âyet, ‘Allah’ın insanlar için tayin ettiği imamların dışında peşlerinden gittiğiniz imamlar nerede?’ anlamına gelmektedir. Zira bazı insanlar, on iki imam dışındakilere tabi oldular.”¹⁵³ Akabinde, yaptığı bu yoruma Fussilet sûresinin 7. ve 8. âyetlerini¹⁵⁴ de referans göstererek şu rivâyeti aktarmıştır: “Ebu Abdullah’a bu âyetin tefsirini soran Ebân, ondan şu cevabı almıştır: ‘Ey Ebân! Bu âyet, ilk imam olan Ali’yi tasdik edip diğer on bir imamı inkâr edenler hakkında nâzil olmuştur. Zira Allah öncelikle imamlara tabi olmayı emretmiş, ondan sonra feraizden sayılan ibadetleri şart koşturmuştur. Ne var ki müşrikler ikisini de terk ettiler! İşte bu âyet bu minvalde nâzil oldu.’”¹⁵⁵ Şûrâ sûresinin 52. âyetinde geçen *وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun.”¹⁵⁶ ifadesi hakkında da yine şu te’vil yapılmıştır: “Bu ifadede, Hz. Peygamber’in insanları imâmet anlayışına davet ettiği anlaşılmaktadır.”¹⁵⁷

Ahbârî tefsirlerde halife ve sahabeye yönelik tezyifler ve âyetlerin onlar aleyhinde yorumlanması bir üslup halini almıştır.¹⁵⁸ Kummî tefsirinde Hz. Ali’den önce devlet yönetimini üstlenen ilk üç halifeye karşı cephe alındığı da görülmektedir. İmâmet ve

¹⁵¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/836. Bu âyette geçen "emânet" kavramının "Kelime-i şahadet ile kelime-i tevhid", "Allah'ın kullarını mükellef tuttuğu bütün farzlar", "Namaz, oruç, hac vb. diğer ibadetler", "Hak din İslam'ın getirdiği hakikatler" anlamlarını muhtevî olduğu farklı tefsirlerde belirtilmiştir. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/393-394; Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 16/357-358.

¹⁵² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mü'min 40/73-74.

¹⁵³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/916. Farklı tefsir kaynaklarına bakıldığında ise bu âyetlerin azap cezasına çarptırılacak müşrikler hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Zira bu âyetlerden hemen önce müşriklerin cehennemdeki sahneleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bkz.: Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/91; Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 9/95.

¹⁵⁴ *Onlar ki muhtaçları mallarından yararlandırmadıkları gibi âhireti de inkâr ederler. İman edip dünya ve âhiret için faydalı işler yapanlara gelince, onlar için eksilmeyen bir mükâfat vardır.* *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Fussilet 41/7-8.

¹⁵⁵ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/918-919.

¹⁵⁶ Âyet mealinin tamamı: “İşte sana da emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna.”

¹⁵⁷ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/943.: Farklı tefsirlere bakıldığında "doğru yol" ifadesinin "iman", "Allah ve Resûlü'nün yolu", "İslam" gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Bkz.: Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an*, 18/79; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/218.

¹⁵⁸ Zamur, *Şii Teopolitiğin Tefsire Yansması -İlk Üç Halife Bağlamında-*, 79-157.

hilâfetin Hz. Ali'den haksız yere alındığı Câsiye sûresinin 23. âyet¹⁵⁹ tefsirinde de şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Bu âyette kendilerinden bahsedilenler, Ali'nin imâmet ve hilâfet hakkını elinden alıp ona karşı suç işleyenlerdir. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra kendi görüş ve hevalarına uyararak, hilafeti ellerine geçirmeye çalıştılar. Hâlbuki ne Allah ne de Peygamber bunu istememişti. Bu âyet her ne kadar Kureyş için nâzil olmuş olsa da Hz. Peygamber'in (sonradan yoldan çıkan)¹⁶⁰ sahabeleri hakkında cari oldu. Zira onlar, emiru'l-mü'mininin haklarını gasp ettiler.”¹⁶¹

Kummî tefsirinde ilk halifelerden Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in imâmeti inkâr ettiklerine dair ise şu ifadelere yer verilmiştir: “Kaf sûresinin 25. âyetinde geçen مَعَ الْخَيْرِ ‘hayrı engelleyen’ ifadesi ikinci halife/Ömer için kullanılmıştır. Buradaki ‘hayır’ kavramı da velâyete delalet eder. Bir sonraki âyette¹⁶² geçen ‘Allah’ın yanı sıra başka bir tanrı benimseyeni!’ ifadesi de birinci ve ikinci halife hakkında nâzil olmuştur. Zira onlar ‘Biz imameti size vereni inkâr ediyoruz!’ dediler. İşte bu ikisi, azaba duçar olduklarında birbirlerini suçlayacaklardır.”¹⁶³

Sonuç

Kadim Şiî/Ahbârî tefsir kaynaklarından addedilen Kummî tefsirinde imâmet, hilâfet, vasiyyet, velâyete, ismet, rec'at, kıyam, ehl-i beyt kavram ve konuları sıkça yer almaktadır. Şiî anlayışta dinin temel konularından sayılan bu esaslar arasında imâmet en önemli yere sahiptir. Nitekim Kummî tefsirinde ele alınan konuların başında bu kavram yer almış, diğer hususlar da bu kavram çerçevesinde anlam kazanmıştır.

¹⁵⁹ أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَصْلَهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ
“Arzularını tanrı yerine koyan, Allah’ın kendini saptırdığı, kulak ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir düşün! Allah’tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?” Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Câsiye 45/23.

¹⁶⁰ Kummî tefsirinde bu sahabilerin sonradan irtidat ettikleri birçok yerde iddia edilmiştir. Örnek için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/975. Farklı tefsir kaynaklarında bu âyette geçen "kendi heva ve hevesini ilah edinen" ifadesinden kastın -çoğunluğun bu şekilde belirttiği de zikredilerek- "insanın kendine ait bir fiili hoş görmesi, akabinde onu vazgeçilmez heva ve hevesi kılması" olduğu zikredilmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b.-i Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmiu li'ahkâm'il-Kur'ân* (Kahire: Matbatü Dâri'l-Kütüb'il-Mısıriyye, 1935), 16/166; Tabatabâi, *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, 18/172-173. Başka bir kaynakta ise bu âyetin nüzül sebebinin "Kureyş'in kendi hevalarına göre taptıkları ilahları seçmesi, bazen onları değiştirmesi" olduğu belirtilmiştir. Bkz.: Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfeti, 2002), 231.

¹⁶¹ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/965.

¹⁶² الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْفِيَاءُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ “Allah’ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi atın dayanılmaz azaba!” Kur’ân-ı Kerim Meâli, Kâf 50/26.

¹⁶³ Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/1007. Farklı tefsirlere bakıldığında gerek şiî gerekse sünnî tefsir kaynaklarında bu yönde itham ve nitelemelere rastlanmamıştır. Tefsirde geçen suçlamaların çoğu buraya aktarılmamıştır. İmâmet başlığı ile ilintili olan diğer yerler için bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 1/286, 311, 387; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 2/680; Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/809, 810, 835, 855, 872, 901, 905, 909, 916, 934, 940, 970.: Bu sayfada Allah’ın, kullarından bazılarını imam olarak seçtiği konusu geçmektedir. Ayrıca bkz.: Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, 2017, 3/1047, 1076, 1117, 1125, 1137, 1169.

Kummî tefsirinde imâmet anlayışına oldukça yer verilmiş, daha da ileri gidilerek Kur'ân'ın iniş sebeplerinden birinin bu esas olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi imâmetin Hz. Peygamber'den sonra kaçınılmaz oluşu, bunun mütemadiyen devam edeceği, zira insanların bir imam/rehber olmadan doğru yolu bulamayacağı; bu imamların Allah tarafından tayin edildiği, bunlara tabi olmanın farz olduğu, aksi takdirde yanlış yola düşüleceği, dini konuların bu imamlar vesilesiyle doğru bir şekilde öğrenilebileceği gibi hususlar tefsirde geçen konuların merkezini oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra diğer İslâmî mezheplerin hassas olduğu konular hakkında keskin ve dışlayıcı ifadeler kullanılmıştır. Söz gelişi ilk üç halife sert ifadelerle eleştirilmiş, onlara uyan ya da onların halifeliğini kabul eden sahabe ve toplulukların hak yoldan çıktıklarına hükmedilmiştir.

Kummî tefsiri, aktarılan ahabâr/rivâyetlerden dolayı rivâyet tefsiri, yapılan yorumlardan dolayı da bâtinî tefsir olarak nitelenebilir. Bu kabul edilebilirliği mahfuz, ihtiva ettiği hususlardan ötürü tenkide daima açık olacağı bir gerçektir. Zira eserde aktarılan rivâyetler ile yapılan yorumların birçoğunun isnat belirsizliği, esere olan güvenilirliği zedelemektedir. Çalışmanın sonucunda bu olgunun açıkça sergilendiği görülmektedir.

İmâmet nazariyesinin Kummî tefsirinde senedi kopuk veya tamamen senetsiz rivayetlerle savunulması, bu rivayetlerin fazlaca tevil ve bâtinî yorumlar eşliğinde nakledilmesi, konuyla ilgili diğer düşünce yapılarının polemikçi bir üslup ile tamamen reddedildiği gözler önündedir. Tefsirin bu tür nitelikleri taşıyor oluşu, katı-ahbârî anlayışla yazılmış olması yahut farklı talebe-musahhih-muhakkikin elinden geçerek değişime uğraması gibi sebeplerden kaynaklanabilir.

Kaynaklar

- Admış, Fuat. *Kummî Tefsiri'nde İmâmet Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Âlemî, Seyyid Muhammed. “Berresfiye Tarife İmâmet Der Medrese-i Bağdât”. *Fasıl-nâme-i İmâmet Pejûhî* 4/4 (2014), 9-42.
- Algar, Hamid. “Hasan el-Askerî, Hasan b. Ali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/289. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Aruçi, Muhammed. “Ülü'l-azm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ayâzî, Seyyid Muhammed Ali. *el-Müfessirûn Hayâtühüm ve Menhecühüm*. Tahran: Vizaratu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1954.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn ibn-i Mes'ud ibn-i Muhammed el-Ferrâ. *Muhtasaru tefsiri'l-Begavî, meâlimu't-tenzîl*. ed. Abdullah İbn Ahmed. Riyad: Dâru's-Selâm, ts.

- Beydâvî, Ebu Said Nasıruddin Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed eş-Şirazî. *Envaru't-tenzîl ve esraru't-tevîl, tefsiru'l-Beydâvî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2002.
- Emin, İhsan. *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatavvuruhu inde'ş-Şiati'l-İmamiyye*. Beyrut, 2000.
- Emin, İhsan. *et-Tefsîr bi'l-me'sur ve tatvîruhu inde'ş-Şiati*. Beyrut: Dârü'l-Hâdi, 1. Basım, 2000.
- Faryâb, Muhammed Hüseyin. *Ma'nâ ve Çistiye İmâmet Der Kur'an, Sünnet ve Âsâr-ı Mütekellimân*. Kum: Müessese-i Âmûzeşî ve Pejûheşîye İmâm Humeynî, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmâmiyye Şiâsi*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- Furkânî, Muhammed Hâdî. “Bâzhâniye İmâmet Der Endîşeye Nevbahtiyân ve Mu'teziliyâne Şiâsode Bâ Tekid Ber Ârâye İbn Kubbe Râzî”. *Pejûheşîye İmâmet Pejûhî* 10/2 (2021), 77-106.
- Gökâlp, Yusuf. “Zeydiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gümüş, Sabahattin. *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail ibn-i Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2002.
- İbn Kubbe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdurrahman. *el-İnsâf*. thk. Ali Ekber Ğıfârî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1979.
- İbn Kubbe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdurrahman. *Nakzu'l-eşhâd*. thk. Ali Ekber Ğıfârî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1995.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. 7 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'arif, 2016.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed ibn İshak. *el-Fihrist*. Beyrut, 1978.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. 3 Cilt. Kum: Bâbu'l-Murâd, 1. Basım, 2018.
- Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî. 3 Cilt. Kâzımiyye: Mektebetü'l-Haşd eş-Şa'bî, 1. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn-i Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li'ahkâm'il-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Matbatü Dâri'l-Kütüb'il-Mısriyye, 1935.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fi sevbihî'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: Camiatü'r-Ridaviyye li'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 1997.
- Ma'rife, Muhammed Hadî. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi sevbihî'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: el-Câmi'atü'r-Radaviyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2004.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed İbn-i Muhammed es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005.
- Müfîd, Muhammed b. Muhammed. *Evâilü'l-makâlât*. Kum: Kangareh Şeyh Müfid, 1992.
- Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed. *Ricalü'n-Necâşî: Ehadu'l-usûli'r-ricaliyye*. thk. Muhammed Cevad Naini. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1988.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâdir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1983.
- Öz, Mustafa. "Bihârü'l-Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/139-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Mustafa. "Vasî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Semerkindî, Ebû Leys Nasr ibn-i Muhammed. *Tefsiru's-Semerkindî-Bahru'l-ulûm*. thk. Külliyyetü'l-Lüğati'l-Arabiyye-Câmiatü Ezher. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Sofuoğlu, M. Cemal. "el-Kâfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, 1. Basım, 2002.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*. çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2016.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 21 Cilt. Kum, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Cerir. *Tefsiru't-Taber'i, câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'an*. thk. Mahmud Muhammed Şakir - Ahmed Muhammed Şakir. 16 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiye, ts.
- Turan, Recep. *Tefsir Usûlünde Ehl-i Sünnet ve Şia Mukayesesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali. *Ricâlu't-Tûsî*. thk. Cevâdu'l-Kayyûmî İsfahânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2009.
- Tûsî, Şeyhu't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed İbn-i Hasan. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ahmet Habib Kasîr Âmilî. 9 Cilt. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Bezm-i Elest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1962.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. sad. Sıtkı Güllü. 10 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2008.
- Zamur, Hüseyin. *Şîa Tefsirinde İsrâiliyat*. ed. Ömer Çelik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Zamur, Hüseyin. *Şîi Teopolitiğin Tefsire Yansıması -İlk Üç Halife Bağlamında-*. ed. Abdullah Temizkan. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud İbn-i Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Halil Me'mun Şîha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. thk. İsmail Derin. haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş-Dr. Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

[DOI Number:http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.7](http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.7)

Volume 9/1

2025 p. 125-136

DİJİTAL ÇAĞDA HEGEMONYA VE İDEOLOJİ: YENİ MEDYA, GRAMSCI VE ALTHUSSER PERSPEKTİFİNDEN DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI¹

HEGEMONY AND IDEOLOGY IN THE DIGITAL AGE: NEW MEDIA, IDEOLOGICAL DEVICES OF THE STATE FROM THE PERSPECTIVE OF GRAMSCI AND ALTHUSSER

Feyza ÜNLÜ DALAYLI*

ÖZ

Louis Althusser'in "Devletin İdeolojik Aytıkları" ve Antonio Gramsci'nin "Hegemonya" kavramları, kendi dönemlerinde ideolojiyi farklı yönleriyle ele alarak önemli bir teorik çerçeve sunmuştur. Ancak 21. yüzyılda hızla gelişen teknoloji ve dijitalleşme, özellikle internet ve sosyal medya gibi etkileşimli yeni medya araçlarının ortaya çıkışıyla, ideolojinin bu yeni bağlamda yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çalışma, yeni medyayı hem "Devletin İdeolojik Aytıkları" hem de bir "Hegemonya" mekanizması olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Yeni medya, küresel ölçekte hızla yaygınlaşarak geniş kitlelerin günlük yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Bu potansiyeli fark eden iktidar güçleri, platformlardaki iletişim ve etkileşim süreçlerini kontrol etme ve gerektiğinde müdahale etme eğilimindedir. Dahası, etkileşimli yapısı nedeniyle, gözetim ve hegemonik etkiler yalnızca devlet eliyle değil, kullanıcılar arasında da kendini göstermekte ve bu durum hegemonik yapının sürekliliğini sağlamaktadır. Günümüzde ideolojiler, geleneksel kitle iletişim araçlarının ötesine geçerek yeni medya aracılığıyla daha taşınabilir ve yaygın bir hale gelmiştir. Bu bağlamda, Gramsci ve Althusser'in ideolojiye ilişkin teorik yaklaşımlarının, yeni medya ekosistemine uyarlanarak yeniden değerlendirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmanın yöntemi literatür incelemesi olup, önce Gramsci ve Althusser'in ideolojik analizleri ele alınmış, ardından yeni medya bağlamında hegemonya ve ideolojik aygıtlar kavramları somut örneklerle tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Althusser, Gramsci, İdeoloji Teorisi, Hegemonya Yaklaşımı, İdeolojik Güç Mekanizmaları.*

¹ Bu makale doktora Yeni Medya ders notlarından bir araya getirilerek derlenmiştir.

* Dr., E-mail: feyzaunlu@windowlive.com, ORCID No: 0000-0003-2193-8236, Eskişehir, Türkiye.

ABSTRACT

Louis Althusser's concept of "Ideological State Apparatuses" and Antonio Gramsci's notion of "Hegemony" provided significant theoretical frameworks for understanding ideology in their respective times. However, with the rapid advancements in technology and the rise of digitalization in the 21st century—particularly the emergence of the internet and interactive social media platforms—the need to reevaluate ideology within this new context has become apparent. This study aims to examine new media as both an "Ideological State Apparatus" and a mechanism of "Hegemony." New media has quickly spread across the globe, becoming an integral part of everyday life for vast audiences. Recognizing its potential, power holders tend to monitor and, when necessary, intervene in communication and interaction processes on these platforms. Furthermore, due to its interactive nature, surveillance and hegemonic influences are not limited to state control but also emerge among users, thereby sustaining a hegemonic environment. Today, ideologies have become more portable and widespread, thanks to new media, surpassing the influence of traditional mass communication tools. In this context, adapting and reevaluating Gramsci and Althusser's theoretical approaches to ideology within the framework of new media holds great significance. The methodology of this study is based on a literature review, initially exploring Gramsci and Althusser's ideological perspectives and then discussing the concepts of hegemony and ideological apparatuses in the context of new media through concrete examples.

Keywords: *Althusser, Gramsci, Ideology Theory, Hegemony Approach, Mechanisms of Ideological Power.*

Giriş

İdeoloji, üzerine çeşitli yorumlar yapılabilecek ve farklı bağlamlarla ilişkilendirilebilecek derin bir kavramdır. Althusser'in ideoloji yaklaşımı, günümüz toplumlarının dinamikleri içinde halen geçerliliğini koruması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Althusser ideolojiyi tanımlarken, öznelere üretirken aynı zamanda pek çok yöntemi kullanarak toplumsal yapıların içerisinde biçimlenen bir pratik olduğunu vurgular. (Althusser'den akt., Sucu, 2012: 31). Bireyler, ideolojinin sunduğu perspektif doğrultusunda dünyayı anlamlandırmakta ve gerçeklik algıları, ideolojik yapının normlarına göre şekillenmektedir. Bu durum, bireylerin, ideolojilerin her alanı kuşattığı bir tür görünmez hapishanenin içinde yaşıyor olmalarına benzetilebilir. Bu metaforik hapishane içerisinde bireyler, özgürce hareket etme ve düşünme imkânlarından büyük ölçüde yoksun kaldıkları için tarafsız düşünebilme yetilerini de hızla kaybetmektedir.

Gramsci'ye göre ideoloji, toplumsal ve maddi bir gerçeklik olmasının yanı sıra, bireylerin günlük yaşamda bilinçlerini şekillendiren bir unsurdur. Gramsci'nin ideoloji kuramının merkezinde yer alan temel kavram ise "hegemonya"dır. Egemen sınıfın iktidarını sürdürme ve toplumsal denetimi sağlamadaki yöntemlerini analiz eden Gramsci, bu süreçte iki temel yol izlendiğini vurgular: biri güç kullanımını (force), diğeri ise rıza kazanımıdır (consent). İdeoloji, toplumsal düzen içinde, egemen sınıfın açık bir baskı veya zor kullanmaksızın toplumsal rızayı elde etmesine olanak sağlayan bir araç olarak

işlev görür. Bu bağlamda, ideoloji, toplumsal sınıflar arasındaki birlik ve bütünlüğü sağlamada etkin bir rol oynar ve gündelik hayatın bir parçası olarak varlık gösterir. Gramsci'ye göre ideoloji, yaşayan bir toplumsal güç ve etkili bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır (Oskay'dan akt. Yalçinkaya, 2010: 12).

Günümüzde yeni medya, ideolojinin en önemli taşıyıcılarından biri olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar Althusser ve Gramsci, ideoloji ile yeni medya üzerine birlikte çalışabilecek bir dönemde yaşamamış olsalar da, her iki düşünürün ideolojiye dair geliştirdikleri teoriler, günümüzün yeni medya ortamıyla kolaylıkla ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Althusser, ideolojinin taşıyıcıları olarak ifade ettiği her şey süreklilik gösterir. İdeolojinin söz konusu taşıyıcıları ile beraber vücut bulduğu ve ideolojinin bu pratikler içinde yer aldığı önemli bir saptamadır. Din de dahil olmak üzere toplumsa süren tüm kültürel ve sosyal davranış kalıpları, kitle iletişim araçları yaşadığı sürece medya var olduğu müddetçe ideoloji kalıbında yaşamaya devam etmektedir (Althusser'den akt., Sucu, 2012: 31). Genel olarak medya kişiler arası iletişimi ve bilgi tasnifini olanaklı kılarak ideolojilerin var oluşunu sürdürmesini sağlamaktadır. Günümüz toplumlarında bilgi ve iletişimin etki ve hızı beraber paylaşarak yayılma hızı gösterdiği alanlardan biri olan dijital medya ideolojinin ve yansımalarının dikkate değer bir aktarıcısı haline gelmiştir. Yeni medya, yüzeyde sınırsız bir haberleşme ve iletişim özgürlüğü sunuyor gibi görünse de, aslında ideolojilerle örülü bir düşünce yapısının sınırlarını hızla genişleterek bireylerin özgürlüğünü daha da fazla kısıtlayan bir mekanizma haline gelmektedir.

İdeoloji Kavramına Genel Bir Bakış: Althusser ve Gramsci'nin Yaklaşımları

İdeoloji kavramı, ilk kez Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından 1796 yılında ortaya konmuştur. Tracy, bu kavramı fikirlerin ve bilinçli düşüncenin kökenlerini anlamaya yönelik bir disiplin olarak tanımlamış ve “fikirler bilimi” (idea-logy) terimiyle ifade etmiştir (Sucu, 2012: 31). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, üretim sistemleri ve toplumsal yapılar üzerinde tarihsel süreçlerin etkisini vurgulayan Fredrich Engels ve Karl Marx, modern kapitalist toplumun zamanla sosyalist bir yapıya dönüşeceğini öne sürerek “sınıflar teorisi”ni geliştirmişlerdir. Marx ve Engels, modern kapitalist toplumların, sınıf toplumları olduğunu ve toplum içinde özellikle burjuvazinin yine toplumda yaşamını sürdüren farklı sınıflar ile bir uzlaşma probleminin olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber, Marx ideolojideki en büyük etkinin sınıfsal düzenden geldiğini ve söz konusu sınıfsal düzenin içinde varlığını sürdüren yönetim pozisyonundaki sınıflarının görüşlerinin her zaman topluma hakim olduğunu da ifadelerine eklemiştir. Her dönemde egemen olan fikirler, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden düşüncelerdir. Üretim araçlarını kontrol eden sınıf, aynı zamanda zihinsel üretimin de kontrolünü elinde bulundurur. Bu durum, üretim araçlarına erişimi olmayan diğer toplumsal kesimlerin düşünce biçimlerinin de bu sınıfın etkisiyle şekillenmesine neden olur (Marx & Engels, 1977, s. 67). İdeolojinin hâkim olduğu düzende iktidarların hakim yapısı da sürmektedir. İdeoloji çerçevesinde sahip olunan gücün etkisinin tüm sosyal sınıflarda etkisinin aynı

olduğunu söylemek mümkün değildir. İşte bu yüzden alttaki sosyal sınıflar daha yoğun ve kapsamlı itirazlarla kendilerini gösterirler.

Gramsci'ye göre ideolojinin temel yapısını, hegemonya kavramı oluşturmaktadır. "Hegemonya iktidarın, kendisine tabi olanlar üzerindeki zora dayalı egemenliğinin yanı sıra, rızaya dayalı egemenliği de elde etmesidir. Gramsci'ye göre, ideoloji aldattıcıdır. Çünkü ideoloji hegemonyanın etkisi altındadır" (Türk'den akt. Sucu: 2012: 32). Bu bağlamda Gramsci, bir hegemonya oluşturma aracı olarak ideolojinin kullanıldığını ve bu sayede aslında sadece burjuvazi sınıfı değil işçilerde aynı bakış açısıyla hareket ederek ve ortak bir kolektif bilinç oluşturarak yeni ve karşı bir hegemonya oluşturabileceğini belirtmiştir.

Antonio Gramsci, ideolojiyi yalnızca üst yapının bir unsuru olarak değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Hegemonya kavramını merkeze alan Gramsci, bu kavramla sivil toplum ve politik toplum arasındaki dinamikleri açıklamıştır (Gramsci, 1997: 92). Ona göre hegemonya, egemen sınıfın yalnızca zorlayıcı yöntemlerle değil, aynı zamanda rıza üreterek toplumu yönetme biçimidir. Gramsci, bu bağlamda sivil toplumun hegemonyanın temel kaynağı olduğunu savunmuş ve toplumsal denetimin yalnızca devletin baskı araçlarına değil, ideolojik aygıtların etkinliğine de dayandığını ifade etmiştir. Hegemonya, yalnızca bir baskı aracı değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik araçlar üzerinden egemen sınıfın hakimiyetini sürdürmesini sağlayan bir mekanizmadır. Gramsci'nin analizinde, Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklar da önemli bir yer tutar. Batı'da sivil toplumun güçlü olması, kriz dönemlerinde toplumsal yapıyı istikrarlı tutmuş ve devrimlerin önüne geçmiştir. Buna karşılık, Doğu toplumlarında sivil toplumun zayıf olduğu durumlarda devrimlerin daha kolay gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu nedenle Gramsci, sivil toplumun gelişimi ile hegemonya arasında güçlü bir bağ olduğunu öne sürmüştür (Gramsci, 1997: 94-102). Ayrıca Gramsci, sivil toplumun ideolojik süreçler aracılığıyla şekillendirildiğini ve bu süreçlerin egemen sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini savunarak ideolojinin toplumsal yapının sürekliliğini sağlamadaki rolünü vurgulamıştır.

Gramsci, Marx'ın çatışma teorisinden etkilenmiş olsa da, devrim anlayışında farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Marx devrimi, zorlayıcı ve çatışmacı bir süreç olarak görürken, Gramsci toplumsal bilinçlenme ve sivil toplumun politize olmasıyla devrimin gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu bakış açısı, Gramsci'nin ideolojiyi sivil toplum ekseninde değerlendiren özgün bir perspektif geliştirmesine olanak tanımıştır. Gramsci'nin ideoloji ve hegemonya anlayışı, bireylerin sadece dışsal bir baskıya değil, aynı zamanda içselleştirilmiş bir denetime tabi olduklarını ortaya koyar. Bu nedenle Gramsci'nin çalışmaları, modern toplumlardaki iktidar ilişkilerini anlamada önemli bir çerçeve sunar.

Louis Althusser ise ideoloji kavramına özgün bir bakış açısı getirerek bu kavramın Marksist teori içindeki yerini derinleştirmiştir. Althusser'e göre ideoloji, yalnızca fikirlerden ibaret bir üst yapı unsuru değil, toplumsal ilişkileri yeniden üreten maddi bir

mekanizmadır (Althusser, 1971). Bu nedenle ideoloji, bireylerin toplumsal düzen içindeki konumlarını belirleyen ve onları özneleştiren bir süreçtir. Althusser, ideolojiyi açıklarken "ideolojik devlet aygıtları" (ISA) kavramını geliştirmiştir. Devletin yalnızca baskı araçlarıyla değil, aynı zamanda eğitim, medya, din ve aile gibi ideolojik aygıtlarla bireyler üzerinde egemenlik kurduğunu vurgulamıştır. Bu aygıtlar, bireylerin egemen ideolojiyi benimsemelerini sağlayarak toplumsal düzenin devamlılığını garanti eder. Althusser'e göre ideoloji bireylerin bilinçdışı düzeyde işleyen bir mekanizmadır ve bu nedenle bireyler, ideolojinin kendilerini nasıl şekillendirdiğinin farkında değildir (Althusser, 1970: 48). Althusser, ideolojinin bireyleri özneleştirme sürecini "seslenme" (interpellation) kavramıyla açıklar. Bu süreçte ideoloji, bireyleri belirli bir kimliğe çağırır ve onları toplumsal düzenin doğal bir parçası olarak inşa eder. Örneğin, eğitim sistemi bireylere yalnızca akademik bilgi sunmaz, aynı zamanda onları belirli bir toplumsal düzenin parçası haline getirir.

Althusser'in ideoloji anlayışı, klasik Marksist yaklaşımdan farklılaşarak ideolojinin yalnızca üst yapıya ait bir olgu olmadığını, aynı zamanda bireylerin toplumsal yaşamını şekillendiren bir pratik olduğunu ortaya koyar. Bu anlayış, ideolojiyi bireylerin hakiki varoluş koşullarıyla hayali ilişkilerini temsil eden bir yapı olarak değerlendirir. Althusser'in katkıları, ideolojinin bireyler üzerindeki etkisini ve toplumsal yapının devamlılığını sağlamadaki rolünü daha derin bir perspektifle incelemiştir.

Hem Gramsci hem de Althusser, ideoloji kavramını farklı açılardan ele alarak Marksist teoriye önemli katkılar sunmuşlardır. Gramsci, hegemonya ve sivil toplum kavramları üzerinden ideolojinin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini analiz ederken, Althusser ideolojiyi bireylerin toplumsal düzen içinde özneleştirildiği bir mekanizma olarak açıklamıştır. Her iki düşünür de ideolojinin sadece bir fikirler bütünü olmadığını, toplumsal yaşamın temel bir unsuru olduğunu ortaya koyarak, modern ideoloji tartışmalarına önemli bir teorik zemin hazırlamışlardır. İdeolojinin bireylerin kimliklerini nasıl şekillendirdiği ve toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağladığına dair bu iki düşünürün çalışmaları, çağdaş siyaset ve iletişim teorileri için de vazgeçilmez referans noktaları olmuştur.

Antonio Gramsci ve Louis Althusser, ideolojiyi toplumsal yapının devamlılığını sağlayan temel bir unsur olarak görmeleriyle öne çıkar. Her iki düşünür de ideolojinin yalnızca soyut fikirlerden ibaret olmadığını, somut toplumsal pratiklerle bireylerin yaşamını şekillendiren bir yapı olduğunu savunur. Gramsci, hegemonya kavramı üzerinden ideolojiyi sivil toplum ve politik toplumun etkileşiminde açıklarken, Althusser ideolojiyi bireyleri özneleştiren ve toplumsal ilişkileri yeniden üreten bir süreç olarak değerlendirir (Gramsci, 1997; Althusser, 1971). Ortak olarak, her iki düşünür de ideolojinin egemen sınıfın çıkarlarını meşrulaştırmada merkezi bir rol oynadığını ve toplumsal denetimi güç kullanmaksızın sağlayabildiğini vurgular.

Gramsci ve Althusser, ideolojinin bireylerin bilinç düzeyini aşarak onların yaşamlarının bir parçası haline geldiğini ve günlük pratiklerde içselleştirildiğini kabul eder. Gramsci,

hegemonya kavramıyla egemen sınıfın rıza üretme yeteneğini analiz ederken, Althusser ideolojik devlet aygıtları (ISA) kavramıyla bu süreçte aile, eğitim, medya ve dini kurumlar gibi yapıların rolüne dikkat çeker (Gramsci, 1997, ss. 92-93; Althusser, 1971, s. 85). Her iki düşünür de ideolojinin bu kurumsal mekanizmalar aracılığıyla bireylerin toplumsal rollerini belirlediğini ve onları belirli bir düzenin doğal bir parçası olarak inşa ettiğini belirtir. Bu durum, ideolojinin hem bireylerin bilinçli tercihlerine hem de bilinçdışı süreçlerine etki ettiğini gösterir (Balibar, 2005).

Gramsci ve Althusser'in ortak görüşlerinden biri de ideolojinin toplumsal düzenin yeniden üretimindeki hayati rolüdür. Gramsci'ye göre, hegemonya egemen sınıfın sadece zorlayıcı araçlara değil, aynı zamanda ideolojik bir rıza mekanizmasına dayanarak toplumu yönetmesini sağlar (Gramsci, 1997, ss. 94-102). Althusser de benzer şekilde, ideolojinin bireyleri "özne" haline getirerek toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağladığını savunur. Bu bağlamda ideoloji, bireylerin kendilerini belirli bir toplumsal yapının doğal bir parçası olarak algılamalarını mümkün kılar ve bu algı, egemen sınıfın çıkarlarını sürdürmesine hizmet eder (Althusser, 1971, ss. 47-49). İki düşünür, ideolojinin bu yönünü toplumsal kontrolün temel aracı olarak değerlendirir.

Gramsci ve Althusser'in ortaklaştığı bir diğer önemli nokta, ideolojinin bireyler üzerindeki etkisinin genellikle fark edilmeden gerçekleştiğidir. Gramsci'ye göre hegemonya, bireylerin günlük yaşamlarının bir parçası olarak ortaya çıkar ve bu nedenle görünmez bir denetim mekanizması gibi işlev görür (Gramsci, 1997, s. 101). Benzer şekilde, Althusser de ideolojinin bireylerin bilinçdışı düzeyde işlediğini ve onların bu sürecin farkında olmadan toplumsal düzeni yeniden ürettiklerini ifade eder. Örneğin, bir bireyin eğitim sistemi içerisindeki deneyimi, onun yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda belirli bir ideolojik çerçeve içinde şekillenmesini sağlar. Bu durum, bireyin içinde bulunduğu toplumsal düzeni sorgulamaksızın kabul etmesine yol açar (Althusser, 1970, ss. 48-50).

Her iki düşünür de ideolojinin maddi bir boyut taşıdığını ve somut pratiklerle varlığını sürdürdüğünü belirtir. Gramsci, hegemonya analizinde ideolojinin toplumsal yapıdaki rolünü tartışırken, bunun ekonomik temel ile üst yapı arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini vurgular (Gramsci, 1997). Althusser ise ideolojiyi, toplumsal pratiğin sürekli bir bileşeni olarak değerlendirir ve ideolojinin bireylerin davranışlarını, değerlerini ve algılarını nasıl şekillendirdiğini açıklar (Althusser, 1971). Bu ortak bakış açısı, ideolojinin yalnızca fikirselsel bir düzeyde ele alınamayacağını, aynı zamanda toplumsal düzenin tüm boyutlarını kapsayan bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Son olarak, her iki düşünür de ideolojiyi tarihsel ve dinamik bir süreç olarak ele alır. İdeoloji, toplumsal yapıların sürekliliğini sağlarken aynı zamanda değişime açık bir niteliğe sahiptir. Gramsci, hegemonya kavramı aracılığıyla toplumsal güçlerin mücadele içerisinde yeniden şekillendiğini ve ideolojinin bu süreçte dönüştürücü bir rol oynayabileceğini savunur (Gramsci, 1997, s. 103). Althusser ise ideolojinin tarihsel bir doğası olmadığını iddia etse de, ideolojik devlet aygıtlarının farklı tarihsel dönemlerde

farklı işlevler üstlendiğini kabul eder (Althusser, 1971, s. 86). Bu durum, ideolojinin hem toplumsal düzeni sürdürme hem de değişimi tetikleme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Gramsci ve Althusser'in ideolojiye dair yaklaşımları, Marksist teorinin farklı boyutlarını aydınlatırken aynı zamanda modern toplumsal yapıları anlamada güçlü bir çerçeve sunar. İdeolojiyi sadece bir bilinç meselesi olarak değil, bireylerin toplumsal yaşamlarının temel bir unsuru olarak değerlendiren bu iki düşünür, çağdaş siyaset ve iletişim teorileri için vazgeçilmez bir referans noktası oluşturur. Onların ortak bakış açısı, ideolojinin bireyleri nasıl şekillendirdiği ve toplumsal düzeni nasıl sürdürülebilir kıldığına dair derinlemesine bir anlayış sağlar.

İdeoloji, Güç Yapıları, Hegemonya ve Dijital Medya Çağı

İdeoloji, insanlık için vazgeçilmez bir sistem olup, toplumlar üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bugün de ideoloji, geçmişte olduğu gibi toplumların şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve varlığını sürdüreceği aşikârdır. İdeolojinin kalıcılığı, ideolojik yapılar ve devletin ideolojik aygıtlarıyla desteklenir. Bu aygıtlar, ideolojinin taşıyıcısı rolünü üstlenmektedir. Kitle iletişim araçları ve medya, ideolojinin devam ettirilmesinde kritik bir taşıyıcı işlevi görür. Yeni medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte, internet tabanlı medya bu anlamda öne çıkmıştır. yüzyılın bireyleri, internet ağı ve gelişen kitle iletişim teknolojileriyle yeni bir medya dünyasıyla karşı karşıya kalmıştır. Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kavramı ve Gramsci'nin hegemonya teorileri, bu bağlamda yeniden ele alınmalıdır. Eskiden askeri güçlerle korunan uluslararası hegemonyalar, günümüzde BM, IMF, AIHM gibi kurumlarla sürdürülmektedir. YouTube, Facebook, Twitter ve Instagram gibi yeni medya platformları, farklı bir hegemonya aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel medya araçları olan televizyon ve radyoda bireyler daha pasif bir izleyici konumundayken, yeni medya sayesinde daha etkileşimli ve aktif bir rol üstlenmişlerdir. İdeoloji, bireylerin dünya görüşlerini şekillendirir ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Althusser'e göre, devletin ideolojik aygıtları bu süreci destekler; eğitim, medya ve dini kurumlar bu aygıtların başında gelir (Althusser, 2003). Gramsci'nin hegemonya kavramı ise egemen sınıfın ideolojisinin, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul görmesini açıklar (Gramsci, 1997). Yeni medya araçlarının yaygınlaşması, bu ideolojik süreci güçlendirmiştir. Geleneksel medyada pasif bir rol üstlenen bireyler, yeni medyada aktif katılımcılar haline gelmiştir (Timisi, 2003). Ancak bu durum, bilgi kirliliği ve doğruluk sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Sosyal medya platformları, hem bireyler arası etkileşim hem de hegemonik ideolojilerin yayılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Yeni medya, gündem belirleme ve toplumsal gerçeklik algısının şekillendirilmesinde önemli bir araç haline gelmiştir (McQuail ve Windahl, 1993).

Marksist düşünceye göre ideoloji, toplumların devamlılığını sağlamak için işlev görür ve bu süreçte adaletsiz yapıları meşrulaştırır. Özellikle kapitalist toplumlarda, bireylere sunulan bilgiler, onların düşünce ve bilinç dünyasını şekillendirir. Bu süreç, beyin yıkama

ve yanıltıcı bilinç oluşturma mekanizmaları aracılığıyla kitlesel bilincin manipüle edilmesine neden olur. Böylece, toplumda tekdüze düşünce kalıpları ve davranış biçimleri yerleşir (Eagleton 1991: 56). Althusser'e göre, ideoloji sadece maddi yaşamın bir yansıması olmakla kalmaz, aynı zamanda bu gerçekliği tersine çeviren bir yapıdadır ve insanların dünyayı algılayış biçimlerini çarpıtır (Zizek 1989: 33). Dijital medya ortamında, haberlerin üretimi ve paylaşımı artık yalnızca profesyonel medya kuruluşlarıyla sınırlı kalmamakta, bireyler de bu sürecin aktif bir parçası haline gelmektedir. Bu, haberin üretimini kolaylaştırır da doğruluğu ve kalitesini tartışmalı hale getirir. Yeni medya üzerinden yayılan haberlerin doğruluğu her zaman garanti edilemez, bu da bireylerin gerçekliği sorgulamalarına neden olur. Medya, iktidarın ideolojik aygıtlarından biridir ve bireylere fark ettirmeden gerçekliği şekillendirir. Gerçeklik, ideolojinin bir yansımasıdır ve haber, bu hegemonyanın yeniden üretiminde önemli bir araçtır.

Althusser'e göre, siyasal iktidar varlığını sürdürmek için hem baskı aygıtlarına hem de ideolojik aygıtlara ihtiyaç duyar ve bunları yoğun bir şekilde kullanır. Bilgi, hiyerarşik bir yapıdır ve en üstte iktidarı elinde bulunduran devlet vardır. Bilginin aktarımı ve uygulanması, bu iktidar hiyerarşisine göre şekillenir. İktidar, gerçekliği tanımlama gücüne sahiptir ve bu tanımlamalar toplumun büyük bir kesimi tarafından sorgulanmadan benimsenir. Günümüzde medya, güçlü ekonomik ve siyasi grupların kontrolü altındadır. Özellikle elit kesimler ve modern burjuvazi medyayı yönlendirerek haberleri kendi ideolojik çıkarlarına uygun şekilde sunar. Bu süreç, toplumun gerçeklik algısını şekillendirir ve medyanın egemen ideolojisi çerçevesinde yeniden üretilmiş bir dünya sunar (Herman ve Chomsky 1988: 2-5).

Yeni medya ortamında iktidar ilişkileri sadece yukarıdan aşağıya değil, aynı zamanda yatay düzlemde de işlemektedir. Bireyler artık birbirlerini gözetleyerek ve denetleyerek bu iktidar ilişkilerine aktif olarak katılırlar. Sosyal medya, sıradan insanların da haber üretip paylaşabilmesine olanak tanır, ancak bu içeriklerin her zaman maddi kazanç amacı gütmeleri gerekmez. Gündem oluşturma amacıyla yayılan haberler, sosyal medya platformlarında yeniden yorumlanarak farklı içeriklere dönüşebilir (Castells 2009: 55). Bu süreç, medyanın gündemi belirleme ve bireylerin toplumsal gerçeklik algısını inşa etme gücünü göstermektedir. Sosyal medyada yayılan haberler, platformların popüleritesi arttıkça yeniden üretilir ve geniş kitlelere ulaşır. Bu da bireylerin düşüncelerini şekillendirme gücünü medyaya verir (Fuchs 2014: 78). Althusser'in ideolojik aygıtlar teorisinde belirttiği gibi, medya siyasal iktidarın düşüncelerini topluma benimsetmekte kilit rol oynar. Sürekli tekrar edilen düşünceler kabul edilirken, farklı görüşler zamanla marjinalleşir ve görünmez hale gelir (Althusser 2014). Sonuç olarak, yeni medya sadece bir haber paylaşım aracı değil, aynı zamanda gündem yaratma, dikkat dağıtma ve kitlesel manipülasyon aracı olarak işlev görür. Bu bağlamda, bireylerin ne düşüneceklerini belirleyen bir sistem haline gelmiştir. Siyasi partiler için de yeni medya, seçim kampanyalarının önemli bir parçası haline gelmiştir. YouTube ve Twitter gibi platformlar, seçim dönemlerinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Örneğin, başkanlık

sistemi referandumu için "Evet" ve "Hayır" kampanyaları ilk olarak bu mecralarda kendini göstermiş, seçmenleri etkilemek için videolar ve içerikler üretilmiştir.

Sonuç

Althusser, ideoloji kavramını "Devletin İdeolojik Aygıtları" aracılığıyla ele alırken, Gramsci ise "Hegemonya" kavramını kullanarak ideolojinin toplumsal yapılar üzerindeki etkisini açıklamıştır. Her iki düşünür de yaşadıkları dönemde ideolojiyi anlamak ve çözümlenmek için çığır açıcı analizler sunmuşlardır. Ancak 21. yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi, dijitalleşmenin yaygınlaşması ve Web 1.0'dan Web 2.0'a geçişle birlikte internet ve etkileşim odaklı yeni medya araçlarının ortaya çıkışı, ideolojinin işleyiş biçimini ve araçlarını köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu süreç, insanlık tarihi için yalnızca teknik bir ilerleme değil, aynı zamanda toplumsal yapıları ve güç ilişkilerini yeniden şekillendiren bir milat olmuştur.

Yeni medya, iletişim süreçlerini köklü bir biçimde değiştirerek geleneksel tek yönlü iletişim modelini ortadan kaldırmış ve etkileşimli, çok yönlü bir yapıya bürünmüştür. Kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de tüketicisi haline geldiği bu yeni ortam, ideolojinin aktarılmasında ve yeniden üretilmesinde daha dinamik bir mekanizma sunmaktadır. Bu durum, Althusser ve Gramsci'nin ideolojiye dair teorik yaklaşımlarının günümüz bağlamında yeniden tartışılmasını gerekli kılmıştır. Özellikle yeni medyanın hem bir "ideolojik aygıt" hem de bir "hegemonya mekanizması" olarak nasıl işlev gördüğü, dijital çağın en önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir.

Althusser'e göre devletin ideolojik aygıtları, eğitim, medya, din ve aile gibi kurumlar aracılığıyla bireylerin toplumsal düzene uyum sağlamasını ve bu düzeni sorgulamaksızın benimsemesini sağlar. Bu kavram, günümüz yeni medyasına uygulandığında, sosyal medya platformlarının ve dijital içerik üretim araçlarının benzer bir ideolojik işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Örneğin, sosyal medya algoritmaları, kullanıcıları belirli içeriklere yönlendirerek egemen ideolojilerin yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Bu süreç, bireylerin ideolojik bir çerçeveye içinde düşünmelerine ve hareket etmelerine neden olurken, aynı zamanda bu çerçeveyi sorgulamalarını zorlaştırmaktadır.

Gramsci'nin hegemonya kavramı ise, egemen sınıfın yalnızca zor kullanarak değil, rıza üreterek toplumu nasıl yönettiğini açıklar. Yeni medya bağlamında bu kavram, kullanıcıların gönüllü bir şekilde belirli fikirleri, değerleri ve yaşam tarzlarını benimsemesini sağlayan mekanizmaları anlamak için önemli bir araçtır. Örneğin, sosyal medyada yayılan trendler, viral içerikler ve popüler kültür unsurları, hegemonik güçlerin bireyler üzerindeki etkisini pekiştiren araçlar haline gelmiştir. Bu süreç, bireylerin yalnızca dışsal bir baskıya maruz kalmasını değil, aynı zamanda bu baskıyı içselleştirerek gönüllü bir uyum sağlamalarını da beraberinde getirmektedir.

Yeni medyanın ideolojik işlevi, sadece devlet veya egemen sınıflar tarafından değil, bireyler ve kullanıcılar arasındaki etkileşimler yoluyla da sürdürülmektedir. Kullanıcılar, farkında olmadan, kendi ideolojik çerçevelerini güçlendiren veya hegemonik söylemleri yeniden üreten içerikler paylaşmakta ve yaymaktadır. Bu durum, Gramsci'nin hegemonya kavramının bireysel ve toplumsal düzeyde yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda, Althusser'in ideolojik devlet aygıtları teorisi, devletin yeni medya üzerindeki kontrol mekanizmalarını anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Günümüzde dijital gözetim, sansür ve manipülasyon teknikleri, bu kontrolün yeni biçimlerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Althusser ve Gramsci'nin ideolojiye dair kavramsallaştırmaları, yeni medya çağında yeni bir anlam kazanmıştır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, ideoloji artık sadece geleneksel medya araçları üzerinden değil, etkileşimli dijital platformlar aracılığıyla da yayılmakta ve yeniden üretilmektedir. Yeni medya, hem bireyler hem de toplumsal yapılar üzerinde güçlü bir ideolojik etki yaratırken, aynı zamanda hegemonik süreçlerin görünmez hale gelmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, Althusser ve Gramsci'nin teorileri, dijital çağda ideolojinin ve gücün dinamiklerini anlamak için vazgeçilmez bir teorik zemin sunmaktadır. Yeni medya üzerinde kurulan iletişim ve paylaşımların hepsi iktidar tarafın gözetlenmekte ve gerektiğinde paylaşımlara da iktidar tarafından müdahale edilmektedir. Diğer yandan yeni medyanın etkileşimli olması sebebiyle bireyler de birbirlerini gözetleyebildiği için gözetim artık tek yönlü değil çift yönlü olarak gerçekleşebilmektedir. Bu şekilde ideolojinin sürekliliği devam etmektedir. Sonuç olarak, ideoloji, devletin ideolojik aygıtları ve hegemonya kavramları, günümüz toplumlarında kitle iletişim araçları ve özellikle yeni medya ile daha da güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Althusser'in devletin ideolojik aygıtları ile Gramsci'nin hegemonya teorisi, bireylerin toplum içindeki konumlarını anlamlandırmalarına ve egemen ideolojilerin kabul edilmesine katkı sağlamaktadır. Yeni medyanın yaygınlaşması, bireylerin hem bilgiye erişim süreçlerini hem de bilgi üretimindeki rollerini dönüştürse de, bu araçlar aracılığıyla ideolojik hegemonya daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Ancak yeni medya, geleneksel medyaya kıyasla daha etkileşimli bir yapı sunarak bireylerin bilgiye katkı sağlama potansiyelini artırmıştır. Bu durum, ideolojik mücadelelerin sadece yukarıdan aşağıya değil, bireyler arası dinamiklerle de şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla, yeni medya, hem ideolojik kontrol hem de direnişin sahnesi haline gelmiştir.

Kaynaklar

Althusser, L. (1970). *Ideologie et Appareils Ideologiques d'Etat*. Paris: La Pensee.

Althusser, L. (1971). *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press.

Althusser, L. (1995). *L'État et ses Appareils, Sur la Reproduction*. Paris: PUF.

- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. Verso.
- Balibar, É. (2005). *Avant-Propos Pour La Réédition De 1996*. Paris: La Découverte.
- Buffardi, L. E. ve Campell, W. K. (2008). "Narcissism and Social Networking Web Sites". *Personality and Social Psychology Bulletin*. 34 (10): 1303-1314.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
- Dural, B. (2012). "Antonio Gramsci ve Hegemonya". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 39 (11): 309-321.
- Dursun, Ç. (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*. Ankara: İmge Yayınları.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology: An Introduction*. Verso.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk Yayınları.
- Forgacs, D. (2012). *Gramsci Kitabı - Seçme Yazılar 1916-1935*. (Çev. İ.Yıldız) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (1980). *The Will to Truth*. (Çev. A. Sheridan). New York-London: Tavistock Press.
- Fuchs, C. (2014). *Social Media: A Critical Introduction*. SAGE Publications
- Güngör, S. (2001). *Althusser' de İdeoloji Kavramı*, <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/iibfd/article/viewFile/2467/2212>, adresinden alındı.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları, Seçmeler*. (Çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon Books.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (Çev. B. B. Özpek). Ankara: Liberte Yayınları.
- Marcuse, H. (1997). *Tek Boyutlu İnsan*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Marx, K. (2004). *Alman İdeolojisi*. (Çev. S. Belli). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1977). *The German Ideology*. Moscow: Progress Publishers.
- McQuail, D., & Windahl, S. (1993). *İletişim Modelleri*. Ankara: İmaj Yayınları.

- Oskay, Ü. (1980). "Popüler Kültür Açısından "İdeoloji" Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 35 (1): 197-253.
- Özbek, S. (2003). *İdeoloji Kuramları*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri*. (Çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Sucu, İ. (2012). "Althusser'in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya". *Selçuk İletişim Dergisi*. 7 (3): 30-41.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Türk, B. H. (2010). *İdeoloji Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları.
- Vergin, N. (2010). *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev. T. Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yalçınkaya, S. E. (2010). 1980 Sonrası Türk Sinemasının Politik ve Toplumsal Dönüşümü ve Darbeyle Hesaplaşma Filmleri "Üç Film Üç Hesaplaşma". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Zizek, S. (1989). *The Sublime Object of Ideology*. Verso.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.8>

Volume 9/1

2025 p. 137-158

FRANSIZCA ÖĞRETMEN ADAYLARININ SANAL GERÇEKLİĞE DAİR GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ (GAZİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)¹

AN EXAMINATION OF PRE-SERVICE FRENCH LANGUAGE TEACHERS' PERCEPTIONS OF VIRTUAL REALITY (THE CASE OF GAZİ UNIVERSITY)

Aliye GENÇ*
Perihan YALÇIN**

ÖZ

Günümüzde hızla gelişen teknoloji birçok yeniliği beraberinde getirmiş, eğitim-öğretim uygulamalarında da köklü değişiklikleri gerekli kılmıştır. Bu yenilikler arasında yer alan sanal gerçeklik teknolojisi, gerçek hayattaki iletişim bağlamlarını oluşturabilmesi ve sağladığı kültürel edinim sayesinde yabancı dil alanında kullanılan geleneksel öğretim yöntemlerine alternatif bir araç olarak alanda yerini almıştır. İlgili çalışma ülkemizde yabancı dil olarak Fransızca öğretiminde sanal gerçeklik teknolojisine dair ilk yapılan çalışmalardan biri olma özelliği ile önem arz etmektedir. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim gören 79 öğretmen adayı ile yapılan araştırma, sanal gerçekliğin Fransızca öğretiminde nasıl kullanılabileceği ve öğretmen adaylarının bu konudaki tutumlarını farklı değişkenler (cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi) açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarına Antonietti ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilen, İşman ve Başaran (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan 5'li likert tipinde hazırlanmış 24 maddeden oluşan "Sanal Gerçeklik" ölçeği uygulanmış, nicel bir araştırma olan bu çalışmada betimsel analiz yöntemlerine başvurulmuştur. Verilerin analizinde SPSS 27 Paket Programı, değişkenlere yönelik analizlerde ise Mann Whitney U Testi ile Kruskal Wallis H Testi kullanılmıştır. Araştırma verilerine bulgular bölümünde yer verilmiş ve bu

¹ Bu araştırma, 07.09.2023-08.09.2023 tarihleri arasında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından düzenlenen SCOFOLA'23 "Challenges and Innovative Solutions in Foreign Language Teaching" (Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklar ve Yenilikçi Çözümler) temalı Uluslararası SCOFOLA'23 Konferansı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi, E-mail: aliyeocal@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5410-6247, Ankara, Türkiye.

** Prof. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi, E-mail: perihan@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3831-7508, Ankara, Türkiye.

bulgular ışığında öğretmen adaylarının sanal gerçeklik teknolojisine yönelik görüşleri ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim Teknolojileri, Sanal Gerçeklik, Yabancı Dil Eğitimi, Fransızca Öğretimi.*

ABSTRACT

The rapid development of technology has introduced numerous innovations and necessitated significant changes in educational practices. Among these innovations, virtual reality (VR) technology has emerged as an alternative tool to traditional teaching methods, particularly in foreign language education, due to its ability to create authentic communication contexts and facilitate cultural acquisition. This study is significant as it represents one of the first investigations into the use of VR technology in teaching French as a foreign language in Turkey. Conducted with 79 pre-service teachers enrolled in the Department of French Language Teaching at Gazi University's Faculty of Education, the study aims to explore how VR can be employed in French language instruction and to analyze the attitudes of these pre-service teachers based on various factors such as gender, age, and academic level. To this end, a 24-item, 5-point Likert scale titled "Virtual Reality," originally developed by Antonietti et al. (2000) and later adapted into Turkish by İşman and Başaran (2010), was administered to the participants. Descriptive analysis methods were employed in this quantitative study, with the data analyzed using SPSS 27. The Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H tests were applied to examine the variables. Based on the collected data, the research findings provided insights into the pre-service teachers' perceptions of VR technology.

Keywords: *Educational Technologies, Virtual Reality, Foreign Language Education, Teaching French.*

Giriş

Eğitim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, öğrenme ve öğretme süreçlerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Eğitim yöntemlerini ve öğrencilerin öğrenme biçimlerini büyük ölçüde etkileyen bu yeniliklerin, eğitim sistemini değiştirdiği görülmektedir. Ayrıca, teknolojinin hızla gelişmesi, eğitim-öğretim yöntemlerini dönüştürerek sınıflarda ve bireysel çalışma alanlarında yeni fırsatlar yaratmıştır (Gruzdeva vd., 2022). Bu fırsatlara uzaktan eğitim imkânı ile gerçekleşen çevrimiçi dersler, yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları, dijital öğrenme materyalleri, oyun tabanlı öğrenme modeli ve mobil öğrenme ortamları örnek olarak verilebilir. Böylece bilgisayar destekli eğitim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, eğitim ve öğretimde zaman ve mekândan bağımsız yeni fikirler ortaya çıkabilmektedir. Teknolojinin sınıflarda ve hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin kişisel çalışma alanlarında kullanılmaya başlanması, eğitime olan etkisini belirgin bir şekilde göstermiştir (Mdhlalose & Mlambo, 2023).

Son yıllarda özellikle, eğitimin mekân ve zaman sınırlarından bağımsız bir biçimde gerçekleştirilebilir olması düşüncesi, yeni bilgisayar destekli yaklaşımların ortaya çıkışı için sağlam bir zemin oluşturmuştur. Eğitim teknolojilerindeki son yenilikler arasında öne

çıkan Sanal Gerçeklik (Alfadil, 2020; Çilek, 2023; Karşlı, 2022; Şimşek, 2023; Tai & Chen, 2021), Artırılmış Gerçeklik (Azimova & Solidjonov, 2023; Aydın Yıldız ve arkadaşları, 2023; Çakır ve diğerleri, 2015; Çiloğlu ve diğerleri, 2021; Marrahí-Gómez & Belda-Medina, 2022) ve ChatGPT (Baskara, 2023; Çınar Yağcı & Aydın Yıldız, 2023; Gao ve diğerleri, 2024; Şenyaman, 2023) gibi yapay zekâ tabanlı teknolojilerin eğitimcilerin büyük ilgisini çektiği anlaşılmaktadır. Bu yenilikçi teknolojiler, eğitim süreçlerini daha etkileşimli ve etkili hale getirme potansiyeline sahip olup, öğrenme deneyimini değiştirebilecek kapasitededir, çünkü bu teknolojiler, geleneksel eğitim yöntemlerinin sınırlarını aşan, etkileşimli ve özelleştirilebilir öğrenme deneyimleri sunmaktadır (Hwang vd., 2015). Özellikle sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi araçlar, öğrencilere karmaşık kavramları görsel ve etkileşimli yollarla keşfetme imkânı verirken, yapay zekâ destekli teknolojiler öğrencilerin performansını sürekli izleyerek anında geri bildirim sunmakta ve öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına daha hızlı yanıt vermesini sağlamaktadır. Üretken bir yapay zekâ sohbet robotu olan ChatGPT, dil öğretimi ve öğrenimi için çok sayıda olanak sunmaktadır (Kohnke vd., 2023). Bu yenilikçi teknolojilerin eğitim ortamına sağladığı öğrenme deneyimlerini zenginleştirme (Dildora, 2018), motivasyonu artırma ve öğrencilerin öğrenme süreçlerine daha aktif katılmasını sağlama (Gutiérrez & Fernández, 2014) gibi imkanlar göz önüne alındığında, özellikle yabancı dil öğretiminde bu teknolojiler, öğrencileri hedef dildeki sosyal aktörler olarak tanımlayan ve eylem odaklı bir dil öğretimi yaklaşımını benimseyen programlarda ders materyali olarak etkili bir şekilde kullanılabilir.

Eylem kavramı, yabancı dil eğitimine yön veren merkezi bir konumda yer almaktadır. Dil öğreniminin sadece dil bilimsel yapıların öğrenilmesinden ibaret olmadığı, aynı zamanda gerçek hayat bağlamında iletişim kurma yeteneğinin geliştirilmesi gerektiği anlayışı, eylem odaklı yaklaşımların temelini oluşturur (Kaliska, 2016). Eylem odaklı yaklaşımlar, dil öğreniminin etkili bir şekilde gerçekleşebilmesi için sosyokültürel ve pragmatik unsurları içeren sözlü söylemin, dil öğrenme sürecinin ilk aşamalarından itibaren kazanılmasının gerekliliğini desteklemektedir (Çınar Yağcı, 2018). Bu tür bir söylemin kazanılması, öğrencilerin dilin gerçek yaşam bağlamlarında etkili bir şekilde kullanılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda, sanal gerçeklik teknolojisi, öğrencilere sunduğu etkileşim, daldırma ve bulunma özellikleri (Ciekanski ve diğerleri, 2020) ile bu yaklaşımın uygulanmasında büyük bir avantaj sağladığı söylenebilir. Sanal gerçeklik teknolojisi, kullanıcıların dijital olarak oluşturulmuş üç boyutlu bir ortama tamamen dalmalarını sağlayarak, gerçek dünya deneyimlerine benzer etkileşimler sunmaktadır (Lv, 2019). Bu, özellikle dil öğreniminde, dilin doğal ve akıcı bir şekilde kullanılmasını teşvik eden etkileşimli senaryoların oluşturulmasına imkân tanıyabilir. Buna ek olarak öğrenciler, sanal ortamda yabancı bir ülkede gezi yapabilir, yerel halkla etkileşimde bulunabilir veya bir restoranın menüsünden yemek siparişi verebilir (Wood vd., 2022). Bu tür deneyimler, dil öğrencisinin dil becerilerini gerçek hayatta kullanma pratiği yapmasına olanak tanıyabilir ve dilin doğal bağlamında öğrenilmesini sağlayabilir (Hua & Wang, 2023).

Gelişen teknolojilerle birlikte, yeni teknolojileri daha etkin kullanan bir hedef kitle oluşmaktadır. 1997-2012 yılları arasında doğan ve Z kuşağı olarak adlandırılan bu bireyler hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı dönemde büyümeleri nedeniyle dijital dünyaya kolay adapte olabilmektedir. Bu dijital yerliler, teknoloji konusunda oldukça bilgilidir ve teknolojik yeterlilik konusunda X Kuşağı eğitimcilerini geride bırakmaktadır (Cilliers, 2017). Bu nesil, yaşamlarının her alanında yoğun bir şekilde teknolojiden faydalandığından, yabancı dil eğitim-öğretim ortamlarının da teknolojiyle zenginleştirilmesi onların öğrenme süreçlerini kolaylaştırabilir. Özellikle sanal gerçeklik teknolojisi, yenilikçi bir teknoloji olması sebebiyle Z kuşağı öğrencilerinin ilgisini çekme ve motivasyonlarını artırma potansiyeline sahip olabilir (Gutiérrez & Fernández, 2014). Öğrencilerin dil öğrenimini bir oyun ya da macera olarak deneyimlemeleri, bu süreçte daha aktif katılımlarını teşvik edebilir ve motivasyonlarını artırabilir (Chen & Yang, 2013). Bu tür teknolojilerin yabancı dil öğretiminde entegrasyonu, dil öğrenme süreçlerini daha etkili, etkileşimli ve öğrenci merkezli kılabilir. Dolayısıyla, Z kuşağı gibi teknolojiyle büyümüş öğrenciler için sanal gerçeklik gibi yenilikçi öğretim araçlarının kullanımı, yabancı dil öğrenme sürecini daha çekici ve verimli hale getirerek öğrencilerin ilerlemesini hızlandırabilir. Bu nedenle, yabancı dil öğretmenlerinin yenilikçi teknolojilerin farkında olması ve bu teknolojilere yönelik tutum ve düşüncelerinin, sınıf içine entegrasyonunda önemli olduğu düşünülmektedir.

Yabancı dil öğretmenlerinin sanal gerçeklik teknolojisinin yabancı dil öğretiminde kullanımı konusundaki görüşlerinin, bu teknolojinin etkin ve verimli bir şekilde entegre edilmesinde büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Öğretmenler, dil eğitimi sürecinin dinamiklerini ve öğrencilerin ihtiyaçlarını en iyi bilen kişiler olarak (Smit vd., 2021) sanal gerçeklik uygulamalarının pedagojik değerini, faydalarını ve risklerini değerlendirebilirler. Ayrıca, öğretmenlerin bu teknolojiyi nasıl kullanacaklarına dair sahip oldukları bilgi ve deneyim, uygulamaların sınıf ortamına uyarlanmasında ve öğrencilerin bu yeni öğrenme yöntemine uyum sağlamasında önemli bir rol oynayabilir. Bu nedenle, sanal gerçeklik teknolojisinin yabancı dil öğretimine entegrasyonunda öğretmenlerin görüşlerinin dikkate alınması, hem teknolojinin eğitim ortamına uyumunu kolaylaştırmada hem de öğrenci başarısını artırmada etkili olacağı anlaşılmaktadır (Ma, 2021).

Bu kapsamda bu çalışma, Fransızca öğretmen adaylarının, Fransızca öğretiminde sanal gerçeklik kullanımına yönelik görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Fransızca'yı öğretirken, sanal gerçeklik teknolojisinin sağlayabileceği fırsatlar ve bu fırsatların nasıl değerlendirilebileceği üzerine öğretmen adaylarının görüşleri ve geri bildirimleri eğitim süreçlerini şekillendirebilir. Fransızca öğretmen adayları, dil öğretiminde kültürel bağlamın ve otantik materyallerin önemini göz önünde bulundurarak, sanal gerçeklik uygulamalarının bu bağlamda nasıl kullanılabilirliği konusunda fikirler öne sürebilir. Öğretmenlerin, öğrencilerin dilsel becerilerini geliştirmek için sanal gerçekliği nasıl entegre edebileceklerine dair uygulamalı önerileri ve bu teknolojinin etkili kullanımı

konusundaki deneyimleri, eğitim materyallerinin ve yöntemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu nedenle, Fransızca öğretiminde sanal gerçeklik teknolojisinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için öğretmenlerin sanal gerçekliğe yönelik görüşlerinin alınmasının önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

Yabancı dil öğretiminde sanal gerçeklik ile ilgili uluslararası alan yazın incelendiğinde, İngilizce öğretiminde (Alfadil, 2020; Chen vd., 2021; Tai & Chen, 2021) ve Fransızca öğretiminde (Andika vd., 2022; Thrasher, 2022) çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Ulusal alan yazın incelendiğinde ise sınırlı sayıda İngiliz dili öğretiminde sanal gerçeklik ile ilgili çalışmaların (Çilek, 2023; Karslı, 2022; Şimşek, 2023) yer aldığı, fakat Fransızca öğretiminde sanal gerçeklik ile ilgili çalışmaların henüz yaygın olmadığı fark edilmiştir. Bu bağlamda, çalışma, Fransızca öğretiminde Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşlerinin incelenmesinin literatürdeki bu boşluğu dolduracağını öngörmektedir. Aynı zamanda bu çalışma, Fransız dili eğitimi alanında yeni nesil öğretmen adaylarında sanal gerçeklik farkındalığı yaratmayı ve teknoloji ile ilgili mevcut bilgi, beceri ve görüşlerini incelemeyi amaçlayan ilk çalışma olması bakımından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, Fransızca öğretmeni adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşleri nelerdir?
2. Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı fark var mıdır?
3. Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşleri ile yaşları arasında anlamlı fark var mıdır?
4. Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşleri ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı fark var mıdır?

Kuramsal Çerçeve

Sanal Gerçeklik

Yabancı dil öğretiminde alternatif yöntem ve tekniklerin aranması, buna ek olarak motivasyonu artırıcı içeriklere duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Geleneksel öğretim yöntemleri temel dil becerilerinin geliştirilmesinde etkili olmasına rağmen, öğrencilerin dil öğrenme sürecine olan ilgilerini ve motivasyonlarını yüksek tutmada yetersiz kalabilmektedir (Silva, 2023). Bu nedenle, yabancı dil öğretiminde yenilikçi yaklaşımların ve teknolojilerin entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, teknolojideki hızlı değişimler, öğrencilerin mevcut bilgi ve becerilerinin sürekli olarak

güncellenmesini ve geliştirilmesini gerektirebilir (Blyth, 2018). Eğitimcilerin de öğretim süreçlerini teknolojik gelişmelere uyarlamaları açısından teknoloji bilgi ve becerilerini güncellemeleri önemli ve gerekli olduğu önem arz etmektedir. Sanal gerçeklik teknolojisi, bu bağlamda yeni nesil öğretmen adaylarının hâkim olması gereken önemli teknolojilerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Jaron Lanier sanal gerçekliği “bir kişi ile fiziksel çevresi arasındaki arayüzün benzetilmiş bir çevreye yönelik bir arayüz ile değiştirilmesi” olarak tanımlamaktadır (2017, s. 47). Bu değişim, bir veya birden fazla bireye, hayali, sembolik veya gerçek dünyanın belirli unsurlarını taklit eden yapay ve dijital olarak oluşturulmuş bir ortamda duyuşal-motor ve bilişsel aktivitelerde bulunma olanağı sağlar. (Fuchs, 1996). Kullanıcı, eylemlerini (jestler, hareketler, ses, vb.) yakalayan motor arayüzleri kullanarak sanal ortam üzerinde hareket eder. Bu faaliyetler bilgisayara iletilir ve bilgisayar da bunları ortamın değiştirilmesi talebi olarak yorumlar. Bu değişiklik talebine yanıt olarak, bilgisayar sanal ortamda gerçekleşecek dönüşümleri ve duyuşal arayüzlere iletilecek duyuşal çıktıları (görüntüler, ses, çaba vb.) değerlendirir. Etkileşimli bir sanal ortamdaki bu süreç, temel olarak insan davranışının 'algı, biliş, eylem' döngüsünün gerçek bir modda uygulanmasıdır (Fuchs vd., 2006). Teknik açıklamasına ek olarak eğitim bilimleri alanında ise bu kavramın üç boyutu bulunmaktadır (McKerlich vd., 2011):

- Sosyal bulunma: işbirlikçi bir ortamda öğrenme söz konusu olduğunda, öğrenenin ortama yansıma yoğunluğu ve diğer katılımcıların buna ilişkin algısı.
- Bilişsel bulunma: öğrenenin sanal deneyim aracılığıyla anlam çıkarma ve bilgiyi pekiştirme becerisi.
- Öğretmenin varlığı: öğretmenin deneyim üzerindeki doğrudan (müdahale) veya dolaylı (öğrenme faaliyetinin yapılandırılması, senaryo yazımı) etkisi (aktaran Schlemminger ve diğerleri, 2013, s.33-34)

Birinci boyut, sanal gerçekliğin öğrencilere hedef dilde iletişim becerilerini geliştirirken kendi aralarında da sosyalleşme imkânı sunduğundan, ikinci boyut öğrenmelerin içselleştirilmesi ve bireysel olarak, farklı zekâ türlerine yönelik içeriklerle öğrenmeyi destekler niteliğinden, üçüncü boyut ise tıpkı gerçek sınıf ortamlarında olduğu gibi öğretmenin rehber konumundan bahsetmektedir.

Sanal gerçeklik, öğrencilerin dil öğrenme-öğretme ortamlarında aktif rol almalarını teşvik eden bir araçtır. Bu teknolojiyi kullanmanın yollarından biri bilgisayar ve video oyunlarıdır (Le Jeu Sérieux, Alvarez, 2007). Peterson (2009) simülasyon oyunlarının ve rol yapma oyunlarının yabancı dil eğitimindeki önemine dikkat çekmiş, öğrencinin motivasyonunu artırmak ve öğrenme sürecinden zevk almasını sağlamak için dil öğrenmenin pragmatik yönlerinin vurgulanmasını önermiştir (aktaran Schlemminger vd., 2013). Bu tür bir teknolojik entegrasyon, eğitim ortamlarının modernleşmesine önemli

katkılar sağlayabilir. Bununla birlikte, eğitim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak, sanal gerçeklik uygulamalarının eğitimde kullanımı da giderek artmaktadır. Günümüzde, etkili öğrenme süreçlerinin gerçekleşmesi için gelişen teknolojinin eğitim ortamlarıyla entegrasyonu giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Bolat & Göksu 2020). Bu bağlamda, sanal gerçeklikle ilgili çalışmalar eğitim alanında dikkat çekmektedir. Örneğin, Veysel Karılı ve Meva Bayrak (2020) tarafından gerçekleştirilen "Investigation of Virtual Reality Applications as a Tool in Language Learning" isimli çalışmada, dil öğrenimi için geliştirilen sanal gerçeklik uygulamalarının genel özellikleri incelenmiş ve öğrencilere farklı dil becerileri kazandırma potansiyeline dikkat çekilmiştir.

Türkiye'de yabancı dil eğitiminde sanal gerçeklik üzerine yapılan çalışmalar, bu teknolojinin uygulamaya yönelik artan ilgiyi ve olumlu tutumları ortaya koymaktadır. Çalışmalar, sanal gerçeklik destekli etkinliklerin dinleme, konuşma, yazma, dil bilgisi ve kelime bilgisi ediniminde olumlu sonuçlar verdiğini gösterirken, okuma becerisi bağlamında bazı olumsuz sonuçlar da raporlanmıştır (Şimşek, 2023). Ayrıca, fiziksel engelli öğrencilerin sınıf etkinliklerine dâhil edilmesi için de başarıyla kullanıldığı belirtilmiştir (Demir & Kandemir, 2020). Bu sonuçlar, sanal gerçekliğin yabancı dil eğitiminde nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceği üzerine daha derinlemesine araştırmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu teknolojinin çeşitli eğitim seviyelerinde ve alanlarda nasıl daha etkili kullanılabileceğine dair daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır.

Fransızca Öğretimi ve Sanal Gerçeklik

Son yıllarda, teknoloji ve eğitim arasındaki bağın güçlenmesi, yabancı dil öğretiminde yenilikçi yaklaşımların benimsenmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, sanal gerçeklik teknolojisi, dil öğrenme süreçlerini daha etkili ve etkileşimli hale getirme potansiyeli ile dikkat çekmektedir. Sanal gerçekliğin sunduğu sürükleyici ve gerçekçi öğrenme ortamları, dil öğrencilerinin motivasyonunu artırırken, aynı zamanda dilsel yeterliliklerini geliştirmelerine de yardımcı olabilir. Bu çalışma, Fransızca öğretiminde sanal gerçeklik teknolojisinin kullanımı üzerine yapılan araştırmaları inceleyerek, bu yenilikçi yaklaşımın dil öğrenme deneyimine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut literatürü tarayarak, sanal gerçekliğin Fransızca öğretiminde kullanımına yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi planlanmaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, sınıf içi etkileşim kadar sınıf dışı ortamlarda gerçekleşen etkileşimi de önemsemektedir. Çınar Yağcı (2018) yabancı dil sınıf ortamında gerçekleşen işbirlikçi öğrenme yöntemini Fransızca öğretmen adaylarının dikkatini dilin söylemsel boyutuna çekerek incelemiş, işbirlikçi öğrenmenin kalıcılığa olumlu katkı sunduğunu dile getirmiştir. Çeşitli çalışmalar, sanal gerçeklik uygulamalarının da dil öğrenenlerin motivasyonunu, katılımını ve iletişimsel yetkinliklerini önemli ölçüde artırabileceğini ortaya koymuştur. Nobrega ve Rozenfeld (2019), 360° videoların kullanıldığı sanal gerçeklik etkinliklerinin Fransızca öğrenen

Brezilyalı öğrencilerin motivasyonunu ve dilsel yeterliliğini artırdığını belirtmiştir. Duée ve Martin (2021) ise, Fransızca öğreniminde motivasyonu ve özerkliği artırmak amacıyla oyunlaştırma ve daldırmayı vurgulayarak etkileşimli sanal gerçeklik uygulamalarını araştırmıştır. Papin (2021) ise, sanal gerçeklik iletişimsel görevlerinin Montréal'deki Fransızca öğrencilerinin sınıf dışında iletişim kurma istekliliği (WTC) üzerindeki etkisini incelemiş ve öğrencilerin kendilerini daha yeterli hissettiklerini ortaya koymuştur. Ciekanski ve Yibokou (2022) ise, bir Fransız üniversitesinin dil kaynakları merkezinde İngilizce öğrenimi için otantik sanal gerçeklik kaynaklarının kullanımını incelemiş ve gayri resmi öğrenme durumlarında sanal gerçekliğin hem dilsel hem de dil dışı bilgi edinme potansiyelini vurgulamıştır. Bu çalışmalar genel olarak, sanal gerçekliğin motivasyonu, katılımı ve iletişimsel yetkinliği artırarak dil öğrenme deneyimlerini önemli ölçüde geliştirebileceğini ve aynı zamanda dil pratiği için sürükleyici ve otantik bağlamlar sağlayabileceğini göstermektedir.

Sanal gerçeklik teknolojilerinin dil öğrenme süreçlerine katkıları kadar, mobil uygulamaların da Fransızca öğretimindeki işlevleri üzerinde yapılan araştırmalar önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Hem sanal gerçeklik hem de mobil uygulamalar, dil öğrenme süreçlerini destekleyerek öğrencilerin motivasyonunu ve dilsel yeterliliğini artırmada etkili araçlar olarak görülebilir. Fransızca öğretiminde mobil uygulamaların kullanımı, dil öğrenme süreçlerinde yenilikçi yaklaşımlar sunabilir. Ertan Kuşçu ve Erdiç Aslan (2023) tarafından yapılan "Yapılandırmacı Yaklaşım ve Mobil Uygulamalarla Fransızca Öğretimi/Öğrenimi" isimli çalışmada, Fransızca öğretiminde mobil uygulamaların işlevleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmada, yabancı dil öğretiminin/öğreniminin teknolojiyle olan ilişkisi (uzaktan eğitim, bilgisayar ve mobil destekli öğrenme) incelenmiş; yapılandırmacı yaklaşım ve mobil uygulamaların Fransızca öğretme/öğrenme süreçlerine yaptığı katkılar analiz edilmiştir. Fransızca mobil uygulamaların, Avrupa Diller için Ortak Başvuru Metni ölçütlerine uygun olduğu ve yapılandırmacı yaklaşımın ilkeleri ile örtüştüğü görülmüştür. Ancak, öğrencileri yabancı dilin doğal ortamına taşımanın zorlukları, eğitim bilimcileri yeni arayışlara yöneltmiş ve günümüzde sınıf içi öğrenimleri pekiştirmek ve bunları kazanıma dönüştürmek için en etkili yolun teknolojiye başvurmak olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, teknoloji ve mobil uygulamalar sayesinde Fransızca öğretiminde/öğreniminde yeni perspektiflerin oluşmaya başladığı ve sınıfta edinilen bilgilerin güncel yaşamda kolaylıkla kullanılabilirdiği bir öğrenme/öğretme anlayışı benimsenmiştir.

Sonuç olarak, sanal gerçeklik teknolojisi, yabancı dil öğretiminde yenilikçi ve etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Alan yazın incelemeleri, sanal gerçekliğin sunduğu sürükleyici ve etkileşimli öğrenme ortamlarının, dil öğrencilerinin motivasyonunu, özerkliğini ve iletişimsel yetkinliklerini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, dil öğrenme deneyimini zenginleştirerek, öğrencilerin dilsel yeterliliklerini geliştirdiğini ve sınıf dışı iletişim kurma istekliliğini artırdığını görülmektedir. Türkiye'de ise, Fransız Dili öğretiminde sanal teknolojisinin henüz

yeterince araştırılmamış olması, bu alanda gelecekte yapılacak çalışmalara önemli bir alan açmaktadır. Bu bağlamda, sanal teknolojisinin, yabancı dil öğretiminde geleceğin yenilikçi yaklaşımlarından biri olarak önemli bir potansiyel taşıdığı sonucuna varılabilir.

Yöntem

Model

Fransızca öğretmen adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma, tarama modeli kullanılarak tasarlanmış bir nicel çalışmadır. Tarama modeli, mevcut durumu olduğu gibi açıklamayı ve betimlemeyi hedefleyen bir araştırma yöntemidir. Bu modelde, çalışma konusuna herhangi bir müdahale, değişiklik veya etkileşim yapılmamaktadır. Başka bir deyişle, amaç, mevcut durumu doğru bir şekilde gözlemleyip betimleyerek ortaya koymaktır (Karasar, 2000). Sanal gerçekliğe ilişkin öğretmen adaylarının mevcut görüşlerini herhangi bir müdahale veya etkileşim olmaksızın doğru bir şekilde gözlemlemek ve betimlemek amacıyla bu model uygun görülmüştür. Bu model aracılığıyla, öğretmen adaylarının sanal gerçeklikle ilgili mevcut algıları, deneyimleri ve düşünceleri detaylı bir şekilde ortaya konulabilir.

Örnekleme / Çalışma Grubu

Çalışmanın kapsamı, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören Fransızca öğretmen adaylarını içermektedir. Çalışma grubu olarak ise Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim gören birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflardan toplam 79 öğrenci belirlenmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği eğitim-öğretim döneminde ilgili ana bilim dalının öğrenci bilgi sisteminde kayıtlı ancak devamsız öğrencilerle birlikte toplam öğrenci sayısı 126 olarak rapor edilmiştir. Anket sürecinde, tüm maddelere yanıt vermeyen öğrencilerin görüşleri analiz sürecinden çıkarılmıştır; bu sebeple analize 79 Fransızca öğretmen adayı dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Tarama modeline dayalı bu çalışmanın verileri, iki ana bölümden oluşan bir ölçek aracılığıyla toplanmıştır. Ölçeğin ilk bölümü, katılımcıların cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyleri gibi kişisel bilgileri içermektedir. İkinci bölümde, öğretmen adaylarının sanal gerçeklik algıları üzerine odaklanılmıştır. Bu bölüm için, Antoniette ve diğerleri tarafından 2000 yılında geliştirilen ve İşman ile Başaran'ın 2010 yılında Türkçeye uyarladığı "Sanal Gerçeklik" ölçeği kullanılmıştır. Beş farklı boyutu içeren bu ölçek, 5'li Likert tipinde ve 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin boyutları sırasıyla şunlardır: Birinci boyut, öğrenme sürecinin bilişsel çıktılarını (kavrama, genel düşünme, kontrol etme ve uygulama) ve bazı motivasyonel açıları; ikinci boyut, belirli bir öğrenme stilini (sezgisel, görsel, hızlı reflekslere dayalı) ve bu stilin muhtemel sınırlılıklarını (kafa karışıklığı, aşırı kapsamlılık); üçüncü boyut, refleks ve soyut düşünme ile ilgili kişisel özellikleri;

dördüncü boyut, sabırsızlık, kusurlar ve el becerisi gibi özellikleri; beşinci boyut ise stratejik olmayan yaklaşımları içermektedir. Ölçeğin güvenilirliğini ifade eden Cronbach Alfa katsayısı .918 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışma için Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler alınmıştır. Ölçek, 2022-2023 Eğitim-Öğretim Dönemi'nde Gazi Üniversitesi Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim gören öğrencilere uygulanmıştır. Bunun yanı sıra, ana bilim dalında ders veren öğretim elemanlarından da anketin yürütülmesi sürecinde destek alınmıştır. Bu işbirliği, çalışmanın veri toplama aşamasının etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin istatistiksel analizlerinde, SPSS 27 (Statistical Package for the Social Sciences) yazılımı kullanılarak işlemler gerçekleştirilmiştir. Maddelerle ilgili verilerin dağılımını değerlendirmek amacıyla betimsel istatistik tekniklerinden faydalanılmıştır. Ayrıca, katılımcıların verdiği yanıtların cinsiyet, yaş ve sınıf düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için Mann Whitney U Testi ve Kruskal Wallis H Testi uygulanmıştır. Bu testler, non-parametrik testler olup, örneklem dağılımının normal olmadığı durumlarda tercih edilmektedir.

Çalışma kapsamında veri toplanan gruba ilişkin betimsel istatistikler Tablo1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Erkek	22	27,8
	Kadın	57	72,2
Sınıf düzeyi	1. sınıf	22	27,8
	2. sınıf	19	24,1
	3. sınıf	20	25,3
	4. sınıf	18	22,8
Yaş	18-24 yaş	70	88,6
	25-34 yaş	7	8,9
	35 yaş ve üzeri	2	2,6

Tablo değerleri incelendiğinde, katılımcıların %27,8'i (n=22) erkek, %72,2'si (n=57) ise kadın olarak tespit edilmiştir. Sınıf düzeyleri açısından bakıldığında, %27,8'i (n=22) birinci sınıf, %24,1'i (n=19) ikinci sınıf, %25,3'ü (n=20) üçüncü sınıf ve %22,8'i (n=18) dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Yaş değişkenine göre ise katılımcıların %88,6'sı

(n=70) 18-24 yaş aralığında, %8,9'u (n=7) 25-34 yaş aralığında ve %2,6'sı (n=2) 35 yaş ve üzerinde bulunmaktadır.

Bulgular

Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Kişisel Özellikleri

Çalışmanın kapsamında, 79 katılımcının doldurduğu anketten elde edilen veriler, cinsiyet, sınıf düzeyi ve yaş değişkenleri bazında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Her bir anket maddesine verilen yanıtlar detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

İlk etapta, katılımcıların cinsiyetlerine göre anket maddelerine verdikleri yanıtlarda bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Bu test sonuçları, Tablo 2'de özetlenerek sunulmuştur. Bu analiz, cinsiyet değişkeninin katılımcıların yanıtları üzerindeki potansiyel etkilerini belirlemek için gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyete Göre Anket Maddelerine Verdikleri Cevaplara İlişkin U-testi Sonuçları

Maddeler	Cinsiyet	n	Sıra ort.	Sıra toplamı	U	p
M10	Erkek	22	49,27	1084,00	423,000	0,018*
	Kadın	57	36,42	2076,00		

Analiz sonuçlarına göre, anketin içerdiği 24 maddeden yalnızca 10. Madde, “Bilgilerin uygulamaya dökülmesini kolaylaştırır” ifadesi için cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (U=423,00; p<0,05). Bu maddede, erkek katılımcılar lehine belirgin bir farklılık görülmüştür. Diğer maddelerde ise, katılımcıların cinsiyetlerine göre vermiş oldukları yanıtlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05).

İkinci aşamada, katılımcıların anket maddelerine vermiş oldukları yanıtların sınıf düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu analiz için Kruskal Wallis H testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3’de özetlenmiştir. Bu test, farklı sınıf düzeylerindeki öğrencilerin anket maddelerine verdikleri yanıtlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olup olmadığını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Anket Maddelerine Anket Maddelerine Verdikleri Cevaplara İlişkin H-testi Sonuçları

Maddeler	Sınıf düzeyi	n	Sıra ort.	sd	χ^2	p
M1	1. sınıf	22	40,86	3	1,281	0,734
	2. sınıf	19	43,21			
	3. sınıf	20	40,25			
	4. sınıf	18	35,28			
M2	1. sınıf	22	45,05	3	2,196	0,533
	2. sınıf	19	37,34			
	3. sınıf	20	40,88			
	4. sınıf	18	35,67			
M3	1. sınıf	22	29,09	3	8,023	0,046*
	2. sınıf	19	47,39			
	3. sınıf	20	43,48			
	4. sınıf	18	41,67			
M4	1. sınıf	22	42,32	3	0,405	0,939
	2. sınıf	19	39,26			
	3. sınıf	20	39,90			
	4. sınıf	18	38,06			
M5	1. sınıf	22	42,07	3	0,303	0,959
	2. sınıf	19	39,34			
	3. sınıf	20	39,65			
	4. sınıf	18	38,56			
M6	1. sınıf	22	28,45	3	8,844	0,031*
	2. sınıf	19	43,47			
	3. sınıf	20	47,88			
	4. sınıf	18	41,69			
M23	1. sınıf	22	28,73	3	9,224	0,026*
	2. sınıf	19	45,16			
	3. sınıf	20	46,50			
	4. sınıf	18	41,11			
M24	1. sınıf	22	48,23	3	11,825	0,008*
	2. sınıf	19	42,26			
	3. sınıf	20	41,85			
	4. sınıf	18	25,50			

Analiz sonuçlarına göre, ankette yer alan 24 madde arasında dört maddenin katılımcıların sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anlamlı fark bulunan maddeler incelendiğinde;

Özellikle Madde 3 "Yorucudur" ifadesine verilen yanıtlar, sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=8,023$; $p<0,05$). İkili karşılaştırma sonuçlarına göre, birinci sınıf öğrencilerinin (sıra ortalaması=29,09) hem ikinci sınıf (sıra

ortalaması=47,39) hem de üçüncü sınıf öğrencileri (sıra ortalaması=43,48) ile kıyaslandığında anlamlı derecede düşük bir ortalama puanına sahip olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Madde 6 “Çabuk sıkılan öğrenciler için uygundur” için katılımcıların verdikleri yanıtlar sınıf düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($\chi^2=8,844$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla yapılan ikili karşılaştırma sonucunda 1. Sınıftaki öğrencilerin (sıra ort.=28,45) hem 2. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=43,47) hem de 3. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=47,88) kıyasla daha düşük ortalamaya sahip olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Madde 23 “Çabuk tepki verebilen öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olur.” için katılımcıların verdikleri yanıtlar sınıf düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($\chi^2=9,224$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla yapılan ikili karşılaştırma sonucunda 1. Sınıftaki öğrencilerin (sıra ort.=28,73) hem 2. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=45,16) hem de 3. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=46,50) kıyasla daha düşük ortalamaya sahip olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Madde 24 “Öğrencilerin çalıştıkları dersi hızlıca gözden geçirmelerini sağlar.” için katılımcıların verdikleri yanıtlar sınıf düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($\chi^2=11,825$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi amacıyla yapılan ikili karşılaştırma sonucunda 4. Sınıftaki öğrencilerin (sıra ort.=25,50) hem 1. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=48,23) hem 2. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=42,26) hem de 3. Sınıftaki öğrencilere (sıra ort.=41,85) kıyasla daha düşük ortalamaya sahip olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın son aşamasında, katılımcıların anket maddelerine verdikleri yanıtların yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla Mann Whitney U testi kullanılarak yaş grupları arasındaki yanıt farklılıkları Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Yaşlarına Göre Anket Maddelerine Verdikleri Cevaplara İlişkin U-testi Sonuçları

Maddeler	Yaş	n	Sıra ort.	Sıra toplamı	U	p
M8	18-24 yaş	70	37,69	2638,00	153,000	0,005*
	25 yaş ve üzeri	9	58,00	522,00		
M9	18-24 yaş	69	39,03	2693,00	278,000	0,598
	25 yaş ve üzeri	9	43,11	388,00		
M10	18-24 yaş	70	37,64	2635,00	150,000	0,007*
	25 yaş ve üzeri	9	58,33	525,00		

Analiz sonuçları incelendiğinde, ankette yer alan 24 madde içerisinde yalnızca Madde 8 “Öğrencilerin konu hakkında genel bir fikir edinmelerini sağlar.” ve Madde 10

“Bilgilerin uygulamaya dökülmesini kolaylaştırır.” için katılımcıların verdikleri yanıtlar yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir ($\overline{U}_8=153,00$; $\overline{U}_{10}=150,00$ $p<0,05$). Diğer maddeler için ise katılımcıların anket maddelerine verdikleri yanıtlar yaşlarına göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Anket Maddelerine Verilen Cevapların Dağılımı

Anket maddelerine verilen cevapların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde en yüksek onay (%74,7) Madde 21 “Şematik düşünmeye yatkın öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olur.” ile Madde 8 “Öğrencilerin konu hakkında genel bir fikir edinmelerini sağlar.” ifadelerine olmuştur. Madde 21, ve Madde 8’e sadece bir kişi (%1,3) kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir. Aynı durum Madde 5 “Görsel düşünme stiline sahip öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırır.” ifadesi için de geçerlidir. Bu maddeye sadece bir katılımcı kesinlikle katılmıyorum cevabını verirken katılımcıların %73,4’ü maddeye olumlu görüş bildirmişlerdir.

Madde 16 “Konsantre olmayı gerektirir.” yüksek onay (%70,9) alan ifadelerdendir. Bu sıralama Madde 10 “Bilgilerin uygulamaya dökülmesini kolaylaştırır.” (%68,4), Madde 24 “Öğrencilerin çalıştıkları dersi hızlıca gözden geçirmelerini sağlar.” (%68,3) Madde 19 “İçerik fazla kapsamlı olabilir.” (%65,8) ile Madde 20 “İlgi çekicidir.” (%65,8) onay ifadeleri ile devam etmektedir.

Ayrıca Madde 14 “Kavramayı kolaylaştırır.” ile Madde 23 “Çabuk tepki verebilen öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olur.” ifadeleri %63,3 onay; Madde 1 “Öğrencileri aktif olmaya teşvik eder.” katılımcıların %60,8’inin onayını almıştır.

Madde 3 “Yorucudur” ifadesi %40,5 ret cevap, Madde 4 “Kurallara sıkı sıkıya bağlı öğrenciler için uygun değildir.” ifadesi de %44,3 ile ret cevabı almıştır.

Katılımcıların en kararsız kaldığı görüş ise Madde 13 “Öğrencilerin yapacakları işleri önceden planlanmalarını gerektirir.” (%40,5) ifadesine aittir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda öğrenim gören öğretmen adaylarının sanal gerçeklik teknolojisine ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Çalışma sonuçları, yeni nesil öğretmen adaylarının sanal gerçeklik teknolojisine karşı olumlu bir yaklaşım sergilediklerini ortaya koymaktadır. Özellikle sanal gerçeklik uygulamalarının öğrenci motivasyonunu artırdığı, öğrenme süreçlerini daha etkileşimli ve ilgi çekici hale getirdiği sonucuna varılmıştır. Öğretmen adaylarının çoğunluğu, sanal gerçekliğin öğrencilerin dilsel yeterliliklerini geliştirmede etkili bir araç olduğunu düşünmektedir. Bu bulgular, Kaplan-Rakowski ve Wojdyski (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla

örtüşmektedir. Çalışmanın bulguları, katılımcıların sanal gerçeklik teknolojisinin öğrencileri daha aktif hale getirme, öğrenme sürecini kolaylaştırma, dikkat çekme ve bilgilerin pratik uygulamaya aktarılmasını destekleme konularında yüksek derecede olumlu görüşlere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak, Keskin (2017) tarafından yapılan çalışmada, öğretmen adaylarının matematik eğitiminde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin orta düzeyde katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada cinsiyet değişkeninin sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarda belirgin bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir. Antonietti ve arkadaşları (2000), Başaran (2010) ve Yavuz ve Uslu (2021) çalışmalarında cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı bir fark bulamamışlardır. Ancak, “Bilgilerin uygulamaya dökülmesini kolaylaştırır” ifadesine erkek katılımcıların daha olumlu yanıt verdiği belirlenmiştir ($U=423,00$; $p<0,05$). Bu durum, erkek katılımcıların sanal gerçeklik teknolojisinin gerçek dünya uygulamalarında sağladığı faydalara daha fazla inandığını göstermektedir. Bununla birlikte, başka bir çalışmada (Keskin, 2017), cinsiyet değişkenine göre kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir fark saptanmıştır.

Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre sanal gerçeklik teknolojisine yönelik tutumlarında anlamlı farklılıklar gözlemlenmiştir. Özellikle, birinci sınıf öğrencilerinin sanal gerçeklik uygulamalarını daha az yorucu ve daha az uygun buldukları belirlenmiştir (sıra ort.=29,09). Bu durum, öğrencilerin eğitim süreçleri boyunca teknolojiye olan adaptasyonlarının arttığını göstermektedir. Bununla birlikte bu durum, sanal gerçeklik ve teknoloji kullanımına dair deneyimlerinin yeterli düzeyde olmaması ihtimali ile açıklanabilir. İkinci sınıf müfredatında yer alan “Eğitimde Program Geliştirme” ve “Fransızca Öğretiminde Materyal Tasarımı” gibi meslek bilgisi dersleri ile üçüncü ve dördüncü sınıf müfredatlarında bulunan diğer dersler, teknolojik araçların kullanımı nedeniyle öğrencilerin daha fazla çaba göstermelerini ve öğrenme süreçlerini daha yoğun geçirmelerini gerektirmektedir. Aynı durum, Madde 6 “Çabuk sıkılan öğrenciler için uygundur” ve Madde 23 “Çabuk tepki verebilen öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olur” için de geçerlidir. Birinci sınıf öğrencilerinde bu oran, en düşük ortalamayla anlamlı farklılık göstermiştir. Fransızca öğretmen adaylarının farklı sınıfları, öğrenci deneyimleri açısından farklılık gösterebilir. Daha üst sınıf öğrencilerin, sanal gerçeklik teknolojisine yönelik farkındalıkları yüksek olabilir. Öte yandan, Madde 24 “Öğrencilerin çalıştıkları dersi hızlıca gözden geçirmelerini sağlar” maddesi, dördüncü sınıf öğrencileri için anlamlı farklılık göstermiş ve bu grup en düşük ortalamaya sahip olmuştur. Dördüncü sınıf öğrencilerinin sanal gerçeklik teknolojisinin dersleri hızlıca gözden geçirme konusundaki yeterliliğine daha düşük puan vermeleri, onların bu teknolojiye yönelik daha eleştirel ve deneyimli bir bakış açısına sahip olduklarını gösterebilir. Bu sonuçlar, farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisine verdikleri tepkilerin çeşitlilik gösterebileceğini ve bu teknolojinin öğrenme üzerindeki etkilerinin öğrenci deneyimleri doğrultusunda değişebileceğini göstermektedir. Başaran (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sınıf düzeyi değişkeni öğretmen adaylarının görüşlerinde

anlamli bir farklılık oluşturmuştur. Ancak, başka bir çalışmanın (Yavuz & Uslu, 2021) bulgularının analizi sonucunda, ğretmen adaylarının sınıf düzeylerinin farklı olmasının, görüş farklılıklarına yol amadığı tespit edilmiştir. Keskin (2017) tarafından yürütülen çalışma, aynı değişkene ilişkin bulgularla bu sonucu desteklemektedir.

Yaş değişkeninin sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarda belirgin bir fark yaratmadığı görülmüştür. Bu çalışmanın sonucu, yaş değişkenine göre ğretmen adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşlerinde bir farklılık bulunmayan alan yazın (Keskin, 2017) ile örtüşmektedir. Bu durum, yaş değişkeninin ğretmen adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına yönelik görüşleri üzerinde anlamli bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışmada, Madde 8 “ğrencilerin konu hakkında genel bir fikir edinmelerini sağlar” ve Madde 10 “Bilgilerin uygulamaya dökülmesini kolaylaştırır” ifadelerine verilen yanıtlar 25 yaş ve üzeri katılımcılarda anlamli farklılık göstermiştir. Bu yanıtların 25 yaş ve üzeri katılımcılarda anlamli farklılık göstermesinin birkaç nedeni olabilir. Bu yaş grubundaki katılımcılar, eğitim hayatlarında ve mesleki deneyimlerinde daha fazla bilgi ve deneyime sahip olduklarından, sanal gerçeklik teknolojisinin faydalarını daha eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilirler. Genç ğrencilere kıyasla, olgun katılımcılar teknolojinin sınırlamaları ve gerçek hayattaki uygulamaları konusunda daha bilinçli olabilirler.

Anket maddelerine verilen yanıtların frekans ve yüzde değerleri incelendiğinde, katılımcıların sanal gerçeklik teknolojisinin özellikle “şematik düşünmeye yatkın öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olma” ve “konu hakkında genel bir fikir edinmelerini sağlama” gibi konularda yüksek onay verdiği gözlemlenmiştir. Bu sonuç, ğretmen adaylarının yüksek katılım sağladığı anket maddelerine ilişkin bulguların, Başaran (2010), Keskin (2017) ve Yavuz ve Uslu (2021) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, mevcut alan yazında yer alan sanal gerçeklik uygulamalarının eğitimdeki faydalarına ilişkin bulgularla uyumludur. Sanal gerçeklik teknolojilerinin dil öğrenme süreçlerini etkileşimli ve motivasyonu artırıcı hale getirdiği literatürde de geniş bir şekilde vurgulanmaktadır (Nobrega & Rozenfeld, 2019; Duée ve Martin, 2021). Ayrıca, sanal gerçeklik teknolojilerinin dil ğretiminde yenilikçi bir araç olarak potansiyelini göstermesi, bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir (Papin, 2021; Ciekanski & Yibokou, 2022). Bununla birlikte, “yorucudur” ve “kurallara sıkı sıkıya bağlı öğrenciler için uygun değildir” ifadeleri en yüksek ret cevapları almıştır. Bu sonuçlar, sanal gerçeklik uygulamalarının genellikle olumlu bir şekilde değerlendirildiğini, ancak bazı olumsuz algıların da mevcut olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu alışma, Fransızca ğretmen adaylarının sanal gerçeklik teknolojisine yönelik olumlu tutumlarını ortaya koyarak, bu teknolojinin dil ğretiminde etkili bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Sanal gerçeklik uygulamalarının eğitimde daha yaygın hale getirilmesi, öğretmenlerin bu teknolojiyi daha iyi anlamaları ve uygulamaları için gerekli eğitimlerin sağlanması gerekmektedir. Bu sayede, sanal

gerçeklik teknolojisinin eğitim süreçlerine entegrasyonu daha verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Eğitimin günümüzde geldiği noktada, sınıf ortamlarının yavaş yavaş sanal ortamlara yerini bıraktığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu değişimle birlikte, gerçek etkileşimin yerini sanal etkileşimlere bırakacağı da dikkate alınmalıdır. Çoktan uygulama aşamasına geçilen bu teknolojinin gerekli altyapı bileşenleri temin edilerek eğitim sektörüne kazandırılması gerekmektedir. Yabancı dil bölümleri, bu teknolojiden en fazla fayda sağlayacak ve kalıcı öğrenme ortamları oluşturacak bölümlerin başında gelmektedir. Sınıf ortamlarında sıkça başvurulan rol yapma tekniği (jeu de rôle), yerini 3 boyutlu sanal gerçeklik ortamlarına bırakacaktır. Bu "eğitici eğlence" ortamları (edutainment) sayesinde verilen eğitimin niteliğinin artması beklenmektedir (Egenfeldt-Nielsen, 2006).

Tüm bu olumlu beklentilerin yanı sıra, bilinmezliğin eşlik ettiği bir sürece doğru ilerlediğimiz de göz ardı edilemez. "Metaversal öğretimle gündeme gelen sanal benlik ile eğitimin ontolojik zemini; dijital bilgi ile eğitimin epistemolojik zemini; temassız toplum ile de eğitimin sosyal zemini adeta sarsılacaktır" (Akpınar & Akyıldız, 2022, s. 888). Bu görüşler dikkate alındığında hem eğitim camiasının hem de toplumun bu yeni dönüşümlere açık olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu çalışma, yabancı dil eğitim-öğretim ortamlarına uygun içerik oluşturma ve sanal gerçeklik teknolojisinin gerçek sınıf ortamlarına nasıl entegre edilebileceği gibi gelecek çalışmalara temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dönüşen eğitim ortamına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın devamı niteliğinde, TÜBİTAK ARDEB 2209-A Üniversite Öğrencileri Projeleri kapsamında "Yabancı Dil Olarak Fransızca Öğretiminde Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Kullanımı" isimli bilimsel proje hibe almaya hak kazanmıştır. Bu çalışma, Ankara ilinde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı lise ve dengi okullarda öğrenim gören öğrencilere ve öğretmenlere yönelik gerçekleştirilmiş, sonuç raporu Tübitak tarafından başarılı olarak tanımlanmıştır. Bu projenin araştırma çıktılarının bilimsel yayın olarak paylaşılması amaçlarımız arasında yer almaktadır.

Öneriler

Fransızca öğretmen adaylarının sanal gerçekliğe dair görüşlerini inceleyen bu çalışmanın bulgularına dayanarak, gelecekteki çalışmalara yönelik şunlar yapılabilir:

- Sanal gerçeklik teknolojisinin yabancı dil öğrenimi üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirmek için daha kapsamlı ve uzun dönemli çalışmalar yapılmalıdır. Öğrencilerin sanal gerçeklik destekli eğitim aldıktan sonraki dil yeterlilikleri ve motivasyonlarındaki değişimler zaman içinde izlenmelidir.
- Sanal gerçeklik teknolojisinin farklı yabancı dil düzeylerindeki (başlangıç, orta, ileri) etkilerini inceleyen çalışmalar yapılmalıdır. Böylece bu teknolojinin hangi dil seviyelerinde daha etkili olduğu belirlenebilir.

- Sanal gerçeklik uygulamalarının kültürel bağlamda nasıl algılandığını ve bu teknolojinin kültürel farkındalığı artırma potansiyelini araştıran çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle dil öğreniminde kültürel unsurların önemi göz önüne alındığında, sanal gerçeklik teknolojisinin bu alandaki etkileri incelenmelidir.
- Sanal gerçeklik teknolojisinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için yabancı dil öğretmenlerin bu konuda eğitim alması gerekmektedir. Bu nedenle, öğretmen eğitim programlarının sanal gerçeklik uygulamalarıyla nasıl zenginleştirilebileceğini araştıran çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, öğretmenlerin sanal gerçeklik teknolojisine yönelik tutumları ve bu teknolojiyi kullanma becerileri üzerine çalışmalar yapılmalıdır.
- Yabancı dil öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik geri bildirimlerinin toplanması ve analiz edilmesi, bu teknolojinin öğrenci deneyimlerini nasıl etkilediğini anlamak için önemlidir. Öğrencilerin bu teknolojiyi nasıl algıladıkları ve hangi alanlarda geliştirilmesi gerektiğine dair geri bildirimler, gelecekteki uygulamalar için yol gösterici olabilir.

Sanal gerçeklik teknolojisi hızla gelişmektedir. Bu bağlamda, teknolojik yeniliklerin ve gelişmelerin izlenmesi ve bu yeniliklerin eğitim süreçlerine nasıl entegre edilebileceğinin araştırılması üzerine çalışmalar yapılabilir. Bu tür araştırmalar, sanal gerçeklik uygulamalarının sürekli olarak güncellenmesini ve iyileştirilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, bu öneriler sanal gerçeklik teknolojisinin dil öğreniminde daha etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasına yönelik gelecekteki araştırmalar için önemli bir rehber niteliği taşıyabilir. Bu çalışmalar, sanal gerçeklik uygulamalarının yabancı dil eğitimindeki potansiyelini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir ve bu teknolojinin en etkin şekilde nasıl kullanılabileceğine dair değerli bilgiler sunabilir.

KAYNAKLAR

- Alfadil, M. (2020). Effectiveness of virtual reality game in foreign language vocabulary acquisition. *Computers & Education*, 153, 103893.
- Alvarez, J. (2007). Du Jeu Vidéo Au Serious Game: Approches culturelle, pragmatique et formelle. Multimédia [cs.MM]. Université Toulouse, 2007. Français. (NN:). (tel-01240683) <https://hal.science/tel-01240683/> Erişim Tarihi: 06.06.2023
- Andika, Y., Ekowati, S. H., Ismail, S., & Hierro, I. A. (2022). Need an analysis of virtual reality-based learning media for French listening skills of DELF A1. *KEMBARA: Jurnal Keilmuan Bahasa, Sastra, dan Pengajarannya*, 8(1), 37-50.
- Azimova, D., & Solidjonov, D. (2023). Learning English Language As A Second Language With Augmented Reality. *Qo 'Qon Universiteti Xabarnomasi*, 1, 112-115.
- Baskara, R. (2023). Exploring the implications of ChatGPT for language learning in higher education. *Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics*, 7(2), 343-358.

- Başaran, F. (2010). Öğretmen adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşleri (Sakarya Üniversitesi BÖTE örneği). Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Blyth, C. (2018). Immersive technologies and language learning. *Foreign Language Annals*, 51(1), 225-232.
- Bolat, Y. İ. & Göksu, İ. (2020). Teknoloji Kullanımı Türkiye’de Öğrencilerin Akademik Başarılarını Etkiliyor Mu? Bir Meta-Analiz Çalışması. *Eğitim Teknolojisi: Kuram ve Uygulama*, 10(1), s. 138-176.
- Chen, C. H., Hung, H. T., & Yeh, H. C. (2021). Virtual reality in problem-based learning contexts: Effects on the problem-solving performance, vocabulary acquisition and motivation of English language learners. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37(3), 851-860.
- Chen, H., & Yang, T. (2013). The impact of adventure video games on foreign language learning and the perceptions of learners. *Interactive Learning Environments*, 21, 129- 141. <https://doi.org/10.1080/10494820.2012.705851>.
- Ciekanski, M., & Yibokou, K. S. (2022). Les ressources d’édumusement en réalité virtuelle. Potentiel et limites pour l’apprentissage d’une L2 en situation informelle. *Recherches en didactique des langues et des cultures. Les cahiers de l'Acedle*, 20(20-1).
- Ciekanski, M., Kalyaniwala, C., Molle, N., et Privas-Bréauté, V. (2020). Real and perceived affordances of immersive virtual environments in a language teacher training context: effects on the design of learning tasks. *Revista Docência e Cibercultura*, 4(3), 83-111.
- Cilliers, E. (2017). The Challenge of Teaching Generation Z. *People: International Journal of Social Sciences*, 3, 188-198. <https://doi.org/10.20319/PIJSS.2017.31.188198>.
- Çakır, R., Solak, E., & Tan, S. S. (2015). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi ile İngilizce Kelime Öğretiminin Öğrenci Performansına Etkisi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 45-58.
- Çınar Yağcı, Ş. (2018). İşbirliğine dayalı öğrenme yönteminin Fransızca öğretmen adaylarının sözlü söylem becerilerini edinmelerine etkisi (Yüksek lisans tezi). İstanbul, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Çilek, E. (2023). Yabancı Dil Öğretiminde Yeni Bir Dünya: Metaverse (Sanal Gerçeklik). *Eğitim & Bilim 202-I*, 77.
- Çiloğlu, T., Yılmaz, Ö., Yılmaz, A., & Karaoğlan, F. (2021). Eğitimde artırılmış gerçeklik konulu makalelerin incelenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 147-158.

- Demir, B. A., & Kandemir, C. (2020). Eğitimde Sanal Gerçeklik Uygulamaları Üzerine: “Sınıfta Ben De Varım” Projesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 10(4), 339-354.
- Dildora, B. (2018). Use Of Innovative Technologies In Teaching Foreign Languages. *International Journal of Research*, 5, 92-95.
- Egenfeldt-Nielsen S. (2006). Overview of research on the educational use of video games, dans Digital Kompetanse, Vol.1. <http://www.egenfeldt.eu/papers/game-overview.pdf>
- Fuchs, P. (1996). Les interfaces de la réalité virtuelle. Edition Interfaces: les journées de Montpellier.
- Fuchs, P., Moreau, G., Berthoz, A., and Vercher, J. L. (2006). Le traité de la réalité virtuelle – Volume 1: L’homme et l’environnement virtuel. Paris: Presses De l’École Des Mines De Paris.
- Gao, Y., Wang, Q., & Wang, X. (2024). Exploring EFL university teachers’ beliefs in integrating ChatGPT and other large language models in language education: a study in China. *Asia Pacific Journal of Education*, 44(1), 29-44.
- Gruzdeva, M. L., Kuznetsov, V. P., Smirnova, Z. V., Semakhin, E. A., & Romanovskaya, E. V. (2022). Digital Technologies as a Factor in the Transformation of the Educational Process. In *Innovative Trends in International Business and Sustainable Management* (pp. 223-228). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Gutiérrez, J., & Fernández, M. (2014). Applying augmented reality in engineering education to improve academic performance & student motivation. *International Journal of Engineering Education*, 30, 625-635.
- Hua, C., & Wang, J. (2023). Virtual reality-assisted language learning: A follow-up review (2018–2022). *Frontiers in Psychology*, 14, 1153642.
- Hwang, G., Chu, H., Yin, C., & Ogata, H. (2015). Transforming the educational settings: innovative designs and applications of learning technologies and learning environments. *Interactive Learning Environments*, 23, 127-129. <https://doi.org/10.1080/10494820.2014.998863>.
- Kaliska, M. (2016). An Action-Oriented Approach to Language Corpora in Foreign Language Teaching, 29-41. <https://doi.org/10.32612/UW.20804814.2016.2.PP.29-41>.
- Kaplan-Rakowski, R., & Wojdyski, T. (2018). Students’ attitudes toward high-immersion virtual reality-assisted language learning. In P. Taalas, J. Jalkanen, L. Bradley & S. Thouésny (Eds), *Future-proof CALL: language learning as exploration and encounters – short papers from EUROCALL 2018* (pp. 124-129). Research-publishing.net. <https://doi.org/10.14705/rpnet.2018.26.824>
-

- Karasar, N. (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi-Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. 10. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karşlı, V., & Bayrak, M. (2020). Investigation of Virtual Reality Applications as a Tool in Language Learning. *Takvim-I Vekayi*, 8(1), 80-95.
- Karşlı, V. (2022). Yabancı Dil Öğretiminde Sanal Gerçeklik Çalışmalarının Sistemantik İncelemesi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 8(99), 1884-1891.
- Keskin, İ. (2017). Matematik Öğretmeni Adaylarının Eğitimde Sanal Gerçeklik Kullanımına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 294-302.
- Kohnke, L., Moorhouse, B., & Zou, D. (2023). ChatGPT for Language Teaching and Learning. *RELC Journal*, 54, 537-550. <https://doi.org/10.1177/00336882231162868>.
- Kuşçu, E. & Aslan, E. (2023). Yapılandırmacı Yaklaşım ve Mobil Uygulamalarla Fransızca Öğretimi/Öğrenimi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1275-1290. DOI: 10.29000/rumelide.1369585.
- Lanier, J. (2017). *Dawn of the new everything: Encounters with reality and virtual reality*. Henry Holt and Company.
- Lv, Z. (2019). Virtual reality in the context of Internet of Things. *Neural Computing and Applications*, 32, 9593-9602. <https://doi.org/10.1007/s00521-019-04472-7>.
- Ma, L. (2021). An Immersive Context Teaching Method for College English Based on Artificial Intelligence and Machine Learning in Virtual Reality Technology. *Mob. Inf. Syst.*, 2021, 2637439:1-2637439:7. <https://doi.org/10.1155/2021/2637439>.
- Marrahí-Gómez, V., & Belda-Medina, J. (2022). The application of augmented reality (AR) to language learning and its impact on student motivation. *International Journal of Linguistics Studies*, 2(2), 07-14.
- Mdhlalose, D., & Mlambo, G. (2023). Integration of Technology in Education and its Impact on Learning and Teaching. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 47(2), 54-63.
- Nobrega, F. A., & Rozenfeld, C. C. D. F. (2019). Virtual reality in the teaching of FLE in a Brazilian public school. *Languages*, 4(2), 36.
- Papin, K. (2022). L'impact de tâches communicatives de réalité virtuelle sur la volonté de communiquer à l'extérieur de la classe: perceptions d'apprenants de FLS à Montréal. *The Canadian Modern Language Review*, 78(1), 52-74.
- Schlemminger, G., Roy, M., Veit, M., Capobianco, A., Noepfel, G. (2013). «Réalité virtuelle et jeux: de nouveaux outils pour des apprentissages plurilingues?», *Éducation et sociétés plurilingues [En ligne]*, 35 | 2013, mis en ligne le 01 février 2020, 05.06.2023 tarihinde başvurulmuştur. URL: <http://journals.openedition.org/esp/2731>; DOI: <https://doi.org/10.4000/esp.2731>

- Silva, J. (2023). The Use of Active Methodologies to Promote The Engagement of Foreign Language Students. *Revista Sociedade Científica*. <https://doi.org/10.61411/rsc57815>.
- Smit, N., Dijk, M., Bot, K., & Lowie, W. (2021). The complex dynamics of adaptive teaching: observing teacher-student interaction in the language classroom. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 60, 23- 40. <https://doi.org/10.1515/IRAL-2021-0023>.
- Şenyaman, G. (2023). Arapça yabancı dil öğretiminde yapay zekânın geleceği: ChatGPT örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), 1057-1070.
- Şimşek, B. (2023). Dil Öğretiminde Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Kullanımı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 12(2), 816-836.
- Tai, T. Y., & Chen, H. H. J. (2021). The impact of immersive virtual reality on EFL learners' listening comprehension. *Journal of Educational Computing Research*, 59(7), 1272-1293.
- Thrasher, T. (2022). The Impact of Virtual Reality on L2 French Learners' Language Anxiety and Oral Comprehensibility: An Exploratory Study. *CALICO journal*, 39(2).
- Wood, E., Collins, S., Mueller, S., Stetten, N., & El-Shokry, M. (2022). Transforming Perspectives Through Virtual Exchange: A US-Egypt Partnership Part 1. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.877547>.
- Yağcı, Ş. Ç., & Yıldız, T. A. (2023). ChatGPT, yabancı dil öğrencisinin güvenilir yapay zekâ sohbet arkadaşı mıdır?. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 1315-1333.
- Yavuz, E., & Uslu, Ö. (2021). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Eğitimde Kullanımı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 132-152.
- Yıldırım, G., & Yıldırım, S. (2020). Sanal Gerçeklik Teknolojilerinin Ortaokulda Kullanım ve Tercih Durumlarının Belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 115-143. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.691469>
- Yıldız, T. A., Yağcı, Ş. Ç., & Özkan, Y. (2023). Developing Augmented Reality Learning Material in Professional English Teaching and Examining Its Effect on Academic Success. *E-International Journal of Educational Research*, 14(6).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

[DOI Number:http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.9](http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.9)

Volume 9/1

2025 p. 159-177

SOSYAL MEDYA KULLANAN KADINLARIN İDEAL DIŞ GÖRÜNÜŞ ALGILARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE IDEAL APPEARANCE PERCEPTIONS OF WOMEN USING SOCIAL MEDIA IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Seçil KAYA*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sosyal medya kullanan kadınların ideal dış görünüş algılarının demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiğini incelemektir. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeline dayalı betimsel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın evrenini, Giresun'da yaşayan ve aktif olarak sosyal medya kullanan kadınlar oluşturmaktadır. Örnekleme, farklı eğitim düzeylerine, gelir durumlarına, yaş gruplarına ve medeni hallere sahip 117 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Veriler, Kişisel Bilgi Formu ve Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinç Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama süreci, Giresun'da yaşayan kadınlara yönelik olarak Google Forms aracılığıyla çevrim içi ortamda gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi ve değerlendirilmesi IBM SPSS Statistics programı ile yapılmış olup, normallik testleri sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Bağımsız Gruplar t Testi ve ANOVA Testi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, sosyal medya kullanan bekar kadınların, evli kadınlara kıyasla sosyal medyada nasıl göründüklerine daha fazla önem verdikleri saptanmıştır. Ayrıca, sosyal medyada geçirilen sürenin artmasıyla birlikte bireylerin dış görünüşlerine verdikleri önemin de arttığı belirlenmiştir. Öte yandan, gelir durumu ve yaş değişkenlerinin anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ancak, eğitim seviyesi ile ideal dış görünüş algısı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, alan yazındaki diğer çalışmalarla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, İdeal Dış Görünüş Algısı, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Medya Çeşitleri.*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Aile Araştırmaları Bölümü, E-mail: kayal19secill@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8985-6043, Samsun, Türkiye.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate how the ideal appearance perceptions of women using social media vary according to their demographic characteristics. The study was conducted using a quantitative research method, specifically a descriptive research design of the general survey type. The population of the study consists of women who use social media and live in Giresun. The sample includes 117 volunteer participants from different educational levels, income statuses, age groups, and marital statuses who use social media and represent the population. The data collection tools used in this study were the Personal Information Form and the Appearance-Related Social Media Awareness Scale. The data was collected online through *Google Forms* from women living in Giresun. The analysis of the data was performed using the SPSS program, and as the data showed a normal distribution, Independent Samples t-Test and ANOVA tests were applied. According to the findings of the study, single women who use social media care more about how they appear on social media compared to married women. Additionally, as the time spent on social media increases, the importance given to appearance also increases. While income and age were not found to be significant influencing factors, a negative relationship was found between educational level and ideal appearance perception. The findings were discussed in comparison with other studies in the existing literature.

Keywords: *Social Media, Ideal Appearance Perception, Gender, Women, Types of Social Media.*

1. Giriş

Geçmişten günümüze bakıldığında, değişimin en fazla hissedildiği alanların başında medya gelmektedir. Bunun başlıca nedeni, internet kullanımının hızlı bir şekilde yayılmasıdır. DataReportal'ın "Dijital 2022: Türkiye" raporuna göre, Türkiye nüfusunun %82'sini oluşturan 69,95 milyon kişi internet kullanmaktadır. Kepios'un verilerine göre ise Türkiye'deki internet kullanıcıları, 2021 ile 2022 arasında 3,9 milyon (yüzde 5,9) artarken, internet kullanmayanların sayısının 2022'nin başında 15,35 milyon olduğu kaydedilmiştir (Kepios, 2022). İnternetin bu gelişimi, teknolojik ilerlemelerle birleşince medya da şaşırtıcı derecede evrilmiştir. Bir döneme damgasını vuran klasik medya, artık önemini yitirmiş ve yerini yeni medyaya bırakmıştır. Yeni medya, sahip olduğu özellikler sayesinde geniş bir kullanıcı kitlesi kazanmış ve kullanıcı sayısı hızla artmaya devam etmektedir.

Yeni medya ürünü olan sosyal medya, hemen hemen herkesin kullandığı ve kendini bağlı hissettiği bir platform haline gelmiştir. O kadar hayatın içindedir ki, kullanmayan kişiler, hayatı kaçırdıklarını hissedebilmektedir (Jupowicz-Ginalska ve diğerleri, 2018). Başlangıçta haberleşmek ve sosyalleşmek amacıyla geliştirilen sosyal medya uygulamaları, günümüzde farkındalık yaratmak, iş bulmak, reklam yapmak, eğitim, ticaret ve sanal bir dünya oluşturmak gibi farklı amaçlara hizmet etmektedir. Sosyal medya uygulamaları, kullanıcının amaçlarına göre çeşitlenmiştir.

Sosyal medyayı hayatının ayrılmaz bir parçası haline getiren birey, zamanla yaşamını bu platformlara göre şekillendirmeye başlar. Başkalarından etkilenmeye yatkın olan bir kişi, her gün maruz kaldığı sosyal medya paylaşımlarının etkisinden kaçınmaz. Özellikle görsel iletişimin ön planda olduğu sosyal medya uygulamaları, kullanıcılar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Kullanıcılar, diğer bireylerin paylaşımlarını beğeni ve yorumlar aracılığıyla değerlendirirken, aynı zamanda kendi paylaşacakları içerikler için de çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu döngü sonucunda birbirine benzeyen profiller ve görsel paylaşımlar ortaya çıkmaktadır. Paylaşılan görsellerin ortak noktası ise başkaları tarafından beğenilme potansiyeline sahip olmasıdır.

Görsellik ve beğeni odaklı bu dijital ortamda, kadınların etkileşimlerin merkezinde yer almaması neredeyse imkânsızdır. Bunun nedeni, kadınların toplumsal algılarda güzellikle özdeşleştirilmesidir (Güzel, 2013). Toplumsal normların etkisi altındaki kadınlar, paylaşım yapmadan önce daha güzel görünmek için fotoğraflarına filtreler uygulayarak kendilerini gerçekte olduklarından farklı bir şekilde sunmaktadır (Koçyiğit, 2024). Kadınların filtre kullanımındaki bir diğer önemli neden ise, toplumun reklamlar, diziler ve filmler aracılığıyla idealize ettiği fiziksel görünüme ulaşma çabasıdır. İdealize edilen beden algısı tarihsel süreç içinde sürekli değişmekte olup, kadınlar için ulaşılması gereken bir hedef haline gelmiştir.

Kadınlara sosyal medyada paylaşılan görsellerde 'ideal beden' algısı dayatılmakta ve bu algı, kadınların idealize edilen vücuda sahip olma isteğini artırmaktadır. Bu doğrultuda, sağlıksız diyetlere başvurmak, güzellik merkezlerine gitmek ve son yıllarda estetik operasyonlar yaptırmak giderek yaygınlaşmıştır. Maddi imkân gözetmeksizin güzellik merkezlerine gitmek normalleşirken, sosyal medyanın sunduğu içerikler sayesinde yalnızca ünlülerin erişebildiği estetik operasyonların artık herkes tarafından yapılabileceği algısı oluşmuştur (Karabacak ve Sezgin, 2016). Bu algıyla birlikte kadınların estetik operasyonlara bakışı değişmiş ve bu uygulamalar yaygınlaşmıştır. İdeal buruna, belirgin elmacık kemiklerine, dolgun dudaklara ve ince bir bele sahip olma isteği artarken, her zaman beklenen sonucun elde edilememesi hem maddi hem de manevi kayıplara yol açabilmektedir. Bu bağlamda, sosyal medyanın 'ideal beden' üretimindeki rolü, toplumun hangi kesimlerini ve hangi koşullarda daha fazla etkilediği gibi konular akademik araştırmalara ihtiyaç duyulan önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Bu etkilerin belirlenmesi ve çözüm önerileri geliştirilmesi, bireylerin üzerindeki olumsuz sosyal medya baskısının azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır.

2. Sosyal Medya Kavramı

Kökeni Latince olan medya, her türlü bilginin kişilere ve toplumlara aktarılmasını sağlayan çeşitli araçların tamamını ifade eder (Soydan ve Alpaslan, 2014). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte medya değişime uğramış ve gelişim göstermiştir. Eski medyadan farklılaşan bu medya, yeni medya ya da alternatif medya olarak literatüre geçmiştir. Yeni medyayı eski medyadan ayıran en önemli özellikler, ağ tabanlı ve etkileşimli olmasıdır

(Aydoğan ve Kırık, 2012). Bunların yanı sıra, yeni medya kitlesiz ve eşzamansızdır; bireye özgü mesajlar, istenildiği zaman gönderilebilir (Geray, 2003). Bu özellikler, yeni medyanın daha fazla tercih edilmesine ve kullanımının hızla artmasına sebep olmuştur. Yeni medya, internet ağının sağladığı imkanlarla yerellikten çıkıp küreselliğe doğru eğilim göstermiştir (Aydoğan ve Kırık, 2012). Yeni medyada ses, görüntü ve bilginin hızla dolaşmasıyla kişiler, ürettikleri içerikler ve alıcı olarak küresel pazarın bir parçası haline gelmiştir. Tüm bunların yanı sıra, medyanın temel amacının iletişim olduğu gerçeği göz önüne alındığında, sosyal medyanın önemi de büyük ölçüde artmıştır. Sosyal medya, yeni medyanın bir alt kolu olarak, kişilerin ortak bir uygulamada zaman ve mekan fark etmeksizin internet aracılığıyla pasif ya da aktif olarak iletişim kurmalarını sağlar. Ayrıca, bireylerin bir konuya dair düşüncelerini veya kendileri hakkındaki bilgileri paylaştıkları ortak ortamlar olarak da tanımlanabilir (Vardarlier ve Zafer, 2019). Köksal ve Özdemir (2013) sosyal medyayı, medya katılımcılarının, online ortamda kendi ürettikleri içerikleri veya mevcut içerikler hakkındaki yorumlarını paylaşarak iletişimde buldukları web siteleri olarak tanımlanmıştır.

İnsanlar arasındaki sosyalleşmeyi sağlamak güdüsüyle ortaya çıkan bu yeni medya türü, son zamanlarda iş temelli olarak da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle dünyayı olumsuz bir şekilde etkileyen Covid-19 sürecinde sosyal medya, hiç olmadığı kadar aktif bir şekilde kullanılmıştır. DataReportal'ın "Dijital 2022: Türkiye" raporuna göre, Ocak ayında Türkiye'de 68,90 milyon kişinin sosyal medya kullandığı, bu kullanıcıların toplam nüfusun %80,8'ine denk geldiği bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarının 2021 ile 2022 yılları arasında 8,9 milyon (yüzde 14,8) arttığı da belirtilmiştir (2022).

Sosyal medyanın bu durdurulamaz yayılmasının nedeni, sahip olduğu şu özelliklerden kaynaklanmaktadır:

- Klasik iletişimde olduğu gibi zaman ve mekan zorunluluğu yoktur.
- Akıllı telefonlar sayesinde medya kaynağı her zaman yanımızdadır. Kişiler, kendileriyle ilgili bilgileri ve içerikleri kolaylıkla başkalarına ulaştırabilmektedir.
- Belirli kurallar yoktur ve ortak bir kültürle oluşmuş samimi bir ortamdır.
- Kişiler sosyal medyada hem aktif olarak başkalarının gönderileriyle ilgilenmekte, hem de başkaları tarafından kendi gönderilerine ilgi gösterilen konumda olmaktadır. Bu durum, kişileri edilgen durumdan etken duruma geçirmiştir. Etken konumundaki birey, kendisini bu mecraaya bağlı hisseder ve sürekli kullanıcı olur (Mavnacıoğlu, 2013).

Sosyal medya, kendi içinde çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bazı platformların içeriğini daha çok görseller oluştururken, bazılarının içeriğini bilgiler, yorumlar ve düşünceler oluşturmaktadır. Bu bölümde, Instagram, Twitter ve Facebook üzerinde durulacaktır.

2.1. Sosyal Medya Türleri

2.1.1. Instagram

İnsanların daha çok görsel araçlarla iletişim kurduğu sosyal medya türlerinden biri Instagram'dır. Kişiler, kendileri için özel olan anları başkalarıyla paylaşmak veya o anları tekrar hatırlamak amacıyla bu mecrayı kullanmaktadır (Aktan, 2018). Kökeni, "anlık" anlamındaki instant ve "haberleşme" anlamındaki telegram kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bu sosyal iletişim türü, ilk defa Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından 2010 yılında geliştirilmiştir (Türkmenoğlu, 2014). Başlangıçta sadece yer etiketleme amacıyla tasarlanan bu uygulama, Foursquare'e benzemesi nedeniyle revize edilmiş ve daha çok fotoğraf paylaşımı üzerine odaklanmıştır.

Instagram'ın fotoğraf ve video paylaşma özelliğinin yanı sıra, fotoğraflara ve videolara düzenleme yapabilme ve efekt ekleme gibi özellikleri sayesinde hızla büyük bir kullanıcı kitlesine ulaşmıştır. Instagram'ın kullanıcı sayısının fazla olmasının bir diğer nedeni de, diğer sosyal mecralar gibi ilişki odaklı değil, bireysel odaklı olmasıdır (Akkaş, Bakırtaş ve Çiftçi, 2020). Kişi, kendisini tanıtarak kendine yeni bir dünya oluşturur. Kişisel Instagram sayfalarına bakıldığında paylaşımların çoğunun, kişinin kendi fotoğraflarından oluştuğu görülmektedir. Paylaşılan fotoğrafların %75'i, kişinin kendisinin çektiği ve selfie adı verilen fotoğraf türüdür (Highfield, 2015). Selfie, kişiye kendisini görmek istediği gibi çekme imkanı verir. Bu da Instagram'ın insanlar üzerinde gerçeklerden uzaklaşma etkisi yarattığını göstermektedir.

Son dönemde, Instagram, reklam aracı ve dijital bir pazar olarak aktif bir şekilde kullanılmaktadır (Kıran, Yılmaz ve Emre, 2019). Özellikle herkes tarafından tanınan ve medya dilinde "fenomen" olarak adlandırılan kişiler, her türlü ürünün reklamını yaparak takipçilerinin beğenisine sunmaktadır. Bunun yanı sıra, az da olsa eğitim ağı olarak da kullanılabilir.

2.1.2. Twitter

Twitter, insanların duygularını ve düşüncelerini beğenilme kaygısı olmadan başkalarıyla paylaştıkları bir yeni medya uygulamasıdır (Altunay, 2010). 2006 yılında kullanılmaya başlanan uygulama, kullanıcıların yazdığı cümleleri tweet olarak adlandırır ve her bir tweet 140 karakterle sınırlanmaktadır (Bayraktutan, 2012). Bu, kullanıcılara düşüncelerini kısa cümlelerle aktarma alışkanlığı kazandırmaktadır. Twitter'ın sosyalleşme ağından çok bilgi edinme ve yayma ağı olarak tasarlandığı, öne sürülen fikirler arasındadır (Karapınar, 2022). Instagram ve Facebook gibi fotoğraf ve video paylaşma imkanı sunan Twitter'ın bu özelliği çok aktif kullanılmamaktadır (Türkan, 2021). Twitter, toplumun sesi olma özelliği taşımaktadır. Toplum, gündeme getirmek istediği konuları Twitter aracılığıyla çok kolay bir şekilde gündeme getirebilmekte ve bir dayanışma ortamı yaratabilmektedir (Barak, 2018).

Gündemdeki konular hakkında yorum yapma ve bilgi verme imkanı sağlayan Twitter'ın başka bir özelliği olan sohbet odaları sayesinde kişiler, sohbet ederek anında bilgi akışı sağlayabilmektedir (Şimşek ve Koçak, 2022). Özellikle seçim dönemlerinde ve sportif müsabakalardan önce ve sonra sıkça kullanılmaktadır.

2.1.3. Facebook

Facebook, Mark Zuckerberg tarafından Harvard Üniversitesi öğrencileri arasında bilgi alışverişi sağlamak ve iletişim kurmak amacıyla oluşturulan bir uygulamadır (Toprak, Kalkan ve Güven, 2022). Uygulama, başlangıçtaki amacının ötesine geçerek küresel bir özellik kazanmıştır. Facebook, kullanılmaya başlandığında en çok tercih edilen sosyal medya platformu olarak literatürde yerini almıştır (Kuyucu, 2014). Kullanıcı yaş aralığı yıllara göre değişiklik göstermesine rağmen, cinsiyete bakıldığında daha çok kadınların kullandığı görülmüştür (Akyıldız ve Munusturlar, 2023). Facebook'un kullanım amacı ise kültürden kültüre farklılık göstermektedir (Şener, 2009). Yazılı iletişimin yanı sıra görsel iletişim imkanı da sağlayan uygulama, bu özelliği sayesinde toplum içinde daha popüler hale gelmiştir (Yeniçiftçi, 2017). Ancak son dönemlerde, görsel paylaşım alanında daha fazla özelliğe sahip olan Instagram ve yazılı iletişimde daha aktif olan Twitter karşısında, kullanıcı sayısını koruyamamıştır (Turhan ve Canpolat, 2023). Facebook'un toplum üzerindeki etkisi zamanla azalmış ve şu dönemlerde daha çok orta ve üst yaş grubuna hitap etmektedir.

3. İdeal Dış Görünüş Algısı ve Sosyal Medyadan Etkilenmesi

Dış görünüş, zihinden bağımsız olarak bakıldığında, gözün ilk algıladığı görsel olarak tanımlanabilir. Dış görünüş, insan hayatında yaştan bağımsız olarak her zaman önemli bir yere sahip olmuştur (Çetinkaya, Gülaçtı ve Çiftçi, 2019). Ancak son yıllarda, özellikle kadınlar ve genç yaş gruplarında dış görünüş algısı, diğer tüm olguların önüne geçmeye başlamıştır. Sosyal ortamlarda, insanlar öncelikle görünüşlerine göre değerlendirilmektedirler (İsmailoğlu, 2023). Bu nedenle dış görünüşüyle insanları etkilemeye çalışmak oldukça popüler hale gelmiş ve normalleşmiştir (Akarsu ve Demirpençe, 2022).

Dış görünüşün öneminin artması, görünüş kaygılarını da beraberinde getirmiştir. Ergenlik döneminde birçok genç, dış görünüşleri sebebiyle sosyal görünüş kaygısı yaşamaktadır (Küçük Kılıç, 2020). Yaşanan bu kaygılar, iletişimi doğrudan etkilemekte ve bu kişilerin asosyalleşmesine sebep olmaktadır. Asosyalleşen bireyler, depresyon, sosyal kaygı bozukluğu ve fiziksel aktivitelere minimum katılım nedeniyle sağlık sorunları yaşamaktadır (Atıf Polat ve Çiftçi, 2021).

Dış görünüşe gereğinden fazla anlam yüklemenin yaratmış olduğu olumsuz etkilerin yanı sıra, bir de adeta dayatılan ideal dış görünüş kavramı ortaya çıkmıştır. İdeal dış görünüş, güzelliğin ya da yakışıklılığın toplum tarafından belirli kalıplara sokulmasıdır. Kişiler, gün içerisinde görünüşle ilgili birçok uyarana maruz kalmaktadır. Bu uyarılar; reklamlar,

filmler, diziler, kitaplar, dergiler ve insanlar üzerindeki etkisi tartışılmaz olan sosyal medya aracılığıyla sağlanmaktadır (Eşiyok Sönmez ve Özgen, 2017). Dış görünüş üzerinde bu kadar durulmasının sebebi ise insanın bir tüketim mekanizması olarak görülmesidir. Uyarıların etkisi altında kalan birey, bu tüketim pazarının bir parçası haline gelir. Özellikle doğduğu andan itibaren bilinçaltına güzellik algısı yerleştirilen kadın, bu pazarın vazgeçilmez bir üyesi olarak görülmektedir (Nadasbaş, 2019).

Geçmişten günümüze mitolojide ve edebiyatlarda hep kadının güzelliğine dikkat çekilmiş, kadın için ideal bir beden inşa edilip objeleştirilmiştir. İdealize edilmiş kadın güzelliği sabit olmayıp, her döneme özgü olarak yeniden şekillenmiştir. Geçmişte kadının doğurganlığı simgelediği düşünülerek tasvir edilen kadınlar, büyük göğüs ve kalçaya sahipken (Derin Işıkören, 2015), günümüzde estetiği temsil ettiği savunularak zayıf ve zarif bir vücut idealize edilmiştir. Medyada yer alan kadın bedeni de giderek incelmıştır (Eser, 2023). Bir dönem ince kaşlar ve uzun saçlar moda iken, şimdilerde kalın kaşlar ve kısa saçlar popüler hale gelmiştir. Yine medya ürünlerinde bu değişimleri görmek mümkündür.

Kadının kendisini güzel bulması ya da bu amaçla bir şeyler yapması insani bir durumken, bir erkeğin ya da bir toplumun idealize ettiği güzelliğe ulaşmaya çalışması sorun teşkil etmektedir (Uğurlu, 2015). Bu, ataerkil toplumun kadın üzerinde kurduğu baskının bir başka ortaya çıkış şeklidir.

Giderek artan bu idealize edilmiş kadın bedeni algısı, daha önce televizyon dizileri ve reklamlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Uzun boylu, zayıf ve güzel kadınların temizlik ve yemek yaptığı reklamların yanı sıra, dizilerde de başrol kadın karakterlerinin yine güzel ve zayıf kadınlar olması dikkat çekmektedir. Şişman ve görece güzel olmayan kadınlar ise yan rol oyuncusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda ise idealize edilmiş güzellik algısı, sosyal medya aracılığıyla yayılmaktadır (Bazancir, 2022). Sosyal medyanın hayatın her anında var olduğu düşünüldüğünde, bu konu üzerindeki etkisinin büyüklüğünü tahmin etmek zor olmayacaktır. Özellikle görsel iletişimin yoğun olduğu Instagram uygulaması, bedenin farklı kullanılmasına ve dönüşümüne oldukça etkili olmaktadır (Poyraz ve Bak, 2021). Paylaşılan görsellerde zayıf kadın bedenlerinin idealize edilmesi (Bayköse ve Esin, 2020), bunun etkisiyle aşırı diyetler, yediklerinden kurtulmak için kusma yöntemleri gibi sağlıksız yöntemlerin popüler hale gelmesine yol açmıştır (Çakır, 2020).

Zayıf beden algısı dışında, fotoğraf çekinmek için hiç kimseye ihtiyaç duyulmadan fotoğraf çekme yöntemi olan öz çekim akımından sonra; saç rengi, kaş, göz, dudak ve giyim konusunda da bir standart gelişmeye başlamıştır. Sosyal medyanın yön verme özelliği bu konuda da devreye girmiş ve ideal bir kadın bedeni oluşturulmuştur (Koluvaçık ve Kula, 2023). Önceleri geleneksel medyada obje olarak kullanılan ünlü kadın bedeni, sosyal medyada artık yanbaşımızdaki, bizim gibi insanlar tarafından temsil edilmeye başlanmıştır (Bulut, 2020). Bu durum, herkesin "ben de böyle olabilirim" veya "öyle

olmalıyım" düşüncesini daha fazla desteklemektedir. İdeal dış görünüş kavramı ise birçok problemi beraberinde getirmiştir. Fiziksel özellikleri idealize edilene uymayan kişiler, uygulamaların filtre özelliğini kullanarak olmadıkları insanlara dönüşmeye başlamış ve "sosyal sahtekârlık" durumu ortaya çıkmıştır. Bu durumun diğer bir yönü ise olmadıkları insanlar gibi görünmeye çalışan bireylerin yaşadığı özgüven problemi.

Görünüşünden memnuniyetsiz olan bireyler için estetik ameliyatlar genellikle ünlüler tarafından tercih edilen bir seçenektir. Ancak doğası gereği etkilenmeye meyilli olan insanlar, her gün geleneksel ve modern medya ürünleriyle karşılaşmakta ve etkisi altında kalmaktadır. Buna ek olarak, öz çekim ve fotoğraflar üzerinde yapılan düzenleme akımı etkisiyle estetik operasyonlara başvurma oranı artmıştır (Gökmen, 2021). Ayrıca sosyal medyanın verdiği "estetik operasyonlara kolay ulaşılabilir" mesajı ile de estetik operasyonlar yaygınlaşmış ve ihtiyaçmış algısı oluşmuştur (Türk ve Bayrakçı, 2019). Önceleri sadece ekranlarda görülen estetikli burunlar, dudaklar ve kaşlar, artık yanibaşımızda görünür hale gelmiştir. Estetik operasyonlarla özgüveni yerine gelen insanlar açısından bakıldığında bu durum olumlu olsa da, ameliyatların maddi külfeti, istenilen sonucu alamama ve uzun iyileşme süreçleri gibi olumsuz etkiler de ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyanın etkisiyle birbirine benzeyen kadınlar görmek oldukça normal bir durum olmuştur.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli ve Örneklem

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan genel tarama modeli kapsamında betimsel bir araştırma olarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel tarama; araştırma grubunun geniş olduğu, katılımcıların belirli bir durum veya olay hakkındaki görüşlerinin alındığı ve bu durumların analiz edilerek açıklanmaya çalışıldığı bir araştırma yöntemidir (Karakaya, 2012). Araştırmanın evrenini, Giresun'da yaşayan ve aktif olarak sosyal medya kullanan kadınlar oluşturmaktadır. Örneklem ise amaçlı örnekleme yönteminin benzeşik örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Giresun'da yaşayan sosyal medya kullanan kadınlar arasından evreni temsil edecek şekilde farklı eğitim düzeyleri, gelir seviyeleri, yaş grupları ve medeni durumlara sahip 117 gönüllü kadın katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Tablo1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	N	%	
Yaş	18-24	25	21,4
	25-34	42	35,9

	35-44	38	32,5
	45-54	12	10,3
	54 ve Üzeri	0	0,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	0	0,0
	Ortaöğretim	10	8,5
	Lisans	95	81,2
	Lisans Üstü	12	10,3
Medeni Durum	Evli	63	53,8
	Bekâr	54	46,2
Gelir Durumu	Düşük	13	11,1
	Orta	102	87,2
	Yüksek	2	1,7
Sosyal Medyada Geçirilen Süre	1 Saatten Az	14	12,0
	1-3 Saat Arası	67	57,3
	4-6 Saat Arası	34	29,1
	7 Saatten Fazla	2	1,7

Tablo 1'deki bulgulara göre, araştırmaya katılan kadınların %53,8'inin evli, %46,2'sinin ise bekar olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %35,9'u 25-34 yaş aralığında, %32,5'i 35-44 yaş aralığında, %21,4'ü 18-24 yaş aralığında ve %10,3'ü 45-54 yaş aralığında yer almakta olup, 54 yaş üstü katılımcıya rastlanmamıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yarısından fazlasının orta gelir grubunda olduğu, çoğunluğunun lisans mezunu olduğu ve ilköğretim mezunu katılımcının bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların büyük bir kısmının sosyal medyada günlük 1 ile 3 saat arasında vakit geçirdiği belirlenmiştir.

4.2. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, Kişisel Bilgi Formu ve Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinç Ölçeği uygulanarak toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bu form, Giresun'da yaşayan bireylerin demografik bilgilerini elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Formda, kadınların yaşı, eğitim durumu, medeni hali, gelir durumu ve sosyal medyada geçirdikleri süre gibi sorular yer almaktadır.

Veri toplama sürecine başlamadan önce, üniversitenin etik onayına başvurulmuş ve 8 Nisan 2023 tarihli, 2023-351 numaralı karar ile etik onayı alınmıştır.

Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinç Ölçeği: Bu ölçek, 2020 yılında Brian M. Galla, Jacqueline Nesi, Laura Widman ve Sophia Choukas-Bradley tarafından geliştirilmiş, 2021 yılında ise Banu Bayar, Bülent Öngören, Kılıçhan Bayar, Özge İpek Dongaz ve Zafer Durdu tarafından Türkçeye uyarlanmış ve güvenilirlik ile geçerliliği yapılmıştır. Ölçek, 13 maddeden oluşan tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Maddelerin puanlanması 7 dereceli Likert tipi ölçekle yapılmaktadır: 1 = Asla, 2 = Neredeyse Hiçbir Zaman, 3 = Nadiren, 4 = Bazen, 5 = Sıklıkla, 6 = Neredeyse Her Zaman, 7 = Her Zaman. Alınan puanlar 13 ile 91 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, görünümle ilişkili sosyal medya kullanım problemini ve daha düşük vücut saygısı, daha yüksek depresif semptomlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, yüksek puanlar beden imajı değişkenleri, yeme problemleri ve depresif belirtilerle ilişkilidir ve negatif beden imajı algısını destekler (Öngören, Durdu, Dongaz, Bayar ve Bayar, 2021).

Veriler, Giresun'da yaşayan kadınlara Google Forms kullanılarak çevrimiçi olarak toplanmıştır. Anketler, Google anket sistemine eklenmiş ve çeşitli yollarla katılımcılara ulaştırılmıştır. Sosyal medyayı kullanan kadınların ideal dış görünüş algısı ile demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla verilerin analizi ve değerlendirilmesinde SPSS 27 programı kullanılmıştır. Normallik dağılımı, çarpıklık ve basıklık (Skewness ve Kurtosis) ile kontrol edilmiştir. Analizlerde tanımlayıcı ölçütler (sıklık, yüzde, ortalama, ortanca, standart sapma ve en büyük-en küçük değer) kullanılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle, iki grup arasındaki farklar bağımsız örneklem t testi ile, ikiden fazla grup arasındaki farklar ise tek yönlü varyans

analizi (One-Way ANOVA) ile belirlenmiştir. İki sayısal veri arasındaki ilişki p değeri 0.05 altında anlamlı olarak kabul edilmiştir.

4.3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, sosyal medyada geçirilen süre, katılımcıların medeni durumu, eğitim durumu, gelir durumu ve yaşı ile ilgili toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tablo şeklinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Tablo 2. Sosyal Medyada Geçirilen Süre İle Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci

Ölçek	Sosyal Medyada Geçirilen Süre	N	X	Ss	F	P
Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci	1 Saatten Az	14	25,28	5,87		
	1-3 Saat Arası	67	34,98	10,39		
	4-6 Saat Arası	34	38,97	13,15	8,58	0,001
	7 Saatten Fazla	2	59,50	6,36		
	Total	117	35,40	11,88		

ANOVA Testi Bulguları

Tablo 2 incelendiğinde, Giresun’da yaşayan kadınların görünümle ilgili sosyal medya bilincinin, sosyal medyada geçirilen süre değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Farklılık tespit edilen değişkenlere yönelik gerçekleştirilen Tukey testi sonuçlarına göre, sosyal medyada 7 saatten fazla zaman geçirenlerin diğer tüm gruplara kıyasla daha yüksek puan aldığı; ayrıca, 4-6 saat arası vakit geçirenlerin 1 saatten az vakit geçirenlere kıyasla, 1-3 saat arası vakit geçirenlerin ise 1 saatten az vakit geçirenlere göre daha yüksek puan aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinci ile Medeni Durum Bağımsız Gruplar t Testi

Ölçek	Medeni Durum	N	X	Ss	t	p
Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinci	Evli	63	32,34	10,53		
	Bekar	54	38,96	12,45	-3,11	0,002

Tablo incelendiğinde Giresun'da yaşayan kadınların görünümle ilişkili sosyal medya bilinç düzeylerinin medeni durum açısından anlamlı farklılık vardır ($P < .05$). Ortalama değerlere bakıldığında bekâr kadınların evli kadınlara göre puanlarının daha fazla olduğu görülmüştür.

Tablo 4. Gelir Durumu İle Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci ANOVA Testi Sonuçları

Ölçek	Gelir Durumu	N	Ss	F	P
Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci	Düşük	13	35,84		
	Orta	102	35,21	0,32	0,72
	Yüksek	2	42,00		
Total		117	35,40		

Tablo 4 deki veriler incelendiğinde Giresun'da yaşayan kadınların gelir durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puanı arasında anlamlı farklılık olmadığı ($p > 0,05$) bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Eğitim Durumu İle Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci ANOVA Testi Sonuçları

Ölçek	Eğitim Durumu	N	X	Ss	F	P
	Ortaöğretim	10	43,80	12,00		
Görünümle	Lisans	95	35,13	11,74		
İlgili Sosyal					3,7	0,02
Medya Bilinci	Lisansüstü	12	30,50	9,99		
Total		117	35,40	11,88		

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumu değişkenine göre ölçeğin toplam puanı arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Farklılık tespit edilen değişkenlere yönelik yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, ortaöğretim mezunları ile lisans ve lisansüstü mezunları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Ortaöğretim mezunu katılımcıların puanlarının, lisans ve lisansüstü mezunlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Yaş Değişkenine Göre Görünümle İlgili Sosyal Medya Bilinci ANOVA Testi Sonuçları

Ölçek	Yaş	N	X	Ss	F	P
Görünümle	18-24	25	39,08	12,55		
İlgili Sosyal	25-34	42	36,45	10,75		
Medya Bilinci	35-44	38	32,07	11,59	1,96	0,123
	45-54	12	34,58	13,68		
Total		117	35,40	11,88		

Tablo 6'daki veriler incelendiğinde, Giresun ilinde yaşayan ve sosyal medya kullanan kadınların yaş değişkeni ile ölçeğin toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Ancak, ortalama puanlar incelendiğinde, 18-24 yaş grubundaki katılımcıların puanlarının diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

5. Tartışma ve Yorum

Araştırma, Giresun ilinde yaşayan sosyal medya kullanan kadınların görünümle ilgili sosyal medya bilinçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, görünümle ilgili sosyal medya bilinci puanlarının; medeni durum, gelir durumu, yaş, eğitim durumu ve sosyal medyada geçirilen süre gibi demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, medeni durumun sosyal medya üzerinden görünüme yönelik etkilenme açısından farklılıklar yarattığını göstermektedir. Bekâr kadınlar için sosyal medyada nasıl görüldüğü, evli kadınlara kıyasla daha önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kaytanoğlu (2021) 251 kişiyle yaptığı çalışmada benzer bir sonuca ulaşmış, ancak Yorulmaz ve Kurutçu (2019) çalışmasında, medeni durum değişkeninin sosyal medya ve görünüme ilgili anlamlı bir fark yaratmadığını belirtmişlerdir.

Sosyal medyada geçirilen süre ile görünümle ilgili etkilenme arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medyada geçirilen süre arttıkça, görünüme verilen önem ve etkilenme oranları da artmaktadır. Tabak (2022), 347 üniversite öğrencisiyle yaptığı çalışmada, sosyal medyada geçirilen sürenin görünüm anksiyetesiyle ilişkisinin arttığını bulmuştur. Cengiz (2022) de sosyal medyada geçirilen süre ile sosyal görünüş kaygısı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtirken, Bayrakçı (2019) sosyal medyada harcanan vakit ile estetik görünüme olan ilgi arasında doğru bir orantı olduğunu gözlemlemiştir. Ancak, Güvenen (2017) araştırmasında sosyal medya kullanım süresinin görünüş kaygısını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Sosyal medyaya maruz kalma süresi arttıkça, bireylerin bu alandaki etkilenme oranı da artmaktadır.

Eğitim durumu açısından yapılan incelemede, eğitim seviyesi ile sosyal medyadaki görünüme verilen önem arasında negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Türk (2019), eğitim seviyesi ile görünüş algısı arasında bir ilişki olduğunu belirtirken, Oğuzhan (2021) araştırmasında eğitim seviyesi ile sosyal medyadaki görünüş algısı arasında anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Eğitim seviyesi arttıkça, bireylerin başkalarının düşüncelerinden etkilenme oranlarının azaldığı söylenebilir.

Gelir durumu ve yaş değişkenlerinin ise bu alanda anlamlı bir fark yaratmadığı görülmüştür. Ancak, genç yaş grubunun sosyal medyadan daha fazla etkilendiği saptanmıştır. Karaman (2021) yaş değişkeni ile sosyal medya kullananların görünüş algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir.

Bu bulgular, literatürdeki benzer çalışmaları büyük ölçüde desteklemekte ve sosyal medyanın, bireylerin görünüş algıları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte, kişisel hesaplar üzerinden yapılan paylaşımlar giderek daha önemli hale gelmiştir. Kullanıcılar, takipçi kazanabilmek ve dikkat çekici bir profil oluşturabilmek için görsellerini özenle seçmekte, diğer kullanıcıların beğenisini kazanmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, yapılan görsel paylaşımlarda estetik açıdan güzel görünmek, sosyal medya kullanıcılarının öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. 'Güzellik' kavramı, özellikle kadınlar için sosyal medyada vurgulanan bir tema haline gelmiş ve bu nedenle sosyal medyada güzel görünmek de kadınlara özgü bir beklenti halini almıştır. Kadın kullanıcılara, paylaşılan görsellerdeki idealize edilmiş kadın figürüne ulaşmaları gerektiği mesajı verilmektedir. Hem psikolojik hem de sosyolojik nedenlerle, bazı kadınlar bu idealize edilen 'kadın bedenine' sahip olmak için çaba göstermektedir. Kadın kullanıcıların ideal bedene sahip olma istekleri demografik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medya kullanan kadınların medeni durumu, eğitim durumu ve sosyal medyada geçirdikleri süre değişkenlerinin, görünümle ilgili sosyal medyadan etkilenme düzeyinde farklılık yarattığı, ancak yaş ve gelir durumunun bu etkileşim üzerinde belirgin bir fark oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Alınan toplam puanlar incelendiğinde ise, katılımcıların %36'sının yüksek puanlar aldığı, bu da onların görünümle ilgili sosyal medya bozukluğu yaşadığını gösterdiği belirlenmiştir.

Sosyal medyanın daha bilinçli bir şekilde kullanılması ve etkilenme oranının azaltılması için;

MEB'in seçmeli olarak okuttuğu Medya Okur Yazarlığı dersi zorunlu hale getirilebilir.

Görünüşü ile ilgili benlik sorunu yaşayan bireylere psikososyal destek verilebilir.

Kadınların tüketim pazarında bir obje olarak sergilendiği medya denetlenmelidir.

Literatüre bakıldığında sosyal medya ve görünüş konusunda genellikle ergenler üzerinde çalışmalar yapıldığı görülmektedir, yetişkinler konusunda da araştırma yapılması önerilir.

Kaynaklar

Akarsu, H. & Demirpençe, M. (2022). Ergenlerde Sosyal Görünüş Kaygısının İletişim Becerilerine Etkisi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi , 4 (1), 14-26 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/neueefd/issue/70889/1117743>

- Akkaş, C. , Bakırtaş, H. & Çiftçi, S. (2020). 'NARSİSTAGRAM': Instagram Kullanımında Narsisizm . Selçuk İletişim, 13 (1), 130-157. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/52040/609111>
- Aktan, E. (2018). Instagram Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları ve Instagram Takip Davranışlarının İncelenmesi . AJIT-e: Academic Journal of Information Technology , 9 (33) , 127-146 . DOI: 10.5824/13091581.2018.3.008.x
- Akyıldız Munusturlar, M. & Munusturlar, S. (2023). Ev Hanımlarında Facebook Bağımlılığı: Kullanım Amaçları ve Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi . CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi , 18 (1) , 75-94 . DOI: 10.33459/cbubesbd.1217079
- ALTUNAY, U. M. C. (2010). Gündelik Yaşam ve Sosyal Paylaşım Ağları: Twitter ya da " Pıt Pıt Net". Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (12), 31-56.
- Atıf Polat, K., & Çiftçi, S. (2021). Beden saygısının sosyal görünüş kaygısı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri: Özşef-katin rolü. The Journal of International Education Science, 8(29), 31-52.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (18), 58-69.
- Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (18), 58-69.
- Barak, A. (2018). Sosyal medya kullanım motivasyonları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma: Facebook, Twitter, İntagram örneği.
- Bayköse, N. & Esin, İ. (2020). Fit Olmayı Teşvik Eden Fotoğraflar ve Paylaşımalar: Beden Tatminsizliği ve Beden İmajı Arasındaki İlişkisi Üzerine Bir Derleme . Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi , 3 (2) , 420-436 . DOI: 10.38021/asbid.846638
- Bayrakçı, G. D. T. S. (2019). Sosyal Medya Ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı. AJIT-e, 10(39), 155.
- Bayraktutan G, Binark, M, Çomu T, Doğu B, İslamoğlu G ve Aydemir A T (2012) Sosyal Medyada 2011 Genel Seçimleri: Nicel-Nitel Arayüzey İncelemesi, Selçuk İletişim Derg, 7 (3), 15-16.
- Bazancir, M. (2022). Sosyal medyada kadın bedeninin inşası: Instagram örneği (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bulut, S. (2020). Güzellik Ve Sağlığın Endüstrileşmesi Ve Ticarileştirici Söylemlerin Sosyal Medyada İnşası: Instagram Örneği . Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8 (2), 1031-1056. DOI: 10.19145/e-gifder.724110
- Cengiz, Ç. (2022). Genç erişkinlerde (19-25 yaş) sosyal medya bağımlılığının görünüş kaygısı ve beden saygısı ile ilişkisinin değerlendirilmesi.

- Çakır, H. (2020). Sosyal Medyada Bedensel Dış Görünüm Söyleminin Kadın Bedenini İnşası: Sosyolojik Bir Değerlendirme. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 3 (2) , 261-272. DOI: 10.47948/efad.791652
- Çetinkaya, B. , Gülaçtı, F. & Çiftci, Z. (2019). Lise Öğrencilerinin Sosyal Görünüş Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. OPUS International Journal of Society Researches , 10 (17) , 904-922 . DOI: 10.26466/opus.523444
- Derin Işıkören, N. (2015). Kadın İmgesi ve Tarih Boyu Değişimi . Sanat ve Tasarım Dergisi , 0 (16), 115-131 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sanatvetasarim/issue/20667/220473>
- Eser, A. (2023). Geç ergenlerde sosyal medya kullanımı, sosyal karşılaştırma ve sosyal görünüş kaygısı arasında ilişkinin incelenmesi (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Eşiyok Sönmez, E. & Özgen, Ö. (2017). Medya Kullanımı ve Beden İmajı: Türkiye ve İngiltere Örneği . Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , (27) , 78-95. DOI: 10.31123/akil.436747
- Geray, Haluk (2003). İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları. Ankara: Ütopya.
- Gökmen, A. (2021). Özçekimin bireylerin estetik algı ve müdahalelere yönelimi üzerine etkisinin değerlendirilmesi.
- Güvenen, G. (2017). Sosyal Medya ve Kitle İletişim Araçlarının Lise Öğrencilerinin Beden Algısı ve Sosyal Görünüş Kaygısı Üzerine Etkisinin Belirlenmesi. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Güzel, E. (2013). Güzellik Dayatması Altında Tüketim Nesnesine Dönüşen Kadın. Global Media Journal: Turkish Edition, 4(7).
- Highfield T (2015) Depicting Social Television on Instagram: Visual Social Media, Participation, and Audience Experiences of #sbseurovision, The International Communication Association Conference, San Juan, Puerto Rico.
- İsmailoğlu, G. (2023). Sosyal Görünüş Kaygısının Romantik İlişkilerdeki Yakınlık Düzeyi, Kıskançlık Durumu ve Mizojinik Tutum Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi).
- Jupowicz-Ginalska, A., Jasiewicz, J., Kisilowska, M., Baran, T., & Wysocki, A. (2018). FOMO. Polacy a lęk przed odłączeniem–raport z badań [FOMO. Poles and the Fear of Missing Out–A Research Report]. Warszawa: Wydział Dziennikarstwa Informacji i Bibliologii UW.
- Kahraman, N. (2021). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının beğenilme arzusu ile ilişkisinin incelenmesi (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

- Karabacak, Z. İ., & Sezgin, A. A. (2016). Sosyal Medyada Ve Reklam İçeriğinde Kadın Bedeninin Alternatif Temsili: Fatkini Kampanyası. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(3), 307-322.
- Kaytanoğlu, H. (2021). Genç yetişkinlerde sosyal onay ihtiyacı, beden memnuniyeti ve sosyal medya kullanım amaçlarının sosyal medya bağımlılığı ile ilişkisi (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Kıran, S. , Yılmaz, C. & Emre, İ. (2019). Instagram'daki Influencer'ların Takipçiler Üzerindeki Etkisi. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi , 3 (2) , 100-111 . DOI: 10.33461/uybisbbd.637155
- Koçyiğit, M. (2024). Estetik çılgınlığı: Filtreli fotoğraflar ve sosyal medya etkisi. Saatolog.
- Koluçak, İ., & Kula, N. (2023). Yeni Medya ve Kadın: Selfielerde Kadın Bedeninin Kadınlar Tarafından Sergilenişi. Medya Ve Kültür, 53.
- Köksal, Y., Özdemir, Ş. (2013). Bir iletişim aracı olarak sosyal medya'nın tutundurma karması içerisindeki yeri üzerine bir inceleme, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 323-337.
- Kuyucu, M. (2014). Y Kuşağı Ve Facebook: Y Kuşağının Facebook Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir İnceleme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (49) , 55-83. DOI: 10.17755/esosder.75785
- Küçük Kılıç, S. (2020). Lise Öğrencilerinde Sosyal Görünüş Kaygısı ve Fiziksel Aktiviteye Katılım Motivasyonu İlişkisi. International Journal of Active Learning, 5 (2), 69-85. DOI: 10.48067/ijal.827568
- Mavnacıoğlu, K. (2013). Kurumsal İletişimde Sosyal Medya Yönetimi: İletişim Sektöründe Sosyal Medya Yönetiminin Algılanmasına Yönelik Bir Analiz. A. Büyükaslan ve A.M. Kırık (Der.), Sosyal medya araştırmaları 1 içinde (s. 301-335). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Nadasbaş, S. E. N. (2019). İdeal Bedene Ulaşma İllüzyonu: Saptırılmış Beden Uygulaması Ve Türkiye Hazır Giyim Sektöründe Kullanımı. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6 (6) , 10-21. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/47256/595360>
- Oğuzhan, N. T. (2021). Sosyal medya kullanan genç yetişkinlerde beden algısı ve özgüven arasındaki ilişki (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Öngören, B., Durdu, Z., Dongaz, Ö. İ., Bayar, B., ve Bayar, K. (2021). Görünümle İlişkili Sosyal Medya Bilinç Ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Karya Journal of Health Science, 2(2), 33-38. <https://doi.org/10.52831/kjhs.901294>
- Poyraz, E., & Bak, H. (2021). Sosyal Medyada Bedenin Görünümleri Üzerinden Merleau-Ponty'yi Okumak. International Journal of Social and Economic Sciences, 11(2), 121-134.
- Soydan, E., & Alpaslan, N. (2014). Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi. İstanbul Journal of Social Sciences (2014) Summer, 7, 53-64.

- Şener, G. (2009). Türkiye’de Facebook kullanımı araştırması. XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı, 12-13.
- Şimşek, A. & Koçak, A. (2022). Türkiye Spor Toto Süper Lig’de Yer Alan Futbol Kulüplerinin Twitter Kullanım Pratiklerinin İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , (49) , 315-332. DOI: 10.52642/susbed.1162316
- Tabak, M. Y., & Kahraman, S. (2022). Genç yetişkinlerde sosyal görünüş kaygının kompulsif çevrimiçi satın alma üzerindeki yordayıcı etkisi. Bağımlılık Dergisi, 23(1), 22-29.
- Toprak, Y. , Kalkan, A. & Güven, A. (2022). Facebook Kullanımı ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişki. Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4 (1) , 25-32. DOI: 10.47770/ukmead.956733
- Turhan, F. H. & Canpolat, B. (2023). Bazı Futbol Kulübü Taraftarlarının Facebook Kullanım Amaçlarının İncelenmesi . İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi , 10 (1) , 1-12 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/inubesyo/issue/78155/1307302>
- Türk, G. D. & Bayrakçı, S. (2019). Sosyal Medya ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı . AJIT-e: Academic Journal of Information Technology , 10 (39) , 118-135 . DOI: 10.5824/ajit-e.2019.4.005
- Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji İle Sanat İlişkisi Ve Bir Dijital Sanat Örneği Olarak Instagram . Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (4) , - . DOI: 10.7816/ulakbilge-02-04-07
- Uğurlu, Ö. (2015). Kadının Benlik Sunumunun Güncel Bir Aracı Olarak Sosyal Ağlar Bir Tasarım Unsuru: “Kusursuzlaştırma” . Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 8 (1) , 231-248 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/usaksosbil/issue/21658/232885>
- VARDARLIER, P., & Zafer, C. (2019). Medya ve toplum. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(2), 355-361.
- Yeniçifti, N. T. (2017). Sosyal Medya, Facebook ve Twitter Motivasyonları. Literatürk Academia, Konya.
- Yorulmaz, M. & Kurutçu, Ş. (2019). Vücut Algısı Ve Sosyal Görünüş Kaygısı İlişkisinin İncelenmesi . Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi , 6 (2), 195-208 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/43544/522888>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.10>

Volume 9/1

2025 p. 178-194

MODERN TÜKETİM VE NESNE-İNSAN İLİŞKİSİ: DAVID CRONENBERG'İN VIDEODROME, CRASH VE EXISTENZ FİLMLERİNE BAUDRILLARDCI BİR BAKIŞ

MODERN CONSUMPTION AND OBJECT-HUMAN RELATION: A BAUDRILLARDIAN PERSPECTIVE ON DAVID CRONENBERG'S VIDEODROME, CRASH, AND EXISTENZ

Selen Devrim ÜLKEBAŞ *

ÖZ

Bu makale, David Cronenberg'in modern tüketim toplumlarında bireyler ve teknolojik nesnelere arasındaki karmaşık ilişkiyi derinlemesine ele aldığı *Videodrome* (1983), *Crash* (*Çarpışma*, 1996) ve *eXistenZ* (*Varoluş*, 1999) filmlerini incelemektedir. Filmlerin analizinde, Jean Baudrillard'ın kuramsal çerçevesi ve hermeneutik yaklaşım kullanılarak, nesne-özne ilişkisi bağlamında, modern tüketim kültürü ve teknolojik nesnelere sosyal yaşam üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu filmler, nesne ve öznenin bütünleştiği, organik ile inorganik arasındaki sınırların bulanıklaştığı yeni bir varoluşu tasvir eder. Karakterler, gerçekliğin bulanıklaştığı bir ortamda, saplantılı bir şekilde teknolojik nesnelere aracılığıyla deneyimlerin peşine düşer. Nesneleşmiş bedenlerin ve nesnelere aracılığıyla yaşanan deneyimlerin bütünüyle fetişleştirildiği bir arzu evreninde, tatmin, gerçek bedenin sona erdiği ve/veya sanallaştığı noktada elde edilir. Teknoloji ve bireyler arasındaki yıkıcı etkileşimi tasvir ederek, filmler, modern tüketim kültürünü mümkün kılan arzu mekanizmalarını gözler önüne serer. Tüketim kültürü, eksiklik hissi ve ulaşılmaz tatmin paradoksunu yönlendirerek bireyleri kaçınılmaz bir tüketim döngüsüne hapsedmektedir. Filmler, arzunun tatmin edilemezliği, tüketimin sınırsızlığı ve bireyin tükenmişliği içinde gerçeklik ve benliğin kaybolmasına işaret ederek, modern tüketim kültüründe nesne-insan etkileşiminin karmaşık dinamiklerini anlamak için güçlü bir merceğe işlevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tüketim Kültürü, Teknolojik Nesnelere, Fetişizm, David Cronenberg.*

* Dr. Öğretim Üyesi, Yaşar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, E-mail: devrim.ulkebas@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4466-1228, İzmir, Türkiye.

ABSTRACT

This article focuses on David Cronenberg's films *Videodrome* (1983), *Crash* (1996) and *eXistenZ* (1999), in which he explores the complex relationship between individuals and technological objects in modern consumer societies. In the analysis of these films, Jean Baudrillard's theoretical framework and a hermeneutic approach are used to explore how these films reflect changing nature of consumption and technological objects in social life. These films depict a new existence in which the boundaries between the object and subject merge, and between the organic and inorganic blur. In an environment where reality becomes increasingly uncertain, the characters obsessively pursue experiences mediated by technological objects. In this universe of desire, where objectified bodies and experiences mediated by objects are fetishized as a whole, satisfaction is achieved at the point where the real body ends and/or becomes virtual. By depicting the destructive interaction between technology and individuals, the films reveal the desire mechanisms that enable modern consumer culture. The consumption culture traps individuals in an inevitable cycle of consumption by guiding them through the paradox of a sense of lack and unattainable fulfillment. The films, by pointing to the insatiability of desire, the boundlessness of consumption, and the exhaustion of the individual, indicate the loss of reality and self, serving as a powerful lens for understanding the complex dynamics of object-human interaction in modern consumer culture.

Keywords: *Consumer Culture, Technological Objects, Fetishism, David Cronenberg.*

Giriş

İnsanoğlu, nesnelere yaratmaya, konuşmadan ve yazı yazmadan çok önce başlamıştır. Hemen hemen tüm kültürlerde evrensel bir pratik olan nesne yaratımı, bu sebeple insanoğlunun en eski kültürel etkinliğidir. Dolayısıyla nesnelere, insanın tarihsel ve toplumsal evrimine dair önemli ipuçları sunar (Schlereth, 1985).

Günümüzde bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, görselliği ön plana çıkararak insan-nesne ilişkisini köklü biçimde değiştirmiştir. Hal Foster'ın ([2002] 2009) "imgeler dünyası" olarak tanımladığı bu dönemde, kitle kültürü ile gündelik yaşam estetize edilmiş, gerçeklik ise hızlı işaretler sistemleri ve görsel imgeler aracılığıyla yeniden şekillenmiştir (Featherstone, 1991). Estetiğin egemen yapıyı desteklemek için tüketiciyi baştan çıkarıcı bir araç olarak kullanıldığı bu dönemi Jan Jagodzinski (2004), "tasarımcı kapitalizmi" olarak adlandırmaktadır.

Toplumsallık anlayışının bireyselliğe evrildiği modern toplumlarda, toplumsal yapıların normlarının ve rehberliğinin eksikliği, yüzeysel olarak bir tür özgürlük gibi görünse de, bireylerde tamamlanmamışlık ve belirsizlik duygularını artırmaktadır (Bauman, 2000). Bu belirsizlik bireyler için bir kaygı kaynağına dönüşürken, tüketim, geçici de olsa bireylere kontrol ve rahatlama hissi sağlamaktadır. Estetize edilmiş gündelik yaşam içinde, arzu kavramının eksiklik hissi ve ulaşılamaz tatmin paradoksunu yayan tüketim kültürünün göstergeleri, kitleleri sonsuz bir tüketime yönlendirmektedir (Bocock, 1993).

TOBİDER

Roland Barthes ([1977] 1990), kitle kültürünün arzuyu harekete geçiren bir “makine” olduğunu belirtir. Bu bağlamda, tüketim, bireyleri Bauman’ın (1998: 83) “asla solmayan heyecan” olarak tanımladığı bir çıkmazda tutmaktadır.

Jean-Luc Godard’ın da dediği gibi “sinema hala dünyanın temsilidir” (aktaran Baker, 2016: 201). Bu makale, David Cronenberg’in *Videodrome* (1983), *Crash* (*Çarpışma*, 1996) ve *eXistenZ* (*Varoluş*, 1999) filmlerine odaklanmaktadır. Söz konusu filmler, gündelik yaşamı şekillendiren ve bireylerin varoluşunu yeniden tanımlayan teknolojik nesnelere —otomobil, televizyon ve bilgisayar— ve bunların bireyle olan etkileşimlerini, arzu kavramının merkeze alındığı bir anlatı evreni içinde sunmaktadır. Bu teknolojik nesnelere, günümüzün egemen ideolojisi olan küreselleşmeyi etkin hale getirerek gündelik yaşamı şekillendiren özel bir konuma sahiptir.

Cronenberg’in eserleri teknoloji ve beden ilişkisi bağlamında sıklıkla ele alınmış olsa da, bu makale, seçili filmleri bir araştırma aracı olarak kullanarak, günümüz toplumunda tüketim ve teknolojik nesnelere dönüşen doğasını ve bireyler üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

Jean Baudrillard’ın kuramları, modern toplumun teknoloji, kitle iletişim araçları, tüketim ve nesnelere ile kurduğu ilişkiyi derinlemesine sorgulayarak, modern toplumun dinamiklerini anlamak için güçlü bir analitik çerçeve sunar.

Baudrillard ([1981] 1994), *Simülakrlar ve Simülasyon* kuramıyla modern toplumda gerçekliğin yerini işaretlerin aldığı bir düzenin hâkim olduğunu öne sürer. Bu yeni düzen, temsil ile gerçeklik arasındaki sınırların tamamen silindiği ve işaretlerin gerçekliği yansıtmak yerine, kendi referanslarıyla bir gerçeklik inşa ettiği bir yapı olarak tanımlanır. Baudrillard, bu durumu ‘hipergerçeklik’ olarak adlandırır. Hipergerçeklik, gerçeklikten daha gerçekmiş gibi görünen bir yapı oluşturur ve anlamını yalnızca simülasyonlar aracılığıyla kazanır. Bu bağlamda, gerçeklik artık temsil edilmez; yalnızca onun bir taklidi ya da yansıması bulunur. Sonuç olarak, gerçeklik, işaretlerin kendi kendini tekrarladığı sonsuz bir döngüye dönüşmüştür.

Baudrillard’ın hipergerçeklik kavramı, modern toplumun tüketim ve medya ekseninde dönüşümüyle postmodern ve post-truth (hakikat sonrası) toplum bağlamında daha da belirgin hale gelir. Hipergerçeklik, gerçeğin simülasyonlar aracılığıyla silindiği bir durumu tanımlarken, post-truth, bu simülasyonların bireysel ve toplumsal algılar üzerinde mutlak hakimiyet kurduğu bir aşamaya işaret eder. Medyanın ve dijital araçların hâkim olduğu bu çağda, gerçeklik yalnızca simülasyonlarla algılanır ve nesnel hakikat yerini duygusal tepkiler ve inançlara bırakır (McIntyre, 2018).

Kitle iletişim araçları, gerçeklik iletmek yerine, kendi düzenine göre işaretler sisteminin inşasında yer alarak, gerçekliği yeniden üreten bir mekanizma işlevi görür. Bu durum,

bireylerin gerçeklikle olan bağıını kopararak, onları bu yaratılmış gerçekliğin içine hapseder. Gerçeklik artık, bireysel deneyimle değil, işaretler aracılığıyla tanımlanır.

Baudrillard ([1970] 1998) *Tüketim Toplumu* adlı eserinde, tüketimin bireysel tercihlerden çok, kapitalist sistem tarafından şekillendirilen bir toplumsal mekanizma olarak işlediğini ortaya koyar ve bireylerin tüketim nesneleriyle kurduğu ilişkiyi derinlemesine sorgular. Modern toplum, geleneksel anlamda üretim ekonomisinin yerini tüketim ekonomisinin aldığı bir dönemdir. Tüketim kültürü içinde, nesnelere, yalnızca işlevsel kapasiteleri veya ekonomik değerleri ile değil, aynı zamanda göstergeler ekonomisinin bir parçası olarak, toplumsal statü ve kimlik inşasında kullanılan işaretler haline gelmektedir. Kitle iletişim araçları, manipüle ettikleri işaretler sistemi aracılığıyla, modern toplumun tüketim pratiklerini yönlendiren ve sistemin kendi amaçlarını gerçekleştirmesine hizmet eden güçlü bir mekanizma olarak işlev görür.

Dahası, nesnelere, onları diğer nesnelere ayıran farklılıklar ve ilişkiler yoluyla işaretler sistemine dönüştürür (Baudrillard, [1968] 2005). Böylece bir nesne, fiziksel özelliklerinden bağımsız olarak taşıdığı anlamlar sayesinde değer kazanır. Tam da bu noktada, Baudrillard, nesnelere yalnızca kullanım ve değişim değerleri ile değil, aynı zamanda simgesel anlamlarıyla tüketildiğini öne sürerek, fetişizm kavramına geçiş yapar. Baudrillard, nesnelere toplumsal değer taşıyan göstergeler haline gelmesini nesnenin fetişleşmesi olarak ele alır. Bireylerin nesnelere çok nesnelere sahip olduğu göstergeleri tüketmesiyle tüketim kendisi bir fetiş haline gelmiştir (Baudrillard, [1970] 1998).

Tüketim toplumu, nesnelere anlamlarını sürekli yeniden üretir, hatta bu anlamlar gerçekliğin yerini alır (Baudrillard, [1981] 1994). Fetişleşme, nesnelere fiziksel gerçeklikten koparak, tamamen işaretler ve simgeler dünyasında yaşadığı bir durum haline gelir (Baudrillard, [1970] 1998). Baudrillard'a göre, nesnelere bu dönüşümü yalnızca ekonomik bir süreç değil, aynı zamanda psikolojik ve kültürel bir mekanizmadır; çünkü bireyler, nesnelere aracılığıyla kimliklerini inşa eder ve arzularını yönlendirir. Bu süreç, insanların gerçek ihtiyaçlarının yerini simgesel anlamların almasına ve toplumun gerçeklikten koparak simülasyonlarla yaşamasına neden olur. Tüm bunlar, nesnelere toplumsal tahakküm mekanizmalarının bir parçası haline geldiğini göstermektedir (Baudrillard, [1968] 2005; [1970] 1998).

Tüketim toplumunda işaretlerin bu manipülasyonu, Baudrillard'ın ([1972] 1981), "arzu stratejisi¹" (85) olarak nitelendirdiği bir mekanizma ile gerçekleşmektedir. Baudrillard'ın ([1968] 2005; [1970] 1998) tüketim toplumuna yönelik eleştirileri, toplumsal ahlakın dönüşümünü de içerir. Geleneksel değerler, tüketim kültürünün hazcı yapısı içinde yeniden şekillenmiştir. Bu doğrultuda, tüketim toplumu, yalnızca nesnelere tüketen bireyler değil, nesnelere tarafından yönlendirilen bireyler üretir. Eski püriten ahlaki çerçeve, bireysel zevk ve tatmin odaklı bir yapı ile yer değiştirmiştir. Tüketim

¹ Makale yazarı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

kültürü, nesnelerin yalnızca sahip olunacak birer araç olmaktan çıkartıp, sahip olma isteği uyandırma ve nihayetinde fetişleştirme aracı olarak ortaya koyar. Nesneler, bireylerin arzu ve ihtiyaçlarının sistematik olarak kontrol altına alınmasına hizmet eder. Tüketim kültürü, bireyleri bir haz ekonomisine yönlendirerek, benlik algısını ve toplumsal ilişkileri yeniden tanımlar (Baudrillard, [1968] 2005). Bu süreç, bireyleri tüketim hedefleriyle uyumlu hale getirmeyi amaçlar.

Tüketim kültüründe fetişizm, “eksikliğin sembolik eklenmesi”² (Baudrillard, [1976] 1993: 101) olarak gerçekleşir. Dolayısı ile, Modern tüketim, arzuyu değil, arzu yaratma dürtüsünü temel alır (Jagodzinski, 2004). Kitlesele üretim sayesinde nesneler daha kolay erişilebilir hale gelmesi ise tüketim kaynaklı arzunun kolayca karşılanabilmesine olanak tanır. Arzu üretimi, tüketimin önemli bir parçası haline geldikçe, nesneler ve tüketimin kendisi estetize edilmiş; estetik, benlik ve ekonomi arzu üretiminde birleşmiştir (Brown, 2003).

Baudrillard, gösterge fetişizmi kavramını geliştirerek, toplumsal özne ile nesne arasındaki ilişkiyi açıklar; fetiş, özne ve nesnenin birbirine girip bulanıklaştığı bir alandır (aktaran Dant, 1996). Nesne, vücudu veya vücudun bir parçasını eksikliği duyulan göstergeye dönüştürür. Bu bağlamda nesneler, bedene iliştilirerek nesne ile özneyi birleştirir (Baudrillard, [1972] 1981). Sonuç olarak, özne, nesneler aracılığıyla fetişleşir (Dant, 1996). Fetişizm, nesnelerin sembolik anlamlarıyla özneleri etkisi altına aldığı bir ilişki biçimidir.

Nesneyi fetişleştiren, nesnenin her dönemde, ilkel toplumlar da dahil olmak üzere, sahip olduğu sembolik değeridir. Nesnenin etimolojik kökeni de bu sembolik değeri işaret eder. Nesne, özellikle insan yapımı nesne anlamına gelen ‘artefakt’ kelimesi, Latince ‘artefactum’ (arte; beceri ve factum; insan yapımı) kelimesinden türetilmiştir (Kaplan, 2006). ‘Factum’ ise Latince’de fetiş anlamına gelen ‘factitius’ kelimesinden gelir. Fetiş kelimesinin ‘factum’ kelimesinden türemesi bu anlamda dikkat çekicidir.

Antropolojik olarak fetiş kavramının kökeni Animizm inancına dayanır. Animizmdeki fetiş nesnelere, sahiplerine güç verdiğine, onları kötülüklerden koruduğuna ve içinde bir ruh taşıdığına inanılan nesnelere. Fetiş kelimesi, Portekizce ‘feitiço’ kelimesinden türetilmiştir. Afrika’yı keşfeden Portekizli kaşifler, bu bölgede yaşayan yerlilerin dini törenlerde kullandıkları nesnelere anlatmak için ‘feitiço’ kelimesini kullanmışlardır; bu kelime, büyü, tılsım, maske, yanılısma ve yanlış değer anlamına gelir (Kaplan, 2006).

Fetiş, muğlak, belirsiz, soyut ve cisimsiz bir kavramı, elle tutulur, somut, maddesel, sabit ve değişmez bir şeye dönüştürerek onu kontrol edilebilir bir içeriğe kavuşturur (Kaplan, 2006). Ancak fetiş, gerçeğin maskesidir ve bir yanılısamadır.

² Makale yazarı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

Benzer şekilde, tüketim, bir eksiklik üzerine kurulu olduğu için önlenemezdir (Baudrillard , [1968] 2005). Etrafımızda bulunan sayısız nesne, yeni ihtiyaçlar ve talepler yaratarak, nesnelerin onlara sahip olan kişiye arzusunun tatmin edildiği yanılsamasını bırakmaktadır. Ancak, arzusunun sürekli yeniden üretilmesini ve tatminin hiçbir zaman tamamlanamamasını beraberinde getirir. Dolayısı ile tüketim kültürü arzu stratejini benimseyerek bireyleri hiçbir zaman tatmin edilemeyecek, hep daha fazla tüketime yöneltecek bir dürtü içine sokmaktadır. Baudrillard'a ([1968] 2005) göre tüketim tamamlanamayan "bütünlük için hüsrana uğramış arzu"³dur (28) Baudrillard, bunu, Fransızca karşılığı olan 'consommer' kelimesinin iki farklı boyutuna dikkat çekerek açıklar. 'Consommer', hem tamamlama hem de yıpranma, tüketilme anlamlarında kullanılmaktadır. Bu durum, bireylerin yalnızca nesnel gerçeklikten değil, aynı zamanda öznel gerçekliklerinden de koparak, göstergeler dünyasında sürekli bir tatmin arayışında kaybolmalarına da işaret etmektedir.

Baudrillard'ın kuramları, günümüz toplumun simülasyonlar ve göstergeler üzerinden inşa edildiğini ortaya koyarken, tüketim kültürünün bireyleri nesnel aracılıyla nasıl yönlendirdiğini de gözler önüne sermektedir. Tüketimin bu denli merkezî bir konumda olduğu dünyada, bireyler yalnızca nesnelere tüketmekle kalmaz, aynı zamanda tüketimin kendisi tarafından şekillendirilir.

2. Yöntem

Makale kapsamında filmlerin analizinde, Jean Baudrillard'ın kuramsal çerçevesi ve hermeneutik yaklaşım kullanılarak, nesne-özne ilişkisi bağlamında, modern tüketim kültürü ve teknolojik nesnelerin sosyal yaşam üzerindeki etkileri incelenmiştir. David Cronenberg'in filmlerinin derinlemesine incelenmesi için, Alberto Baracco'nun (2017) film analizinde kullandığı hermeneutik yaklaşımı temel alan yöntem uyarlanmıştır. Bu yöntem, filmlerin anlam dünyasını keşfetmek ve sembolik unsurlarını çözümlenmek amacıyla sistematik ve çok aşamalı bir süreç öngörmektedir.

Yorumlama sürecinin ilk aşamasında, filmlerin yapısına dair öncül bir kavrayışa ulaşmak amacıyla keşifçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu aşamada, filmin önemli parçalarını anlamak için onu bir bütün olarak ele almak amaçlanmıştır. Filmler birden fazla kez izlenmiş ve anlatının yapısı—olay örgüsü, zaman, mekân, karakterler, diyaloglar gibi unsurlar—derinlemesine anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu süreç, filmin genel yapısının ve ana unsurlarının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

Bu aşama, filmlerdeki sembolik unsurların tanımlanması ve anlamlandırılması ile devam etmiştir. Bunun için, karakterlerin, mekânların, nesnelerin ve bunların fiziksel, davranışsal, etkileşimsel ve anlatısal boyutlarının detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sembolik unsurların analizi sırasında, her bir sembolün filmin genel temasına nasıl hizmet ettiği açısından analiz edilmiştir.

³ Makale yazarı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Analizin ikinci aşamasında, filmlerde semboller aracılığıyla ortaya konulan anlamların Jean Baudrillard'ın kuramlarına dayanan kuramsal bir çerçeve ile ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Böylece, filmlerin sembolik dünyası, kuramsal perspektiflerle birleştirilerek, filmlerin toplumsal ve kültürel bağlamdaki yeri ve önemi hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Filmlerin Yapısal Çözümlemesi

Videodrome (1983)

David Cronenberg'in *Videodrome* filmi, medya, teknoloji ve insan bedeni arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen, sarsıcı bir bilimkurgu-gerilim yapıtıdır. Film, yönettiği televizyon kanalı için sansasyonel ve cinsel içerikli programlar arayan Max Renn'in hikâyesini konu alır. Max, popüler kültürün sınırlarını zorlayan içeriklere olan ilgisi nedeniyle, şiddet ve işkence içeren bir korsan yayın olan *Videodrome*'u tesadüfen keşfeder. Ancak bu yayının, izleyenlerde yalnızca psikolojik değil, fiziksel değişimlere de yol açan karanlık bir güç taşımaktadır.

Olay örgüsü, başından itibaren gerilimli bir şekilde ilerler. Ancak Max'in gerçeklikle bağlantısını kaybetmesiyle birlikte, olaylar giderek soyut bir hal alır. *Videodrome*'un etkisi altında Max, fiziksel ve zihinsel dönüşüm geçirirken, olaylar doğrusal akışını yitirir ve paralel gerçekliklerdeki varoluşu sorgulatan bir döngüye dönüşür.

Max'in sevgilisi Nikki, *Videodrome*'a olan bu saplantılı arayışında ona eşlik eder. Nikki, şiddet ve cinselliğin karanlık yönüne karşı çekim hissettiği için bu yayınlara daha derin bir ilişki kurar. Ancak film ilerledikçe Nikki'nin öldüğü ve *Videodrome* dünyasında yeniden beden bulduğu ortaya çıkar. Bu durum, Max'in gerçeklikle olan bağını giderek daha fazla sorgulamasına yol açar. Max, derinleştikçe *Videodrome* yayınının beyinde bir tümör oluşturduğunu ve bu tümör nedeniyle halüsinasyonlar görmeye başladığını fark eder. Ancak bu halüsinasyonları sorgulamak yerine gerçeklik olarak kabul eder ve bu deforme olmuş dünyada yaşamayı seçer.

Zaman, Max'in zihinsel ve bedensel dönüşümüne paralel olarak belirsizleşir. Mekân ise, fiziksel ve sanal dünya arasında geçişken bir yapı kazanır. Dar ve kapalı alanlar (örneğin Max'in ofisi ve evi), geniş ve soyut sanal dünyalarla birleşerek zaman ve mekân algısının sınırlarını silikleştirir. Bu durum, Max'in bedeninin fiziksel ve sanal gerçeklikler arasında gidip gelmesiyle daha da belirgin hale gelir.

Max'in bedeni, gerçeklik ve teknoloji arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir dönüşüm geçirir. Karnında oluşan vajina benzeri bir açıklık, *Videodrome*'un yaratıcılarından Barry Convex tarafından manipülasyon aracı olarak kullanılır. Convex, Max'in karnındaki bu yarığa bir videokaset yerleştirerek sinir sistemini kontrol altına alır ve onu kendi amaçları doğrultusunda hareket eden bir "araca" dönüştürür. Karnındaki açıklık, bir video

oyuncuya dönüşürken, bu oyuncudan çıkan videokaset ise organik bir yapıya dönüşür (Şekil 1, Şekil 2). Bu açıklık, organik ve inorganik arasındaki dönüşümün sembolüdür. Video oyuncuya dönüşerek insan bedenini mekanik bir araç haline indirger. Böylece Max'in bedeni, insan ve makine unsurlarını bir araya getiren melez bir varlığa dönüşür. Bu durum, teknolojinin insan üzerindeki hâkimiyet kurma gücünü açıkça simgeler.

Şekil 1. *Videodrome* (1983) filminde Max'in karnına videokaset yerleştirilmesi ve kasetin organik bir yapıya dönüşmesi.

Bu dönüşüm, Max'in bedeninde devam eder. Karnındaki açıklığa bir tabanca yerleştirdiğinde, bu tabanca Max'in elinin bir uzantısı haline gelir ve organikleşir. Aynı zamanda, Max'in eli de mekanik bir silaha dönüşür. İnsan bedeni, mekanik ve biyolojik unsurlar arasında gidip gelen bir varlığa evrilir.

Filmin en çarpıcı sahnelerinden birinde, Nikki'nin dudaklarının tüm ekranı kapladığı ve televizyon aracılığıyla Max ile iletişim kurduğu bir an yer alır. Nikki, sanal dünyada yeniden hayat bulmuş gibi görünür ve Max'i kendisine katılmaya davet eder. Bu sahnede televizyon, nefes alan, hareket eden ve damarları olan yaşayan bir varlığa dönüşür. Canlı ve cansız arasındaki ayrım ortadan kalkarken, Max bu durumu korkutucu değil, kucaklanacak bir deneyim olarak görür. Televizyonu öper ve okşar, hatta ekranın içine girecekmiş gibi bir hisse kapılır. Bu sahne, Max'in gerçeklik algısının tamamen bozulduğunu ve sanal ile fiziksel dünya arasındaki sınırların kaybolduğunu güçlü bir şekilde simgeler.

Max'in dönüşümü, yalnızca bedensel değişimlerle sınırlı kalmaz. Nikki'nin rehberliğinde, dönüşümün bir sonraki aşamasına ulaşması gerektiğini öğrenir. Bu aşama, Max'in gerçek bedeninden kurtulmasını gerektirir. Nikki'nin rehberliğini kabul eden Max, bedeninin bir uzantısı haline gelen tabancayla kendisini kafasından vurur ve gerçek bedeninden kurtularak tamamen yeni bir varoluş biçimine geçer.

Max Renn'in karakter gelişimi, teknolojinin insan üzerindeki dönüştürücü etkilerini simgeler. Başlangıçta medya dünyasında bir figür olarak tanıtılan Max, *Videodrome*'un etkisiyle zihinsel ve bedensel bir dönüşüm geçirir. Dış dünyayla olan ilişkisi, içsel çatışmalarını yansıtan birer simgeye dönüşür. Nikki ve diğer karakterler, bu değişim

sürecine farklı açılardan etki eder ve Max'in gerçeklikten kopuşunu daha da derinleştirir. Film, sık sık fiziksel ve psikolojik dönüşüm temasını işler. Diyaloglar, gerçekle hayal arasındaki sınırları bulanıklaştırır ve karakterlerin karmaşık zihinsel halleriyle paralel bir dil yapısı kurar.

Crash (Çarpışma, 1996)

Crash (Çarpışma) filmi, otomobil kazaları ve bu kazalar sonucu değişime uğrayan bedenler üzerinden, bedenin dönüşümünü ve bu dönüşümle birlikte yaşanan yeni hazları konu alır. Filmde kazalar, yalnızca fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda cinselliğin ve arzu biçimlerinin dönüşümünü de ifade eder. Soğuk ve duygusuz bir evlilikte sıkışık kalmış ana karakter James Ballard, geçirdiği ölümcül bir otomobil kazasından sonra, kazaların yarattığı heyecanı ve bu heyecanın cinselliğe dönüşümünü keşfetmeye başlar.

Ballard, bu yeni dünyada tanıştığı Helen, Vaughen ve Gabrielle gibi karakterlerle birlikte otomobil kazalarını yeniden canlandırarak, kazaların yarattığı yaralar ve bedenin mekanik parçalarla bütünleşmesi üzerinden, alışılmadık dışında bir cinselliği deneyimler. Olay örgüsü, kazaların fiziksel ve psikolojik etkileri ile karakterlerin bu etkiler etrafında şekillenen arzularını ele alır. Her yeni kaza, karakterler arasında daha derin bağlar kurulmasına neden olur ve kazaların hem şiddeti hem de cinsel çağrışımları giderek artar.

Filmde, kazalar sonrası bedenlerde meydana gelen deformasyonlar bir kusur olarak değil, aksine, yeni bir estetik anlayışın ve bedenin dönüşümünün işareti olarak sunulur. Kazalar sonucu oluşan yaralar, otomobil kazasının şekillendirdiği bedenin yeni cinsel organları haline gelir. Bu deformasyonlar, karakterlerin kimliklerini yeniden tanımlamasına olanak tanır ve geleneksel güzellik algılarını sorgulayan bir yaklaşımı yansıtır. Örneğin Gabrielle, geçirdiği kazalar sonucunda bedenine takılan metal protezlerle varlık bulur. Özellikle bacağındaki vajina benzeri yara, bu dönüşmüş bedenin yeni bir erojenik bölgesi haline gelir (Şekil 2). Gabrielle, vücudundaki yara izlerini ve metal destekleri gururla taşır; bu durum, yeni bir cinsel estetiğin ve özgüvenin simgesi olarak karşımıza çıkar.

Şekil 2. *Crash* (1996) filminde Gabrielle'in bacağındaki yara ve metal protez.

Diyaloglar, bedenin kazalar sonucu geçirdiği fiziksel ve duygusal dönüşümleri açıkça ortaya koyar. Diyaloglar, vücutlarının yaralanmalarına dair içsel bir sorgulamayı ve bu

yaraların arzularını nasıl yeniden şekillendirdiğini yansıtır. Otomobil kazaları, şiddetin ve arzunun iç içe geçtiği sahnelerle, modern bireyin teknolojiyle olan ilişkisini dramatize eder.

Filmde mekân, büyük ölçüde otomobillerin içi ve kazaların gerçekleştiği çevre ile sınırlıdır. Bu alanlar hem fiziksel hem de psikolojik dönüşümün yaşandığı yoğun atmosferler olarak işlev görür. Zaman, kazaların tekrar eden bir döngü içinde işlenmesiyle, karakterlerin sürekli bir tatmin arayışında olduğunu vurgular. Otomobilin içinde, arabanın aksamaları ile birleşmiş arzu dünyasında tatmin, bedenin metal ile birleşeceği kazanın anlarında doruğa ulaşır. Ancak bu tatmin, geçici olup, sürekli olarak kazaların yeniden canlandırılması ile tazelenir. Bu sahneler, bedenin ve metalin birleşiminin yarattığı yeni bir haz deneyimini sembolize eder.

Otomobil ve insan bedeni arasındaki birleşim, insan ile makine arasındaki sınırların silinmesinin bir metaforu olarak sunulur. Bu birleşim, modern bireyin teknolojiyle simbiyotik ilişkisinin erotik bir temsiline dönüşür.

eXistenZ (Varoluş, 1999)

eXistenZ (Varoluş) filmi, yeni tasarladığı sanal gerçeklik oyununun ilk grup denemelerinde saldırıya uğrayan Allegra Geller ile kendisini korumakla görevli Ted Pikul'un sanal dünyada yaşadıkları karmaşık deneyimleri konu alır. Filmde olay örgüsü, gerçeklik, sanal gerçeklik, organik ve inorganik arasındaki sınırları bulanıklaştıran eXistenZ adlı sanal oyun içinde geçmektedir. Filmdeki olaylar, sanal bir deneyim içinde sürekli olarak tekrar eder, bu da zamanın ve mekânın sürekli değiştiği, doğrusal olmayan bir yapıyı yansıtır. Olay örgüsü, her bir gerçeklik katmanının üst üste eklenmesiyle şekillenir. Karakterler, sanal dünyada hayatta kalmaya çalışırken, filmdeki olaylar onları gerçekliğin sınırlarını sorgulamaya iter.

eXistenZ, mutasyona uğramış amfibi organlardan yapılan bir oyun konsolu, göbek bağına benzeyen kablolar ve insan sinir sistemiyle oyun arasındaki bilgi akışını sağlayacak bir bağlantı noktası olan bedene yerleştirilen 'bioport' aracılığı ile oynanır (Şekil 3). eXistenZ, insan metabolizmasıyla bütünleşik bir şekilde çalışır; oyuncular yoruldukça oyun da yavaşlar. Tüm bu unsurlar, organikleşmiş nesnelere olarak filmde önemli bir sembol taşır. İnsan bedeni mekanikleşirken, mekanik olan da organikleşir. Bu dinamik, gerçeklikle sanallık arasındaki sınırları iyice silikleştirir. Özellikle bioport, bedenin yeni bir organı olarak, teknolojinin bedene entegre edilmesini, nesne-beden ve gerçek-sanal gerçek gerilimini ve geçirgenliğinin sembolü konumundadır.

Şekil 3. *eXistenZ* (Varoluş, 1999) filminde Allegra ve Pikul'un oyuna bağlandıkları organik oyun konsolu ve kablolar.

eXistenZ oyununu tasarlayan Allegra Geller bu oyunun yayılmasını isteyen bir karakterdir. Allegra'nın varoluşu, oyun dünyası ile gerçek dünyadaki varlığı arasındaki geçişle şekillenir. Fimde, 'Realistler' olarak bilinen protestocular, Allegra'nın oyununu gerçekliğin özüne bir tehdit olarak görür. Allegra, gerçek dünya ile sanal gerçeklik arasındaki çizgileri bulanıklaştıran son derece sürükleyici bir sanal gerçeklik deneyimi sunan eXistenZ oyununu tasarlayarak, gerçekliğin doğasına zarar vermekte ve insanların neyin gerçek neyin sanal olduğu ile bağlantılarını kaybetmelerine neden olmaktadır. Pikul ise, Allegra'nın içinde bulunduğu sanal dünyayı anlamaya çalışan, ancak hızla bu dünyaya dâhil olan bir karakterdir.

Saldırı sırasında zarar gören oyunun durumunu değerlendirebilmek için Allegra ve Pikul, oyunu oynamak zorunda kalırlar. Ancak, Pikul daha önce hiç böyle bir deneyim yaşamamıştır ve oyuna katılmak istemez. Pikul, var olduğu gerçekliğe ve bedenine sıkı sıkıya bağlıdır, oysa Allegra bu bedeni sıkıcı bulur ve sanal dünyada bir bedenin getirdiği sınırlamalardan kaçmak istemektedir.

Pikul'un oyuna ilk bağlandığı sahnede, Allegra'nın onun bedenindeki bioportu bağlaması, sanki bir cinsel birleşme anı gibi tasvir edilir. Bioport, Pikul'un bedenine yerleştirilen yeni bir cinsel organ gibi işlev görür. Allegra, Pikul'un ilk birleşme anındaki gerginliğini anlayarak, ona oyun hakkında bilgi vererek rahatlatmaya çalışır. Allegra'nın sonraki tüm hareketleri, bu yeni cinsel organı ilk birleşme anına hazırlama şeklinde tasvir edilir. Bu, bioportun, Pikul'un bedenine tam olarak entegre etme çabası olarak şekillenir. Bioport, sadece bir bağlantı noktası değil, aynı zamanda bir cinsel organ gibi işlev görür. Bu da teknolojinin ve bedenin birleşiminin yeni bir erotik form oluşturduğunu ifade eder. Ayrıca, oyun ve gerçeklik arasındaki sınırın silinmesi, insanın teknolojiye olan bağımlılığının ve bu bağımlılığın kişisel kimliği nasıl dönüştürebileceğinin bir sembolüdür.

Pikul'in yeni teknolojilerle, özellikle bioport ile yaşadığı deneyimler, onun bu yeni bedenle uyum sağlamaya çalışırken Allegra ile yapılan diyaloglarda cinsel organın değişimi üzerinden sembolize edilir. Pikul, oyunun içindeki sanal bedenini gerçekçi

bulur, ancak Allegra ona gerçekliği istediği şekilde şekillendirebileceğini söyler. Bedenini ve duygularını istediği gibi düzenleyebileceğini anlatır. Oyunu oynarken, gerçek ile sanal arasındaki farklar giderek daha da bulanıklaşır ve kafa karıştırıcı bir deneyim haline alır.

Diyaloglar, sanal ve fiziksel beden arasındaki geçişi ve bu geçişin bedensel, duygusal ve zihinsel etkilerini ele alır. Her iki karakter de fiziksel ve sanal bedenler arasında gidip gelirken, kimliklerini sorgularlar. Karakterler, teknolojinin insan doğasını nasıl dönüştürebileceğinin birer örneği olarak, beden ve zihnin arasındaki sınırların kaybolduğuna tanıklık ederler.

Filmin ilerleyen kısımlarında, eXistenZ'in aslında başka bir oyun olan TransCendenZ adı verilen sanal gerçeklik oyununun içinde yer aldığı ortaya çıkar. Film, başlangıçta gerçek olarak kabul edilen dünyayı, sonunda başka bir sanal dünyada yaşayan karakterlerin bakış açısıyla keşfeder. Filmdeki mekânlar, gerçek dünya ve sanal dünya arasında sık sık geçiş yaparak, bu iki dünya arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Bu çok katmanlı gerçeklik yapısı, zamanın ve mekânın birbirine nasıl karıştığını ve belirsizleştiğini gösterir. Zaman, oyun içindeki karakterlerin kontrolüne girdikçe esnekleşir ve film, zamanın geçtiği veya geçmediği duygusunu yaratır. Gerçek ve sanal arasındaki karmaşa, zaman algısını bozar. Filmin sonunda, seyirciye bu yeni oyunun da belki başka bir oyunun içinde yer alabileceği konusunda bir belirsizlik bırakılır. Gerçeklik ve sanallık arasındaki sınır tamamen silinir ve izleyici, hangi dünyanın gerçek olduğu konusunda belirsizlikte bırakılır.

3.2. Kuramsal Perspektif

Nesneleşen Bedenler ve Yeni Türden Bir Fetişizm

Cronenberg'in bu üç filmi, tüketim kültürünün nesnelere ve arzu kavramları üzerindeki etkilerini gözler önüne seren güçlü örneklerdir. Bu filmlerde teknolojik nesnelere, yalnızca işlevsel birer araç olarak değil, bireyin kimlik ve arzu dinamiklerini etkileyen bir güç olarak sunulmaktadır. Baudrillard'ın 'hipergerçeklik' kavramı bağlamında, nesnelere bireyin bedenine eklenerek gerçekliği yeniden tanımlamaktadır.

Videodrome, *Crash* (Çarpışma) ve *eXistenZ* (Varoluş), gerçeklik, beden ve teknolojik nesnelere arasındaki ilişkileri cinsellik ve arzu ile birleştirerek tüketim kültüründe bireylerin sürekli bir tatmin arayışına nasıl sürüklendiğine tanıklık eder. Teknolojik nesnelere ile öznenin sınırlarının bulanıklaştığı bu filmlerde cinsellik ve arzu, nesnelere vasıtasıyla bedende oluşan yeni erojen bölgeler olarak betimlenir.

eXistenZ (Varoluş) filminde omurgaya eklenmiş veri bağlantı noktası, *Videodrome* (1983) filminde karındaki yarık, *Crash* (Çarpışma) filminde bacak yarısı, kadın cinsel organına benzeyen yapıları ile teknolojik nesnelere bedene eklenmesi ile elde edilen, gerçeğin göstergelerini taşıyan ama gerçek olmayan yeni cinsel organlardır.

Her şeyin bir taklitçe haline geldiği; gerçek olmayan ama aynı zamanda gerçek dışı da olmayan, her şeyin gerçek yerine, gerçeğin göstergeleriyle ikame edildiği ve tüm sistemin ağırlıksız hale geldiği yerde (Baudrillard, [1981] 1994), pek çok şey netliğini yitirmekte ve hepsi birbirinin içinde erimektedir. Bu yeni teknolojik uzantılar, bireyin bedensel sınırlarını belirsizleştirirken, aynı zamanda öznenin teknolojiyle bütünleştiği yeni bir varoluş biçimini de temsil eder. Cinsellik ne gerçek bedende ne de gerçeğin temsili olan nesnelere yaşanabilmektedir. Burada ne gerçek beden vardır ne de bedenin temsili vardır. Nesnelere bedeninin metaforu değildir, metamorfozu bile değildir, bedenin kendisi konumundadır.

Bu yeni cinsel organlar bedenin herhangi bir bölgesinde oluşabilir. Beden artık kendi organlarından haz alamamaktadır (Baudrillard, [1981] 1994). Gerçek organları ile haz alamayan bedenin herhangi bir yeri cinsel deşarjın mecrası olabilmektedir. Vücuda özgü göstergeler bağımsızca birbiriyle değiş tokuş edilebilmektedir (Baudrillard, 1991). Çünkü göstergenin özü kaybedilmiştir ve vücutta her şey bu işareti yayabilmektedir. Bedenin herhangi bir yerinde oluşabilen nesne ile bedenin bu alışımında, beden ve teknoloji birbirleri aracılığı ile göstergeler yaymaktadırlar.

Bu sembolik yaralar, yeni cinsel organlar, bedenin kaybolan erojen bölgelerini ifade etmektedir (Baudrillard, 1991). Gerçek olanın kaybı, arzu ve tatminin sembolik bir eklemelenmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketimin bir arzu mekanizması haline dönüştüğü modern toplumlarda, arzu, nesnelere bedene eklendiği, nesnelere sahip olduğu göstergelerin özne ile ilişkilendiği ve bir eksikliği giderdiği yanılsaması üzerine kurulu yeni türden bir fetişizmdir (Baudrillard, 1991).

Şiddet ve Arzu Dinamiği

Şiddet, bu üç filmde de cinsellikle bütünleşik tasvir edilir. Cronenberg'in eserlerinde şiddet, bir travma kaynağı değil, bireyin arzu ve kimlik dönüşümünün bir aracı olarak işlenmiştir. Baudrillard'ın tüketim kültürü eleştirilerinde vurguladığı gibi, şiddet ve cinsellik, modern bireyin gerçeklik ve tatmin arayışının birer yansımasıdır. Her ne kadar filmdeki karakterler tarafından normalleştirilen, heyecan duyulan oluşumlar olsalar da teknolojik nesnelere bedende oluşturduğu bu yeni cinsel organlar, yerleşik normlar açısından rahatsız edici bir içeriğe sahiptir. Bedenin sakatlanması, yaralanması ile edilen bu yeni organlar ve bu organlar dolayımı ile yaşanan deneyimler izleyiciyi zorlayıcı içeriktedir.

1960'lardaki cinsel devrim ve doğum kontrol yöntemlerindeki ilerlemelerin ardından cinsellik algısı ve deneyimi değişmiştir (Baudrillard, [1979] 1990). Cronenberg, benzer şekilde, cinselliğin üreme amacını kaybettiğini, haz odaklı bir deneyime dönüştüğünden bahsetmektedir (Simon, 2001). Cronenberg sinemasında cinselliğin sınırları, bilindik temaların dışına çıkarak şiddet ile bütünleşik kurgulanmaktadır.

Aslında şiddetin fetiş kavramında önemli bir yeri vardır. Louis Kaplan (2006) göre, tüm fetişist stratejiler “nekrofilik ilke⁴” (7) ile şekillenmektedir. Bu özellik erotik obje içinde yatan ölüm dürtüsü üzerinedir; saldırganlık ve yıkıcılıkla alakalıdır. Arzunun tehlikeli yapısı fetiş nesnesinin güvenli ve kontrol edilebilirliği içinde gizlidir. Dolayısı ile, fetiş nesnesi bir kaybın göstergesi olarak içinde her zaman şiddetin ve yıkıcılığın izlerini taşımaktadır.

Ancak Baudrillard’ın (1991), “mekanik erotizm⁵” (319) olarak tanımladığı bu şiddet yüklü cinsellik, modern toplumda teknolojinin birey üzerindeki etkilerini ve bu ikisinin karışımının doğurduğu yeni cinselliğin vahşiliği ile ilişkilidir. Her şeyin abartılı bir gösteriye dönüştüğü tüketim toplumunda, şiddet ve cinsellik bu gösterinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ancak sunulan bu şiddet ve cinsellik, arzu eksikliği bir cinselliğin pornografisinden başka bir şey değildir.

Arzunun Tatmin Edilemezliği ve Tüketimin Sınırsızlığı

Tüketim kültürü içinde nesnelere gerçek değerlerinin çok ötesinde anlamlar yüklenir. Baudrillard’ın "arzu stratejisi" ([1972] 1981: 85) ve "eksikliğin sembolik eklenmesi" ([1976] 1993: 101) kavramları, bu filmlerdeki bireylerin sürekli tatmin arayışını anlamak için kilit önemdedir. Teknolojik nesnelere, yalnızca birer araç değil, bireyin tatmin edilemeyen arzularının birer katalizörü olarak işlev görür.

Arzu, teknolojik nesnelere mümkün kıldığı deneyimlere duyulurken, cinsellik bu teknolojik nesnelere tarafından oluşturulan yeni cinsel organlar ve nesnelere vasıtası ile gerçekleşmektedir. Teknoloji burada yeni bir cinsel tatmin ve arzu alanı yaratarak, bedeni yeniden tanımlar ve sembolik bir eksiklik hissi yaratır. Nesnelere dolayısıyla yaşanan cinsellik, karakterlerin tatmin edilemeyen arzularını sembolize eder ve bu arzunun tatmini için karakterler sürekli bir arayış içindedirler.

Videodrome filminde Max, başlangıçta sadece izleyicinin ilgisini çekmek ve kâr elde etmek amacıyla Videodrome yayını araştırırken, bu arayış saplantılı bir hale gelerek sonunda Max’in gerçeklik algısını yitirmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde, *Crash* (*Çarpışma*) filminde karakterlerin otomobil kazalarını sürekli canlandırma istekleri, *eXistenZ* (*Varoluş*) filminde karakterlerin oyundan kopmamaları ve sonunda gerçeğin kökeni yitirecek kadar oyunun derinliklerinde kaybolmaları hepsi teknolojik nesnelere aracı olduğu deneyimlerin kendilerinin bir arzu konumuna geldiğine tanıklık eder.

Karakterlerin sürekli olarak nesnelere vasıtası ile yaşanan bu deneyimlerin arayışında olmaları, arzunun tatmin edilemezliği ile ilişkilidir. Bu durum, tüketim kültürünün bireyleri sonsuz bir tatmin arayışına yönlendirdiği ve bu süreçte nesnelere ve deneyimlerin fetişleştirildiği bir durumu yansıtır.

⁴ Makale yazarı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

⁵ Makale yazarı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

Nesne ve öznenin bütünleşmesi ile ortaya çıkan bu fetişizmde bedenın nesneleşmesi arzunun tamamlandığı nihai nokta değildir. Filmlerde gerçekte temsilin bir aradalığındaki nesneleşmiş bedenin ölümü ile arzunun gerçekleşeceği vaadini görürüz. *Crash* (*Çarpışma*) filminde arzu, nesne ile bedenin birbiri içine geçtiği kaza anlarının tekrar tekrar canlandırılması ile tatmin edilmeye çalışılırken, bu yıkıcı deneyim nesneleşmiş bedenin bile nihayetlendiği ölüm anında doruk noktasına ulaşır. *Videodrome* ve *eXistenZ* (*Varoluş*) filmlerinde benzer şekilde bedenin nesneleşmesi ile başlayan süreç, gerçek ve aşırı gerçek bedenin ölümü ve öznenin sanallaşması ile devam etmektedir. Bu durum filmlerdeki karakterler tarafından özgürleşmenin, gerçeğin sınırlarından kurtulmanın bir mecrası olarak gösterilmektedir. Gerçek bedenler, aşırı gerçek ve sanal gerçek bir dünyanın bedenlerine dönüşürken özne cansız bir varlık haline gelmektedir. Bu ise ölümle mücadele etmek değildir. Canlı olmaktan feragat etmekten başka bir şey değildir. Özne nesne ile bütünleşirken, teknoloji tarafından sakatlanırken aslında bütünlüğünü, benliğini yitiren özne haline gelmektedir (Baudrillard, 1991). Burada arzunun tatmin edilemezliği, tüketimin sınırsızlığı ve bireyin tüketim ile tükenmişliği vardır (Baudrillard, [1968] 2005). Teknoloji artık işlevsel bir araç olmaktan çıkıp ölümün bir uzantısı olmuştur (Baudrillard, 1991).

Sonuç

David Cronenberg'in *Crash* (*Çarpışma*), *Videodrome* ve *eXistenZ* (*Varoluş*) filmleri, teknolojik nesnelere öznenin arasındaki sınırların kaybolduğu, şiddet ve cinsellik aracılığıyla bireylerin sürekli bir tatmin arayışında olduğu bir evren sunarak, günümüz tüketim kültürünün nesne-insan etkileşimlerini resmetmektedir. Baudrillard'ın kuramsal çerçevesine uygun olarak, bu filmlerde nesnelere yalnızca işlevsel araçlar değil, anlam üreten ve bireyleri sonsuz bir tüketim döngüsüne sürükleyen fetiş nesnelere de sahiptir. Tüketim, bireylerin arzu ve ihtiyaçlarını sistematik olarak kontrol altına alırken, nihayetinde onların gerçekliklerini, kimliklerini ve benliklerini yitirmelerine neden olmaktadır. Gerçekliğin simülasyonlarla ikame edildiği, nesnelere bireyin varoluşunu şekillendirdiği ve tüketim kültürünün bireyleri tatmin edilemez bir arzu döngüsüne hapsettiği bu evren, günümüz tüketim toplumunun en çarpıcı yansımalarından biridir.

Cronenberg, bedeni ve zihni dönüştüren tüketim olgusunu, şiddet, cinsellik ve arzu ile bütünleşik ele alarak yerleşik toplumsal normları alt üst eder. Burada amaçlanan izleyiciyi korkutmaktan çok, tedirgin etmek ve kaçındığı gerçeklerle yüzleştirmektir. Bu filmler, tüketim kültürünün bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini düşünmek için güçlü bir araç konumundadır.

Kaynaklar

- Baker, U. (2016). *Beyin Ekran*. Ege Berensel (der.). İstanbul: Birikim.
- Baracco, A. (2017). *Hermeneutics of The Film World: A Ricœurian Method for Film Interpretation*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Barthes, R. ([1977] 1990). *A Lover's Discourse: Fragments*. Çev., Richard Howard. Londra: Penguin.
- Baudrillard, J. ([1968] 2005). *The System of Objects*. Çev., James Benedict. Londra: Verso.
- Baudrillard, J. ([1970] 1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. Çev., Chris Turner. Londra: Sage.
- Baudrillard, J. ([1972] 1981). *For A Critique of The Political Economy of The Sign*. Çev., Charles Levin. St. Louis, Mo: Telos.
- Baudrillard, J. ([1976] 1993) *Symbolic Exchange and Death*. Çev., Iain Hamilton. Londra: Sage.
- Baudrillard, J. ([1979] 1990). *Seduction*. Çev., Brian Singer. Basingstoke: Macmillan Education.
- Baudrillard, J. ([1981] 1994). *Simulacra and Simulation*. Çev., Sheila Faria Glaser. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Baudrillard, J. (1991). Ballard's Crash. *Science Fiction Studies*, 55(18): 313–320.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bocock, R. (1993). *Consumption*. Londra: Routledge.
- Cronenberg, D. (Yönetmen). (1983). Videodrome [Film]. Universal Pictures.
- Cronenberg, D. (Yönetmen). (1996). Crash [Film]. Columbia Pictures.
- Cronenberg, D. (Yönetmen). (1999). eXistenZ [Film]. Dimention Films.
- Dant, T. (1996). Fetishism and the social value of objects. *The Sociological Review*, 44(3): 495-516. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1996.tb00434.x>
- Featherstone, M. (1991). *Consumer Culture and Postmodernism*. Londra: Sage.

Foster, H. (2002/2009). *Tasarım ve Suç*. Çev, Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları.

Jagodzinski, J. (2004). *Youth Fantasies: The Perverse Landscape of The Media*. New York: Palgrave Macmillan.

Kaplan, L. (2006). *Cultures of Fetishism*. New York: Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/9780230601208>

McIntyre, L. (2018). *Post-Truth*. Londra: MIT Press.

Schlereth, T. J. (1985). *Material culture: A Research Guide*. University of Kansas Press.

Simon, A. (2001). The Existential Deal: An Interview with David Cronenberg. *Critical Quarterly*, 43(3): 34-56.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.11>

Volume 9/1

2025 p. 195-209

PLATON'S CRITIQUE OF DEMOCRACY IN THE POLITEIA (*REPUBLIC*): POLITICS AS EPISTEME

PLATON'UN POLITEIA (*DEVLET*) ESERİNDE DEMOKRASİ ELEŞTİRİSİ: EPISTEME OLARAK POLİTİKA

Umut DAĞ*

ABSTRACT

This study aims to examine Plato's critique of democracy in the *Politeia (Republic)*. This study consists of three parts. First part of this study Plato's critiques of democracy will be examined. There are two arguments that constitute critiques of Plato on democracy. The selfishness of people and unqualified rulers are introduced as his two important critiques. The first argument is that Democracy encourages people to be selfish and strengthens their selfish feelings. This leads to the weakening of social ties and excessive individualism. The second argument is that since the numerical majority determines the government in a democracy, unqualified people become the head of the state. Second part of this study, Plato's critique of democracy will be explained by his understanding of politics as episteme. He clarifies his ideas and understanding of politics basically based on his metaphysics and epistemology. His political philosophy is directly related to his understanding of epistemology that is the core aspect of his metaphysical theory. By politics, as episteme, it means that people who have true knowledge of politics and expertise in this field. According to Plato, politics as episteme does not belong to any ordinary citizen who lacks skills including using reason properly through dialectics and disciplining passions only philosophers have this knowledge and features that differentiate them from others. The distinction between belief and knowledge creates politically hierarchical governing. In the last part of this study, Plato's critiques of democracy will be evaluated.

Keywords: *Democracy, Freedom, Episteme, Doxa, Equality.*

* Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Science and Literature, Department of Philosophy, E-mail: umutfelsefe@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2576-2146, Muş, Türkiye.

ÖZ

Bu çalışma, Platon'un Devlet adlı eserindeki demokrasi eleştirisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın ilk bölümünde Platon'un demokrasi eleştirileri incelenecektir. Platon'un demokrasiye yönelik eleştirilerini oluşturan iki argüman vardır. İnsanların bencilliği ve niteliksiz yöneticiler, onun iki önemli eleştirisi olarak tanıtılmaktadır. İlk argüman, Demokrasinin insanları bencil olmaya teşvik ettiği ve bencil duygularını güçlendirdiğidir. Bu, sosyal bağların zayıflamasına ve aşırı bireyselleşmeye yol açar. İkinci argüman, sayısal çoğunluk bir demokraside hükümeti belirlediğinden, niteliksiz insanların devletin başı haline geldiğidir. Bu çalışmanın ikinci bölümünde, Platon'un demokrasiye yönelik eleştirisi, siyaseti episteme olarak anlamasıyla açıklanacaktır. Onun siyaset anlayışı temel olarak kendi felsefi sistemindeki metafiziğe ve epistemolojisine dayanır. Siyaset felsefesi, metafizik teorisinin temel yönü olan epistemoloji anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Siyaset, episteme olarak, siyasetin gerçek bilgisine ve bu alanda uzmanlığa sahip olan kişiler anlamına gelir. Platon'a göre, episteme olarak siyaset, diyalektik yoluyla akli doğru şekilde kullanma ve tutkuları disiplin altına alma gibi becerilerden yoksun olan sıradan bir vatandaşa ait değildir; yalnızca filozoflar bu bilgiye ve onları diğerlerinden ayıran özelliklere sahiptir. İnanç ve bilgi arasındaki ayrım, siyasi olarak hiyerarşik bir yönetim yaratır. Bu çalışmanın son bölümünde, Platon'un demokrasiye yönelik eleştirileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Özgürlük, Episteme, Doksa, Eşitlik.*

Introduction

As a political regime, democracy appeared in Athens where people defend and criticize this regime. It is believed that systematic administrative thinking originated in ancient Greece (c. 400 B.C.), which is also considered to be the birthplace of modern administrative thought. The administrative unit where the pre-democratic experience began and developed was the city-state (polis). It also governed every aspect of Greek society. These city-states were Sparta, Thebes, and Athens. The close bond that exists between the State and each citizen, however, is what matters. The ties were so strong that it was impossible to imagine a citizen residing outside of his state. The Greek leadership mindset is also influenced by this intimate relationship. The first philosopher to offer a methodical political and administrative framework was Plato (Takala, 1998: 787). Especially from the beginning of democracy, Plato, who was an important political philosopher and lived in a democratic regime, examined it critically.

Before analyzing Plato's critique of democracy, the meaning of this regime needs to be given. In the *Dictionary of Western Philosophy*, democracy is defined as follows: "from Greek *demos*, people + *kratia*, mighty, powerful, literally, rule by the people" (Bunnin and Yu, 2004: 168). Beside that it described in another dictionary as follows: "(Gr. *Democractia* rule by people) n. a system of government in which all citizens are entitled to participate in political decision making, be it directly, or indirectly through elected

representative” (Mautner, 2005: 144). In the *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy* democracy is described as follows:

“*Demokratia*, “Rule by the people.” In classical Greece, “democracy” meant *direct* popular rule by the (male) citizens. Thus, a viable democratic state was limited in size to the number of people who could assemble on a regular basis. In ancient democracies, most government positions were assigned by lot, for relatively short terms (one year is common); military leaders and others requiring specialized knowledge were elected by the assembly and were subject to instant recall by the assembly” (Preus, 2007: 83).

From the above quotes, although we have direct or representative democracies today that include both women and man for participating politics, In the Ancient Greek society women was not included as subjects who participated politics. Except from this difference, it is clear that participating in politics and making decisions on policies directly or indirectly is one of the main characteristics of democracy. Today it is well known that to be a participant in politics and make decisions on policies there should be equality among citizens, which means citizens have an equal right to participate in politics such as with the one-person one-vote rule in the democratic government. As Cunningham, who is the writer of “The Theories of Democracy”, states that contemporary democratic theories give importance to the “active participation of citizens in public affairs; the interaction of citizens as equals; and mutual trust and respect among citizens” (Cunningham, 2002: 23). For this reason, equality as a principle presents itself as a precondition of democracy today. Without equality democracy loses its sole and foundation. To realize this, a democracy defender knows that people should have the same equal rights such as to be ruled and rule in democracy.

In Ancient Greek society, politics was the main problem of society and discussion on how to live a just society was a serious question in the city states. As Sinclair points out that whatever the final reason for the creation of city-states, the sheer number of them indicates that political issues, including the creation of political institutions and their effective operation, must have received a lot of attention early on. These contributed two distinctive features to Greek political philosophy that it never completely lost: first, a strong practical bent; and second, a constant search for the ideal or perfect state (Sinclair, 1951: 6). Democracy was one of the important political regimes and as a regime it was the center of this debate in Ancient Greek society. Especially, Athens was the democratic city state among others in Ancient Greek society and general characteristics of democracy is that citizenship was restricted to adult male Athenians who were the legitimate children of legally wed Athenians. All aspects of democratic participation, including voting in the Assembly, serving on a judicial panel, being appointed by lottery to a magisterial board, and running for higher military or political office, such the generalship, depended on having citizenship (Jones, 2008: 34). After this definition both from Ancient Greek’s and Contemporary understanding of democracy and characteristic of it above, I will try to explain Plato’s critique of democracy in the *Politeia (Republic)*,

which is his magnum opus. This book is about politics and the ideal state that Plato tries to establish as a political regime. As Rogers put forward Plato's main interest is directly related to politics and his ideas on science and scientific knowledge primarily aim to find his political view (Rogers, 1936: 76). Plato's ideas on democracy were always used to criticize and explain the defects of democracy. We are using Plato's critiques of democracy today when we debate democracy as a regime. These critiques provide an evaluation of democracy and give us an opportunity to correct it from a philosophical perspective. As Aristotle points out if we comprehend the reasons behind the demise of regimes, we must likewise comprehend the reasons behind their preservation. Because destruction is the antithesis of preservation and opposites produce other opposites (Aristotle, 1992: 323).

From the above perspective, this paper aims to examine Plato's critique of democracy in the *Politeia (Republic)*. This study consists of three parts. First part of this study Plato's critiques of democracy will be examined. The selfishness of people and unqualified rulers are introduced as his two important critiques. The first argument is that Democracy encourages people to be selfish and strengthens their selfish feelings. This leads to the weakening of social ties and excessive individualism. The second argument is that since the numerical majority determines the government in a democracy, unqualified people become the head of the state. Second part of this study, Plato's critique of democracy will be explained by his understanding of politics as episteme. In the last part of this study, Plato's critiques of democracy will be evaluated.

1. Plato's Critiques of Democracy in *The Politeia (Republic)*

In the *Politeia (Republic)*, which is his magnum opus, Plato claims that democracy arises from the decline of an oligarchy, which is based on the government of rich people over the poor, because of the gap between rich and poor, people living under bad economic conditions and lacking social goods demand change (Plato, 2004: 253). Before analyzing the critiques of Plato on oligarchy, the definition of oligarchy should be given. In the Dictionary of Philosophy this term with its etymological background is described as follow: ("Greek oligarchia, from oligoi (few) + archia (rule) n. by the usually wealthy few (Mautner, 2005: 441). This definition describes oligarchy as a regime which was dominated by wealthy few people. From that respect, Oligarchies become democracies because the ruling class is driven by an insatiable greed for wealth. To benefit themselves further by making loans and purchasing assets from others, they fail to impose the necessary regulations to curb the borrowing and spending practices of the wealthy sons. Thus, the loss of moderation is an inevitable consequence of honoring riches (Rosen, 2005: 312). Money and wealth create an unequal relationship among citizens and affect their understanding and worldview including science, religion art, and history. In the oligarchical worldview, everything depends on wealth, and this result in inequality.

Demanding equality between classes gives rise to the emergence of democracy. Plato depicts the beginning of democracy as follows: "Then democracy comes about, I

suppose, when the poor are victorious, kill or expel the others, and give the rest an equal share in the constitution and the ruling offices, and the majority of offices in it are assigned by lot” (Plato, 2004, p. 253). From this quote, we see that democracy occurs in history in the form of demanding equality. The main characteristic of democracy is the value of equality. It is mainly about demanding equality both economically and politically. Before explaining and analyzing Plato’s critique of democracy in the “*The Politeia (Republic)*”, Plato introduce and explain also his understanding of state in the “*Statesman*”, “*Letters*” and “*Laws*”. Before analyzing his idea of the ideal state in *The Politeia (Republic)*, I would like to explain his understanding of the state in his works above mentioned. In the *Statesman*, Plato depicts a type of statesman who has not real *episteme* (knowledge) of politics to criticize the unjust government. He clearly claims as follow:

“Thus we must go on to eliminate the members of the sovereign body in any form of government other than the scientific ; our reason being that they are no true statesman, but merely party-men. The causes for which they stand, we may say, are the merest phantasms, and their own personality no less phantasmal ; they are the world's supreme counterfeiters and sorcerers, and in them we may find therefore its supreme arch-sophists” (Plato, 1961: 330).

From the above quote, it is clear that people who do politics and govern a state are actually different from the others in terms of having the science of politics. Having the science of politics gives priority to people who have that episteme to govern a state. For this reason, there should be a hierarchy among citizens in a just state. As Kenny points out justice is when each class does its work without interfering with the other classes' jobs. By first splitting the human soul into three elements that correspond to the social classes of his state—desire (workers), spirit (soldiers), and reason (rulers)—Plato can give the same description of what it is that makes a man just (righteous). Since each portion of a just (righteous) man is fulfilling its duty and not the job of another part, reason rules him rather than desire (Flew, 1984: 271). In the soul how reason follows passions loses its balance and becomes ill, a state without a philosopher who has the real knowledge of episteme loses its balance and becomes corrupted. Plato tries to depict the ruler of a just state also in the *Letters*. In this book, he clearly argues that the problem about unjust government is that people who governs the state are not the right type of person for that. In that regard, he claims as follows:

“I came to the conclusion that all existing states are badly governed and the condition of their laws practically incurable, without some miraculous remedy and the assistance of fortune; and I was forced to say, in praise of true philosophy, that from her height alone was it possible to discern what the nature of justice is, either in the state or in the individual, and that the ills of the human race would never end until either those who are sincerely and truly lovers of wisdom come into political power, or the rulers of our cities, by the grace of God, learn true philosophy” (Plato, 1962: 217).

From the above quote, Plato clearly make a relationship between philosophy and politics. Politics is only done by people who really interests philosophy and he gives priority to reason over passions. Plato constitutes his understanding of politics in his other important book called *Laws*, which is another other important work related to politics. In that book, he claims as follow:

“Wrong is the name I give to the domination of the soul by passion, fear, pleasure or pain, envy or cupidity, alike in all cases, whether damage is the consequence or not. But where there is the conviction that a course is best—wherever a society or private individuals may take that best to lie where that conviction prevails in the soul and governs a man’s conduct, even if unfortunate consequences should arise, all that is done from such a principle, and all obedience of individuals to it, must be pronounced right and for the highest good of human life, though detriment thus caused is popularly taken to be involuntary wrong” (Plato, 1934: 252-253).

After this introduction about how Plato sees politics in his main works related to state, I would like to turn Plato’s critical arguments against democracy in *The Politeia (Republic)*. His critiques of democracy are mainly based on two arguments. The first argument is that Democracy encourages people to be selfish and strengthens their selfish feelings. This leads to the weakening of social ties and excessive individualism (Plato, 2004: 259- 261). The second argument is that since the numerical majority determines the government in a democracy, unqualified people become the head of the state (Plato, 2004: 264).

Plato’s first critique tells us that excessive equality and liberty that is provided by democracy to the people in law create selfish people in the state. Plato claims that democratic man feeds his appetite on-the-fly and lives day by day in this regime. He alternates between drinking a lot and listening to the flute and drinking only water and following a diet at other times. He occasionally goes in for physical training, but other times he just sits about and does nothing. He sometimes focuses his time on what he perceives to be philosophical activities. But he participates in politics often, hopping up and down and saying and doing whatever comes to mind. He will be carried in that direction if he admires certain military guys; if not, he will be carried in a different direction by money makers. Though he describes his existence as joyful and free, it is devoid of both order and necessity (Plato, 2004: 259). From this perspective, people in democracies become selfish, only caring about their self-interest in society for Plato. This selfishness is a kind of illness that destroys society as whole, and it is also against Plato’s ideal state that is proposed by Plato as an alternative regime. His ideal state is constructed of the similarity between the human soul and the state. He depicts this similarity as follows.

SOCRATES: “Mustn’t it, in turn, be a kind of faction among those three— their meddling and interfering with one another’s jobs; the rebellion of a part of the soul against the whole in order to rule in it inappropriately, since its nature suits it to be a slave of the ruling class. We will say

something like that, I imagine, and that their disorder and wandering is injustice, licentiousness, cowardice, ignorance, and, in a word, the whole of vice.

GLAUCON: That is precisely what they are” (Plato, 2004: 133).

This quote above shows that Plato’s ideal state is not based upon equality among citizens. His ideal state gives priority to reason in the soul, and it represents the philosopher as ruler in the state. In the *Theaetetus*, When Plato criticizes the Protagoras’ view “man is the measure of all things” (Plato, 2014: 17), He clearly sees this thought as a relativizing truth. If man is the measure of all things that makes impossible to claim truth as universal knowledge. From that respect, Plato clearly opposes this view as follows:

“And about matters that concern the state, too— things which are admirable or dishonourable, just or unjust, in conformity with religion or not—it will hold that whatever sort of thing any state thinks to be, and lays down as, lawful for itself actually is, in strict truth, lawful for it, and that on those questions no individual is at all wiser than any other, and no state is at all wiser than any other (Plato, 2014: 49)”.

Instead of Protagoras’ controversial view on truth and knowledge that depicts knowledge as perception and changeable from one person to other, Plato tries to prove that there is universal and unchangeable truth and knowledge. From this regard, he makes distinction between *doxa* and *episteme* in the *Theaetetus*. He depicts knowledge as follow:

“And anyone who, along with a correct judgement about any of the things which are, gets hold of its differentiation from everything else as well, will have come to have knowledge of that thing, of which he previously had a judgement (Plato, 2014: 107)”.

From above quote, it is clear that knowledge is not anyone’s perception or judgment about anything without justifying. Without justification by reason, all judgments should be seen as *doxa*. *Episteme* or knowledge should be a judgment with justification and it should be supported by reasonable arguments. Making difference among the arguments and ideas needs justification. After this connection between the universality of truth and definition of knowledge, I would like to turn the critique of Plato on democracy. Democracies as a regime generally undermine the importance of reason because its understanding of freedom gives priority to desires of soul over the reason. According to Plato, giving equal status and freedom to citizens without any restriction means promising everybody can be and do whatever they want. This is the source of selfishness that democracy creates. This attitude among citizens leads to the devaluation of the community (Plato, 2004: 261). As Santas points out, “...his criticism of democracy is precisely that it allows for the freedom to do as one pleases, including the freedom of choice of career, in utter disregard to his principle of social justice (Santas, 2010: 115). In that respect, Plato depicts the lifestyle of democratic regime as follows:

SOCRATES: For instance, a father gets into the habit of behaving like a child and fearing his son, and the son gets into the habit of behaving like a father, feeling neither shame nor fear in front of his parents—all in order to be free. A resident alien feels himself equal to a citizen and a citizen to him, and a foreigner likewise.

ADEIMANTUS: Yes, those sorts of things do happen.

SOCRATES: They do—and so do other little things of the same sort. A teacher in such circumstances is afraid of his students and flatters them, while the students belittle their teachers and do the same to their tutors too. In general, the young are the spitting images of their elders and compete with them in words and deeds, while the old stoop to the level of the young and are full of wit and indulgence, imitating the young for fear of being thought disagreeable and masterful.

ADEIMANTUS: Absolutely (Plato, 2004: 261).

Apart from this critique, Plato's other critique of democracy is that since the numerical majority determines the government in a democracy, unqualified people become the head of the state. Unlike Plato's ideal state in which philosophers rule the state and the ruler undergoes very strict training and has some superior characteristics compared to other people, it is enough for the ruler to be liked by the majority in the democracy (Plato, 2004: 264). In that regard, Plato depicts democracy as follows:

“And what about the city's tolerance, its complete lack of petty-mindedness, and its utter disregard for the things we took so seriously when we were founding the city—that unless someone had transcendent natural gifts, he would never become a good man if he did not play fine games right from early childhood and engage in practices that are all of that same sort? Isn't it magnificent how it tramples all that underfoot, gives no thought to what sort of practices someone went in for before he entered politics, and honors him if only he tells them he wishes the majority well?” (Plato, 2004: 255).

It should be noted that Plato's ideal state does not give the right to rule the country to anyone who has no qualities such as being educated, intelligent, psychically well, and virtuous. In that regard *paideia* (education) is the center of politics. In the *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, *paideia* is defined as follows: “Education: reading, writing, and the arts” (Preus, 2007: 191). *Paideia* is an important subject and tool to transform society and build a just state. As we mentioned above, Plato tries to develop a state in which people should not be selfish like in a democratic regime. In that respect, as Werner Jaeger points out that Plato and other Greek educator's ideal on *paideia* is that determining how individualism would be suppressed and how each citizen's character might be formed on a single communal model was the major social challenge (Jaeger, 1945: 83). For that reason, Plato gives an important role to education in his ideal state.

In the second part of the study, I will explain why Plato thinks that the person who will rule must have certain qualities. That's why I only put forward criticism here. Apart from these critiques, Plato proposes that philosophers should rule the state (Plato, 2004: 113). To elaborate on this idea and explain the relationship between his epistemology and politics, we should ask two questions. The first question is who is the philosopher for Plato? The second is that why should philosophers rule the state? The answer to the first question shows us the features and abilities that philosophers ought to have. Then the answer to the second question gives us the reasons why philosophers should rule the state. Moreover, to answer these questions, the relationship between epistemology and politics will be shown in the following chapter.

2. Politics as Episteme in Philosophy of Plato

Plato's ideal state and understanding of politics directly relate to his epistemology and metaphysics. Political ideas of his could be read as an episteme in his political philosophy. To explain this claim, I would like to answer the questions above mentioned. Let us turn to the first question, what kind of qualities philosopher should have. Plato describes the philosopher who loves learning the truth, and philosophy (love of wisdom), and loves being as a whole. In addition, the philosopher cares about things that only make a good soul, not a good body, and that means the philosopher lives a virtuous life (Plato, 2004: 177-178). From this point of view, the person who knows the truth is the person who has episteme, that is, the philosopher. Here, the person who knows the facts about politics, that is, episteme, should govern the state. Plato makes a distinction between episteme and doxa to justify and make his argument clear. He uses his famous allegory of cave when he makes distinction between episteme and doxa. The cave represents the distinction between both metaphysical and epistemic reality versus appearance. In the cave there are prisoners whose legs and necks have been chained by someone since they were born, and they only see the wall in front of them. Prisoners see the image of things which are reflected in the fire behind them and there are also some people who carry things behind them. A prisoner cannot see both these people and objects. There is also another realm that is the out of cave. One of the prisoners was released and went out of cave. He/she sees the fire, people and things in the cave, and he also sees the outside of cave. He/she realized that things in the cave are not real and real things are outside. Metaphysically there are two worlds which are phenomenal and ideal world. The cave represents this empirical world which reflects only images and by which human beings get *doxa* only. The outside of cave is the ideal world that represents real being and by which human being gets the *episteme* (Plato, 2004: 208- 213). This is how Plato makes the distinction between *doxa* and *episteme*.

The philosopher who comes out of the cave arrives at the realm of ideas only through dialectics. According to Plato, using dialectical discussions a person who is a candidate to be a philosopher uses only his reason does not sense perceptions as the source of opinion and belongs to the empirical world. Episteme is only acquired using reason alone, so the

intelligible realm is known by using the dialectical method (Plato, 2004: 207). Besides that, Plato makes a distinction between belief (doxa) and knowledge (episteme) not only by using cave allegory but also depicting philosophers' qualities elsewhere in *The Politeia (Republic)*. He clearly explains philosophers' qualities as follows:

SOCRATES: Shall we say, then, that these people are passionately devoted to and love the things with which knowledge deals, as the others are devoted to and love the things with which belief deals? We have not forgotten, have we, that the latter love and look at beautiful sounds, colors, and things of that sort, but cannot even bear the idea that the beautiful itself is a thing that is?

GLAUCON: No, we have not.

SOCRATES: Will we be striking a false note, then, if we call such people "philodoxers" (lovers of belief) rather than "philosophers" (lovers of wisdom or knowledge)? Will they be very angry with us if we call them that?

GLAUCON: Not if they take my advice. It is not in accord with divine law to be angry with the truth.

SOCRATES: So, those who in each case are passionately devoted to the thing itself are the ones we must call, not "philodoxers," but "philosophers"?

GLAUCON: Absolutely (Plato, 2004: 175).

From the above quote, only philosophers have this knowledge and features that differentiate them from others. The distinction between belief and knowledge creates politically hierarchical governing. As Reid claims that Plato's most famous critique of democracy should be read as epistemic: rulers should be knowledgeable persons, and there are few people who have the quality of having knowledge as episteme to rule (Reid, forthcoming). Those who have episteme also have the right to rule the state and those who have only belief must obey the ruler who is a philosopher. Besides that, this episteme is not based on particular things and facts. It arises from the world of ideas. Episteme in *The Politeia (Republic)* refers to knowledge of unchangeable forms and ideas (Rist, 1967: 284). In that respect, a philosopher knows forms that are higher and real, especially political forms. In the realm of politics, a philosopher has true knowledge of political and ethical forms such as virtues. Especially the form of good is only attained by philosophers. Evidence in favor of it comes from the fact that the philosopher's concrete framework for arranging the state is supplied by the Idea of the Good (Rogers, 1936: 62).

The second question of why philosophers should rule the state could be answered by the conception of politics as episteme. By politics, as episteme, it means that people who have true knowledge of politics and expertise in this field. As we pointed out above, politics as episteme does not belong to any ordinary citizen who lacks skills including using reason properly through dialectics and disciplining passions. In that regard, democracy aims to increase individuality and freedom. For Plato, however, giving in to

those desires and embracing a democratic lifestyle would eliminate the ability to discriminate between what is higher and lower, making the good, the true, and the beautiful impossible. A democratic man by equality of pleasures is not committing himself to the life of virtue (Cheek, 1991: 60). Instead of this form of society consisting of people who generally follow their desires, Plato proposes a state model with people equipped with knowledge. Without having episteme of politics that philosopher should have, society as general is under the threat of decaying. The death of Socrates by Athenian people's vote is an example how a democratic state kill a philosopher. Plato's critiques also are related to the death of Socrates in democratic government and this event effects Plato's political ideas strongly. As Hannah Arendt points out that Plato sees the death of Socrates as the triumph of opinion over episteme. Plato tries to find absolute standards that guarantee opinions (*doxa*) cannot overcome episteme again (Arendt, 2005: 8). Besides that, when Plato makes the distinction between *doxa* and episteme to explain how people who has episteme of politics govern better than others who has just opinions(*doxa*), he uses craftsmanship argument.

He uses this argument because people who know things they work at are always better than those who do not have this knowledge. Like craftsmanship in any special job, it could be said that the philosopher is a craftsman of politics according to Plato. He uses different kinds of expertise and craftsmanship such as farming, carpentry, and mining to justify why philosophers should rule the state (Plato, 2004: 113). Although all of them represent expertise in specific fields there are main differences between other craftsmanship and ruling as a craft. As Parry put forward crucially, the dominating craft is not the same as farming, carpentry, brass, or woodworking. In a limited sense, these crafts watch out for the well-being of the city. The best internal and international relations are the universal good that the governing class aspires to, not just one particular facet of the city. The skill of governance considers the well-being of the entire community (Parry, 2003: 23). The others who have skills other than politics are not qualified to rule the state. If they are unqualified and incapable of ruling the state, they must be ruled by one who is qualified in politics (Rowe, 2001: 65). Because people with *doxa* do not have the truth about things, they cannot manage. Plato's state is ruled by philosophers who have this special knowledge by training in philosophy. At the age of twenty, candidates who are being trained for military jobs are chosen from a broader pool to become ruling officials in their ideal state. These candidates combine their military duty with academic study throughout the next ten years. A smaller group is chosen when they turn thirty to spend the following five years studying dialectic exclusively (Moore, 1988: 358). Especially dialectic is used as a method to educate people who would be philosophers (Plato, 2004: 232).

Plato's attacks on democracies are directly related to this craftsmanship analogy. As we mentioned above Plato's main critique of democracy shows that people are always self-centered and ignorant in democracies. For this reason, there are no people who do not care about politics and give priority to the well-being of the community. In democracies,

people are accepted as equal and have the right to vote and rule the city or state. Having the truth about politics and being a philosopher who has only episteme on politics are not criteria to rule the state in a democracy. Without having an episteme people could rule the city or state, but this is unacceptable for Plato. For this reason, Plato sees democracy as the ruling of ignorant people (Plato, 2004: 255). Wolff points out that when Plato attacks the idea of democracy, he generally uses the 'craft analogy,' which means being an expert on things. This analogy explains the relationship between episteme and politics like in medicine. For example, you would consult a doctor or other health specialist if you were unwell and needed advice on your care. In other words, you should speak with a person who has received specialized training for the task. The last thing you would do is call a meeting and ask participants to choose the best course of action by voting. Just as the health of an individual requires a doctor, the health of the state requires a wise politician (Wolff, 2006: 67). Just as a doctor who has special knowledge of the human body cures people and knows which things are good for the human body, a philosopher who has special knowledge of the human soul governs the state and knows which things are good for both human beings and the state. In the ideal state philosopher's function is to rule properly like in the soul reason governs other parts of the soul. The political technical sphere is demarcated and where the philosopher is deemed worthy of leadership (Bluck, 1959: 166). From the point of view of Plato, in democracies, there is no such person as a philosopher in the ideal state. In that respect, Plato's ideal state is a kind of aristocracy in which people have not only special knowledge about the human soul and how society rules well but also have moral superiority (Takala, 1998: 788). In that regard, educated rulers and craftsmanship analogy are very important to understand Plato's ideal state and his understanding of politics as episteme.

Conclusion

In this study, seeing politics as episteme requires leaders or rulers who have *episteme* in this field for Plato was examined. Although Plato does not approve of or praise democracy as a regime, his critiques on democracy show us the defects of democracy. Democracy is not only about individual rights and freedom; it is also about sharing the common good and solidarity among citizens. This kind of democracy is known as social democracy. In that respect, Plato's critique of democracy reminds us that without an idea of the common good and solidarity among citizens, self-interested persons are created. From this consideration, we could infer that democracy needs people who share solidarity and support the common good. For this reason, if these two problems mentioned above are taken seriously by people and politicians, there could be some improvements in democracies.

From these critiques, we could interpret Plato's critiques from a different perspective. By a different perspective, I mean that we should take into account the critiques of Plato on democracy to correct its weakness and make some improvements. To use these critiques for correcting democracy and improving citizen's self-respect, we should not read them

in an anachronic way. What I mean is that we should not read them by focusing our attention on Ancient Greek society in which Plato live and experience immature democracy. Plato depicts the general features of Athenian democracy which has not real equality among citizens. Today we have different kinds of democracy, such as liberal and representative democracies, we depend on the same principles, for example, equality and freedom. It is a clear fact that in our democracies also excessiveness of equality and freedom of persons creates tension between individual and state or individual and community. For this reason, we could read his critiques concerning principles that characterize democracy. In that respect, we of course defend the principles of democracy, and we do not agree with Plato about democracy being the worst political regime. What we want to show from Plato's critiques of democracy is that if we listen to his critiques of democracy, we can correct deficiencies and improve democracy.

Bibliography

- Arendt, Hannah. 2005. *The Promise of Politics*. Edited by Jerome Kohn, New York: Schocken Books.
- Aristotle. 1992. *Politics*, translated by T. A. Sinclair, Revised and Represented by Trevor J. Saunders, New York: Penguin Books.
- Bluck, R. S. Plato's 'Ideal' State. *The Classical Quarterly* , Nov., 1959, Vol. 9, No. 2 (Nov., 1959), pp. 166-168.
- Bunnin, Nicholas and Yu Jiyuan. 2004. *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*, London: Blackwell Publishing.
- Cassirer, Ernst. 1946. *The Myth of the State*, London: Yale University of Press.
- Cheek, H. L. 1991. A Note on the Platonic and Aristotelian Critique of Democratic Man, *International Social Science Review*, Vol. 66, No. 2, pp. 59- 63.
- Cuningham, Frank. 2002. *The Theories of Democracy: A Critical Introduction*, London: Routledge Press.
- Flew, Anthony. 1984. *A Dictionary of Philosophy*, London: Macmillan Press.
- Gerasimos, Santas. 2010. *Understanding Plato's Republic*, Malden: Wiley- Blackwell Publishing.
- Jeager, Werner. 1945. *Paideia: the Ideals of Greek Culture*, Translated by Gilbert Highet, New York: Oxford University Press.

- Jones, Nicholas F. 2008. *Politics and Society in Ancient Greece*, London: Preager Press.
- Lange, Stella. 1939. Plato and Democracy, *The Classical Journal*, Vol. 34, No. 8, pp. 480-486.
- Mautner, Thomas. 2005. *Dictionary of Philosophy*, London: Penguin Books.
- Moore, Stanley. 1988. Democracy and Commodity Exchange: Protagoras Versus Plato, *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 5, No.4, pp. 357-368.
- Parry, Richard R. 2003. The Craft of Ruling in Plato's "Euthydemus" and "Republic", *Phronesis*, 2003, Vol. 48, No. 1 (2003), pp. 1-28.
- Plato. 1934. *The Laws of Plato*, Translated by A. E. Taylor, London: J. M. Dent & Son LTD.
- Plato. 1961. *The Sophists & The Statesman*, Translated by A. E. Taylor, New York: Thomas Nelson and Son LTD.
- Plato. 1962. *Plato's Epistles*, Translated by Glenn R. Morrow, New York: The Boss Merrill Company.
- Plato. 2004. *Republic*, Translated by C. D. Reeve, Indiana: Hackett Publishing Company.
- Plato. 2014. *Theaetetus*. Translated by John McDowell, New York: Oxford University Press.
- Preus, Anthony. 2007. *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*, Maryland: The Scarecrow Press.
- Reid, Jeremy. In Eric Robinson & Vlaentina Arena (eds), *The Cambridge History of Democracy, Vol. 1: From Democratic Beginnings to c. 1350*. London: Cambridge University Press. Forth coming.
- Rist, John M. 1967. Knowledge and Value in Plato. *Phoenix*, Vol. 21, No. 4 (Winter, 1967), pp. 283-295.
- Rogers, A. K. 1936. Plato's Theory of Forms. *The Philosophical Review*, Jan., 1936, Vol. 45, No. 1 (Jan., 1936), pp. 61-78.
- Rosen, Stanley. 2005. *Plato's Republic A Study*, London: Yale University Press.
- Rowe, C. J. 2001. Killing Socrates: Plato's Later Thoughts on Democracy, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 121 (2001), pp. 63-76.
- Sinclair, T.A. 1951. *A History of Greek Political Thought*, New York: Routledge Press.
-

Takala, T. 1998. Plato on Leadership, *Journal of Business Ethics*, Vol. 17, No. 7, pp. 785-798.

Wolff, Jonathan. 2006. *An Introduction to Political Philosophy*, New York: Oxford University Press.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.12>

Volume 9/1

2025 p. 210-237

CUMHURİYET'İN KURULUŞ DÖNEMİ (1923-1950) İKTİSADİ KALKINMA VE MODERNLEŞME FAALİYETLERİNDE REKLAMLAR

ADVERTISEMENTS IN ECONOMIC DEVELOPMENT AND MODERNISATION ACTIVITIES IN THE FOUNDATION PERIOD OF THE REPUBLIC (1923-1950)

Emir TÜRKOĞLU*

Osman BOR**

ÖZ

Cumhuriyetin kuruluş döneminde (1923-1950) Türkiye’de reklamcılık faaliyetleri ve reklamcılığın ticari ve iktisadi kalkınmada üstlendiği rolün ele alındığı çalışmada reklamcılığın erken dönemdeki görünümü üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tarihsel perspektifle ele alınan çalışmada, savaşıardan çıkan, yıpranmış ve iktisadi bağımsızlığı hedefleyen Türkiye’de, ticari faaliyetlerin destekçisi olan reklamcılık alanında yaşanan gelişmelerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Temel reklam merci olarak basın durumu ve reklamcılıktaki işlevinin de ortaya konulduğu çalışmada, yaşanan toplumsal gelişmelerin ve modernleşme çabalarının reklamcılığa yansımaları değerlendirilmiştir. İlk dönemde öne çıkan basın ilanları üzerinden gerçekleştirilen tartışmada, *Takrir-i Sükun Kanunu* sonrası ayakta kalabilen ve hükümet yanlısı olan “*Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Son Saat, İkdam ve Vakit*” gazetelerinde yer bulan reklam örnekleri de sunularak reklamcılığın ilk dönemine ilişkin bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, yeni kurulan Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde reklamcılığın önemli bir faaliyet alanı olduğu ve bu alandaki gelişmelerin üretim ve ticari faaliyetlerden kopuk olamayacağı ifade edilmiştir. Söz konusu metinlerde yerli üretim ve tüketimin desteklendiği bir anlayış çizgisi oluşturulduğu anlaşılmış ve bu metinlerde modernleşme çabası içerisinde ülkenin ideolojik yaklaşımının yansımaları da görünür hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet, Milli-İktisadi Kalkınma, Reklamlar, Takrir-i Sükun, Modernleşme.*

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-mail: emir.turkoglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4508-567X, Ankara, Türkiye.

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-mail: osman.bor@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9320-2143, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

This study examines the role of advertising activities in Turkey during the early Republic period (1923-1950) and their impact on commercial and economic development. Evaluations are made on the early appearance of advertising. The study, approached from a historical perspective, focuses on the developments in the field of advertising that supported commercial activities in a war-torn, exhausted Turkey aiming for economic independence. The study also highlights the status of the press as the primary advertising medium and its function in advertising. It evaluates the reflection of social developments and modernization efforts in advertising. Discussions based on prominent press advertisements from the first years present examples from newspapers such as "Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Son Saat, İkdam, and Vakit," which survived and were pro-government following the enactment of the Takrir-i Sükun Law. Through these examples, the study aims to provide an insight into the early period of advertising. In consequence, it was feasible to assert that the domain of advertising constituted a significant sphere of activity during the nascent phase of the recently constituted republic. Furthermore, it was evident that developments within this domain were inextricably linked to the realms of production and commerce. It has become possible to posit that the ideological proclivities of the country, which is striving to modernise, are also discernible in the advertising texts that espouse the cause of domestic production and consumption.

Keywords: *Republic of Turkey, National Economic Development, Advertisements, Takrir-i Sükun, Modernisation.*

Giriş

Fransızca kökenli bir kelime olan reclame'den dilimize geçen reklamcılık, Türkiye'deki tarihsel serüvenine teknik imkanların geç aktarılması ve savaşlar nedeniyle geç başlamıştır. Sözlü ilanlar bir başlangıç noktası olarak alınmaz ise basın reklamcılığının 19.yy. da gündeme geldiğini söylemek mümkün gözükmemektedir (Obuz, 2017: 163). Meşrutiyetin ilanı ile oluşan basın özgürlüğü ve bunu takip eden dönemde İlançılık Kolektif Şirketi'nin (1909) kurulmuş olması, Türkiye'de reklamcılığın gelişimi açısından önemli bir tarihsel gelişme olarak görülmektedir. Fakat basın alanında oluşan özgürlükler ve ilancılığa yansıyan gelişmelerin Balkan ve I. Dünya Savaşı ile ortadan kalktığı da belirtilmelidir. Böylelikle Osmanlı'nın son dönemlerinde ilk nüvelerini veren modern reklamcılık örneklerinin, Cumhuriyetin ilanına kadar ortadan kalktığını söylemek mümkündür (Elden, 2009: 155).

Yaşanan savaşlar ve Osmanlı'nın İtilaf Devletlerince işgal edilmiş olması, savaşlardan yıpranan Anadolu halkının ekonomik olarak çöküntü içerisinde olmasına neden olmuş, bu durum ise tahmin edilebileceği üzere tüketime yönelik bir anlayışın ve bunu işlevsel hale getirebilecek olan reklamların gelişiminin uygun bir zemin bulamayışına işaret etmiştir. Bağımsızlık mücadelesi veren ve yeni bir anlayışla ortaya çıkan Cumhuriyet ve kadroları,

savaşlarda sağlanan zaferlerin iktisadi alanda sürdürülmezse başarılı olamayacağı şuuruyla hareket etmiştir. Bu bilinçlilik ile 1923'te (Cumhuriyet'in ilan ile aynı yıl) İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve tam bağımsızlık esasıyla ticari faaliyetlerde kendine yeten bir Türkiye için planlamalarda bulunulmuştur (Boratav, 2019). Başlangıçta ithal ikameci politikaların hâkim olduğu bir anlayışla yola çıkılarak piyasaya müdahale edilmemesi gerektiği yönünde bir kanaat geliştirilmiş ve serbest piyasa koşullarının meydana gelmesi beklenmiştir. Fakat teknik imkanların yetersizliği ve savaşlardan yıpranan halkın elinde yeterince sermaye olmayışı, özel yatırımların oluşmasına mâni teşkil etmiş, genç cumhuriyet kadroları ülkenin burjuvasını kendi eliyle yaratabilmek için harekete geçmiştir. 1929'da dünyayı sarsan ekonomik buhran ile tam bir kapanma söz konusu olmuş, bu dönemde devletçilik bir ilke olarak öne çıkmış, iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın aciliyeti gerekçe gösterilerek devletin doğrudan piyasaya girmesi söz konusu olmuştur (Berkes, 2019). Ticari faaliyetler içerisinde müteşebbis olarak yer alan devlet, kurtuluş mücadelesini iktisadi alanda sürdürdüğünü düşünerek yoğun faaliyetlere girişmiş, bu ise ticari faaliyetlerde bulunurken reklamcılık alanındaki ilk ve etkin örneklerin de devlet eliyle oluşturularak biçimlendirilmesi anlamına gelmiştir. Devletin bu dönemde en büyük hedefi kendine yetebilmek olmuş, kendi teşebbüsüyle ticari faaliyette bulunarak en büyük reklam veren de yine devletin kendisi olmuştur. Nitekim bu dönem reklamları incelendiğinde, ilanlarının yoğun olarak *Türkiye İş Bankası*, *Sümerbank*, *Ziraat Bankası*, *Tekel (İnhisarlar İdaresi)*, *Tayyare Piyangosu* gibi ticari kamu kuruluşları tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Basın özgürlüğünün görüldüğü (1923-1925) kısa dönem dışında, 1945'e kadar tek partili devletin etkisi altında basına yönelik özgürlüklerin devlet kontrolü altında kısıtlandığı anlaşılmıştır. Ankara yanlısı gazetelerin destek gördüğü ve ayakta kaldığı bu dönemde, söz konusu yayınlarda devlet teşvikli reklamlar yaygın olarak yer almış, iktisadi politikalarla tutarlı bir bütünlük arz eden reklam içerikleriyle, modernleşme vurgusunun yaygınlaştırılmaya çalışıldığını ifade edebilmek olanaklı hale gelmiştir.

Ana hatlarıyla değerlendirildiğinde yeni kurulan Cumhuriyet'te reklamcılık önemli bir faaliyet alanı olarak görülürken, reklamcılık alanında yaşanan gelişmelerin üretim ve ticari faaliyetlerden kopuk olamayacağı sonucu da çıkarılabilmektedir. Dönemin siyasi ve iktisadi koşulları ile toplumun içinde bulunduğu yoksunluklar ve imkanlar dahilinde değerlendirilmesi gereken durum, ticari faaliyetlerin taşıyıcısı olan ve tüketime ivme kazandıran reklamcılığın aslında iktisadi teşebbüs ve piyasalarda geçerli olan anlayışın bir yansıması olduğuna işaret etmektedir. Dönem koşulları (gerek yerel gerekse küresel bağlamda) değerlendirilmeden bir sonuca ulaşabilmek ise güçleşmektedir. Bu bakımdan Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar geçen süreçte reklamcılığın üstlendiği işlevin ve rolün anlaşılabilmesi, ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve bu koşullara yönelik izlenen politikaların değerlendirilmesiyle mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda reklamcılığın gelişim seyrini ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki durumunu anlayabilmek açısından Osmanlı'dan devralınan miras ile bağımsızlık mücadelesi veren Cumhuriyet'in dönem koşullarını genel hatlarıyla değerlendirmek, konunun anlaşılabilmesi açısından yararlı olacaktır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde

gerçekleştirilen basın ilan faaliyetlerinin hem iktisadi kalkınma hem de inkılaplar bakımından ne şekilde yansımalar sunduğunu değerlendirmek, tarihsel perspektifte ve dönemin koşullarında yatan unsurlarla yoğun bir ilişki içinde bulunduğunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu bakımdan derleme niteliğindeki bu çalışmada, reklamcılığın gelişim seyri kavramsal düzeyde tartışılmış ve söz konusu dönemde, Takrir-i Sükun Kanunu sonrası ayakta kalan basın organlarındaki reklam örneklerine de yer verilerek, kuruluş dönemi kendi bütünlüğü içinde anlaşılmaya çalışılmış ve bu kapsamda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Osmanlı Son Dönem İktisadi Durumu ve Reklamlar

Avrupalı kaşiflerin yeni dünyalar keşfetmeye başladığı 16. yüzyıl, deniz ticaretinin de gelişim göstermeye başladığı ve Avrupa'ya zenginlik kapılarının açıldığı bir dönüm noktası olmuştur. Teknik buluşlar ve yaşanan zenginlikler, yeni birikim ve dolayısıyla üretim güçlerinin doğuşunu nitelemiş, zenginlikler el değiştirirken dünya çapında güç dengeleri de yerinden oynamaya başlamıştır. Bir başlangıç olarak beliren bu yeniliklere 18. yüzyılda yine Avrupa kökenli olarak İngiltere'de başlayan sanayi devrimi farklı bir ivme kazandırmış ve aynı dönemde yaşanan Fransız devrimi de siyasi bir devrim olarak sosyal ve ekonomik düzende köklü değişikliklere neden olmuştur (Koray, 2005: 37). Küçük atölyelerin yerini büyük işletmeler ve fabrikaların aldığı bu dönemde, buhar gücünün desteğiyle makineleşme başlamış ve üretimde farklı bir anlayış gelişirken ölçek genişlemesi nedeniyle farklı pazarlar ve hammaddeye olan ihtiyaç artmıştır. Bu durum salt üretim anlayışında yaşanan dönüşümle sınırlı kalmamış, zaman içerisinde üretimin tüketimle desteklenmesine yönelik gereksinim, sürekli tüketim döngüsünün devamlılığını gerektirmiştir.

Avrupa'da kapitalist sermaye birikimi artıp üretim tarzında dönüşüm yaşanırken Osmanlı imparatorluğu ise zor koşullarla boğuşmuş ve yaşanan teknik gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Gerek siyasi gerekse iktisadi alanda geri kalmışlık damgası yiyen imparatorluk, dönem ve süreç içerisinde çeşitli reformlarla durumunu düzeltmeye çalışsa da başarılı olamamış, üretimin geleneksel yollarla sürdürülüyor olması ve yetersiz birikim nedeniyle büyük ölçekli girişim ve teşebbüslerin gerisinde kalmıştır. Ayrıca yaşanan savaşlar ve dış ülkelere verilen çeşitli kapitülasyonlar, bu geri kalmışlığın önemli belirleyicileri olmuştur. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan Osmanlı'nın bu özelliğini uzun yıllar koruduğu anlaşılmakta hatta Cumhuriyet dönemine de sirayet ettiğini ifade etmek mümkün olmaktadır. Tarım temel ekonomik faaliyet olarak belirirken bu alanda verimliliği artırabilmek için reformlar yapılmış, fakat geleneksel metotlarla sürdürülen faaliyetler nedeniyle tarımsal üretimi artırmak, verimlilik sağlamak mümkün olamamıştır (Yenal, 2017). Osmanlı'nın son dönem sanayisinin durumu göz önünde bulundurulduğunda tüketim mallarının üretildiği, yatırım mallarına yönelik bir teşebbüsün ise oluşmadığı anlaşılmaktadır. Hammaddesi tarıma dayanan mevcut sanayinin ise ordunun ihtiyaçlarına cevap vermek için oluşturulduğu, yabancı sermayenin payının düşük olduğu ve sermaye yetersizliğinin yaşandığı anlaşılmaktadır (Öztürk ve

Yıldırım, 2009: 147). Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinde ekonomik yapı dış borçlarla idare edilebilir hale gelmiş, Avrupalı bankerlerden alınan borçlar ekonomiyi ağır yük altına sokmuştur. Ödenemeyen dış borçlar nedeniyle kurulan Duyun-u Umumiye idaresi nedeniyle iktisadi bağımsızlık gölgede kalmış ve ekonomik yapı yabancıların kontrolüne bırakılmıştır (Boratav, 2019; Tezel, 2015)¹. Osmanlı İmparatorluğu çökerken, uygulanmaya çalışılan reformlar yeni bir dünya düzeni ve buna uygun bir iktisadi yapılanmaya yönelmekten çok geleneksel sistemin bozulduğunu fark ederek bunları ilk haline çevirmeye dayanan püriten bir yaklaşıma dayanmış (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 148), böylelikle uygulanan reformlar başarıya ulaşamamıştır.

Osmanlı'nın dışa açık bir pazar haline gelişi ise 1838 tarihli *Baltalimanı Ticaret Antlaşması*'na dayanmaktadır. Bu antlaşmaya kadar Osmanlı yasalarına göre yabancı tüccarların ülke içinde serbestçe ticaret yapması engellenmiş ve Osmanlı'nın uyguladığı tekel usulü yabancı tüccarları sınırlandırmıştır. Osmanlı'nın geniş tüketici potansiyeli taşıdığını fark eden İngilizler, ticari faaliyetler önündeki yapısal engellerin kaldırılması için girişimlerde ve baskılarda bulunarak ticaret antlaşmasını imzalatmışlardır. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı toprakları adeta yabancı malları tarafından istila edilmiş, yabancıların imtiyazları artırılmış, ihracat yasakları, tekeller ve dış vergiler kaldırılarak yerli tüccarın direnme gücü yok edilmiştir (Yardımcı vd., 2017: 94; Çakır, 1999: 43)². Bu döneme kadar savaş ekonomisine dayanan Osmanlı iktisadi yapısı; harp, ganimet ve vergiler ile ayakta duran bir yapı sergilemekte bu ise anlaşılacağı üzere bir burjuvazinin yaratılmasını güçleştirmektedir.

Tüketim yerine tüketici önceleyen, israfı haram olarak niteleyen ve tüketicinin karını düşünen bir uygulama yapısı gösteren Osmanlı, ekonomik yapının amacını insanların ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirlemiş ve bu anlayışla yüksek kar elde ederek güçlenebilecek sermaye sahibi sınıfın oluşmasına ise engel teşkil etmiştir. Mümkün

¹ Osmanlı Devleti'nin son dönem iktisadi tablosuna bakıldığında dünya ekonomisinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı, dış borçlanmalar ve Duyun-u Umumiye idaresi ile sürekli imtiyazların verildiği bir iktisadi tablo ortaya çıkmaktadır. Çöküş yıllarında kapitalist metropoller karşısında önemli bir sanayi bağımlılığı sergileyen Osmanlı, sınai üretimde ancak pamuklu kumaşlarda %10, ipeklilerde %5 sabunda %20 yünlü kumaşlarda %40 buğday üretiminde ise %60'lık ihtiyacı karşılayabilecek durumdaydı. Porselen ve metal mutfak gereçlerinin (çatal-bıçak vb.) tamamı ithal edilmekteydi. Ayrıca 1913 sayımına göre Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan 239 sınai işletmenin 22'si devlete geri kalanların büyük bölümü ise yabancılar veya onların himaye ve kontrolünde olan gayrimüslimlere aitti. Daha fazla bilgi için bkz. Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 23(2), s. 63-72.

² 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Antlaşması'na göre iç ticarete tekel usulü kalkmış ve yabancıları engelleyen tüm faktörler ortadan kaldırılmıştır. İngilizlerle imzalanan bu antlaşmadan kısa süre sonra Fransa, İsveç, Norveç, İspanya ve diğer Avrupa ülkeleriyle de benzer antlaşmalar imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmalardan sonra meydana gelen liberal ortamın sonucunda Avrupalı mallar Osmanlı topraklarına dolmuş, pamuklu ve yünlü kumaşlar, işlenmiş deriler, mobilya, züccaciye, saat, demir vb. çok sayıda ürün çeşidi ile tanışılmıştır. Avrupalılar Kanuni dönemindeki kapitülasyonlar ile ürettikleri çeşitli malları deniz yoluyla Osmanlı topraklarına getirirler dahi bu çok kısıtlı oranda kalmış, 1838 tarihli kapitülasyonlar ile Osmanlı toprakları bir pazar yeri haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında bu tarihlerden itibaren bir tüketim toplumu yaratma girişimlerinin başladığını ifade edebilmek de mümkündür (Çakır, 1999: 43-44).

olduğu kadar piyasaya fazla ürün arzını hedefleyen Osmanlı ekonomik yaklaşımı, böylelikle fahiş fiyat artışlarının önüne geçmiş, tüketicinin korunmasını sağlarken tüccarın karını belirli sınırlar içerisinde tutmuştur. Pazara, üretime ve serbest mal dolaşımına müdahale edebilen Osmanlı'da tüketimin hızı kapitalist toplumlara göre daha yavaş gerçekleşmiştir. Ayrıca İslami geleneklerin de etkisiyle kanaatkâr bir tüketim anlayışının Osmanlı toplumuna hakim olması da önemli bir yavaşlatıcı etken olarak belirmiş, kapitalizm gibi sınırsız kar anlayışının tersine tüketicinin sömürülmemesi ve aldatılmaması esas alınarak adil ve dürüst bir alışveriş anlayışı hedeflenmiştir³. Aza kanaat vurgusunun öne çıkarıldığı bu toplumsal yaşamda, israf haram olarak nitelenmiş ve mütevazı bir hayat tarzı olumlanmıştır (Orçan, 2014: 44-50). Anlaşılacağı üzere Osmanlı topraklarında yabancılara verilen ticari imtiyazlara kadar kanaatkâr bir yaşam biçimi esas alınmış, aşırı kar ve sermaye birikimi olumlanan bir değer olarak görülmezken, üretim geleneksel, küçük çaplı ve temel ihtiyaç odaklı kalmıştır. Bu durum ise Batı ile aynı dönemde sanayileşememenin temel etkenlerini doğurmuştur. Yeni dünya düzeni oluşurken Osmanlı toprakları engellere daha fazla direnemeyerek Batı'nın girişimlerini örnek almaya çalışmışsa da reformlar yüzeysel kalmıştır.

İnanç ve değerler sistemi nedeniyle tüketimde aşırıya kaçmanın haram olarak değersizleştirildiği Osmanlı'da, tüketim kültürü ve buna öncülük edecek bir burjuvazinin oluşması (lonca denetimleri aracılığıyla) engellenmiş, dolayısıyla tüketime ivme kazandıracak olan reklamlar/reklamcılık da gelişme gösterememiştir. Nitekim malını övmenin ayıp karşılandığı bir toplumsal ve kültürel yapıda, reklamın öne çıkmaması anlaşılır olmaktadır. Osmanlı'da tablo bu haldeyken kapitülasyonlar ve imtiyazlar elde eden Avrupalı tüccarlar ise Osmanlı'nın büyük bir tüketim potansiyeline sahip olduğunu fark etmişler, el tezgahlarında kısıtlı ve ağır üretimle piyasa doygunluğunun yaşanmadığı geniş topraklarda çeşitli ürünleri satmak için tüketim ürünleri istilasında bulunmuşlardır. Ürünlerini tanıtmak için Avrupa'da başlayan reklamcılık faaliyetlerinden de faydalanan bu Avrupalı tüccarlar, Osmanlıda çıkan ilk reklam örneklerini de vermişler, kısıtlı oranda da olsa bu faaliyete öncülük etmişlerdir. 1838 yılında verilmeye başlanan kapitülasyonlar, reklamcılığın da başlangıcını nitelemiş, 1840 yılı bu anlamda milat sayılmış, Ceride-i Havadis gazetesi ile ilancılık faaliyetleri bilinçli şekilde başlamıştır. Ceride-i Havadis gazetesi ilk yarı resmî gazete olma vasfına ilaveten, ilk sayısından itibaren son sayfasını boş bırakacağını duyurmuş ve bu alanı reklamlara ayıracağını ilan etmiştir. Gazetenin kurucusu olan W. Churchill, ticaretten anlayan ve bu

³ Osmanlı'da Selçuklulardan beri süregelen Ahilik Teşkilatı bulunmakta ve meslek örgütleri olarak anılan Loncalar şeklinde adlandırılmaktaydılar. Belirli bir ahlak anlayışına dayanan bu teşkilatlar, yardımlaşmayı ve toplum düzenini korumayı esas almakta ve alın teriyle kazanmayı esas görmekteydi. Usta yetiştirmek, kazanç ve kaliteyi standartlaştırmak esaslarıyla hareket eden bu teşkilatta 1727'de "gedik" denen iş tekeli sistemi uygulanmış ve tezgahların dağılması veya sayılarının kontrolsüzce artması engellenmiştir. Bu usulde gedik sahibi ölmedikçe ya da mesleğini bırakmadıkça bir başka tezgah açılmamaktaydı (Çakır, 1999: 45-46). Anlaşılacağı üzere sıkı bir mesleki denetime dayanan Osmanlı ekonomisinde Avrupa'dakine benzer bir rekabetçi piyasa yapısı bulunmamakta, çoğunlukla küçük el tezgahlarında gerçekleştirilen üretim kısıtlı olarak sürmekte, kar maksimizasyonu burada engellenip sınırlı kalırken ürün çeşitliliği ve dolayısıyla bunun teşvik edeceği tüketim kültürünün alt yapısı bulunmamaktadır.

kökenden gelen bir İngiliz vatandaşıdır. İlanların gücünü bilen Churchill ilk sayıda yaptığı duyurunun ardından harekete geçmiş ve ikinci sayısından itibaren reklamlara yer vermiştir. Ayrıca tanıttığı mallar için aracılık edeceğini de duyuran gazetede, reklamlara alışık olmayan bir toplumda malın tanıtımının yansırı alımında da aracılık yapılacağı belirtilerek büyük bir kolaylık sağlanmış ve Osmanlı tüketicisi tüketim kültürüne adapte edilmeye çalışılmıştır (Koloğlu, 1999: 32-33). 1838 ticaret antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı, Avrupa kapitalizminin siyasi-iktisadi mantığına dahil olmaya başlamış, lonca teşkilatı zayıflamış ve çeşitli zanaatlar yıpranmıştır. Böylece içe kapalı yapısıyla Osmanlı ekonomisi ve toplumu, ithal mallar ve bunların sunduğu tüketim mantığıyla dönüşmeye başlamıştır. Tüketimin ithal mallara yöneldiği bu dönemde, yerli üretimin payı daralmış ve tüketici sınıf (Batılılaşma politikalarına tüketim üzerinden cevap veren kentli sınıftır) politikası oluşmaya başlamıştır. Tanzimat reformlarıyla ekonominin dış ticaret ve yabancı sermayeye açılışı birlikte yürümüş, böylelikle ilanların veya reklamların kapitalist bir araç olarak öne çıkması söz konusu olmuştur. Bu reklam faaliyetleri ise 1840 Ceride-i Havadis, 1841 Takvim-i Vekayi, 1860 ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval ve 1862 Tasvir-i Efkâr⁴ gibi gazetelerle basın ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiştir (Hızal, 2013: 66-69). Tanzimat'ın ilanı ile tüketim anlayışında yaşanan gelişmeler ve Batılı bir yaşam tarzına duyulan özenti, özellikle İstanbul Beyoğlu çevresinde kendisini göstermeye başlamış ve Batı'nın yaşam tarzı da ürünleriyle birlikte aktarılmaya başlanmıştır. Kapitalist sisteme eklenmeye başlayan Osmanlı maliyesi, tanzimat reformlarıyla Batının denetimine girmiş, böylece giyim kuşamdan oturma biçimlerine kadar sosyal hayatın Batılı yaşam tarzı örüntüleri ile kuşatılması söz konusu olmuştur (Mardin, 2000: 13). Çünkü pazarı ele geçirmiş olan tüccarlar mallarına karşı bir talep oluşturabilmek için bir tüketim kültürü yaratmak zorunda kalmışlar, bu nedenle de ilk hedef olarak Beyoğlu'nda Avrupa tarzı hayat sürdürmek isteyen kitleyi hedef olarak seçerek dönemin tek iletişim organı olan gazeteler aracılığıyla mallarının reklamlarını yapmaya başlamışlardır. Dönemin gazetelerine verilmiş olan reklamlarda; İtalyan koltuk takımları, Fransız piyanoları, İngiliz kumaşları vb. çeşitlilikte ürünlerin tanıtımı yapılmıştır. Meşrutiyetin ilanına kadar (1908) gerçekleştirilen reklamların genel

⁴ Türk Basın tarihinde ilk Türkçe gazetenin 1831 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesi olduğu kabul edilmektedir. Ancak 1831 Tarihli Vekayi-i Mısıriye gazetesinin ilk Türkçe gazete olduğuna dair güçlü deliller bulunmaktadır. Osmanlı'nın resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'de resmi olması ve ilan kavramının tam olarak gelişmemiş olması nedeniyle daha çok kamu ilanları yayınlamıştır. 14 Temmuz 1836 tarihli Takvim-i Vekayi gazetesinde, bir devlet kuruluşu olan Feshane tarafından yayımlatılan reklam, ilk ticari reklam örneği olmasıyla önem arz etmektedir. Özel sektöre ait reklamcılık süreci ise Ceride-i Havadis ile başlamıştır. Özel teşebbüs tarafından verilen ve Türkçe basında yer alan ilk ticari reklam örneği 20 Ağustos 1840 tarihli Fransa'dan ithal edilerek Beyoğlu'nda satıldığı bildirilen bir duvar kağıdı reklamıdır. İlk resimli reklam örneği de yine Ceride-i Havadis'te yayınlanan Nasır ilacı reklamıdır. Türk basınında ilk reklam tarifesi ise Tercüman-ı Ahval gazetesinde yayımlanmıştır. Söz konusu atılımlar ve reklamcılık alanında yaşanan bu girişimlere rağmen reklamcılık Osmanlı'da beklenen gelişim seyrini gösterememiştir. Basın ve matbaanın geç gelişimi, İslami anlayış ve resim kullanımına olan olumsuz bakış açısı, okur-yazar seviyesinin düşüklüğü gibi nedenler Osmanlı'da reklam kavramını gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ürünlerini tanıtmak amacıyla girişimlerde bulunan Batılı tüccarlar, Osmanlı'da az bilinen reklamcılığın belirli bir mesafe kat edebilmesinde etkin rol oynamışlardır. Osmanlı'da reklamın tarihsel serüveni için bkz. Yardımcı, M. E., Genç, S. Y. ve Süloğlu, F. (2017). Osmanlı Devleti'nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiyi İlk Yansımaları. Sosyal Bilimler Metinleri, 2017(1), 86-104.

karakteristiğini, Batı'dan ithal edilen ürünlerin pazarlanma amacı oluşturmaktadır. Reklam metinlerinde ürünlerin İngiliz veya Fransız malı olduğu sürekli vurgulanmış, Batı'dan gelen her şeyi yücelten bir dil kullanılmıştır (Çakır, 1999: 48-49). Reklamlar genellikle yazılı metin ağırlıklı olarak sunulmuş, dış borçların ödenememesi nedeniyle kurulan Duyun-u Umumiye idaresi ile Osmanlı'nın mali gelirlerine de el konulduğu bir dönemde; denetim, kontrol, ticaret ve reklamlar yabancı tüccarların eline geçmiştir.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla istibdat döneminden çıkan Osmanlı'da basın, sıkı kontrol ve baskıdan kurtularak sansürsüz yayınlanmaya başlamıştır⁵. Hürriyet kelimesinin anılmaya başlandığı bu dönemde, Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konmuş, padişahın mutlak iradesi sınırlandırılırken çeşitli alanlarda özgürlüklere bağlı olarak rahatlamalar görülmüştür. Bu konuda öncelikle basının siyasi iklim değişikliğinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Sansürsüz çıkmaya başlayan gazetelerde reklamların diline yansıyan değişiklikler bile yaşanan özgürlük havasının örneği niteliğinde olmaktadır “*işte tabiatın dolgun göğüslerden mahrum bıraktığı kadın ve genç kızlar için Sina-i Latif göğüs hapları*” gibi ilanlar, basın alanında yaşanan özgürlük havasından reklamcılığın da etkilendiğini göstermektedir. Nitekim Meşrutiyetin ilanından hemen sonra 1909 yılında ilk Türk reklamcılık şirketi olan “İlanat Acentası” kurulmuş ve Türk Reklamcılığının resmi başlangıç yılı olarak nitelenmiştir (Türkoğlu, 1995: 6). Fakat basının Avrupa'ya göre geç gelmesi, teknik ve siyasi nedenlerle kısıtlanmış olması reklamcılığın Osmanlı'da büyük bir gelişim gösterememesine neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı'nın çöküşünü niteleyen son dönemi, kaotik bir ortamın hâkim olması nedeniyle siyasi ve iktisadi çalkantılara neden olmuş, süreklilik arz eden savaşlar ve nüfus kayıpları ile reklamcılığı gerektirecek iktisadi bir ilerleme kaydedilememiştir. II. Meşrutiyetin sağladığı ılımlı ortamda, gazete tirajlarının artması ve reklamcılık alanında şirketleşme adımlarının atılmasına rağmen, I. Dünya Savaşı ve Balkan Savaşı nedeniyle reklamcılık faaliyetleri öncekinden daha geri noktaya gitmiş ve bu gerilemiş Cumhuriyet'e kadar devamlılığını sürdürmüştür (Nebiloğlu, 1995: 1657-1658; Yerlikaya, 1996: 48). Anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın son dönemi siyasi çalkantılar, savaşlar ve iktisadi gerilemelerle geçmiş, gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar ağırlıklı olarak askeri alana yönelmiştir. Bu tarihsel iklim ve iktisadi koşullarda gerek geleneksel yapının mütevazı bir yaklaşım sergilemesi ve gerekse yaşanan geri kalmışlık, reklamcılık alanında büyük gelişmeler yaşanmasına

⁵ İttihat ve Terakki'nin nüvesini oluşturan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti bu dönemde Atatürk'ün de telkinleriyle Selanik'te kurulmuştur. 1907'de III. Ordu'ya tayin edilen Mustafa Kemal Atatürk, cemiyete üye olarak katılmıştır. Cemiyet 1907'de Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibat kurarak onun ismini almıştır. İttihat ve Terakki'nin girişimleri ve çıkan isyanlar neticesinde karışıklığı gidermek amacıyla II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de meşruti idareyi tekrar uygulayacağını ilan etmek durumunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karpaz, K. (2019). Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2002. İstanbul: Timaş Yayınları.) “23 Temmuz 1908'de başlayan ve ikinci meşrutiyet olarak anılan bu dönemde, Anayasa yeniden yürürlüğe konularak ülkede özgür bir ortam oluşmuştur. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin dışında yeni siyasi partiler doğmuş, dolayısıyla Meşrutiyet yönetiminin daha iyi işlenmesi için gerekli ortam hazırlanmıştır” bkz. (Metin, E. II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları (Osmanlı Yenileşme Hareketleri ve Osmanlı Reformları Ders Notları Arşivi).http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar/13844d01d85a85bed47338e396b2aa3d/II.%20Me%C5%9Frutiyet.pdf Erişim 22.08.2022.

mâni olmuştur. Cumhuriyete geçişte ekonominin tablosunu yokluk ve yoksunluklar belirlemiş, söz konusu yoklukların başında ise milli sermaye birikiminin olmaması gelmiştir (Eroğlu, 2007: 65). Devralınan bu iktisadi yapıda Cumhuriyet kadroları, öncelikli olarak sermayenin millileştirilmesine yönelmiş ve gerçekleştirilen devrimlerle ticari faaliyetler ve reklamcılık alanında atılımlar sergilemeye çalışmışlardır.

Cumhuriyet Döneminde İktisadi Durum ve Toplumsal Reformlar

Osmanlı'dan savaşlarla yıpranmış ve çöküş içerisinde olan bir iktisadi yapıyı devralan Cumhuriyet, ciddi sorunlarla karşılaşmış ve toparlanma çabasına girmiştir. Nitekim Duyun-u Umumiye idaresi ile sürekli imtiyazların verildiği bir yapıda ekonomik durumun çıkmazda olması kaçınılmaz görülmektedir. Genel iktisadi tabloya bakıldığında Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ciddi dış borçlar nedeniyle kaybedilmiş bir iktisadi yapı, yani dışa bağımlılık ve hammadde ihraç ederken sınavi ürünler ithal eden bir ekonomik anlayış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde sınavi üretimde geri planda kalmış olan Anadolu'da temel geçim kaynağı tarım olarak belirmiş, fakat verimli ve geniş arazilere sahip olunmasına rağmen geleneksel yöntemlerle uygulanan tarım faaliyetleri nedeniyle verim istenilen seviyede olamamış, yerli üretim yerel ihtiyacı karşılayamamıştır (Boratav, 2019: 7-13). Sınavi üretimde kısıtlı faaliyetlerde bulunulması nedeniyle durum tespiti yapmaya çalışan Ankara hükümeti, 1921 yılında gerçekleştirdiği sayımda; işletme başına ortalama iki çalışan düştüğünü, mevcut 239 kuruluştan yalnızca 22'sinin devlete ait olduğunu ve bunun dışındakilerinin neredeyse tamamının yabancı kaynaklı özel teşebbüse ait olduğunu ortaya çıkarmıştır (Tezel, 2015: 133). Anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda ülke çapında faaliyet gösteren işletmeler, gerçekleştirdikleri üretimle yerel ihtiyacı bile karşılayamazken bunların da neredeyse tamamı yabancıların elinde bulunmaktadır. Bu tabloda iktisadi bağımsızlığın söz konusu olmadığı, kurtuluş mücadelesi ile bağımsızlık savaşı veren Anadolu'nun, iktisadi bağımsızlığı için harekete geçmesi gerektiği anlaşılmıştır. Kaba bir değerlendirme ile Cumhuriyet döneminde gerçekleşen iktisadi hamlelerin; gerek ülkenin içinde bulunduğu çıkmaza bir cevap olarak yerli sermayeyi tesis etmek ve böylece iktisadi bağımsızlıkta etkin adımlar atmak, gerekse dünyada yaşanan iktisadi çalkantılardan etkilenerek biçimlenmek zorunda kaldığını ifade etmek mümkündür. Bu bakımdan 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet kadrolarının uyguladığı ekonomik faaliyetleri genel hatlarıyla iki döneme ayırarak ifade edebilmek mümkün olmakta, 1923-1929 yılları arası dışa açık liberal bir ekonomi dönemi olarak adlandırılabilirken 1929'dan sonra Devletçi politikaların daha ağırlıklı hale geldiği bir iktisat anlayışının hâkim olduğu ifade edilebilmektedir (Boratav, 2005: 29-32). 1923 ve 1929'u kapsayan ilk dönemde Lozan Antlaşmasının⁶ bir gerekliliği olarak korumacı bir yaklaşımın sergilenemiyor olması ve

⁶ İsviçre'nin Lozan kentinde 20 Kasım 1922'de başlayan görüşmelere İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat ve ABD katılmıştır. Görüşmeler Türk heyetinin taleplerinin yeterince karşılanamaması nedeniyle 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, fakat nihayetinde anlaşmaya varılmış ve kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Osmanlı'dan kalan borçlar savaş öncesi toprakların oransal dağılımına göre pay edilmiş ve Türk tarafı kendi payına düşen kısmı üstlenerek antlaşmayı imzalamıştır. Lozan ile sömürüye açık hale gelen Türk ekonomik hayatı esaretten büyük oranda kurtulmuş, fakat

Klasik iktisat görüşünün tüm dünyada egemen olması gibi nedenlerle liberal iktisat politikası izlenmeye çalışılmıştır. 1929'a kadar piyasa mekanizması esas alınarak sermaye birikiminin özel sektör eliyle gerçekleştirilmesi düşüncesi hâkim olmuştur. Milli İktisat Okulu'nun korumacı ve sanayileşmeci görüşleri, Lozan'ın gümrük politikasıyla ilgili maddeleri nedeniyle uygulanamamış, fakat bu okulun devlet desteğinin merkeze alınarak bir yerli burjuvazi oluşturulmasına yönelik yaklaşımı, dönemin iktisat politikasının önemli ögesi olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadi bağımsızlık konusunda lider kadronun hassasiyeti ve gerçek kurtuluşun da ancak iktisadi zaferle olacağına dair inanç, Atatürk ve arkadaşlarını derhal harekete geçirmiştir. Cumhuriyet'in ilanından önce ve Lozan görüşmeleri sürerken İzmir İktisat kongresi toplanmış, bu durum iktisadi ve ticari alanda yapılacak atılımların ne kadar önemsenip öncelikli görüldüğünü ortaya çıkarmıştır (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 149-150).

İzmir İktisat Kongresinde içinde bulunulan koşullar göz önünde bulundurularak “*yerli üretimin teşviki ve lüks ithalattan kaçınılması, girişim ve çalışma özgürlüğünün esas olduğu fakat tekelciliğin yasaklandığı, yabancı sermayeye iktisadi kalkınmaya katkıda bulunması ve yasalara uyması koşuluyla müsaade edilebileceği*” gibi hususlar kararlaştırılmıştır. Anlaşılacağı üzere kongrede alınan temel kararlar, serbest bir ticaret anlayışının benimsenerek özel teşebbüse yer verileceği ve yabancı sermayeye müsaade edileceği gibi hususlar üzerinde şekillenmiştir. Böylelikle liberal koşullarda özel teşebbüsü öne çıkaran bir sanayileşme anlayışının benimsendiğini ifade edebilmek mümkündür. Bu yıllarda çiftçi üzerinde ağır yük oluşturan Aşar vergisi kaldırılmış, sınai ve ticari faaliyetlerde özel teşebbüse kredi açmak maksadıyla İş Bankası kurulmuş, devlete ait bazı işletmeleri özel sektöre devredene kadar işletmek amacıyla Sanayi ve Maden Bankası kurulmuş daha sonra Sümerbank adını almıştır. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi kanununun gözden geçirilerek tekrar yürürlüğe konulması da yine aynı döneme tekabül etmektedir. Yerli üretimi teşvik etmek amacıyla girişilen bütün teşebbüslere rağmen sermaye yetersizliği, kalifiye eleman yoksunluğu, alt yapı eksiklikleri gibi nedenlerle hızlı bir atılım gerçekleştirilememiştir (Eroğlu, 2007: 65-66). 1929 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkileyen kriz ise yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Özel teşebbüs eliyle hızlı bir kalkınma gerçekleştirilmemiş olması ve Avrupalı devletlerin içe kapanarak komşuyu yoksullaştırma politikalarına yönelmeleri nedeniyle, gerek ithal ikameci politikalar uygulayarak ülkenin gereksinimlerini yerli sanayi ile karşılamak gerekse dışa bağımlılığı en aza indirgeyerek ticaret açığı vermeden *denk bütçe* politikasını gerçekleştirebilmek hedefleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde kalkınmanın ve sanayileşmekte olan Batı'nın yakalanmasını milli sanayileşme hamlesinde gören ve bunun için korumacı devlet politikası ve teşebbüslerini teşvik eden “Milli İktisat Okulu” öne çıkmıştır (Vural, 2008:79). Liberal iktisat politikalarından karma ekonomiye geçilen bu dönemde özel sektörün başarısızlığı, 1929 krizinde serbest

uygulanan gümrük tarifeleri nedeniyle “gümrük tariflerinin beş yıl boyunca 1916 seviyesinde tutulmasına karar verilmiştir” dış ticarete büyük bir sınırlandırma getirilememiştir. bkz. Öztürk, S. ve Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. C.Ü. İİBF Dergisi, 10(2), s.149.

piyasa ekonomisine dayanan Batılı ülkelerde yaşanan iktisadi çöküş, işsizlik ve bunalımlara rağmen planlı bir ekonomi uygulayan Sovyetlerin krizden fazlaca etkilenmemesi ve daha hızlı sanayileşmesi gibi nedenler, devletçi anlayışın belirgin hale gelmesine olanak tanımıştır. Türk parasının hızla değer kaybettiği bu dönemde devlet müdahalelerini artırmış ve Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Gümrükler üzerinde Lozan'dan itibaren sağlanamayan tam denetim, 1929 yılında Türkiye'nin eline geçmiş, bilanço açıklarını kapatabilmek amacıyla gümrük tarifeleri yükseltilmiştir. Ayrıca dış ticaret ikili antlaşmalara dayanırken bu dönemde ithalata miktar kısıtlaması da getirilmiştir (Altıparmak, 2002: 37-38). Söz konusu bu çalkantılı dönemde liberal sisteme duyulan güven de sarsılmış, devletin rolü tüm yetkileriyle öne çıkmak olmuştur. Bu dönemde başlayan merkezileşme yani devletçilik ilkesi eksenli iktisat anlayışı 1940'lı yılların sonuna kadar kendini hissettirmiş, para otoritesinin sağlanabilmesi amacıyla Merkez Bankası 1930 yılında kurulmuştur (Çetinkaya, 2019: 19). Büyük buhranla birlikte çözüm arayışları yoğunlaşmış ve kurulan mantığın gerçekleştirilebilmesi için kalkınma programına duyulan ihtiyaç oluşmuş ve bu doğrultuda I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1934-1938) ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1938-1942) hazırlanarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 58)⁷.

1929'a kadar geçen dönemde devlet, özel sektörün gelişimini destekleyen faaliyetlerde bulunmuş, arazilerden vergi alınmaması, mamullerin %30 indirimle taşınması, sınai kuruluşların oluşturulabilmesi için gerekli olan inşaat malzemesinden teçhizata kadar geniş aralıktaki ürünlerden gümrük vergisinin alınmaması, çeşitli araçların ruhsat vergilerinden muafiyeti, gerekli olan tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin indirimli verilmesi, ithal ürünlere göre yerli ürünler %10'a kadar daha pahalı olsa bile devlet kuruluşlarının ve belediyelerin yerli ürünleri kullanma zorunluluğu, sanayi kuruluşlarının kurulacağı arazinin 10 hektara kadar olan kısmının hazine tarafından hibe edilmesi, girişimciyi destekleyecek banka ve işletmelerin kurulması ile ulaşım alt yapısına (ağırlıklı olarak demiryolları) yönelik atılan ciddi adımlar neşe ile karşılanmış, fakat tüm bu çabalara rağmen yeterli gelişim gösterilememiştir (Altıparmak, 1998: 70-71). Yukarıda bahsedildiği üzere dünya konjonktüründe yaşanan gelişmeler (kriz vb.) ve kalkınmanın hedeflerin çok gerisinde kalması, devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini gerektirmiş ve müteşebbis olarak piyasaya girmesini sağlamıştır. Ekonomik

⁷ Devletçilik uygulamalarının somut başlangıcı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planıdır. Bu plan devlet eliyle gerçekleştirilmesi öngörülen sanayi projelerinin listesi olarak hazırlanmıştır. 1100 çiftçi, tüccar, işçi ve sanayi temsilcisinin katılımıyla ekonomi politikaları tartışılmıştır. Plana dahil edilen kuruluşların çoğunluğunu, temel tüketim mallarına yönelik işletmeler oluşturmasına rağmen, ara malları üretecek olan tesislere de yer verilmiş ve özel teşebbüsün gerçekleştiremeyeceği yatırımlar, tesisler de plana dahil edilmiştir. Plan hayata geçirildikten sonra milli gelir yılda %6 civarında büyüme göstermiştir. Başarıyla uygulanan ilk planla birlikte 1936'da ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıklarına başlanmış ve birincinin devamı ve onu daha ileri bir noktaya taşımaya hedefleyen bu plan ile kendine yeterlik ilkesi esas alınarak daha ileri bir sanayileşme öngörülmüştür. Fakat ikinci dünya savaşının patlak vermesi nedeniyle plan uygulamaya geçirilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zürcher, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim. ve Altıparmak, A. (2002). *Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(13), 35-59.

alandaki özel sektörün yetersiz kalması, sermaye olanaklarının kısıtlılığı, bazı ara malların üretiminin yüksek kazanç getirmemesi nedeniyle dikkat çekmemesi, ihtiyaçların kendine yetebilen bir ülke idealine kavuşarak karşılanması gerekçeleriyle harekete geçilmiş, fakat devlet burada Sovyet örneğindeki gibi bir durum sergilememiştir⁸. Çeşitli reformların yapılması ve hızlı kalkınma için devletin ciddi adımlar atmasının gerekliliği olarak ortaya çıkan durum, özel teşebbüsü dışlanması anlamına gelmemiş aksine bunu içeren karma ekonomi modelini benimseyerek (Vural, 2008: 95) belirli faaliyetlerin yürütülmesi ve nihayetinde üretim sahalarının özele devredilmesi düşüncesiyle oluşmuştur.

İktisadi hayatla Cumhuriyet'in ilanı ile hatta Cumhuriyet'in ilanından önce ilgilenmeye başlayan devlet, yaşanan gelişmeler neticesinde pozisyonunu belirginleştirmiş ve ekonomik hayatta aktif bir şekilde yer alarak iktisadi bağımsızlığı hedeflemiştir. Üretim alanında etkin bir rol üstlenen devlet, bununla sadece iktisadi sonuçlar doğuran girişimlerde bulunmamış, geleneksel toplum hayatını dönüştürecek etkinlikleri de (iktisadi faaliyetleri ile) şekillendirmeye çalışmıştır. Kıyafet İnkılabı, Şapka Kanunu, 1928'de gerçekleştirilen Harf İnkılabı ile Latin harflerinin kabulü, 1926'da Avrupa Takvim Sistemine geçiş, İsviçre Medeni Yasası, Mussolini İtalya'sı Ceza Yasası, bankacılığı yapılandırma yasaları ve laiklik ilkesinin benimsenerek hayata geçirilmesi neticesinde Türk halkının yaşamında önemli kırılma ve dönüşümlere yol açan reformlar gerçekleştirilmiştir (Zürcher, 2017: 208). Giyim tarzlarında yapılmaya çalışılan ve kanunlarla desteklenen reformlar, Avrupai tarzda salonlarda buluşan, yemek takımlarıyla yemek yiyen, smokin giyinen ve başındaki fesi atarak modern şapkalar takan modern insanı hedeflemiştir (Öztürk, 2018: 46). Bu tarz ürünlerin devlet kurumları (Sümerbank vb.) tarafından üretilerek tanıtılması, hem iktisadi bir teşebbüs olarak devletin faaliyetini hem de yan anlam düzleminde oluşturulmaya çalışılan insan profilinin özelliklerini yansıtmaktadır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanının ardından siyaset ve kamuoyu gündemini meşgul ettiği anlaşılan modernleşme/Batılılaşma olgusu, devlet eliyle desteklenen güçlü bir proje olarak, kitlenin hızlı bir şekilde dönüştürülmesini amaçlayan önemli bir unsura dönüşmüştür. Dönemin aydınlarının da etkisiyle masalsı şekilde aktarılan Batı, imrenilen bir unsura dönüşmüş; balolar, partiler ve gazetelerde yer almaya devam eden eğlenceli yaşamıyla Türk toplumu Batı'nın yaşam tarzına aşına hale getirilmiş ve bu durum gündelik hayatın dönüşürken tüketim kalıplarının da yeniden biçimlenmesine işaret etmiştir. Bu dönemle birlikte iktisat politikaları çerçevesinde vatandaş tüketici, devlet ise üretici pozisyonunu üstlenmeye başlamış, söz konusu ayırım reklamların gelişimi için de başlangıç noktasını sunmuştur (Obuz, 2017:164-165). Devletin parçasını oluşturan ve onu

⁸ En büyük önceliği bağımsızlık ve ekonomik kalkınmaya veren Atatürk, devletin ekonomik faaliyetlerdeki pozisyonunu belirlerken; gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonominin pazar ekonomisinin kurallarına göre işletilmesi, kişisel girişim gücünün korunup desteklenmesi, devletin kişisel teşebbüsü engellememesi için ekonomik faaliyetlerine sınır çizilmesi, devlet yatırımları için en uygun alanların alt yapı yatırımları olması ve bunların temel öncelikler olması üzerinde durmuştur (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 153-154). Anlaşılacağı üzere devlete iktisadi faaliyetlerde etkin bir rol biçilirken özel teşebbüsün ortadan kaldırılmaması ve buna yol açabilecek unsurların bertaraf edilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, Sovyetler örneğinin aksine devletin rolü geçici ve hızlı kalkınmanın pekiştirici olarak, belirli bir olgunluğa erişim aşaması için, zorunlu bir geçiş olarak kavranmıştır.

temsil eden işletmeler; Yerli Malları Pazarı, Sümerbank, İhisarlar İdaresi ve Milli Piyango⁹ olarak belirlemiştir. Bu kurumlar devlet girişimi olarak iktisadi alanda yer alsalar da kurallar ve uzlaşmalar döngüsü yaratarak bireylerin toplumsallaşma pratik ve alışkanlıklarında dönüşüm meydana getirme çabasına girmişlerdir. Üretim-tüketim döngüsünde bir pazar oluşturma gayreti, buna eşlik eden modern ve Batılı yaşam tarzını da kurumsallaştırmak anlamına gelmiştir. Modern vatandaş biçimi böylelikle devletin ürünlerini tüketen, bu tüketimi gerçekleştirerek modernleşmeden yana tavrını ortaya koyan, Batılı yaşam tarzına tüketim kalıpları ile ayak uyduran tüketici vatandaş olarak belirlenmiştir. Söz konusu devlet teşebbüsü olan kurumlar, yeni yaşam tarzının yani Batılı modern hayatın gerektirdiği ürünleri piyasaya sunan ve bunu kitleleşiren kurumlar olarak öne çıkmışlardır (Hızal, 2013:96-98).

Osmanlı dönemindeki gündelik yaşam pratiklerini ve dolayısıyla tüketimi belirleyen anlayış dini referans noktasına dayanırken Cumhuriyet döneminde seküler düzleme oturmuş, geleneksel İslam-Osmanlı temeli yerine onun karşıtı olan ulus egemenliği-bağımsızlık ilkesi belirleyici olmuştur (Berkes, 2019: 522). Cumhuriyet döneminde kamusal alanda sınırlanan dini ve geleneksel referanslar, özel alana sıkıştırılmış, dini öğretilerin tüketim kalıplarındaki denetim ve yaptırımını azalmaya başlamıştır. Fakat bu noktada dini değerlerin tamamen yok olmadığı ve tüketim alışkanlıklarında entegre bir kültürün doğduğu, yeni bir sentez oluşturulduğu ve söz konusu dönemde modernleşmenin örneği olarak da Batı'nın model alındığı belirtilmelidir (Orçan, 2014: 124).

Cumhuriyet Döneminde Reklamlar

Modernleşme çabasında Batı'yı model olarak alan Cumhuriyet, gerçekleştirdiği reformlar ve bu reformları destekleyecek imalat hamlelerinde bulunmuştur. İktisadi faaliyet alanında kendine yeterli bir ülke olmayı ve ekonomik hızlı kalkınmayı hedeflediği ilk yıllarında müteşebbis rolüyle iktisadi hamlede bulunmaya çalışan devlet, aynı zamanda

⁹ **Sümerbank:** Cumhuriyet'in devlet öncülüğünde gerçekleştirilen sanayileşme hamlelerinin başında gelmektedir. Sanayinin ortak çatı altında birleştirilmesi çabasının ürünü olan Sümerbank, öncelikle pamuklu dokuma ürünleri gerçekleştirmiştir. Tarihsel artalanı Osmanlı fabrikaları olan Feshane, Basmahane ve Beykoz Ayakkabı Fabrikasına dayanmaktadır. Çeşitli kıyafet üretimi yapan Sümerbank, moda öncülüğü de yapmış ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye yönelmiştir.

Yerli Mallar Pazarı: Sümerbank'ın doğrudan tüketiciyle bulunduğu, malların halka satışının yapıldığı mekandır. Bu mekânda Sümerbank'ın Defterdar, Hereke, Bakırköy ve Beykoz fabrikalarında üretilen ürünleri tüketiciye sunulmaktaydı. Ayakkabıdan iç çamaşırına gömlekten paltoya, mobilyadan bayrağa çeşitli ürünler bulunmaktaydı. Modern ve Batılı yaşam tarzına uygun ürünlerin satışının yapıldığı mekân olarak beliren Yerli Malları Pazarı tüketimi teşvik eden teşhirci bir yapıya sahipti.

İhisarlar İdaresi: Devletin ekonomideki merkeziyetçi tavrının yansıması niteliğinde olan kuruluştur. İdarenin ürünleri arasında sigara, alkol, tuz, kibrit, çay, kolonya gibi ürünler bulunmuştur. 1946 yılında Tekel adını alan kurum monopol bir pazar yapısının ifadesi olmuştur.

Milli Piyango İdaresi: Piyango tarihi 1926 yılında Türk Tayyare Cemiyetine kaynak oluşturmak amacıyla başlamış, vatan hizmeti ve piyango arasında bağlantı kurulmuştur. Bireyin yazgıyla savaşımını simgeleyen piyango, geleneksel talih ve kader kavramları yerine insan iradesi ve şansını koymakta, bu açıdan geleneksel kodların farklı bir açıdan dönüşüme uğratıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Hızal, G. S. G. (2013). Cumhuriyet'in İlanı: Türkiye'de Modernleşmeyi Reklam Metinlerinden Okumak 1928-1950. Ankara: Bilgesu Yayınları.

İslami ve geleneksel bağlarından koparak modern bir bağlama oturtmaya çalıştığı toplumu, dizayn etmeye çalışmıştır. Ayrıca devletin içinde bulunduğu ekonomik tablo ve Osmanlı'dan devralınan miras düşünüldüğünde, sermaye yetersizliği ve alt yapı yoksunluğu gibi etkenler, devletin zorunlu olarak piyasaya girmesini ve bazı ciddi ve büyük yatırımları kendisi yaparken, kendi burjuvasını da yaratma rolünü üstlenmesini zorunlu kılmıştır. Tüm bu bağlamlar göz önünde bulundurulduğunda, hem iktisadi kalkınmada maddi rolü olduğu anlaşılan devletin, imalat alanındaki hamleleriyle toplumsal alanda gerçekleştirmeye çalıştığı reformları desteklediği, kaynak oluşturduğu ve biçimlendirdiğini ifade edebilmek mümkündür. Üretici rolü üstlenen devlet, kendi iştirakleri olan kuruluşlar ile bu faaliyetleri yürütmüş, vatandaş ise tüketici olarak konumlandırılmıştır. Tüketici ve üretici ayrımı reklamcılığın doğabilmesi için bir başlangıç unsuru olarak görüldüğünde, gerek Batılı yaşam tarzlarını topluma aşılama isteyen devletin bu yaşam tarzının öğelerini tanıtmaya ve gerekse iktisadi faaliyetin mamulü olan ürünlerin piyasada talep görmesi için reklamcılık faaliyetlerinin önemsenmeye başlandığı ifade edilmelidir.

Osmanlı ekonomik yapısını devralan Cumhuriyet, iktisadi alandaki gelişmeleri ileri bir noktaya taşımak amacıyla reklamı üretimin ayrılmaz parçası olarak görmeye başlamış, ülke ölçeğinde geniş bir pazara seslenme kaygısı, reklamcılığın önemsenmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in ilanını takiben *İlancılık- Belediyeler* başlıklı ilk bilimsel eserin yayınlanmış olması da bu durumu niteleyen önemli göstergelerden olmuştur (Toprak, 1988: 27-28). Cumhuriyet döneminde radyo ve televizyonun etkin olacağı döneme kadar reklamcılık/ilancılıkta basın öne çıkmış ve üretimde özel sektörün zayıflığı karşısında kitlesel üretim yapabilen devlet, basın ilanları-reklamı aracılığıyla tanıtım faaliyetlerinde bulunmuştur. Anlaşılacağı üzere devlet, güçlü bir reklam veren olarak da öne çıkmıştır. Reklamcılığın basın ağırlıklı olması, basının da gelir kaynaklarının reklama ve kâğıt tedarikine bağlı olması ve bu iki kaynağın da devletin kontrolünde olması nedeniyle basın ve iktidar arasında bir denetim mekanizması oluşmuştur (Koloğlu, 2013: 118). Bu dönemde özel ilanların sayısının az olması ve devletin ilan veren olarak öne çıkması yanında, siyasi konjonktür gereği iktidara ters düşen yayın organlarının da hayatta kalamaması nedeniyle ilanlar belirli yayın organlarında toplanmış¹⁰ ve politik

¹⁰ 1922 Eylül ayında zafer kazanılması sonucunda, hem Kuvay-ı Milliye karşıtı Türkçe Basın, hem de ayrılıkçı basın bir anda yok olmuştur. Fransızca, Rusça, Ermenice, Yahudice gazeteler çıkmaya (kısa kesintinin ardından) devam etse de siyasi etkinlikleri sona ermiştir. Yaşayabilmek isteyen tüm basın organları yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilke ve fikirlerine uymak zorunda kalmışlardır. Nitekim tek çizgide birleştirilmeye çalışılan basın fikri için yaşanan bazı olaylar da (Kemalist çizginin hâkim olmasında) etkili olmuştur. Örneğin Hintli Müslüman liderlerin hilafetin korunması için yazdıkları ve iç politikaya etki edecek nitelikteki mektuplarını İsmet İnönü ve Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerine yollamaları, ardından bu gazetelerin de mektupları yayınlamaları üzerine başyazar ve sorumlu müdürleri (Hüseyin Cahid, Ahmet Cevdet, Velid Ebüzziya vb.) İstiklal mahkemesine sevk edilmişlerdir. Peşinden yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasıyla çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu ile hükumete basın üzerinde doğrudan denetim kurma hakkı tanınmış ve bununla muhalif Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan gazeteleri ile sosyalist yayın organları olan Aydınlik, Orak Çekiç gibi gazeteler kapatılmıştır. Kaldırılan muhalif basının yerine Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Son Saat, İkdam ve Vakıf gibi gazeteler kurulmuş veya ayakta kalmışlardır. Basın bu tarihlerden itibaren çok partili hayata geçilinceye dek Matbuat Umum Müdürlüğü'nün denetimi altında tek sesli olarak çıkmaya başlamıştır. CHP yönetimi bu dönemde (basını

görüş açısından Cumhuriyetin yönetici kadrolarına bağlı olan gazeteler vasıtasıyla hem ürün tanıtımı hem de modern/batılı yaşam tarzı öğretilmeye çalışılmıştır¹¹. Bu noktada önemle belirtilmesi gereken husus iktisadi faaliyetler ve reklamcılıkta devletin konumudur. Daha önce belirtildiği üzere 1929 yılına kadar geçen sürede devlet özel sektör eliyle kalkınmayı hedeflemiş gerek Lozan'ın etkisi gerekse dünya ekonomik konjonktürü nedeniyle bu yol seçilmiştir. 1929 yılında ekonomik kriz yaşanması, Lozan'ın sınırlandırıcı etkilerinin kalkması ve özel sektör eliyle kalkınmanın başarılı olamaması gibi nedenlerle devletçilik öne çıkmış, fakat her ne kadar devlet ilk dönemde serbest piyasayı öncelmiş olsa da etkinlik alanından çekilmemiştir. 1929'dan sonra adı konulsa bile genel olarak Cumhuriyet'in ilk dönemi, hatta ileri götürülecek olursa Özal dönemine kadar Karma Ekonomi uygulanmıştır. Yani devlet iktisadi alanda kuruluşundan itibaren aktif rol almış, özel sektörü canlandırmak için yatırımlar yapmış ve piyasada gerekli olan ürünlerin üretimini üstlenmiştir. Buradan çıkarılabilecek olan sonuç, devletin 1929 öncesi ve sonrasında gerek iktisadi-ticari faaliyetlerde gerekse bunlara bağlı gelişen reklamcılık alanında aktif olduğudur. Her iki dönemde de gerçekleştirilmeye çalışılan projeler birbirine uygun şekilde ilerlemiş bir ayırım değil devamlılık öne çıkmış, bu durum reklamcılık alanına da yansımıştır. Reklamcılık alanındaki faaliyetler iki dönemde de benzer perspektifte ilerlemiş, yalnızca belirtilmelidir ki politikaların uygulanmasında 1929'dan itibaren daha sistematik hareket edilmeye çalışılmış, bu amaçla çeşitli faaliyetlerde bulunulmuş (Örneğin Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması gibi) ve Harf İnkılabının gerçekleştiği 1928'in etkisiyle reklamcılık modern seyrine başlamıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar gerek devletin öncelikleri gerekse dünya konjonktürü ve politik iç yapının etkisiyle benzer bir tutum izlenmiş ve reklamlarda da bu tutarlılık görülmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte ülkenin iktisadi durumundaki değişimlerin ve dönüşümlerin Reklamcılık alanına da yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde uygulanan kısmi liberal serbest piyasa ekonomisinin etkisiyle ülkeye bol miktarda ithal mal girmiş, reklamlarda yerli ve yabancı mallara rastlanmıştır (Varlık, 1985: 148). Savaş sonrası yeni kurulan bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923'ten 1929'lara kadar olan dönemin şartları göz önüne alındığında reklamcılık alanında hızlı bir gelişimin beklenmesi mümkün olmamıştır. Bunun nedeni olarak ülkenin belirlemeye çalıştığı strateji, teknik olanaklar ve Arap harflerinin etkisini gösterebilmek mümkündür. Bu dönem reklamcılık faaliyetlerinde basılı yayın organları arasında gazete reklamları önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Savaş sonrası iktisadi durumun ağır yüküyle yeni bir ülkenin kuruluş evresinde reklamcılık faaliyetlerinin, iktisadi politikalar

kendisine bağımlı kılmak amacıyla) güçlü reklam veren rolünü kullanmış, muhalif seslerin veya aykırı görüşlerin ayakta kalması güçleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu, O. (2013). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.

¹¹ Tasfiye edilen muhalif basın yerine Ankara ile iyi ilişkiler içinde olan Cumhuriyet, Akşam, Ulus, İktisat, Son Saat, Vakıf ve Milliyet gazeteleri ayakta kalmıştır. İktisat gazetesi hariç diğer gazetelerin baş yazarları ve sahipleri (başyazar ve sahipleri aynı kişilerdir) milletvekili olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üyepazarcı, E (2015). Cumhuriyet Dönemi İstanbul Basını. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.

doğrultusunda yerli malı ürünleri tükettirme ve yerli sermayeyi üretime teşvik etme gibi işlevleri yerine getirdiği görülmüştür (Öztürk, 2018: 46). Özellikle 1929 yılında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ile yerli malı kullanımı sistematik biçimde ilanlarda yer alırken Sümerbank ürünlerinde de yerlilik vurgusu yinelenmiştir¹² (bkz. Resim 1,2 ve 3). Gündelik alışkanlıkların ve tüketim eğilimlerinin şekillendirilmeye çalışıldığı anlaşılırken yerli malı kullanımı kurtuluş mücadelesi ve inkılaplar ile bütünleştirilmekte, dönemin iktisadi yaklaşımı ima edilmektedir.

Resim 1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reklamı, 1930'lu yıllarda tekrarlanmıştır (Koloğlu,1999: 272).

Resim 2. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Reklamı, 1930'lu yıllarda tekrarlanmıştır (Koloğlu,1999: 272).

Resim 3. Yerli Malları Pazarı Bayrak Reklamı. Milliyet Gazetesi (Koloğlu,1999: 274).

Bu dönem için reklamcılığın basılı yayın organları aracılığıyla daha çok ilanlar şeklinde sürdürüldüğü göze çarpmaktadır. Bu ilanlardan dönemin ruhunu ve iktisadi yapısının anlaşılması için 1922'de (Lozan görüşmeleri devam ederken) Amerikan garaj şoför mektebinin vermiş olduğu reklam önemli bir örnek teşkil etmekte, dönemin iktisadi yaklaşım ve ruhunu yansıtmaktadır;

SULH OLACAK MI! Belki yakında siyasi- askeri sulh olacaktır, fakat derhal iktisadi muharebe başlayacaktır. Zaferi nihai için sanat ve Ticaret mekteplerinde silahlanarak uzun müddet çarpışmak mecburiyetindeyiz... hürriyeti iktisadiye mücadelesine şimdiden HAZIR OL!!!. İğneden ipliğe sudan ekmeğe kadar her şey Avrupa'dan ve Amerika'dan tedarik edildikçe bhusus vücudumuzun gömleği ve boğazımızın ekmeği ta Amerika'dan getirildikçe bizim için SULH YOKTUR!!! (Koloğlu, 1999).

¹² Kendi malını üreterek kalifiye iş gücünü de artırmayı hedefleyen Cumhuriyet, 1929 bunalımı ile olumsuzlukların üstesinden gelmek amacıyla, 1922'den itibaren yürüttüğü yerli malı kullanımını teşvik politikasını daha güçlü kılabilmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ni (1929) kurmuştur. Cumhuriyetin ilk elli yılında etkin olarak kendisini gösteren tasarruf ve yerli malı kullanımı vurgusu, çok partili hayata kadar kendisini etkin şekilde göstermiştir. Milli İktisat Cemiyeti ile sistematik hale getirilen yerli malı kullanımını teşvikte şu amaçlar güdülmüştür;

1. Halkı israfla mücadele, hesaplı ve tutumlu yaşayarak tasarrufa alıştırmak.
2. Yerli malları tanıtarak sevdirmek ve kullanırmak.
3. Yerli mallarının miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak.
4. Yerli mallarımızın sürümünü artırmak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, Ş. (2007). Modernleşme Sürecinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Reklam Serüveni. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal, (29), s.183-196.

Anlaşılabacağı üzere iktisadi mücadele, kurtuluş savaşındaki silahlı mücadele ile denk görülmekte, arada sıkı bir benzerlik kurularak iktisadi savaş vurgusuyla tam bağımsızlık öne çıkarılmaktadır. Resim 1 ve 2'de görülen millilik vurgusuyla da örtüşen bu ilandan da anlaşılacağı üzere reklamlarda ülkenin mücadele anlayışı yankı bulmakta ve iktisadi özgürlük, bağımsızlığa işaret edilmektedir. Ayrıca kazanılan zaferlerin de vurgulandığı reklamlarda zafer coşkusu görülmektedir; “*Zaferimiz ucuzlukları: Krem Pertev, Pertev dış tozu, Pertev dış macunu, adedi 25 kuruştan... Şevket Ahmed Eczahanesi.*” (Öztürk, 2018: 46). Bunun yanı sıra reklamlarda karşılaşılan bir diğer önemli vurgu “Türk” kelimesinin gerek reklam dilinde gerekse kurulan yeni şirketlerde sıkça kullanılmasıdır. Bu da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin kazanmış olduğu zaferlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Koloğlu, 1999, 260). Anlaşılabacağı üzere siyasi ve askeri olarak zaferler kazanılmış olsa da iktisadi bağımsızlık mücadelesinin başlamış olduğu vurgusu açık olarak öne çıkmaktadır. Bu mücadele ile ekonomik olarak bağımsızlığı kazanabilmek için yerli üretimin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra dönemin iktisadi politikası liberal serbest piyasa ekonomisine dayanmış olsa da (1929 öncesi) üretimde ve tüketimde yerliliğin öncelendiği, dönemin reklamlarından anlaşılmaktadır. Sosyal hayat ve kamusal alanda ise Batılılaşma (modernleşme) anlayışının hâkim olduğu yine dönemin reklam metinlerinde görünür kılınmıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanı ile ekonomik yapıda gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşümlerin yanı sıra Batı yönlü sosyal ve kültürel dönüşümler olarak kılık kıyafet, harf inkılabı ve laiklik ilkesinin benimsenmesiyle halkın yaşam biçimi ve düşünce yapısında da değişim meydana getirilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan reklam sektöründe yeni hedef kitle dinamiklerinin öne çıktığı görülmekte, Batılılaşma ve laikleşme etkisinin hâkim olmaya başladığı kamusal alanın dönüşümü ile modern giyimli kadın-erkek imgelerine dönemin reklamlarında sıklıkla yer verildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra reklam metinlerinde Avrupalı kadın imgesi çok sık görünür olmaya başlamıştır. Örneğin Resim 4'te görüldüğü gibi geleneksel giyimli yaşlı Türk kadının yerini modern giyim ve tarzıyla beliren kadın imajı almış ve ürün tanıtımı yapılırken yan anlamda yeni kadın imajı temsil edilmiştir. Aynı reklamda yerli malına yönelik vurgu yinelenmiş, Avrupa'nın kurtlu ve bayat çocuk gıdalarına güçlü bir alternatif olarak tanıtım yapılmıştır. Yine kültürel dönüşümlerin etkisiyle günlük yaşam pratiklerinde meydana gelen Batı yönlü değişimler de reklam metinlerinde görülebilmekte, yer sofralarının yerini yemek masaları ve “Avrupa sofrası takımları”nın alması gibi örneklerle rastlanmaktadır (bkz. Resim 5) (Türkoğlu, 2015:7). Zenginleşme vurgusunun da sıklıkla yer aldığı reklamlarda, tasarrufla zenginlik, piyango ile zenginlik, piyango ile inkılaplara destek ve vatan vurgusunun sıklıkla yan yana getirildiği görülmektedir. Bu durum öncelikle geleneksel toplum yapısında haram olduğu düşüncesiyle uzak durulan talih oyunlarına yönlendirme yapıldığı ve insanların; nasip, kısmet, kader gibi düşünce ve inançlarının yerine talih ve şansın etkisi ile insan iradesini koyan modern bir bakış açısının yerleştirilmeye çalışıldığını yansıtmakta (Hızal, 2013), toplumdaki düşünsel dönüşümün farklı bir boyutuna işaret edilmektedir. Ayrıca resim 6'da görüldüğü gibi devlet eliyle piyango üzerinden elde edilen gelir ile uçak üretimine

fon oluşturulduğu anlaşılmakta, piyango oynamak vatana katkıda bulunmakla eş tutulmaktadır.

Resim 4. Hasan Özlü Unları Reklamı, Akşam, 5 Nisan 1938, Yıl: 20 Sayı: 6991 s.12.

Resim 5. Asta-Lüks Makarnası Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1929, Yıl:5 Sayı:1720, s.6.

Resim 6. Milli Piyango Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1940, Yıl: 17 Sayı: 5798, s. 6.

Geleneksel Türk toplumu ve aile yapısında alkollü içecek kullanımının dini açıdan uygun görülmemesi nedeniyle alkollü mekanlar da uygun karşılanmamıştır. Fakat Cumhuriyetle birlikte daha özgürlükçü ve birey odaklı modern Avrupalı yaşam tarzının benimsenmeye başlaması neticesinde alkollü mekanların artmasının yanı sıra dönemin gazetelerinde alkollü içeceklerin reklamlarına da sıkça rastlanmaya başlanmıştır (Kolay vd., 2011, 28). Bu durum toplumsal hayattaki dönüşümleri gözler önüne sermektedir. Alkol tüketiminin teşvik edilmeye başlandığı gazete reklamlarına bakıldığında dini bayramlarda bile alkollü içeceklerin ikram edilmesinin makuliyetinin gerekçelendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İnhisarlar idaresinin üretip halka doğrudan arz ettiği alkol ve tütün mamullerinin reklamlarında alkollü içeceklerin güzelleşmesinin yapıldığı reklamlarla karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda reklam metinlerinde öne çıkan bir diğer önemli nokta ise alkollü içeceklerin tüketiminin ev içerisinde görünür kılınmaya başlanmasıdır. Özellikle reklam metinlerinde 1930 yılında başlanan Likör üretimi simgesel anlamda öne çıkmakta, geleneksel bayramların ikram ve hediye pratiğinin de yeni yaşam tarzı çerçevesinde dönüştürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (bkz. Resim 7 ve 8). Ayrıca dönemin reklamlarında elektrikli ev aletlerinin kadınlar tarafından kullanımına başlanmasını da diğer önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilmek mümkündür (Kolay vd., 2011, 28). Bu anlamda çeşitli elektronik eşyalar piyasaya

sunulmuş, yerli ve yabancı ürünlerin tanıtımı sıklıkla modern kadın imajıyla yan yana yansıtılmıştır (bkz. Resim 9).

Resim 7. Bomonti Rakı Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi 22 Ocak 1931, Yıl:7 Sayı:2412, s.8.

Resim 8. İnhisarlar İdaresi Likörleri Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 9 Şubat 1938, Yıl: 14 s.9.

Resim 9. EASY Çamaşır Makinesi Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1947, Yıl: 24, Sayı: 8255, s.6.

Cumhuriyetin ilk yıllarının reklam verenlerini incelendiğinde uzun süre boyunca terzi, lokanta, doktor, eczacı ve tütün ürünleri satıcılarının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1923'te İzmir'de gerçekleşen İktisat Kongresi ile birlikte yapılan devrimlerle birlikte reklam sektörünü ayakta tutan ithal ürünlerin yanı sıra şapkacılık ve kunduracılık gibi yeni sektörlerin de ortaya çıktığı görülmektedir (Çamdereli, 2013: 24). 1923 yılından itibaren gazete reklamlarında karşımıza çıkan diğer bir özellik birçok kişisel ihtiyaç ürünlerine yer verilmeye başlanmasıdır. Örneğin giyim-kuşam, yeme-içme, beyaz eşya, mobilya, otomobil, banka gibi birçok ürün ve hizmet reklamlarına yer verilmiştir. İktisadi alanda yürütülen politikaların, piyasanın etkisiyle reklamcılık alanına da yansıdığını ifade edebilmek mümkündür. Nitekim 1926-1930 yılları arasında özel sektör öncelense de devlet desteği tüm sektörlerde yaygın biçimde görülmüş; örneğin cumhuriyetin ilanından sonra traktör alımına tazminat verilerek (tarımsal iyileştirme amacıyla) fiyatlarda düşüş sağlanması hedeflenmiştir. Bu amaçla kurulan fonun etkisiyle piyasada yaşanan hareketlilik neticesinde 2000 adet Fordson marka traktör ithal edilmiş (Keyder, 1993: 35; Koç, 1973: 56), kısacası farklı marka kamyon ve traktörler piyasada ve reklamlarda sıklıkla yer bulmuştur (bkz. Resim 10-11-12).

Resim 10. Macar Ziraat Makineleri Reklam. İkdâm, 23 Teşrinisani 1929, s.6.

Resim 11. Austin Kamyonları Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 3 Kasım 1946, Yıl: 23, sayı 7980, s. 6.

Resim 12. ZETOR Dizel Traktörleri Reklamı, Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1949, Yıl: 25, sayı: 8764, s.6.

Özel sektörün öne çıkarılmaya çalışıldığı 1923-1929 yılları arasında daha önce de bahsedildiği üzere istenen başarı elde edilememiş, tüm girişim ve teşebbüslere rağmen sermaye yoksunluğu, teknik bilgi yetersizliği ve eleman eksikliği gibi nedenlerle özel sektör kendisinden beklenen faaliyetleri gerçekleştirememiştir. Bu dönemde devletin devreye girerek özel sektörün işlerini kolaylaştırmaya çalıştığı faaliyetleri de (Arazi hibesi, vergi muafiyetleri, fon destekleri vb.) yeterli gelmemiş, büyük bir atılım gösterilemezken özel sektörün öncelikli tanıtım faaliyetleri ise İthal ürünlerin iç pazara sunumunu olarak şekillenmiştir. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Batılı ve modern bir hayat tarzının öğretilmeye çalışıldığı bu dönemde reklam imajları ve imgelerin de değişmiş olması, kadın ve erkeğin sunumu ile gündelik hayatın akışının da geleneksel anlamdan farklı biçimde inşa edilmiş olmasıdır. İhap Hulusi'nin ilk grafik atölyesini açtığı (1929) yıllarda, İlanlıktan reklamcılığa geçiş süreci de başlamış ve yeni teknikler ile ülkenin iktisadi hamleleri ve reklamcılığı da yeni bir aşamaya girmiştir (Türkoğlu, 1995: 4-7). Ayrıca 1 Kasım 1928' de Latin Harflerinin kabul edilmesi sonucunda 1 Aralık itibarıyla tüm gazetelerin Latin harfleriyle basılması zorunlu tutulmuş, yazı dilinde keskin bir dönüşüm yaşanmıştır (Duman, 2003: 19). Latin alfabesinin kullanılmaya başlanmasıyla artık Türkiye'de reklamcılık ciddi anlamda gelişme göstermeye başlamış (Elden, 2003:19), 1928 Aralığına kadar ise reklamlar Osmanlıca, yani Arap harfleriyle görünür olmuştur (bkz. Resim 13, 14 ve 15). 1929 yılında tüm dünyayı sarsan ekonomik kriz ile yeni bir dönem başlamıştır. Özel sektörün yetersizliği, dünyada yaşanan çalkantılar ve içe kapalı ekonomik yapılar, devlet müdahalesinin önemini artırmış ve iktisadi yapıda devletçi yaklaşım öne çıkarken, harf inkılabıyla birlikte reklamcılık sektörü de yaşananlardan etkilenmiştir.

Resim 13. Vantilatör Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1928, Yıl: 5 , Sayı: 1541, s.6.

Resim 14. J. İtkin Terzihane Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 29 Teşrinievvel 1928, Yıl: 5, Sayı: 1608, s.7.

Resim 15. Alfabe İlanı. İkdam Gazetesi, 2 Kanunusani 1929, s.5.

1930'larda başlayan yeni dönemle birlikte, devlet eliyle yürütülen ekonomik kalkınma planı dahilinde İş Bankası, Ziraat Bankası, Sümerbank gibi kurumlar aracılığıyla gazete reklamlarında 1929'a kadar olan dönemle benzer şekilde tasarrufun vurgulandığı ve yerli malı tüketiminin öncelendiği anlaşılmaktadır. Devlet kendi kurum ve kuruluşları ile üretime teşvik, destek sağlayarak (Sümerbank gibi kurumların bankacılık faaliyetleri dışında üretim fabrikaları kurarak) yerli mamulleri halka doğrudan arz etmeye başlamıştır. Bu noktada dönemin reklamlarına bakıldığında söz konusu kurumların sektörde de önde gelmeye başladıkları görülebilmektedir. Yaşanan gelişmeler, devletçilik politikalarının dönemin iktisadi durumu üzerindeki ve dolayısıyla reklamlardaki etkisini açıklayıcı nitelikte olmakta, yerli malı kullanımı, tasarruf, modernlik, Türklük, inkılapçılık gibi değerlerin işlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim resim 16'da görüldüğü üzere Sümerbank'ın üretmiş olduğu kıyafetler ile yerli malı vurgusu modern giyimli Avrupalı kadınlar üzerinden yapılmıştır. Dönemin iktisadi politikaları milli üretimi ve tüketimi destekler nitelik göstermekte ayrıca kültürel, sosyal ve bireysel dönüşümün, batı yönlü modernleşme yanlısı olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi devletçi politikaların yürütüldüğü bu dönemde "milli iktisat" anlayışı hâkim olmuş ve bu yönde uygulamalar sürdürülmüştür. Kurum ve kuruluşlar tarafından, reklamlar aracılığıyla halkı teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilen kampanyaların yanı sıra İş Bankasının başlatmış olduğu tasarruf düşüncesi toplumda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Tasarruf ile birikim elde edilmeye çalışılan bu dönemde, harcama yapmamak üzerine

kurulan bir anlayış oluşmamış, tasarruf ile vurgulanan ise birikimlerin devlet bankalarında değerlendirilmesi ve harcamaların da yerli ürünlere yönelmesi olarak kurgulanmıştır. Birikime yönelik olarak kumbara reklamlarıyla bir seferberlik başlatılmış ve birikim teşvik edilirken halkın gözündeki banka imajını da düzeltmek amaçlanmıştır. Kadınların hane bütçesini korumak ve birikim konusundaki pozisyonun belirginleştirilmeye çalışıldığı dönemde (Akgül, 2017: 675), anne ve banka arasında koruyuculuk bakımından denklik kurularak güven inşa edilmeye çalışılmış ve tasarruf temel vurgu olarak öne çıkarılmıştır (bkz. Resim 17). Benzer şekilde, birikim yapmanın çeşitli şekillerde fayda sağlayacağını vurgulayan reklam örnekleri ziraat bankası tarafından da sıkça kullanılmış, birikim rahat etmekle eşdeğer tutulmuştur (bkz. Resim 18-19). Söz konusu reklamların sonraki senelerde de tekrar tekrar kullanıldığı belirtilmelidir. Örneğin İhap Hulusi imzası taşıyan ve tütün içen köylü tasavvurunun yapıldığı reklam afişi, akşam gazetesinin 26 Kanunuevvel 1942 tarihli sayısının 7. sayfasında da görülebilmektedir.

Resim 16. Sümerbank-Yerli Malları Pazarı Reklamı, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1934, s.8.

Resim 17. Türkiye İş Bankası Afişi (Merter, 2008).

Resim 18. Ziraat Bankası Reklamı, Ulus Gazetesi, 5 Nisan 1938 s.10.

Resim 19. Ziraat Bankası Reklamı (İhap Hulusi tasarlamıştır), Akşam Gazetesi, 16 Kanunusani 1934 s.10. 26 Kanunuevvel 1942 s.7.

Bu dönem gazetelerinde yer alan köşe yazılarında da yerli üretim ve tüketimin teşvik edildiği görülmektedir. Buna yönelik olarak yerli firmaların reklamı yeterince kullanmadıklarından yakınılmakta ve yerli mallarının kullanılmasının artırılması için reklamın gerekliliğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Dönem reklamlarına göz gezdirildiğinde yerli markalar ve yerli ürünlerin kullanımının teşvik edilmesi için övgüler dizildiği görülebilmektedir. 1930 ve 1939 yılları arasındaki devlet kurumları ve yerli firmaların reklamlarında bariz bir şekilde tasarruf ve yerli malı kullanımının teşvik edildiği de dile getirilmektedir (Türkoğlu, 1995: 13-16). Her ne kadar yerli malların kullanımı devletçi politika ile teşvik edilse de sanayinin henüz gelişmemiş olmasından dolayı, piyasada var olan birçok ithal ürün ve marka ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu durum reklamcılık açısından değerlendirildiğinde, devletçi politikaların yoğun olarak yürütüldüğü 1929 sonrası süreç içerisinde ithal ürünlerin reklam sektörüne katkıda bulunduğunu söylemek mümkün olmaktadır (bkz. Resim 20-23) Bu dönemde ithal ürünler arasında Alman markalarının ilk sırada yer aldığı da ifade edilmektedir (Keyder, 1993: 101).

Resim 20. İngiliz Karyolası Reklamı, Vakit Gazetesi, 15 Şubat 1930, Yıl: 13, Sayı: 4348, s. 8.

Resim 21. Underwood Amerikan Daktilo Reklamı, Vakit Gazetesi. 11 Kanunusani 1930, Yıl: 13, Sayı: 4304, s.8.

Resim 22. Philips Elektronik Ürün Reklamı, Milliyet Gazetesi, 7 Kanunusani 1931, s.6.

Resim 23. Juvantin Saç Boyası Reklamı, Milliyet Gazetesi, 15 Nisan 1935, Yıl: 10, Sayı: 3296, s. 8.

Modern yaşamın getirdiği tarzların vurgulandığı ve teşvik edildiği reklam ilanlarının çoğunun dönemin en büyük reklam veren kurumu ve devlet iştiraki olan Sümerbank'a ait olduğu da belirtilmelidir. Kapalı kırsal ekonomi yerine, kırsal ve kentsel toplumun birleştiği ve köylünün de pazara katılabildiği bir model geliştiren Sümerbank'ın İhap Hulusi Görey tarafından hazırlanan reklamları dikkat çekmektedir. Sümerbank bu dönemde reklam sektöründe önde gelen yerli kurumlar arasında ilk sırada yer almış ve reklamlarında modern yaşam tarzı vurgusunun ön plana çıkarılarak, teşvik edildiği görülmüştür (Bozdoğan, 2002: 149-150). Sümerbank reklamlarında kır ve kent kadın imajı aynı reklamlarda kullanılarak tüm kitleye ürün tanıtımı yapılmış ve kırılı-kentli ayrımı keskin şekilde ortaya konulurken kentli Batılı/modern imajıyla sunulmuş, hatta öne çıkarılmıştır (bkz. Resim 18). Bununla birlikte dönem reklamları (özel ve devlet iştirakleri aracılığıyla verilen reklamlar) genel hatlarıyla değerlendirildiğinde ise köylü imajının üretkenlik üzerine kurulduğu, kentli imajının tüketen, cinsel çekiciliği olan ve Avrupai imgeler üzerinden vurgulandığı anlaşılmaktadır (bkz. Resim 19 ve 20). Nitekim ilk dönem reklamlarında modernleşme vurgusunun özellikle kadın imgelemi üzerinden yürütüldüğünü de belirtmek gerekmektedir. Ürün tanıtımlarında çağdaşlık vurgusu yapılmış, örneğin İstanbul Beyoğlu'nda bir giyim mağazası olan *Karlman* kıyafet reklamlarında çizilen illüstrasyon ile modern kadın imajı, "en asri" şapkalar, çoraplar, mantolar, elbiseler vb. şeklinde ürünlerle bütünleştirilmiştir (bkz. Resim 21).

Resim 18. Sümerbank Reklamı, 1930'lu Yıllar (Merter, 2008: 93).

Resim 19. Türkiye İş Bankası Reklamı. Cumhuriyet Gazetesi, 8 Kasım 1938, Yıl:15, sayı: 5206, s. 10.

Resim 20. Cadum Sabun Reklamı Cumhuriyet Gazetesi, 6 Kasım 1938, Yıl:15, sayı: 5204, s.8.

Resim 21. *Karlman Kıyafet Reklamı. Son Saat, 27 Teşrinisani 1929, s.12.*

Yukarıdaki reklamlardan da anlaşılacağı üzere iktisadi yerlileşmenin devlet eliyle teşvik edildiği bir dönemde kadının toplumsal hayattaki değişimi vurgusunun, sürdürülen iktisadi anlayış ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Üretim; çalışkan, yerli ve Türk köylü kadın figürü ile görünür kılınırken (Resim 18 ve 19) bireysel tüketimin teşvik edildiği reklamlarda Batılı, Avrupalı tarzda giyinen modern kadın figürü ve cinsel çağrıştırmacılığı kullanılmıştır (Resim 18 ve 20). *Cadum* sabun reklamındaki modern kadın figürünün yanı sıra yine dönemin iktisadi yapısını anlamak açısından reklamda kullanılan metinde “Cadum” sabunlarının diğer sabunlara göre daha ekonomik, uzun süreli kullanım sağlayan ve kullanıcı dostu olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Reklamdaki bu vurgu, dönemin iktisadi politikalarında milli üretim ve tüketim kadar önemli olan tasarrufçu anlayışın, reklamlar üzerinden görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Kısacası reklamlarda üretkenlik, birikim ve tasarruf geleneksel kodlarla iç içe işletilip sunulmakta, modern kadın imgesi ise şehirlilik, güzellik, estetik ve cinsellikle harmanlanmaktadır.

Sonuç

Reklamcılığın Avrupa’da görülen erken gelişim seyrine rağmen matbaanın kurulmasında yaşanan gecikme ve Osmanlı son döneminde yaşanan siyasi-iktisadi çalkantılar, Anadolu’da reklamcılığın geç başlamasına neden olmuştur. Osmanlı son dönemlerinde özellikle meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan özgürleşme ortamı, basın alanındaki faaliyetleri kolaylaştırmış ve ilk ilan örnekleri düzenli olarak görülmeye başlanmıştır. Reklamcılık tarihi açısından asıl önemli gelişmeler ise Cumhuriyet’in ilanından sonra görülmüştür. 1923-1929 döneminde dünyada egemen olan liberal iktisadi anlayış, Lozan antlaşması nedeniyle Anadolu’da da uygulanmaya çalışılmış, korumacı devlet politikası sıkı şekilde uygulamaya geçirilememiştir. Savaşın çıkan Anadolu halkının yıpranmış olması, Osmanlıdan kalan borçlar, uzun süre devam eden savaşlar ve seferberlik nedeniyle sermaye biriktiren bir burjuva sınıfının gelişmemesine neden olmuş, bu anlayış iktisadi faaliyetler kadar reklamcılığın da görünüşünü etkilemiştir. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadrolar, milli mücadele ile elde edilen zaferin iktisadi alandaki zaferle bütünleştirilmesi gerektiği farkındalığıyla hareket etmişler, söz konusu alanda bağımsız ve güçlü bir ekonomi inşa edebilmenin gerçek bağımsızlığı sunacağını kabullenmişlerdir.

Tam bağımsız ve güçlü bir iktisadi yapıya erişmek için kurtuluş mücadelesi devam ederken (Lozan görüşmeleri, kuruluş çabaları) İzmir’de iktisat kongresi toplanmış ve hedefler belirlenmiştir. Yeterli sermaye birikiminin olmaması, iktisadi kalkınmada bir müteşebbis olarak devletin yer almasını gerektirmiştir. Bu gereklilikle devlet, doğrudan fabrikalar açarak üretim faaliyetlerinin içinde yer almıştır. Cumhuriyet’in ilk döneminde devlet iktisadi kalkınmada bu yatırımcı rolünü geçici olarak üstlenmiş ve kendi burjuvasını yaratmak için de çaba sarfetmiştir. İktisadi faaliyetlerde bulunan devletin, ülkenin temel gereksinimlerini karşılamak, topluma yeni bir anlayışı aşılacak, tüketim alışkanlıklarını ve yaşam tarzlarını şekillendirmek, cumhuriyet değerlerini topluma

benimsenmek ve iktisadi kalkınma için yerli malı tüketimini teşvik etmek gibi saiklerle reklamcılıktan sıklıkla faydalandığını ifade etmek mümkün olmuştur. Nitekim genel hatlarıyla değerlendirildiğinde Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, reklamcılığın artan bir öneme sahip olduğu ve serüveninin yeni kurulan bir ülkenin iktisadi gereklilikleri, politik gelişim seyri ve modernleşme çabalarıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar 1929'dan sonra devletçilik ilkesi baskın hale gelse de milli iktisat okulunun görüşleri 1929 öncesinde de etkin olmuş, sınırlandırmalar nedeniyle adı konulmasa da devlet iktisadi-ticari alanda aktif rol oynamıştır. Etkin bir rol üstlenen devletin bu durumu reklamcılık alanında da kendisini göstermiş, gerek doğrudan kendi kurumları aracılığıyla verdiği reklamlar, gerekse yerli tüccarların devlet politikalarıyla örtüşen ticari reklamlarında ortak bir dil kullanıldığı anlaşılmıştır. Harf inkılabı ile yaşanan gelişmeler, reklamcılık alanında da kendisini göstermiş, Latin harfleriyle çıkan reklamlar, modern/batılı tarz ve formatta sunulurken okur-yazarlık oranının artması ile de reklamların etkinlik alanında genişleme görüldüğünü belirtmek de olanaklı hale gelmiştir. Kısacası savaş ekonomisinin uygulandığı ve kontrolcü/kısıtlayıcı bir yaklaşımın benimsendiği ikinci dünya savaşı yılları dışında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında temel hedef; iktisadi kalkınma, bağımsızlık ve modernleşme olarak belirmiş ve çalışmamızda sunulan örnek reklam metinlerinde de görüleceği üzere, bu temalar sıklıkla işlenmiştir. Modern kadın imajına ilişkin sunulan mesajlar ile toplumsal algıda bir dönüşüm sağlanmaya yönelik çabaların reklam faaliyetlerine de yansıdığı anlaşılmış, yaşam tarzlarına yönelik idealize edilen imajlar devlet kurumları tarafından teşvik edilen mesajlarla tüketim alışkanlıkları üzerinden sağlanmaya çalışılan dönüşüm çabasının ifadesi olmuştur. Bu bakımdan reklamcılık anlayışı kuruluş döneminde genç cumhuriyetin ihtiyaçları ve modernleşme çabalarının yansımaları oluşturmuş, bu maksatla reklamcılık sergilenen iktisadi faaliyetlere paralel olarak ilerlemiş ve toplumun biçimlendirilmesinde önemli bir araç olarak görüldüğünü belirtmek mümkün olmuştur.

Günümüz reklamcılık anlayışıyla kıyaslandığında teşvik ve kontrol altında devrime yönelik çabaların bir tamamlayıcısı olarak kavranabilen ilk dönem reklamlarının, yerine getirdiği milli ideolojik işlev bakımından günümüz reklamlarından farklılaştığını çıkarmak da mümkün olmaktadır. Nitekim dönemler arası mukayeseye yer veren ileriye yönelik çalışmalar ile günümüz reklamcılık anlayışında yaşanan dönüşümün bu ilk dönemle ne şekilde benzerlik ve/veya farklılık arz ettiğini kavramamızı sağlayacaktır. Fakat burada genel bir çıkarımda bulunulduğunda, günümüz reklamlarının tüketim kültürünü yaygınlaştırmaya yönelik tüketim ideolojisi eğilimiyle hareket eden, gerek ulusal gerek küresel çaptaki markaların kapitalist değerlerini yücelten bir mekanizma işlevi gördüğünü, ancak söz konusu ilk dönemde reklamcılığın, yeni kurulan Cumhuriyet'in modernleşme ve iktisadi kalkınma politikaları ile çeşitli alanlardaki devrimlerine (şapka kanunu, harf inkılabı vb.) ayak uydurmaya çalışan bir mücadele sahası olarak belirlediğini dile getirmek mümkün olmaktadır. Birikim, tasarruf, modernleşme, yerli malı kullanımı ve tüketim alışkanlıklarında dönüşümü hedefleyen reklamcılık anlayışıyla, gelenekselden kopuşu ve devrime yönelik eş güdümlülüğü niteleyen ilk dönem reklamları, ülkenin iktisadi kalkınma politikasının desteklenmesi

yönünde oluşturulan çağruların merkezi olmuştur. Aynı zamanda toplumsal değişimi destekleyecek bir dönüşümün hedeflendiği de anlaşılırken, batılı tarzda modernlik imajının tüketim aracılığıyla inşa edilmeye çalışıldığı da söz konusu dönem reklam ilanlarından çıkarmak mümkün olmakta (alkollü içeceklerle ilişkin açık reklamlar, resmedilen erkek ve kadın giyimine ilişkin imajlar vb.) hükümet yanlısı basın yayın organlarında yaygın olarak gerçekleştirilen reklamcılık faaliyetlerinin resmi ideolojiyi destekleyen bir basın anlayışının ifadesi de olduğunu dile getirmek mümkün olmaktadır.

Kaynaklar

- Akgül, M. (2017). 1930'lu Yılların Türkiye'sinde Basılı Reklamlarda Modern Kadın İmgisinin Temsili: Cumhuriyet Gazetesi Örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 7(4), s. 667-677.
- Altıparmak, A. (1998). Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müteşebbis Sınıfının Gelişimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), s. 65-80.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), s. 35-59.
- Berkes, N. (2019). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: YKY.
- Boratav, K. (2005). Türkiye'de Devletçilik. Ankara: İmge.
- Boratav, K. (2019). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015. Ankara: İmge.
- Bozdoğan, S. (2002). Modernizm ve Ulusun İnşası-Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, H. (1999). Basın Yoluyla Osmanlı'da Tüketim Toplumu Yaratma Çabaları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, s. 41-49.
- Çamdereli, M. (2013). Reklamın Görme Deddiği. 1. Baskı. İstanbul: Avrupa Yakası Yayıncılık.
- Çetinkaya, Ş. (2019). Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Sermaye Sınıfının Oluşmasında Devletin Rolü. *IMCOFE'19 Proceeding & Abstract Book*, 10, s. 10-21.
- Çiçek, R. (2012). Cumhuriyet Dönemi Millî İktisat Uygulamalarına Bir Örnek: Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. s.143-168.
- Duman, M. (2003). "Latin Harfli Türk Alfabe Levhaları", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 39.
- Elden, M. (2003). Reklam Yazarlığı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elden, M. (2009). Reklam ve Reklamcılık. İstanbul: Say Yayınları.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), s. 63-72.

- Hızal, G. S. (2013). Cumhuriyetin “İlanı”: Türkiye’de Modernleşmeyi Reklam Metinlerinden Okumak. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- Karpat, K. (2019). Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2002. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keyder, Ç. (1993). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), 2. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıç, P. (1992). Türkiye’de Reklamcılığın Tarihçesi. Medya, (12).
- Koç, V. (1973). Hayat Hikayem, İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Koçtürk, O. M. ve Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45(2), s. 48-65.
- Kolay, A., Hızal, D., Durak, B., Arslan, M. (2011). İlan-ı Ticaret: Resimli İlanlar Perspektifinden Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticari Hayatı. İstanbul Ticaret Odası İstanbul’a Yönelik Araştırmalar. İstanbul: Acar Basım.
- Koloğlu, O. (1999). Reklamcılığımızın İlk Yüzyılı. Reklamcılar Derneği. İstanbul: Ofset Basımevi.
- Koloğlu, O. (2013). Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Koray, M. (2005). Sosyal Politika, 2. Baskı, Ankara: İmge.
- Mardin, Ş. (2021). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, E. II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları (Osmanlı Yenileşme Hareketleri ve Osmanlı Reformları Ders Notları Arşivi). http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar/13844d01d85a85bed47338e396b2aa3d/II.%20Me%C5%9Frutiyet.pdf Erişim 22.08.2022.
- Merter, E. (2008). Cumhuriyet’i Afışleyen Adam: İhap Hulusi Görey 110 Yaşında. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Nebioğlu, S. (1995). Reklamcılık, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 6, İstanbul: İletişim Yayınları: s. 1656- 1669.
- Obuz, Ö. (2017). Erken Cumhuriyet Dönemi Reklam İlanlarında Alkole Dair Pasajlar. Tezkire, 59, s. 163-183.
- Orçan, M. (2014). Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Öztürk, G. (2018) 1920-1950 Yılları Arasında Türkiye’deki Reklamcılığın Değerlendirilmesi, Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi ISSN 2636-753X / Cilt No 1, Sayı No 1, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

- Öztürk, R. G. (2018). 1920-1950 Yılları Arasında Türkiye'deki Reklamcılığın Değerlendirilmesi. Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi, 1(1), s. 41-54.
- Öztürk, S. ve Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (2), s. 145-164.
- Tezel, Y. S. (2015). Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950). Ankara: Yurt Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1988). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Reklamcılık, Boğaziçi, 2, s. 22-29.
- Türkoğlu, N. (1995). Türk Reklamcılığının Popüler Tarihi 1-2-3, Evrensel Kültür.
- Üyepazarcı, E. (2015). Cumhuriyet Dönemi İstanbul Basını. Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.
- Varlık, M., B. (1985). "Türkiye'de Reklamcılık (Dün/Bugün)", Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Dergisi, Sayı: 7, 141-163.
- Vural, İ. Y. (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (20). s. 77-114.
- Yardımcı, M. E., Genç, S. Y. ve Süloğlu, D. (2017). Osmanlı Devleti'nde Reklamın Tarihsel Gelişimi ve Ekonomiye İlk Yansımaları, Sosyal Bilimler Metinleri (1), s. 86-104.
- Yenal, O (2017). Cumhuriyet'in İktisat Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E, J. (2019). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.13>

Volume 9/1

2025 p. 238-258

ÇOCUKLARDA MÜZİK EĞİTİMİNE İLİŞKİN YAYGİN EĞİTİM SÜREÇLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR

APPROACHES TO NON-FORMAL EDUCATION PROCESSES RELATED TO MUSIC EDUCATION IN CHILDREN AND PRACTICES IN TÜRKİYE

Gülce YANMAZ DÜZTABAN*

ÖZ

Bu araştırma, Türkiye'de yaygın müzik eğitimi süreçlerinin çocuk gelişimi üzerindeki etkilerini ve örgün müzik eğitimi ile olan etkileşimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yaygın müzik eğitiminin; çocukların bilişsel, duygusal, devinişsel ve sosyal gelişimine olan katkıları analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında örgün ve yaygın eğitim kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, Türkiye'deki yaygın müzik eğitimi uygulamalarının mevcut durumu ve etkileri değerlendirilmiştir.

Araştırma, nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiş ve doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'deki yaygın müzik eğitimi politikaları, uygulamaları ve bu uygulamaların çocuk gelişimine yönelik etkileri üzerine yapılmış çalışmalar kapsamlı literatür taramasıyla incelenmiştir. Verilerin analizi sonucunda, yaygın müzik eğitiminin çocukların yaratıcı düşünme, empati geliştirme ve iş birliği becerilerini artırdığı, aynı zamanda toplumsal bilinçlenme sürecine katkı sağladığı belirlenmiştir. Ancak, kırsal bölgelerde ve dezavantajlı gruplar arasında yaygın müzik eğitimi erişiminde eşitsizliklerin devam ettiği tespit edilmiştir.

Araştırmanın bulguları, yaygın müzik eğitiminin çocuk gelişiminde önemli bir araç olduğunu, ancak bu alanda daha kapsayıcı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, eğitim politikalarının dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi, öğretmen eğitimlerinin artırılması ve yaygın müzik eğitimi faaliyetlerinin daha geniş bir katılımı teşvik edecek şekilde geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Müzik Eğitimi, Yaygın Müzik Eğitimi, Çocuklarda Öğrenme, Çocuk ve Müzik.

* Araştırmacı, E-mail: gulceyanmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8842-0234, İzmir, Türkiye.

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of non-formal music education processes on child development in Turkey and their interaction with formal music education. The study analyzes the contributions of non-formal music education to children's cognitive, emotional, kinesthetic and social development. Within the scope of the research, the concepts of formal and non-formal education are explored in detail, and the current state and effects of non-formal music education practices in Turkey are evaluated.

The research was conducted using a qualitative method, employing document analysis techniques. In this context, studies on Turkey's non-formal music education policies, practices, and their impacts on child development were examined through a comprehensive literature review. The analysis revealed that non-formal music education enhances children's creative thinking, empathy, and collaboration skills while contributing to the process of social awareness. However, it was also determined that inequalities in access to non-formal music education persist in rural areas and among disadvantaged groups.

The findings of the study indicate that non-formal music education is a vital tool for child development but highlights the necessity for more inclusive and sustainable policies in this field. Accordingly, it is recommended to restructure education policies to address the needs of disadvantaged groups, improve teacher training programs, and develop non-formal music education activities to encourage broader participation.

Keywords: *Music, Music Education, Non-Formal Music Education, Learning in Children, Children and Music.*

1. Giriş

Bu çalışma, çocuklarda müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçleri içerisindeki önemini ele almayı amaçlamaktadır. Müzik eğitimi, çocukların bilişsel, duygusal, devinışsel ve sosyal gelişimlerini desteklemede etkili bir araç olarak görülmektedir. Literatürde yer alan araştırmalar, müzik eğitiminin çocukların yaratıcı düşünme, eleştirel analiz ve estetik algı geliştirme becerilerini artırdığına işaret etmektedir (Elliott, 1995). Ayrıca, erken yaşta müzik eğitimi alan çocukların toplumsal bağlarını güçlendirme ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurma konusunda avantaj sağladığı belirtilmektedir (Small, 1998).

Türkiye özelinde, yaygın müzik eğitimi uygulamaları Milli Eğitim Bakanlığı'nın politikaları çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmanın amacı, bu uygulamaların çocuk gelişimine katkılarını analiz ederek, eğitime yönelik daha kapsayıcı politikalar için öneriler sunmaktır.

Müzik, basit bir tanımla sınırlanamayacak kadar karmaşık ve çok katmanlıdır. Dolayısıyla müziği kısa tanımlamalarla açıklamak, onun zenginliğini ve çeşitliliği hakkında yeterli bir anlayışa ulaşma imkânını kısıtlar. İnsanlar genel olarak müzikle

İlgili belirli bir kavramsal anlayışa sahip olsalar da, müziğin ne olduğu sorusuna kısa ve öz bir yanıt vermek mümkün değildir. Müziği anlamaya yönelik basitleştirici tanımlamalar, müziğin özünü kavramaktan uzak kalır ve bu durum, müziğin derinliğini yeterince anlamak için daha kapsamlı bir yaklaşım gerektirir.

Elliott (1995: s.23) bu durumu, müziğin bir eylem olarak kavramsallaştırılmasıyla açıklamaktadır. Müzik, sadece bir dinleme veya icra etme eylemi değil; aynı zamanda bir katılım, bir etkileşim sürecidir. Elliott, müziğin özünde “bir insan etkinliği” olduğunu vurgular (1995: s.39). Müzik, icra, dinleme, doğaçlama, beste yapma, düzenleme ve yönetme gibi birçok eylemi kapsayarak bireysel, toplumsal ve kültürel değerlerin ifade edilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Elliott 1995). Başka bir deyişle, müzik, bağlı bulunduğu sosyokültürel bağlam içinde çeşitli işlevler üstlenerek anlamını ve önemini bu bağlam üzerinden kazanır.

Müzik üzerine yapılan tanımlamalarda, Merriam'ın müziği “toplumsal olarak anlam verilen ses kalıpları” olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Merriam, müziği kültürel bir etkinlik, düşünce ve nesnelere bütünü olarak değerlendirerek, müzik araştırmalarında kavramsal ilişkilere dayalı bir model tasarlamıştır. Bu model, müziği kavramlar, davranış biçimleri ve sesler arasındaki etkileşimlerin bir bütünü olarak ele almaktadır (Erol, 2018). Bu bağlamda, müziğe yönelik kavrayışlarımız, sosyokültürel etkenlerin bir ürünüdür ve müzik ile ilgili anlayışlarımız, bireylerin kendi kültürel ve toplumsal bağlamlarına dair düşünsel yaklaşımlarının bir uzantısı olarak biçimlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, müzik kavramı, toplumsal ve kültürel bağlamlar içerisinde anlam bulmakta ve bu bağlamların değerleri doğrultusunda şekillenmektedir.

Small (1998: s.9), müziğin bir tanım olarak değil, bir eylem biçimi olarak anlaşılmasının daha uygun olduğunu savunur. Onun “müzik yapma” teorisine göre, müzik çok yönlü bir aktivite olarak ele alınmaktadır. Müzik eserleri değil, insanların söyledikleri ve yaptıkları müziğin temel doğası ve anlamını oluşturur. Müzik yapmak, icra ederek, dinleyerek, prova yaparak veya dans ederek bir müzik performansına katılmayı ifade eder. Dolayısıyla müziğin bir eylem ya da faaliyet olarak ele alınması, onu yalnızca somut ürünlerin bir toplamı olarak değil, aynı zamanda bir pratiğin ifadesi olarak değerlendirmeyi teşvik etmektedir. Bu bakış açısıyla, müzik bir deneyim olarak ele alınarak bir süreci, bir etkinliği ve bireylerin gerçekleştirdiği bir faaliyeti ön plana çıkarır.

1.1 Müzik Eğitimi: Yaklaşımlar ve Uygulamalar

Regelski'ye (2005) göre, müzik eğitimi, bireylerin yaratıcı ve kültürel bir pratik olarak müziği deneyimlemelerine olanak tanıyan bir süreçtir. Müzik eğitimi üzerine gerçekleştirilen tartışmalar, bu alana yönelik profesyonel söylemleri analiz ederek geçmiş ve güncel varsayımları sorgulamakta, metodolojik yaklaşımları

değerlendirmekte ve bu doğrultuda müfredat önerileri sunmaktadır. Müzik eğitiminin felsefesi ise, müzik öğretme ve öğrenme süreçlerine ilişkin temel fikirleri ve idealleri incelemeye yönelik tutarlı, sistematik ve analitik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Elliott'a (1995: s.13) göre, müziğin ne olduğunu ve neden önemli olduğunu anlamaya yönelik akılcı bir kavram geliştirebildiğimiz takdirde, müzik eğitiminin ne olduğu ve neden önemli olduğu konusunda da tutarlı bir açıklama yapabiliriz. Bu çerçevede, müzik eğitimine yenilikçi bir bakış açısı kazandırılması ve müziği anlamının farklı yollarını benimseyen pedagojik yaklaşımların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Rodriguez (2009), müzik eğitiminde informal öğrenme süreçlerinin, öğrencilerin yaratıcı potansiyellerini ortaya çıkarmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Öğrencilerin, bireysel müzik deneyimleri edinmeleri ve eğitim ortamlarının yanı sıra toplumdaki kültürel süreçleri ve yapıların dinamiklerini kavrayabilmeleri için çeşitli fırsatlar sunulmalıdır. Eğitim felsefelerinin ve metodolojilerinin eleştirel bir yaklaşımla sorgulanması, öğrencilerle anlamlı etkileşimlerin teşvik edilmesi açısından önem taşımaktadır. Uygulama odaklı yenilikçi yaklaşımlar geliştirme potansiyeline sahip öğrenme yöntemleri, müziğe katılımı destekleyerek eğitim süreçlerini zenginleştirilebilir.

Elliott (1995: s.13-14) bu bağlamda müzik eğitiminin dört temel anlamına ulaşır:

Müzik Eğitiminin Kapsamı: Müzik eğitimi, müzik yapma, dinleme ve müziği öğretme ile öğrenme süreçlerini kapsayan geniş bir alanı ifade eder.

Bilgi Aktarımı: Müzik eğitimi; müzik yapma, müzik dinleme, müzik tarihi ve müzik teorisi gibi konularda formal bilgi (veya sözlü bilgi) aktarımını içeren bir süreçtir.

Eğitim Yaklaşımları: Müzik eğitimi, müzik yapma ve dinleme süreçlerinin yanı sıra müzik tarihi ve teorisi gibi konularda formal ya da sözlü bilgi aktarımını içeren yapılandırılmış bir süreçtir.

Eğitim Aracılığıyla Sağlanan Faydalar: Müzik eğitimi aracılığıyla elde edilen kazanımlar, yukarıda belirtilen kapsamlarla örtüşmektedir. Bu süreçler, bireylerin zihinsel kapasitelerini, ruhsal durumlarını ve ekonomik olanaklarını doğrudan ya da dolaylı olarak geliştirme amacını taşır.

Sonuç olarak, Elliott (2005: s.10), müziğin ve dolayısıyla müzik eğitiminin merkezine bireyin öz gelişimi ve öz bilgisini yerleştirmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin müzik yapma ve dinleme becerilerini geliştirmelerine dayanarak, onların duygusal ifade ve etkileycilik yeteneklerini şekillendirmelerine ve duygusal ile kültürel anlamların müziksel temsillerini oluşturabilmelerine olanak tanır. Öğrencilerin performans, doğaçlama, beste yapma, düzenleme ve yönetme gibi müzikal becerilerini geliştirmeye teşvik edilmesi, müzik müfredatının temel unsurlarından biri olmalı ve onlara müzik yapmaya yönelik çeşitli etkinliklere katılım fırsatları sunulmalıdır. Bu etkinlikler,

öğrencilerin müzikal anlayışlarını derinleştirme imkanı sağlayarak, müziği daha kapsamlı bir şekilde algılamalarına ve üretmelerine katkıda bulunur.

Swanwick (1999: s.44), müziğin bir “mecazla dolu söylem” olarak tanımlanabileceğini savunarak, müziğin her düzeyde zihinsel etkileşime girme ve bu etkileşimin derinleşme potansiyeline dikkat çeker. Müziği sadece notalar veya seslerden oluşan bir matematiksel yapı olarak değil, aynı zamanda duygusal, kültürel ve sembolik anlamlarla yüklü bir ifade biçimi olarak ele alır. Bu bağlamda, müzik, insan duygularını, düşüncelerini ve kültürel bağlamları ifade etmek için kullanılan bir dil olarak değerlendirilir. Ayrıca, müzik eğitiminin, öğrencileri belirli bir müzikal söyleme yönlendirmede yardımcı olabilmesi için birden fazla giriş noktası sunması gerektiğini vurgular. Bu girişler, müziğin ifade edici öğeleriyle çalışmaya odaklanmakta olup, müziksel ifadenin doğasına doğrudan odaklanan “yapma” etkinliklerine dayalıdır (Swanwick, 1979: s.45-46).

Swanwick (1999: s.43), öğrencilerin müziği içselleştirerek onu kişisel deneyimlere dönüştürmelerini, müzik eğitiminin temel amaçlarından biri olarak tanımlar. Bu yaklaşımıyla müzik eğitimi, yalnızca teknik becerilerin geliştirilmesinin ötesinde, duygusal ve estetik bir anlayışın da teşvik edilmesini amaçlar. Müziğe katılımı anlamlı deneyimlere dönüştürmek, öğrencilerin bireysel yaratıcı potansiyellerini keşfetmelerini sağlar ve bu süreçte öğrencilerin kendi seslerini bulmalarına olanak tanır.

Georgii-Hernming ve Westvall'ın (2010: s.27), müzik eğitiminin niteliğini artırmak ve öğrencilere müziği daha derinlemesine anlama fırsatı sunmak amacıyla eleştirel bir pedagojik yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu yaklaşım, öğrencilerin müzikle olan etkileşimlerini derinleştirirken, aynı zamanda onların kültürel, sosyal ve bireysel deneyimlerini de göz önünde bulundurur. Eğitim ortamında, öğrencilerin müziği keşfetmeleri, ifade etmeleri ve anlamalarını sağlayacak çeşitli fırsatlar yaratılmalıdır. Öğrencilerin müzik deneyimlerini zenginleştirmek, onların bireysel yeteneklerini ve ilgi alanlarını tanıyarak, müzikle olan ilişkilerini daha güçlü hale getirecektir.

Sonuç olarak, müzik ve müzik eğitimi, bireylerin sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyen, kültürel bağlamda anlam kazanan karmaşık süreçlerdir. Müzik, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir ifade biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, müzik eğitiminin amacı, öğrencilerin müziği anlamaları, deneyimlemeleri ve yaratmaları için bir zemin oluşturmak olmalıdır. Eğitimcilerin, müziğin çok boyutlu doğasını göz önünde bulundurarak, öğretim yöntemlerini ve müfredatlarını geliştirmeleri, müzik eğitiminin etkili bir şekilde yürütülmesi açısından kritik öneme sahiptir.

Müzik, bireylerin hayatında çok yönlü bir anlam taşıyan ve kişisel, duygusal, kültürel

ve toplumsal alanlarda derin etkiler yaratan bir ifade biçimidir. Müzik, bireylerin kimliklerini oluşturmalarına yardımcı olurken, toplumsal bağları da güçlendiren önemli bir araçtır. Çocuk Hakları Sözleşmesi 'nde belirtildiği üzere, "çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır" (UNICEF, 2004). Bu çerçevede, çocukların müzik eğitimi alması, onların gelişim süreçleri açısından büyük önem taşır.

Müziğin çocuklar üzerindeki olumlu etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

İşitsel Yeteneklerin Gelişimi: Müzik eğitimi, çocukların işitsel becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Dinleme becerisi, duyduklarını algılama ve anlama yetenekleri, müzik aracılığıyla şekillenir. Bu süreç, çocukların çevresindeki sesleri tanıma ve ayırt etme yetilerini geliştirir.

Dil Gelişimi: Şarkı söyleme pratiği, çocukların yeni sözcükler öğrenmelerini, cümle yapılarını kavramalarını ve diksiyonlarını geliştirmelerini sağlar. Bu bağlamda müzik, dil becerilerini güçlendiren etkili bir araç olarak karşımıza çıkar.

Fiziksel Gelişim: Çalgı çalma veya müzik eşliğinde hareket etme, çocukların motor becerilerinin gelişimine katkıda bulunur. Bu müziksel deneyimler, beden ve zihin koordinasyonunu olumlu yönde geliştirir, aynı zamanda kas gelişimine de katkı sağlar.

Psikososyal Gelişim: Müzik, çocukların olumsuz duygularını olumlu bir dönüşüm sürecine tabi tutarak psikososyal gelişimlerine katkı sağlayabilir. Güvensizlik, çekingenlik ve korku gibi duygular, müzik aracılığıyla ifade edilip dönüştürülebilir.

Sosyal İlişkiler ve Grup Çalışmaları: Düzenli müzik etkinliklerine katılan çocuklar, sosyal becerilerini geliştirir, akranlarıyla etkili iletişim kurmayı öğrenir ve doğru örnekleri takip ederler. Grup çalışmaları, bireylerin ortak bir hedefe ulaşmak için işbirliği yapmalarını teşvik eder, bu da öğrencilerin grup içindeki rollerini anlamalarını ve sorumluluk almayı öğrenmelerini sağlar.

Estetik Algı Gelişimi: Müzik, çocukların estetik algılarını geliştirmelerine ve çevrelerine karşı daha duyarlı bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur. Estetik deneyimler, bireylerin zevkini geliştirerek iyi ve güzeli ayırt etme yeteneklerini artırır.

Yaratıcılığın Teşviki: Müzik, çocukların yaratıcılığını teşvik eder. Yeniliklere açık olma ve farklı deneyimlere yönelim konusunda rehberlik ederken, çocukların kendine özgü ifade biçimleri geliştirmelerine olanak tanır.

Müzik eğitimi, toplumun her kesimine entegre edilmesi gereken bir araçtır. Bu bağlamda, müzik eğitiminin amaçlarına ulaşabilmesi için eğitim imkanlarının genişletilmesi, erişilebilirliğin artırılması ve müzik eğitim kaynaklarının çeşitlendirilmesi önemlidir. Çocuklara müzikle etkileşim kurabilecekleri farklı eğitim

ortamlarının sunulması, müzik eğitiminin daha kapsayıcı hale gelmesine katkıda bulunur.

1.2 Problem Cümlesi

Çocuklarda müzik eğitime ilişkin yaygın eğitim süreçlerine yönelik yaklaşımlar ve Türkiye'deki uygulamalar nelerdir?

Bu problem cümlesi, çalışmanın genel çerçevesini ve odak noktasını belirler. Araştırmada, çocukların sanatsal ve sosyal gelişimlerini destekleyen müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçlerindeki yerini analiz etmek ve Türkiye'deki uygulamaların mevcut durumunu değerlendirmek hedeflenmiştir.

1.2.1. Alt Problemler

Çalışma, müzik eğitiminin özellikle örgün ve yaygın eğitim sistemleri içindeki uygulamaları, mevcut sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik politikaları inceleyerek, yaygın eğitimin etkinliğini artırmaya yönelik alt problemlerin ortaya konmasını amaçlamaktadır.

1.2.1.1. Örgün ve Yaygın Eğitime İlişkin Bulgular

Örgün eğitim, genellikle okullarda uygulanan, belirli bir müfredat ve hiyerarşik yapı çerçevesinde yürütülen sistematik bir eğitim türüdür. Bu sistem, bireylerin akademik ve sanatsal gelişimlerini desteklemek için tasarlanmıştır. Öte yandan, yaygın eğitim, bireylerin yaşam boyu öğrenme süreçlerini destekleyen, daha esnek ve bireysel ihtiyaçlara uygun bir öğrenme modeli sunar. Yaygın eğitim, özellikle kırsal bölgelerdeki bireylerin sanatsal becerilere erişimini kolaylaştırma potansiyeline sahiptir (Coombs & Ahmed, 1974).

Yapılan çalışmalar, örgün eğitim ortamlarında müzik eğitiminin genellikle ders saatleri ile sınırlı olduğunu ve bireylerin sanatsal potansiyellerini tam anlamıyla ortaya çıkaramadığını göstermektedir. Buna karşılık, yaygın eğitim programları, bireylere daha geniş kapsamlı ve bireyselleştirilmiş müzik eğitimi fırsatları sunarak sanatsal gelişimlerini desteklemektedir (Demirel & Ün, 1987). Özellikle Türkiye gibi sosyoekonomik farklılıkların belirgin olduğu ülkelerde, yaygın eğitim, müzik eğitiminin daha geniş kitlelere ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, yaygın eğitimin bireylerin müziksel becerilerini geliştirme, toplumsal bağlarını güçlendirme ve kültürel değerleri yaygınlaştırma konusundaki önemi literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin, Coombs ve Ahmed (1974), yaygın eğitimin bireylerin yaşam boyu öğrenme süreçlerine katkı sağladığını ve formal eğitimin ulaşamadığı alanlarda etkili olduğunu belirtmektedir.

1.2.1.2. Türkiye’de Yaygın Eğitime İlişkin Bulgular

Türkiye’de yaygın eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı’nın Halk Eğitim Merkezleri, belediyeler ve yerel yönetimler gibi farklı kuruluşlar aracılığıyla organize edilmektedir. Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemine dahil olmayan veya eğitimine ara vermiş bireyler için yaşam boyu öğrenme fırsatları sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, müzik eğitimi de yaygın eğitimin önemli bir parçasını oluşturur.

Demirel ve Ün (1987), Türkiye’de yaygın eğitim kapsamında sunulan programların çoğunun temel okuryazarlık, mesleki eğitim ve sanat eğitimine odaklandığını ifade etmektedir. Ancak müzik eğitimi gibi sanatsal alanlarda, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin erişim zorlukları yaşadığı vurgulanmıştır. Özellikle sosyoekonomik dezavantajları bulunan bölgelerde, bu tür programların kapsamı ve kaynakları sınırlı kalmaktadır.

Türkiye’de yaygın eğitim uygulamalarına ilişkin en önemli eksikliklerden biri, yeterli sayıda eğitim materyali ve uzman eğitmenin bulunmamasıdır. Erdamar ve Gündüz (2015), yaygın eğitim programlarının sürdürülebilir bir yapı oluşturabilmesi için daha fazla bütçe ve altyapı desteğine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Ayrıca, yaygın eğitimin kapsayıcılığını artırmak için halk eğitimi merkezlerinin sanatsal içerikli programlara daha fazla yer vermesi gerektiği ifade edilmektedir.

Yapılan çalışmalar, yaygın müzik eğitiminin bireylerin estetik algılarını geliştirme, yaratıcı düşünme becerilerini destekleme ve toplumsal katılımı artırma gibi önemli faydalar sağladığını göstermektedir. Ancak, Türkiye’de bu alandaki politikaların sınırlı olması ve uygulamaların eşit olmayan bir şekilde dağıtılması, yaygın müzik eğitiminin potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirilememesine neden olmaktadır.

1.2.1.3. Türkiye’deki Yaygın Eğitim Uygulamalarına İlişkin Durum

Halk Eğitim Merkezleri, Türkiye’de yaygın müzik eğitimi uygulamalarının temel taşıdır. Bu merkezler, çocukların ve gençlerin müzik eğitimiyle tanışmasına olanak sağlamaktadır. Ancak, bu merkezlerdeki programların niteliği genellikle öğretmenlerin yetkinlikleri ve kaynakların yeterliliği ile sınırlıdır. Erdamar ve Gündüz (2015), yaygın müzik eğitimi uygulamalarında uzman eğitmenlerin yetersiz olduğunu ve eğitim materyallerinin sınırlı kaldığını belirtmiştir.

Müzik eğitimi programlarının yaygınlaştırılmasında karşılaşılan bir diğer zorluk, katılım oranlarının düşük olmasıdır. Özellikle ekonomik dezavantajlara sahip ailelerin çocuklarının, bu tür programlara erişiminde ciddi engeller bulunmaktadır. Uçan (1993), müzik eğitiminin bir hak olarak tanımlanması gerektiğini ve bu hakka herkesin erişiminin sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, Türkiye’de müzik eğitimi politikalarının bu kapsayıcılığı sağlayacak şekilde yapılandırılmadığı ifade edilmektedir.

Bir diğer önemli sorun, programların eşit dağılımının sağlanamamasıdır. Büyük şehirlerdeki Halk Eğitim Merkezleri ve belediyeler tarafından sunulan yaygın müzik eğitimi programları, kırsal bölgelerde sunulan programlara kıyasla daha kapsamlı ve çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bu durum, yaygın eğitimin amacına tam anlamıyla ulaşmasını engellemektedir. Demirel ve Ün (1987), kırsal bölgelerdeki yaygın eğitim uygulamalarının artırılması gerektiğini, aksi takdirde toplumsal eşitsizliklerin derinleşebileceğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki yaygın müzik eğitimi uygulamaları, bireylerin sanatsal gelişimine katkı sağlamakla birlikte, mevcut sorunlar nedeniyle tam potansiyeline ulaşmamaktadır. Bu sorunların çözümü için daha kapsayıcı politikalar, artırılmış bütçe ve kaynak desteği gerekmektedir.

1.2.1.4. Türkiye'de Müzik Eğitimi Politikaları ve Uygulamalarına İlişkin Durum

Türkiye'de müzik eğitimi politikaları, bireylerin sanatsal gelişimlerini desteklemek, kültürel değerleri korumak ve yaygınlaştırmak amacıyla oluşturulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın müzik eğitimi politikaları, genellikle örgün eğitimde müzik derslerini zorunlu hale getirmek ve yaygın müzik eğitimi fırsatlarını artırmak üzerine şekillenmiştir. Ancak bu politikalar, özellikle yaygın eğitim alanında beklenen düzeyde etkili olamamaktadır (Erdamar & Gündüz, 2015).

Müzik eğitiminin yaygınlaştırılmasında karşılaşılan temel sorunlardan biri, eğitim kurumlarına ayrılan bütçenin sınırlı olmasıdır. Bu durum, müzik eğitimi için gerekli altyapının oluşturulmasını ve materyallerin temin edilmesini engellemektedir. Uçan (1993), müzik eğitiminin toplumsal ve bireysel gelişime olan katkılarını vurgulayarak, bu alandaki bütçe yetersizliğinin eğitimin kapsamını sınırladığını ifade etmektedir.

Türkiye'de müzik eğitimi politikalarının bir diğer zayıf noktası, eğitimcilerin profesyonel gelişimlerinin yeterince desteklenmemesidir. Müzik eğitimi veren öğretmenlerin bir kısmı alanında uzmanlaşmamış olup, profesyonel gelişimlerini destekleyecek yeterli hizmet içi eğitim programları bulunmamaktadır. Elliott (1995), eğitimcilerin müzik eğitimi alanındaki becerilerinin artırılmasının, öğrencilerin sanatsal gelişimi üzerinde doğrudan etkili olduğunu belirtmektedir.

Yaygın müzik eğitimi uygulamalarında ise yerel yönetimler ve Halk Eğitim Merkezleri önemli roller üstlenmektedir. Ancak, bu kurumlar arasında bir koordinasyon eksikliği söz konusudur. Yerel yönetimlerin ve Halk Eğitim Merkezlerinin bağımsız şekilde hareket etmesi, uygulamaların tutarlı bir politika çerçevesinde yürütülmesini zorlaştırmaktadır. Demirel ve Ün (1987), müzik eğitiminin ulusal bir politika doğrultusunda planlanması gerektiğini, aksi halde bölgesel farklılıkların devam edeceğini belirtmiştir.

Özellikle kırsal bölgelerde, müzik eğitimi politikalarının etkisi oldukça sınırlıdır. Kaynak yetersizliği, uzman öğretmen eksikliği ve altyapı sorunları nedeniyle bu bölgelerdeki çocuklar müzik eğitimi fırsatlarından yeterince faydalanamamaktadır. Erdamar ve Gündüz (2015), eğitim politikalarının bu eşitsizlikleri gidermek için yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye’ de müzik eğitimi politikaları, toplumsal ve bireysel gelişimi destekleme amacı taşısa da, uygulamadaki eksiklikler ve bütçe sorunları nedeniyle yeterince etkili olamamaktadır. Bu alandaki iyileştirmeler, eğitim politikalarının daha kapsayıcı ve sürdürülebilir hale getirilmesi ile mümkün olacaktır.

1.3. Önem

Bu çalışma, çocuklarda müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçleri içerisindeki rolünü ve Türkiye’ deki uygulamalarını inceleyerek önemli bir araştırma boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır. Literatürde, müzik eğitiminin çocukların bilişsel, duygusal, devinışsel ve sosyal gelişimlerine olan etkileri üzerine birçok çalışma bulunmakla birlikte, bu eğitimin yaygın eğitim bağlamındaki uygulamalarına dair araştırmalar sınırlıdır (Elliott, 1995; Small, 1998).

Yaygın müzik eğitimi, özellikle örgün eğitim sistemine erişimi sınırlı olan bireyler için büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu eğitim, çocukların estetik algılarının gelişmesini sağlarken, toplumsal bağlarını güçlendirmelerine ve bireysel yeteneklerini keşfetmelerine olanak tanır (Demirel & Ün, 1987). Türkiye’de müzik eğitiminin toplumsal faydaları göz önüne alındığında, bu alandaki politika ve uygulamaların geliştirilmesinin yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumun genel refahına da katkıda bulunacağı açıktır.

Çalışma, yaygın müzik eğitiminin daha kapsayıcı hale getirilmesi için öneriler sunarak, eğitim politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan çocukların yaygın müzik eğitimi fırsatlarına erişimini artırmak, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi açısından önem taşımaktadır.

1.4. Amaç

Bu araştırmanın amacı, çocuklarda müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçlerine etkisini değerlendirmek ve Türkiye’deki uygulamaların mevcut durumunu analiz etmektir. Araştırma, müzik eğitiminin çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine olan katkılarını incelemeyi, bu süreçte karşılaşılan eksiklikleri belirlemeyi ve bu eksikliklere yönelik öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Araştırma kapsamında şu sorulara yanıt aranmaktadır:

- Yaygın müzik eğitimi, çocukların sanatsal ve estetik becerilerinin gelişimine

nasıl katkıda bulunmaktadır?

- Türkiye'de yaygın müzik eğitimi uygulamalarının mevcut durumu nedir?
- Eğitim politikalarının müzik eğitiminin yaygınlaştırılması üzerindeki etkileri nelerdir?

Çalışma, yaygın müzik eğitimi ile çocukların yaratıcı düşünme, empati geliştirme ve toplumsal katılım gibi becerileri arasındaki ilişkiyi ele alırken, özellikle kırsal bölgelerdeki uygulamalara dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, eğitim politikalarının bu süreçteki etkilerini ve geliştirilmesi gereken alanları vurgulamakta ve Türkiye'de yaygın müzik eğitimi ile ilgili eksikliklerin giderilmesine yönelik öneriler sunarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha etkili uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.5. Sınırlıklar

Bu araştırma, bazı sınırlamalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları şu şekilde özetlenebilir:

Literatür Taramasına Dayalı Olması: Araştırma, literatür taramasına dayalı bir derleme çalışmasıdır. Dolayısıyla, müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçlerindeki etkilerini doğrudan ölçmeye yönelik deneysel veri veya saha araştırması içermemektedir. Bu durum, bulguların literatüre dayalı teorik bir perspektif sunduğunu göstermektedir.

Coğrafi Odak: Araştırma, Türkiye'deki yaygın müzik eğitimi uygulamalarını ve eğitim politikalarını incelemektedir. Farklı ülkelerdeki uygulamalar ve kıyaslamalar, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu nedenle bulgular, yalnızca Türkiye bağlamında genellenebilir.

Veri Kaynakları: Araştırmada kullanılan kaynaklar, müzik eğitimi, yaygın eğitim ve çocuk gelişimi üzerine yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalardan oluşmaktadır. Ancak, kullanılan literatürün büyük bir kısmı teorik çalışmalardan oluştuğu için uygulamalara yönelik detaylı bilgiler sınırlı kalmıştır.

Zaman Sınırlılığı: Araştırma, 1980 sonrası yayınlanan literatür üzerine odaklanmıştır. Daha önceki dönemlere ait veriler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu durum, müzik eğitimi politikalarının tarihsel gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir perspektif sunmamaktadır.

Uygulama Alanlarının Sınırlılığı: Araştırma, yaygın müzik eğitimi uygulamalarını ele almakla birlikte, özel müzik eğitimi veya konservatuvar temelli programlar gibi diğer müzik eğitimi türlerine odaklanmamıştır. Bu durum, çalışmanın kapsamını yaygın eğitimle sınırlandırmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma, derleme niteliğinde bir çalışma olup, literatür taramasına dayanmaktadır. Araştırma kapsamında, müzik eğitiminin çocuklar üzerindeki etkilerini ele alan ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Veriler, sistematik bir şekilde sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Araştırmada, özellikle Türkiye'deki yaygın eğitim süreçleri içerisinde müzik eğitiminin etkisi değerlendirilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, literatür taramasına dayalı bir derleme çalışması olarak tasarlanmıştır. Derleme çalışmaları, belirli bir konuya dair mevcut literatürün sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu bilgilerin analiz edilerek yorumlanması sürecini içerir. Bu çalışmada, çocuklarda müzik eğitiminin yaygın eğitim süreçlerindeki etkileri ile Türkiye'deki uygulamaların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, yaygın müzik eğitimi ve çocuk gelişimi konularında yapılan çalışmalar analiz edilmiştir.

Literatür taraması yöntemi, müzik eğitimiyle ilgili akademik makaleler, raporlar, kitaplar ve politika dokümanlarının sistematik olarak incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. İncelenen kaynaklar, eğitim politikaları ve uygulamalarına odaklanan ulusal ve uluslararası çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışma, örneklem içermeyen bir derleme çalışmasıdır. Araştırmanın evreni, müzik eğitimi, yaygın eğitim ve çocuk gelişimi üzerine yapılan ulusal ve uluslararası literatürden oluşmaktadır. Özellikle Türkiye'deki yaygın müzik eğitimi uygulamalarıyla ilgili raporlar ve politika belgeleri incelenmiştir.

Araştırma kapsamına alınan kaynaklar, aşağıdaki ölçütler doğrultusunda seçilmiştir:

- Yaygın müzik eğitimi ve çocuk gelişimi konularında yayımlanmış çalışmalar.
- Türkiye bağlamında eğitim politikalarını değerlendiren raporlar ve dokümanlar.
- 1980 sonrası yayımlanan akademik makaleler ve kitaplar.

Bu sınırlamalar, araştırmanın odak noktasını daraltarak daha detaylı bir analiz yapılmasını sağlamıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında kullanılan veriler, akademik veri tabanlarından elde edilmiştir. Tarama sırasında şu veri tabanları ve kaynaklardan yararlanılmıştır:

- *Google Scholar*
- *JSTOR*
- *ERIC*
- *Türkiye Eğitim Sistemi üzerine yayımlanmış raporlar*
- *Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaygın eğitim faaliyetleriyle ilgili belgeleri*

Tarama sırasında, “yaygın müzik eğitimi”, “çocuklarda sanatsal gelişim” ve “Türkiye’de müzik eğitimi politikaları” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler, müzik eğitiminin çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimine olan etkilerini değerlendirme hedefiyle tematik olarak sınıflandırılmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Tematik analiz, verilerin belirli temalar altında toplanması ve bu temaların anlamlandırılması sürecini içerir. Araştırmada şu temalar üzerinde yoğunlaşmıştır:

- Yaygın müzik eğitiminin çocuk gelişimine katkılan.
- Türkiye’deki yaygın müzik eğitimi uygulamalarının mevcut durumu.
- Eğitim politikalarının yaygın müzik eğitimi üzerindeki etkileri.

Elde edilen bulgular, mevcut literatürle karşılaştırılmış ve müzik eğitimi alanındaki eksikliklerin giderilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir (Elliott, 1995; Small, 1998).

3. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bulguları, müzik eğitiminin çocukların gelişiminde çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir.

3.1. Örgün ve Yaygın Eğitime İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Eğitim, bireylerin topluma uyum sağlamalarını, çevrelerini anlamalarını ve temel kültürü benimsemelerini sağlayan dinamik bir süreçtir. Bu süreç, bireylerin yaşadıkları toplumu anlamalarına, vatandaşlık haklarını etkili bir şekilde kullanmalarına ve toplumsal çeşitliliği kucaklamalarına olanak tanır. Eğitim, bireyleri hayata daha etkin bir şekilde hazırlamak için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, pek çok ülkede zorunlu eğitim uygulamaları benimsenmiş ve eğitim bir hak olarak tanımlanmıştır.

Son yıllarda müzik eğitimi, örgün ve yaygın eğitim bağlamında önemli bir tartışma

konusu haline gelmiştir. Müzik eğitimi alanındaki araştırmalar, bu iki eğitim modelinin entegrasyonunu teşvik etmekte ve aralarındaki etkileşimi incelemektedir. Ancak mevcut literatürde, örgün ve yaygın eğitim arasındaki ilişkiyi detaylı ele alan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, her iki eğitim modelinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi ve entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Örgün eğitim, genellikle okullarda verilen ve belirli bir müfredat çerçevesinde yürütülen eğitim faaliyetlerini kapsar. Bu model, bireylerin standart bir yapı içerisinde bilgi ve beceri kazanmalarını sağlar. Öte yandan yaygın eğitim, örgün eğitimin dışında kalan, toplumun farklı kesimlerine ulaşmayı hedefleyen esnek bir öğrenme modelidir. Yaygın eğitim, forma} olmayan yöntemlerle bireylere çeşitli eğitim olanakları sunar. Her iki modelin bir araya getirilmesi, müzik eğitiminin kalitesini artırmak ve bireylerin sanatsal becerilerini geliştirmek açısından önemlidir.

Araştırma bulguları, yaygın müzik eğitimi uygulamalarının bireylerin müzikle etkileşimini artırarak toplumsal bilinçlenme ve kültürel zenginliğe katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle grup müzik etkinliklerinin, bireylerin sosyal bağlarını güçlendirdiği ve empati geliştirmelerine yardımcı olduğu belirtilmiştir (Elliott, 1995). Bununla birlikte, mevcut yaygın eğitim uygulamaları, bölgesel farklılıklar ve kaynak yetersizlikleri nedeniyle etkili bir şekilde yaygınlaştırılmamaktadır.

Tartışma: Örgün ve yaygın eğitim modelleri arasındaki entegrasyonun güçlendirilmesi, bireylerin müzik eğitiminden daha etkili bir şekilde faydalanmasını sağlayabilir. Bu süreç, eğitim politikalarının her iki modeli destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Özellikle yaygın müzik eğitiminin toplumsal katkılarına artırmak için yerel yönetimlerin, eğitim kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği yapması önemlidir. Eğitim politikalarının, yaygın müzik eğitiminin erişilebilirliğini artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi, bu alandaki fırsat eşitliğini sağlamak açısından kritik öneme sahiptir.

3.2. Türkiye’de Yaygın Eğitime İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Yaygın eğitim, Türkiye’de Milli Eğitim Bakanlığı Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği’nde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Örgün eğitim sistemine hiç girmemiş ya da örgün eğitim sisteminin herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademedeki ayrılmış ya da bitirmiş bireylere; ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlayıcı nitelikte çeşitli süre ve düzeylerde hayat boyu yapılan eğitim, öğretim, üretim, rehberlik ve uygulama etkinliklerinin tümü” olarak ifade edilmektedir. Bu tanım, yaygın eğitimin bireylerin yaşam boyu öğrenme süreçlerini destekleyen geniş kapsamlı bir model olduğunu ortaya koymaktadır.

Demirel ve Ün (1987), Türkiye’de yaygın eğitimin demografik yapısını belirlerken, bu

sistemin örgün eğitim olanaklarından faydalanmamış bireylerden, okullarından erken ayrılanlardan ve mevcut örgün eğitim kurumlarında öğrenim görmekte olanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca yaygın eğitim, bireylerin mesleki ve kişisel gelişimlerini desteklemek için tasarlanmış bir program olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yaygın eğitim, her yaş grubuna (çocuk, genç, yetişkin) hitap eden bir model sunmaktadır. Bu özellik, yaygın eğitimin esnek ve kapsayıcı yapısını öne çıkarmaktadır.

Kurt (2000), yaygın eğitimi, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak özelleştirilmiş programlar çerçevesinde sunulan bir eğitim modeli olarak tanımlamaktadır. Yaygın eğitim faaliyetleri, bireylerin ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimlerini desteklemek amacıyla sistematik, planlı ve sürekli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de yaygın eğitim, halk eğitimi merkezleri, sivil toplum kuruluşları, belediyeler ve yerel yönetimler aracılığıyla yürütülen çok çeşitli programlarla desteklenmektedir. Ancak bu programların erişilebilirliği ve kapsamı, özellikle kırsal bölgelerde sınırlı kalmaktadır.

Yaygın eğitimin, bireylerin yaşam boyu öğrenme süreçlerini desteklerken aynı zamanda forma} eğitim eksikliklerini tamamlayıcı bir işlev gördüğünü ifade edilmektedir. Araştırmalar, Türkiye'de yaygın eğitimin bölgesel eşitsizlikler nedeniyle etkin bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir. Özellikle kırsal bölgelerde altyapı eksikliği, uzman eğitmen yetersizliği ve mali kaynakların sınırlı olması, yaygın eğitim faaliyetlerinin kapsamını daraltmaktadır. Bununla birlikte, büyük şehirlerdeki Halk Eğitimi Merkezleri ve diğer kuruluşlar, daha geniş bir kitlenin bu faaliyetlere katılımını sağlamaktadır.

Tartışma: Türkiye'de yaygın eğitim, bireylerin hayat boyu öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak ve toplumsal gelişimi desteklemek için önemli bir araçtır. Ancak mevcut uygulamalar, bölgesel farklılıklar nedeniyle etkili bir şekilde yaygınlaştırılamamaktadır. Eğitim politikalarının, bölgesel ihtiyaçları dikkate alarak yaygın eğitimi daha kapsayıcı hale getirecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Özellikle kırsal bölgelerdeki altyapı ve kaynak eksikliklerinin giderilmesi, yaygın eğitimin etkisini artırmak için kritik bir adım olacaktır. Bu bağlamda, yaygın eğitimin ekonomik, toplumsal ve kültürel hedefleri destekleyen bir araç olarak geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

3.3. Türkiye'deki Yaygın Eğitim Uygulamalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Türkiye'de yaygın eğitim uygulamaları, özellikle Halk Eğitimi Merkezleri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen programlarla organize edilmektedir. Halk Eğitimi Merkezleri, bireylerin eğitim ihtiyaçlarına yönelik geniş bir yelpazede kurslar ve programlar sunmaktadır. Bu kurslar arasında okuma-yazma eğitiminden mesleki beceri kazandırmaya, sanat ve kültür etkinliklerinden kişisel gelişim programlarına kadar birçok seçenek bulunmaktadır. Halk Eğitimi Merkezleri,

yerel düzeyde toplumsal kalkınmayı destekleyen ve bireylerin öğrenme süreçlerine dahil olmasını sağlayan en önemli aktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, kırsal bölgelerdeki Halk Eğitimi Merkezleri 'nin altyapı eksiklikleri ve kaynak yetersizlikleri, bu tür programların etkinliğini sınırlayan önemli faktörler arasındadır (Demirel ve Ün, 1987).

Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, yaygın eğitim faaliyetlerini destekleyen önemli paydaşlar olarak öne çıkmaktadır. Belediyeler ve diğer yerel yönetim birimleri, bireylerin sanatsal ve kültürel gelişimlerini desteklemek amacıyla müzik, tiyatro ve diğer sanatsal alanlarda kurslar düzenlemektedir. Ayrıca, kadınlara, gençlere ve çocuklara yönelik projeler geliştirilerek, yaygın eğitimin kapsayıcılığı artırılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ise, dezavantajlı gruplara yönelik özel projelerle toplumsal entegrasyonu destekleyen programlar yürütmektedir. Ancak, bu programların kapsamı ve sürdürülebilirliği, çoğu zaman finansman ve yönetsel kapasite sorunları nedeniyle sınırlı kalmaktadır (Erdamar ve Gündüz, 2015).

Türkiye'de yaygın eğitim uygulamaları, büyük ölçüde bölgesel farklılıklar göstermektedir. Büyük şehirlerde Halk Eğitimi Merkezleri ve belediyeler tarafından düzenlenen yaygın eğitim faaliyetleri daha kapsamlı ve erişilebilir iken, kırsal bölgelerde bu hizmetlerin kalitesi ve kapsamı oldukça sınırlıdır. Kırsal bölgelerdeki bireylerin yaygın eğitim faaliyetlerine katılımını artırmak için altyapının güçlendirilmesi, uzman eğitmenlerin istihdam edilmesi ve finansal destek mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir (Kurt, 2000).

Tartışma: Türkiye'de yaygın eğitim uygulamalarının mevcut durumu, özellikle kırsal ve dezavantajlı bölgelerde sınırlı bir etkiye sahiptir. Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve eğitim politikalarının daha kapsayıcı bir yapıya dönüştürülmesi, yaygın eğitim faaliyetlerinin etkisini artırabilir. Ayrıca, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının daha fazla desteklenmesi, dezavantajlı grupların bu eğitim fırsatlarından daha fazla yararlanmasını sağlayabilir. Yaygın eğitimin kapsayıcılığını artırmak için, bölgesel ihtiyaçlara özel çözümler geliştirilmesi ve sürdürülebilir bir politika çerçevesi oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye'de yaygın eğitim, bireylerin hayat boyu öğrenme süreçlerini destekleyen, esnek ve erişilebilir bir yapı sunarak toplumsal kalkınmaya önemli katkılar sağlamalıdır. Eğitim politikaları, yaygın eğitimi daha da geliştirecek şekilde tasarlanmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Böylece, eğitimde fırsat eşitliği sağlanarak, tüm bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmeleri mümkün hale gelecektir. Bu bağlamda, yaygın eğitimin toplumsal yapı üzerindeki olumlu etkileri, ülkenin genel kalkınma hedefleriyle de uyumlu bir şekilde ilerleyecektir.

3.4. Türkiye'de Müzik Eğitimi Politikaları ve Uygulamalarına İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Türkiye'de müzik eğitimi, bireylerin sanatsal ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunan, toplumsal bağları güçlendiren ve kültürel kimliğin inşasında önemli bir rol oynayan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, müzik eğitiminin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmaların, eğitim politikalarının toplumsal ihtiyaçlara uygun şekilde güncellenmesi ve bu alanda sürdürülebilir uygulamaların teşvik edilmesi ile desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de müzik eğitimi, bireylerin sanatsal, kültürel ve toplumsal gelişimlerini desteklemek amacıyla hem örgün hem de yaygın eğitim politikaları kapsamında ele alınmaktadır. Müzik eğitimi politikaları, bireylerin estetik değerler geliştirmelerini sağlarken, aynı zamanda kültürel zenginliğin korunmasına ve aktarılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ancak, mevcut uygulamalarda politikaların yeterince etkin bir şekilde hayata geçirilemediği ve bölgesel farklılıklar nedeniyle eşit erişim imkanlarının sınırlı kaldığı görülmektedir.

3.4.1 Müzik Eğitimi Politikalarının Amaçları ve Önemi

Müzik eğitimi, bireylerin sanatsal gelişimlerinin yanı sıra toplumsal ve kültürel bağların güçlenmesine önemli katkılarda bulunan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, müzik eğitimi politikalarının temel amacı, bireylerin müziği yaşamlarının bir parçası haline getirecek bilgi ve becerilerle donatılmasını sağlamaktır. Uçan (2004), müzik eğitiminin bireylerin kültürel kimliklerini güçlendiren ve estetik anlayışlarını geliştiren bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, müzik eğitiminin bir insan hakkı olduğu ve bireylerin yaşam kalitesini artırdığı vurgulanmaktadır.

Türkiye'de, Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren müzik eğitimi politikaları, yaygın eğitim uygulamalarıyla birlikte gelişmiş ve bu süreçte devlet konservatuvarları, radyo-televizyon gibi kurumlar müzik eğitiminin yaygınlaşmasında önemli roller üstlenmiştir. Cumhuriyet döneminde, müzik eğitimi politikaları, Batı müziği ile Türk müziği arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir. Bu dönemde, devletin öncülüğünde konservatuvarlar, devlet orkestraları ve korolar gibi kurumlar kurulmuş; bu sayede müzik eğitimi alanındaki altyapı güçlendirilmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, İstanbul ve İzmir Devlet Senfoni Orkestraları, TRT'nin çocuk ve gençlik koroları gibi yapıların oluşturulması, yaygın müzik eğitiminin kapsamını genişletmiştir (Erdamar ve Gündüz, 2015).

Ancak, müzik eğitiminin yaygınlaştırılmasında bu kurumların etkisi bölgesel düzeyde sınırlı kalmıştır. Özellikle kırsal bölgelerde, müzik eğitimi politikalarının uygulanabilirliği, altyapı eksiklikleri ve uzman eğitmen yetersizliği gibi nedenlerle sınırlanmıştır. Bu durum, müzik eğitimi politikalarının bölgesel ihtiyaçlara uygun şekilde yeniden tasarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yaygın müzik eğitimi günümüzde daha çok Halk Eğitimi Merkezleri ve belediyeler

tarafından organize edilen kurslar ve etkinliklerle desteklenmektedir. Halk Eğitimi Merkezleri, bireylerin müzik eğitimi ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla çeşitli enstrüman dersleri, koro çalışmaları ve müzik teorisi programları sunmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel yönetimlerin desteklediği müzik festivalleri ve yarışmalar, müzik eğitiminin yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Ancak, yaygın müzik eğitimi faaliyetlerinin kapsamı ve etkisi, büyük ölçüde bölgesel farklılıklara bağlıdır. Kırsal bölgelerde müzik eğitimi faaliyetlerinin sürdürülebilirliği zayıf kalırken, büyük şehirlerde bu tür faaliyetlerin daha geniş bir kitleye hitap ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, müzik eğitiminin etkisini artırmak için yerel yönetimlerin desteklenmesi, uzman öğretmenlerin yetiştirilmesi ve altyapının güçlendirilmesi gerekmektedir (Uçan, 2004).

3.4.2 Müzik Eğitimi Politikalarının Eksiklikleri

Türkiye’de müzik eğitimi politikalarının uygulamasında bazı temel sorunlar bulunmaktadır. Bunlar arasında:

- Bölgesel Eşitsizlikler: Büyük şehirlerde müzik eğitimi faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi, kırsal bölgelerde ise kaynak eksikliği nedeniyle sınırlı erişim imkanı.
- Uzman Öğretmen Eksikliği: Özellikle yaygın eğitim kurumlarında müzik eğitimi verecek nitelikli öğretmenlerin sayısının yetersiz olması.
- Kaynak Yetersizliği: Yaygın müzik eğitimi programlarının sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli finansal ve fiziksel kaynakların sınırlı olması.
- Merkezîyetçi Yaklaşım: Eğitim politikalarının merkezi bir yapı üzerinden yürütülmesi, yerel ihtiyaçlara uygun çözümler üretmeyi zorlaştırmaktadır.

Tartışma: Türkiye’de müzik eğitimi politikalarının, özellikle yaygın müzik eğitimi uygulamalarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için bazı önemli adımlar atılması gerekmektedir. Öncelikle, bölgesel ihtiyaçlara uygun bir müzik eğitimi planlaması yapılmalı ve kaynaklar bu doğrultuda tahsis edilmelidir. Ayrıca, kırsal bölgelerdeki bireylerin müzik eğitimi fırsatlarına erişimini artırmak için altyapı yatırımları yapılmalı ve uzman öğretmenler yetiştirilmelidir.

Bunun yanı sıra, müzik eğitiminin sadece bireysel becerileri geliştiren bir araç değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren bir unsur olarak ele alınması gerektiği vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda, müzik eğitimi politikalarının, bireylerin sanatsal ve kültürel gelişimlerini destekleyecek şekilde yeniden tasarlanması gerekmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

4.1. Sonuç

Araştırmanın sonuçlarına göre, yaygın müzik eğitimi, çocukların bilişsel, duygusal, devinışsel ve sosyal gelişimlerinde kritik bir role sahiptir. Türkiye'de yaygın müzik eğitimi uygulamaları, yerel yönetimler, Halk Eğitim Merkezleri ve çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülmektedir. Ancak bu uygulamalar, erişim olanakları ve bölgesel dağılım açısından sınırlılıklar barındırmaktadır.

Yapılan incelemeler, müzik eğitiminin çocukların yaratıcı düşünme, empati geliştirme ve toplumsal katılımlarını artırma gibi etkilerinin yaygın olarak literatürde yer aldığı göstermiştir (Elliott, 1995; Small, 1998). Buna karşın, kırsal bölgelerde ve dezavantajlı gruplar arasında bu tür uygulamalara erişimin oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Müzik eğitimi politikalarının, yaygın eğitime ayrılan kaynaklar ve bölgesel eşitsizlikler bağlamında ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Eğitim politikalarının, toplumun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacak şekilde güncellenmesi ve uygulama süreçlerinin izlenmesi, yaygın müzik eğitiminin etkilerini artırmada kritik öneme sahiptir.

4.2. Öneriler

- Eğitim Politikalarının Geliştirilmesi

Türkiye'de yaygın müzik eğitimi politikalarının daha kapsayıcı bir yapıya dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, dezavantajlı bölgelerdeki çocukların müzik eğitime erişimlerini artıracak özel programlar geliştirilmelidir.

- Kaynak Tahsisi ve Altyapı İyileştirmeleri

Yaygın müzik eğitimi için bütçe ve kaynak tahsisi artırılmalı, özellikle kırsal bölgelerde altyapı geliştirme çalışmaları hızlandırılmalıdır. Müzik eğitimi alanında uzman eğitmen sayısının artırılması için üniversitelerle iş birliği yapılabilir.

- Yerel Yönetimlerin Rolü

Yerel yönetimlerin yaygın müzik eğitimi üzerindeki etkisini artırmak amacıyla teşvik edici politikalar oluşturulmalıdır. Belediyeler aracılığıyla müzik eğitimi etkinlikleri yaygınlaştırılmalı ve daha geniş kitlelere ulaştırılmalıdır.

- Eğitmen Eğitimi ve Kapasite Geliştirme

Yaygın müzik eğitimi uygulamalarında görev alan eğitmenlerin mesleki gelişimini destekleyecek eğitim programları düzenlenmelidir. Bu programlar, pedagojik yeterliliklerin yanı sıra yerel ve kültürel farklılıkları dikkate alacak şekilde tasarlanmalıdır.

- Bölgesel Farklılıkların Giderilmesi

Türkiye'nin farklı bölgelerindeki yaygın müzik eğitimi ihtiyaçları, bölgesel gereksinimlere göre değerlendirilerek, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine yönelik stratejik adımlar atılmalıdır.

- Araştırma ve İzleme Mekanizmalarının Kurulması

Yaygın müzik eğitimi programlarının etkilerinin değerlendirilmesi için izleme ve değerlendirme mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu süreç, bilimsel araştırmalar ve saha çalışmaları ile desteklenmelidir.

Bu sonuç ve öneriler doğrultusunda, yaygın müzik eğitiminin toplumsal etkilerinin artırılması, çocukların sanatsal gelişimlerinin desteklenmesi ve müzik eğitiminin toplumun her kesimine ulaştırılması hedeflenmektedir. Eğitim politikalarının güncellenmesi ve uygulanabilir önerilerin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin yaygın müzik eğitimi alanında önemli gelişmeler kaydetmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Campbell, P. S., Connell, C., & Beegle, A. (2007). Adolescents' expressed meanings of music in and out of school. *Journal of Research in Music Education*, 55(3), 220-236.
- Campbell, P. S., & Higgins, L. (2015). Intersections between ethnomusicology, music education, and community music. *The Oxford Handbook Of Applied Ethnomusicology*, 1(2), ss. 638-688.
- Coombs, P. H., & Ahmed, M. (1974). *Attacking rural poverty: how nonformal education can help*. International Council for Educational Development.
- D'Amore, A. (2009). *Musical futures: An approach to teaching and learning*. Paul Hamlyn Foundation.
- Demirel, Ö. ve Ün, K. (1987). *Eğitim terimleri*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Elliott, D. J. (1995). *Music matters a new philosophy of music education*. Oxford: Oxford University Press.
- Elliott, D. J. (2009). *Praxial music education: Reflections and dialogues*. Oxford: Oxford University Press.
- Erdamar, G. K. ve Gündüz, Y. (2015). The development of music education in Turkey since the early republican period. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 5(10), ss. 17-34.
- Erol, A. (2018). *Müzik üzerine düşünmek*. Bağlam.
- Georgii-hemming, E. ve Westvall, M. (2010). Music education a personal matter? Examining the current discourses of music education in Sweden. *British Journal*

Of Music Education, 27(1), ss. 21-33.

Johnson, M. ve Majewska, D. (2022). Formal, non-formal, and informal learning: What are they, and how can we research them? *Journal of Education, Society & Multiculturalism*, 1(2).

Kurt, İ. (2000). Yetişkin eğitimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Mok, A. O. N. (2011). Non-formal learning clarification of the concept and its application in music learning. *Australian Journal Of Music Education*, 1(2), ss. 11-15.

Regelski, T. A. (2005). Music and music education: theory and praxis for 'making a difference'. *Educational Philosophy and Theory*, 37(1), 7-27.

Rodriguez, C. (2009). Informal learning in music: emerging roles of teachers and students. *Action, Criticism, and Theory for Music Education*, 8(2), ss. 35-45.

Rogers, A. (2007). Non-formal education: Flexible schooling or participatory education?. *Springer Science & Business Media*.

Small, C. (1998). *Musicking: The meanings of performing and listening*. Middletown: Wesleyan University Press.

Swanwick, K. (1999). *Teaching music musically*. London: Routledge.

Uçan, A. (1993). Müzik eğitimi, "Ülkemizde müzik öğretimine genel bir bakış". Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

UNICEF. (2004). *Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi*.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.14>

Volume 9/1

2025 p. 259-270

DUNS SCOTUS, OCKHAMLI WILLIAM VE JEAN BURIDAN'DA KİMERALAR VE MANTIKSAL OLANAK¹

CHIMERAS AND LOGICAL POSSIBILITY IN DUNS SCOTUS, WILLIAM OF OCKHAM AND JEAN BURIDAN

Esma KAYAR*

ÖZ

Bu çalışmada ortaçağ filozofları Duns Scotus, Ockhamlı William ve Jean Buridan'ın varlık-olmayan ve mantıksal olanak ilişkisi farklı hayvan parçalarından kompoze edilmiş hayali bir varlık olan kimera üzerinden tartışılmaktadır. Öncelikle bu tartışmanın zeminini oluşturması dolayısıyla Aristoteles'in "Varlık-olmayan varlık-olmayandır" yargısının çerçevesi incelenmekte ve varlık-olmayan entitelerin mantıksal olanağı gözden geçirilmektedir. Aristoteles'te mantıksal olanak ve özdeşlik, metafizik olanağa bağlı olmakla birlikte filozof var olmayan nesnelere düşünülebileceği fikrindedir. Ortaçağ felsefesinde varlık-olmayan bir temsili olarak görülen kimera, zihne bağlı bir kurgu statüsündedir. Scotus mantıksal olanağı çelişki ve bir şey ve gerçek olmaya uygun olma üzerinden ele alarak kimeranın mantıksal olarak olanaksız olduğunu savunur. Düşünülebilme konusunda Scotus Aristoteles'i takip eder. Ockhamlı William kimerayı, yerine geçme (*suppositio*) ve imlem (*significatio*) teorileri üzerinden inceleyerek kimeraların olanaksızlığını metafiziksel açıdan değerlendirir. Jean Buridan ise Ockhamlı William'ın yerine geçme teorisini kullanarak kimeraların varlığı, mantıksal olanağı ve özdeşliği açısından radikal bir yerde durur.

Anahtar Kelimeler: *Mantıksal Olanak, Kimera, Duns Scotus, Ockhamlı William, Jean Buridan.*

ABSTRACT

This article discusses the relation between non-being and the logical possibility of the medieval philosophers Duns Scotus, William of Ockham, and Jean Buridan

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu 1 Haziran 2019 tarihinde Institute of Philosophy, University of Leuven'de Mental Being in Late Medieval Thought: from Concepts to Chimeras isimli konferansta "Impossibility of Chimeras and Logical Possibility" başlığı ile sunulmuştur.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: esmakayar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8429-4402, İstanbul, Türkiye.

through the chimera, an imaginary being composed of different animal parts. Firstly, the framework of Aristotle's judgment "Non-being is non-being" as the groundwork will be examined for this discussion. It will also review the logical possibility of non-beings in his philosophy. In Aristotle, logical possibility and identity depend on metaphysical possibility, but the philosopher thinks that non-beings are opinionable. In medieval philosophy, the chimera, seen as a representation of the non-being, is considered a mind-dependent fiction. Scotus argues that the chimera is logically impossible by assessing the logical possibility in terms of contradiction and being suitable for being something and being real. He follows Aristotle in terms of being opinable. William of Ockham analyzes the chimera through the theories of *suppositio* and *significatio* and evaluates the impossibility of chimeras from a metaphysical perspective. By using William of Ockham's theory of substitution, Buridan takes a radical stance on chimera's being, logical possibility, and logical identity.

Keywords: *Logical Possibility, Chimera, John Duns Scotus, William Of Ockham, John Buridan.*

Giriş

Aristoteles geleneğini takip eden felsefe anlayışında metafiziğin genel olarak varlık biçimleri ile ilgilendiği söylenebilir. Varlık kadar varlık-olmayan da Aristoteles yorumcusu filozofların ilgisini çekmiştir. Günümüz çağdaş düşüncesinde özellikle Meinong'un var olmayan nesnelere hakkındaki görüşleri ve mantıksal olanağın modern mantık içerisinde modal operatörlerle açıklanması, aktüel dünyamızın doğa yasalarına uymayan entiteleri tartışmayı felsefi olarak olağanlaştırmıştır. Ancak Latince yazan ortaçağ filozofları açısından durum daha karmaşıktır. Aktüel dünyada bireyselleşmiş bir şekilde var olmayan ve var olması da dönemin metafizik ve doğal öz anlayışı çerçevesinde zor görünen bu entitelerle ilgili mantıksal olanak ve özdeşlik sorun haline gelmiştir. Bu sorunun arka planında ortaçağ felsefesinde semantik ve mantık disiplinlerinin iç içeliği olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Ortaçağ felsefesinde varlık-olmayan bir entiteye en iyi örneklerden biri, bilinen hayvanların farklı parçalarından kompoze olmuş hayali bir entite olan kimeradır. Kimeralar, Aristoteles felsefesinin yolundan giden filozoflarca zihne bağlı akıl varlıkları olarak görülürler. Bu çalışmada ortaçağ filozofları Duns Scotus, Ockhamlı William ve Jean Buridan tarafından kimeraların mantıksal olanağının nasıl ele alındığı gösterilecektir. Bahsedilen filozoflarda mantıksal olanağın metafizikle ilişkisine de değinilecektir. Ayrıca "Kimera kimeradır" yargısı da mantıksal özdeşlik açısından değerlendirilecektir. Öncelikle konu hakkında temel tartışmaları ortaya koymuş olan Aristoteles'e bakmak yerinde olacaktır.

Aristoteles

Aristoteles'in varlık ile ilgili görüşleri genel olarak *Metafizik* isimli eserinde işlenmiştir. Fakat filozof mantık külliyatı olarak sınıflandırılan kitaplarda da doğruluk açıklamalarında varlıkla ilgili konulara değinmiştir. Örneğin *Kategoriler*'de olumlu ve olumsuz yargıların² karşıt doğruluk değerlerini ele aldığı satırlarda doğruluğu yargının öznesinin var olması ile ilişkilendirmiştir:

Oysa evetlemeyle değilmede, olsa da olmasa da hep biri yanlış öteki doğru olacak. Sözelgesi Sokrates'in hasta olmasıyla Sokrates'in hasta olmaması: Sokrates varsa bunlardan birinin doğru ya da yanlış olacağı açık. O yoksa aynı biçimde olur, çünkü o yoksa hasta olduğu yanlış, hasta olmadığı doğru olur. Demek ki onlardan birinin hep doğru ya da yanlış olması yalnızca evetlemeyle değilme olarak tam devrik olanlara özgü bir nitelik olsa gerek.³

Sokrates'in var olmadığı durumda “Sokrates hasta değildir” olumsuz yargısı bir var olmayan hakkında birleştirmeyi inkar ettiği için de doğrudur. Bilindiği üzere Aristoteles'e göre varlığın anlamlarından biri de yanlışın karşıtı olarak doğru anlamında varlıktır.⁴ Doğru olarak varlık ve yanlış olarak var olmama birleştirme ve ayırmada bulunur. Doğruluk bir birleştirme olduğunda olumlama ve ayırma olduğunda olumsuzlamadır. Aristoteles “doğruluk” ve “yanlışlığın” şeylerde değil düşüncede (*dianoia*) olduğunda ısrarcıdır.⁵ Ancak düşüncedekinin varlık değil doğruluk veya yanlışlık olduğuna dikkat etmek gerekir. Aristoteles varlık ile ilgili diğer bir tasnifinde tözün inkar edilişi olarak varlıktan bahseder:

Çünkü bazı şeylerin tözler olmalarından, başka bazılarının ise tözün belirlenimleri olmalarından dolayı “var” oldukları söylenir. Başka bazılarının töze doğru bir giriş olmaları veya bunun tersine tözün ortadan kalkışı veya var olmayışı veya tözün nitelikleri olmaları veya ister tözün, isterse tözle ilgili bir şeyin hareket ettirici veya meydana getirici nedenleri olmaları veya nihayet bütün bunlardan herhangi birinin veya bizzat tözün kendisinin inkar edilişleri olmaları anlamında “var” oldukları söylenir. Bundan dolayı biz hatta var olmayanın olduğunu, yani onun var-olmayan olduğunu söyleriz.⁶

Aristoteles'in *Kategoriler* eserinden gösterilen alıntıda bahsedilen “Sokrates hastadır” ve “Sokrates hasta değildir” yargı çiftini “Sokrates Sokrates'tir” ve “Sokrates Sokrates değildir” çifti ile değiştirelim. “Sokrates Sokrates'tir” yargısı bir olumlama olduğu için Aristoteles'in yolu izlendiği taktirde Sokrates'in var olmadığı bir durumda yanlış olacaktır. Ancak Aristoteles'in var olmayanın olması ile ilgili bir üstteki açıklamasını göz önüne aldığımızda onun “Sokrates Sokrates'tir” yargısının doğru olduğunu söyleyeceği

² Aristoteles'te olumlu ve olumsuz yargılarla ilgili daha geniş bir analiz için bkz. D. Ross, 2005, s. 28.

³ Aristoteles, *Kategoriler*, 13 b 25-35

⁴ Aristoteles, *Metafizik*, 1026 a 35

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 1027 b 25

⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 1003 b 8

düşünülebilir çünkü o “varlık-olmayan varlık-olmayandır” denebileceğini kabul etmektedir.

Sokrates her ne kadar Aristoteles var olma ile ilgili görüşlerini ortaya koyduğunda artık var olmayan bir kişi olsa da bir zamanlar var olmuştur. Salt anlamıyla var olmayan ve hatta varlık-olmayana uygun bir örnek mitolojik hayvan olan keçi-geyiktir (*tragelaphos*). Aristoteles keçi-geyiğin bir varlık-olmayan olarak bilgi nesnesi olmasını kabul eder. Ona göre keçi-geyiğin bir anlamı vardır, fakat bu terime mutlak olarak veya zaman içinde varlık ya da varlık olmama yüklemi eklenmedikçe içinde doğruluk ve yanlışlık yoktur.⁷ Aristoteles'in dediği üzere fiiller ve isimler bir şey ifade eder. Fakat onlar olumsuzlayıcı veya olumsuzlayıcı yargı aşamasına geçmemiştir. “Olmak”, “olmamak” ve varlık partisipi onlara bir şey eklenince olguyu gösterir. Bunlar kendi başına bir şey göstermez sadece birleşme ya da sentez ima ederler ki bunu da birleştirildikleri şeyden ayrı kavramak mümkün değildir. Örneğin “varlık” keçi-geyiğe yüklendiğinde bir birleştirme olarak gözükür: “Keçi-geyik vardır”. Bu yargı eğer bir keçi-geyik mevcutsa doğru olacaktır. Aristoteles bir şeyin ne olduğunu bilmek için onun olduğunu da bilmek gerektiğini söyler. Bir kişi keçi-geyiğin anlamını bilebilir fakat keçi-geyik nedir bunu bilmek imkansızdır.

Keçi-geyik için hiç var olmadığı söylenebilir. Bu anlamda varlık olmamanın var olmayışı gerektirdiği görülebilir. Fakat bu tasvir olanaksızlığın bir ifadesi gibi görünmektedir. Aristoteles “olanaksız” olmamaya dair bir açıklama verir: “Var olmayan, ancak var olması veya varlığa gelmesi mümkün olan”.⁸ Bu durumda var olmayan, var olması veya varlığa gelmesi olanaklı olmayanın da olanaksız olduğu varsayılabilir. Peki keçi-geyikler mantıksal olarak olanaksız mıdır? Keçi-geyiğin mantıksal olanağı hakkında izlenebilecek iki yoldan bahsedilebilir. İlkinde eğer keçi-geyik çelişik ise onun mantıksal olanaksız olduğu da söylenebilir. Ancak Aristoteles felsefesi açısından bir keçi-geyiğin mantıksal olanaksızlığında çelişki tipi olarak neyin temel alınacağını belirlemek kolay değildir. Keçi-geyik bir önerme değil sadece bir terim olduğu için çelişki açısından bu terimi incelemek biraz anlamsızdır. Mantıksal olanağın ikinci yolu ise “düşünülebilir” olmakla ilgilidir. Keçi-geyik bir varlık-olmayan olduğu için olmayan bir nesnedir ve Aristoteles için olmayan nesne “sanılan bir şey olduğundan, olan bir şey olduğunu söylemek doğru olmayacak; çünkü onun sanısı, olduğu değil, olmadığıdır.”⁹ Düşünülebilir olma açısından bir keçi-geyik mantıksal olanaksız değildir; keçi-geyik bir şey ifade eder ve varolmayan bir şey olarak da düşünülür.

Metafizik olanaksızlık açısından bakıldığında ise Aristoteles'e göre keçi-geyik metafizik bir olanaksızlık içeriyor olmalıdır çünkü keçi-geyik yoktur ve keçi-geyiğin “ne olduğunu” da bilmemekteyiz. Aristoteles “Bu bir keçi-geyiktir” cümlesi herhangi bir varolan haklarında kullanılamayacağı için keçi-geyiklere metafizik bir özdeşlik vermeyi

⁷ Aristoteles, Yorum Üzerine, 16a 16–25.

⁸ Aristotele, Metafizik, 1047 b 9 13

⁹ Aristoteles, Yorum Üzerine, 21 a 31

de reddedecektir. Yine de Aristoteles'in keçi-geyikler için bir mantıksal özdeşliği kabul edeceği düşünülebilir. "Varlık-olmayan varlık-olmayandır" önermesi doğru olarak düşünülebiliyorsa keçi-geyiklere de mantıksal bir özdeşlik yüklemek "Keçi-geyik keçi-geyiktir" yargısını doğru olarak görmek mümkün olur.

Aristoteles'in keçi-geyiği mantıksal olanaksız olarak görmesi için iki açıdan ele alacağı tahmin edilebilir: doğası veya özü çelişik ise ve mantık metafiziğe dayanıyorsa. Aristoteles mantık ve metafiziği açıkça ayırmamıştır. Bu da Aristoteles için keçi-geyiğin mantıksal olanaklı olup olmadığı konusunda bilmece yaratan bir durumdur. Aristoteles felsefesindeki bu birbiriyle uyuşması zor görünen unsurlar ortaçağ felsefesinde farklı taraftarlar bulmuştur.

Duns Scotus

Ortaçağ metafiziğinde varlık tartışmaları Aristoteles mirası olarak ön plandadır. Aristoteles'in keçi-geyik örneğine benzer bir yaratığı tasvir eden "kimera" XIII. yüzyılda ortaçağ filozoflarınca "akıl varlıklarının" olumsuzlama sınıfına ait kurgusal bir entite olarak görülmüştür. Duns Scotus da bu konuda istisna değildir.¹⁰ Scotus realist bir filozof olmasına rağmen 14. yüzyıl "yeni yol" (*via moderna*) akımının hazırlayıcısı olarak görülür. Scotus'un Aristoteles'in mantık ve metafiziği ile ilgili yorumları ise eserlerinin önemli kısımlarını oluşturur.¹¹ Scotus varlıkla ilgili zihne bağlı olan ve olmayan genel ayırımına katılmakla birlikte başka tür varlıklardan da bahseder.¹² Kimera varlık-olmayan olarak hala bir varlık çeşidi ise mecburen zihne bağlı bir kurgudur.¹³

Scotus modern mantıksal olanağın anlamına yakın bir "olanaklı" tanımı vermiştir.¹⁴ Ona göre mantıksal olanak (*possibile logicum*) gerçek olanaktan ayrıdır. Mantıksal olanağı *entelektin* biçimlendirmesiyle ortaya çıkan bir kompozisyon modu olarak görür ve bu kompozisyonda çelişik terimler bulunmadığını ifade eder.¹⁵ Bu anlayışa göre olanaklı çelişki içermez. Kavranabilir her şey çelişki içermediği takdirde bir "şey" veya bir "varlık"tır. Scotus'un olanaklı tanımı bu olduğu takdirde onun kimeraları bir çeşit varlık olarak göreceği ve onlara mantıksal olanak atfedeceği beklenebilir. Ancak Scotus'a göre kimera için "bir şey olmak" uygun değildir. Kimera hakkında "Kimera bir şeydir" diyemeyiz. Scotus insan ve kimerayı var olma ve varlığa uygun olmak açısından karşılaştırır ve bu terimlerin kimera değil insan için uygun olduğunu sonucuna ulaşır. "İnsan biçimsel olarak (*formaliter*) insandır" ve mantıksal bir olanakla olanaklıdır,

¹⁰ Scotus, Opera Omnia, VII, Ord. II, Dist 3, Pars 1 Q. 7, 229

¹¹ Çotuksöken & Babür, 1993, s. 307.

¹² Klima, tarihsiz, s. 104.

¹³ Bkz. Pini, 2002, s. 110.

¹⁴ Mantıksal olanağı ilk tanımlayan filozofun Duns Scotus olduğu kabul edilir. Ancak I. Robert Pasnau Thomas Aquinas'ın da açıkça olmasa da mantıksal olanağı gösterdiğini söylemektedir. Bkz. Robert Pasnau, 2020, s. 231.

¹⁵ Scotus, Opera Omnia, II, Ord. I, dist. 2 pars. 3 q. 1-4, 262.

kimera ise mantıksal olarak olanaksızdır. ¹⁶ İnsana karşıt olarak “kimeranın var oluşa gelmesi” ve “zihin-dışı dünyada somut hale gelmesi” ¹⁷ de olanaksızdır. İnsanla ilgili mantıksal olanak insanın özüne ilişkin metafizik olanak üzerinde temellenir. İnsanın özü onun ne olduğudur. Scotus için “Bir şeyin ne olduğunu bilmek için onun olduğunu bilmek gerekir” şeklindeki Aristoteles kuralı geçerli gözükmektedir. Ortada mevcut bir kimera bulunmadığı durumda yani herhangi bir kimera var değilse kimeranın öz anlamında ne olduğu bilinmez.

Scotus mantıksal olanak için mantıksal potansiyellik tabirini de kullanır. Mantıksal potansiyellik gerçekte bir olanak olmasa da terimler birbiriyle uyumlu ve birleşebilir olduğu için olanağın olması demektir. Scotus kimera hakkında mantıksal potansiyelliğe dair bir şey söylemenin zor olduğunu kabul eder. ¹⁸ Yine de bu konudaki olanaksızlığı şu şekilde açıklar:

Fakat entelekt tarafından biçimlendirilen kompozisyon tarzını ifade eden mantıksal potansiyellik anlaşılırsa, o zaman bu şekilde kompozisyonda olanaksızlık ya terimlerin birbirine içsel olarak uygun olmamasından ya da uçların birleşmesi için gerekli olan şeye dışsal bir uygunsuzluktan kaynaklanabilir. ¹⁹

Scotus kimeraların mantıksal olanağını metafiziksel olanağındaki eksiklik nedeni ile reddeder. Buna rağmen Scotus “Kimera kimeradır” yargısının doğruluğunu kabul etmeye hazırdır. Çünkü “varlık-olmayan varlık-olmayandır” [*non-ens est non-ens*]” yargısındaki gibi “Kimera kimeradır” yargısını zihinde var olan bir aynı şeyin kendisiyle kompozisyonu olarak görmektedir ve “bir şeyin var olmadığı [*non est existens*] yerde böyle bir kompozisyon doğruluk için yeterlidir.”²⁰ Scotus “Kimera kimeradır”ın mantıksal özdeşliğini kabul eder. Çünkü “Kimera kimeradır” yargısından “Kimera vardır” önermesine geçmekle ilgili bir korkusu yoktur. Fakat Scotus’u takip eden bazı adçı²¹ filozoflar bu geçiş hakkında farklı düşünmektedir.

Ockhamlı William

Kavramcı²² ve adçı bir filozof olarak nitelenen Ockhamlı William, Duns Scotus gibi Aristoteles metafiziği yorumu yazmamıştır.²³ Mantık alanında ise Aristoteles’i yorumladığı gibi kendi *Summa Logicae* eseri de bu alanda oldukça önemli bir konum elde

¹⁶ Scotus, Opera Omnia, VI, Ord. I, Dist. 36, 60-64

¹⁷ Pini, 2012, s. 377-380.

¹⁸ Scotus, Questions on the Metaphysics of Aristotle, Book IX, Q 1-2 33a.

¹⁹ Scotus, Opera Omnia, VIII, Ord., II, dist VII, De potentia logica, 50

²⁰ Scotus, Quaestiones in Aristotelis libros I-II Perihermenias, Reply to the Main Arguments of the Eighth Question, n. 80, (İngilizcesi: Etzkorn & Wolter-1998, s. 227)

²¹ Adcılık ortaçağ felsefesinde tümeller tartışmasında filozofların aldığı tutuma dair yapılmış bir isimlendirmedir. Adcılar tümellerin zihinden ayrı bir varlığı olduğunu kabul etmezler.

²² Katı bir adçı olmayan Ockhamlı William gibi filozoflar bazen kavramcı olarak da anılmıştır.

²³ Boehner, 1948, s. 61

etmiştir. Ockhamlı'nın felsefi görüşleri iki döneme ayrılabilir. Yaklaşık 1318 öncesine denk gelen ve genelde *fictum* veya *ficta* teorisi diye bilinen ilkinde tümellerin bir çeşit zihinsel bir temsil olduğu görüşündedir. *Actus* veya *intellectum* teorisi olarak isimlendirilen ikinci dönemde ise zihinsel temsillerden ziyade zihinsel aktın kendisi önemli hale gelir.²⁴ *Ficta* teorisinde kavramlar entelektüel aktın ürünü iken *actus* döneminde ise kavramlar aktın kendisidir.

Ockhamlı mantıksal olanak ile metafizik olanak arasında bir ayrım yapmamıştır. Ona göre kimera asla var olamayacak olanaksız bir entitedir. Olanaksız bir entite olarak da bir çelişki üretmeden varlığa gelemmez. Kimeraya gerçek bir varlık uygun değildir.²⁵ Kimera Ockhamlı'nın hem *ficta* terosinde hem *actus* teorisinde zihinden bağımsız bir varlığa sahip değildir. İlk teoride kimera kavram olarak ruhta (*anima*) bir kurgu olarak bulunur. Kimera farklı hayvanların kompozisyonu olarak kurgulanır ve doğal dünyada bir şey olarak varlığa sahip olma potansiyeli yoktur.²⁶ İkinci teori açısından bakılınca kimera düşünüldüğünde zihinde entelektüel bir akt meydana gelir. Ockhamlı kavram olarak kabul edildiği müddetçe kimeraya özel bir varlık modu için izin verir.

Ockhamlı kimerayı analiz ederken yerine geçme (*suppositio*) ve imlem (*significatio*) teorisinin tartışmalarını da yansıtır.²⁷ Ortaçağ düşüncesinde önemli bir konumda olan yerine geçme kavramı Ockhamlı'nın *ficta* döneminde daha merkezi bir yer tutmuştur.²⁸ Bir kimera yerine geçme biçimine göre olanaklı da olanaksız da olabilir. Ockhamlı, yerine geçmeyi bireysel, basit ve maddi olmak üzere üç şekilde ele alır. Bireysel yerine geçmede bir de imlem vardır. Örneğin “Her at canlıdır” yargısında at terimi bireysel yerine geçme durumundadır ve atın yerine geçtiği imlenen gerçek bir şey de vardır. Basit yerine geçme için “At bir türdür” yargısındaki mental içerik olarak at terimi örnek verilebilir. Maddi yerine geçmenin örneği olarak da “ ‘At’ tek hecelidir” yargısındaki at terimi gösterilebilir. Maddi yerine geçme söylenen ya da yazılan işaretle ilgidir ve bir şeyi imlemez.

Actus döneminde ise imlem teorisi daha ön plandadır. Ockhamlı'ya göre olumlu bir önermede “kimera” ismi imleyici bir şekilde ele alınırsa yargı yanlış olacaktır. Örneğin “Kimera bir varlıktır” yargısında “kimera” bireysel yerine geçme durumundaysa yargı yanlıştır. Bunun nedeni kimeranın zihin-dışı bir var oluşunun bulunduğu im edilmesidir. Hatta “Kimera bir varlık-olmayandır” demek bile yanlıştır. Çünkü önerme “Kimera bir şeydir” “Bu şey bir var olmayandır” yargılarına genişler.²⁹ Ockhamlı kimeranın nominal bir tanımı olabileceğini söylese de bu tanıma bir örnek olan “Kimera keçi ve öküzden kompoze olmuş bir hayvandır” cümlesi yanlıştır çünkü aktüel dünyada

²⁴ Cross, 2023, s. 220.

²⁵ Pelletier, 2013, s. 123.

²⁶ Ockham, Opera Theologica II, Liber I Dist. 2 Q. VIII 284

²⁷ Ockhamlı William'da *suppositio* teriminin daha ayrıntılı analizi için bkz. Çotuksöken & Babür, 1993, s. 33-35.

²⁸ Spade, 2002, s. 158-160.

²⁹ Ockham, Opera Philosophica, I, 287 (İngilizcesi Freddoso & Schuurman-1998, s. 123)

bu kompozisyonun olduğunu ima eder.³⁰ Ockhamlı William da Duns Scotus gibi “Bir şeyin ne olduğunu bilmek için onun olduğunu bilmek gerekir” yargısını kabul ederek tanım anlayışını bu yargı üzerine temellendirmiş gözükmektedir. Fakat kimera terimi basit veya maddi yerine geçme için kullanılırsa Ockhamlı “Kimera bir varlıktır” ve “Kimera bir varlık-olmayandır” gibi önermeleri böyle bir kavram ya da ses var olabileceği için doğru kabul eder.³¹ Çünkü kimera kavramı düşünüldüğünde zihinsel bir akt meydana gelir.

Ockhamlı kimera hakkında olumlu bir şey söylemenin ikinci bir yolundan da bahseder: “‘Kimera’ ile ‘keçi ve öküzden kompoze olmuş hayvan’ aynı şeyleri imler” ifadesi yine maddi yerine geçme açısından doğrudur. Yine ona göre “Eğer herhangi bir şey kimera ise, bu şeyin kendisi insan ve aslandan kompoze edilmiştir” koşullu ifadesi de doğrudur.³² “Kimera kimeradır” özdeş yargısı da bir şey kendine yüklendiği için doğrudur. Fakat terimler basit ve maddi yerine geçme şeklinde değil imleyici bir şekilde yerine geçerse yanlış olur.³³ Duns Scotus gibi Ockhamlı William da bu durumda kimeraya metafiziksel olmasa bile mantıksal özdeşlik atfeder. Ockhamlı “Kimera düşünülebilirdir” yargısını da doğru kabul eder görünür. Kimeranın kendisi değilse bile bir kimerayı düşünme aktının kendisi bir varlıktır.

Jean Buridan

Adcı filozof Jean Buridan *Summulae de Dialectica* eseri ile dönemin mantık anlayışına büyük bir etkide bulunmuştur. Eserinde genel olarak terim mantığı ile ilgilendiği kabul edilir. Duns Scotus ve Ockhamlı William’a kıyasla Jean Buridan kimeralar konusunda daha uç bir konumda bulunur. Kimeraya herhangi bir varlık atfedilmesine karşıdır.

Buridan’ın kimera ve varlık ile ilgili bazı soruları incelerken kendisinden önceki filozoflar gibi kimerayla ilgili olumlu bir yargının yanlış olduğunu düşündüğü görülmektedir. Örneğin incelediği “Kimera bir varlık mıdır yoksa bir varlık-olmayan mıdır?” sorusunda kopulayı değillemek yerine yüklemi sonsuz hale getirdiğimiz için Buridan’a göre bu soruya hayır cevabı verilecektir. Bunun nedeni kimeranın ne varlık ne de varlık-olmayan yüklemelerini olumlu olarak alamamasıdır. Yani soruya evet dediğimiz takdirde “Kimera bir varlıktır veya kimera bir varlık-olmayandır” ifadesini kabul etmiş oluruz ki tikel evetleme açısından sonuç yanlıştır. Değil kelimesini kopulayı olumsuzlamak için kullandığımızda ise “Kimera bir varlık mıdır ya da o bir varlık değil midir?” sorusu ortaya çıkar. Jean Buridan bu soruya evet yanıtı verebileceğimizi söyler çünkü kimera ile ilgili tikel evetlemenin bir tarafı doğru bir değilmedir. Yani “Kimera

³⁰ Ockham, Opera Philosophica, I, 88-89 (İngilizcesi Loux-1974 s. 107-108)

³¹ Pelletier, 2013, s. 273.

³² Ockham, Opera Philosophica, I, 88-89 (İngilizcesi Loux-1974 s. 107-108)

³³ Ockham, Opera Philosophica, I, 287 (İngilizcesi Freddoso& Schuurman-1998, s. 123)

bir varlıktır veya kimera bir varlık değildir” tikel evetlemesinin ikinci kısmı “Kimera varlık değildir” olumsuz yargısı doğrudur.³⁴

Buridan’da da yerine geçme teorisi bulunur ancak o Ockhamlı William’daki gibi üç çeşit yerine geçme biçimini kabul etmez. Basit yerine geçmeyi teorisinin dışında tutarak sadece bireysel ve maddi yerine geçmeyi kullanır. Buridan yerine geçme ve imlemi de ayırır. “Bu”, “bunlar” diye gösterebileceğimiz şeylerde terimler için yerine geçme bulunur. Ancak kimera terimi düşünüldüğünde neyi gösterirsek gösterelim hakkında “Bu kimeradır” diyeceğimiz bir şey bulamayacağımızdan kimera teriminin yerine geçeceği bir şey yoktur. İmlem ise şeylerde değil söylenenlerle ilgilidir ve her kelime de yerine geçme için elverişli değildir. Yerine geçme teorisine göre Buridan mantıkçı ile gramercinin görüşünü de ayırır. Gramerci için “Bir kimera koşuyor” ifadesindeki “kimera” teriminde yerine geçme olabilir çünkü “kimera” “koşuyor” fiili için yerine geçmeyi sağlar. Fakat mantıksal anlamda yerine geçme önermenin özne ve yüklemine atfedilir. Mantıksal imlem, söylenen “kimera” hakkında değil “kimera” denince kavramın yerine geçme ve şey ile ilgilidir.³⁵ Buridan kimerayı bir kavram olarak analiz etmek ister. Kimera terimi karmaşık kavrama denk gelir. Bu kavramla bir çok şey kavranmasına rağmen kimera yine hiçbir şeyin yerine geçmez. Ona göre “Bir kimera üyelerinden hiçbir birleşimin olamayacağı kompoze bir hayvandır” ifadesi kimeranın nominal tanımıdır.³⁶ Bu karmaşık kavram zihindeki terim kimeraya ve konuşulan kavrama denk gelir. Böylece kimera ‘hayvan’, ‘üyesi’ ve ‘kompoze’ terimlerini imlese de yerine geçeceği bir şey yoktur. Buridan’a göre nominal tanımdaki “[Ondan] hiçbir birleşim olmaz” ifadesi de “üyelerden oluşmuş hayvan” tabirini ortadan kaldırır çünkü bu iki ifade uyumsuzdur. Bu durumda nominal tanım da yanlış olur.

Buridan’a göre “Kimera kimeradır” yanlış bir yargıdır çünkü öznesi de yüklemi de bir şeyin yerine geçmez. Ancak burada kastedilen özdeşlik ifade etme ile ilgili değil gerçeklikte şeye denk gelme ile ilgilidir. Buridan açısından her basit olumlama gerçek varlığı ister. “Kimera kimeradır” “Bir kimera vardır”ı ima eder. Aynı şekilde “Kimera düşünülebilir” önermesi de Buridan için yanlıştır çünkü bu önerme de “Kimera vardır” yargısını ima eder. Dun Scotus ve Ockhamlı William’da olduğu gibi Jean Buridan’da da mantık metafizik tarafından temellenir. Kimera metafizik ve mantıkça olanaksızdır. Kimera mantıksal olarak olanaksız olduğu için düşünülebilir de değildir:

İçinde şimdi, geçmişte, gelecekte veya en azından olanaklı bir şeyin yerine geçmediği bir terimin bulunduğu hiçbir olumlu önermeyi doğru olarak kabul etmiyorum. Bu yüzden bir kimeranın var olmasının olanaksız olduğunu varsayarak, “Kimera düşünülebilirdir”, “Kimera bir sanı konusudur”, “Kimera ‘kimera’ terimi tarafından imlenir” ifadelerinin yanlış olduğu fikrindeyim.³⁷

³⁴ Buridan, SD, Sophismata, C 4, 7 (İngilizcesi, Klima-2001, s. 591, 592)

³⁵ Buridan, SD, 4, Sect. 1.2 (İngilizcesi King, 1985, s. 86)

³⁶ Buridan, SD, Sophismata, 1, 11, (İngilizcesi, Klima-2001 s. 839)

³⁷ Buridan, Tractatus de consequentiis, I, 5 (İngilizcesi Read-2015, s 70)

Buridan'ın bireysel olarak gerçek dünyada bulunmayan entitelerle ilgili katı tutumu döneminde mantık, gramer ve dil arasında felsefi inceleme açısından derin bir tartışmanın yansımaları olarak görmek mümkündür. Buridan bu tartışmada öncülleri olan Scotus ve Ockhamlı gibi Aristoteles yorumuna bağlı kalmak yerine kendi düşüncesinin yönlendirdiği tutarlılığı seçmiş görünmektedir.

Sonuç

Felsefe tarihinde kimera gibi kurgu entitelerle ilgili farklı görüşler olsa da bu entitelerin içinde geçtiği yargıların doğruluk değerini soruşturma Aristoteles'in mantık ve metafizik teorisi ile mümkün olmuştur. Ancak Aristoteles'in doğruluk anlayışı ve bireysel var oluşla ilgili açıklamalarını tek bir açıdan incelemek bir hayli zordur. Bu makalede hem bir kavram olarak hem de bir önermede geçen terim olarak kimeranın mantıksal açıdan olanağı ortaçağ felsefesinin belirli bir dönemi seçilerek tartışılmıştır.

İncelenen ilk filozof Scotus mantıksal olanak için bir tanım vermiştir. Fakat tanımı sadece mantıksal görülemez çünkü o çelişkiyi düşünülemez değil var olmak için uyumsuzluk olarak anlamaktadır. Scotus metafiziksel uyumsuzluğu mantıksal çelişkidenden ayırt edilmemiş olarak bırakmıştır denilebilir. Bu da Scotus'un kimeranın mantıksal olanağını reddetmesi sonucunu doğurmuştur. Yine de "Kimera kimeradır" yargısını kabul eden filozof kimeraya metafizik özdeşlik olmasa bile mantıksal bir özdeşlik vermiştir.

Ockhamlı William'ın *act* teorisi çerçevesinde kimeraya dilsel ve zihinsel bir varlık atfettiği görülmektedir. Ockhamlı için kimera metafizik olanağa sahip olmadığından mantıksal olanaklı konumuna da gelemmez. Ockhamlı'da "Kimera kimeradır" özdeş yargısının doğruluğu ise yerine geçme teorisi göz önünde tutularak değerlendirilir.

Buridan yerine geçme teorisini Ockhamlı William'dan daha sınırlı tutmuş ve kimeralara herhangi bir varlık atfetmeyi reddetmiştir. Böyle bir durumda yine metafizik olanaksızlık nedeniyle kimeranın mantıksal olanağı ortadan kalktığı gibi "Kimera kimeradır" özdeş yargısının doğruluğu ve kimeranın düşünülebilmesi de onun tarafından yadsınmıştır. Buridan bu katı tutumu açısından dönemindeki ortaçağ Aristotelesçiliğinin varlık-olmayanlarla ilgili felsefi tartışmasını sadece bir gramer konusu olarak sınırlamış gözükmektedir.

Kaynaklar

Aristoteles (1996) *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. 2. bs. İstanbul. Sosyal Yay.

Aristoteles. (2002) *Kategoriler*. çev. Saffet Babür. Ankara. İmge Kitabevi.

Aristoteles (2002) *Yorum Üzerine*. çev. Saffet Babür. Ankara. İmge Kitabevi.

- Boehner, P. (1948). The Metaphysics of William Ockham. *The Review of Metaphysics*, pp. 59-86.
- Buridan, J. *Summualae de Dialectica*, trans. Gyula Klima, Yale UP, 2001.
- Buridan, J., *Jean Buridan's Logic: The Treatise on Supposition The Treatise on Consequences*. çev. Peter King, 1985.
- Buridan, J., *Treatise on Consequences*. çev. Stephen Read. Fordham UP, 2015
- Cross, R. (2023, August). Esse intentionale in Some Early Scotists. içinde *Cognitive Issues in the Long Scotist Tradition* (pp. 205-228). Schwabe Verlag.
- Çotuksöken, B., & Babür, S. (1993). *Ortaçağda felsefe*. Kabcı Yayınevi.
- Klima, G. *Ontological Alternatives vs. Alternative Semantics*.
- de Ockham, Guillelmi (1970). *Opera Theologica II*. St. Bonaventure. N. Y.
- de Ockham, Guillelmi (1974). *Opera Philosophica I*. St. Bonaventure. N. Y.
- Ockham, *Ockham's Theory of Propositions*. çev. A.J. Freddoso and H. Schuurman. St. Augustine's Press, 1998.
- Ockham. "Ockham's theory of terms. çev. Michael J. Loux, University of Notre Dame Press. 1974.
- Pasnau, I. R. (2020, July). Medieval modal spaces. In *Aristotelian Society Supplementary Volume* (Vol. 94, No. 1, pp. 225-254). Oxford University Press.
- Pelletier, J. (2013). *William Ockham on Metaphysics* (Vol. 109). Brill.
- Pini, G. (2002). *Categories and logic in Duns Scotus: An interpretation of Aristotle's categories in the late thirteenth century* (Vol. 77). Brill.
- Pini, G. (2012). *Scotus and Avicenna on What it is to Be a Thing* (Vol. 7, p. 365). İçin de *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna's Metaphysics* edited by Dag Nikolaus Hasse and Amos Bertolacci. Walter de Gruyter.
- Ross, D. (2005). *Aristotle*, Routledge, Taylor & Francis e-Library.
- Scoti, Iohannis Duns (1950) *Opera Omnia*. II. Civitas Vaticana.
- Scoti, Iohannis Duns (1962). *Opera Omnia*, VI, Civitas Vaticana.
- Scoti, Iohannis Duns (1973). *Opera Omnia*. VII. Civitas Vaticana.
- Iohannis Duns Scoti (2001). *Opera Omnia*. VIII. Civitas Vaticana.

Scotus, D. (1998). Questions on the Metaphysics of Aristotle. Çev. Girard J. Etzkorn ve Allan B. Wolter, O.F.M. Franciscan Institute Publications.

Spade, P. V. (2002). Thoughts, words and things: An introduction to late mediaeval logic and semantic theory. Copyright by Paul Vincent Spade.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.15>

Volume 9/1

2025 p. 271-293

KELAMÎ TARTIŞMALAR İÇERİSİNDE AHLAKIN BUHARLAŞMASI

THE DISSIPATION OF MORALITY WITHIN THEOLOGICAL DISCUSSIONS

Fikrullah ÇAKMAK*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, kelimelerin tarihsel süreçte teolojik tartışmalarda aldığı rolü ve bu süreçte teoloji ile ahlak arasındaki ilişkideki konumunu ele almaktır. Günümüzün en dikkat çekici problemlerinden biri, toplumsal değerlerin zayıflaması ve ahlaki yozlaşma meselesidir. Modernleşme, kentleşme, ekonomik sorunlar, eğitimdeki yetersizlikler ve siyasal etkenler gibi birçok faktör, ahlaki yozlaşmanın sebepleri arasında değerlendirilebilir. Bununla birlikte, İslam'ın bireyleri ahlaki olgunluğa yani ahsen-i takvîm olarak ifade edilen en mükemmel insan mertebesine ulaştırma hedefini neden tam anlamıyla gerçekleştiremediği sorusu, bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. İslam düşünce tarihinde bu sorumluluğu üstlenebilecek önemli disiplinlerden biri olarak görülen kelâm ilmi, inanç, varlık ve bilgi konularını ele alırken toplumsal ve ahlaki meselelere de rehberlik edebilme potansiyeline sahiptir. Ancak, kelâm ilminin tarihsel süreçte daha çok metafizik ve teolojik tartışmalara odaklanması, bazı durumlarda ahlaki ilkelerin geri planda kalmasına neden olabilmektedir. Özellikle bu tartışmaların sosyal ve siyasal bağlamlarla şekillenmesi, kelâmın ele aldığı meselelerde ahlaki yönlerin daha az vurgulanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, İslam toplumlarında ahlaki yozlaşma bağlamında ele alınabilecek bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Kur'an'da yer alan teolojik öğretilerin derin bir ahlaki içerik barındırdığı ve bu öğretilerin teoloji ile ahlak arasında güçlü bir bağ kurduğu açıkça görülmektedir. Ahlak, teolojik ilkelerin birey ve toplum düzeyinde uygulanabilir bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, kelâm ilmi, teolojik öğretiler ile ahlak arasındaki ilişkiyi ele alırken, İslam'ın bütüncül bakış açısını göz önünde bulundurmalıdır. Bu çalışma, kelâm ilminin tarihsel gelişimi içerisinde vahyin sıklıkla vurguladığı ahlaki ilkelerin, kelâmî tartışmaların yoğunluğu içerisinde ne ölçüde geri planda kaldığını ve bu bağlamda ahlaki boyutun görünürlüğünün zamanla nasıl azaldığını eleştirel bir bakış açısıyla tartışmaktadır. Sonuç olarak, İslam toplumlarında ahlakın bireysel ve toplumsal düzeyde güçlenebilmesi için kelâm ilminde teolojik söylemlerin ahlaki ilkelerle birlikte ele alınmasının önemli bir katkı sağlayabileceği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, kelâmın daha bütüncül bir söylem geliştirmesi hem disiplinin kendi

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, E-mail: fikrullahcakmak@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4559-7117, Erzurum, Türkiye.

tarihsel rolüne hem de İslam toplumlarının ahlaki ve toplumsal dönüşümüne hizmet edebilir.

Anahtar Kelimeler: *Kelâm, Ahlak, Misyon, Tartışma, Buharlaşma.*

ABSTRACT

The primary aim of this study is to examine the role of the science of kalam in theological debates throughout history and its position in the relationship between theology and ethics. One of the most striking problems of today is the weakening of social values and the issue of moral corruption. Numerous factors, such as modernization, urbanization, economic problems, deficiencies in education, and political influences, can be considered among the causes of moral decline. However, at the center of these discussions lies the question of why Islam has not been able to fully achieve its goal of leading individuals to moral maturity, referred to as *aḥsen-i taḳvīm*, the highest level of human perfection. The science of kalam, regarded as one of the significant disciplines capable of assuming this responsibility in the history of Islamic thought, has the potential to guide social and ethical issues while addressing matters of belief, existence, and knowledge. However, the historical focus of kalam on metaphysical and theological debates has, in some cases, led to the relegation of moral principles to the background. Particularly, the fact that these discussions have been shaped by social and political contexts has resulted in the ethical dimensions of the issues addressed by kalam receiving less emphasis. This situation can be considered a deficiency in the context of moral corruption within Islamic societies. It is evident that the theological teachings in the Qur'an contain profound moral content and establish a strong connection between theology and ethics. Ethics emerges as the practical manifestation of theological principles at both the individual and societal levels. In this context, while examining the relationship between theological teachings and ethics, the science of kalam must take into account Islam's holistic perspective. This study critically discusses the extent to which the moral principles frequently emphasized by revelation have been overshadowed by the intensity of kalam discussions throughout its historical development, and how the visibility of the moral dimension has gradually diminished over time. As a result, it is suggested that integrating theological discourses with moral principles in kalam could make a significant contribution to strengthening morality on both an individual and societal level in Islamic societies. In this regard, the development of a more holistic discourse within kalam can serve both the historical role of the discipline and the moral and social transformation of Islamic societies.

Keywords: *Theology, Ethics, Mission, Debate, Dissipation.*

Giriş

Günümüz toplumlarında ahlak, önemli tartışma konularından biri olarak öne çıkmaktadır. İslam dünyasında ve özellikle Türkiye'de, dini referanslara dayalı bir yaşam süren bireyler arasında dahi ahlaki yozlaşmaya dair kaygılar dile getirilmektedir. Son yıllarda Türkiye, modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle hızlı bir toplumsal dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu dönüşüm, bireylerin yaşam standartlarını yükseltmekle birlikte, toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin ahlaki normlar üzerinde bazı olumsuz yansımalar doğurduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle geleneksel değerlerin dönüşüme uğraması, ahlaki normların zayıflaması bağlamında ele alınmış ve bu süreç, toplumsal dinamikler açısından dikkatle incelenmesi gereken bir

olgu olarak görülmüştür (Okumuş, 2017, ss. 85-86; Solmaz, 2011, s. 50; Zhanykulov, 2022, s. 83). Ekonomik sorunlar, eğitim sistemindeki yetersizlikler, modernleşme süreciyle birlikte aile yapısında meydana gelen değişimler, medya ve kültürel etkiler ile siyasal dinamikler, Türkiye’de toplumsal değerlerin dönüşümünü etkileyen unsurlar arasında yer almakta ve bu çerçevede ahlaki normların zayıflamasına zemin hazırlayan faktörler olarak değerlendirilmektedir (Buğra, 2001; Duran, 2022, s. 381 vd.; Engin, 2022, s. 127; Hacikeleşoğlu, 2021, s. 901; Kara, 2018, s. 159 vd.; Karakuş vd., 2020, s. 188 vd.; Varsak, 2022, s. 103).

Din, insanın iç dünyasını ve davranışlarını şekillendiren en temel unsurlardan biri olarak, bireysel ve toplumsal düzenin inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle İslam dini, insanın yalnızca metafizik varoluşunu değil, aynı zamanda bireysel ahlakını, toplumsal ilişkilerini ve kamusal sorumluluklarını düzenleyen kapsamlı bir sistem sunmaktadır. Bu bağlamda, İslam toplumlarında tarihsel olarak teoloji ve ahlak arasındaki ilişki, dini düşüncenin merkezî konularından biri olmuş, farklı ilmi disiplinler bu ilişkiyi farklı yönlerden ele almıştır. Modernleşme süreçleriyle birlikte İslam toplumlarında yaşanan dönüşümler, ahlaki değerlerin anlamlandırılması ve uygulanması noktasında yeni tartışmalar doğurmuş, bu durum teolojik çerçevede din-ahlak ilişkisinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Kelam ilmi, İslam düşüncesinde inanç esaslarını teorik ve rasyonel temeller üzerine inşa eden bir disiplin olarak şekillenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde birçok teolojik konuyu ele almış olsa da bu meselelerin ahlaki boyutlarıyla nasıl ilişkilendirildiği, disiplinin metodolojik tercihleri açısından tartışmaya açık bir alan olarak kalmıştır. Kur’an’ın pek çok teolojik meseleyi aynı zamanda ahlaki bir bağlam içerisinde ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda, kelamın bu konulara yaklaşımı ve ahlaki tartışmalara nasıl bir zemin sunduğu önemli bir değerlendirme konusudur. Günümüzde, İslam toplumlarının karşı karşıya olduğu ahlaki ve toplumsal dönüşümler, dini ilimlerin normatif düzen kurucu işlevini yeniden gözden geçirme gerekliliğini doğurmaktadır. Bu bağlamda kelam ilminin, yalnızca inanç esaslarını rasyonel bir biçimde temellendiren bir disiplin olmanın ötesinde, inanç ve ahlak arasındaki ilişkiyi daha bütüncül bir çerçevede ele alması gerektiği düşünülmektedir. Zira İslam teolojisi, ahlaktan bağımsız bir alan olarak değil, bilakis ahlaki ilkelerin teorik dayanaklarını sağlayan bir disiplin olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle, kelamın ahlaki boyutlarına yönelik vurgunun artırılması, İslam toplumlarının normatif yapısını anlamak ve inşa etmek açısından dikkate değer bir katkı sunabilir. Özellikle modern dönemde karşılaşılan etik ve toplumsal sorunlar göz önüne alındığında, kelamın inanç-ahlak ilişkisini nasıl ele aldığı sorusu, disiplinin hem teorik hem de pratik düzeyde yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu makale, kelam ilminin tarihsel süreç içerisinde teolojik tartışmalara odaklanma biçimini ele almakta ve bu bağlamda teoloji ile ahlak arasındaki ilişkiyi nasıl konumlandığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, kelamın metodolojik

çerçevesi içinde ahlaki boyutların ne ölçüde dikkate alındığını ve bu durumun teolojik söylem ile toplumsal yansımaları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, kelam ilminin yalnızca akaid meseleleri temellendiren bir disiplin olmanın ötesinde, bireysel ve toplumsal ahlakı şekillendirme potansiyeline sahip olduğu düşüncesinden hareketle, bu alanın nasıl daha bütüncül bir çerçevede ele alınabileceğine dair bir değerlendirme sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, İslam toplumlarında normatif düzenin inşasında kelam ilminin sağlayabileceği katkıları tartışarak, literatüre özgün bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Kelamî tartışmaların ahlak ile ilişkisini ve bu ilişkinin tarihsel süreçte nasıl şekillendiğini analiz etmek amacıyla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden gömülü teori deseni kullanılacaktır. Bu yöntem, olgu ve kavramların tarihsel ve kuramsal bağlamını derinlemesine inceleyerek, veri temelli bir teorik çerçeve geliştirmeyi hedeflemektedir. Eleştirel gömülü teori yaklaşımı ise yalnızca mevcut teorilere bağlı kalmaksızın, veriler aracılığıyla teoriyi keşfetmeyi ve yapılandırmayı amaçlamaktadır (Bulduklu, 2019, ss. 2-13). Bu çerçevede, teolojik tartışmaların ahlaki boyutlara ne ölçüde yer verdiği ve bu durumun epistemolojik sonuçları analiz edilecektir. Çalışma kapsamında öncelikle Kur'an perspektifinde inanç ve ahlak ilişkisi ele alınacak, ardından kelam ilminin teolojik tartışmaları içinde ahlaki boyutların ikincil bir düzlemde ele alınmasının tarihsel ve güncel yansımaları üzerinde durulacaktır. Bu analiz, kelamın inanç-ahlak ilişkisini daha kapsamlı bir çerçevede ele almasının, İslam toplumlarındaki normatif düzenin şekillendirilmesine nasıl katkı sağlayabileceğine dair yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

1. İnanç Ahlak İlişkisi

İnanç; insanın bilişsel ve duygusal yapısında derin kökleri bulunan, genellikle doğrudan gözlemlenemeyen durumları ifade eden, kişinin içsel bir kabul ve güven duygusunu yansıtır. Felsefi açıdan inanç, epistemoloji ile ilişkilendirilir ve bir kişinin belirli bir önermenin doğruluğunu kabul etmesi veya birine güven beslemesi durumu olarak tanımlanır (Lacey, 1996, s. 31). İnançlar, kesin bilgi kadar sağlam olmamakla birlikte, temelsiz sanılardan da daha güçlü olup bireyin eylemlerinin nedenleri veya gerekçeleri olarak ortaya çıkar (Cevizci, 2005, s. 918). Davranışsal bir bakış açısı, inançların sadece belirli şekillerde davranmaya yönelik yatkınlıklar olduğunu ima eder (Audi, 1999, s. 78). Bu bakış açısına göre, inançlar, bireyin belirli koşullar altında nasıl davranacağını öngören yatkınlıklardır. Örneğin, ocağın sıcak olduğuna inanmak, bireyin ocağa dokunmaktan kaçınma yatkınlığına sahip olmasını sağlar. Ancak, inançların eylemlerin nedenleri olarak ortaya çıkması, bu davranışsal bakış açısının ötesine geçer. İnançlar, bireyin belirli bir önermeye karşı tutumunu ve bu tutumun bilişsel değerlendirme sürecini yansıtır. İslam düşünce geleneğinde de iman (inanç) bilgi (el-Mâturîdî, 1431, s. 380; Kâdîkudât Abdülcebbâr, 2013, s. 1: 77) ve teslimiyetle beraber düşünüldüğünden amel bu bilgi ve teslimiyetin aynı zamanda bir yansıması veya boyutu olarak kabul edilmiştir (İbn Teymiyye, 1996, s. 9).

İslam düşüncesinde “hulûk” köküyle ifade edilen ahlak kavramının temel anlamının ise takdir ve tabiat kelimeleriyle karşılandığı görülmektedir (Halîl b. Ahmed, 2003, “hulûk”, 1: 438; İbn Dureyd, 1987, “hulûk”, 1: 618). Lügatlerdeki bu anlamından hareketle ahlak kişinin fitratından ve kişilik özelliklerden oluşan tabiat olarak düşünülür (Koca, 2016, s. 124). Bu kavramsal köken ahlak üzerine yapılan tanımlamalarda da ön plana çıkmaktadır: Örneğin Gazzâlî (ö. 505/1111) ahlakı, insanın nefsinde yerleşmiş ve özel bir çaba sarf etmeden ortaya çıkan huy olarak tanımlamıştır (el-Gazzâlî, t.y., 3: 125). Bu noktada ahlak, bireyin içsel dünyasında kökleşmiş olup, davranışlarına yansıyan doğal eğilimlerdir.

Ahlak, tarih boyunca ve farklı topluluklar arasında çeşitli şekillerde kendini gösteren, ancak her zaman insanlık için temel bir olgu olarak varlığını sürdüren bir kavramdır. Her toplum, kendi kültürel, dini ve sosyal bağlarına uygun olarak belirli ahlaki normlar ve değerler geliştirmiştir. Bu normlar ve değerler, bireylerin davranışlarını yönlendiren ve toplumsal düzeni sağlayan kurallar bütünü olarak işlev görür. Çünkü her ne kadar toplumları bir arada tutanın menfaatler olduğu düşünülse de işin özüne, toplumların yaşadığı özel zamanlara bakıldığında arka planda oldukça ciddi bir ahlaki/etik değerler manzumesinin yattığı görülecektir (Güngör, 1997, s. 19).

İnanç ve ahlak arasındaki ilişki, tarih boyunca hem felsefi hem de teolojik düzlemde tartışılmış ve farklı düşünce geleneklerinde çeşitli şekillerde ele alınmıştır. İnanç, yalnızca bireyin metafizik kabullerini şekillendiren bir olgu değil, aynı zamanda ahlaki değerleri ve davranış normlarını belirleyen temel bir dinamik olarak da işlev görmektedir. Teistik inanç sistemlerinde kutsal metinler, bireylerin etik yönelimlerini belirleyerek onların yaşamlarını ahlaki ilkeler doğrultusunda düzenlemelerine rehberlik eder. Bu bağlamda ahlak, yalnızca dışsal normlara bağlı bir zorunluluk değil, inanç sayesinde anlam kazanan ve bireyin içsel dünyasında kökleşen bir yönelim olarak görülmelidir. İnanç, bireyin yalnızca bir otoriteye tabi olmasını sağlayan bir sistem değil, aynı zamanda vicdanını şekillendiren, doğru ile yanlış ayırt etmesine imkân tanıyan ve etik tutumlarını içselleştiren bir motivasyon kaynağıdır. Bu içsel motivasyon, bireyin yalnızca kendi hayatında değil, aynı zamanda sosyal düzeyde de etik sorumluluklarını yerine getirmesine katkıda bulunarak, toplumsal düzenin korunmasını destekleyen bir mekanizma işlevi görmektedir (Shariff & Norenzayan, 2007, s. 807; Carpenter & Marshall, 2009, s. 390; Malhotra, 2010, ss. 9-10).

İslam düşünce tarihinde inanç, iman kavramı etrafında şekillenir ve genellikle Hz. Peygamber’in Allah katından bildirdiği her şeyi tasdik ve ikrar olarak tanımlanır (et-Teftâzânî, t.y., s. 114; el-Pezdevî, 2003, s. 148). Ancak bu tanımlamaya rağmen iman yalnızca salt bir tasdik olarak anlaşılmayıp ameli boyutu da içermektedir. Özellikle Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye ekolleri tarafından amel, imanın tanımı dışında düşünülmüşse de iman sadece zihinsel bir kabul değil, aynı zamanda bireyin hayatında somut eylemlerle tezahür eden bir inanç durumu olarak değerlendirilmiştir (İbn Teymiyye, 1996, ss. 8-10). İnanç, bireyin Allah’a ve peygamberlerine olan imanını ifade ederken, ahlak bu inancın

davranışlara yansımalarıdır. Kur'an'da bu hakikat birçok defa dile getirilmiştir (el-Kalem 68/10-14; el-Muzemmil 74/44; el-Leyl: 92/5-7; el-Maûn 107/2-3; el-Mâide 5/8; et-Tevbe 9/6). Bu bağlamda, Kur'an'da ahlak, inancın doğal bir uzantısı olarak ifade edilmiştir. Zaten ahlaki dönüşüm gücünden uzak inancın sadece ritüellere indirgenmesi ateist eleştirileriyle baş başa kalınması demektir (İbiş, 2015, s. 718).

İslam düşüncesinde ahlak, insanın doğuştan getirdiği ontolojik bir öz, yani fitrat ile temellenir. Fitrat, insanın yaratılışında bulunan saf ve bozulmamış doğasını ifade eder; bu, insanın varoluşsal olarak iyiliğe ve doğruluğa meyyal bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Kur'an'da bu ilahi düzenin, insanın içsel dünyasında bir ahlaki kod olarak yerleştirildiği ve onun doğası gereği etik ilkeleri kavrama kapasitesine sahip olduğu belirtilir (er-Rûm 30/30). Bu bağlamda İslam ahlakı, insanın içkin bir yönelimi olarak ele alınmakta, bireyin etik duyarlılığını koruma ve geliştirme sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. Kur'an'da ahd ve mîsâk kavramları ile insanın yaratılışındaki ahlaki bağlam vurgulanmış (el-Bakara 2/83), bu bağlam Hz. Peygamber'in "Eğer utanmıyorsan, dilediğini yap" (el-Buhârî, 1993, "Edeb", 78) ve "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" (Mâlik b. Enes, 1985, "Husnu'l-halk", 8) hadislerinde de açıkça ortaya konulmuştur.

Ahlak, İslam düşüncesinde yalnızca bireysel bir erdem veya etik bir normatif çerçeve olarak değil, aynı zamanda bireyin ilahi iradeye olan bağlılığının bir yansıması olarak ele alınır. Zira insan, yaratılış gereği hem ahlaki hem de metafiziksel bir sorumluluk taşır. Kur'an, insanın doğası gereği iyiliğe yönelim kapasitesine sahip olduğunu, ancak bu yönelimin bilinçli tercihler yoluyla şekillendiğini ifade etmektedir: "Ve de ki: Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (el-Kehf 18/29). Burada inanç yalnızca bilişsel veya teolojik bir tasdik olmayıp bireyin varoluşsal tutumunu ve eylemlerini belirleyen temel bir eksen olarak değerlendirilir. Dolayısıyla, tevhid inancı yalnızca Allah'ın birliğini kabul etmek değil, aynı zamanda bu birliği ahlaki ve varoluşsal düzlemde içselleştirmek anlamına gelir. Bu çerçevede din, insanın özüne dönmesini sağlayan bir ilahi inayet olarak görülür (Bardakoğlu, 2017, s. 56).

Teolojik boyutuyla ele alındığında, İslam düşüncesindeki birçok tartışma, aynı zamanda ahlaki içeriğe sahiptir. İlahi sıfatlar, insanın etik eylemlerinde Tanrı'nın adalet, rahmet ve hikmet gibi niteliklerini model alması gerektiğini ima eder. Kader meselesi, bireyin ahlaki sorumluluğuyla doğrudan ilişkilidir; zira insanın özgür iradeye sahip olması, onun etik yükümlülüklerini belirleyen temel bir ilkedir. İman-amel ilişkisi, bireyin inancının salt zihinsel bir tasdikten ibaret olmadığını, ahlaki eylemler yoluyla tezahür etmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu yönüyle, teolojik meseleler yalnızca soyut teorik tartışmalar olmaktan öte, bireyin etik varoluşunu şekillendiren temel normatif çerçeveler olarak değerlendirilmelidir. Teolojik konular, soyut metafiziksel çerçevelerle sınırlı kalmaz; aksine, ahlaki yaşantıyı yönlendiren, bireyin dünya ile kurduğu etik ilişkiyi belirleyen referans noktaları olarak işlev görür. Dolayısıyla, İslam düşüncesinde ahlaki olan ile

teolojik olan birbirinden bağımsız değil, bilakis aynı ontolojik zeminde iç içe geçmiş iki boyut olarak ele alınmalıdır.

2. Kelamda Ahlakın Buharlaştırma Serüveni

Kelam ilmi, inanç esaslarını temellendiren ve rasyonel bir çerçevede savunan bir disiplin olarak İslam düşüncesinin merkezi alanlarından biri olmuştur. Kelâm ilmi, “Allah’ın zât ve sıfatlarından, başlangıç ve son (mebde ve meâd) itibariyle yaratılmışların (mümkînâtın) hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.” (el-Cürcânî, 1983, s. 185; İzmirli, 1339, 1: 3). Tanım itibariyle kelam, varlık, bilgi ve inanç sistemleri üzerine derinlemesine analizler sunarken, bu kavramsal çerçevenin ahlaki bir boyut taşıdığı da göz ardı edilmemelidir. Kur’an ve sünnet, inanç esaslarını doğrudan etik normlarla ilişkilendiren çok boyutlu bir bakış açısı sunarken, kelam ilminin gelişim süreci içerisinde bu etik çerçevenin hangi ölçüde korunduğu ya da nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorusu önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, kelamî söylemin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler ve özellikle metafizik ve ontolojik tartışmaların öncelik kazanmasıyla ahlaki içeriklerin nasıl bir konuma evrildiği üzerine durmak gerekmektedir. Kelamî tartışmaların temel referansı olan Kur’an ve sünnette ahlak, inanç ile ayrılmaz bir bütünlük arz etmektedir (el-Bakara 2/177; el-Kehf 18/30; el-Mâide 5/69; Ebû Dâvud, t.y., “Sünnet”, 15 (4682)). Bununla birlikte, kelam ilminin tarihsel gelişimi içinde, sıfatlar, kader, imamet ve iman-amel ilişkisi gibi ana tartışmaların ağırlık kazanması, zamanla bu ahlaki içeriğin arka planda kalmasına neden olmuştur. Burada mesele, kelamın ahlaka duyarsız bir alan olduğu iddiası değil, aksine teolojik söylemler içinde yer alan ahlaki unsurların nasıl dönüştüğü ve hangi aşamalarda görünürlüğünün azaldığıdır. Kelamî söylemin zaman içinde sistematikleşmesi ve özellikle rekabet halindeki mezheplerin doktriner sınırlarını netleştirme çabası, etik söylemin teorik tartışmaların içinde erimesine sebep olmuştur. Bu durum, pratik ahlakın teolojik argümanlar içinde bir unsur olarak varlığını sürdürmekle birlikte, sistematik ve müstakil bir konu olarak ele alınmasının sınırlı kaldığını düşündürmektedir.

Aslında İslam düşünce tarihinin erken dönemlerinden itibaren kelamcılar, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel koşullarının etkisiyle teolojik meseleleri yoğun bir şekilde ele alırken, aynı zamanda ahlaki değerleri de metinlerinde ön plana çıkarmışlardır. Örneğin Hasan el-Başrî’nin “er-Risâle fi’l-Ķader” adlı eseri, her ne kadar kader ve irade tartışmalarıyla bilinse de aslında birçok ahlaki öğretiyi içeren bir metindir. el-Başrî, insanın kader karşısındaki sorumluluğunu tartışırken, aynı zamanda ahlaki erdemlerin korunması gerektiğini vurgular ve topluma ahlaki bir mesaj iletir (Doğan, 1954, ss. 75-84). Erken dönem kelamcıları arasında yer alan Ma’bed el-Cühenî (ö. 83/702) ve Gaylân ed-Dîmeşkî (ö. 120/738) gibi isimlerin fikirlerinde de ahlakın merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Ma’bed’in özellikle kader konusundaki görüşleri, teolojik olmanın ötesinde ahlaki güdülerle şekillenmiştir. Onun görüşleri, sadece teolojik bir tartışma değil, aynı zamanda derin ahlaki sorumluluğun bir yansımasıdır (Süt, 2010, ss. 177-180). Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) III. Yezîd’in Basra valisi Abdullah b. Ömer b. Abdulazîz’in (ö. 101/720)

önünde yaptığı konuşma, teolojik meseleleri ifade eden bir metin olarak görünmesine rağmen, içerdiği yoğun ahlaki vurgularla dikkat çeker. Vâsıl'ın adalet ve ahlaki sorumluluk üzerine kurulu düşünceleri, kelamî tartışmaların ahlakla nasıl iç içe olduğunu gösteren somut bir örnektir (Taşçı, 2006, ss. 78-83). Sonraki dönemlerde de kelamcı kimliğiyle öne çıkmış ulemanın eserlerinde ahlaki vurguları görmek mümkündür. Ancak söz konusu değerlendirmeler kelam ilminin konularına yoğunlukla yansımadağı gibi zamanla kelamcılarının metafizik ve ontolojik meselelere giderek daha fazla yönelmesi, kelam ilminin içeriğinde belirgin bir değişime yol açmış, itikadi konuların ahlakla ilişkisinin ihmal edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm, sonraki dönemlerde kaleme alınan kelam eserlerinde daha yoğun hissedilmiştir (Ayğın, 2017, ss. 121-143). Modern İslam düşüncesine gelindiğinde bu eksikliğin fark edilmesi sonucu ahlakın diğer ilmi disiplinlerle beraber düşünülmesi gerektiği yönünde çağrılar artmıştır. Bu çağrılar her ne kadar İslam düşüncesinde ahlak ile kelamın yeniden bir arada ele alınmasına yönelik önemli adımlar olsa da bu yaklaşımın yeterliliği tartışmaya açıktır (Fazlur Rahman, 2014, ss. 235-241; el-Câbiri, 2015, ss. 677-680).

İslam düşünce tarihi boyunca kelamî söylemin giderek daha fazla metafizik düzlemde şekillenmesi, inanç sistematüğini ahlaki pratiklerden bağımsız olarak ele alan bir yaklaşımın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm, özellikle itikadi ve mezhebi farklılıkların belirginleştiği dönemlerde kelamî düşüncenin doktriner sınırlarını koruma refleksiyle teorik boyutlara daha fazla odaklanmasına neden olmuş, pratik ahlaki vurguların ise ikinci plana itilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede, kelam ilmi bağlamında teolojik söylemlerin ahlaki misyonunun nasıl evrildiğini değerlendirmek, “ahlaki buharlaşma” olarak adlandırılabilir bu sürecin hangi aşamalarda ve hangi konular etrafında şekillendiğini tespit etmek açısından önemlidir. Burada buharlaşmadan kast edilen şey, ahlakın kelamî söylemde tamamen yok olması değil, aksine teorik doktrinlerin baskın hale gelmesiyle birlikte teolojik konular altında yatan pratik ahlak vurgularının giderek silikleşmesi ve asli konumunu yitirmesidir. Bu bağlamda, yalnızca birkaç başlık üzerinden bir değerlendirme yapmak yerine, kelamî literatürde zamanla ön plana çıkan tartışmaların nasıl bir değişime uğradığını daha geniş bir perspektifle ele almak gerekmektedir.

Kelam ilminde ahlaki vurguların dönüşümünü ele alırken, bu süreci yalnızca teolojik argümanların değişimiyle değil, aynı zamanda İslam toplumlarının tarihsel, siyasi ve entelektüel bağlamlarıyla birlikte okumak gerekmektedir. Zira her teolojik tartışma, bir anlamda dönemin sosyal gerçekliklerinden beslenmiş ve bu gerçekliklere yön vermiştir. Bu bağlamda, aşağıdaki tartışmalar, kelamî söylemin zaman içinde ahlaki boyutlarını nasıl şekillendirdiğini ya da bu boyutları ne ölçüde geri plana ittiğini anlamak açısından ele alınacaktır. Bu başlıklar, kelam ilmi içinde ahlaki öğretilerin nasıl bir dönüşüme uğradığını incelemek için seçilmiş olup, bu konular dışında da benzer şekilde ele alınabilecek pek çok başlığın var olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu noktada, amaç kelamın ahlaktan tamamen kopuk olduğu gibi keskin bir iddiada bulunmak değil, aksine

kelamî söylemin tarihsel ve doktriner gelişiminde ahlaki içeriklerin nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün sonuçlarını tespit etmektir. Sonraki bölümlerde ele alınacak tartışmalar, kelam ilminin yalnızca bir inanç savunusu değil, aynı zamanda toplumsal normların şekillenmesinde nasıl bir işlev üstlendiği sorusunu da içerecek şekilde değerlendirilecektir. Zira kelam, yalnızca teorik bir doktrin olarak değil, inanç esaslarını şekillendiren ve bireylerin toplumsal düzen içindeki konumlarını belirleyen bir düşünce alanı olarak okunmalıdır.

2.1. Kamusal Ahlakin Teopolitik İmamet Tartışmalarının Gölgesinde Kalması

Kelam ilmi, İslam düşüncesinde teolojik meseleleri sistematik bir çerçevede ele alan ve inanç esaslarını rasyonel bir zeminde temellendiren disiplinlerden biridir. Tanımı gereği, kelam ilmi yalnızca metafizik ve ontolojik meseleleri değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal düzlemde inanç esaslarının pratik hayata yansımalarını da ele almıştır. Bu bağlamda kelam, Kur'an ve Sünnet'te yer alan inanç ilkeleriyle uyumlu bir düşünsel çerçeve sunmayı amaçlamış ve inanç, siyaset ve ahlak ekseninde çeşitli tartışmalara sahne olmuştur (el-Eş'ârî, 1344, s. 95). Ancak kelamın tarihsel gelişimi içinde, özellikle siyasi ve toplumsal değişimlerin etkisiyle teolojik meselelerin belirli açılardan öne çıktığı ve bu süreçte ahlaki boyutların zaman zaman görece geri planda kaldığı gözlemlenebilir. Bu durum, kelam ilminin inanç sistematikliğini ahlaki ve toplumsal boyutlardan bağımsızlaştırma niyetinden ziyade, dönemin entelektüel ve siyasi dinamiklerinin kelamî tartışmalar üzerindeki etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir (Obermann, 2006, ss. 115-134).

Kelam ilminde teopolitik tartışmaların en belirgin tezahürü, özellikle imamet anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Şîa düşüncesinde imamet, dinî ve siyasi otoritenin ilahi bir kaynak tarafından belirlendiği ve imamların masum kabul edildiği bir kurum olarak ele alınırken (Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, 1413, s. 96), Sünni kelamında imamet, toplumsal düzenin sağlanması için gerekli bir yönetim modeli olarak değerlendirilmiş ve dinin temel inanç esaslarından biri olarak görülmemiştir (Cürcânî, 2015, 3: 667 vd.). Bu iki perspektif arasındaki temel fark, imametın ahlaki ve kamusal sorumluluk açısından nasıl konumlandırıldığıyla ilgilidir. Şîa düşüncesinde imam, yalnızca siyasi bir lider değil, aynı zamanda ahlaki otoriteye de sahip bir rehberdir. Buna karşılık, Sünni yaklaşım, yöneticinin bireysel ahlaki erdemlerinden ziyade toplumsal düzeni sağlama işlevini önclemiştir. Bu çerçevede kelam ilmi, imamet tartışmalarını teorik bir mesele olarak ele almış ve siyasal otoritenin meşruiyetini sağlama bağlamında değerlendirmiştir. Ancak, bu tartışmalar esnasında siyaset ve ahlak arasındaki ilişkinin sistematik bir şekilde nasıl şekillendirileceği meselesi, ikincil bir öneme sahip olmuştur.

İslam tarihindeki siyasi ve toplumsal dönüşümler, devletin teşekkülü ve yönetim ilkelerinin belirlenmesi sürecinde ahlaki söylemin nasıl yapılandığını da etkilemiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte ortaya koyduğu yönetim modeli, inanç ve

ahlakın toplumsal düzeni inşa etmedeki bütüncül yaklaşımını göstermektedir (Hamidullah, 1993, 1: 200). Kur'an perspektifinde yönetim ilkeleri, tevhid kavramı temelinde şekillenmiş, böylece siyasi otoritenin kamusal ahlakla bütünleşmesi gerektiği vurgulanmıştır (el-Gazzâlî, 2004, s. 127). Bu doğrultuda, İslam toplumlarında adalet, emanet, liyakat ve istişare gibi ahlaki ve yönetsel ilkeler hem bireysel hem de toplumsal ahlaki düzenin inşasında merkezi kavramlar olarak belirginleşmiştir. Örneğin, Kur'an'da adalet, toplumsal ve hukuk temelinde, zayıf ve güçlülerin haklarını eşit biçimde koruyarak hiçbir kişisel ya da sosyal imtiyaza yer bırakmadan uygulanması gereken ilahi bir ilke olarak vurgulanmış (Mâide 5/8; en-Nisâ 4/58) "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer Fâtıma bu işi yapmış olaydı, muhakkak onun elini de keserdim" (el-Buhârî, 1993, "Hudûd", 12) düsturuyla da pekiştirilmiştir. Liyakat, kamu görevlerinin ehil kişilere verilmesi gereken bir emaneti ifade ederken, liyakatsizlik toplumsal çöküşün başlangıcı olarak görülür (el-Buhârî, 1993, "İlm", 2.). Aynı şekilde kolektif aklın ve tecrübenin karar alma süreçlerindeki önemi istişare olarak ön plana çıkar (Âl-i İmrân 3/159). Ancak bu ilkeler, kelamî tartışmalarda teorik düzeyde ele alınırken, onların toplumsal ve pratik yansımalarına yönelik kapsamlı bir değerlendirme yapılmadığı da dikkat çekmektedir.

Sünni kelamında imamet ve devlet yönetimi, teorik olarak adaletle ilişkilendirilmiş olsa da bu adalet anlayışı, yöneticinin topluma karşı sorumluluklarını belirgin şekilde detaylandıran bir çerçeve sunmamıştır (Çetin, 2013, s. 132 vd). Özellikle yöneticiye itaati esas alan yaklaşımlar, siyaset ve ahlak arasındaki ilişkinin dar bir çerçevede ele alınmasına neden olmuş ve halkın haklarının korunması ile yöneticilerin ahlaki sorumlulukları arasındaki denge konusunda teorik eksiklikler ortaya çıkmıştır (Turşak, 2022, s. 336). Bu noktada kelam ilmi, teolojik tartışmalar kapsamında liderliğin gerekliliklerini belirlerken, yönetici ahlakı ve kamusal etik gibi meseleleri sistematik olarak ele almaktan ziyade, devletin meşruiyeti ve yönetime dair teorik çerçeveler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak, mezhebi ayrışmaların ve siyasi gelişmelerin gölgesinde, İslam toplumlarında yönetim ahlakına dair tartışmalar kelamdan çok fıkıh ve siyasetname türü eserlerde şekillenmiştir.

Kelamî tartışmalarda imamet meselesi, özellikle Resûlullah'tan sonra hak imamın kim olduğu, imamet nasıl tahakkuk edeceği gibi konular ekseninde ele alınmış ve teopolitik yönü öne çıkan bir mesele haline gelmiştir (er-Râzî, 2019, s. 250 vd.; Cürçânî, 2015, 3: 666 vd.). Bu çerçevede yürütülen tartışmalar, imamet toplumsal ahlak ve yönetim ilkeleri bağlamındaki işlevini ele almaktan çok, imamet hukuki ve inançsal boyutuna odaklanmıştır. Özellikle Şîa'nın imamet doktrinine karşı oluşturulan teorik karşı tezler, kamusal ahlakın temellerini oluşturmaktan ziyade, devletin meşruiyetini teolojik olarak ispat etmeye yönelmiştir. Bu durum, yöneticiye itaati ön plana çıkarırken, halkın yöneticilerden talep edebileceği ahlaki ve hukuki hakların sistematik olarak tartışılmasını geciktirmiştir.

Sonuçta, kelim ilmi siyaset ve inanç eksenli teopolitik meseleleri ele alırken, kamusal ahlakın kurumsal boyutlarını doğrudan tartışan bir alan olarak gelişmemiştir. Ancak bu, kelamın ahlaki meseleleri tamamen ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Kelamî metinlerde yer alan imamet ve adalet tartışmalarının içinde ahlaki bir çerçeve bulunduğu gibi, İslam toplumlarında adalet ve liyakat gibi ilkelerin teorik altyapısını oluşturma konusunda kelam önemli bir işlev üstlenmiştir. Fakat kelamın metafizik ve doktriner boyutları zamanla daha fazla ön plana çıktıkça, kamusal ahlakın somut ilkeleri üzerine yapılan tartışmalar başka disiplinlere kaymıştır. Bu çerçevede, kelamın kamusal ahlakı nasıl ele aldığı ve bu alandaki tartışmaların nasıl şekillendiği konularının daha fazla incelenmesi, kelam ve ahlak arasındaki ilişkinin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

2.2. İman-Amel Tartışmalarının Ahlakın Buharlaşmasına Etkisi

İslam düşüncesinde inanç, ibadet ve ahlak arasındaki ilişki, dinî yapının üç temel bileşeni olarak bütüncül bir sistem inşa eder. İnanç, yalnızca teorik bir kabul değil, aynı zamanda bireyin düşünsel ve pratik yönelimlerini belirleyen, onun yaşam biçimine nüfuz eden sürekli bir bilinç durumudur (el-Bakara 2/25, 85, 277; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/57, 136). İbadetler ise bireyi Allah'ın yaratmış olduğu fitrata ve temiz ahlaka yönelten manevi disiplinlerdir. İslam düşüncesinde ibadet, sadece ritüel bir edimi değil, aynı zamanda insanın ahlaki ve manevi olgunluğa erişmesini hedefleyen derin bir süreci ifade eder. Bu süreç, bireyi ahlaki kemal mertebelerine ulaştıran ve kötülüklerden arındıran bir araç olarak değerlendirilir (Farûkî, 2006, ss. 98, 178). İnanç, bireyin Allah'a yönelik içsel bağlılığını güçlendirirken, ibadet bu bağlılığı dışsal bir edime dönüştürerek pekiştirir. Ahlak ise, bu iki unsurun birleşimiyle bireyin karakterinde ve toplumsal ilişkilerinde tezahür eden değerler manzumesidir. Dolayısıyla, İslam düşüncesinde inanç, ibadet ve ahlak, birbirinden kopuk yapılar olarak değil, birbirini tamamlayan, bireysel ve toplumsal düzeni tesis eden unsurlar olarak ele alınmalıdır.

Kelamda iman-amel ilişkisi tartışmaları, İslam düşünce tarihinin temel meselelerinden biri olarak farklı ekoller ve âlimler arasında yoğun bir şekilde ele alınmıştır. İman, İslam, esmâ ve ahkâm, kebîre, va'd ve va'îd, el-menzile beyne'l-menzileteyn gibi başlıklar altında işlenen bu konu, kelam literatüründe merkezi bir öneme sahiptir. Tartışmalar, iman, İslam, küfür ve fîsk kavramlarının tanımı ve kapsamı ile iman-amel ilişkisi, imanın amel ile tamamlanıp tamamlanmadığı, amelin imanın bir parçası olup olmadığı gibi sorular etrafında şekillenmiştir (el-Eş'ârî, 1955, s. 123 vd.; el-Mâturîdî, 1431, s. 517 vd.; el-Bâkîllânî, 1987, s. 387 vd.; Kâdîkudât Abdülcebâr, 2013, 2: 614 vd.). Bu tartışmalar, iman ve amel arasındaki ilişkinin yalnızca teolojik bir mesele olmanın ötesinde, bireylerin dini hayatlarını nasıl sürdüreceklerine dair pratik bir rehber sunması bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'da sıkça geçen "iman edenler ve salih amel işleyenler" (el-Bakara 2/25, 82; en-Nisâ 2/57; el-A'râf 7/42) ifadeleri bu ilişkinin Kur'anî temelini oluşturur. Ekoller, bu ve benzeri ayetleri farklı şekillerde yorumlayarak iman-amel münasebetine dair yaklaşımlar geliştirmiş ve bu yorumlar, konunun

anlaşılmasında kilit bir rol oynamıştır. Ancak söz konusu tartışmalar başlangıçtan itibaren siyasi ve sosyal olaylarla şekillenmiş, ideolojik söylemlerle iç içe geçmiş teolojik meseleler olarak ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar, salt inanç esasları etrafında dönmekle kalmamış, aynı zamanda dönemin siyasi çekişmelerini ve toplumsal ayrışmalarını meşrulaştırmanın bir aracı haline gelmiştir. Örneğin Hariciler, tahkîm olayını kabul eden Hz. Ali'yi ve ona uyanları küfre düşmekle itham etmiş ve siyasi muhalefetlerini bu tür teolojik argümanlarla desteklemişlerdir. (Akdemir, 2019, ss. 188-193) Bu yaklaşım, iman-amel münasebetinin, siyasi çatışmaların dinî terimlerle anlam kazandığı bir zeminde değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu ideolojik söylemler, iman-amel ilişkisinin salt teolojik veya ahlaki bir mesele olmaktan çıkıp siyasi meşruiyet ve toplumsal ayrışma aracı haline gelmesine neden olmuştur.

Bunun doğal bir sonucu olarak, ibadetlerin ve eylemlerin bireyin ahlaki gelişimindeki rolü, kelam literatüründe ikincil bir mesele haline gelmiş ve bu bağlamda ibadetlerin bireyin etik olgunlaşmasını nasıl şekillendirdiğine dair tartışmalar yeterince ön planda tutulmamıştır. Amel, daha çok iman-küfür çerçevesinde tartışılmış ve ahlaki yönleriyle değil, inanç kategorileri içindeki konumuyla ele alınmıştır. Amel özellikle şekilsel yönüyle fıkhî terkedilmiştir. Fıkha terkedilen amel bölümü ibadetler örneğinde olduğu gibi şekilsel boyutta tartışılmış, ibadetin niçinliği, mahiyeti, amacı, gayesi, ruhu gibi konular tali konular olarak kalmıştır. (Bardakoğlu, 2017, ss. 62-89) Bu durum zamanla tasavvufun bu alanda birtakım ayrımlar yaparak daha özel kesimi ilgilendirecek açıklamalar yapmasına ön açmıştır. Bunun yanında tasavvufun kurumsallaşması yani tarikatlaşmasıyla birlikte ahlak anlayışı da kurumsal bir yapıya bürünmüş yani etiğin niteliğinden ziyade kurumun oluşturmuş olduğu ahlaki realitenin mutlaklığı hâkim olmuştur. Tasavvufî öğretiler, ibadetin ruhu ve ahlaki olgunlaşma arasındaki bağlantıyı güçlendirmiş olsa da bu yaklaşımın kurumsal sistemlere bağlı hale gelmesi, bireysel ahlaki gelişimin özgünlüğünü sınırlayan bir etki oluşturmuştur.

Sonuç itibarıyla, kelamî tartışmaların odaklandığı çerçeve, bireyin manevi gelişimini ve ahlaki kemalini önceleyen bir yönelimden çok, inanç esaslarının teorik sistematiğini oluşturma gayesine yönelmiştir. Bu durum, kelamın doktriner yapısını güçlendirirken, ahlaki gelişimin kelamî çerçevede nasıl anlamlandırılacağı sorusunu ise görece geri planda bırakmıştır. Günümüz İslam düşüncesinde bu boşluğun fark edilmesiyle birlikte, iman-amel ilişkisinin ahlaki ve etik boyutlarıyla yeniden ele alınması gerektiğine dair çağrılar artmaktadır. Ancak bu çağrılar, tarihsel bağlamları ve kelamî epistemolojinin temel ilkeleri göz önünde bulundurularak ele alınması, ahlaki normların yalnızca bireysel bir vicdan meselesi olarak değil, aynı zamanda teolojik bir zorunluluk olarak nasıl yorumlanabileceğini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

2.3. İlahi Sıfatlara İlişkin Tartışmalar ve Sıfatların Ahlaki Misyonunun Kaybı

İlahi sıfatlar, İslam düşüncesinde hem teolojik hem de ahlaki bir boyuta sahip olup, Allah'ın zatı ve fiilleri hakkında insan aklının ulaşabileceği anlam çerçevesini

belirlemektedir. Allah, mahiyeti itibarıyla insanın fiziksel duyularıyla idrak edemeyeceği aşkın bir varlıktır (el-En'âm 6/103). Ancak bu aşkınlık, insanın Allah ile irtibat kurmasının bütünüyle imkânsız olduğu anlamına gelmez; bilakis, ilahi sıfatlar vasıtasıyla Yaratıcı, insanlara kendisini tanıtmakta ve ahlaki bir yönlendirme sunmaktadır (Hamidullah, 1993, s. 69). Kur'an'da Allah'ın isim ve sıfatlarının belirgin bir şekilde vurgulanması, bu sıfatların yalnızca ilahi mahiyetle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda insanın ahlaki gelişimine rehberlik eden ilkeler sunduğunu da göstermektedir (el-Gazzâlî, 2003, ss. 45-58). Bu bağlamda, ilahi sıfatlar hem teolojik bir çerçevede Yaratıcı'nın tanınmasını sağlayan epistemolojik araçlar hem de insanın ahlaki yönelişini belirleyen bir referans noktası olarak işlev görmektedir.

İslam düşüncesinde birçok alim, ilahi sıfatların insan ahlakına etkisini ve bu sıfatların bireyin karakter inşasına katkı sunduğunu vurgulamıştır. Ancak, kelimelerin tarihsel seyri incelendiğinde, bu meselelerin büyük ölçüde teolojik ve spekülâtif tartışmalar içinde şekillendiği, ahlaki boyutlarının ise ikincil düzeyde ele alındığı görülmektedir. Kelam ekolleri, ilahi sıfatları genellikle ontolojik ve epistemolojik açıdan tartışmış, Allah'ın insanlara yönelik ahlaki bir rehber sunma işlevi gören sıfatları ise teorik zeminde sınırlı bir şekilde değerlendirmiştir. Özellikle sıfatların Allah'ın zatıyla ilişkisi, sıfatların ezeliyeti, isim-müsemma ayrımı ve sıfatların mahiyeti gibi konular, kelam düşüncesinde kapsamlı ve detaylı tartışmalara konu olmuş; ancak bu tartışmalar, sıfatların insan ahlakıyla kurduğu bağın yeterince vurgulanmasını gölgeleyen bir yönelim sergilemiştir (el-Eş'ârî, 1344, ss. 17-59; el-Mâturîdî, 1431, ss. 70-104; Kâdîkudât Abdülcebbâr, 2013, 1: 244-374; el-Âmidî, 2002, 1: 491-518; el-Cürcânî, 2015, 3: 76-366).

İlahi sıfatlar, teorik düzlemde Allah'ın zatına dair bir kavrayış sunmakla birlikte, bu sıfatların insan yaşamına nasıl etki ettiği, bireysel ve toplumsal ahlaki gelişime ne şekilde katkıda bulunduğu meselesi ihmal edilmiştir. Özellikle Allah'ın rahmet, adalet, ilim, irade ve hikmet sıfatları gibi doğrudan ahlaki yönelim sağlayabilecek sıfatlar, insan-ahlak ilişkisi çerçevesinde ele alınmak yerine, daha çok O'nun mutlak mahiyetini tanımlama amacıyla işlenmiştir. Bu durumun en açık örneklerinden biri, ilahi ilim sıfatı etrafında yürütülen tartışmalarda görülebilir. Kur'an'da Allah'ın her şeyi kuşatan mutlak bilgisine (el-Bakara 2/282; el-Mücâdele 58/7) sıkça vurgu yapılırken, kelamcılar bu ilmin mahiyeti, kapsamı, Allah'ın zatıyla ilişkisi ve yaratılmışlarla bağı gibi meseleler etrafında yoğun tartışmalar yürütmüşlerdir (er-Râzî, 1420, 30: 589-590). Bununla birlikte, ilahi ilmin insana yönelik pratik ahlaki işlevi, yani bireyin Allah'ın her an kendisini gördüğü ve değerlendirdiği bilinciyle ahlaki disiplin kazanması gibi meseleler yeterince vurgulanmamıştır. Oysa Kur'an, ilahi ilim sıfatını, insanın ahlaki sorumluluğunu hatırlatan bir unsur olarak sunar; bireyin etik bir öz denetim mekanizmasına sahip olmasını teşvik eder. Allah'ın her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan bir varlık olduğu inancı, bireyin ahlaki hassasiyetini pekiştiren bir ilke niteliği taşır. İlahi bilginin her an bireyi kuşattığı fikri, insanın etik farkındalığını artırarak, doğru ve yanlışın bilincinde olmasını sağlayan bir ahlaki çerçeve oluşturur (Özdemir, 2002, s. 222). Ancak kelamcılar, ilahi ilmi daha çok cebir, insan özgürlüğü ve fiillerin yaratılması bağlamında

değerlendirmiş, bireyin ahlaki yönelişini şekillendiren bir unsur olarak ele almada daha sınırlı bir perspektif sergilemişlerdir.

Kelamî tartışmalarda ilahi sıfatların ahlaki boyutunun geri planda kalmasının bir diğer örneği ise, ilahi kelam sıfatına ilişkin yürütülen spekülâtif tartışmalardır. Allah'ın kelam sıfatının ezeli olup olmadığı meselesi, kelam tarihinde önemli ihtilaflara sebep olmuş, bu bağlamda Kur'an'ın ezeli mi yoksa mahluk mu olduğu sorusu yoğun tartışmalara konu edilmiştir (el-Bâkîllânî, 2000, ss. 68-137). Bu tartışmalar, teolojik açıdan belirleyici ve sistematik bir çerçeve sunmuş olsa da Kur'an'ın asli fonksiyonunun ahlaki eğitim ve toplumsal rehberlik olduğu gerçeğini gölgede bırakmıştır. Oysa Kur'an, metafizik bir tartışmanın nesnesi olmayıp bireylerin ahlaki dönüşümünü sağlayan, toplumsal normları inşa eden ve etik ilkeleri öğreten bir kaynaktır. İlahi kelamın mahiyetine dair yürütülen spekülasyonlar, bu asli işlevin yeterince tartışılmasını ikinci plana itmiş ve kelamcılarının ilgisini daha çok metafiziksel bir çerçeveye yönlendirmiştir.

Kelamî tartışmaların zaman içinde giderek daha fazla teorik ve spekülâtif düzlemde ilerlemesi, naslarda doğrudan ahlaki öğreti sunan ilahi sıfatların toplumsal ve bireysel boyutlarıyla ele alınmasını sınırlamıştır. Kur'an'da Allah'ın sıfatları, yalnızca metafiziksel bir kavrayış sunmak amacıyla değil, aynı zamanda insanın etik sorumluluklarını belirginleştiren ilkeler olarak da ele alınmaktadır. Ancak kelamî söylemde bu boyutun görece ihmal edilmesi, kelamın sistematik bir ahlak teorisi inşa etme potansiyelini zayıflatmış, bu alanın büyük ölçüde tasavvuf gibi diğer disiplinlere bırakılmasına yol açmıştır. Sonuçta, ilahi sıfatlar, yalnızca Allah'ın mahiyetini ve zatına ilişkin tasavvurları belirleyen teolojik kavramlar değil, aynı zamanda bireyin ahlaki gelişimine yön veren, sorumluluk bilincini güçlendiren ve etik normları şekillendiren temel ilkeler olarak değerlendirilmelidir. Kelam tarihi boyunca bu sıfatlar daha çok Allah'ın aşkınlığı ve ezeliyeti çerçevesinde ele alınmış, bireysel ve toplumsal ahlaki düzeni inşa etme yönü görece ihmal edilmiştir. Günümüz İslam düşüncesinde bu eksikliğin fark edilmesiyle birlikte, ilahi sıfatların yalnızca teolojik bir spekülasyon konusu değil, aynı zamanda insanın ahlaki inşasını destekleyen asli unsurlar olarak nasıl değerlendirilebileceğine dair yeni bir metodolojik çerçevenin geliştirilmesi gerekmektedir.

2.4. Mezhebi Ayrışmalar Arasında Ayetlerin Ahlakî Vurgularının Buharlaşması

İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması, yalnızca siyasi ve askeri fetihlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda farklı dini ve felsefi geleneklerle kurulan entelektüel etkileşimler sonucunda kelam ilminde derin ve kapsamlı tartışmaların doğmasına zemin hazırlamıştır. 7. yüzyılda Arap Yarımadası'ndan başlayarak Asya, Afrika ve Avrupa'ya kadar uzanan bu genişleme süreci, İslam'ın Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük ve Hinduizm gibi farklı inanç sistemleriyle karşılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu karşılaşmalar, İslam düşüncesinin kendini diğer gelenekler karşısında konumlandırmasını ve teolojik doktrinlerini daha sistematik bir şekilde formüle etmesini zorunlu kılmıştır.

Özellikle Abbasi dönemi, İslam medeniyetinin düşünsel gelişiminde bir dönüm noktası olmuş; Beytü'l-Hikme gibi ilim merkezlerinde gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri, Antik Yunan ve Pers felsefî mirasının İslam düşüncesine aktarılmasını sağlamıştır. Bu süreç, kelimciler arasında aklî ve naklî epistemolojiye dayalı tartışmaların yoğunlaşmasına, kelim ilminin yalnızca savunmacı bir söylem üretmenin ötesine geçerek metafizik, epistemoloji ve etik alanlarında da derinlik kazanmasına yol açmıştır (Ulukütük, 2010, ss. 25-275; Tanrıverdi, 2006, ss. 178-186). Bu dönemde kelim ilminin temel gayesi, İslam'ın inanç esaslarını her türlü yabancı düşünce ve sapkın yorumlara karşı muhafaza etmek ve İslam'ın teolojik çerçevesini sağlamlaştırmak olarak belirlenmiştir. Ancak bu gayenin gerçekleştirilmesi sürecinde, mezheplerin kendi içtihatlarına dayanarak geliştirdikleri kelimî tartışmalar, İslam düşüncesinde teolojik derinliğin artmasına vesile olurken, aynı zamanda nasların farklı yorumlarla ele alınmasına ve kelimî söylemlerin mezhepsel formasyonlar çerçevesinde şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreç, bir yandan İslam düşüncesinde teolojik zeminin güçlenmesini sağlarken, diğer yandan mezhepler arası yorum farklılıklarının derinleşmesine ve nasların ideolojik veya doktriner yaklaşımlara göre anlamlandırılmasına yol açmıştır.

Kelimî ekollerin teşekkül sürecinde nasların yorumlanma biçimi, farklı doktriner aidiyetlerin teolojik pozisyonlarını şekillendiren belirleyici bir unsur olmuştur. Mezheplerin, Kur'an ve sünnetten referans alarak kendi teolojik yapılarını inşa etmeleri, İslam düşüncesinde yorum çeşitliliğini artırmış ve kelimî düşüncenin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, özellikle mezhepsel rekabetin ve siyasi mücadelenin yoğun olduğu dönemlerde, nasların yorumlanması yalnızca teolojik bir arayış değil, aynı zamanda mezheplerin kendi doktrinlerini sağlamlaştırma ve meşrulaştırma sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, bazı durumlarda ayetlerin bağlamsal bütünlükten koparılarak belirli bir teolojik veya ideolojik görüşü desteklemek amacıyla yorumlandığı görülmektedir (Uzun, 2012, s. 13; Mert, 2002, ss. 212-231). Örneğin bu süreçte ayetlerin muhkem veya müteşabih olarak nitelendirilmesi, ekollerin kendi doktrinlerini güçlendirme çabasının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Mezhepler, kendi görüşleriyle uyumlu olan ayetleri muhkem olarak değerlendirirken, doktrinlerine doğrudan uymayan ayetleri müteşabih olarak yorumlama eğilimi göstermişlerdir (er-Râzî, 1420, 7: 139).

Ayetlere ideolojik yaklaşım, nasların içsel ahlaki mesajlarını gölgeleyerek, teolojik polemiklerin ağırlığı altında bu mesajların geri planda kalmasına neden olmuştur. Kelam ilminde felsefî derinliğin ve metafizik tartışmaların gelişimi, entelektüel açıdan önemli bir ilerleme kaydederken, bu tartışmaların soyut ve teorik yönleri nasların pratik hayata rehberlik eden ahlaki ilkelerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Naslara yönelik bu ideolojik yaklaşım ilahi sıfatlar, insanın özgürlüğü, fiillerin yaratılması, esmâ ve ahkâm, imamet gibi bahisler de daha da yoğunlaşmıştır. Özellikle erken İslam döneminde, bu tür seçici alıntılar mezhepsel ve siyasi çekişmelerin temelini oluşturmuştur. Örneğin Mu'tezilî düşüncede önemli bir tartışma olan va'd ve va'id konularında Allah'ın hükmünün değişmeyeceği hususundaki ayetler delil olarak kullanılmıştır (Kâdîkudât

Abdülcebâr, 2013, 1: 221). Ancak ilgili ayetlerin bağlamsal tahlili yapıldığında, bu ayetlerin daha çok ahirette ödül ve cezanın kesinliği üzerine vurgu yaptığı ve insanlara sorumluluk bilinci kazandırmayı amaçladığı görülmektedir (Derzeve, 1383, 2: 237). Benzer şekilde Şia mezhebinde, Hz. Ali'nin imametini ve Ehl-i Beyt'in otoritesini temellendirmek amacıyla bazı ayetlerin belirli bir teolojik çerçeve içerisinde yorumlandığı bilinmektedir. Örneğin, Fâtiha suresinde geçen "dalalette olanlar" ifadesi, Ehl-i Beyt'i imam olarak tanımayanlar şeklinde yorumlanmış ve imamet zorunluluğuna dair bir delil olarak ileri sürülmüştür (el-Kummî, t.y., 1: 29). Benzer bir süreç Sünni kesimde de gerek imamet gerekse diğer konular üzerinden devam etmiştir. Örneğin müşriklerin putları karşısında Allah'ın yaratıcılığına vurgu yapan birçok ayet insanın fiilinin yaratıcısı olmadığını temel argümanı olarak kullanılmıştır (er-Râzî, 1420, 13: 95). Bu tür yorumlar, kelamî sistematüğün oluşum sürecinde teolojik anlamlandırma biçimlerinin nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak burada dikkat çeken husus, bu tür mezhepsel yorumların yalnızca teolojik bir iç tartışma alanı oluşturmadığı, aynı zamanda Kur'an'ın içerdiği ahlaki ilkelerin ve normatif çerçevenin belirli teolojik söylemler içinde nasıl yeniden yorumlandığını ortaya koymasındır. Nasların normatif boyutu ve ahlaki mesajları, mezhepler arası tartışmaların öne çıktığı dönemlerde görece ikinci planda ele alınmış ve ayetlerin etik öğretisi, zaman zaman teolojik polemiklerin gölgesinde kalmıştır.

Bu bağlamda, kelamî söylemin mezhepsel ve doktriner farklılıklar çerçevesinde nasıl şekillendiğini anlamak, yalnızca tarihsel bir perspektif sunmakla kalmaz, aynı zamanda teolojik söylemlerin normatif ahlak ile ilişkisini yeniden değerlendirme imkânı da sağlar. Burada temel mesele, kelamın ahlakı tamamen ihmal ettiğini ileri sürmek değil, aksine, teolojik ve mezhepsel sistematik içerisinde ahlaki boyutun nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve hangi aşamalarda arka planda kaldığını analiz etmektir. Dolayısıyla, kelamî söylemin teolojik ve felsefi gelişim süreci, nasların ahlaki öğretilerinin ne şekilde işlendiği, hangi yorumların ön plana çıkarıldığı ve hangi yaklaşımların zamanla geri planda kaldığı açısından kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

2.5. Kelam İlminin İnsan Söyleminin Yetersizliği

Bir dinin, düşünce ekolünün veya ilmi disiplinin insana yönelik söylemi, onun en güçlü ve etkili yanını oluşturur. Bir düşünce sisteminin insana dair psikolojik, sosyolojik ve ahlaki ilkeler geliştirmesi, onun hem teorik derinliğini hem de pratik hayata etkisini artıran en önemli faktörlerden biridir. Bu bağlamda, Kur'an'ın insana yönelik söylemleri, yalnızca bireysel varoluşu değil, aynı zamanda insanın toplumsal kimliği, ahlaki sorumlulukları ve metafizik boyutunu da kapsayan çok yönlü bir yapı arz eder. Kur'an, insanın yaratılış amacını, içsel çatışmalarını, toplumsal sorumluluklarını ve ahlaki yükümlülüklerini detaylı bir şekilde ele alır. İnsan hem varoluşsal hem de normatif düzeyde değerlendirilerek, onun iç dünyası, iradesi, eğilimleri ve sınırları sistematik bir çerçevede ortaya konur (en-Nisâ 4/28, 64; et-Tevbe 9/42; Yunus 10/21; Hûd 11/9-10, 84;

el-İsrâ 17/11; el-Furkân 25/44; er-Rûm 30/30, 54; ez-Zuhuf 43/22-23; et-Teğâbun 64/16).

Kur'an'ın söz konusu söylemine karşın İslam düşünce tarihinde ilmi disiplinler, insana yönelik söylemlerini kendi metodolojik çerçevelerine göre şekillendirmiş ve çoğu zaman parçacı bir yaklaşım benimsemiştir. Kalam ilmi de bu eğilimden muaf olmamış, insanın varoluşsal konumunu büyük ölçüde Yaratıcı merkezli bir perspektif içinde ele almıştır. Kalam, Tanrı-insan ilişkisini ele alırken insanın ontolojik konumunu ve iradi kapasitesini merkeze almış, ancak bireyin psikolojik ve ahlaki gelişimini bütüncül bir çerçevede ele alma noktasında yeterince kapsamlı bir yaklaşım geliştirememiştir. İrade, kader ve insan fiilleri gibi metafizik tartışmalar kelâmî söylemde ön plana çıkarken, bireyin ahlaki sorumlulukları, etik eğitimi ve toplumsal ahlak bağlamındaki meseleler yeterince detaylı ele alınmamıştır. Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile gibi farklı kelâm ekolleri, insanın özgürlüğü ve ilahi irade arasındaki ilişkiyi geniş çapta tartışmış, ancak bu tartışmalar bireyin pratik ahlaki gelişimini merkeze alan bir düşünce sistematğine dönüşmemiştir.

Kader ve özgür irade tartışmaları, aslında bireyin ahlaki sorumluluklarını açıklayan bir bağlam sunabilecek potansiyeli taşımaktaydı. İnsanın yaptığı fiillerin sonuçlarından ne derece sorumlu olduğu, bu tartışmalar çerçevesinde detaylandırılacak önemli bir meseleydi. Ancak zamanla siyasi ve toplumsal olayların gölgesinde şekillenen kelâmî tartışmalar, bireylerin etik gelişimini önceleyen bir teori oluşturmaktan ziyade, ilahi iradenin doğası ve kaderin mahiyeti gibi soyut kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinde siyasi otoritenin meşruiyetini sağlama noktasında kader anlayışı önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Şahin, 2011, ss. 50-68; Mavil, 2016, ss. 415-418). Kader öğretisinin bu şekilde yorumlanması, bireyin ahlaki özerkliği ve toplumsal sorumlulukları bağlamında daha bütüncül bir söylemin geliştirilmesini zorlaştırmıştır. Kader tartışmaları daha çok ilahi irade ile insan iradesi arasındaki dengeye odaklanmış, sosyal ve siyasi sorumluluklar ise bu tartışmaların dışında bırakılmıştır. Bu da kelâm ilminin insanın ahlaki sorumluluğu bağlamında yeterince geniş bir perspektif geliştirememesine ve kaderin sosyal, politik ve etik meselelerden soyutlanarak spekülâtif bir tartışma alanına dönüşmesine neden olmuştur

Özellikle insanı doğrudan ele alan kelâmî meseleler, yaratılış, irade, hüsün-kubuh gibi kavramlar çerçevesinde tartışılmış, ancak insanın psikolojik ve sosyolojik yönlerini içeren kapsamlı bir analiz yapılamamıştır. İnsan merkezli etik bir perspektifin geliştirilememesi, kelâmın insan söyleminin yalnızca metafizik ve epistemolojik düzeyde kalmasına neden olmuş, ahlak teorisinin sistematik bir şekilde ele alınmasını büyük ölçüde diğer alanlara bırakmıştır. Kelâmcı kimliğiyle bilinen birçok âlim, aynı zamanda tasavvufî bir yönelişe sahip olmuş ve ahlaki boyutları kelâmdan bağımsız olarak ele almıştır. Örneğin, Hâris el-Muhâsibî ve Gazzâlî gibi isimler, insan ve ahlak konusunda önemli söylemler geliştirmiş olsalar da bu çabaların ne derece kelâm ilminin temel ilgisi içerisinde değerlendirileceği tartışmalıdır. Yine, İslam düşüncesinin ilk dönem ahlakçıları olarak kabul edilen Mu'tezilî düşünürlerin de bu alanda önemli katkıları olduğu

görülmektedir. Özellikle usûlü'l-hamse prensiplerinden biri olarak kabul edilen emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesi, insanın ahlaki ve toplumsal sorumluluğunu içeren bir çerçeve sunmuştur. Ancak bu ilke dahi zamanla imamet gibi siyasi ve teopolitik tartışmaların gölgesinde ele alınmış, ahlaki boyutları ihmal edilmiştir (Kâdilkudât Abdülcebâr, 2013, 2: 676-714).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, kelam ilminin insan söylemi, büyük oranda metafizik ve ontolojik bir düzlemde şekillenmiş, bireyin ahlaki gelişimi ve toplumsal sorumlulukları ise genellikle ikinci planda kalmıştır. Kelamcılar, insanın fiilleri, özgür iradesi ve ilahi irade karşısındaki konumunu detaylı bir şekilde ele alsalar da bireyin etik gelişimini sistematik bir çerçevede değerlendiren bir teori ortaya koyamamışlardır. Bu durum, kelamın ahlaki meseleler konusunda pratik çözümler üretmekten ziyade, teolojik ve doktriner tartışmalara yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, bireyin ahlaki formasyonu ve toplumsal sorumlulukları büyük ölçüde tasavvuf, fıkıh ve ahlak felsefesi gibi diğer ilmi disiplinler içinde şekillenmiş, kelam ise bu süreçte daha çok bireyin inanç esaslarını akli delillerle temellendiren bir disiplin olarak konumlanmıştır. Ancak modern dönemde, kelamın disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek bireyin ahlaki gelişimini merkeze alan yeni bir epistemolojik çerçeve oluşturması gerekliliği giderek daha fazla gündeme gelmektedir. Ahlak ve inanç arasındaki ilişkinin yeniden ele alınması, kelamın tarihsel bağlam içinde ele aldığı teolojik meselelerin bireysel ve toplumsal sorumluluklarla bütüncül bir şekilde değerlendirilmesini sağlayabilir. Bu bağlamda, modern kelam çalışmalarında insanın ahlaki sorumluluğu ve etik gelişimi üzerine daha fazla vurgu yapılması, kelamın yalnızca teorik bir teoloji alanı olmaktan çıkıp, bireyin etik formasyonuna doğrudan katkı sağlayan bir düşünce disiplini haline gelmesi açısından önemli bir adım olacaktır.

Sonuç

İslam toplumlarında ahlaki değerlerin güçlenmesi, bireysel çabaların ötesinde, ilmi ve dini disiplinlerin birlikte hareket etmesiyle mümkündür. Kelam, fıkıh ve tasavvuf gibi ilmi alanların, ahlaki söylemleri yalnızca teorik bir çerçevede bırakmadan, toplumsal ve bireysel hayatta uygulanabilir hale getirmesi gerekmektedir. Kelam ilminin ahlaki meselelere daha fazla eğilmesi, teorik çerçevesini pratik ahlak ilkeleriyle bütünleştirmesi, İslam toplumlarının etik dönüşümüne ve sosyal istikrarına önemli katkılar sunabilir. Bu noktada, kelamın tarihsel olarak üstlendiği inanç temellendirme misyonunu, bireyin ahlaki gelişimini de içine alacak şekilde genişletmesi hem disiplinin akademik meşruiyetini artıracak hem de pratik anlamda toplumsal fayda sağlayacaktır.

Kelam ilminin doğrudan ahlaki sorunlarla ilgilenmesinin beklenemeyeceği, çünkü esas misyonunun inanç esaslarını açıklamak ve savunmak olduğu iddia edilebilir. Ancak, kelamî tartışmaların temel referans noktaları olan Kur'an ve Sünnet, teolojik doktrinlerin ahlaki boyutlarını da içeren bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bağlamda, kelamın ahlaki ilkeleri yalnızca ikincil bir mesele olarak değerlendirmesi, İslam düşüncesinin bütüncül yapısıyla çelişmekte ve kelam ilmini soyut bir doktriner

tartışmalar yığınının dönüştürme riski taşımaktadır. Kelamın, ahlak felsefesini yalnızca tasavvufa ya da fıkhı havale etmesi, onun kendi içinde barındırabileceği etik boyutları ihmal etmesine neden olmaktadır. Oysa ki kelamın teolojik ve epistemolojik tartışmalarla birlikte bireysel ve toplumsal ahlakı da ele alması, İslam toplumlarında ahlaki normların daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlayacaktır.

Tarihsel süreçte kelam ilminin gelişimi incelendiğinde, kelamcılarının önemli ölçüde siyasi ve mezhepsel tartışmaların etkisiyle şekillenen söylemler geliştirdiği görülmektedir. Bu durum, bireysel ahlaki sorumlulukların gölgelenmesine ve toplumsal etik meselelerin teorik düzeyde yeterince ele alınamamasına yol açmıştır. Özellikle kader, ilahi sıfatlar ve iman-amel ilişkisi gibi konular üzerine yoğunlaşan kelamî tartışmalar, zamanla ahlaki ilkelerin geri planda kalmasına sebep olmuştur. Ancak, günümüz dünyasında kelamın yeniden bir yorum çerçevesine oturtulması ve etik meseleleri de ele alan daha kapsamlı bir perspektif geliştirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan, kelam ilminin inanç esaslarını temellendirirken, aynı zamanda ahlaki ilkeleri de güçlü bir şekilde vurgulayan bir söylem oluşturması kaçınılmazdır. Kur'an'ın etik değerlerini ve İslam'ın ahlaki ilkelerini merkeze alan bir kelamî söylem, bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşım, yalnızca İslam toplumları için değil, küresel etik tartışmalar açısından da önemli bir model sunabilir. Bu nedenle, kelamın teolojik söylemlerinin yanı sıra ahlaki söylemleri de sistematik bir çerçevede ele alarak, bireyin ve toplumun etik gelişimine daha fazla katkı sağlaması gerekmektedir. Kelamî düşüncenin ahlaki bir boyut kazanması, onun sadece spekülâtif bir alan olmaktan çıkıp, bireyin karakter inşasına ve toplumsal düzenin güçlenmesine doğrudan katkı sunan bir disiplin haline gelmesini sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akdemir, F. (2019). İlk Dönem İman-Siyaset İlişkisi, İmanın Araçsallaştırılması (Sâlim b. Zekvân'ın es-Sîre Eseri Bağlamında). *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), Article 1.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary Of Philosophy* (Second Edition). Cambridge University Press.
- Ayğın, F. (2017). Müteahhirûn Döneminde Kelâmın Metafizik Olarak İnşasının Yöntemsel Boyutları. *Kelâm İlminde Metodoloji Sorunu*, 121-145.
- Bardakoğlu, A. (2017). Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması. *Eskiyeni*, 35, Article 35.
- Buğra, A. (2001, Mayıs). Bir Krize ve Bir Ahlâki Ekonominin Çöküşüne Dair. *birikimdergisi*, 145. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-145-mayis-2001/2336/bir-krize-ve-bir-ahlaki-ekonominin-cokusune-dair/6237>

- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Gömülü Teori. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), Article 1.
- Carpenter, T. P., & Marshall, M. A. (2009). An Examination of Religious Priming and Intrinsic Religious Motivation in the Moral Hypocrisy Paradigm. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(2), 386-393. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01454.x>
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çetin, M. (2013). *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı* [Doktora]. Atatürk Üniversitesi.
- Derzeve, İ. (1383). *Et-Tefsîru'l-Hadîs* (Cilt. 1-10). Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Doğan, L. (1954). Hasan Basri'nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan'a Mektubu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3-4), Article 3-4.
- Duran, R. (2022). Türkiye Aile Yapısının Geleceğine Yönelik Çıkarımların Değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Article 1.
- Ebû Dâvud, S. b. E. S. (t.y.). *Sünen-i Ebû Dâvud* (Cilt. 1-4). El-Mektebetu'l-Aşriyye.
- el-Âmidî, S. (2002). *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûlu'd-Dîn* (Ahmed Muhammed Mehdî, Ed.; Cilt. 1-5). Dâru'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiye.
- el-Bâkîllânî, E. B. M. b. T. (1987). *Temhîdu'l-Evâil fî Telhîsu'd-Delâil*. Muessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye.
- el-Bâkîllânî, E. B. M. b. T. (2000). *El-İnsâf* (2. bs). Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs.
- el-Buhârî, E. A. M. b. İ. (1993). *Sahîhu'l-Buhârî* (5. bs, Cilt. 1-7). Dâru 'İbn Kesîr.
- el-Câbiri, M. Â. (2015). *Arap Ahlaki Aklı* (M. Çelik, Çev.). Mana Yayınları.
- el-Cürcânî, S. Ş. (1983). *Kitâbu't-Tarîfât*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Cürcânî, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf* (Ö. Türker, Çev.; Cilt. 1-3). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- el-Eş'ârî, E.-H. A. b. İ. (1344). *Risâle fî İstihsâni'l-Havz fî İlmi'l-Kelâm* (2. bs). Matbaatu Meclis-i Dâiratu'l-Meârif en-Nizâmiyye.
- el-Eş'ârî, E.-H. A. b. İ. (1955). *Kitâbu'l-Luma fî'r-Red alâ Ehli'z-Zey ve'l-Bida*. Matbaatu Mısır.
- el-Gazzâlî, E. H. M. (2003). *El-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Meânî Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. Dâru İbn Hazm.

- el-Gazzâlî, E. H. M. (2004). *El-İktisâd fi'l-İtikad*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Gazzâlî, E. H. M. (t.y.). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (A. Serdaroğlu, Çev.; Cilt. 1-4). Huzur Yayınevi.
- el-Kummî, E.-H. A. b. İ. (t.y.). *Tefsîru'l-Kummî* (Cilt. 1-2). Dâru'l-Kitâb.
- el-Mâtürîdî, E. M. M. b. M. (1431). *Kitâbu't-Tevhîd*. Dâru'l-Câmiâti'l-Mısriyye.
- el-Pezdevî, E.-Y. M. (2003). *Usûlu'd-Dîn*. El-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs.
- Engin, M. (2022). Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Article 1.
- er-Râzî, F. (1420). *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Cilt. 1-32). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- er-Râzî, F. (2019). *Me'âlimü Usûli'd-Dîn* (Muhammet Altaytaş, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- et-Teftâzânî, S. M. b. F. (t.y.). *Şerhu'l-Akâidi'l-Nesefiyye*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Farûkî, İ. R. (2006). *Tevhid* (Dilaver Yardım & Latif Boyacı, Çev.). İnsan Yayınları.
- Fazlur Rahman. (2014). *İslam ve Çağdaşlık* (A. Açıkgenç & M. H. Kırbaşoğlu, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. Ötüken Neşriyat.
- Hacıkeleşoğlu, H. (2021). Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı, Dindarlık Ve Ahlaki Kayıtsızlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 21(2), Article 2. <https://doi.org/10.33415/daad.954334>
- Halîl b. Ahmed. (2003). Abdulhamîd Hindâvî (Ed.), *Kitâbu'l-Ayn* (Cilt. 1-4). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)* (S. Tuğ, Çev.; Cilt. 1-2). İrfan Yayıncılık.
- İbiş, F. (2015). Mâtürîdî'de İman-Ahlak İlişkisi. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13(2), Article 2. <https://doi.org/10.18317/kader.67366>
- İbn Dureyd. (1987). *Cemheratu'l-Luğa* (Cilt. 1-3). Dâru'l-İlmi li'l- Melâyîn.
- İbn Teymiyye, E.-A. T. A. (1996). *El-İmân*. Mektebetu'l-İslâmî.
- İzmirli, İ. H. (1339). *Yeni İlm-i Kelam* (Cilt. 1-2). Şehzâdebaşı Evkâf İslâmiyye Matbaası.
- Kâdîlkudât Abdülcebâr, b. A. (2013). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse (Mu'tezile'nin Beş İlkesi)* (İ. Çelebi, Çev.; Cilt. 1-2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- Kara, B. (2018). Türkiye’de Aile Yapısının Değişimine Etki Eden Dinamikler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, Article 40. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.399236>
- Karakuş, N., Karacaoğlu, M. Ö., & Keten, M. (2020). Ortaokul öğrencilerinin kullandığı argo kelimeler çerçevesinden dil ahlakına genel bir bakış. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö7, Article Ö7. <https://doi.org/10.29000/rumelide.808340>
- Koca, S. (2016). Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(2), Article 2.
- Lacey, A. R. (1996). *A Dictionary Of Philosophy*. Routledge.
- Malhotra, D. (2010). (When) are Religious People Nicer? Religious Saliency and the “Sunday Effect” on Pro-Social Behavior. *Judgment and Decision Making*, 5, 138-143. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1297275>
- Mâlik b. Enes, E. A. (1985). *El-Muvatta* (Cilt. 1-2). Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi.
- Mavil, K. A. (2016). Güncel ‘Kader’ Tartışmalarına Bir Katkı. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(2), Article 2.
- Mert, M. (2002). Kelamî Tartışmaları Kur’ân Ayetleriyle Temellendirmenin İçerdiği Sorunlar. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), Article 1.
- Obermann, J. (2006). İslam’ın İlk Döneminde Politik Teoloji: Hasan el-Basri’nin Kader Üzerine Mektubu (M. Mert, Çev.). *Kelâm Araştırmaları Dergisi*
 Kader, IV(2), Article 2.
- Okumuş, E. (2017). Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(11), Article 11.
- Özdemir, M. (2002). Ezeli Bilgi Anlayışının Problematik Yönü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), Article 1.
- Shariff, A. F., & Norenzayan, A. (2007). God Is Watching You: Priming God Concepts Increases Prosocial Behavior in an Anonymous Economic Game. *Psychological Science*, 18(9), 803-809. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01983.x>
- Solmaz, B. (2011). Modernlik Ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32(32), Article 32.
- Süt, A. (2010). İslam Düşüncesinde İlk Muhalif:Ma’bed el-Cüheni. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 8(2), Article 2.
- Şahin, H. (2011). İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, Article 36.
- Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, E. C. M. (1413). *El-İtikâdât* (1. bs). Mutemeri Âlemi’l-Elfiyye.

- Tanrıverdi, E. (2006). Yunanca-Arapça Çeviri Sürecinde Harran Okulu. *Harran Okulu Sempozyumu, I*, 176-185.
- Taşçı, Ö. (2006). Kelam İlminin “Kelam” olarak İsimlendirilmesinde Vâsıl b. Ata’nın Takip Ettiği Yöntemin Muhtemel Katkıları Üzerine. *Dini Araştırmalar*, 9(26), Article 26.
- Turşak, M. (2022). Kur’an’da İtaat Kavramı ve Ülü’l-Emre İtaatin Mahiyeti. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Article 1.
- Ulukütük, M. (2010). İslam Düşüncesinde Tercüme Faaliyetleri: Hermeneutik ve Bibliyografik Bir Katkı. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, I(2), Article 2.
- Uzun, N. (2012). “Bağlam”ı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, Article 37.
- Varsak, O. (2022). Sosyal Medyanın Dinî Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Örneği. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), Article 1. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1116438>
- Zhanykulov, N. (2022). Modern Toplumda Din ve Ahlak. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, 38, Article 38.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.16>

Volume 9/1

2025 p. 294-308

PARADİGMA VE SOSYOLOJİ İLİŞKİSİ: SOSYOLOJİNİN TARİHSEL SÜRECİ ÜZERİNDEN EPİSTEMOLOJİK BİR OKUMA¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN PARADIGM AND SOCIOLOGY: A EPISTEMOLOGICAL READING THROUGH THE HISTORICAL PROCESS OF SOCIOLOGY

Selin DAL*

ÖZ

Bilimsel Devrimlerin Yapısı eserinin özgün yanı, Thomas Kuhn'un bilim teorisinin merkezindeki *paradigma* kavramına dayanmaktadır. Eserde paradigma, birden çok anlama gelecek şekilde kullanılmıştır ve bu anlamlardan bazıları sosyolojik türdedir. Bu durum, paradigmayla biçimlenen bilim teorisinin de sosyolojik türde olmasına yol açmıştır. Kuhn'un bilim teorisi, pozitivist temelli teorilerden bu yanıyla farklılaşmıştır ve böylece bu teorinin, sosyal bilimlerin ve bu çalışmada irdelenmiş olan sosyolojinin tarihsel gelişimini (teorik ve metodolojik) açıklamaya uygun olduğu düşüncesi doğmuştur. Çalışma boyunca yapılmış olan epistemolojik okuma, alanın entelektüel köklerinde de yer almış olan bu kabulü incelemeyi amaçlamaktadır. Paradigmayla somutlaştırılan, bilim insanlarının tarihsel süreç boyunca ortaya koydukları etkinliğin, sosyolojinin bir bilim olarak kurulduğu on dokuzuncu yüzyılıyla ne denli uyum içinde olduğu sorgulanmıştır. Bu çalışmanın çıkış sorusu; paradigma ve sosyoloji uzlaştırılabilir midir, olmuştur. Kuhn'un bilim teorisinin somutlaştığı bilimsel süreç ile sosyolojinin tarihsel süreci karşılaştırılarak sosyolojinin paradigmayla temellenen olağan bilim aşamasını yaşamadığı sonucuna varılmıştır. Bu durum sosyolojinin "özgün" yanından kaynaklanmaktadır. Sosyoloji hâkim paradigmanın olmadığı, çok sesli/çok paradigmatlı bir bilimdir. Bu nedenle alandaki sosyologların paradigmayı ve sosyolojiyi uzlaştırma denemeleri de benzer bir sonuç vermiştir. Dolayısıyla paradigma ve sosyoloji uzlaştırılabilir midir sorusuna hayır yanıtı verilmiştir. Bu uzlaşmazlığın görünür kılınmasıyla sosyologların kendi alanlarının gelişim sürecini açıklayacak bir bilim modeli ortaya koymak adına cesaretleneceği, bu doğrultuda da

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Ömer Faik ANLI danışmanlığında hazırladığım "*Paradigma Bağlamında Sosyoloji Disiplini: Sosyolojinin Tarihsel Sürecine Dair Epistemolojik Bir Çözümleme*" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: selindal.sd@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8101-2161, Ankara, Türkiye.

sosyolojiyi doğa bilimlerden farklı bir disiplin olarak meşru kılan temellerin yeniden inşa edileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kuhn, Paradigma, Sosyoloji, Çatışma, Çok Paradigmalık.*

ABSTRACT

The original aspect of The Structure of Scientific Revolutions is Thomas Kuhn's concept of the paradigm at the center of his science theory. In this work, the paradigm is used in a way that has multiple meanings, and some of these meanings are sociological. This situation has made this theory of science, shaped by the paradigm, sociological. Kuhn's theory of science has differed from positivist-based theories in this way, and thus the idea that this theory is suitable for explaining the historical development (theoretical and methodological) of the social sciences and sociology, which is examined in this study, has been born. The epistemological reading carried out throughout this study aimed to examine this acceptance, which has also taken place in the intellectual roots of the field. The compatibility of the activity that scientists put forward throughout the historical process, expressed by the paradigm, with the historical process in the nineteenth century, when sociology was established as a scientific discipline, has been questioned. The output question of this study is, Is paradigm and sociology reconcilable, has been. The scientific process in which Kuhn's theory is embodied has been compared with the historical process of sociology, and it has been concluded that sociology does not experience the usual stage of science based on paradigm. This situation is due to the original side of sociology. Sociology is a multi-paradigm science in which there is no dominant paradigm. Sociologists' attempts to reconcile paradigm and sociology have yielded a similar result. Therefore, the answer to the question of whether paradigm and sociology can be reconciled is no. It is believed that by making this intransigence visible, sociologists will be emboldened to put forward a scientific model that will explain the development process of their field, and in this direction, the foundations that legitimize sociology as a different discipline from natural sciences will be reconstructed.

Keywords: *Kuhn, Paradigm, Sociology, Conflict, Multiple Paradigm.*

Giriş

Bilimlerin modern bir çehre kazanmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılla birlikte bilim kavramının kapsamı ve bilimi olanaklı kılan model üzerine görüşler ortaya konulmaya başlamıştır. Bu sayede bilim, inceleme alanları gibi bir alt alana dönüşmüş, bilimi mümkün kılan etkenlerin de sorgulanabilir ve araştırılabilir olduğu bilim felsefesi (epistemolojiden yani orijinal bilgi felsefesinden evrilerek) alanı doğmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, yaşanan dünya savaşlarının da etkisiyle yeni bir düşünsel ve bilimsel bakış açısının doğuşunun arifesinde, Thomas S. Kuhn'un bilim teorisi ve teorisinin merkezine yerleştirdiği *paradigma* kavramı, bilim felsefesine önemli bir yenilik getirmiştir. Kuhn'un bilim teorisi (felsefesi), bilimi süreç içerisinde oluşan bir etkinlik olarak görerek bilimin tarihsel yolculuğunu ön plana çıkarmıştır. Bilimi etkinlik olarak konumlandırması da bilim teorisine sosyal bir yön katmıştır. 1962'de yayımlanan ve bilime bakışta dönüşüm yaratan

Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda, Kuhn tarihe verdiği önemi şu şekilde ifade etmiştir: "Tarih, yalnızca bir zamandizimi ve anlatı deposu olarak görülmediği takdirde, şu anda bize egemen olan bilim imgesinde esaslı bir dönüşüme yol açabilir." (Kuhn, 2018:71) Kuhn bu ifadesiyle bilimi mümkün kılan etkenlerin, süreçsel bir okumaya tabi tutulabileceğini önererek yeni bir bilim modeli ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Kuhn'un bilim teorisi ve paradigma kavramı ekseninde, sosyal bir bilim olan sosyolojinin tarihsel sürecinin başladığı on dokuzuncu yüzyıldaki bilimsel görünümü irdelenecektir. Kuhn'un sosyal bir yöne sahip olan bilim teorisinin, sosyolojinin teorik ve metodolojik gelişim süreciyle paralel olup olmadığı sorgulanacaktır. Bu epistemolojik okumayla, sosyolojinin doğa bilimlerinden özgünleşen yanını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Kuhn'un Bilim Teorisi ve Paradigma Kavramı

Kuhn'un bilim teorisi; tarihi ve felsefeyi odağına alarak temel ders kitaplarının içerdiği bilgilerin bir izdüşümü olarak benimsenen bilime, önceki bilim teorilerinden örneğin "tek geçerli veya doğru bilgi biçiminin empirik bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş" (Slattery, 2014:71) olan *pozitivizmden* farklılaşan bir açıklama sunmuştur. Kuhn bu açıklamasını somutlaştırmak adına bilim teorisinin merkezine yerleştirdiği paradigma kavramını kullanmıştır. Sözlük tanımıyla "değerler dizisi" anlamına gelen paradigma, "bir iş için örnek çalışma, yöntem"² anlamlarında da kullanılmaktadır. Kuhn için en temel anlamıyla paradigma, bilim teorisinin yönteminin dayandığı bir anlam çerçevesidir. Kuhn BDY'de³ paradigmaları, "bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar şeklinde" (Kuhn, 2018:64-65) tanımlamıştır. Kuhn'un paradigmayı bilimsel başarı olarak tanımlaması, bilimin ortaya konulmasında bilim insanlarından oluşan bir bilim topluluğunun etkinliğine atıfta bulunmaktadır. Bu tanım bilimin, ortaya konulan nesnel veriler üzerinden değil bilim topluluğunun bilim üretme süreci ve dinamikleri üzerinden değerlendirileceği bir yol sunmaktadır.

Kuhn'un bilim teorisiyle birlikte bilim topluluklarının tarihsel süreç boyunca ortaya koymuş olduğu bilim etkinliklerinin de bilimi anlamada temel bir role sahip olabileceği fikri doğmuştur. Kuhn'un paradigmayla temellendirdiği bilim teorisinin, en özgün ve en eleştiriye açık yanı dayandığı bu kuramsal çerçeve olmuştur. Etkinlik süregelen bir eylem olduğundan süreç de tarihseldir. Ayrıca etkinliğin olabilmesi için bunu mümkün kılan bir topluluğun varlığı gerekmektedir. Bu bağlamda, Kuhn'un bilim teorisinin dayandığı temeller sosyal bir yöne sahiptir. Kuhn teorisine süreci dâhil etmesiyle tarihi, toplumu dâhil etmesiyle "19.yüzyılın sonundan itibaren üniversite programlarında yer almış ve o zamandan beri, bireylerin toplumdaki davranışlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir dizi perspektif üretmiş" (Riutort, 2017:7) olan sosyolojiyi ön plana çıkarmıştır.

² Bkz. TDK.

³ Metnin geri kalan kısmında, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* bu şekilde refere edilecektir.

Sosyolojinin Kuhn'un bilim teorisinde yer edindiğini, Margaret Masterman *Paradigmanın Doğası* makalesinde ortaya koymuştur. BDY'de Kuhn'un paradigma kavramını yirmi bir farklı anlamda kullandığını saptayan Masterman, bu anlamların bir kısmının sosyolojik türde olduğunu belirtmiştir (Masterman, 2017:90). Paradigmanın “evrensel olarak tanınan bilimsel bir başarımlar olarak”, “somut bir bilimsel başarımlar olarak” kullanılması; bu kavrama sosyolojik bir yön katmıştır (Masterman, 2017:90). BDY'de “bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan” paradigma tanımı bir bilimsel geleneğe ya da alışkanlığa, “evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarımlar” (Kuhn, 2018:65) ise bilimsel bir başarımlara atıfta bulunmaktadır. Başarı ve alışkanlık, toplum içinde görünürlük kazanan fenomenler olduğundan, bir bilim teorisinin bu denli sosyolojik bir anlam taşıması sosyal bilimcilerin ilgisini çekmiştir ve henüz başlangıç aşamasında olan sosyal bilimlerin gelişim sürecini açıklamada bu teorinin olanaklılığı sorgulanmaya başlamıştır.

Bilimin öznesinin topluluk olarak ele alınması ya da topluluğun etkinliğinin bilim olarak kabul edilmesi sosyolojide yeni bir sorunun doğmasına neden olmuştur. Bu soru, paradigma ve sosyolojinin uzlaştırılabilir olup olmadığıdır. Paradigma sosyal bir unsur taşıdığından, sosyoloji de yapısı itibarıyla bu unsur üzerine şekillendiğinden, paradigmayı merkeze alan bilim modelinin, sosyolojinin teorik ve metodolojik gelişim sürecini anlamak adına yararlanılabilecek bir temel taşıyıp taşımadığı sorgulanmıştır. Sosyolojide, yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte hermenötik kuramların da çeşitlenmesiyle “bireyin bir topluluğun hayatına katılarak toplumsal yönden nasıl geliştiği” (Wallace ve Wolf, 2013:267-268) ve bu gelişimin toplumu nasıl biçimlendirdiği üzerine düşülmüştür. Paradigma da bir bilim insanının, bilim topluluğunun içinde yer alarak gösterdiği gelişimi ve bunun bilimi nasıl biçimlendirdiğini temellendirmeye çalışan bir bilim teorisinin ana odağı olduğundan, bu doğrultuda paradigma ve sosyoloji arasındaki bağın niteliği de sorgulanmaya başlamıştır.

Kuhn bilimi açıklamada kullandığı ilkelerin bazılarının sosyolojik olduğunu kabul etmiş olsa da (Kuhn, 2017:297) onun asıl amacı, doğa bilimlerinin gelişim sürecini açıklamaktı. Bu bağlamda Kuhn, pozitivist çizgide bilimlere bakan George Sarton, Karl Popper gibi isimlerle paralel bir düşüncededir. Bilimlerin yapısı üzerine teori üreten bilim felsefecilerinin baz aldığı bilimler her daim doğa bilimleri olmuştur çünkü bu bilimler modern çehrelerini on dokuzuncu yüzyılda kazanmış olsalar da bu bilimlerin tarihi, insanlık tarihi kadar eski olarak kabul edildiğinden, doğa bilimleri tamamlanmış ve kesinlik içeren disiplinler olarak görülmüşlerdir. Bilimi modellemede (gelişim sürecini açıklamada) fizik, astronomi, kimya gibi bilimlerin örneklendirilmiş olmasının temel nedeni budur. Fizik doktorasına sahip olan Kuhn, BDY'de ortaya koyduğu bilim teorisinde çoğunlukla fiziğin, yer yer kimyanın ve astronominin tarihsel gelişimine atıfta bulunmuştur.

Kuhn'a göre bilimi olanaklı kılan yegâne unsur, hâkim tarzda bir paradigmaya sahip olmasıdır. Ona göre bilimin olağan, bunu olması gereken olarak da okuyabiliriz, aşaması “nihai bir çözümün” olduğu süreçtir (Kuhn, 2016:192). Kuhn'dan farklı bir bilim görüşüne

sahip olsalar da diğer bilim felsefecilerine göre de nihai bir çözümün olduğu bilimler doğa bilimleridir. Popper, “her şeye zihnimizde var olan bir kuramın ışığında yaklaşıyoruz” (Popper, 2017:71) demektedir. Bilim felsefecilerine göre de bu kuramlar fizik, astronomi, kimya, biyoloji gibi bilimlerde belirgin bir görünüme sahiptir. Paradigmalar, olgun bilimler için diğer sahalarda aşına olunana benzemeyen bir gelişim örüntüsüne sahiptirler (Kuhn, 2016:193). Kuhn’a göre sosyal bilimlerde ise paradigmaya kısmen benzeyen bir yapı vardır. 1958-1959 yılları arasında, *Davranış Bilimleri İleri Araştırma Merkezi*’nde çalıştığı sırada sosyal bilimlere yakından gözlemlene şansı bulan Kuhn, “toplum bilimcileri arasında, geçerli sayılacak bilimsel sorunlar ve yöntemler üzerinde açık açık başgösteren anlaşmazlıkların çokluğu ve kapsamı beni özellikle şaşırttı” (Kuhn, 2018:64) yorumunda bulunmuştur. Astronomi, fizik, kimya, biyoloji alanlarının; psikologlara yahut sosyologlara özgü hale gelen temel konulardaki anlaşmazlıklara benzer tartışmalara sahne olmadığını ekleyerek (Kuhn, 2018:64) doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farklılığa vurgu yapmıştır.

Kuhn, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki temel farklılıktan hareketle bir bilim teorisinin cevaplaması gereken neyin bilim olup olmadığı sorusunu, paradigmayı merkeze alarak cevaplamıştır. Paradigmayı hem olağan bilimin göstergesi hem de bilimsel sürecin nasıl gerçekleştiğini vurgulayan bir kavram olarak kullanmıştır (Kuhn, 2018). Kuhn BDY’de bu süreci; (olağan) bilim öncesi dönem, olağan bilim dönemi, bunalım-kriz dönemi, devrim ve yeni paradigmaya geçiş dönemi olarak sınıflandırabileceğimiz aşamalar doğrultusunda açıklamıştır.

Kuhn’a Göre Bilimsel Süreç

Kuhn’a göre bilimsel sürecin nihai aşaması olağan bilim dönemidir ama bu dönem tek ve değişmez bir yapıda değildir. Devrimlerle bu akışta kırılmalar meydana gelmekte ve bu noktadan yeni bir bilimsel süreç doğmaktadır. Bu aşamalar birbirini izlemeye devam ederek bilimin dinamik bir yapıda olmasını sağlarlar. Bu sürecin başlangıcı ise ortada bilimlerin olmadığı ama bilimi doğuracak düşünce setinin mevcut olduğu, (olağan) bilim öncesi dönemdir. Olağan bilimin öncesinde, bir bilim dalının gelişmesindeki erken aşamalara özgü olan farklı görüş okullarının olduğu bu dönem (Kuhn, 2018:89), çok sesli bir yapıdadır. Hâkim tarzda bir paradigmaya sahip olan olağan bilimin, baskın ve tek bir sesi olmalıdır. Birden fazla sesin olduğu, dolayısıyla da birden fazla paradigmaya benzer yapının bulunduğu bir dönemde, bilimsel etkinlik henüz başlamamıştır. Her bilimin hâkim tarzda bir paradigmayla olgun bir aşamaya geçmesinden önce bu dönem yaşanmıştır. Bu dönemde çok sayıda paradigma benzeri sesin olması bir gerekliliktir çünkü içlerinden birinin seçilerek olağan bilimi başlatması beklenmektedir. Seçilebilecek teorilerin⁴ çokluğu, olağan bilimin başlamasını hızlandıran bir etkiye sahiptir.

⁴ Kuhn BDY’de paradigmaları hem teori/kuram anlamında hem de teorileri çerçeveleyen, onlardan daha geniş kapsamlı bir yapı anlamında kullanmıştır.

Bu aşamayı somutlaştırmak adına optiğin tarihine bakabiliriz. Newton'un *Opticks* eseri gelinceye değin bu alanda hâkim bir paradigma bulunmamaktaydı. Sadece, "birbiriyle yarış halinde birtakım okullar ve bunların içinde daha da ufak bölünmeler vardı ve hepsi de ya Epikürcü, Aristotelesçi ya da Platoncu kuramlardan birinin değişik tarzdaki benzerlerini benimsemişlerdi". (Kuhn 2018:84) Bu durum, optik alanında çalışmak isteyen bir bilim insanının, işe baştan başlayıp çalışma alanını yeniden inşa etmek durumunda kalmasıyla sonuçlanıyordu (Kuhn, 2018:85). Kuhn'a göre böyle bir durumda bilimsel etkinliğin verimli bir biçimde sürdürülmesi mümkün değildir. Bu nedenle ders kitaplarıyla⁵ somutlaşan ve diğerlerinden daha benzersiz bir yapıya sahip olduğu için seçilerek alanın dinamiklerini belirlemesi gereken "olağan bir bilime" ihtiyaç vardır.

Olağan bilim amiyane tabirle, bilim topluluğunun tek bir paradigmayı kabul etmesiyle mümkün olan profesyonel ve dışa kapalı bir araştırmadır (Kuhn, 2018:97). Olağan bilim aşaması bu yönüyle dogmatik bir yapıya sahiptir. Burada dogmatik olan bilimin kendisi değildir, bilimi mümkün kılan aşamanın tek sesli ve tartışmaya kapalı yapısıdır. Dışa kapalı bu aşamanın hâkim paradigması, alanın ders kitaplarıyla iletilmekte ve bilimsel etkinliği biçimlendirmektedir (Kuhn, 2016). Olağan/olması gereken bilim, "bilim topluluğunun kabul gören inançlarının ayrıntılarıyla anlatıldığı, açık seçik hale getirildiği ve genişletildiği genel olarak birikimsel bir süreçtir". (Kuhn, 2019:188) Paradigma bu aşamada en önemli anlamına bürünerek her şeye üstün gelir. Bu aşamada bilimsel etkinliği somutlaştıran teoriler de dâhil olmak üzere mevcut bilime dair her şey paradigmanın çizdiği çerçeve etrafında şekillenir. Kuhn'un belirttiği üzere bilim insanları; kavramları, yasaları ve kuramları ayrı ayrı ve soyut olarak öğrenmezler (Kuhn, 2018:125). Bu zihinsel araçlar arasındaki bağı paradigma sağlar ve görünmez bir yapı olarak bilim etkinliğinin üzerinde konumlanır. Bilim insanları aldıkları eğitimle, alanın literatüründeki bilgilerle ve teorilerle paradigmanın cisimleşmiş halini görürler. Olağan bilim de bu doğrultuda gerçekleşir. Paradigma mevcut bilimsel sahada, bilim etkinliğinin gerçekleşmesini sağladığı müddetçe işlevseldir. Bu bağlamda olağan bilim paradigması, sarsılmaz bir yapıya sahiptir.

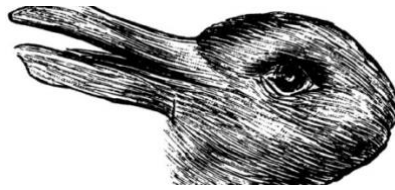
Aristoteles'in *Physica*, Newton'un *Principia*⁶ ve *Opticks* eserleri fizikte; Batlamyus'un *Almagest* eseri astronomide, Lavoisier'in *Chemistry* eseri ise kimyada sarsılmaz bir paradigmanın somutlaşmasını sağlamıştır ve bu eserler kendi araştırma alanlarında geçerli sayılan sorunların ve yöntemlerin gelecekte uygulama yapacak kuşaklar için tanımlanmasında, uzun süre hizmet görmüşlerdir (Kuhn, 2018:81). Bu süre doğa bilimlerinde uzun olmuştur ama nihai olmamıştır. Bu vurguyla Kuhn'un olağan bilimi dogmatik olarak konumlandırması meşrulaşmaktadır (Kuhn, 2016). En hâkim nitelikteki paradigmanın bile varlığı nihai değildir çünkü evrene dair kavrayışımız her geçen zamanda değişmektedir. Her daim yeni meraklar ve yeni keşifler meydana geldiğinden bilim, dinamik bir yapıya bürünerek diğer dogmatik alanlardan sıyrılmaktadır. Bilim insanı

⁵ Paradigmanın, Masterman'ın ortaya koyduğu anlamlarından biri de ders kitapları olarak ifade edilmesidir.

⁶ 1687'de yayımlanan ve evrene bakışta dönüşüm yaratan eserin tam adının Türkçe karşılığı, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*'dir.

görünmez bir paradigma doğrultusunda bilimi geliştirir ve bu gelişim bir gün hakim paradigmayı zorlamaya ve onu geçersiz kılmaya başlar. Bu noktada paradigmaya bir direnç oluşur ve bu direnç yeni bir paradigmaya giden yolu açar (Kuhn, 2018). Kuhn'un bilim teorisinde, bilimin dinamizmi ve diğer bilme etkinliklerinden sıyrılan özgün yanı bu şekilde korunur. Yeni bir paradigmanın hâkim olacağı devrime giden yolun öncesinde, bunalım/kriz evresi yaşanır. Kuhn bu aşamada, bilim insanlarının olağan bilim döneminden farklı olarak yenilik peşinde koştuklarını vurgulamaktadır. Paradigma dirençle karşılaştığında, paradigmada bir aykırılık meydana gelmektedir. Olağan bilimi mümkün kılan örüntüdeki çatlakla birlikte yeni bir paradigmanın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Bu aşama bilim insanları için zor ve sancılı bir süreçtir çünkü mevcut paradigmanın terkedilmesini, bunun yerine yeni bir paradigmanın inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Alana hâkim olacak yeni bir paradigmanın seçilmesi de özel birtakım koşullara bağlıdır.

Aristoteles fiziğinden Newton fiziğine, Newton fiziğinden Einstein fiziğine giden yol paradigmadaki aykırılık sonucunda meydana gelmiştir. Paradigma kendi alanındaki sorunlara çözüm getiremediğinde, bilim insanlarının paradigmaya bağlılığı sarsılır ve bu noktada güçlü bir politik ayrışma yaşanır. Paradigmanın eskisi gibi görülemediği bu evrede bilim insanlarının görme biçimi değişmeye başlamıştır. Kuhn'un meşhur örneği doğrultusunda önce tavşan olarak görülen bir şekil, daha sonrasında ördek olarak görülmüştür. Şekil ayındır ancak artık farklı algılanmaktadır. Kuhn bu farklılaşmayı, *gestalt* (kalıp) değişimi kavramıyla açıklamıştır (Kuhn, 2018:175). Dil felsefesinde yapılan çalışmalardan etkilenmesinden sonra ise bu kavram yerine *eş ölçülemezlik* ifadesini kullanmıştır. Bu kavram, bilim insanlarının kullandıkları dilin birbirinden farklılaşmasına, paradigmadaki bunalımın bu farklılaşmayla somutlaşmasına atıfta bulunmaktadır. Bu noktada, bir fizik terimi olarak hareketin anlamındaki değişimini örneklendirmiştir. Hareket kavramı, Aristoteles fiziğinde de Newton fiziğinde de yer almaktadır ancak iki farklı paradigmaya ait bu kavramlar, farklı anlamlar taşımaktadır. Newton için hareket kendi başına bir durumken Aristoteles için hareket bir durum değişimidir (Kuhn, 2019:29). Newton fiziğiyle Aristoteles fiziğine bakmak imkânsızlaştığı için hareket kavramının bu iki fizik anlayışında bambaşka anlamlara gelmesi beklenen bir sonuçtur. Mevcut paradigmanın kavramının, başka bir paradigma için bu denli dönüştürülemez bir yapıya sahip olması, devrimi ve yeni paradigmaya geçişi haber vermektedir.

Şekil 1

Eş ölçüye vurulamayan kavramların uzlaşması mümkün değildir ve içlerinden birinin seçilerek alanın hâkim paradigmasına dönüşmesi ve tekrar bilimsel etkinliği anlamlı kılması gerekmektedir. Bilimsel devrim yaşanmadan önce, Kuhn'un kuram seçimi olarak adlandırdığı bir aşama yaşanır. Kuhn alanın hâkim paradigmasını somutlaştıran kuramın öznel nedenler doğrultusunda seçileceğini ifade ederek (Kuhn, 2018:307) bilim teorisindeki hermenötik temeli perçinlemiştir. Bilim insanlarının dâhil olduğu kuram seçimi, söz gelimi X kuramını seçenler çoğunluktaysa X kuramının, Y kuramını seçenler çoğunluktaysa Y kuramının alanın hâkim paradigması olduğu bir yol izler. Böylesi bir kuram seçimi, son derece politik temellere sahiptir. Kuhn bu etkiyi uzaklaştırmak için kuram seçimi adına beş ölçüt belirlemiştir: Seçilecek kuramın; alanın deney ve gözlemleriyle doğru/uyumlu olması, kendi içinde tutarlı olması, geniş çapta bir etkiye sahip olması, yalın ve anlaşılır olması, verimli olması gerekmektedir (Kuhn, 1994:383). Bu ölçütlerle seçilen kurama rasyonellik kazandırma hamlesi, doğa bilimleri merkeze alınarak oluşturulmuştur. Bu ölçütler sosyolojiye uygulandığında, her kuramın seçilebilmesini mümkün kılan bir zemin yaratmaktadır. Sosyolojinin tarihsel süreci ifade edilmeye başlandığında, neden tek bir kuramın seçilemeyeceği somutlaşacaktır. Kuram seçimi sonrasında yeni paradigmanın belirlendiği ve bunun bir devrim olduğu göz önüne alındığında, sosyolojide akışın farklı ilerlediği görülecektir. Kuhn'un bilim teorisi; fizik, astronomi, kimya gibi bilimlerin tarihsel süreciyle somutlaşmaktadır çünkü doğa bilimlerinde, bilimsel sürecin nihai aşaması olarak gördüğü devrim gerçekleşebilmiştir (Kuhn, 1994). Aristoteles fiziğinden Newton fiziğine, Batlamyus astronomisinden Kopernik astronomisine geçiş birer bilimsel devrimdir ve devrim yapısı itibarıyla köklü bir eylem olduğundan, süreç de uzun ve meşakkatlidir. Kuhn'un paradigma kavramıyla somutlaşan bilim teorisine göre bu aşamaları sırasıyla yaşayan bir alan bilimdir. Paradigma ile uzlaşıp uzlaşamayacağını sorguladığımız sosyolojinin tarihsel gelişimine bakıldığında ise BDY'deki bir düşünsel etkinliği bilim yapan süreçlerden farklı bir yapı görülmektedir.

Sosyolojinin Başlangıç Aşamasındaki Paradigmatik Dönüşümler

Sosyolojinin bir bilim olarak temelleri, on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da atılmıştır. O dönemin Avrupa'sında, yaşanan Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle, yeni bir toplum yapısı şekillenmeye başlamıştır. Aydınlanma düşüncesinin etkisinin son derece görünür olduğu bu yüzyılda; doğa bilimleri modern bir çehreye kavuşmuş, sosyal bilimlerin birer disiplin olarak ortaya çıkışı gerçekleşmiştir. Bu yüzyılın ekonomik, siyasi, ideolojik temelleri yeni bir dünya görünüşün ve bu doğrultuda yeni bir toplum yapısının varlığını zorunlu kılmıştır. Toplum yapısının yepyeni bir çehre kazanmasıyla birlikte toplumun da bilimin diğer alanlarının araştırma nesnelere gibi araştırılması gerektiği kabulü doğmuştur. Sosyoloji bu doğrultuda ortaya çıkmıştır ve toplumu deney-gözlem temelli ele alacak bir disiplin olarak konumlandırılmıştır.

Alanın kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte'un (1798-1857) ifade ettiği üzere bu alan "sosyal fizik" olarak toplumsal düzeni ve toplumsal değişimin ilkelerini incelemeyi amaçlamaktadır (Comte, 2015:44-45). Bu ifadeyi temellendirdiği *Pozitif Felsefe Dersleri* eserinde Comte, sosyal fizik olarak tanımladığı sosyolojiyi, bilimlerin en üst aşaması olarak konumlandırılarak bu alanı, toplumsal olanı bir doğa bilimi edasında inceleyen temelde kurmuştur. Comte, insan zihninin, üç aşama⁷ doğrultusunda geliştiğini ve son aşama sayesinde insanlığın toplumsal olanı inceleyebilecek bir düşünce temelini ulaştığını ifade etmiştir (Comte, 2015:17). Son aşama olan *pozitif evreye* geçen insanlık, doğaya ve topluma ait olanı, akıl yürütme ve gözlem yollarıyla anlamlandırmayı başarmıştır. Bilimsel olan da bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Comte üç hal yasası olarak adlandırdığı, insanlığın evrimsel model gibi basitten karmaşığa giden düşünce yapısını betimlemesiyle hem sosyolojinin temellerini bu çizgide atmış hem de pozitivizmin kurucusu olarak bilim teorilerinin üzerine şekillenebileceği bir anlam çerçevesi kurmuştur. Comte bu yaklaşımıyla sosyolojiyi doğa bilimleriyle aynı çizgide, bu yönüyle de meşru olan bir bilim olarak inşa etmiştir. Ancak sosyolojinin toplumu nasıl inceleyeceğinin somutlaşmasıyla birlikte sosyolojinin ve doğa bilimlerinin, inceleme nesnelere bakımından oldukça farklı bir çizgide olduğu görülmüştür.

Toplumun olması gereken halinin değil olan halinin incelenmesine vurgu yapan Comte, toplumsal olanı anlamak için toplumu sabit kılan yapıya (statik) ve toplumu sürekli yeniliğe taşıyan değişmeye (dinamik) odaklanılmasını gerektiğini savunmuştur. Comte'a göre toplum; aile, din, dil ve iş bölümü olarak tanımladığı dört temel kurumdan oluşmaktadır (Ritzer, 2014:115-116). Toplumun oluşturan bu kurumlar, toplumsal düzeni sağlayan bir işleve sahiptir. Bir başka tanımlamayla bu kurumlar, toplumsal düzeni sağladıkları ölçüde işlevseldir. Sosyolojinin ilk aşamalarında, toplumu oluşturan bireylerin dışsal olarak konumlandırıldığı, toplumda genel mahiyete sahip olan aile, siyaset, ekonomi, hukuk, bürokrasi gibi yapıların öncelendiği bir bakış açısı gelişmiştir. Kısacası makro (geniş ölçekli) olan mikro (küçük ölçekli) olandan daha öncelikli görülmüştür. Comte sosyolojinin temellerini bu şekilde atmıştır ve sosyolojiyi doğa bilimlerine yakınlaştırmıştır. Toplumun, toplumsal yapılarla görünürlük kazanan yasaları olduğundan, bu alanın incelenmesi için de benzer bir şekilde yasaların varlığı gerekli görülmüştür. Toplum düzenli bir bütündür ancak düzen, toplumsal değişimle boyut atlayan bir yapıya sahiptir çünkü toplum aynı zamanda değişimi mümkün kılan bir dinamizm içindedir. Bu nedenle Comte için "toplum her zaman değişmektedir ancak değişim, düzenlidir ve toplumsal yasalara bağlıdır". (Ritzer, 2014:116). Yoğun toplumsal dönüşümlerin ve bu doğrultuda düzensizliklerin yaşandığı Fransız toplumunu gözlemleyen Comte için toplumsal düzenin önemli görülmüş olması şaşırtıcı değildir. Sosyologların sosyolojik görüşlerini temellendirirken yaşadıkları toplum yapısından etkilenerek teori üretmeleri

⁷ Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde bu üç aşamayı; teolojik evre, metafizik evre ve pozitif evre olarak tanımlamıştır.

bile, bu alanın temellerinin ne kadar nesnel bir biçimde atılmaya çalışılsa da inceleme nesnesi bakımından öznel bir yön barındırdığını ortaya koymaktadır.

Comte gibi Fransız toplum yapısı içerisinde görüşlerini ortaya koyan Emile Durkheim (1858-1917), bazı ders kitaplarında “sosyoloji tarihindeki en önemli kuramcı” (Ritzer ve Stepnisky, 2015:13) olarak anılmaktadır. Bu ifade, Kuhn’un bilim teorisinde ifade ettiği tarzda bir aykırılığın ayak seslerini barındırmaktadır. Sosyoloji henüz yeni bir bilim dalı olarak kurulmuşken Comte bu alana kuramsal bir perspektif sağlamışken ve onun görüşleri Kuhn’un kuram seçimindeki beş ölçütü uyumluluk gösterecek temellere sahipken ondan kısa bir süre sonra görüşlerini ortaya koymuş olan Durkheim, alanın gerçek kurucusu olarak anılmaya başlamıştır. Durkheim’in sosyolojinin akademik anlamda temellerini atan kişi olduğu, sosyolojik teorilerin toplandığı birçok ders kitabında ifade edilmektedir. Gerçekten de Comte’un sosyolojisi giriş niteliğindedir ve bu disipline yüklemek istediği nesnel temeli sağlayacak araştırmadan yoksundur. Buna karşılık Durkheim hem kendi teorilerini ortaya koymuştur hem de bu teorileri somutlaştıran araştırmalar yapmıştır. En bilinen araştırmalarından biri, toplumsal bir olgu olarak intiharı incelediği çalışması olmuştur.⁸

Durkheim, sosyolojinin inceleme nesnesi olarak toplumsal olguları görmüştür. Toplumsal olgular, eyleyenlerin dışında olan toplumsal yapıların, normların ve değerlerin genel bir ifadesidir (Ritzer, 2014:188). Bu bağlamda toplumsal olgular, topluma toplum özelliğini veren yegâne yapıları ifade etmektedir. Toplumsal olgular birer “şey” olarak değerlendirilip incelendiğinde (Durkheim, 2016:44), toplumsal olguları oluşturan kavramların somut bir zemine oturması ve deney-gözlem metotlarıyla ortaya konulması mümkün olmaktadır. Durkheim sosyolojiye çizdiği bu çerçeveye sosyolojiyi felsefeden uzaklaştırarak doğa bilimlerine yaklaştıran bir temele oturtmuştur. Sosyolojiyi empirik bir temelde yeniden kurmasıyla bu alanın yöntemini belirlemiştir ve Comte’dan farklılaşan hatta onun ilerisine geçen bir paradigma oluşturmuştur.

Comte sosyolojinin temellerini attığında, bunun alanın nihai hali olması beklenilebilecek bir durum değildi. Ancak disiplin, paradigma olarak adlandırılabilir temelerde kurulduktan çok kısa bir süre sonra, Durkheim’in teorileriyle alanda, Kuhn’un bilim teorisi doğrultusunda paradigma olarak nitelendirilebilecek yeni bir yapılanma meydana gelmiştir. Aristoteles fiziğinden Newton fiziğine geçişi sağlayan paradigma değişimi yüzyıllara dayanan bir sürece yayılmışken sosyolojinin kurulur kurulmaz aradan yarım yüzyıl bile geçmeden ilk paradigmatik aykırılığı yaşadığı görülmektedir. Üstelik bu aykırılık oldukça yumuşak bir zemine dayandığı halde böyledir. Durkheim sosyolojik teorileriyle Comte’dan farklılaşsa da temelinde Comte gibi toplumsal düzeni ve bu düzeni mümkün kılan kurumların uyumunu merkeze almıştır. Ancak teorilerini ifade edişiyile Comte’dan farklılaşmıştır. Durkheim da Comte gibi aile, din, dil, işbölümünden oluşan

⁸ Bkz. *İntihar*. 1897’de yayımlanan bu eser, sosyolojide ilk defa nicel (istatistikî) verilerin kullanılması bakımından önem taşımaktadır.

kurumların toplumun düzeninin temelinde olduğunu savlamaktadır ancak Durkheim'a göre toplumsal bir olgu olarak bu kurumlar "dışsal" ve "zorlayıcı" bir temele sahiptir (Durkheim, 2016). Comte kurumlarla sağlanan toplum düzeninin, daha doğal ve sorunsuz bir geçişle sağlandığını düşünürken Durkheim bu düzenin, kurumların bireyler üzerine baskı kurmasıyla sağlandığını ifade etmektedir. Toplumsal olguların dışsal ve zorlayıcı yapısının, toplumda bir kuralsızlık (anomi) hali yaratarak toplumsal kargaşaya ya da dönüşüm dönemlerine neden olacağını, normların yokluğunda da toplumun temel değerleri üzerinde çatışma yaratan toplumsal bir hastalığın ortaya çıkacağını belirtmiştir (Slattery, 2014:35). Nitekim kapsamlı çalışması *İntihar*'da da bu olguyu, bir anomie durumu olarak değerlendirmiştir.

Görüldüğü üzere Comte'a ve Durkheim'a göre toplumsal düzen, farklı bir biçimde açıklanmıştır. Durkheim'ın Comte'dan daha sonra doğması ve sanayileşmenin olumsuz etkilerinin görünür olmaya başladığı toplumu gözlemlemiş olması, farklılaşmayı yaratan unsur olmuştur. Bu farklılaşma bizi, Kuhn'un paradigmanın kriz döneminde varlığını vurguladığı eş ölçülemezlik kavramına götürür. Newton'a göre hareketin Aristoteles'e göre hareketten farklılaşması gibi Durkheim'a göre düzen ile Comte'a göre düzen farklılaşmıştır ancak bu farklılaşma, paradigmayı değiştiren bir nitelikte olmamıştır. Durkheim'ın sosyolojinin temelini Comte'a göre daha sağlam bir biçimde atması, Comte'un görüşlerinin tamamıyla dışlanmasına sebebiyet vermemiştir. Bugün bir sosyoloji ders kitabı açıldığında, bu alanın kuruluş döneminin teorisyenleri arasında hem Comte'un hem Durkheim'ın yer aldığı görülecektir. Sosyolojinin inceleme nesnesi olan toplum nedeniyle bu böyledir. Toplumlar son derece karmaşık ve çok yönlü dinamiklere sahiptirler. Kültür, siyaset, ekonomi, bürokrasi, ideoloji, aile, hukuk gibi sosyal kavramlar; toplumlara çok yönlü etkilerde bulunur ve bu etkiler toplumdaki topluma değişim gösterebildiği gibi aynı toplumun farklı dönemlerinde bile farklılaşan etkilere sahip olabilir.

Sosyolojinin klasik dönemi olarak ifade ettiğimiz on dokuzuncu yüzyıl, benzer koşullara sahip olsa da bu dönemdeki sosyoloji teorileri arasında keskin farklılıklar meydana gelmiştir. En önemli farklılaşmalardan biri Karl Marx'ın (1818-1883) ve Max Weber'in (1864-1920) teorilerini ortaya koymalarıyla birlikte yaşanmıştır. Bu iki sosyolog, toplumların temelinde uyumun zıttı niteliğindeki "çatışma"nın var olduğunu savlayarak, Comte ve Durkheim çizgisinden oldukça farklı bir düzlemde teoriler ortaya koymuşlardır. Bu durum sosyolojide gerçek manada bir aykırılık yaratmıştır. Kuhn'un da vurguladığı gibi (Kuhn, 2018) paradigmaya aykırılık yaratan durum ne kadar farklı bir temel barındırıyorsa o denli yüksek bir eş ölçülemezliğe sahiptir ve bu durum bunalımı derinleştirerek yeni paradigmanın seçilmesini elzem hale getirir. Sosyolojide ise topluma bakışta uyum ve çatışmanın son derece farklı temellere dayanıyor olması, birinden birinin kesin olarak seçilebilmesini sağlamamıştır. Hatta görülecektir ki Marx ve Weber'e göre çatışma da Comte'a ve Durkheim'a göre uyumda olduğu gibi birbirinden oldukça farklı bir biçimde açıklanmıştır. Aynı perspektiften bakan aynı kavramlar bile farklı ifade edilebiliyorken ve

her biri temellendiği kuram doğrultusunda seçilebilecek bir yön barındırırken “uyum” ve “çatışma” gibi iki çok farklı kavram arasında seçim yapmak oldukça olanaksızlaşmaktadır.

Topluma makro ölçekli bakmış olan Marx, toplumda üretim ilişkileri temelli bir çatışmanın bulunduğunu, ancak bunun aşılabilir nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal yapıyı belirlemede, ekonominin öncelikli bir rolde olduğunu savlayarak da teorisine özgün bir yön katmıştır (Marx, 2011). Marx’a göre modern, Batı toplumlarında kapitalizm ile somutlaşan üretim ilişkileri, bireyleri (işçileri) öz bilincinden uzaklaştırarak hem kendi emeğine hem kendine hem doğaya hem de diğer insanlara yabancılaştırmıştır (Marx, 2011:75-83). Marx, insanların öz bilinçlerini geri kazanarak yabancılaşmadan uzaklaşabilmelerini, kapitalizm merkezli toplumdan, komünizm merkezli toplum yapısına geçtiklerinde başarabileceklerini ifade etmiştir. Marx’a göre bu bir devrimdir (Ritzer ve Stepnisky 2015: 23). Marx bu noktada teorisini ideolojiye yakınlaştıran bir zemine oturtmuştur. Marx’ın aksine Weber, çatışmanın aşılabilir bir nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Weber, Batı toplumlarındaki statü ve gücün temelinde, rasyonalitenin olduğunu saptamıştır (Slattery, 2014:42). Batı toplumlarını ilerleten düşünsel temel, çatışma yaratan bir statü ve güç oluşturmuştur. Bu çatışma, bürokrasiyle yani devletlerin resmi yapısını şekillendiren uzmanlaşmış tarzda bir iş bölümüne sahip olan kurumlarla (Slattery, 2014:42-43) somut bir hale bürünmüştür. Weber de Marx gibi bürokrasinin şekillenmesinde Batı’daki yeni ekonomik modelin payı olduğunu düşünmüştür ancak Marx’tan farklı olarak dinsel öğelerle⁹ biçimlenen Batı toplumundaki siyasi ve hukuki devlet örgütlenmesinin, çatışmayı yaratan asıl unsurlar olduğunu dile getirmiştir (Weber, 2011).

Marx ve Weber’in toplumu çatışma ekseninde görmesinin temelinde, on dokuzuncu yüzyıl Batı toplumlarını şekillendiren yapıyı anlama çabaları bulunmaktadır. Marx İngiltere eksenli, Weber Almanya eksenli teoriler ortaya koymuştur ve iki sosyolog da bu ülkelerin toplumlarını biçimlendiren kurumların çatışma yaratan temellere sahip olduğunu öne sürmüştür. Kuhn’cu bağlamda, çatışmanın sosyolojinin tek paradigması haline gelebilecek yeni ve benzersiz bir temel barındırdığı görülmektedir. Sosyolojinin tarihsel yolculuğunun hemen başında, toplumsal düzenden toplumsal çatışmaya evrilen bir bakış açısı gelişmiştir. Bu keskin nitelikteki farklılaşmaya rağmen çatışma, sosyolojideki hakim paradigma haline gelememiştir çünkü Marx’ın “üretim ilişkileri” temelinde açıkladığı bu kavram, Weber tarafından “bürokrasi” temelinde açıklanmıştır. Aynı kavrama farklı yaklaşımların gösterilmiş olması, çatışmanın da çatışma içeren bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Görüşlerini daha önce ortaya koyan Marx olmuş, Weber ise görüşlerini temellendirirken “Marx’la gıyabında bir tartışma” (Slattery, 2014:15) gerçekleştirerek sonunda ondan farklılaşan bir açıklama ortaya koymuştur. Bunun sonucunda Comte-Durkheim arasındaki

⁹ Weber dinin Batı toplumlarını nasıl şekillendirdiğini, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1904) eserinde somutlaştırmıştır.

bağıntının bir benzeri, Marx-Weber arasında da mevcut olmuştur. Bu farklılaşmalar Kuhn'un ördek-tavşan örneğine benzemektedir. Aynı şekil farklı algılandığı için farklı teorilerle ifade edilmiştir.

Weber'in çatışma ekseninde şekillendirdiği sosyolojisine eklediği mikro ölçekli, bireyi öne çıkararak, sosyolojinin nesnel olanla ilgilendiği kadar öznel olanla da ilgilenmesi gerektiği kabulü ise sosyolojide yoruma dayalı yeni bir metodolojik (yöntemsel) temelin oluşmasına (Ritzer, 2014:228) ve bu bağlamda alanın kurucusu Comte'un pozitivist modelinden ayrışma yaşanmasına neden olmuştur. Sosyoloji, teorilerde olduğu gibi metotlarda da eş ölçülemezlik uyarınca büyük bir paradigmatik aykırılık yaşamıştır ve nicel yöntemin (pozitivizm) nitel yöntemi (hermenötik) dışlayamayacağı bir durum ortaya çıkmıştır. Sosyoloji on dokuzuncu yüzyılda teori ve metot bağlamında, yani bir bilime bilim olma niteliklerini kazandıran özellikler doğrultusunda çok paradigmatik olarak inşa edilmiştir. Yirminci yüzyıl sosyolojisi de bu etkiyle (hem toplumun temelinde çatışmayı gören çatışma kuramlarının hem toplumların uyumla şekillendiğini düşünen işlevselci kuramların olduğu teorilerle ve hem nicel yöntemin hem nitel yöntemin bu teorilerin uygunluğunu sınavacak birer model olarak görüldüğü metodolojiyle) biçimlenmiştir.

Kuhn'un bilim modeliyle sosyolojinin tarihsel gelişim sürecinin ilk aşamalarına bakıldığında, bu disiplinin doğa bilimleriyle aynı temelde bir bilim olamayacağı; içerisinde birçok teoriyi eş zamanlı olarak barındıran, hâkim bir paradigmanın olmadığı, çok sesli bir etkinlik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak olgun bilimler olarak nitelendirilen doğa bilimlerinin bilimsel gelişimini anlamak için başlangıç döneminde görülen sosyolojiye ait unsurların, paradigma kavramına dâhil edildiği görülmektedir. Kuhn bilim modelinde, bilim çevresinin yapısının incelenerek nelere değer verdiğini, neleri hoşgördüğünü ve neleri küçümsediğini keşfederek açıklama getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kuhn, 2017:298). Bu bağlamda sosyolojiden yararlandığını inkâr etmemiştir ancak sosyolojiyi ve sosyal bilimleri, bilimsel olandan uzak bir yerde konumlandırmaya devam etmiştir.

Kuhn'un bilim teorisinde paradigma ve sosyolojiyi yakınlaştırmış olması gerçeği, sosyologları paradigma ve sosyoloji ilişkisini irdelemeye yönlendirmiştir. Böylelikle alanda, bu çalışmanın da çıkış noktası olan paradigma ve sosyoloji uzlaşabilir mi sorusuna ilham olan uzlaştırma denemeleri görülmüştür. Bu denemelerden en bilineni Ritzer'in *Sociology: A Multiple Paradigm Science* makalesinde ortaya konulmuştur. Ritzer bu çalışmada, sosyologlarca yaygın olan teorileri, yöntemleri veya isimleri¹⁰ birer paradigma olarak görmenin ötesine geçen bir model sunmuştur ancak sosyolojiyi tek paradigmatik bir temele indirgeyememiştir (Ritzer, 1975). Ritzer'e göre sosyolojide tek bir

¹⁰ Özellikle bu çalışmada da sosyolojinin on dokuzuncu yüzyılına damga vuran Durkheim, Marx, Weber gibi isimler kastedilmektedir. Comte'u hariç tutarsak bu isimlerin, alanın üç büyük kurucusu olarak nitelendirildiği bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu çalışmada yer verilmiş sosyoloji kitaplarında ve alanın diğer teori kitaplarında da benzer bir konumlandırma mevcuttur. Bu nedenle on dokuzuncu yüzyılda başka sosyologlarda bulunmasına rağmen fikirleriyle alanda dominant bir hale gelmiş bu üç isim üzerinden sosyolojinin tarihsel gelişim süreci gösterilmeye çalışılmıştır.

hâkim ses olmadığı ve olamayacağı için sosyolojiyi tek bir paradigmaya indirme çabası olanaklı değildir (Ritzer,1975:164). Sosyoloji yapısı itibariyle hiçbir zaman tek paradigmalı bir bilim olamayacaktır ancak paradigma, sosyologların bu disiplinin teorik ve metodolojik farklılıklarla nasıl tarih boyunca şekillendiğini daha iyi anlayabilmelerine olanak tanıyan bir model görevi görmesi bağlamında (Ritzer, 1975:164), alanda önemli bir farkındalık oluşturacaktır.

Sonuç

Çalışma içerisinde gösterilmiş olan on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin gelişim sürecine bakıldığında, paradigma ve sosyoloji uzlaşabilir mi sorusuna “hayır” cevabını vermemiz uygun olmaktadır. Yirminci yüzyıl veya günümüz sosyolojisine bakıldığında da aynı cevapla karşılaşılacaktır. Sosyoloji başlangıç aşamasından itibaren, Kuhn’un olağan bilimin temeline yerleştirdiği hâkim tarzda bir paradigmaya sahip olmamıştır. Ancak sosyolojinin ve genelinde sosyal bilimlerin, tek bir paradigmaya sahip olmamaları bir eksiklik veya bu alanların bilim olarak kabul edilmelerine engel teşkil eden bir durum değildir. Sosyoloji, sosyal olanı incelemesi bakımından doğa bilimlerinden farklılaşarak özgün bir yön kazanmıştır ve alanın hem teorik hem metodolojik gelişimi bu doğrultuda olmuştur. Bu bağlamda bakıldığında, Kuhn’un bilim modelinin doğa bilimlerini modelleyebilen, sosyolojiyi ise modelleyemeyen bir yapıya sahip olması beklenen bir sonuçtur. Bu teorinin sosyal bir yön taşıması, sosyolojinin teorik ve metodolojik gelişim sürecinin incelenmesine yönelik çalışmaların artmasında önemli bir rol üstlenerek misyonunu yerine getirmiştir. Sosyologlara düşen, bu disiplinin tarihsel gelişim sürecini alanın sahip olduğu özgün temelleri yansıtacak bir model inşa ederek yeniden incelemeleri olacaktır. Böyle bir çaba, bu bilim dalını ileriye taşıyacak ve sosyolojinin kendine özgü değerini vurgulayacaktır.

Kaynaklar

- Comte, A. (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. Çev. Erkan Ataçay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. Çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1994). *Asal Gerilim*. Çev. Yakup Şahan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kuhn, T. S. (2016). “Bilimsel Araştırmada Dogmanın İşlevi.” Ed. Bekir Balkız, Vefa Saygın Öğütler. *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* içinde, Çev. Barış Yıldırım, s. 186-208. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Kuhn, T. S. (2018). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2017). “Eleştirmenler Üzerine Düşüncelerim.” Haz. Imre Lakatos, Alan Musgrave. *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi* içinde, Çev. Nur Küçük, s. 288-353. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2019). *Yapı'dan Sonraki Yol Felsefi Makaleler (1970-1993) Otobiyografik Bir Mülakatla Birlikte*. Çev. Erkan Bozkurt. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2011). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Masterman, M. (2017). “Paradigmanın Doğası.” Haz. Imre Lakatos, Alan Musgrave. *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi* içinde, Çev. Nur Küçük, s. 80-122. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Popper, K. (2017). “Olağan Bilim ve Tehlikeleri.” Haz. Imre Lakatos, Alan Musgrave. *Eleştiri ve Bilginin Gelişmesi* içinde, Çev. Nur Küçük, s. 70-79. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ritzer, G. (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Ritzer, G. (1975). “Sociology: A Multiple Paradigm Science.” *The American Sociologist*, Vol. 10, No. 3, p. 156-167.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Irmak Ertuna Howison. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Riutort, P. (2017). *Sosyolojiye Giriş Dersleri*. Çev. Ertuğrul Cenk Gürcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Yay. Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz. Çev. Özlem Balkız, Gülhan Demiriz, Hacer Harlak, Cevdet Özdemir, Şebnem Özkan, Ümit Tatlıcan. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- TDK. “Paradigma.” Erişim: 09.11.2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Hasan İlhan. İstanbul: Sayfa Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.17>

Volume 9/1

2025 p. 309-336

MATEMATİK KAYGISI ÖLÇEĞİ KISA FORMU'NUN TÜRKÇE VERSİYONU: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

TURKISH VERSION OF BRIEF MATH ANXIETY SCALE: A STUDY OF VALIDITY AND RELIABILITY

Özkan SAATÇIOĞLU*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Núñez-Peña ve Guilera (2023) tarafından üniversite öğrencilerinin matematiğe yönelik kaygılarını ölçmek amacıyla geliştirilen dokuz maddelik Matematik Kaygısı Ölçeği Kısa Formu'nu (BMAS) Türk kültürüne uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yapmaktır. Araştırmaya bir devlet üniversitesinin otuz iki farklı lisans programında öğrenim görmekte olan 864 lisans öğrencisi gönüllü katılım sağlamıştır. Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçeğin model veri uyumunun iyi düzeyde ve Türkiye'deki üniversite öğrencileri için geçerli olduğu belirlenmiştir. BMAS için elde edilen iç tutarlılık katsayısı "Matematik sınav kaygısı" alt boyutu için $\alpha=.81$, $\omega=.81$; "Sayısal işlem kaygısı" alt boyutu için $\alpha=.84$, $\omega=.85$ ve "Matematik dersi kaygısı" alt boyutu için $\alpha=.63$, $\omega=.64$ bulunmuştur. Dört hafta arayla elde edilen veriler üzerinde hesaplanan korelasyon katsayıları madde düzeyinde .81 ile .87 arasında değişiklik göstermiş, BMAS toplam puanı için ise .88 olarak hesaplanmıştır. Ölçekteki maddelerin toplam test puanıyla olan korelasyonları alt boyutlarda .73 ile .91 arasında, ölçeğin tamamı için .56 ile .67 arasında değişiklik göstermiştir. Ölçekte cinsiyet ve yaşa göre Değişen Madde Fonksiyonu (DMF) gösteren madde bulunmadığı tespit edilmiştir. BMAS'tan alınan toplam puan ortalamalarının kadın ve erkeklerde manidar bir şekilde değişiklik göstermediği ancak yaş grupları arasında farklılaşmanın söz konusu olduğu belirlenmiştir. Ayrıca BMAS'ın İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği ile Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Ölçeği arasındaki ilişkilerin genel olarak orta düzeyde olduğu ortaya konulmuştur. Bu bulgulara dayanılarak, BMAS'ın lisans öğrencilerinin matematik kaygılarını belirlemek amacıyla kullanılacak geçerli, güvenilir ve kullanışlı bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Böylece BMAS'ın zaman

* Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ölçme ve Değerlendirme Ana Bilim Dalı,
E-mail: ozkan.saatcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8131-9619, Konya, Türkiye.

sınırlamasının olduğu araştırmalarda üniversite öğrencilerinin matematik kaygılarını belirlemek amacıyla kullanılabilecek alternatif bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Matematik Kaygısı, Geçerlik, Güvenirlik, Kullanışlılık, Doğrulayıcı Faktör Analizi.*

ABSTRACT

The purpose of this study was to adapt the 9-item Brief Mathematics Anxiety Scale (BMAS), developed by Núñez-Peña and Guilera (2023) to measure university students' mathematics anxiety, into Turkish culture and to conduct validity and reliability analyses of the scale. The study included 864 volunteer undergraduate students from thirty-two different degree programs at a public university. According to the Confirmatory Factor Analysis (CFA) results, the scale demonstrated good model-data fit and was found to be valid for university students in Turkey. The internal consistency coefficients obtained for BMAS were $\alpha=.81$, $\omega=.81$ for the "mathematics test anxiety" subscale; $\alpha=.84$, $\omega=.85$ for the "numerical operation anxiety" subscale; and $\alpha=.63$, $\omega=.64$ for the "mathematics course anxiety" subscale. The correlation coefficients calculated from data collected four weeks apart ranged between .81 and .87 at the item level, while the reliability coefficient for the total BMAS score was calculated as .88. The correlations between the scale items and total test scores ranged from .73 to .91 for subscales and from .56 to .67 for the full scale. No items showing Differential Item Functioning (DIF) based on gender or age were identified. While no significant differences were found between male and female participants' total BMAS scores, differences were observed among age groups. Additionally, the relationships between BMAS and both the Two-Dimensional Mathematics Anxiety Scale and Mathematics Literacy Self-Efficacy Scale were found to be generally at moderate levels. Based on these findings, BMAS was determined to be a valid, reliable, and practical scale that can be used to assess mathematics anxiety among undergraduate students. Consequently, it was concluded that BMAS serves as an alternative tool that can be used in time-constrained research to determine university students' mathematics anxiety.

Keywords: *Mathematics Anxiety, Validity, Reliability, Practicality, Confirmatory Factor Analysis.*

Giriş

Matematik becerileri, eğitim sürecinde kritik bir öneme sahiptir ve bireylerin günlük yaşamlarının neredeyse her alanında önemli rol oynamaktadır. Matematiksel kavram ve içeriklerin bilimde ve teknolojide kullanılmasının yanı sıra günlük hayatta da matematik becerilerinin önemli rol oynaması nedeniyle, matematik kaygısı taşıyan bireyler yenilikçi ve üretime katkı sunmaktan uzak olacaktırlar. Okullardaki matematik derslerinde bu becerilerin gelişimi desteklenmesine rağmen, matematik genellikle öğrencilerin en fazla zorlandığı, korktuğu, kaygı duyduğu ve olumsuz tutum sergilediği derslerden biridir. Bunun temel sebepleri arasında dersin oldukça yorucu, çok zaman alıcı, sabır gerektirmesi, kavramların soyut olması ve somutlaştırılmadan aktarılması görülmektedir. Ayrıca matematik, birçok önyargının hedefi haline gelmiş bir disiplin olarak da değerlendirilmekte

ve yapılan çok sayıda araştırmada (Awofala vd., 2024; Furner ve Bernan, 2003; Hembree, 1990; Metje vd., 2007; Ramirez vd., 2013; Satake ve Amato, 1995; Zhang vd., 2019) matematik kaygısının öğrencilerin dersteki akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediği belirtilmektedir.

Matematik kaygısı Richardson ve Suinn (1972) tarafından “sayıları kullanma ve matematiksel problemleri çözme becerisini engelleyen, günlük yaşam ve akademik durumlarda ortaya çıkan gerginlik ve kaygı hisleri” olarak tanımlanmıştır (s. 551). Richardson ve Suinn’ın (1972) sonra yapılan çalışmalar özellikle matematik performansı üzerinde olumsuz etkileri olan matematik kaygısına sıklıkla odaklanmış ve matematik kaygısının, bir alışveriş sonrası fiş okunurken, bir boya ustasının renkleri farklı miktarlarda karıştırırken, bir restoranda hesabın fazla alındığı düşünülürken (Ashcraft ve Moore, 2009) veya finansal kararlar alınırken de yaşandığı (McKenna ve Nickols, 1988), bu nedenle de günlük hayatın birçok zaman diliminde matematik kaygısının oluştuğu belirtilmiştir (Tomasetto vd., 2020). Matematik kaygısını belirlemenin ilk adımı onu ölçmek olduğundan, bu yapıya ilişkin güvenilir puanlar ve geçerli yorumlar elde etmek için ölçme araçları geliştirme ve uyarlama konusu kilit öneme sahiptir.

Alanyazın incelendiğinde matematik kaygısını ölçmek için öncü bir çalışma olarak 98 maddelik Matematik Kaygısı Derecelendirme Ölçeğinin geliştirildiği görülmüştür (Math Anxiety Rating Scale [MARS]; Richardson ve Suinn, 1972). Bu ölçekte, katılımcılardan matematik kullanmayı gerektiren farklı durumlarda (örneğin, bir matematik dersine girerken) ne kadar kaygı hissettiklerini 1'den 5'e kadar derecelendirmeleri istenmiştir. MARS ölçeğinin Türk kültürüne uyarlama çalışması Bayraktar (1985) tarafından gerçekleştirilmiş ve ölçek daha sonra revize edilmiştir. Ancak madde sayısına bağlı olarak MARS’ın zaman alıcı olması nedeniyle daha hızlı uygulanabilen araçların da geliştirilmesi gerekmiştir. Bu nedenle Matematik Kaygısı Ölçeği (Math Anxiety Scale [MAS]; Fennema ve Sherman 1976) isminde 12 maddelik farklı bir ölçek geliştirilmiştir. Sonraki süreçte yine alanyazında çalışmalar devam ederek MARS'tan türetilen ve lisans öğrencileri için kullanılması amaçlanan Kısaltılmış Matematik Kaygısı Derecelendirme Ölçeği (Shortened Math Anxiety Rating Scale [sMARS]; Alexander ve Martray, 1989) ve Kısaltılmış Matematik Kaygısı Ölçeği (Abbreviated Math Anxiety Scale [AMAS]; Hopko vd., 2003) de farklı yıllarda geliştirilmiş ve bu ölçekler farklı kültürler için uyarlanmıştır (Caviola vd., 2017; Núñez-Peña vd., 2013). sMARS, 25 maddeden oluşan ve matematik sınav kaygısı (örneğin, bir matematik sınavına girerken hissedilen kaygı), sayısal işlem kaygısı (günlük, resmi olmayan durumlarda hissedilen kaygı) ve matematik dersi kaygısı (matematik dersleri sırasında hissedilen kaygı) olmak üzere üç kaygı boyutunu ölçen bir ölçme aracıdır. sMARS, hem kaynak kültürde (örneğin, iki haftalık test-tekrar test güvenilirliği .86'dır) hem de diğer kültürlerde çeviri ve uyarlamalarında iyi psikometrik özellikler göstermiştir. Ancak sMARS'ın 25 maddeden oluşması nedeniyle ölçeği tamamlama süresinin kısıtlı olduğu durumlarda (örneğin, çok sayıda kişinin değerlendirilmesi gereken araştırma veya eğitim bağlamlarında) dezavantajlı olduğu belirtilmiştir. Bu dezavantajlı durum, 9

maddeden oluşan ve 5 dakikadan daha kısa sürede uygulanabilen AMAS ile aşılmıştır. AMAS'ın da psikometrik özellikleri iyi düzeyde olmasına rağmen, sMARS'ın yalnızca iki alt ölçeğini içermesi gibi bir sınırlılığı bulunmaktadır. Belirtilen bu iki alt ölçek, matematik dersindeki kaygıyı ölçmesine rağmen AMAS'ın, günlük yaşamda hissedilen kaygı gibi akademik ortam dışındaki matematik kaygısını kapsamadığı belirtilmektedir (Núñez-Peña ve Guilera, 2023).

Türkiye'de de matematiğe ilişkin kaygıyı ölçmek için çok sayıda ölçme aracının geliştirildiği ve uyarlandığı görülmektedir. Örnek olarak Bayraktar (1985) lise öğrencileri için MARS-A ölçeğini revize etmiş ve ölçeği yeniden düzenleyerek 84 madde ile Türk kültürüne uyarlamıştır. Işıksal vd. (2009) ise çalışmalarında öğretmen adayları için Kısaltılmış Matematik Kaygı Ölçeği'ni (AMAS) Türk kültürüne uyarlamışlardır. Baloğlu ve Balgalmış (2010) yaptıkları araştırma ile Suinn'in (1988) geliştirdiği Matematik Kaygısını Derecelendirme Ölçeği'nin İlköğretim Formu'nu Türk kültürüne uyarlamıştır. Ayrıca Akçakın vd. (2015) yaptıkları araştırmalarında Bai vd. (2009) tarafından üniversite öğrencileri için geliştirilen İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği'ni Türkiye'deki öğrenciler için uyarlama çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Erkin vd. (2006) ilköğretim ve lise öğrencileri için daha önce Türkiye'de geliştirilen Matematik Kaygı Ölçeği'ni düzenlemiştir. Bu uyarlama çalışmalarının yanı sıra Delice vd. (2009) Matematik Kaygı Ölçeği'ni, Peker (2006) ise Matematik Öğretimi Kaygı Ölçeği'ni, öğretmen adayları için geliştirmiştir. Yıldırım ve Gürbüz (2017) öğretmenlere yönelik Matematik Kaygı Ölçeği'ni, Üldaş (2005) ise hem öğretmen hem de öğretmen adaylarına yönelik Matematik Kaygı Ölçeği'ni geliştirmişlerdir. Bindak (2005) ilköğretim öğrencileri için Matematik Kaygı Ölçeği'ni, Mutlu ve Söylemez (2018) ilkokul 3. ve 4. sınıf öğrencileri için Matematik Kaygı Ölçeği'ni, Öztıp ve Topbaş (2019) ilkokul öğrenci velileri için Matematik Kaygı Ölçeği'ni geliştirmişlerdir. Yapılan bu araştırmalar incelendiğinde alanyazında Matematik Kaygı Ölçeği isminde farklı örneklem grupları için geliştirilmiş veya uyarlanmış çok sayıda ölçeğin var olduğu anlaşılmıştır. Bu ölçeklerin bazılarının uzun olması, çok eski yıllarda geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri açısından yeterli olmaması gibi nedenlerle ilgili ölçeklerin revize edilmesinin gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmalarda matematik kaygısının iki (Rounds ve Hendel, 1980) veya daha fazla boyutlu (Kazelskis, 1998; Resnick vd., 1982) olarak ele alındığı görülmüştür. Genel olarak bu boyutların bazıları matematik testi kaygısı, matematik öğrenebilme kaygısı, sayı ve işlem kaygısı, problem çözme kaygısı, değerlendirilme kaygısı gibi farklı şekillerde isimlendirilmişken, Bai vd. (2009) ile Bai (2011) tarafından yapılan araştırmalarda matematik kaygısının negatif ve pozitif olmak üzere iki boyutu olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda matematik kaygısının farklı boyutlarda ele alındığı ve aynı isimdeki çeşitli ölçeklerin hem boyut sayısının hem de boyutların kuramsal içeriklerinin farklı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ölçeklerin farklı kültürlere uyarlanması durumunda madde ve boyut sayılarında farklılaşma olduğu da tespit edilmiştir. Kuramsal olarak geçerliği

uzmanlar tarafından kabul görmüş, kolay uygulanabilir bir ölçeğin eksikliğinin hissedilmesi nedeniyle Núñez-Peña ve Guilera (2023) yaptıkları araştırmada matematik kaygısı ile ilgili yapılan çalışmaları dikkate alarak sMARS'ın üç faktörlü yapısını koruyan kısa bir versiyonunu oluşturmayı amaçlamış ve bu ölçeği Kısa Matematik Kaygısı Ölçeği (Brief Math Anxiety Scale [BMAS]) olarak isimlendirmiştir.

Matematik kaygısını ölçen sMARS'ın kısa versiyonu olması planlanan BMAS'tan elde edilen puanların geçerliği ve güvenilirliğini kanıtlamak amacıyla boyutsallık, iç tutarlılık, kararlılık ve diğer değişkenlerle olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırmacılar geniş bir üniversite öğrencisi örneğine (n = 1349) sMARS ölçeğinin yanı sıra matematik yeteneği, sürekli ve durumluk kaygı ile matematiğe yönelik tutum ölçeklerini de uygulamıştır. Ölçeğin zaman içindeki kararlılığını belirlemek amacıyla yedi hafta aralıkla iki kez uygulama yapılmış ve genel olarak orta düzeyde korelasyon katsayıları elde edilmiştir (Núñez-Peña ve Guilera, 2023).

Madde sayısı fazla olan ölçeklerin öğrenciler tarafından yanıtlanmak istenmemesi, yanıtlama süresinin fazla zaman alması ve katılımcıların yorgunluk nedeniyle dikkatlerinin sonlara doğru dağılması gibi nedenlerle Kısaltılmış Matematik Kaygısı Ölçeğinin çok daha kullanışlı olduğu düşünülmüş (Núñez-Peña ve Guilera, 2023) ve hem ölçeğin kuramsal özelliklerinin Türk kültürü için de uygun olması hem de üniversite öğrencileri için kolay uygulanabilir olması nedeniyle bu ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması önemli görülmüştür. Bu nedenle yapılan bu araştırma kapsamında Núñez-Peña ve Guilera (2023) tarafından revize edilerek geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanan BMAS'ın Türk kültürüne uyarlanması amaçlanmıştır. BMAS'ın kuramsal olarak Türkiye'deki üniversite öğrencileri için de geçerli ve kullanışlı olacağı düşünülmesi nedeniyle üniversitelerin farklı alanlarındaki lisans öğrencilerinin matematik kaygı düzeylerini belirlemek isteyen araştırmacılar için bu ölçeğin avantajlı olabileceği kanaatine varılmıştır.

Günümüzdeki üniversite öğrencilerinin matematiğe yönelik olası kaygılarının bireylerin gelecekteki tüm yaşantılarını ve hatta ebeveynlik sürecinde çocuklarının eğitim hayatlarını bile etkileyebilecek olması nedeniyle matematik kaygısını ölçmek amacıyla çeşitli araçların geliştirilmesi ve uyarlanması önemli görülmüştür. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde Türkiye'deki mevcut matematik kaygı ölçeklerinin genellikle ilköğretim, lise ve öğretmen adayları için geliştirildiği görülmüştür. Aynı şekilde uyarlanan ölçme araçlarının da çoğunlukla bu öğrenci gruplarına yönelik olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle Türkiye'de üniversite düzeyinde kullanılabilecek, az sayıda ancak psikometrik özellikleri açısından iyi maddeler ile zaman kaybına yol açmayıp öğrencileri yormayacak, geçerlik ve güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu bir matematik kaygısı ölçeğine rastlanılmaması nedeniyle BMAS'ın Türk kültürüne uyarlanması uygun görülmüştür. Bu bağlamda Núñez-Peña ve Guilera (2023) tarafından revize edilen BMAS'ın Türkçe'ye çevrilerek lisans öğrencileri için geçerliğini ve güvenilirliğini ortaya koymanın amaçlandığı bu araştırmanın

özgün bir nitelik taşıdığı ve üniversite öğrencileri için önemli bir boşluğu doldurarak alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Yöntem

Evren ve Örneklem

İlişkisel tarama modellerinden biri olan korelasyonel türde desenlenen bu araştırmanın evrenini Türkiye'de bir devlet üniversitesinin on bir fakülte ve otuz iki farklı programında öğrenim görmekte olan lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme (Daniel, 2012; Fraenkel vd., 2019) yoluyla veri toplanılmış ve BMAS ölçeği kolay ulaşılabilen 864 lisans öğrencisine uygulanmıştır. Gönüllülük esasına göre araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin 696'sı kadın (%80.6) ve 168'i erkek (%19.4) olup, yaş ortalamaları 23.39'dur (S.s = 3.53, yaş aralığı = 18-50).

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile katılımcıların cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf düzeyi özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Formda öğrencilerin araştırmaya gönüllü katılımlarını içeren bilgilendirilmiş onam seçeneği de yer almıştır.

Kısa Matematik Kaygısı Ölçeği (BMAS)

Araştırma kapsamında uyarılama çalışması yapılan Kısa Matematik Kaygısı Ölçeği Núñez-Peña ve Guilera (2023) tarafından sMARS (Alexander ve Martray, 1989) revize edilerek oluşturulmuştur. sMARS matematik kaygısını ölçmekte ve matematik sınav kaygısı (15), sayısal işlem kaygısı (5) ve matematik dersi kaygısı (5) olmak üzere üç boyuttan ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ters puanlanan herhangi bir maddenin yer almadığı ölçekte maddeler, 1 (hiç) ile 5 (çok fazla) arasında derecelendirildiğinden toplam puan 25 ile 125 arasında değişmekte ve yüksek puanlar daha yüksek düzeyde matematik kaygısını göstermektedir. Núñez-Peña vd. (2013) tarafından İspanyol kültürü için uyarılan sMARS'ın iyi psikometrik özelliklere sahip olduğu ifade edilmektedir ($\alpha = .94$ ve 7 haftalık test-tekrar test güvenilirliği = .72).

Núñez-Peña ve Guilera (2023) yaptıkları çalışmalarında sMARS'ın uzun olduğunu düşünerek üç farklı kriteri (1. kadın ve erkekler arasında DMF sergileyen maddeler seçilmemiştir; 2. ayırt edicilik parametresi daha yüksek değerlere sahip olan maddeler seçilmiştir ve 3. madde bilgi fonksiyonu daha bilgilendirici olan maddeler korunmuştur) dikkate alarak ölçeği revize etmiştir. Böylece sMARS'tan elde edilen veriler Aşamalı Tepki Modeli ([GRM] Graded Response Model) ile analiz edilip her bir alt boyutta en iyi psikometrik özelliğe sahip olan üçer madde olmak üzere toplam dokuz maddelik BMAS

oluşturulmuştur. BMAS'ın faktör yapısını belirlemek amacıyla üç boyutlu ve tek boyutlu modeller CFI, TLI, RMSEA ve SRMR ile karşılaştırılmış ve üç boyutlu modelin daha iyi uyum sağladığı belirlenmiştir. Bu boyutlar; matematik sınavı kaygısı (faktör yükleri .81-.89 arasında), sayısal işlem kaygısı (faktör yükleri .93-.96 arasında) ve matematik dersi kaygısı (faktör yükleri .81-.89 arasında) olarak isimlendirilmiştir. Güvenirlik çalışmaları kapsamında ise Cronbach Alfa (α) ve McDonald Omega (ω) katsayıları hesaplanarak, sırasıyla birinci boyut için $\alpha=.89$, $\omega=.83$; ikinci boyut için $\alpha=.96$, $\omega=.93$ ve üçüncü boyut için $\alpha=.88$, $\omega=.84$ bulunmuştur. Test tekrar test güvenirlik katsayısı ise alt boyutlar için sırasıyla .75, .63, .77 olarak, toplam puan için ise .74 olarak hesaplanmıştır. BMAS alt boyutlarından elde edilen puanlar ile sMARS puanları arasında yüksek korelasyonlar hesaplanmıştır ($r_1=.90$; $r_2=.95$; $r_3=.93$). Öte yandan sürekli kaygı, sınav kaygısı, aritmetik yeteneği ve matematiğe yönelik tutum puanları ile BMAS puanları arasında düşük veya orta düzeyde katsayılar bulunmuştur.

İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin matematik kaygılarını ölçen “İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği” Bai vd. (2009) tarafından geliştirilmiş, Akçakın vd. (2015) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasında Eğitim Fakültesi öğrencilerinden (n=441) veri toplanmış ve hem Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) hem de Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılarak ölçeğin iki boyutlu (negatif ve pozitif) kuramsal yapısı ortaya konulmuştur. AFA sonucunda belirtilen boyutların matematik kaygısının %58.39'unu açıkladığı ve maddelerin faktör yüklerinin .53 ile .78 arasında değiştiği görülmüştür. Madde-toplam korelasyonlarının .46 ile .77 arasında hesaplandığı ölçekten elde edilen puanlara ait Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı birinci boyut (negatif faktör) için .90 ve ikinci boyut (pozitif faktör) için .84 olarak hesaplanmıştır. DFA sonucunda hesaplanan faktör yüklerinin ise .47 ile .85 arasında ve iki boyutlu modelin uyum indekslerinin yüksek olduğu (CFI=.99; NFI=.98; AGFI=.90; RMSEA=.06; SRMR=.05) belirlenmiştir. Ölçek maddeleri, “Kesinlikle katılıyorum” ile “Kesinlikle katılmıyorum” arasında derecelendirilmiştir. Ölçekteki pozitif maddeler ters çevrildiğinden ölçekten yüksek puan alan öğrencilerin matematik kaygılarının da yüksek olduğu açıklanmıştır. Yapılan bu araştırma kapsamında da “İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği” 864 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Yapılan DFA sonucunda faktör yükleri .33 ile .82 arasında hesaplanmış ve iki boyutlu modelin uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğu (CFI=.90; RMSEA=.09; SRMR=.06) belirlenmiştir. Güvenirlik çalışmaları kapsamında birinci boyut için $\alpha=.82$, $\omega=.83$ ve ikinci boyut için $\alpha=.91$, $\omega=.91$ Cronbach Alfa (α) ve McDonald Omega (ω) katsayıları hesaplanmıştır.

Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Ölçeği

Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Ölçeği Özgen ve Bindak (2008) tarafından öğretmen adaylarının matematik okuryazarlık düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.

Ölçeğin taslak formu 35 maddeden oluşmuş ve 2006-2007 eğitim-öğretim yılında 182 öğretmen adayına uygulanarak toplanan veriler üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan AFA neticesinde 10 maddenin silinerek, 25 maddenin tek bir faktör altında toplandığı ve ölçeğin tek faktörlü yapısının %42.85 açıklanan varyans oranına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca maddelerin toplam puanla korelasyonunun .49 ile .75 arasında, maddelerin faktör yük değerlerinin ise .52 ile .78 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmış ve güvenirliliğinin yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Nihai ölçekte 4 olumsuz (6, 9, 18, 22), 21 de olumlu madde yer almış ve ölçekten yüksek puan alan öğrencilerin öz yeterliklerinin de yüksek olduğu şeklinde yorum yapılması gerektiği açıklanmıştır. Yapılan bu araştırma kapsamında da “Matematik Okuryazarlığı Öz-yeterlik Ölçeği” 864 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Yapılan DFA sonucunda faktör yükleri .32 ile .79 arasında hesaplanmış ve iki boyutlu modelin uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğu (CFI=.90; RMSEA=.07; SRMR=.06) belirlenmiştir. Güvenirlik çalışmaları kapsamında ise $\alpha=.93$, $\omega=.94$ Cronbach Alfa (α) ve McDonald Omega (ω) katsayıları hesaplanmıştır.

Uyarlama Süreci

BMAS'ı uyarlama süreci öncesinde ölçek uyarlama işleminde dikkat edilmesi gereken hususların açıklandığı bazı temel kaynaklar incelenmiştir (Hambleton vd., 2012; International Test Commission-ITC, 2017; Pena, 2007). İlk olarak alanyazına katkı sunacak olması nedeniyle BMAS'ın Türkçeye uyarlanmasına karar verilmiş ve ölçeği geliştiren yazarlardan izin alınmıştır. İkinci aşamada ölçek Matematik Eğitimi, Program Geliştirme ve Ölçme ve Değerlendirme alanlarında çalışan doktora derecesine sahip ve her iki dile hakimiyet düzeyi yüksek olan dört uzman tarafından Türkçe'ye çevrilip uyarlama çalışması yapılmıştır. Üçüncü aşamada doktora eğitimi İngilizce olan matematik eğitimi alanında çalışan bir uzman tarafından bağımsız olarak geri çeviri işlemi gerçekleştirilmiş ve orijinal formda yer alan maddeler ile birebir karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda her iki formun eşdeğer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dördüncü aşamada İngilizce yeterliği yüksek düzeyde olan matematik eğitimi ve ölçme ve değerlendirme uzmanlarından oluşan sekiz araştırmacı tarafından, yapılan çeviriler gözden geçirilerek maddelerin anlaşılabilirliği değerlendirilmiş ve Kapsam Geçerlik Oranı (KGO) ile Kapsam Geçerlik İndeksi (KGI) hesaplanmıştır. Uzmanların düzeltilmesini belirttikleri maddeler için öneriler doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. Beşinci aşamada oluşturulan form, 30 üniversite öğrencisine uygulanmış, maddelerin açık ve anlaşılır olup olmadığı, yanıtlama süresi gibi durumlar değerlendirilmiştir. Yürütülen bu yargısal süreçte anlamsal kaymaya uğrayan veya çelişkili olduğu düşünülen iki maddeye ilişkin gerekli düzenlemeler yapılmış ve nihai Türkçe form oluşturulmuştur (Ek 1). Son aşamada ise ölçeğin psikometrik özelliklerini belirlemek amacıyla uygulama yapılmış ve elde edilen veriler kullanılarak ölçme sonuçlarına ilişkin geçerlik ve güvenirlik kanıtları sunulmuştur.

Verilerin Toplanması

Veriler, 2023-2024 bahar yarıyılında Mart ve Mayıs ayları arasında Google Forms üzerinden çevrim içi olarak toplanmıştır. Tüm katılımcılar, çalışmanın amacı hakkında bilgilendirildikten sonra gönüllü olarak yazılı onay vermiştir. Katılımcıların, BMAS ve diğer ölçekleri (İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği, Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Ölçeği) yaklaşık 10-15 dakika içinde yanıtlamaları planlanmıştır. Test tekrar test güvenilirliği için BMAS, testin ilk uygulanmasından dört hafta sonra 211 öğrenciden oluşan bir alt örnekleme tekrar uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerindeki matematik kaygısının doğası gereği dört hafta sonra değişim göstermemesi beklenmiştir.

Verilerin Analizi

BMAS'ın kuramsal yapısının Türk kültüründe doğrulanıp doğrulanmadığını belirleme sürecinde öncelikle uzmanların çeviriler hakkındaki görüşleri KGO ve KGİ ile değerlendirilmiştir (Ayre ve Scally, 2014). Maximum Likelihood (ML) kestirim yöntemi kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır (Pituch ve Stevens, 2016; Tabachnick ve Fidell, 2013). Dağılımın normalliği; çarpıklık ve basıklık katsayıları, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistikler (Field, 2009; Pituch ve Stevens, 2016) ve Mardia'nın geliştirdiği katsayı (Mardia, 1970) ile incelenmiştir. Mplus programı ile yapılan DFA sonucunda model veri uyumu Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation [RMSEA]) < 0.10 , Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index [CFI]) > 0.90 , Tucker-Lewis Uyum İndeksi (Tucker-Lewis Index [TLI]) > 0.90 , ve Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (Standardized Root Mean Square Residual [SRMSR]) < 0.08 uyum indeksleri ile değerlendirilmiştir (Brown, 2015; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2015). BMAS'taki dokuz maddenin cinsiyet ve yaş grubuna göre DMF gösterip göstermediği Madde Tepki Kuramı'na Dayalı Sıralı Lojistik Regresyon (Logistic Ordinal Regression Differential Item Functioning Using IRT [Lordif]) ve Eşzamanlı Madde Yanlılığı Testi (Simultaneous Item Bias Test [SIBTEST]) teknikleri ile incelenmiştir (Chalmers vd., 2025; Choi vd., 2011). BMAS'taki maddelerin toplam puanla ve birbirleri arasındaki ilişkileri Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı (PMÇKK) ile incelenmiş, farklı alt grupların puan ortalamaları ise Tek Yönlü ANOVA ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca alt boyutlar arasındaki ilişkiler de PMÇKK kullanılarak hesaplanmıştır (Field, 2009). Ölçüt geçerliği için BMAS toplam puanı ve alt boyutlardan elde edilen puanlar ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı Ölçeği ve Matematik Okuryazarlığı Öz-Yeterlik Ölçeği puanları arasındaki korelasyonlar PMÇKK ile belirlenmiştir (Crocker ve Algina, 2006). Ölçek puanlarının güvenilirliği, Cronbach Alfa (α) ve McDonalds Omega (ω) katsayıları kullanılarak (Thorndike ve Thorndike-Christ, 2010), uzmanlar arası güvenilirlik ise Krippendorff alfa güvenilirlik katsayısı ile (Krippendorff, 2004) değerlendirilmiştir. İstatistiksel analizler DFA, güvenilirlik katsayıları, korelasyon katsayıları ve varsayım incelemeleri SPSS 21.0, JASP (Jeffrey's Amazing Statistics Program) 0.11.1.0, Lisrel (Linear Structural Relations) 8.80 (Jöreskog ve Sörbom, 1993),

Mplus 8.0 (Muthen ve Muthen, 2017) programları ile ve DMF incelemeleri ise R yazılımının 4.4.2 sürümündeki Lormd 0.3-3 (Choi, Gibbons ve Crane, 2016) ile mirt 1.44.0 (Chalmers vd., 2025) paketleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Betimsel İstatistikler

Araştırmaya 696 kadın (%80.6) ve 168 erkek (%19.4) olmak üzere toplam 864 üniversite öğrencisi katılım sağlamıştır. Öğrencilerin 18 ile 50 yaş aralığında yer aldıkları ve kadın ($\bar{X} = 23.25$) ile erkek ($\bar{X} = 24.01$) öğrencilerin yaş ortalamalarının birbirlerine yakın olduğu belirlenmiştir. Otuz iki farklı lisans programında öğrenim gören öğrencilerin 54'ünün (% 6.3) birinci sınıf, 62'sinin (% 7.2) ikinci sınıf, 72'sinin (% 8.3) üçüncü sınıf ve 676'sının (% 78.2) dördüncü sınıf öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin BMAS, İki Boyutlu Matematik Kaygısı ve Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Ölçeklerinden aldıkları toplam puanlara ilişkin hesaplanan betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Betimsel İstatistikler

	Sınav Kaygısı	Sayısal İşlem Kaygısı	Matematik Dersi Kaygısı	Matematik Kaygısı Toplam	İki Boyutlu Matematik Kaygısı	Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik
N	864	864	864	864	864	864
Ortalama	10.878	7.289	7.244	25.412	44.934	71.561
Ortanca	11.000	7.000	7.000	25.000	45.000	72.000
Tepe değer	12.000	6.000	6.000	26.000	46.000	70.000
Standart	2.268	2.221	2.425	5.257	5.252	14.844
Sapma						
Çarpıklık kat.	-0.576	0.368	0.502	0.207	0.128	-0.122
Çarpıklık Std. H	0.083	0.083	0.083	0.083	0.083	0.083
Basıklık kat.	-0.371	-0.579	-0.609	-0.491	0.809	-0.486
Basıklık Std. H.	0.166	0.166	0.166	0.166	0.166	0.166
Minimum	4.000	3.000	4.000	13.000	22.000	30.000
Maksimum	14.000	13.000	14.000	40.000	70.000	114.000

Tablo 1'de verilen betimsel istatistikler incelendiğinde; üniversite öğrencilerinin ölçeklerden elde ettikleri toplam puan ve BMAS ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar için hesaplanan çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1 ile -1 aralığında ve ortalama, ortanca ve tepe değerinin birbirine yakın olduğu belirlenmiştir (Pituch ve Stevens, 2016). Bu sonuçlara göre ölçeklerden elde edilen puanların hem toplam puan hem de alt boyutlar düzeyinde standart normal dağılımdan ciddi şekilde sapma göstermediği tespit edilmiştir.

BMAS Ölçeğinin Uyarılama Sürecine İlişkin Elde Edilen Bulgular

BMAS'ı Türk kültürüne uyarlarken Hambleton vd. (2012) ve ITC (2017) tarafından önerilen aşamalar takip edilmiştir. Ölçeği geliştirenlerden izin alındıktan sonra maddelerin Türkçe'ye çevirisi yapılmış ve kültürler arası uyarlamalar gerçekleştirilmiştir. Dört uzman tarafından Türkçe'ye çevrilip uyarılama çalışması yapılan maddelere ilişkin çevirilerin doğruluğunu kontrol etmek amacıyla sekiz uzmandan çeviriler hakkında görüş alınmış ve Krippendorff Alfa güvenilirlik katsayısı ile uyuşum testin tamamı için .88, madde düzeyinde ise .86 ile 1.00 arasında bir uyuşum belirlenmiştir. Hughes (2021) tarafından önerilen değer aralıklarına göre .80 üzerindeki ($.80 < \alpha$) Krippendorff Alfa katsayıları mükemmel yakın uyuşuma işaret etmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında sekiz uzmana “*BMAS'ın Türkçe çevirileri ve yapılan uyarılama çalışmaları uygun mu?*” sorusu yöneltilmiş ve hesaplanan KGO değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Uzman Görüşlerine Dayalı Hesaplanan Kapsam Geçerlik Oranları (Maddenin çevirisi uygun mu?)

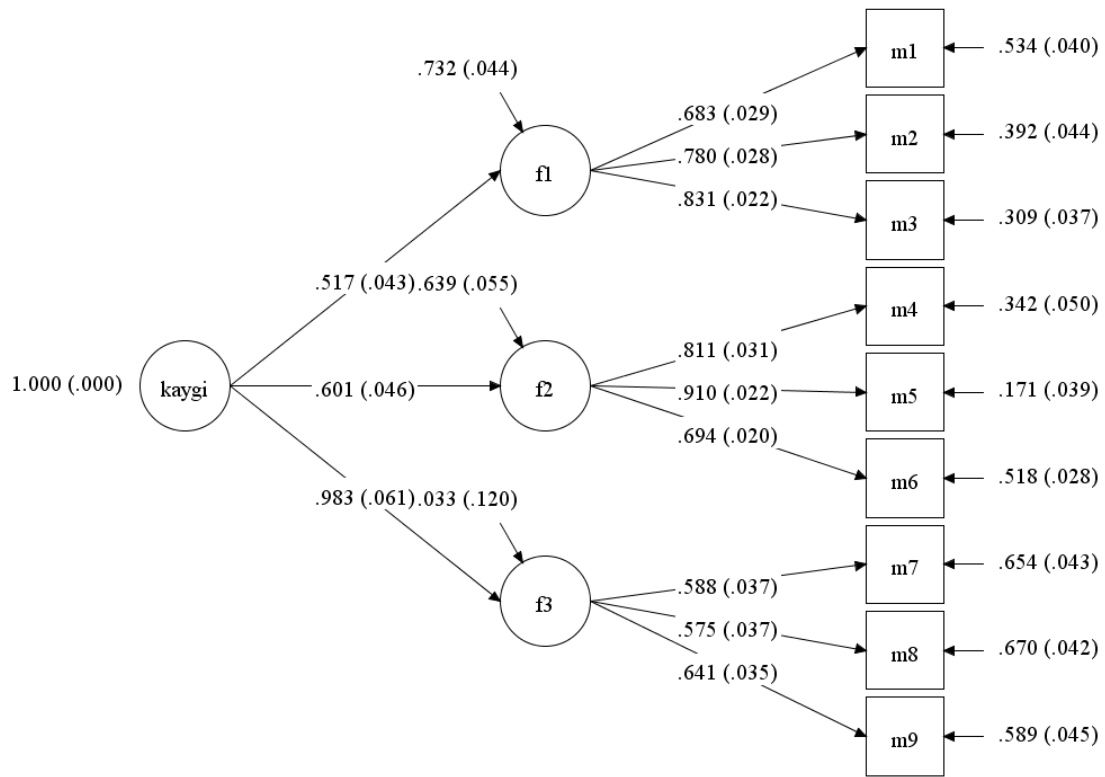
Madde	Uygun	Düzeltilmeli	Uygun Değil	KGO
M1	7	1	0	0.75
M2	7	1	0	0.75
M3	8	0	0	1.00
M4	7	1	0	0.75
M5	7	1	0	0.75
M6	8	0	0	1.00
M7	8	0	0	1.00
M8	8	0	0	1.00
M9	7	1	0	0.75

Tablo 2'de BMAS'a ait 9 madde için hesaplanan KGO'larının .75 ile 1.00 arasında farklılaştığı görülmektedir. KGO'larının ortalaması KGI'ni ($\bar{X} = .86$) vermekte ve sekiz uzman için bu değer .75 ve daha büyük olması (Ayre ve Scally, 2014) maddelere ilişkin çevirilerin uygun olduğunu göstermektedir.

Yapı Geçerliği Kanıtları

Ölçme araçlarından elde edilen puanların uygulama yapılan örneklem için geçerliğini farklı geçerlik kanıtlarına dayalı olarak sunan bu çalışmada (Gliner vd., 2017) DFA ile ölçeğin kuramsal yapısının toplanan veri ile uyumu değerlendirilmiştir. Ardından madde toplam korelasyonları ile her bir maddenin ölçeğin tamamı ve alt boyutlarıyla olan uyumu ve ölçeğin alt boyutlarının arasındaki ikili korelasyonları ile boyutlar arası bağlantılılık incelenmiştir. Öte yandan ölçekteki her bir maddenin cinsiyet ve yaş grupları arasında farklılık gösterip göstermediği DMF belirleme çalışmaları ile ortaya konulmuştur.

Doğrulayıcı Faktör Analizi öncesinde tek değişkenli uç değerlerin belirlenmesi için z standart puanları hesaplanmış ve +3 ile -3 aralığından ciddi bir sapmaya rastlanmamıştır. Çok değişkenli uç değerler için Mahalanobis uzaklığı hesaplanmış ve veri setinde .001 düzeyinde çok değişkenli uç değer bulunmadığı tespit edilmiştir. BMAS ölçeği için hesaplanan Relative Multivariate Kurtosis (RMK) değerinin (1.212) 1.00'e kabul edilebilir şekilde yakın olması nedeniyle çok değişkenli normallik varsayımı da sağlanmıştır (Mardia, 1970). Ayrıca hesaplanan VIF (Variance Inflation Factor) katsayılarının 10'dan küçük, Tolerans katsayılarının ise .10'dan büyük olması ölçekteki maddelerin birbirleriyle yüksek ilişki göstermediğini ortaya koymuştur (Tabachnick ve Fidell, 2013). Üç boyutlu ve dokuz maddeden oluşan BMAS için yapılan DFA yol (path) diyagramı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. BMAS Ölçeği İçin Standartlaştırılmış Faktör Yüklerini İçeren Yol Diyagramı

Şekil 1'de BMAS için yol diyagramı sunulmuştur. Diyagramda görüleceği üzere faktör yükleri “matematik sınav kaygısı (f1)” alt boyutu için .68 ile .83 arasında, “sayısal işlem kaygısı (f2)” alt boyutu için .69 ile .91 arasında ve “matematik dersi kaygısı (f3)” alt boyutu için ise .58 ile .64 arasında farklılık göstermiştir. Hesaplanan değerlerin .40 kritik değerinden yüksek olması nedeniyle maddelerin matematik kaygısı olan ve olmayan üniversite öğrencilerini iyi düzeyde ayırabildiği sonucuna ulaşılmıştır (Schermelleh-Engel vd., 2003; Tabachnick ve Fidell, 2013). BMAS ölçeğinin tek boyutlu ve ikinci düzey üç boyutlu kuramsal yapısının veri ile uyumunu araştırmak amacıyla model-veri uyum indeksleri (RMSEA, SRMR, CFI, TLI ve χ^2/sd) hesaplanmış ve bulunan bu indeksler

alanyazındaki referans araklılara göre değerlendirilmiştir (Brown, 2015; Iacobucci, 2010; Schermelleh-Engel vd., 2003). Tek ve ikinci düzey üç boyutlu kuramsal model için hesaplanan uyum indeksi katsayıları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. BMAS Ölçeği için Hesaplanan Uyum İndeksleri

Tek boyutlu model			İkinci düzey üç boyutlu model		
Uyum indeksi	BMAS ölçeğine ait değerler	Yorum	Uyum indeksi	BMAS ölçeğine ait değerler	Yorum
χ^2 / sd	31.66	Uyumsuz	χ^2 / sd	5.58	Kabul Edilebilir
RMSEA	0.188	Uyumsuz	RMSEA	0.073	Kabul Edilebilir
SRMR	0.132	Uyumsuz	SRMR	0.050	Mükemmel
CFI	0.556	Uyumsuz	CFI	0.941	Kabul Edilebilir
TLI	0.408	Uyumsuz	TLI	0.911	Kabul Edilebilir

Tablo 3'te verilen değerlere göre tek boyutlu modele için elde edilen model veri uyum indekslerinin kabul edilebilir sınır değerlerin dışında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte üç boyutlu model için χ^2 / sd ve RMSEA indekslerinin kabul edilebilir düzeyde, SRMR, CFI ve TLI indekslerinin ise mükemmel düzeyde uyum gösterdiği belirlenmiştir. Bu bulgulara göre BMAS ölçeğinin uygulandığı üniversite öğrencilerinden elde edilen veri ile üç boyutlu kuramsal modelin genel olarak iyi düzeyde uyum sağladığı ve bu sonucun da yapı geçerliğine kanıt olarak dikkate alınabileceği sonucuna ulaşılmıştır. BMAS'ta yer alan her bir maddenin ölçeğin alt boyutları ve tamamıyla olan uyumunu belirlemek amacıyla madde toplam korelasyonları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. BMAS Ölçeği İçin Hesaplanan Madde Toplam Korelasyonları

Maddelerin Toplam Ölçek Puanı ile Korelasyonları							
Madde	\bar{X}	S.s	r_{jx}	Madde	\bar{X}	S.s	r_{jx}
M1	3.46	0.841	.599	M6	2.60	0.820	.663
M2	3.80	0.946	.578	M7	2.55	1.107	.622
M3	3.62	0.880	.641	M8	2.13	1.035	.559
M4	2.37	0.882	.638	M9	2.56	1.044	.667
M5	2.31	0.841	.672				
Maddelerin Toplam Alt Boyut Puanları ile Korelasyonları							
Madde	\bar{X}	S.s	r_{jx}	Madde	\bar{X}	S.s	r_{jx}
M1	3.46	0.841	.809	M6	2.60	0.820	.822
M2	3.80	0.946	.871	M7	2.55	1.107	.769
M3	3.62	0.880	.867	M8	2.13	1.035	.780
M4	2.37	0.882	.880	M9	2.56	1.044	.731
M5	2.31	0.841	.910				

Tablo 4'te verilen madde-toplam korelasyon katsayılarına göre elde edilen değerlerin .56 ile .67 arasında olması nedeniyle maddelerin ölçeğin tamamıyla orta düzeyde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Alt boyutlar düzeyinde ise "Matematik Sınav Kaygısı" alt boyutu

için .81 ile .87 arasında, “Sayısal İşlem Kaygısı” alt boyutu için .82 ile .91 arasında ve “Matematik Dersi Kaygısı” alt boyutunda ise .73 ile .78 arasında yüksek düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir. Reynolds ve diğerlerine (2010) göre bu sonuçlar; BMAS'ta yer alan maddelerin matematik kaygısını ölçmeye ilişkin iyi birer temsilci olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte BMAS'ın toplam puanı ile “Matematik sınav kaygısı”, “Sayısal işlem kaygısı” ve “Matematik dersi kaygısı” alt boyut toplam puanları arasındaki tüm ikili ilişkiler hesaplanmış ve BMAS ile “Matematik sınav kaygısı” ($r=.71$; $p<.001$), “Sayısal işlem kaygısı” ($r=.75$; $p<.001$) ve “Matematik dersi kaygısı” ($r=.81$; $p<.001$) puanları arasında istatistiksel olarak manidar ve yüksek düzeye yakın ilişkilerin var olduğu bulunmuştur. Öte yandan “Matematik sınav kaygısı” ile “Sayısal işlem kaygısı” arasında ($r=.38$; $p<.001$); “Matematik sınav kaygısı” ile “Matematik dersi kaygısı” arasında ($r=.36$; $p<.001$) ve “Sayısal işlem kaygısı” ile “Matematik dersi kaygısı” arasında ($r=.46$; $p<.001$) istatistiksel olarak manidar ve genel olarak orta düzeyde ilişkiler elde edilmiştir. Alt boyutların BMAS ile korelasyonlarının yüksek, kendi aralarındaki ikili korelasyonlarının ise genel olarak orta düzeyde olması bu boyutların birbirleri ile nispeten bağımsız ancak matematik kaygısı ile ilişkili olduklarını göstermiştir.

Matematik kaygısı açısından aynı düzeydeki bireylerin cinsiyet veya yaş grubu gibi özelliklerine göre BMAS'taki maddelere verdikleri tepkilerin farklılaşp farklılaşmadığı DMF belirleme çalışması yürütülerek tespit edilmiştir (Chang vd., 1996; French ve Miller, 1996). Öğrencilerin genel olarak 22 yaşında mezun olmaları nedeniyle sürekli olan yaş değişkeni, 22 yaş altı ve 22 yaş üstü olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ölçekteki maddelerin cinsiyete ve yaş gruplarına göre DMF içerip içermediği Lordif ve SIBTEST teknikleri ile incelenmiş ve istatistik sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. BMAS İçin DMF Sonuçları

Madde	Cinsiyet				Yaş			
	TB Lordif		TB SIBTEST		TB Lordif		TB SIBTEST	
	İstatistik	p	İstatistik	p	İstatistik	p	İstatistik	p
M1	0.0015	0.1990	-0.104	0.232	0.0007	0.4560	-0.059	0.289
M2	0.0014	0.2184	-0.100	0.257	0.0016	0.1760	0.023	0.717
M3	0.0015	0.1996	-0.052	0.487	0.0024	0.0730	0.046	0.395
M4	0.0005	0.6016	-0.029	0.701	0.0024	0.0691	-0.031	0.566
M5	0.0001	0.8842	-0.061	0.378	0.0023	0.0878	-0.096	0.090
M6	0.0001	0.9441	0.031	0.650	0.0009	0.4109	0.073	0.130
M7	0.0011	0.2571	0.104	0.261	0.0003	0.6896	0.035	0.859
M8	0.0007	0.4590	0.058	0.492	0.0000	0.9809	0.019	0.776
M9	0.0015	0.1988	-0.194	0.058	0.0003	0.6848	-0.071	0.255
Madde	TBO Lordif		TBO SIBTEST		TBO Lordif		TBO SIBTEST	
	İstatistik	p	İstatistik	p	İstatistik	p	İstatistik	p
	M1	0.0007	0.4584	0.046	0.631	0.0011	0.1326	0.069
M2	0.0016	0.1760	0.100	0.257	0.0001	0.6053	0.023	0.717
M3	0.0023	0.0867	0.052	0.489	0.0005	0.2784	0.039	0.530
M4	0.0003	0.6840	0.061	0.378	0.0005	0.3210	0.010	0.230
M5	0.0001	0.8811	0.104	0.261	0.0001	0.7124	0.095	0.094

M6	0.0009	0.4169	0.028	0.893	0.0001	0.7347	0.068	0.223
M7	0.0010	0.3561	0.104	0.261	0.0001	0.6319	0.035	0.859
M8	0.0008	0.4987	0.194	0.051	0.0005	0.2780	0.019	0.776
M9	0.0023	0.0855	0.188	0.055	0.0001	0.7067	0.091	0.315

Tablo 5’te maddelerin Lordif ve SIBTEST teknikleri tarafından elde edilen DMF sonuçları görülmektedir. Alanyazında en az iki teknik tarafından DMF’li olarak belirlenen maddelerin yanlı olabileceği vurgulandığından (Cho vd., 2016; Sireci ve Rios, 2013) yapılan bu çalışmada da iki teknik kullanılmıştır. Her iki teknik tarafından da tek biçimli (TB) ve tek biçimli olmayan (TBO) DMF incelemesi yapılmış ve herhangi bir maddenin DMF’li olmadığı belirlenmiştir ($p > .05$). Böylece BMAS’taki maddelerin hem kadın-erkek hem de 22 yaş altı ve üstü öğrenciler için yanlılık göstermediği (yani herhangi bir grup için avantajlı veya dezavantajlı olmadığı) sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrt Edici Geçerlik

Araştırma kapsamında BMAS’tan alınan toplam puanların beklendiği üzere farklı alt gruplardaki öğrencileri birbirlerinden ayırıp ayırmadığı da incelenmiştir. Ölçekten alınan toplam puanın bağımlı değişken; öğrenci gruplarının ise bağımsız değişken olduğu Tek Yönlü ANOVA (One way ANOVA) tekniği kullanılarak ayırt edici geçerlik ortaya konulmuştur. Varyansların homojenliği ve grupların puan dağılımlarının normalliği varsayımlarının sağlandığı ANOVA sonucunda, kadın ve erkeklerin “Matematik Sınav Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 7.203, p < .05, \eta^2 = .083$) için puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Orta düzeyde etkiye (Gray ve Kinnear, 2012) sahip olan bu manidar farklılık kadınların erkeklerden anlamlı bir şekilde yüksek sınav kaygısına sahip olduğunu göstermiştir. Öte yandan “Sayısal İşlem Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 1.142, p > .05$), “Matematik Dersi Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 1.813, p > .05$) ve toplam matematik kaygısı ($F_{(1,863)} = 0.969, p > .05$) için kadın ve erkeklerin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu bulgu kadın ($\bar{X}=25.49$) ve erkeklerin ($\bar{X}=25.05$) toplam puan ortalamaları açısından benzer kaygı düzeylerine sahip olduklarını ve gruplar arasında önemli bir farklılaşmanın olmadığını ortaya koymuştur. Öte yandan öğrenciler 22 yaşından küçük ve 22 yaşından büyük olmak üzere iki gruba ayrılmış ve “Matematik Sınav Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 10.992, p < .05, \eta^2 = .012$), “Sayısal İşlem Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 12.828, p < .05, \eta^2 = .014$), “Matematik Dersi Kaygısı” alt boyutu ($F_{(1,863)} = 10.891, p < .05, \eta^2 = .013$) ve toplam matematik kaygısı ($F_{(1,863)} = 20.142, p < .05, \eta^2 = .023$) için puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş ve bu farklılaşmanın etki büyüklüğünün düşük düzeyde (Gray ve Kinnear, 2012) olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu 22 yaşından büyük ($\bar{X}=26.04$) öğrencilerin matematik kaygısı toplam puan ortalamalarının 22 yaşından küçük ($\bar{X}=24.41$) öğrencilerin toplam puan ortalamalarından istatistiksel olarak manidar düzeyde yüksek olduğunu göstermiştir.

Ölçüt Geçerliği

BMAS'tan alınan puanların benzer ve farklı özellikleri ölçmeyi amaçlayan ölçeklerle ilişkisi incelenerek ölçüt geçerliği için kanıt elde edilmiştir. Bu kapsamda BMAS toplam puan ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı ($r=.50$; $p<.001$), pozitif kaygı ($r=.49$; $p<.001$), negatif kaygı ($r=.61$; $p<.001$) ve Matematik Okuryazarlık Özyeterliği ($r=-.38$; $p<.001$) puanları arasında istatistiksel olarak manidar ve genel olarak orta düzeye yakın ilişkilerin var olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde “Matematik sınav kaygısı” alt boyut puanı ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı ($r=.43$; $p<.001$), pozitif kaygı ($r=.36$; $p<.001$), negatif kaygı ($r=.61$; $p<.001$) ve Matematik Okuryazarlık Özyeterliği ($r=-.36$; $p<.001$) puanları arasında; “Sayısal işlem kaygısı” alt boyut puanı ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı ($r=.31$; $p<.001$), pozitif kaygı ($r=.37$; $p<.001$), negatif kaygı ($r=.39$; $p<.001$) ve Matematik Okuryazarlık Özyeterliği ($r=-.37$; $p<.001$) puanları arasında ve “Matematik dersi kaygısı” alt boyut puanı ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı ($r=.37$; $p<.001$), pozitif kaygı ($r=.35$; $p<.001$), negatif kaygı ($r=.48$; $p<.001$) ve Matematik Okuryazarlık Özyeterliği ($r=-.34$; $p<.001$) puanları arasında istatistiksel olarak manidar ve genel anlamda orta düzeyde ilişkiler hesaplanmıştır.

Güvenirlik Kanıtları

İç tutarlık

İç tutarlık anlamında güvenilirlik belirlemek amacıyla Cronbach Alfa (α) ve McDonald Omega (ω) katsayıları hesaplanarak, sırasıyla “Matematik sınav kaygısı” alt boyutu için $\alpha=.81$, $\omega=.81$; “Sayısal işlem kaygısı” alt boyutu için $\alpha=.84$, $\omega=.85$ ve “Matematik dersi kaygısı” alt boyutu için $\alpha=.63$, $\omega=.64$ bulunmuştur. Matematik dersi kaygısı için nispeten daha düşük hesaplanan iç tutarlık katsayısı bu boyuttaki maddelerin tutarlılığının daha az olduğunu ortaya koymuştur. BMAS'tan alınan toplam puan için ise $\alpha=.80$, $\omega=.81$ katsayısı hesaplanmış ve bu değer genel olarak ölçek maddelerinin birbirleri ile tutarlı olduğunu göstermiştir.

Test Tekrar Test

Araştırma örnekleminde rastgele seçilen 211 öğrenciye ölçek dört hafta ara ile iki kez uygulanarak ölçeğin kararlı sonuçlar ortaya koyup koymadığı belirlenmiştir. Bu amaçla PMÇKK hesaplanmış ve BMAS toplam puanı ($r=.88$, $p<.001$) ile “Matematik sınav kaygısı” ($r=.83$, $p<.001$), “Sayısal işlem kaygısı” ($r=.80$, $p<.001$) ve “Matematik dersi kaygısı” ($r=.83$, $p<.001$) alt boyutları ölçeğin test tekrar test güvenilirliğinin yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Madde düzeyinde hesaplanan PMÇKK ise $r=.81$ ile $r=.87$ arasında değişim göstermiştir ($p<.001$). Bu değerler Reynolds ve diğerlerinin (2010) ölçütlerine göre ($>.80$) değerlendirildiğinde birinci ve ikinci uygulama arasındaki ilişkilerin yüksek (güçlü) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada BMAS'ın Türkiye'deki üniversite öğrencileri için psikometrik özelliklerini ortaya koyarak geçerlik ve güvenilirlik kanıtlarını sunmak amaçlanmıştır. Matematik kaygısını belirlemek için Hopko vd. (2003) tarafından geliştirilen Işıksal vd. (2009) tarafından Türk kültürüne uyarlanan dokuz maddelik AMAS ölçeği bulunmasına rağmen bu ölçeğin yalnızca akademik ortamlardaki matematik kaygısını (yani matematik öğrenme kaygısı ve matematik değerlendirme kaygısı) ölçmesi nedeniyle yetersiz olabileceği belirtilmiştir (Núñez-Peña ve Guilera, 2023). Bu nedenle 25 maddeden oluşan sMARS'ın üç kaygı boyutunu da içeren dokuz maddelik kısa versiyonu olan BMAS'ın Türk kültürüne uyarlanması uygun görülmüştür. BMAS'ın madde sayısının az olması nedeniyle eğitimciler ve araştırmacılar için kullanışlı olabileceği düşünülmüş ve çeviri ile uyarlama çalışmalarından sonra Türkiye'deki bir devlet üniversitesi örneklemeden elde edilen veriler kullanılarak geçerlik ve güvenilirlik kanıtları sunulmuştur.

Matematik sınav kaygısı, sayısal işlem kaygısı ve matematik dersi kaygısı olmak üzere üç boyutlu olan BMAS'ın çeviri ve uyarlama sürecinde uzmanlardan görüş alınarak nihai form oluşturulmuştur. Yapılan uygulama sonucunda hem tek boyutlu hem de üç boyutlu kuramsal yapı test edilmiş ve üç boyutlu kuramsal yapının 32 farklı lisans programında öğrenim gören öğrenciler için doğrulandığı bulunmuştur. Yapılan DFA sonuçlarına göre ölçeğin model veri uyumunun iyi düzeyde ve Türkiye'deki üniversite öğrencileri için geçerli olduğu belirlenmiştir. Núñez-Peña ve Guilera (2023) tarafından yapılan çalışmada da tek boyutlu modelin geçersiz sonuçlar ortaya koyduğu, üç boyutlu modelin ise veriyle uyumunun iyi düzeyde olduğunun belirtilmesi nedeniyle her iki araştırmadan elde edilen sonuçların tutarlılık gösterdiği görülmüştür.

Araştırma kapsamında BMAS için hesaplanan iç tutarlılık katsayıları ölçeğin tamamı için $\alpha=.80$, $\omega=.81$ olarak elde edilmiştir. Alt boyutlar için ise “Matematik sınav kaygısı ($\alpha=.81$, $\omega=.81$)”, “Sayısal işlem kaygısı ($\alpha=.84$, $\omega=.85$)” ve “Matematik dersi kaygısı ($\alpha=.63$, $\omega=.64$)” olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değerler ölçek maddelerinin genel olarak birbirleri ile tutarlı olduğunu gösterse de “Matematik dersi kaygısı” alt boyutunda iç tutarlılık nispeten düşük çıkmıştır. Núñez-Peña ve Guilera'nın (2023) araştırmalarında “Matematik sınav kaygısı” ve “Sayısal işlem kaygısı” alt boyutlarının yanı sıra “Matematik dersi kaygısı” alt boyutunun da .80'in üzerinde olması nedeniyle bu farklılaşmanın Türkiye'deki öğrencilerin özelliklerinden kaynaklı olduğu düşünülmüştür.

BMAS aynı örneklemden rastgele olarak seçilen 211 öğrenciye dört hafta arayla tekrar uygulanmış ve hem madde düzeyinde hem de toplam puan düzeyinde test tekrar test güvenilirliğinin yüksek olduğu (.80 ile .90 arasında) belirlenmiştir. Núñez-Peña ve Guilera'nın (2023) yaptıkları çalışmada ise yedi hafta arayla BMAS iki kez uygulanmış ve hem toplam hem de alt boyutlar için .70 ile .80 arasında değişen katsayılar hesaplanmıştır. Bu sonuçlar uygulamalar arasındaki sürenin ölçek puanlarının kararlılığı üzerinde etkili

olduğunu göstermiştir. Test tekrar test güvenirligi için iki uygulama arasındaki süre artıçça korelasyon katsayısının düşmesi beklendik bir durum olarak kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamında hesaplanan faktör yükleri matematik sınav kaygısı alt boyutu için 0.683 ile 0.831 arasında, sayısal işlem kaygısı alt boyutu için 0.694 ile 0.910 arasında ve matematik dersi kaygısı alt boyutu için ise 0.575 ile 0.641 arasındadır. Núñez-Peña ve Guilera (2023) ise çalışmasında sırayla birinci boyut için .805 ile .870 arasında, ikinci boyut için .931 ile .964 arasında ve üçüncü boyut için .811 ile .885 arasında faktör yükleri elde etmiştir. Kaynak kültürdeki faktör yüklerinin biraz daha yüksek olması örneklem büyüklüğünden ve DFA'nın kestirim yönteminden kaynaklı olabilir. Öte yandan ölçek maddelerinin toplam puanla olan korelasyonları alt boyutlar için .73 ile .91 arasında, ölçeğin tamamı için ise .56 ile .67 arasında değişiklik göstermiştir. Bu katsayılar ölçek maddelerinin matematik kaygısı toplam puanı ile orta düzeyin üzerinde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca BMAS'taki maddelerin hem kadın-erkek hem de 22 yaş altı ve üstü öğrenciler için DMF göstermediği, bu nedenle de herhangi bir grup için avantajlı veya dezavantajlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Núñez-Peña ve Guilera (2023) araştırmalarında sMARS'ın 25 maddesi için DMF belirleme çalışması gerçekleştirmiş ve cinsiyet açısından DMF gösteren maddeler BMAS'a dahil edilmemiştir. Bu durum BMAS'ın Türkiye'deki üniversite öğrencileri üzerinde DMF göstermemesinin bir nedeni olarak düşünülmüş ve farklı kültürlerde yapılan çalışmaların birbirini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kadın ve erkekler için BMAS'tan alınan toplam puan ortalamalarının manidar bir şekilde değişiklik göstermediği ancak yaş grupları arasında farklılaşmanın söz konusu olduğu belirlenmiştir. Alanyazındaki çalışmalarda da kadın ve erkek ilköğrencilerinin (Ganley ve McGraw, 2016; Quintero vd., 2022), ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin (Aydın, 2011; Dede ve Dursun, 2008), lise öğrencilerinin (Kurbanoğlu ve Takunyacı, 2012) ve öğretmen adaylarının (Aydın vd., 2009; Sırmacı, 2007) matematik kaygı puanları arasında istatistiksel olarak manidar bir fark olmadığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte araştırma kapsamında yalnızca BMAS'ın "Matematik Sınav Kaygısı" alt boyutunda kadınların erkeklere kıyasla manidar bir şekilde daha yüksek kaygıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Aydın vd. (2009) yaptıkları araştırmada kadın öğretmen adaylarının matematik sınavı değerlendirme kaygılarının erkeklerden daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Yurt dışı alanyazında yapılan çalışmalarda ise farklı bir sonuç bulunmuş ve hem BMAS'ın toplam matematik kaygısı hem de alt boyutlar düzeyinde kadınların kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Núñez-Peña ve Guilera, 2023). Alanyazında yapılan birçok araştırmada da (Devine vd., 2012; Eidlin-Levy vd., 2023; Else-Quest vd., 2010; Goetz vd., 2013; McCullagh vd., 2024; Núñez-Peña vd., 2013) kadınların erkeklere kıyasla matematik kaygısını daha fazla deneyimleme eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmalar incelendiğinde matematik kaygısının cinsiyet açısından tutarsız sonuçlar ortaya koymasına rağmen Türkiye'deki kadın üniversite öğrencilerinin yalnızca sınav esnasında erkeklerden daha fazla matematik kaygısı

hissettikleri, diğer durumlarda ise kadın ve erkekler arasında matematik kaygısı açısından önemli bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

BMAS toplam puan ile İki Boyutlu Matematik Kaygısı arasında pozitif ve orta düzeyde, Matematik Okuryazarlık Özyeterliği arasında ise negatif ve orta düzeye yakın ilişkiler tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda da matematik kaygısı ile aritmetik yeteneği (Barroso vd., 2021; Hembree, 1990; Núñez-Peña ve Guilera, 2023; Zhang vd., 2019) ve matematik kaygısı ile matematik özyeterlik (Işıksal vd., 2009) arasında orta düzeyde negatif ilişkiler, matematik kaygısı ile sürekli kaygı veya matematik sınavı kaygısı arasında pozitif ve orta düzeyde ilişkiler (Hembree, 1990; Núñez-Peña ve Bono, 2019; Núñez-Peña ve Guilera, 2023) belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar alanyazındaki araştırmaların desteklendiğini göstermiştir. Sonuç olarak BMAS'ın lisans öğrencilerinin matematik kaygılarını belirlemek amacıyla kullanılabilir geçerli, güvenilir ve kullanışlı bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Özellikle zamanın kısıtlı olduğu değerlendirme ortamlarında veya çok sayıda ölçme aracının birlikte kullanıldığı madde sayısı fazla olan uygulamalarda üniversite öğrencilerinin matematik kaygılarını ölçmek için uygun bir alternatif araç olabileceği kanıtlanmıştır. Bundan sonra BMAS'ın kullanılacağı araştırmalarda katılımcı örneklemin bu çalışmanın örneklemiyle benzer özellikler taşıması önerilmekte ve uygulama yapılan grup için geçerlik ve güvenirlik çalışmalarının tekrarlanması gerekmektedir. Kadınların matematik sınavı kaygılarının erkeklere kıyasla daha yüksek olması nedeniyle ilerleyen araştırmalarda kadın öğrencilerin matematik sınavlarındaki kaygılarının kaynakları incelenerek, bu kaygıyı azaltacak önlemler alınabilir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda cinsiyet ve yaş grubu haricindeki farklı demografik alt gruplarda BMAS'ın maddeleri için DMF incelemeleri yapılmalı ve ölçme değişmezliği çalışmaları da yürütülmelidir.

Kaynaklar

- Akçakın, V., Cebesoy, Ü. B., & İnel, Y. (2015). İki boyutlu matematik kaygısı ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 283-301. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6772/91176#article_cite
- Alexander, L., & Martray, C. (1989). The development of an abbreviated version of the mathematics anxiety rating scale. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 22(1), 143-150. <https://doi.org/10.1080/07481756.1989.12022923>
- Ashcraft, M. H., & Moore, A. M. (2009). Mathematics anxiety and the affective drop in performance. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 27(3), 197–205. <https://doi.org/10.1177/0734282908330580>

- Awofala, A. O. A., Akinoso, S. O., Adeniyi, C. O., Jega, S. H., Fatade, A. O., & Arigbabu, A. A. (2024). Primary teachers' mathematics anxiety and mathematics teaching anxiety as predictors of students' performance in mathematics. *ASEAN Journal of Science and Engineering Education*, 4(1), 9-24. <http://ejournal.upi.edu/index.php/AJSEE/>
- Aydın, B. (2011). İlköğretim ikinci kademe düzeyinde matematik kaygısının cinsiyete göre farklılıkları üzerine bir çalışma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(3), 1029-1036. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49049/625747>
- Aydın, E., Delice, A., Dilmaç, B., & Ertekin, E. (2009). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematik kaygı düzeylerine cinsiyet, sınıf ve kurum değişkenlerinin etkileri. *İlköğretim Online*, 8(1), 231-242. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilkonline/issue/8599/107064>
- Ayre, C., & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86. <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>
- Bai, H. (2011). Cross-validating a bidimensional mathematics anxiety scale. *Assessment*, 18(1), 178-182. <https://doi.org/10.1177/1073191110386345>
- Bai, H., Wang, L., Pan, W., & Frey, M. (2009). Measuring mathematics anxiety: Psychometric analysis of a bidimensional affective scale. *Journal of Instructional Psychology*, 36(2), 185-193. <https://psycnet.apa.org/record/2009-20155-001>
- Baloğlu, M., & Balgalmış, E. (2010). Matematik kaygısını derecelendirme ölçeği ilköğretim formu'nun Türkçe'ye uyarlanması, dil geçerliği ve psikometrik incelemesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(1), 77-110. <https://tr-scales.arabpsychology.com/wp-content/uploads/pdf/matematik-kaygisini-derecelendirme-olcegi-ilkogretim-formu-toad.pdf>
- Barroso, C., Ganley, C. M., McGraw, A. L., Geer, E. A., Hart, S. A., & Daucourt, M. C. (2021). A meta-analysis of the relation between math anxiety and math achievement. *Psychological Bulletin*, 147(2), 134-168. <https://doi.org/10.1037/bul0000307>
- Bayraktar, M. S. (1985). *The effects of feedback treatment on math anxiety levels of sixth grade Yükseliş Lisesi students* [Master's thesis, Middle East Technical University].

- Bindak, R. (2005). İlköğretim öğrencileri için matematik kaygı ölçeği. *Firat Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 17(2), 442-448. <https://tr-scales.arabpsychology.com/wp-content/uploads/pdf/ilkogretim-ogrencileri-icin-matematik-kaygi-olcegi-toad.pdf>
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). Guilford Press.
- Caviola, S. Primi, C. Chiesi, F., & Mammarella, I. C. (2017). Psychometric properties of the Abbreviated Math Anxiety Scale (AMAS) in Italian primary school children. *Learning and Individual Differences*, 55, 174-182. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2017.03.006>
- Chalmers, P., Pritikin, J., Robitzsch, A., Zoltak, M., et al. (2025). *mirt: Multidimensional item response theory* (Version 1.44) [Computer software]. Comprehensive R Archive Network (CRAN). <https://CRAN.R-project.org/package=mirt>
- Chang, H., Mazzeo, J., & Roussos, L. (1996). Detecting DIF for polytomously scored items: An adaptation of the SIBTEST procedure. *Journal of Educational Measurement*, 33(3), 333-353. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3984.1996.tb00496.x>
- Cho, S. J., Suh, Y., & Lee, W. Y. (2016). An NCME instructional module on latent DIF analysis using mixture item response models. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 35(1), 48-61. <https://doi.org/10.1111/emip.12103>
- Choi, S. W., Gibbons, L. E., & Crane, P. K. (2011). Lordif: An R package for detecting differential item functioning using iterative hybrid ordinal logistic regression/item response theory and Monte Carlo simulations. *Journal of Statistical Software*, 39(8), 1-30. <https://doi.org/10.18637/jss.v039.i08>
- Choi, S. W., Gibbons, L. E., & Crane, P. K. (2016). *Lordif: Logistic ordinal regression differential item functioning using IRT* [Computer software]. <https://CRAN.R-project.org/package=lordif>
- Crocker, L., & Algina, J. (2006). *Introduction to classical and modern test theory*. Cengage Learning.
- Daniel, J. (2012). *Sampling essentials: Practical guidelines for making sampling choices*. SAGE Publications.

- Dede, Y., & Dursun, Ş. (2008). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin matematik kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XXI(2), 295-312. <https://dergipark.org.tr/pub/uefad/issue/16688/173418>
- Delice, A., Ertekin, E., Aydın, E., & Dilmaç, B. (2009). Öğretmen adaylarının matematik kaygısı ile bilimsel inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1). https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/161047/makaleler/6/1/arastrmx_161047_6_pp_361-375.pdf
- Devine, A., Fawcett, K., Szucs, D., & Dowker, A. (2012). Gender differences in mathematics anxiety and the relation to mathematics performance while controlling for test anxiety. *Behavioral and Brain Functions*, 8(33). <https://doi.org/10.1186/1744-9081-8-33>
- Eidlin-Levy, H., Avraham, E., Fares, L. & Rubinsten, R. (2023). Math anxiety affects career choices during development. *International Journal of STEM Education*, 10, 49. <https://doi.org/10.1186/s40594-023-00441-8>
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., & Linn, M. C. (2010). Cross-national patterns of gender differences in mathematics: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(1), 103–127. <https://doi.org/10.1037/a0018053>
- Erkin, E., Dönmez, G., & Özel, S. (2006). Matematik kaygısı ölçeği'nin psikometrik özellikleri. *Eğitim ve Bilim*, 31(140), 26-33. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5004>
- Fennema, E., & Sherman, J. A. (1976). Fennema-Sherman mathematics attitude scale: Instruments designed to measure attitudes toward the learning of mathematics by females and males. *Journal for Research in Mathematics Education*, 7(5), 324–326. <https://doi.org/10.2307/748467>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2019). *How to design and evaluate research in education* (11th ed.). McGraw-Hill Education.
- French, A. W., & Miller, T. R. (1996). Logistic regression and its use in detecting differential item functioning in polytomous items. *Journal of Educational Measurement*, 33(3), 315–332. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3984.1996.tb00495.x>

- Furner, J. M., & Berman, B. T. (2003). Math anxiety: Overcoming a major obstacle to the improvement of student math performance. *Childhood Education*, 79(3), 170-174. <https://doi.org/10.1080/00094056.2003.10521196>
- Ganley, C. M., & McGraw, A. L. (2016). The development and validation of a revised version of the math anxiety scale for young children. *Frontiers in Psychology*, 7, 1181. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01181>
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., & Leech, N. L. (2017). *Research methods in applied settings: An integrated approach to design and analysis* (3rd ed.). Routledge.
- Goetz, T., Bieg, M., Lüdtke, O., Pekrun, R., & Hall, N. C. (2013). Do girls really experience more anxiety in mathematics? *Psychological Science*, 24(10), 2079–2087. <https://doi.org/10.1177/0956797613486989>
- Gray, C. D., & Kinnear, P. R. (2012). *IBM SPSS statistics 19 made simple*. Psychology Press.
- Hambleton, R. K., Merenda, P. F., & Spielberger, C. D. (2012). *Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment*. Psychology Press.
- Hembree, R. (1990). The nature, effects, and relief of mathematics anxiety. *Journal for Research in Mathematics Education*, 21(1), 33-46. <https://doi.org/10.2307/749455>
- Hopko, D. R., Mahadevan, R., Bare, R. L., & Hunt, M. K. (2003). The Abbreviated Math Anxiety Scale (AMAS): Construction, validity, and reliability. *Assessment*, 10(2), 178–182. <https://doi.org/10.1177/1073191103252351>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hughes, J. (2021). krippendorffsalpha: An R package for measuring agreement using Krippendorff's Alpha coefficient. *The R Journal*, 13, 413-425. <https://journal.r-project.org/archive/2021/RJ-2021-046/RJ-2021-046.pdf>
- Iacobucci, D. (2010). Structural equations modeling: Fit indices, sample size, and advanced topics. *Journal of Consumer Psychology*, 20(1), 90-98. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2009.09.003>

- Işıksal, M., Curran, J. M., Koç, Y., & Askun, C. S. (2009). Mathematics anxiety and mathematical self-concept: Considerations in preparing elementary-school teachers. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 37(5), 631-644. <https://doi.org/10.2224/sbp.2009.37.5.631>
- International Test Commission. (2017). *The ITC guidelines for translating and adapting tests* (2nd ed.). https://www.intestcom.org/files/guideline_test_adaptation_2ed.pdf
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Kazelskis, R. (1998). Some dimensions of mathematics anxiety: A factor analysis across instruments. *Educational and Psychological Measurement*, 58(4), 623-633. <https://doi.org/10.1177/0013164498058004004>
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Krippendorff, K. (2004). Measuring the reliability of qualitative text analysis data. *Quality & Quantity*, 38(6), 787-800. <https://doi.org/10.1007/s11135-004-8107-7>
- Kurbanoğlu, N. İ., & Takunyacı, M. (2012). Lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik kaygı, tutum ve öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 110-129. <https://arastirmax.com/en/publication/uluslararasi-insan-bilimleri-dergisi/9/1/lise-ogrencilerinin-matematik-dersine-yonelik-kaygi-tutum-oz-yeterlik-inanclarinin-cinsiyet-okul-turu-sinif-duzeyi-acisindan>
- Mardia, K. V. (1970). Measures of multivariate skewness and kurtosis with applications. *Biometrika*, 57(3), 519-530. <https://doi.org/10.1093/biomet/57.3.519>
- McCullagh, O., Ryan, M., & Fitzmaurice, O. (2024). Mathematics anxiety in undergraduate business studies students. *Teaching Mathematics and its Applications: An International Journal of the IMA*, 43(2), 125-146. <https://doi.org/10.1093/teamat/hrae001>
- McKenna, J. S., & Nickols, S. Y. (1988). Planning for retirement security: What helps or hinders women in the middle years? *Home Economics Research Journal*, 17(2), 153-164. <https://doi.org/10.1177/1077727X880170020>

- Metje, N., Frank, H. L., & Croft, P. (2007). Can't do maths—Understanding students' maths anxiety. *Teaching Mathematics and Its Applications*, 26(2), 79-88. <https://doi.org/10.1093/teamat/hrl023>
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (1998-2017). *Mplus user's guide* (8th ed.). Muthén & Muthén.
- Mutlu, Y., & Söylemez, İ. (2018). İlkokul 3. ve 4. sınıf çocukları için matematik kaygı ölçeği; güvenirlik ve geçerlik çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, 22(73), 429-440. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2554587>
- Núñez-Peña, M. I., & Bono, R. (2019). Academic anxieties: Which type contributes the most to low achievement in methodological courses? *Educational Psychology*, 39(6), 797–814. <https://doi.org/10.1080/01443410.2019.1582756>
- Núñez-Peña, M. I., & Guilera, G. (2023). Development and validation of the Brief Math Anxiety Scale (BMAS) in university students. *Psicothema*, 35(4), 406-413. <https://doi.org/10.7334/psicothema2022.434>
- Núñez-Peña, M. I., Suárez-Pellicioni, M., Guilera, G., & Mercadé-Carranza, C. (2013). A Spanish version of the short Mathematics Anxiety Rating Scale (sMARS). *Learning and Individual Differences*, 24, 204–210. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2012.12.009>
- Özgen, K., & Bindak, R. (2008). Matematik okuryazarlığı öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 517-528. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49100/626538>
- Öztop, F., & Toptaş, V. (2019). İlkokul öğrenci velilerinin matematik kaygı düzeyleri üzerine bir değerlendirme. *İlköğretim Online*, 18(3), 1043-1068. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2019.609714>
- Peker, M. (2006). Matematik öğretmeye yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6(2), 73-92. <https://tr-scales.arabpsychology.com/matematik-ogretmeye-yonelik-kaygi-olcegi/>
- Pena, D. E. (2007). Lost in translation: Methodological considerations in cross-cultural research. *Child Development*, 78(4), 1255-1264. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01064.x>

- Pituch, K. A., & Stevens, J. P. (2016). *Applied multivariate statistics for the social sciences: Analysis with SAS and IBM's SPSS* (6th ed.). Routledge.
- Quintero, M., Hasty, L., Li, T., Song, S., & Wang, Z. (2022). A multi-dimensional examination of math anxiety and engagement on math achievement. *British Journal of Educational Psychology*, 92, 955-973. <https://doi.org/10.1111/bjep.12482>
- Ramirez, G., Gunderson, E. A., Levine, S. C., & Beilock, S. L. (2013). Math anxiety, working memory, and math achievement in early elementary school. *Journal of Cognition and Development*, 14(2), 187-202. <https://doi.org/10.1080/15248372.2012.664593>
- Resnick, J. H., Viehe, J., & Segal, S. (1982). Is math anxiety a local phenomenon? A study of prevalence and dimensionality. *Journal of Counseling Psychology*, 29(1), 39-47. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.29.1.39>
- Richardson, F. C., & Suinn, R. M. (1972). The Mathematics Anxiety Rating Scale: Psychometric data. *Journal of Counseling Psychology*, 19(6), 551-554. <https://doi.org/10.1037/h0033456>
- Rounds, J. B., & Hendel, D. D. (1980). Measurement and dimensionality of mathematics anxiety. *Journal of Counseling Psychology*, 27(2), 138-149. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.27.2.138>
- Satake, E., & Amato, P. P. (1995). Mathematics anxiety and achievement among Japanese elementary school students. *Educational and Psychological Measurement*, 55(6), 1000-1007. <https://doi.org/10.1177/0013164495055006008>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. <https://psycnet.apa.org/record/2003-08119-003>
- Sırmacı, N. (2007). Üniversite öğrencilerinin matematiğe karşı kaygı ve tutumlarının incelenmesi: Erzurum örneklemi. *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 53-70. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/815>
- Sireci, S. G., & Rios, J. A. (2013). Decisions that make a difference in detecting differential item functioning. *Educational Research and Evaluation*, 19(2-3), 170-187. <https://doi.org/10.1080/13803611.2013.767621>

- Suinn, R. M. (1988). *Mathematics Anxiety Rating Scale-E (MARS-E)*. RMBSI, Inc.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.
- Thorndike, R. M., & Thorndike-Christ, T. (2010). *Measurement and evaluation in psychology and education* (8th ed.). Pearson Education.
- Tomasetto, C., Morsanyi, K., Guardabassi, V., & O'Connor, P. A. (2020). Math anxiety interferes with learning novel mathematics contents in early elementary school. *Journal of Educational Psychology*, 113(2), 315–329. <https://doi.org/10.1037/edu0000602>
- Üldeş, İ. (2005). *Öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik Matematik Kaygı Ölçeği (MKÖ-Ö)'nin geliştirilmesi ve matematik kaygısına ilişkin bir değerlendirme* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].
- Yıldırım, K., & Gürbüz, R. (2017). Öğretmenlere yönelik matematik kaygı ölçeği (ö-mkö) geliştirme çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 13(3), 392-410. <https://doi.org/10.17244/eku.331901>
- Zhang, J., Zhao, N., & Kong, Q. P. (2019). The relationship between math anxiety and math performance: A meta-analytic investigation. *Frontiers in Psychology*, 10, 1613. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01613>

Ek 1

	Hiç	Biraz	Orta Seviyede	Fazla	Çok Fazla
1. Matematik sınavına hazırlanmak sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
2. Matematik sınavına bir gün kalmış olması sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
3. Matematik sınavına girmek sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
4. Çözmeniz için toplama işlemi içeren sayısal problemlerin verilmesi sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
5. Çözmeniz için çıkarma işlemi içeren sayısal problemlerin verilmesi sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
6. Çözmeniz için çarpma işlemi içeren sayısal problemlerin verilmesi sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
7. Öğretmenin tahtada matematiksel bir denkleme çözmesini izlemek sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
8. Başka bir öğrencinin bir matematik formülünü açıklamasını dinlemek sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5
9. Matematik dersine girmek sizi ne kadar kaygılandırır?	1	2	3	4	5

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.18>

Volume 9/1

2025 p. 337-352

JÜRGEN HABERMAS and the THEORETICAL FRAMEWORK of HIS IDEAS

JÜRGEN HABERMAS ve DÜŞÜNCELERİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Emine AKÇELİK*

Alkan ÜSTÜN**

ABSTRACT

This study analyzes Jürgen Habermas's key theories and concepts, exploring his contributions to sociology, philosophy, and critical theory. Central to Habermas's work is the theory of communicative action, which posits that communication, rather than instrumental action, forms the foundation of human sciences and socio-cultural life. Habermas critiques instrumental action as being driven solely by rational calculations, unlike communicative action, which fosters mutual understanding, solidarity, and consensus without coercion. He conceptualizes the lifeworld as the context and source of communication, emphasizing its role in reproducing societal norms and values. The study delves into Habermas's perspectives on legitimacy crises, modernity, and postmodernity. It highlights his critique of postmodernity, arguing that modernity remains an unfinished project and that postmodernist theories often present ideological attacks on modernity. Additionally, the paper examines Habermas's approach to public sphere theory, where he traces its transformation from its early emergence to its decline in modern times. Through his engagement with critical theory, Habermas revises and updates the tradition, advocating for a scientific approach that serves the goal of a better society. His work integrates historical context and ethical considerations in science and focuses on the communicative processes that sustain democratic and social life.

Keywords: *Habermas, Theory, Communicative Action, Modernity.*

ÖZ

* Research Assistant, Bartın University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Division of General Sociology and Methodology, E-mail: emineakcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3003-9195, Bartın, Türkiye.

** Assoc. Prof. Dr., Bartın University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Division of General Sociology and Methodology, E-mail: alkanustun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3616-8193, Bartın, Türkiye.

Bu çalışma Jürgen Habermas'ın ortaya koyduğu temel kuramları ve kavramları analiz ederek sosyolojiye, felsefeye ve eleştirel teoriye yaptığı katkıları incelemektedir. Habermas'ın çalışmalarının merkezinde, iletişimsel eylem teorisi yer almaktadır. Bu teori araçsal eylemin yerine geçen iletişimin hem insan bilimlerinin hem de sosyo-kültürel yaşamın temeli olduğunu savunmaktadır. Habermas, araçsal eylemi yalnızca rasyonel hesaplamalarla yönlendirilen bir süreç olarak eleştirmekte, buna karşılık iletişimsel eylemin, karşılıklı anlayışı, dayanışmayı ve uzlaşmayı, baskıcı olmayan bir şekilde teşvik ettiğini belirtmektedir. Habermas, yaşam dünyasını iletişimin hem bağlamı hem de kaynağı olarak kavramsallaştırmaktadır ve bunun toplumsal normların ve değerlerin yeniden üretilmesindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Çalışma ayrıca Habermas'ın meşruiyet krizi ile modernlik ve postmodernlik konularındaki fikirlerine de değinmektedir. Habermas, postmodernliği eleştirerek modernliğin henüz tamamlanmamış bir proje olduğunu ve postmodern teorilerin modernliğe genel itibarıyla ideolojik saldırılar yönelttiğini savunmaktadır. Çalışmada ayrıca kamusal alan teorisine dair görüşleri incelenerek, kamusal alanın erken dönemdeki yükselişinden modern dönemdeki çöküşüne kadar geçirdiği dönüşüm ele alınmıştır. Eleştirel teoriyle olan etkileşimi, geleneği gözden geçirip güncelleyerek daha iyi bir topluma ulaşmayı amaçlayan bilimsel bir yaklaşımı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Habermas, Teori, İletişimsel Eylem, Modernlik.*

1. Introduction

This study examines the core theories and concepts developed by Jürgen Habermas, one of the most influential thinkers in contemporary sociology and philosophy. Positioned within the tradition of critical theory, Habermas's intellectual contributions have reshaped our understanding of communication, modernity, and societal structures. This paper aims to analyze Habermas's key ideas by examining three main aspects: the Theory of Communicative Action, his critiques of modernity and postmodernity, and his insights into the transformation of the public sphere. By addressing these interrelated topics, the study highlights how Habermas seeks to bridge normative ideals with practical realities in the modern world. It argues that his work not only adapts critical theory to contemporary challenges but also underscores the vital role of communication in promoting mutual understanding, democratic legitimacy, and social cohesion.

This research seeks to explore the potential of Habermas's theoretical framework in contributing to broader discussions on democracy, rationality, and the role of public discourse in fostering a just society. By engaging with his ideas, the paper aims to provide a perspective that contributes to debates in social theory, philosophy, and political science, highlighting the relevance of Habermas's intellectual legacy in addressing the complexities of the contemporary world.

This study adopts a qualitative and interpretive research methodology rooted in a comprehensive analysis of Jürgen Habermas's primary texts and relevant secondary literature. The methodological approach is situated within the traditions of sociological inquiry, with a particular emphasis on textual analysis. By engaging with Habermas's original works and scholarly interpretations, this study seeks to construct a coherent

understanding of his theoretical contributions and their sociological implications. The study adopts a sociological lens, focusing on the interplay between theory and practice within Habermas's work. It emphasizes the historical and social dimensions of his ideas, particularly their relevance to contemporary issues such as democratic governance, legitimacy, and the role of communication in sustaining social cohesion. By synthesizing primary and secondary sources, this methodology aims to provide a balanced exploration of Habermas's intellectual legacy while addressing the central research questions of this study.

In the following section of the article, a brief overview of Habermas's life is provided, followed by a discussion of some key ideas, concepts, and theories in his works. Additionally, the scientific approach reflected in Habermas's theories, his methodology, ethics, objectives, and the unit of analysis are examined. The third part delves into Habermas's theoretical framework, exploring his concepts and theories, including the theory of communicative action, modernity as an unfinished project and critiques of postmodernity, the structural transformation of the public sphere, the legitimation crisis, and technology and science as ideology and the future of human nature.

2. Jürgen Habermas's Life, Works and Scientific Approach

Born in Germany, Habermas was shaped by a family background that reflected both professional and religious dimensions; his father served as the head of the Trade and Industry Bureau, while his grandfather was a Protestant pastor. During the 1950s, he pursued studies at the Institute for Social Research, a renowned hub of the Frankfurt School and critical theory, where he collaborated closely with Horkheimer and Adorno, even serving as Adorno's assistant. His formative years in 1940s Germany exposed him to the brutal realities of the Nazi regime, experiences that profoundly influenced his intellectual trajectory (Slattery, 2010, p. 426).

From a methodological standpoint, Habermas is noted for his reconstructive rather than purely deconstructive approach. He argues that "the theory of communicative action is conducive to preserving modern values such as social rationality, consensus, emancipation, and solidarity, thus providing a foundation for social criticism and reconstruction" (Best & Kellner, 2011, pp. 287–288). While maintaining an intellectual affiliation with the Frankfurt School, Habermas has consistently articulated a critical stance toward Marxism, Critical Theory, and Postmodernity, distinguishing his contributions within the broader critical tradition.

Habermas does not view academic and intellectual life merely as a profession; he also considers it a means to achieve "a better, more rational, and more just society," a society oriented toward "shared needs rather than arbitrary power" (Pusey, 1987).

After publishing *The Legitimation Crisis* in 1973, developing "a comprehensive theory of modern society" became a central focus of Habermas's intellectual pursuits. He constructed his theoretical framework by critically engaging with and drawing on past theories, ranging

from Durkheim to Parsons and Marx to Weber. This framework operates on both micro and macro levels, analyzing the “lifeworld” at the micro level and conducting examinations and critiques of the “social system” at the macro level (Slattery, 2010, p. 437). His macro-level analyses, particularly evident in his critiques of modernity and postmodernity and his examination of the structural transformation of the public sphere, and his micro-level analyses, such as those observed in his theory of communicative action, highlight the significance of his dual-level approach.

“If we succeed in historically understanding the complex that we now rather simplistically gather under the heading of ‘the public,’ along with its structures, we will not only sociologically clarify this concept but also systematically grasp the crux of our society through one of its central categories” (Habermas, 2003, pp. 61–62).

In his work, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Habermas emphasizes that understanding the fundamental issues of society requires grasping one of its central categories (such as the concept of “the public”) within its historical context. This highlights his view that comprehending a sociological phenomenon necessitates understanding its historical background. Furthermore, he dedicates significant attention in his work to the historical development of the “public sphere.”

The central themes of Jürgen Habermas’s work revolve around the critique and reconstruction of Marxism, the reconstruction and updating of the critical theory inherited from the Frankfurt School, the development of a new theory of knowledge and communication, and the critique of both positivism and the instrumental use of science and technology (Slattery, 2010, p. 427). These topics are intricately interconnected within Habermas’s theoretical framework, each serving as a continuation and complement to the others.

Beyond these, Habermas’s main aim is:

“...to explain the progression of reason in human history, its use in the past as a weapon against errors, superstitions, myths, and oppression, the damage it has caused by serving the ideological dominance of advanced capitalism in the present, and its transformation into an instrument of oppression that stifles all criticism through the spread of bureaucracy, technical rationality, and scientism in late capitalism.”

He believes that rational thought will regain dominance. He contends this will occur through developing a new theory of knowledge that will weaken positivism and instrumental rationality, thus liberating communication among people and leading to a more just and free society (Slattery, 2010, p. 427).

Habermas’s important works, along with their original publication dates, are as follows: *The Structural Transformation of the Public Sphere* (1962), *Knowledge and Human*

Interests (1968), Technology and Science as Ideology (1968), Towards a Rational Society (1970), Legitimation Crisis (1973), and The Theory of Communicative Action (1981).

3. Jürgen Habermas's Theoretical Framework

Jürgen Habermas, broadly speaking, belongs to the German philosophical tradition, having placed significant emphasis on culture, the evolution of norms, and dialectical reasoning. More specifically, he is recognized as a key figure within the Frankfurt School, which sought to reshape the German philosophical tradition into a social theory that aimed to reconcile the ideas of Marx, Weber, and Freud (Balakrishnan, 2003, p. 115). Habermas is considered a leading proponent of neo-critical theory. His work extends the central themes of the Adorno-era Frankfurt School, while simultaneously marking a departure from them.

3.1. Theory of Communicative Action

Habermas criticizes Marx for failing to distinguish between two analytically different human existence components. These components are labor, goal-oriented rational action, and social interaction, or communicative action. With this criticism, Habermas establishes the fundamental distinction between labor and interaction as his starting point. Under the heading of "goal-oriented rational action," Habermas differentiates between instrumental action and strategic action. Both of these types of actions are based on self-interest and calculation, with the goal of instrumental superiority. According to him, instrumental action involves "a single actor rationally calculating the best means for a given goal."

In contrast, strategic action involves "two or more individuals coordinating goal-oriented rational actions in pursuit of a common goal." This distinction illuminates Habermas's entire body of work. The most fundamental point at which Habermas departs from Marx is his claim that communicative action is the distinctive and most common human phenomenon. According to Habermas, communicative action forms the basis of all human sciences, such as sociology, philosophy, linguistics, ethics, and the entire socio-cultural life. While Marx sought to remove the barriers to uncorrupted labor, Habermas aimed to remove the barriers to uncorrupted communication. While Marx sought a societal structure defined by communism, Habermas aimed for a structure defined by free and open communication (Ritzer, 2011, pp. 150-151). While Marx focuses on the disruptive effects of the capitalist social structure on labor, Habermas is concerned with how the modern social structure distorts communication. Despite these differences, there are similarities between the theories of Marx and Habermas; both believe that the project of modernity still needs to be completed in their respective eras and will be completed in the future (Ritzer, 2011, p. 435).

According to Best and Kellner (2011, pp. 286-287), Habermas distinguishes between instrumental and communicative action and compares these types of actions. He points out that instrumental action links tools to goals or techniques to objectives without considering the rationality or fairness of those goals. Instrumental action is subjective, lacks an intersubjective dimension, and its primary aim is domination over nature. In contrast, communicative action is oriented towards understanding and mutual agreement. In

Habermas's philosophy of communicative action, unlike the philosophy of subjectivity, intersubjective communication, social solidarity, mutual understanding, and consensus without coercion are emphasized.

According to Habermas, in modern society, the image of the world is differentiated into "objects, norms, and experiences." He defines this image through the influence of Piaget's process of "decentralization." On the other hand, Popper's theory similarly applies to this categorization. Popper's theory of three worlds is as follows: the world of physical objects and states, the world of consciousness, mind, and behaviors, and the world of sciences and arts. According to Habermas, this distinction is between the "objective world, social world, and subjective world," and the corresponding types of actions are "goal-oriented/strategic, norm-regulated, and dramaturgical actions" (Habermas, 2001, pp. 110-122). While this three-world approach serves as a starting point for him, he has also criticized it and developed a new approach in the context of language. These action types center on the subject, but in addition to these types, the "communicative action" is formed intersubjectively. Habermas's communicative action, which he constructs in the context of language, takes place within the domain he conceptualizes as the "lifeworld." In his view, the individual's self-centered understanding of the world in the lifeworld gives way to an intersubjective form. The lifeworld constitutes the context of "processes of agreement or discussion about something within the common social world of individuals or each of their subjective worlds" (Habermas, 2001, p. 159).

As a product of this perspective, in *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Habermas investigates the possibilities within the lifeworld for the individual to become a free or willful being (Torun, 2018, p. 179). In this shared lifeworld, individuals acquire a new understanding, where instead of perceiving the external world or themselves through an objectifying perspective, they view themselves as part of intersubjective interaction. This action model can be considered a consensus-based action model. Habermas developed the concept of the lifeworld by drawing inspiration from Husserl. The concept emphasizes that interaction occurs not at the individual or subjective level of consciousness but at a different intersection or context. The key difference between Habermas's definition and Husserl's is his emphasis on language rather than meaning. While meaning-making occurs in individual consciousness, which contrasts with the social aspect emphasized by Habermas, language, by its nature, demonstrates a social characteristic. The lifeworld constitutes both the context in which communication takes place and the source from which communication is nourished. In this regard, it can be said that communication reproduces the lifeworld (Habermas, 1994, pp. 297-299, 315; Şaylan, 2002, pp. 221-222).

Habermas introduces the concept of communicative rationality, which he defines in the context of the communication processes occurring within the lifeworld, as "the establishment of the necessary conditions to reach consensus through communication." This concept highlights the conciliatory nature of communication, where individuals engage in mutual dialogue, or any form of communication grounded in arguments. The

type of discourse in which individuals present and seek to justify the validity of their arguments through reasoning is referred to as “argumentation.” Argumentation aims to present the strongest arguments, dismissing those that are weaker. Habermas designates this ideal scenario as the “ideal speech situation.” In his view, the ideal speech situation is “a situation where no external constraints are preventing the presentation of evidence and arguments, and everyone has an equal and open opportunity to participate in the discussion” (Habermas, 2001, pp. 34–49). The foundation of the ideal speech situation rests on a presupposition—an unavoidable assumption inherent in discussions, thus a universal one. According to Habermas, without such presuppositions, or without establishing ideal categories, discussion or consensus becomes impossible (Habermas, 1987, p. 325, as cited in Timur, 2012, p. 161).

According to Habermas, modernization has given rise to distinct forms of social integration. These forms of integration manifest in everyday conversations, where there is no coercion, and the process of reaching consensus is facilitated (Callinicos, 2001, p. 160). However, Habermas contends that disruptions in the processes of cultural reproduction, social integration, and socialization within the lifeworld lead to various crises, such as the loss of meaning, anomie, and psychopathologies. These crises encompass legitimacy deficits, alienation, cultural exclusion, the collapse of tradition, the endangerment of collective identity, and the failure to internalize values. Habermas defines cultural reproduction as “the production of rational knowledge that can be agreed upon”; social integration as “the solidarity of members”; and socialization as “the development of responsible personalities” (Habermas, 2001, pp. 575–576).

3.2. Modernity as an Unfinished Project and Critiques of Postmodernity

Habermas defends modernity against the critique of postmodernity, arguing that modernity is an “unfinished project.” He asserts that there is still much to be accomplished in the incomplete modern world, and therefore, contemplating the possibility of a postmodern world is ultimately misguided. Ritzer (2011) observes that Habermas developed a theory of the pathology of modernity, critiquing modernity for its inherent contradictions. For Habermas, the contradiction within modernity arises from the disparity in rationality between the social system and the lifeworld. The rationality that characterizes each appears distinct and, in some instances, even in conflict. He contends that social systems have become increasingly complex, “differentiated, integrated, and characterized by instrumental reason” (Ritzer, 2011, p. 431). This leads to Habermas’s view of society as a dual-layered structure, with the “lifeworld” on one layer and the “system” on the other.

A key element of his critique of modern societies is the colonization of the lifeworld by the system (Torun, 2018, p. 173). In modern societies, the lifeworld is subsumed by the system, whereas in traditional societies, the institutional structure—such as the lifeworld—dominates, and subsystems like the economy or state apparatus do not exert the same level of control. In other words, traditional societies do not experience the colonization of the lifeworld by the system (Habermas, 1968, pp. 65–67, as cited in Torun, 2018, p. 185).

According to Habermas, the completion of the modern project will be realized through the establishment of a “rational society,” where both the system and the lifeworld can express themselves fully without one colonizing or undermining the other (Ritzer, 2011, p. 432).

Habermas defends modernity against postmodernity while simultaneously critiquing postmodernists from several angles. First, he argues that there is insufficient clarity regarding whether postmodernists are producing serious theory or merely literature. Second, although postmodernists adopt normative approaches, Habermas highlights that they often conceal these positions from their readers, making it unclear what exactly they are critiquing. Third, he accuses postmodernists of adopting a totalizing perspective that fails to distinguish between the various phenomena and practices emerging within modern society. Finally, Habermas contends that postmodernists neglect the significance of everyday life and practices, which he considers crucial for understanding society from his own theoretical standpoint (Holub, 1991, pp. 158–159).

In his essay “*Modernity – An Unfinished Project*,” Habermas critiques postmodernists, arguing that various postmodern theories represent an ideological assault on the intellectual foundations of modernity. His entire body of work is centered on defending modernity as “the route, contributions, pathologies” of modernity, viewing it as “an unfinished project containing an unfulfilled liberating potential.” He contends that French postmodern theories align with anti-Enlightenment ideologies and display connections to fascism (Best & Kellner, 2011, pp. 281–282). Rather than considering modernity and its project a lost cause, Habermas argues that exaggerated attempts to negate modernity provide valuable lessons in understanding its failures. He suggests that the perception of art, in particular, could offer a way forward in addressing these challenges (Habermas, 1994, p. 41).

3.3. The Structural Transformation of the Public Sphere

Habermas’s concept of the public sphere refers to a space within social life where public opinion can be formed and where all citizens are guaranteed access. He argues that private individuals come together to form a public body by engaging in discussions, thus becoming part of the public sphere. “Creating a public body” means that citizens, with their rights to “assemble, organize, express, and publish their opinions freely,” establish a space for discussing matters related to the general welfare of society without restriction. The communication media that constitute the public sphere include newspapers, magazines, radio, and television. For Habermas, the state does not belong to the public sphere (Habermas, 2004, p. 94).

According to Habermas, the public sphere is distinct from the private sphere. At times, it appears as a simple form of public opinion and serves as an area counter to state power. Habermas sometimes includes state organs and, at other times, media elements like the press, which facilitate communication among the public, as “public organs” (Habermas, 2003: 59). He discusses the “unifying power” of the public sphere, which arises in relatively simple interactions. This power is intersubjective, creating a unifying force while maintaining individual differences. Thus, public spheres serve a “social integration”

function through this unifying power. This integration is achieved normatively through political publicness, where solidarity is established among citizens via law in an abstract form. A shared sense of community can only be established among citizens who may not personally know each other through the formation of “public opinion and will” (Habermas, 2012: 25).

In his seminal work *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Habermas provides a thorough analysis of the transition from the early stages of capitalist modernity to its later forms. In the first part of the book, he describes the rise of what he terms the “bourgeois public sphere.” According to Habermas, the bourgeois public sphere is a space that facilitates free and rational inquiry and debate between the state and the private sphere. He discusses the emergence of institutions such as “literary clubs, salons, newspapers, political journals, and forums for political discussion and participation” in the eighteenth century as part of this bourgeois public sphere. This period marks the emergence of a liberal and democratic public sphere, where individuals could engage in critical discussions of their interests and public concerns within a rational debate framework. Thus, Habermas maintains a positive view of early modernity. In the second part of the book, Habermas examines the decline of the public sphere in late modernity. He argues that in later capitalist societies, the state and private corporations have taken over the key functions of the public sphere, such as rational debate and inquiry. As a result, the public sphere has been transformed into “a domain of domination” and has become corrupted (Best & Kellner, 2011, p. 283).

According to Habermas, the formation of the bourgeois public sphere provides the sociological foundation for rational communication. He argues that the public sphere is the space in which a rational environment—capable of fostering free discussion, inquiry, and judgment—emerges, potentially challenging political sovereignty. For this reason, Habermas asserts that the bourgeois public sphere must be safeguarded from external pressures (Timur, 2018, p. 48). In summary, in *The Structural Transformation of the Public Sphere*, Habermas outlines both the historical and philosophical foundations of the central role he attributes to the “public sphere,” which involves the “democratic construction of the social space and the establishment of a sphere of freedom for the individual” (Torun, 2018, p. 180).

3.4. Legitimation Crisis

Habermas’s concept of the legitimacy crisis is a key element of his political sociology and historical materialism. The idea was initially introduced by the Frankfurt School and later updated by Habermas as part of his critical theory. The concept of “legitimation” refers to how a government or system justifies its power or existence. A legitimacy crisis, therefore, can be defined as “the tensions and assaults that drive governance toward anarchy and chaos.” In his work *Legitimation Crisis*, Habermas examines the crises faced by capitalist societies and how these systems have sought to maintain their legitimacy, analyzing the actions taken to preserve capitalism’s legitimacy and their success or failure. While

exploring these crises, Habermas seeks to understand developments that directly and indirectly impact governmental power, including shifts in class consciousness, fluctuations in state power, and class conflicts. Contrary to what may appear on the surface, Habermas argues that advanced capitalist systems have undergone a series of crises that threaten their legitimacy and could ultimately lead to their collapse (Slattery, 2010, p. 428).

Habermas analyzes late capitalist societies through three fundamental subsystems: economic, political, and socio-cultural. For societal stability to be maintained, these subsystems must be in balance and maintain close relationships with one another. These subsystems function to keep the social system in equilibrium, and when they fail to perform this function, a crisis emerges within society. According to Habermas, there are four potential crisis tendencies in modern capitalist systems, each of which can trigger a chain of subsequent crises. These crises are economic, rationality, legitimacy, and motivation crises.

The capitalist system is in a constant state of governance crisis because the irrational structure it creates exacerbates exploitation and inequality, while failing to ensure a fair distribution of wealth and power. The imbalance generated by this injustice can only be rectified if the subsystems compensate for each other's deficiencies. For example, an economic crisis may be alleviated if the state intervenes to support unprofitable industries. However, this solution gives rise to another crisis: the crisis of rationality. This phenomenon is what Marxists describe as the "irrationality of the market economy" or "market anarchy," a situation where "no rational planning is conducted according to human needs; instead, unstable supply and demand forces are driven by private profit and personal gain." The state's intervention to assist unprofitable private enterprises leads to government borrowing, which in turn results in inflation and a fiscal crisis. Furthermore, a legitimacy crisis arises when the government attempts to reduce social security spending to overcome the financial crisis. This triggers a political perception of the state or government as biased, causing it to lose public support, and ultimately, the legitimacy of the state's "representation of the people" is called into question.

As a result, all these crises culminate in a motivation crisis, as the public begins to question the necessity of working or voting to sustain the functioning of the system. In advanced capitalist societies, legitimacy is closely tied to "ideological control," which refers to the ability of the state and cultural institutions (such as the media) to convince the masses that the current system is just, honest, rational, and, therefore, legitimate. In line with Weber's thought, Habermas views the essence of legitimacy as rooted in rationality, specifically in the capacity for reasoning and the logic of discourse. He argues that this principle forms the "foundation of modern societies' social, political, and ideological structures" (Slattery, 2010, pp. 429-431).

3.5. Technology and Science as Ideology and the Future of Human Nature

In his work "Technology and Science as Ideology," Habermas discusses whether science and technology primarily serve as instruments of instrumental reason, contributing to the

system's domination in society (Okumuş, 2018). In this work, Habermas engages with Marcuse's views on the subject. He initiates a discussion based on Marcuse's idea that "the liberating power of technology – the reification of things – turns into a chain of liberation, resulting in the reification of humans" (Habermas, 1993, p. 7). Marcuse argues that the technological a priori, where the transformation of nature leads to the transformation of humans," becomes political when human creations or products emerge from a societal whole. However, Marcuse also contends that the technological universe does not necessarily serve political purposes; its effect might merely accelerate or decelerate society. Any technological apparatus can equally serve both capitalist and socialist regimes. However, Marcuse maintains that "the inclusive form of technical material production" has the power to reshape all of culture, potentially designing "a historical totality and a universe" (Marcuse, 1967, p. 168 as cited in Habermas, 1993: 40).

Marcuse's critiques of Max Weber on this issue have also caught Habermas's attention. According to Marcuse, Weber's critique leads to the following conclusion:

"Perhaps the concept of technical reason itself is ideology. It is not just the mere use of technology, but technology itself (over nature and humans) that is power—methodical, scientific, calculated, and calculating power! The specific goals and interests (Interesse) of power are not merely imposed 'later' and from the outside onto technology—they are intrinsic to the very structure of the technical apparatus; technology is, at each instance, a historical-social design, and within it, the approaches of a society and the interests that govern it are reflected in their relations to humans and things. Such a goal of power is 'material' and, in this respect, belongs to the very form of technical reason" (Marcuse, 1965, as cited in Habermas, 1993, p. 34).

Habermas underscores the distinction between the political and scientific-technical realms, attributing distinct meanings to each. While he acknowledges the pivotal role of scientific and technological progress in human history, he cautions against reducing democratic decision-making processes to technical matters. For Habermas, the ideological perception of science and technology exerts a profound influence on society. However, he critiques Weber's notion of *rationalization* and Marcuse's assertion that science and technology, by intertwining with existing power structures, establish a new form of power mechanism. From Habermas's perspective, these interpretations fail to provide a meaningful solution to the challenges posed by modernity (Torun, 2018, p. 182).

In Habermas's view, technology represents the "*scientific, rational use of objectified processes.*" Within this framework, scientific research and technology function as "*elements of a system fueled by the economy and management*" (Torun, 2018, pp. 188-189). While Habermas aligns with Marcuse's critical stance on the relationship between science, technology, and power, he diverges on a key point: whereas Marcuse advocates

for the creation of “*a new science and a new technology*”—alongside a reimagined set of productive forces—predicated on the unity between technology and power, Habermas remains skeptical of this proposal (Timur, 2012, p. 111).

In his work *The Future of Human Nature*, Habermas evaluates the future of human nature in the context of the development of science and technology, assessing the crises that may arise. In this work, he primarily focuses on the technologization of human nature. According to him, “the technologization of human nature represents another example of the increasing ability to exercise control over the natural environment” (Habermas, 2018, p. 49).

He evaluates the legitimacy of the technologization of human nature in terms of its contribution to human health and increased life expectancy. According to Habermas, due to the perceptions and expectations surrounding technology, the technologization of human nature will continue to appear legitimate. However, the individual’s desire to achieve autonomy is closely aligned with this goal (Habermas, 2018, p. 51). He explores whether the genetic self-transformation of the human species serves to enhance individual autonomy or, conversely, disrupts the social order of people living with mutual respect as masters of their own lives. If the latter is true, it would result in an ethical situation that, even without providing a moral argument to individuals, would urge them to “exercise caution and restraint,” thereby fostering harmony among them (Habermas, 2018, p. 57).

4. Conclusion

Habermas has made profound contributions to sociology and philosophy through his extensive body of work, maintaining a significant intellectual presence in ongoing political, philosophical, and social debates. His scientific inquiries are primarily conducted through philosophical discourse. This study offers brief evaluations of the ideas, concepts, and theories presented in Habermas’s works, which are not isolated but are instead presented in a coherent, interconnected manner. Additionally, his scientific approach and methodology are assessed in relation to their alignment with foundational paradigms.

An examination of his approach to societal issues reveals that Habermas engages with multiple paradigms. Although he is situated within the critical theory tradition, his work is characterized by a process of continual updating and reconstruction, which can be understood as a self-reflexive and critical approach. Regarding scientific ethics and objectives, Habermas views science and academic life not merely as professions but as instruments for the realization of a “better society.” From a historical perspective, Habermas’s discussions—particularly those related to the public sphere—demonstrate a marked emphasis on historical context, highlighting its critical role in shaping both contemporary social and political structures.

This study examines Habermas’s core ideas, theories, and concepts under five main headings. The first of these, the “Theory of Communicative Action,” asserts that communicative action forms the foundation of the human sciences and sociocultural life.

Habermas emphasizes that communicative action, rather than goal-oriented rational action, is “the most widespread human phenomenon,” he aims for a societal structure shaped by free communication to prevail. He criticizes instrumental action, which results from rational calculations without underlying thought. He highlights the importance of communicative action in facilitating intersubjective communication, social solidarity, mutual understanding, and consensus without coercion. Communicative action takes place within the realm that Habermas conceptualizes as the lifeworld. The lifeworld serves as the context in which communication occurs and as the source from which communication is nourished, reproducing the lifeworld itself.

Second, under the heading “Modernity as an Unfinished Project and Critiques of Postmodernity,” Habermas’s position on modernity and postmodernity is examined. Habermas contends that modernity is an unfinished project, thereby arguing that the notion of postmodernity need not be considered. He defends modernity against postmodernity, critiquing it from multiple perspectives, and views postmodernist theories as an ideological assault on the principles of modernity.

Third, under the title “The Structural Transformation of the Public Sphere,” Habermas’s concept of the public sphere and its functions are discussed. Habermas refers to the concept of the public sphere as something akin to public opinion, which is accessible to all citizens. Individuals become part of the public sphere by forming a public body. Creating a public body means establishing an area where individuals can gather, organize, express, and publish their thoughts without restrictions on matters of general public interest. Habermas outlines the transformation of the public sphere, from its rise in the early stages of modernity to its eventual decline in later periods.

Fourth, under the heading “Legitimation Crisis,” the concept of the legitimacy crisis, central to Habermas’s political sociology and historical materialism, is explored. According to Habermas, the legitimacy crisis refers to the tensions that propel governments toward instability and potential anarchy. This crisis arises in capitalist societies when substantial segments of the population become unconvinced of the rationality underpinning the existing system, thereby undermining the system’s legitimacy.

Fifth, under the heading “Technology and Science as Ideology and the Future of Human Nature,” Habermas critically engages with Marcuse’s concept of the liberating potential of technology, suggesting that it ultimately leads to the instrumentalization of human beings. He explores how, akin to instrumental reason, technology is similarly instrumentalized to serve the system’s mechanisms of domination. In his examination of the future of human nature, Habermas focuses on the technologization of human nature, asserting that its legitimacy can only be evaluated based on its contribution to enhancing human health and extending life expectancy.

Habermas’s insights remain profoundly relevant in contemporary debates, particularly in addressing legitimacy crises, the ethical implications of scientific advancements, and the

societal consequences of technological transformation. His call for unfinished modernity and his revision of critical theory underscores the need for continual engagement with the principles of rationality, democracy, and public discourse in the face of evolving global challenges.

In conclusion, this study has explored Habermas's theoretical contributions by examining his key concepts, such as communicative action, modernity as an unfinished project, the public sphere, legitimacy crises, and the interplay between technology and human nature. Beyond summarizing these frameworks, it is essential to situate them within broader social contexts to understand their implications for contemporary societal challenges. Habermas's emphasis on communicative rationality provides a robust lens for analyzing how democratic legitimacy and social cohesion can be cultivated through inclusive and dialogical public discourse. This perspective is particularly pertinent in addressing societal fragmentation and the erosion of trust in democratic institutions, as it underscores the transformative potential of rational communication in mitigating polarization and fostering mutual understanding.

Moreover, Habermas's critique of instrumental rationality and its implications for technology and modernity resonates with ongoing debates about the ethical dimensions of scientific and technological advancements. His work challenges societies to reconsider how technological developments can either reinforce systems of domination or serve as tools for emancipation and human flourishing. The historical and sociological grounding of his analyses—particularly his exploration of the public sphere—provides a valuable framework for understanding the evolving dynamics of power, agency, and collective action in an era marked by rapid social and technological change.

Ultimately, Habermas's theoretical approach bridges normative ideals with practical realities, offering critical tools for rethinking the relationship between individuals, institutions, and society. By advocating for a communicatively rational society that prioritizes dialogue, inclusion, and solidarity, Habermas not only enriches sociological theory but also equips contemporary societies with a vision for navigating the complexities of modernity in pursuit of a more equitable and democratic future.

References

Balakrishnan, G. (2003). Overcoming emancipation. *New Left Review*, (19), 115–128.

- Best, S., & Kellner, D. (2011). *Postmodern teori: Eleştirel soruşturmalar* (M. Küçük, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme hayır: Marksist bir eleştiri* (Ş. Pala, Trans.). Ayraç Yayınevi.
- Habermas, J. (1968). *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1987). *La logique des sciences sociales et autres essais*. PUF.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji olarak teknik ve bilim* (M. Tüzel, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (1994a). Modernlik: Tamamlanmamış bir proje (G. G. Naliş, Trans.; N. Zeka, Ed.). In *Postmodernizm* (pp. 31–44). Kıyı Yayınları.
- Habermas, J. (1994b). *The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures*. Polity Press.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı* (M. Tüzel, Trans.). Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2003). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Trans.). İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (2004). Kamusal alan (M. Özbek, Trans.; M. Özbek, Ed.). In *Kamusal alan* (pp. 95–102). Hil Yayınları.
- Habermas, J. (2012). *Doğalcılık ve din arasında: Felsefi denemeler* (A. Nalbant, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2018). *İnsan doğasının geleceği* (K. H. Ökten, Trans.). Alfa Yayınları.
- Holub, R. C. (1991). *Jürgen Habermas: Critic in the public sphere*. Routledge.
- Marcuse, H. (1965). Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers. In *Kultur und Gesellschaft II*. Suhrkamp Verlag.
- Marcuse, H. (1967). *Der eindimensionale Mensch*. Luchterhand.
- Okumuş, A. (2018). *Düşüncenin izinde XXXIII: J. Habermas* [Conference]. <https://www.youtube.com/watch?v=0-h5XF0b89I>

- Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2011). Habermas'ın modernite savunusu: Eleştirel bir okuma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 239–258.
- Pusey, M. (1987). *Jürgen Habermas*. Tavistock.
- Ritzer, G. (2011). *Modern sosyoloji kuramları* (H. Hülür, Trans.). De Ki Yayınları.
- Slattery, M. (2010). *Sosyolojide temel fikirler* (Ü. Tatlıcan & G. Demiriz, Eds.; Ö. Balkız et al., Trans.). Sentez Yayıncılık.
- Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. İmge Yayınevi.
- Timur, T. (2012). *Habermas'ı okumak*. Yordam Kitap.
- Torun, T. (2018). Yaşam-dünyasının sömürgeleştirilmesi olarak modernitenin krizi. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 30, 173–190.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.19>

Volume 9/1

2025 p. 353-372

TÜRKİYE'DE İLK KADIN BAŞBAKAN: TANSU ÇİLLER

THE FIRST FEMALE PRIME MINISTER IN TÜRKİYE: TANSU ÇİLLER

İsmail Derrida KIRAN*

ÖZ

Tansu Çiller, Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine siyasete atılmıştır. Demirel başkanlığında Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) arasında kurulan koalisyon hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak görev yapmıştır. Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine DYP genel başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi tarihinde ilk kadın başbakan seçilmiştir. Tükenmeyen bir "hırs" bunu destekleyen "azim" ve bu iki hasleti müdafaa eden bir "direnc"e sahipti. Çiller, realitesi dünyada "kadın lider" formülü benimsenmiş olsa bile ilk kadın başbakan modeline Türkiye'de yanlış girildiği için başarısız olunmuştur. Buna rağmen Çiller, Türkiye'nin siyasi tarihi için önemli bir figürdür. Geleneksel toplumdan modern topluma geçiş yapan Türkiye'de bir kadın siyasetçinin ilk defa başbakan olması önemli bir dönemeçtir. Bu nedenle makale, sahasında ilk olma özelliğine sahiptir. Amacı da halkı Müslüman olan Türkiye'de başbakan olarak görev yapan Tansu Çiller'in hemcinsleri Pakistan'da Binazir Butto ile Bangladeş'te Begüm Halide Ziya gibi siyasi figürlerden farklı olarak ilk defa kadın başbakan olması deneyiminin, Doğu ve Batı toplumları arasında sıkışan Türkiye'nin kendi toplumsal gerçekleri ile yüzleşmesi gerçeğini ortaya koymaktır. Siyasi tarihe yönelik araştırma yapmak için kaynaklar taranarak yazılan makale, büyük transformasyonların yaşandığı ve Soğuk Savaş'ın bittiği bir dönemde Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olarak vazife ifa eden Tansu Çiller'i konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, DYP, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Kadın Başbakan.*

ABSTRACT

Tansu Çiller entered politics upon the invitation of Prime Minister Süleyman Demirel. She served as the minister of state responsible for the economy in the sampling organized between the True Path Party (TPP) and the Social Democratic Populist Party (SDP) under the chairmanship of Demirel. As a result of Demirel's election as

* Araş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, E-mail: ismayilkiran@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8919-8145, Van, Türkiye.

president, she was elected as the leader of TPP and the first female prime minister in the political history of the Republic of Türkiye. Although the reality of Çiller, who has an inexhaustible “ambition”, “perseverance” that supports it, and a “resistance” that defends these two characteristics, holds the “female leader” formula in the world to a small extent, although she is the first female prime minister, this model was entered wrongly in Türkiye and failed. Despite this, Çiller is an important figure for Türkiye’s political history. It is an important turning point for a female politician to become prime minister for the first time in Türkiye, which is transitioning from a traditional society to a modern society. For this reason, the article is the first in its field. The aim of Tansu Çiller, who served as the prime minister in Türkiye, where the population is Muslim, is the first female prime minister, unlike her fellow political figures such as Binazir Bhutto in Pakistan and Begüm Halide Ziya in Bangladesh. It is the fact that he faces his own social realities. The article, written by scanning the sources to make a new reading on political history, is about Tansu Çiller, who served as Türkiye’s first female prime minister at a time when major transformations were experienced and the Cold War ended.

Keywords: *Türkiye, TPP, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Female Prime Minister.*

Giriş

Türkiye’de siyasal yaşamın önemli figürlerinden Süleyman Demirel, başında bulunduğu DYP’nin zaman tüneline kalmaması için “kızım” diye hitap ettiği Tansu Çiller’i 1990 yılında siyaset yapmaya davet etmiştir. Bu da onun 1991 yılında siyaset sahnesinde gözükmesine ve İstanbul milletvekili seçilmesine neden olmuştur.

Haberleşmenin kendini yeni çağ olarak sunduğu bir dönemde müstesna vizyonuyla Türkiye’yi dünyaya entegre eden Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın 17 Nisan 1993’te vefat etmesi üzerine ekonomiyi 500 günde düzlüğe çıkarma sözü ile birlikte inanç, ilke ve güvenirliliğini kaybeden Başbakan Demirel, cumhurbaşkanı olmayı tercih etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 16 Mayıs 1993’te Cumhurbaşkanı seçildiği için de hem başbakanlık ve hem de DYP genel başkanlık görevinden ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Bunun üzerine Çiller, 13 Haziran 1993’te gerçekleşen büyük kongrede DYP Genel Başkanı seçilmiş bu da ona Türkiye’de ilk ve tek kadın başbakan olma yolunu açmıştır (Zarcone, 2004: 215). 22. başbakan olarak 25 Haziran 1993’te başlamış olduğu bu görevi üst üste kurmuş olduğu üç hükümetle 6 Mart 1996 tarihine kadar sürdürmüştür. Necmettin Erbakan başkanlığında 1996-1997 yılları arasında görev yapan RP-DYP koalisyon hükümetinde ise başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır.

Büyük bir heyecanla başlayan siyasi yaşamını başbakanlıkla taçlandıran Çiller, 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimde partisinin başarısız olması üzerine siyasi kariyerini noktalamıştır. Bu başarısız deneyimi, onu kadınların siyasetteki yüzü yapamadığı gibi hemcinslerinin gelecekle ilgili heyecanını da tüketmiştir.

1. Tansu Çiller’in Siyasi Düşüncesinin Oluşum Süreci

1.1.Yaşamı ve Eğitim Süreci

Tansu Çiller, 24 Mayıs 1943'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlkokula İstanbul'da İsmet İnönü İlkokulunda başlamıştır. Babası Hüseyin Necati Çiller'in görevi nedeniyle 5. sınıfı Bilecik'te Edibali İlkokulunda devam etmiştir. Ancak bitiremeden İstanbul'a döndüğü için ilk 4 yılını okuduğu okula yeniden kayıt yaptırmış ve İsmet İnönü İlkokulunun adı Demokrat Parti (DP) tarafından değiştirilerek Namık Kemal İlkokulu yapıldığı için bu okuldan mezun olmuştur (Yalçın, 1998: 137). Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde¹ sonra 1967 yılında Robert Kolej Yüksek Okulu (Boğaziçi Üniversitesi) ekonomi bölümünü bitirmiştir. Bu kolej, eşi Özer Süleyman Uçuran ile evvela tanışmalarına sonra da evlenmelerine vesile olmuştur. 1969 yılında ABD'ye gitmiş New Hampshire Üniversitesinde yüksek lisans yapmıştır. Doktorasını 1971 yılında Connecticut Üniversitesinde, doktora sonrası çalışmalarını ise Yale Üniversitesinde tamamlamıştır. 1971-1973 yılları arasında Franklin and Marshall College'de, 1974 yılından itibaren de Boğaziçi Üniversitesinde çalışmaya başlamıştır (Erel ve Bilge, 1994: 225-228).

1920 yılının başından itibaren Vakit gazetesinin Ankara muhabiri olarak çalışan Hüseyin Necati Çiller, 1924 yılında Halk Fırkasının grup toplantısında milletvekillerinin maaşlarına yapılacak zam talebini konu edinen tartışmaları haber yapmıştır. Haberde zam isteyenlerden özellikle de Kozan Milletvekili Ali Saip Ursavaş'ın "Yetişmiyor, zammı fazla görenler dairelerine bağışlasın" sözünü, fotoğrafıyla birlikte yayımlayarak olayı kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu haber, onun meclis koridorlarında Ursavaş ve arkadaşları tarafından hırpalanmasına neden olmuştur (İlyas, 2015: 239). Olaydan sonra muhabirliği bırakmış ve 29 Ekim 1925'te Muğla'da, Akyol adını verdiği gazeteyi çıkarmıştır. Ancak, 12 Ocak 1927 tarihine kadar günlük olarak aralıksız çıkardığı Akyol'u, dönemin Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey'le girdiği kavganın ardından bırakmış ve İstanbul'a dönmüştür (Akın, 1995: 18). İstanbul Belediye Başkanlığına bir süre vekâlet ettikten sonra 1953'te Bilecik Valiliği'ne atanmış 6 Nisan 1954'te buradan emekli olmuştur. 1954'te Muğla'dan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekili adayı olmuş ama seçimi kazanamamıştır (Erel ve Bilge, 1994: 232).

1.2.Siyasi Kariyeri

Tansu Çiller, Boğaziçi Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışırken ismini sivil toplum kuruluşlarından TÜSİAD'ın, iktidarda bulunan Anavatan Partisi'nin (ANAP) 1987-1988 yılları arasında uyguladığı ekonomik yaklaşımı eleştirmek için hazırlamış olduğu raporla duyurdu (Çiller, 1987). Aynı tarihte eski başbakanlardan Demirel, "kasaba partisi" imajından kurtulmak için genç ve aynı zamanda ekonomi profesörü Çiller'i siyaset yapması için partisine davet etmiştir (Erel ve Bilge, 1994: 25). Çiller, merkez-çevre ilişkisinin bir sonucu olarak 1990 yılının Kasım ayında DYP'de siyasete girmiş ve 20 Ekim 1991'de İstanbul milletvekili seçilmiştir. Bunu XX. ve XXI. dönemlerde milletvekili

¹ Çiller'in bu kolejde okuyan sınıf arkadaşlarından birisi de Hüsamettin Cindoruk'un eşi Dilek Cindoruk'tur (Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk, Kaan Gaytancıoğlu, İstanbul, 2020, Tekin Yay., s.75).

seçilmesi takip etmiştir. Seçim sürecinde ortaya atılmış olduğu “iki anahtar” sloganı ile seçim kampanyasına katılmıştır. Demirel, 20 Kasım 1991’de ayrı dili konuştuğu ve Erdal İnönü’nün de başında bulunduğu SHP ile 49. koalisyon hükümetini kurmuştur. Çiller, bu hükümette ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak görev almıştır.

Çiller’in dışında hükümette görev yapan ikinci bir kadın bakan daha vardı. O da meclis dışından Kadın Statüsünden Sorumlu Devlet Bakanlığına atanan Prof. Dr. Peyman Türkan Akyol’dur. Akyol, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk kadın bakanı ve rektörüdür. 25 Mart 1971’de kurulan 33. Nihat Erim Hükümeti’nde meclis dışında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olmuş (Erim, 2007: 191) ve bu görevi 3 Aralık 1971 tarihine kadar sürdürmüştür. Bakanlıktan ayrıldıktan sonra 31 Mayıs 1980’de Ankara Üniversitesine rektör seçilmiş ve 31 Temmuz 1982 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra TBMM’de XVIII. dönem İzmir milletvekili seçilmiştir. Çiller başkanlığında kurulan 50. Hükümet’te de meclis dışından Kadın ve Çocuktan Sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmıştır (Çerezci, 2018: 831).

17 Nisan 1993’te Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ani ölümü siyasette dengeleri değiştirdiği için Başbakan Demirel, 16 Mayıs 1993’te TBMM’de yapılan seçimle Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu da ünlü konuşmasında “I have a dream” yani “Bir hayalim var” diyen Martin Luther King gibi siyasi kaderinde yeni bir hayalin gerçekleşmesine vesile olmuştur.

1.3.Doğru Yol Partisi’nin (DYP) Beslendiği Kaynaklar

Merkez sağın ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde izlenen ekonomik politikalarla birlikte Türkiye’nin toplumsal yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çizginin izlediği yol liberal ekonomik politikalarla toplumun inanç, değer ve hayat biçiminin modernleşmeyle birleştirilmesidir. Bu da büyük bir ölçüde yeni koşullara uyum sağlayarak devam ettirilmiştir. Demokrat Parti (DP) ve diğer merkez sağ partiler bir ölçüye kadar benzer bir siyasi anlayışı izlediler. Öncelikle ekonomik liberalizm, dinî hassasiyetler ve milliyetçilikten beslenen merkez sağ siyaset anlayışı oluşturulmuştur.

Merkez sağ partileri diğer sağ partilerden ayıran asıl nokta aşırılıklardan uzak olmaları, sorunları çözmeyi ve dengede tutmaya çalışmalarıdır. Halka yakın olmaları ülkedeki kültürel farklılıkları birleştirmiştir. Temel unsur yerli değerlerle evrensel değerler arasında uyumun sağlanarak halkı devlete ve siyasi yaşama bağlayan köprülerin kurulmasıdır (Süter, 2004: 51-62). Bunun için de dinî eğitim ile birlikte dinî yayınların teşvik edilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca cami sayısının çoğaltılması ve tarikatların çalışmalarındaki baskının hafifletilmesi yoluna gidilmiştir. İslami tonun ağır bastığı milliyetçilik, DP ile birlikte merkez sağ partilerin tabanın isteklerine göre uyguladığı politikalar olmuştur (Özder, 2006: 87-88).

DP’den itibaren merkez sağ partiler kırsal kesime diğer partilere oranla daha yakın olmuşlardır. Bu yakınlığın sebebi ekonomiden ziyade ideolojik kaynaklıdır (Kahraman,

1995: 19). Sağ partiler ekonomide özel mülkiyeti, sosyo-kültürel alanda ise millî kültürü savunmuşlardır.

DP'nin devamı mahiyetinde kurulan AP, köylü kesimi ile en sıcak ilişkiyi kurmuştu. Demirel, partinin Türkiye'de köylü kesimin yüzüydü ve "Çoban Sülü" olarak kabul görmüştür. Bu da köylü kesimin seçimlerde partisini destekleyerek ona duyduğu vefanın bir neticesidir. Oysa onun bu duruşu geleneksel cumhuriyet elitinin imajına uymayan yeni bir figürdü. Köyde yetişen ve buradan Türkiye'nin ilk başbakanı olan Demirel'in "Köy ve köylü meselesi bir beşeriyet meselesidir." Ayrıca "Şehirde ne varsa, köyde o olacaktır." (Arzık, 1985: 24-34) Sözü bu kesime vermiş olduğu değeri göstermektedir.

DYP en büyük seçmen desteğini Anadolu'nun kırsal kesiminden almıştır. Partinin toplumsal tabanını kırsal kesimi oluşturan köy ve kasabalarda çiftçilik yaparak yaşayan insanlar ile kentlerde bulunan küçük esnaf ve tüccarlar oluşturmaktaydı (Yetim, 2000: 69). DYP, AP geleneğinden geldiği için yaşanan kentleşmeyle birlikte almış olduğu seçmen desteği birbirine çok yakındı. Fakat DYP, 1990 yılından itibaren yaşanan göç ve modernleşme ile birlikte seçmenden AP'ye göre daha zayıf bir noktadaydı. Bunun nedenlerinden birisi de ANAP'ın kırsal kesimde DYP'ye rakip olmaya başlamasıydı.

Diğer taraftan DYP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Türkiye ortalamasının üzerinde oy almıştır. Çünkü bu iller genellikle kırlık-modernleşme endeksinde düşük ya da negatif değerleri olan illerdir (Üstün Ergüder, "Siyaset Sosyolojisi Bakımından Seçim Analizi", Tercüman, (Yazı Dizisi: 5-12 Aralık 1987), 11 Aralık 1987, s. 2). Bu da partinin tarım sektörüyle pozitif, buna karşılık sanayi, ticaret ve hizmet sektörleriyle de negatif ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bundan ötürü DYP daha çok kırsal kesimin partisidir. Bu kesime destek mahiyetinde hizmetler vermesi partinin toplumsal tabanının taleplerini karşılamaya yöneliktir (Dıvarcı, 1996: 75).

Demirel, AP'nin 28. kuruluş yıl dönümünde yapmış olduğu konuşmada "DYP, DP'nin fikirde, felsefede, kadroda ve reyde devamı olan AP'nin, fikirde, felsefede ve geniş çapta kadroda devamı" (Tercüman, 12 Şubat 1988) olduğunu söylemektedir. DYP Genel Başkanlarından Hüsamettin Cindoruk'a göre de "DYP milliyetçi, muhafazakâr dindar bir parti olmasının yanı sıra laik ve sağ bir partidir" (Tercüman, 21 Haziran 1986). Çiller de DYP'nin kimliği konusunda "Temsil ettiğim insanlar var ve ben Türkiye'deki en büyük partinin başkanı olan bir Başbakanım. Benim partim laikliği, bütün insanlara istedikleri şekilde konuşma özgürlüğü, din özgürlüğü ve dinlerini ifade etme özgürlüğü veren muhafazakâr bir partiyi temsil ettiğini" söylemektedir (Başbakan Tansu Çiller'in Konuşmaları, 1994: 410).

DYP'de toplumun inanç ve değerlerine saygı konusunda temelde laik bir tutumun yer aldığı muhafazakâr bir yapının varlığı söz konusudur (Tosun, 1999: 233). Bu açıdan DYP, muhafazakâr özelliğini göstermek için toplumun dinî hassasiyetlerini ve dinî sembolleri ön plana çıkarmıştır. Özellikle 18 Nisan 1999 seçimleri öncesinde DYP'nin diğer partilere

göre daha muhafazakâr ve daha milliyetçi bir siyaset anlayışını izlediği görülmektedir (Mert, 1999: 40). Ama gerek Demirel ve gerekse de Çiller döneminde muhafazakârlık DYP içinde kimlik yerine sadece değer olarak kabul görmüştür. Çünkü DYP için milliyetçilik; her türlü farklılıkları zenginlik sayan, herkesi kanun önünde eşit gören, maddi ve manevi değerleriyle ülkeyi sonsuza kadar yaşatacak bir güç kaynağıdır (Doğru Yol Partisi 1987 Seçim Beyannamesi, 1987: 42). AP iktidarında dışişleri bakanı olarak görev yapan İhsan Sabri Çağlayangil’e göre DYP; muhafazakâr, milliyetçi, geleneklerine bağlı, dine saygılı, laiklikten uzak olmayan ve sosyal adaletçiliği komünizme yakın olmayan bir partidir (Yankı, 4-10 Kasım 1985, Sayı: 762, s. 8).

Cindoruk ve Demirel döneminde partinin demokratikleşme söylemi “anti-militarizm” ile “sosyal devlet ve insan unsuru” olmak üzere iki temel boyuttan oluşmaktadır. İkisinin dile getirdikleri demokratikleşme söyleminin Çiller döneminde değiştiği görülmektedir (Sakallıoğlu, 1994: 20). Bu açıdan Çiller’in din ve milliyetçilik konusunda kullandığı söylem Demirel ve Cindoruk’un kullandığı söylemlerden çok farklıdır. Demirel, konuşmalarında Kuran-ı Kerim’deki surelerden örnekler verirken, Çiller hadislere yer vermiştir. Onu Cindoruk ve Demirel’den ayıran diğer önemli bir nokta ise “bayrak” ve “ezan” söylemini daha çok kullanmasıdır. Ayrıca gerektiğinde başını örtmüş ve hediye edilen Kuran-ı Kerimleri öpmüştür. Özellikle Refahiyol Hükümeti döneminde DYP’nin grup toplantısında yapmış olduğu konuşmada partisini manevi değerleri koruyan ve değişimi gerçekleştiren “2D” yani “laiklik ve “Müslümanlık” gibi iki değer üzerinden tanımlamıştır (Cumhuriyet, 7 Kasım 1996).

Demirel tarafından şekillendirilen DYP, solculuğun en belirgin özelliklerinden biri olan devletçi ekonomiyi ve buna dayalı devletçi siyaseti her zaman savunmuştur. Çiller’e göre DP cumhuriyeti tamamlamıştır. Bu da Atatürk’ün özlemiydi. Çünkü cumhursuz cumhuriyet olamazdı (Çiller, 2002a: 153). Oysa Aydın Menderes’e göre Demirel’in başında bulunduğu DYP, DP’den ziyade ANAP’ın devamı gibiydi. Çünkü özgün projelere sahip olamadığı gibi özgün bir programı ve özgün bir kadrosu da yoktu (Menderes, 1992: 260). Her iki partide zihniyeti birbirine yakın çok sayıda milletvekili vardı. Ama DYP evvela teoride devamcısı olduğunu söylediği AP gibi davranmak istemesine rağmen bunu devam ettirememiştir. Çünkü DYP bir miras partisi olarak kurulduğu için “kırat” sloganı etrafında siyaset yapılmıştır.

Anavatan Partisi milletvekillerinden Kocaoğlu’na göre DYP, Demirel’i siyaseten rehabilite etmek için kurulmuş bir terapi partisidir. Merkez sağ partisi olarak vasıflandırılması doğru değildir (Kocaoğlu, 2003: 102). DYP, kendisi için farklı bir kimlik bulmak ve bunu derinleştirmek istemiştir. İnşa ettiği yeni kimliği AP’nin ideolojik mirasından ziyade savunmacı bir kimlikti. Asıl hedef ise merkez sağ partilerin gelip dayandıkları siyasi mantık olan neo-liberalizmdi. Fakat bunu da istemeyerek benimsemişti. Çünkü geçmişi her zaman devletçi ve muhafazakâr ideolojiye dayanıyordu. Ama DP-AP-DYP’nin siyasi geleneğinin en önemli özelliği ideolojik yönelimini “minimal” ve “öteki” ile ilintilendirmesidir (Sakallıoğlu, 1999: 39).

Bu açıklamaların sonucunda DYP'nin iki özelliği dikkat çekmektedir: Birincisi, DYP, siyasi tarih açısından kadro partisi olarak görülmektedir. Kitle partileriyle kadro partileri arasındaki en büyük fark üye sayılarından ziyade yapılarından kaynaklanmaktadır. Kitle partilerinin ana ögesi üyelerdir. Fakat kadro partileri kitle partileri gibi üyelere partilerini açmışlardır. Ancak kadro partilerinde ön planda olan partiye oy sağlamaktır. Çok sayıda kişiyi partiye üye yapmak ikinci plandadır. Kadro partilerinde seçimlere hazırlık ve seçim kampanyasını yürütmek seçkinler tarafından sağlanmaktadır. Bu seçkinler arasında partiye oy sağlayabilecek prestijli, kampanyayı yönlendirmeyi bilen ve kampanya masraflarını karşılayabilecek kişiler bulunmaktadır. Kadro partilerinde temel çalışmalar seçim dönemlerinde fazlaşır ve seçim çalışmaları küçük bir grup tarafından yürütülmektedir. İkincisi ise DYP, milliyetçi ve muhafazakâr misyonunun yanında “dava partisi”dir (DYP Seçim Bildirgesi, 1991: 20).

1977 yılında Demirel, AP'nin bir dava partisi olduğunu söylemektedir. Ona göre dava sağlamdır ve AP davanın etrafında toplanmıştır. Kopan, partiden değil davadan kopmuş olur. Kendilerini bir davanın ve bir mücadelenin partisi olarak ifade etmektedirler (Demirel, 2004: 11). Ülkenin gerçek iktidarı olamayan DP'nin başlattığı ve AP ile devam eden “dava” söylemi seküler bir yaşamın savunucusu olan Çiller'in başbakan olduğu dönemde de savunulmuştur.

Türkiye’de Türk Solu’nun kullanmış olduğu “devrim” kavramına karşılık bütün sağ partiler bir “kült” olarak “dava” kavramını kullanmışlardır. Bu kültür 1950 yılında iktidara gelen DP ile başlar ve onun devamcısı olduğunu söyleyen AP ve DYP ile de devam etmiştir (Danzikyan, 1997: 75). Millî Görüş çizgisi ile Türk milliyetçiliğini temsil ettiğini söyleyen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de kurulduğu günden beri kendini dava partisi olarak tanımlamaktadır. Merkez sağın diğer partilerinden Anavatan Partisi ile 2002’de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’de bu kavram etrafında siyaset yapmışlardır. Sağ partilerin tükettiği bu kavramın vücuda gelişi Necip Fazıl Kısakürek’in 1949 yılında destan formatında yazmış olduğu Sakarya Türküsü isimli 50 mısralık şiirde dile getirdiği metaforla saklıdır, şöyle ki:

Eyvah, eyvah, Sakaryam, sana mı düştü bu yük?

Bu dâva hor, bu dâva öksüz, bu dâva büyük!.. (Kısakürek, 1989: 398-400).

Kısakürek’in bu haykırışı Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra mazi ile ati arasında sağlam köprüler kuran bir neslin inşa edilememesine duyduğu tepkinin bir sonucudur. Ayrıca ayağa kalk Sakarya, bir coşkunun ötesinde romantik ve haklı bir ilkenin heyecanıdır. “Necip Fazıl 1940’lardan itibaren davasını bu temel ilke üzerine oturttu...” (Timur, 2014: 109). Köklerinden koparılmış ve bir sürü problemlerle malul bir toplumu sanatsal olarak diriltmek zor olduğu için sağ partiler 1950 yılından itibaren istediklerini bu metafor üzerinden yeni bir prototiple inşa ettiler. Bu nedenle Büyük Doğu dergisinin kurucusu Kısakürek, içinde Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan’ın da yer aldığı

gelecek “altın nesil”in entelektüel ikonu olmuştur (Perrier, 2018: 97). Öncülüğünü Millî Türk Talebe Birliği (MTTB)’nin yaptığı ve öğrenci ağlarıyla örülü bu yapı iddialı, inançlı ve kimliğine sahip bireylerden oluşan bir toplumu inşa etmeyi hedeflemiştir. Onlara göre İslam ümmetinin liderliği ancak bu davaya bağlıdır.

Bu dava metaforu AKP iktidarında zamanla “kutlu dava” boyutu kazanmıştır. Bu metafora aykırı hareket edenler ise “davaya ihanet” etmekle itham edilmişlerdir. Son noktada sözü edilen dava, Erdoğan’ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle bekası İslam’ın geleceği ile eşdeğer görülmüştür. Pragmatist duruşunu zihinsel iklim üzerinde inşa eden Erdoğan konuşmalarında davaya ihanet edenlerin trenden indiğini söylemiştir. Çünkü bu dava, AKP iktidarında “ümmetin birliği” ve “kutlu yürüyüş” (Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet Daima Kalkınma, 2015: 13) olarak taktim edilmiştir.

Emperyalizme karşı mücadele ile iç ve dış düşmanların bertaraf edilmesi ancak bu kutlu yürüyüşe inananlar sayesinde gerçekleşebilir algısı egemen kılınmıştır. Sol partilerin dillendirdiği “devrim” ile sağ partilerin savunduğu “dava” kavramları AKP’nin “kutlu yürüyüş”ü ile örtüşmektedir. Hepsinin ortak hedefi başında buldukları partiler aracılığıyla sisteme egemen olmaktır. AKP’nin “dava ahlakı” vurgusu yapmadan 2023 yılından itibaren Güçlü Türkiye üzerinden belirlediği (Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye, 2018: 9) 2071 hedefi ise bu kutlu yürüyüşün son merhalesi olan “Kızıl Elma” ülküsüdür.

2.Türkiye’nin İlk Kadın Başbakanı: Tansu Çiller

17 Nisan 1993’te Cumhurbaşkanı Özal’ın ani ölümü siyasette dengelerin değişmesine neden olmuştur. Başbakan Demirel, cumhurbaşkanı seçilmiş bu da Çiller’e başbakan olmasının yolunu açmıştır. Bu konuyu Erdal İnönü, DYP ile yeniden dirilen ve iktidara yürüme hayali kuran Demirel’in 1991 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini savunduğunu ama Özal’ın ölümüyle bu düşüncesinden vazgeçerek “Dün dündür, bugün bugündür.” Özdeyişinin arkasında yaşattığı siyasal mantıktan söz ederek özetler (İnönü, 1995: 360).

Çiller, Ankara’da 13 Haziran 1993’te DYP genel başkanı ve başbakanı belirleyecek olan İkinci Olağanüstü Büyük Kongre’ye Millî Eğitim Bakanı Köksal Toptan ve İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ile birlikte katılmıştır. Demirel’in desteğini almadan ve partinin muhafazakâr tabanına rağmen delegelerin çoğunun oyunu alarak seçimi kazanmıştır (Çavuşoğlu, 2009: 151). Bu seçimle sadece Cumhuriyet devrimlerinin ürünlerini derleyen Çiller, DYP örgütünün alt kademelerinden geçmeden ve siyasi deneyimi olmamasına rağmen, doğrudan partinin liderliğine yükselmiştir (Sakallıoğlu, 2008: 227). Seçilmesini sağlayan unsurların başında azmi, başbakan olmak istediği için bireyciliğinin zirve yapması ve basının desteğini kaybetmesine rağmen Özal’ın yaptığı gibi kitle iletişim araçlarından faydalanması gelmektedir.

Seçim zaferiyle ne kadar “çetin ceviz” olduğunu ispatlayan Çiller, batı toplumu için de başbakan olmak için bütün şartlara haizdi. Çünkü modern bir eğitim almıştı. İngilizce ve Almanca biliyordu. Alışılmış Türk algısının dışında bir örnekti (Altınay, 2003: 312). Bu algıya şahitlik eden Amerika Birleşik Devletleri Başkanlarından Bill Clinton, yaşamını kaleme aldığı “My Life” isimli kitabında 1995 yılının Nisan ayında “Müslüman ülkelerin çok akıllı ve çok çağdaş görünümlü iki kadın lider Pakistan Başbakanı Benazir Butto ile Türkiye Başbakanı Tansu Çiller ziyaretime geldiler” demektedir (Clinton, 2004: 650).

Diğer taraftan Çiller gibi fazla deneyim sahibi olmamasına rağmen partinin il ve ilçe teşkilatları ile alt kadrolarında emek vermeden gelen Mesut Yılmaz da benzer bir biçimde ANAP’ın genel başkanı olmuştur (Sakallıoğlu, 2008: 228). Yılmaz’dan ziyade Çiller’in bir davetle siyasete girmesi ve parti tabanından gelmemesine rağmen hızlı bir şekilde başbakanlığa kadar yükselmesi Türkiye’nin siyasi geleneğinde kadınların alışık olmadığı bir haslettir. Çiller’e Türkiye’nin ilk kadın Başbakanı olmak nasıl bir duygudur? Sorusuna “Bunu ilk kadın Başbakan olarak görmüyorum. Ben de, bütün vatandaşlarımıza karşı bir büyük ana şefkati var. Belki o bakımdan biz kadınların rolü oluyordur” demektedir (Başbakan Tansu Çiller’in Konuşmaları, 1994: 25).

Kongredeki adaylara bakıldığında Çiller “yeni tipolojiyi”, Toptan ve Sezgin ise “Demirel tipolojisini” temsil etmekteydiler. İkinci bir Demirel dönemi yaşamak istemeyen delegeler Çiller’i desteklediler. Kongreyi kazanması bir arayış, bir değişim ya da bir direnişti (Çavuşoğlu, 2009: 152). Konuyu farklı açıdan değerlendiren Toptan, partili arkadaşlarının baskısına rağmen Cindoruk’un aday olmak istemediğini ve soluğu Rodos Adası’nda aldığını “Ama giderken de belli ki Demirel’e kızgınlığından ona inat Tansu Çiller’e oy verin diye arkadaşlarına talimat verdiğini” söyler (Yılmaz, 2002: 254). Sırtını köylü kesime verdiği için köylü partisi olarak bilinen DYP’li delegeler Çiller’i kongrede Cumhuriyet’in ilk kadın başbakanı olarak alkışlamışlardır.

Kongre, Türkiye’deki değişim ve yenileşme rüzgârının partiyi etkilediği gibi ona kentli görüntüsü kattığının da kanıtıydı. Ayrıca “Şehirlere, gençlere ve kadınlara hitap eden kimliğinin yanı sıra; ihtiyatla kullansa da küreselleşme söylemi Çiller’in kamuoyunda yükselen umut olmasını sağladı” (Öke, 2000: 31). Bu sonuç Çiller’in içindeki “ben”i ve hayallerini gerçekleştirme gücünü fark etmesine neden olmuştur (Çiller, 2009: 13). Ancak Doğu Perinçek’e göre Çiller, Amerikan vatandaşıydı (Perinçek, 1996: 228) ve başbakan olmaması gerekirdi. Demirel ise politika acemisi gördüğü Çiller’e hükümeti kurma görevi vermiştir. Gelişi her ne kadar “vitrini doldurmak” (Ağduk, 2009: 311) amacıyla yapılmış olsa bile Çiller siyasetteki varlığını sürdürmeye devam etmiş ve 25 Haziran 1993’te II. DYP-SHP birlikteliğinden oluşan 50. Koalisyon Hükümeti’ni kurmuştur. Başbakan Çiller’in Türkiye’ye yaşattığı ikinci ilk ise 1994 yılının Kasım ayında İsrail’i ziyaret eden ilk Türkiye başbakanı olmasıdır.

Çiller’in hükümetin başına geçmesini izleyen iki hafta içinde Türkiye’de; birincisi, 2 Temmuz 1993’te Sivas’ta², ikincisi de 6 Temmuz’da Başbağlar Köyü’nde yaşanan iki büyük katliamdır. Çiller, “burada ortaya çıkabilecek bir mezhep çatışmasının önüne geçmek amacıyla daha bütünleştirici bir tavır” takınmıştır (Darbazoglu, 2022: 168). Çünkü başında bulunduğu hükümet din konusuna ayrı bir önem atfetmiştir. Onun mecliste ve meydanlarda yapmış olduğu konuşmalara bakıldığı zaman Demirel’den geri kalmadığı ve Türkiye’nin sosyo-politik yapısının bir sonucu olarak popülist yaklaşımlar içinde olduğu görülmektedir.

Hükümetin diğer ortağı SHP Genel Başkanı İnönü de genel başkan ve başbakanın seçileceği DYP Kongresinden önce 6 Haziran’da partisinin DYP gibi lider değişikliğine gitmesi gerektiğini bu nedenle yapılacak ilk kurultayında aday olmayacağını açıklamıştır. Sonuçta 11 Eylül 1993’te yapılan SHP IV. Olağan Kurultayında Genel Başkanlığa Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Murat Karayalçın seçilmiştir (İnönü, 1998: 250). Çiller ve Karayalçın’ın içinde yer aldığı hükümet, ekonomi alanında yeni kararlar almıştır. Buna göre “Vergi, bankacılık, ücretler, maaşlar, tarım kesimi, istihdam, KİT sistemi, sosyal güvenlik, kamu harcamaları, para ve döviz piyasaları üzerinde oldukça radikal düzenlemeler öngörüyordu” (Yılmaz, 2003: 129). Bu kararlar tarihe “5 Nisan 1994 kararları” olarak geçmiştir.

18 Şubat 1995’te ikinci kez yapılan bütünleşme kurultayında Hikmet Çetin, CHP genel başkanı seçilmiş bu nedenle Çiller başkanlığındaki 50. Hükümet, Hikmet Çetin’in devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olmasıyla 27 Mart 1995 tarihinden itibaren DYP-CHP koalisyon hükümeti olarak devam etmiştir. 9 Eylül 1995 günü yapılan CHP’nin 27. Kurultayında ise bu kez genel başkanlığa Deniz Baykal seçilmiş bu da yeni hükümet kurmayı gerektirmiştir (Yılmaz, 2003: 184-192). 5 Ekim 1995’te Çiller başkanlığında kurulan 51. Azınlık Hükümeti TBMM’de güvenoyu alamadığı için 30 Ekim 1995’te çekilmiştir. Aynı gün Çiller başkanlığında ve Baykal’ın da Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldığı 52. Hükümet kurulmuştur (Gaytancıoğlu, 2020: 304). 20 Ekim 1991’de yapılan seçim sonrası Demirel ve İnönü başkanlığında kurulan koalisyon hükümeti, 20 Eylül 1995’de Çiller ve Baykal’ın yapmış olduğu görüşme sonucu bitmiş ancak 6 Mart 1996 tarihine kadar görev yapmıştır. Böylece Çiller’in Başbakanlığında kurulan DYP-SHP ve DYP-CHP koalisyon hükümetleri 2 yıl 2 ay 15 gün sürmüştür (Türkiye’de Koalisyonlar Tarihi, 1995: 19).

Çiller’i, Türkiye’de önemli kılan toplumun 1980 sonrası yaşadığı dönüşümün kadının rolü ve toplumsal statüsü üzerinde meydana getirdiği değişikliklerdir. İkincisi, tarihsel sürecin

²Hukukçular Derneği, 37 kişinin hayatını kaybettiği Sivas Olaylarını şöyle değerlendirmektedir: “Sivas’ta olduğu gibi ülkenin birçok yerinde hazırlanan komplolarla, batının ve emperyalist güçlerin rolünü gözden kaçırmamak affedilmez bir hata olacaktır... Aziz Nesin ve Sivas Valisinin şahsında simgelenen, yönetimlerin İslam düşmanlığına karşı, Müslüman halkın kitlesel tepkisidir” (Sivas Olayları Davası Toplu Savunma, İstanbul, Umut Kâğıtçılık, 1996, s.9). Bunun devamı mahiyetinde 5 Temmuz’da yaşanan Başbağlar Köyü Olayında da 33 kişi hayatını kaybetmiştir (a.g.e., s.97).

bir sonucu olarak siyasette erkek dilinin ve medyada da erkek zihniyetinin egemen olduğu bir dönemde siyasi aktör olarak kadının medyada nasıl kurgulandığı gerçeğidir. Ancak Çiller, gerek siyasi figür ve gerekse de Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olmasına rağmen söylem ve temsil bakımından kadın dilini temsil etmemiştir (Demirkürek, 2011: 10). Çünkü her ne kadar hızlı bir şekilde başbakanlığın merdivenlerine yükselmeyi başarmış olsa bile bu kuru bir heyecanın ötesine geçememiştir. Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden iyileştirmeler ulus süreci içinde yeni ve batılı kadın inşasını amaçlamakla beraber siyasi arenada kadınların zihniyetini değiştirmeye yönelik yeni bir yenilik getirmemiştir. Bu nedenle onun bu makamdan ayrılması ile beraber erkeklerin egemenliğinde Zihnioglu'nun ifadesiyle "kadınsız inkılap" (Zihnioglu, 2019) süreci hız kesmeden varlığını sürdürmüş ve yapılanlar da kadınlara rağmen yapıldığı için "kadın inkılabı" olarak kök salamamıştır.

Çiller, her ne kadar DP geleneğinden gelen DYP'de genel başkan ve başbakan olarak görev yapmış olsa dahi babası Hüseyin Necati Çiller gibi gençliğinde sol gelenekten geliyordu. Siyasete uzun yıllar yön veren "yerinden oynatılmaz" taşlarından Demirel'in daveti üzerine büyük bir hırsıyla 23 Kasım 1990'da derin suda yüzmeyi öğrenmek amacıyla siyasete girmişti. Gelişi tabandan gelme bir değişimin sonucu olmaktan ziyade mevcut konjonktüre göre hareket eden Demirel başta olmak üzere Türkiye'nin siyasal yaşamını yönlendiren elitlerin tercihinin sonucuydu. Çünkü DYP'nin imaj yenilemesi kadar kendini akademik dünyaya tanıtmayı ve kentli seçmene değiştiğini göstermesi gerekiyordu. O günün şartlarında vitrin değişikliği için partinin kırsal kesime hitap ettiği gibi kentli kesime de hitap ettiğini göstermek için uygun bir figürdü. Ancak taşradan gelen kadın delegelerin "Kadınlardan lider olur mu?" eleştirisine Erzurum Milletvekili İsmail Köse, Diyanet İşleri Başkanı'ndan "Kadınlardan lider olur" yazılı fetva almayı zorunlu kılmıştır (Bildirici, 1998: 240). Alınan fetva talebi milletvekillerinin zihniyetini öğrenmek açısından önemlidir. Bu da RP-DYP koalisyon hükümetinin kurulması sırasında birçok kişiyi hayal kırıklığına uğratmıştır.

24 Aralık 1995'te yapılan milletvekili genel seçimleri sonucunda Refah Partisi (RP), oyların %21.38'ini almış ve 158 milletvekili kazanarak birinci parti olmuştur. Bunu %19.65'lik oy ve 132 milletvekiliyle ANAP, %19.13'lik oy ve 135 milletvekiliyle DYP, %14.64'lük oy ve 76 milletvekiliyle DSP, %10.71'lik oy ve 49 milletvekiliyle CHP izlemiştir (Üste, 1998: 159). RP'nin bu seçimde birinci parti çıkmasında üç neden etkili olmuştur: Birincisi, 1980'lerden sonra ekonomi ve modernleşme alanındaki gelişmeler taşra ile şehir arasındaki eşitsizliği artırmıştır. İkincisi, dışlanan ve horlanan taşralı kesimin büyük bir bölümünün kendini bu parti içinde tanımlamasıdır. Üçüncüsü de DYP ve ANAP'ın birleşmeyi sağlayamamaları ve kavgaları oyları RP'ye yöneltmiştir (Çakır, Can & Bora 1996: 10). DYP'nin de üçüncü parti olmasında üç neden etkili olmuştur: Birincisi, DYP seçimlerde devlet imkânlarını kullanmıştır. İkincisi, milliyetçilik söylemiyle sınırlı bir seçmen tabanına hitap etmiştir. Üçüncüsü de Çiller'in çizdiği laik Türk kadını imajıdır (Sakallıoğlu, 1996: 27).

Cumhurbaşkanı Demirel 53. hükümeti kurma görevini seçimden birinci çıkan RP’nin Genel Başkanı ve Konya Milletvekili Necmettin Erbakan’a vermiştir. Ancak Erbakan hükümeti kurmadığı için Demirel, seçimde milletvekili sayısına göre üçüncü gelen Anavatan Partisi’nin Genel Başkanı Mesut Yılmaz’a hükümeti kurma görevi vermiştir. “RP’yi dışarda bırakmak ve bazıları tarafından devletin siyasal olarak İslamlaştırılması olarak algılanan şeyi engellemek için Çiller ve Yılmaz’ın iki merkez sağ partisi bir koalisyon hükümeti kurdular” (Yavuz, 2011: 85). 6 Mart 1996 ile 28 Haziran 1996 tarihleri arasında görev yapan ANAYOL Hükümeti kısa bir süre sonra dağılmıştır. Bunu takip eden süreçte Çiller’in kendisine atfedilen yolsuzlukları aklama çabaları ile Millî Görüş geleneğinin devlette kök salmasına yönelik meşruiyet sorunu örtüştüğü için “kurucu elitler”in karşı çıkmasına rağmen RP ile koalisyon hükümeti kurmayı zorunlu kılmıştır. Erbakan başkanlığında 28 Haziran 1996 ile 30 Haziran 1997 tarihleri arasında RP ve DYP arasında 54. Refahiyol Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin kurulması için de “Ortak Hükümet Protokolü ve Ekleri” belgesindeki taahhüt gereği iki yıl Erbakan daha sonra Çiller başbakan olacaktı.

Çiller, koalisyon hükümeti öncesi seçim propagandasını RP’yi Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecine zarar vermekle itham etmiş ve listelerde halk olgusunu dışlayarak bunun yerine asker-polis birliği oluşturmaya yönelik bir çabanın içine girmiştir (Göymen, 1999: 126). Ancak bu olumsuz duruşu onu Erbakan başkanlığında hükümeti kurmaya mahkûm etmiştir. Yaptığı bu hamle onun siyasete girerken sunduğu batılı ve modern imaja tezat oluşturduğu gibi muhafazakâr kesim ile arasındaki mesafeyi de artırmıştır. Fikir çatışmaları ile birlikte iki parti çelişkilerini yaşamaya devam etmiştir. Örneğin DYP’deki militarizm ve antimilitarizm arasındaki gidip gelmeler ile RP’deki İslam ve milliyetçilik arasındaki kavgalar birer zikzak olarak koalisyon hükümetine ilk zararı vermiştir.

Koalisyon hükümeti ikinci açmazı 3 Kasım 1996’da yaşanan “Susurluk Kazası” sonrası takınılan tavır nedeniyle yaşamıştır. Çünkü bu olay, “derin yapı”, “politikacı” ve “mafya” arasında kurulan üçgeni gün yüzüne çıkarmıştır. Ayrıca devlet içinde bulunan çelişkinin dinî kesimle laik kesim arasında olmaktan ziyade çeteleşmiş yapı ile halk arasında yaşandığını göstermesi açısından da önemlidir (Göymen, 1998: 148). Çiller, Susurluk Kazası’na tepkisiz kalmış, Başbakan Erbakan ise bunu “Fasa, fiso... Rantiyeciler medyanın abartması” olarak tanımlamıştır (Bican, 2012: 186). Daha önce 1 Şubat 1979’da Abdi İpekçi, 7 Mart 1990’da Çetin Emeç ve 24 Ocak 1993’te de Uğur Mumcu’nun öldürülmesi olayları İtalya’da uzun yıllar yaşatılan Gladio türü yapıların fasa fiso olarak tanımlanmalarının bir sonucudur. Bu konuda Erbakan ve Çiller’e yapılacak en büyük eleştiri onların da devletin köklü geleneklerine uyararak dikkatli davranmamalarıdır. Her ne kadar mafya, siyasetçi ve derin yapı tarafından oluşan şeytan üçgeni deşifre olmuş olsa bile toplumda oluşan olumsuz havayı zayıflatmaya yönelik “nefret doktrini” aklın istemlerine cevap verememiştir.

İslamcı sermaye fraksiyonu için bir dönüm noktası olan 28 Şubat 1997’de yapılan Millî Güvenlik Kurulu toplantısında açıklanan kararlarla “irtica”ya karşı başlayan ordu ve

bürokrasi merkezli postmodern darbe süreci RP'yi kapatma davası ile birleşince “DYP, başbakanlığın el değiştirmesi yoluyla, bunalımın atlatılabileceğini düşünmüş. Çiller, bu konuda Erbakan'ı ikna etmiş ve Erbakan istifa etmiştir” (Öke, 2000: 151). Daha açıkçası sistemden kaynaklı üçüncü açmaz kendi endüstrisini yarattığı için Erbakan 18 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuştur. Etik olmayan bir önerme üzerinde inşa edilen bu yöntem bir yıl sonra iki partiyi bir arada tutmaya yetmediği için Refahiyol Hükümeti'nin felaketi olmuştur. Demirel, bunu bildiği için hükümet protokolü gereği başbakanlık görevini Çiller'e vermek yerine 55. hükümeti kurmak için “siyasal ağırlığını” ikinci defa Mesut Yılmaz'dan yana kullanmıştır.

Anadolu'da yaşamadığı için siyasi yaşamında da Anadolu'yu yaşatamayan Çiller bu süreçte sadece üç konuda iz bırakmıştır: Birincisi, “sarışın güzel kadın” (Gökmen, 1999: 9) olarak “sosyal yaşam”a merhaba demesidir. İkincisi, “Yeniköy güzeli” (Tecimen ve Bengisu, 2007: 62) olarak “ekonomik yaşam”a atılması, üçüncüsü ise “beyaz elbiseli kadın” (Süter, 2002: 19) olarak “siyasal yaşam”ını sürdürmesidir. Fiziki güzelliği, zenginliğini temsil eden ve Boğazın mavi sularına hâkim Yeniköy'de bulunan yalısı ile beyaz elbiseleri, Çiller'in siyasette başarısız olması için görünür nedenlerdir. Ama ondan daha güzel olan Marilyn Monroe, ABD başkanı ve Brigitte Bardot ise Fransa cumhurbaşkanı olamazken; Türkiye'de çelik gülüşüyle Çiller, aristokrat duruşlarıyla Pakistan'da Binazir Butto ve Bangladeş'te ise Begüm Halide Ziya ülkelerinin ilk kadın başbakanı olmuşlardır.

Diğer taraftan Çiller, İsrail'in ilk ve dünyanın da üçüncü kadın Başbakanı Golda Meir, İngiltere Başbakanı Margaret Teatcher ve Hindistan Başbakanı Indira Gandhi gibi popüler değildi. Örneğin 19 Ocak 1966'da Gandhi göreve başlamadan önce parlamentoda oyların çoğunluğunu almış, Hindistan'a her zaman hâkim olan Brahmin kastına ve Nehru hanedanına hitap etmiş ve dünya çapında efsane hâline gelen Gandhi'nin adını taşımaya devam etmiştir (Guillemette de La Borie, 2006: 90). Çiller ise aristokrat bir aileden gelmediği için geçmişi onu bağlamıyordu. Tüm bu tezatlara rağmen başbakan Çiller belki de hiçbir tanıma sığmayan ve kendi rolünü oynayan müthiş bir dişi olarak siyasi arenada mücadele vermiştir. Onun bu tavrı biraz da Beauvoir'un “kadın doğulmaz kadın olunur” (Beauvoir, 1993: 231) gerçeğine benzemektedir. En fazla rol model olarak birçok kadın ve genç kızın “siyaset hayali” olmuştur. Çünkü siyaset o güne kadar Türkiye'de kadın erkek eşitsizliğinin en görünür alanlarından biriydi (Ayata & Gölgeioğlu, 2010: 137).

Çiller, Menderes ve Demirel gibi güçlü liderlere benzemiyordu. Ayrıca hiçbir siyasi geçmişi olmamasına rağmen sadece genç ve fiziki güzelliğe sahip olduğu için onların koltuğuna oturmuştu. Menderes'in sahip olduğu hitabet ile siyasetçilerin ifadesiyle Demirel'deki demagoji yeteneği Çiller'de yerini “gaf”lara bırakmıştır (Yıldız, 2002: 123). Menderes ve Demirel'in taşralı oluşuna karşılık kendisi kentliydi. Üstelik ABD'de eğitim görmüştü ve bir bürokrat kızıydı. Sol gelenekten gelmesine rağmen DP ile başlayan AP ve DYP ile devam eden milliyetçi ve muhafazakâr çizgiye sahip bir partinin genel başkanıydı. Türkiye'de her zaman köylülük kültürü; siyaset, ekonomi ve sosyal hayatın her noktasında

egemen olmuştur. Büyük bir medeniyet inşa eden İslam’ın bu sermayesinden istifade eden siyasal partiler ise büyük bir medeniyet üretememiş ve kendilerini köylülük üzerinden tanımlamaya devam etmişlerdir.

Sonuçta köylü bir partinin başına Çiller gibi yüzü batıya dönük ve “başı açık” bir kadının olması kabul gören Anadolu kadınının ruh yapısı ile tezat teşkil ediyordu. Türkiye’de seçkin kitle tarafından kabul edilmediği gibi kendisiyle yapılan bir mülakatta belirttiği gibi Anadolu kadınının dışında kentli kadınlar tarafından da kabul görmemiştir (Balçıçek Pamir’in Tansu Çiller ile yaptığı röportaj, Sabah, 23 Aralık 2002, s.15). Bunun nedenini Cumhuriyet’in kuruluş felsefesinde aramak gerekir. Çünkü “sarışın güzel kadın”ın genelde nevrotik, özelde ise narsist oluşu buna katkı sunmuştur. Ayrıca asık suratlı devlet adamları tipolojisine sahip bürokratik cumhuriyet elitleri de Çiller gibi bir prototipe tahammül edememişlerdir.

Çiller’in en büyük başarısı kendisinin de içinde yer aldığı kadınların cumhuriyet elitleri tarafından Kurtuluş Savaşı’ndan sonra birçok Avrupa ülkesinden önce Türkiye’de kadınlara tanıdığı siyasal, sosyal ve kültürel haklardan yararlanmasını bilmesi ile başlar. Bu nedenle kadınlar milletvekili olarak meclise girebilmiş fakat uzun yıllar yönetimde yer alamamışlardır. Ama Çiller, başbakan olarak bu şekilde oluşturulan “devlet feminizmi”ni yıkmaya başarabilmiştir (Unat, 1998: 328). Çünkü oluşan yeni burjuvazinin ve ulusçu ideolojinin temsilcileri olarak Kemalistler kadın haklarını bazı amaçlar için bir araç olarak kullanmıştır. Her ne kadar yapılmak istenen “erkek feminizmi”ni yıkmak olsa bile yeni burjuvazinin kökleri geleneksel aile ve onun devamı olan cinsiyet ilişkilerine karşı duyduğu samimi hoşnutsuzluğa dayanmaktaydı. Bunun da varacağı son nokta ulusçu demokratik özelemlerin bütün gözleri kör ettiği devlet feminizmiydi.

Demirel gibi siyaset yapan bazı “prototip”ler çoğu zaman ilahlaştırılmış ve çocukları olmadıkları hâlde kendilerine “baba” denilmiştir. Demirel’in “baba” figürüne karşılık Çiller “anne” ve “bacı” figürleri üzerinde yürümüştür. Örneğin “Size bir ana olarak geldim, bacınız olarak geldim, çünkü her şeyin ötesinde ben de bir anneyim... Hepimiz anneyiz. Bütün kadınları Doğru Yol Partisi’ne davet ediyorum. Analar, bacılar, gelinler. Refah Partisi Türk kadınının kazanımlarına karşıdır” (Altınay, 2003: 317) söylemini dillendirmesine rağmen RP ile koalisyon hükümeti kurmak mecburiyetinde kalmıştı. Bunun dışında siyasi yaşamın ötesini temsil eden gerçek yaşamda ise iki defa anneliğe adım atmıştı. Ancak anne imgesi Çiller’in söylemi içinde çoğu zaman eğreti durmuştur. Bunun yerine siyasete modernliğin sembolü ile giriş yaptığı ve kalıcı kalmak istediği için de “bacı” imgesini kullanmıştır. Bu biraz da Çiller’in geleneksel kültüre sığınmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü erkek fantezilerinin öznesi olmaktan çıkmak daha onurluydu. Ayrıca daha dokunulamaz kadın kategorisine dâhil olmak imgesine sahip bacı, muhafazakâr kitlelerin oylarını da toplayabilirdi. Bu duruşu erkeklik üzerinde inşa edilen geleneksel toplumun işleyişine itirazdı.

Bazı okullar muhtelif tarihlerde bazı siyasetçilerin yaşantılarının keşistiği ilk merhale olabilmektedir. Örneğin Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ile Robert Koleji, Çillerden önce 1944 yılında Türkiye’de siyasete yön veren başta Bülent Ecevit ve Rahşan Aral’ın (Ecevit) ilk defa karşılaşmalarına ve sonradan da evlenmelerine vesile olmuştu (Çetingüleç, 2000: 23-26). Rahşan Hanım; giyim, kuşam ve tercihleri itibarıyla sıradan insanların görüntüsüne sahipti. Lüks, gösterişli yaşam ve takı peşinde koşmamıştır. Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan emekli olmadığı gibi başka bir ek geliri de yoktu. Bütün harcamalarını eşinin maaşıyla yapmıştır. Hayatı boyunca sade yaşamayı tercih etmiş, sükûnetten hoşlanmış ve şatafatlı hayatın dışında kalmıştır. Yaşamı “balo” olarak tasavvur etmemiş ve zihnine kazılan “yoksulluğu” yok etmek için de yıllarını harcamıştır (Çetingüleç, 2000: 265). İki çiftin ortak noktaları olmasına rağmen hiçbir kadın, partinin arkaik kültürünü değiştirme konusunda Çiller gibi gündemde kalamamış ve onun kadar ilahlaştırılmamıştır.

Bu ilahlaştırma süreci uzun yıllar devam etmiştir. Kendisi sol kesimin dillendirdiği gibi “cumhuriyet kızı” olamamış ancak o günün erkeklerinden çok daha cesur davranmıştır. Örneğin kurucu elitlerden gelen baskılara boğun eğmediği gibi RP ile hükümet kurma cesaretini göstermiştir. Bunun için de ölümüne direnmiş ve tarihin tekerleğini lehine döndürmüştür. Bunu yapmakla da ailesinin kendisi için ördüğü kozanın içinde dilediği gibi yaşamayı tercih eden “Maskeli Leydi” (Bildirici, 1998: 29) rolünü oynamıştır. Türkiye’nin 22. başbakanı olarak siyasetçilere karşı tuttuğu gizemli kadınsı duruşunu, takındığı bu “maske”yle sürdürmüştür. “Maskeli Leydi” aynı zamanda Zorro’nun maskesidir. Çünkü o da İspanyol asilzadesi Zorro gibi varlıklı bir ailede yetişmiş, ABD’de de 16 odalı lüks bir malikâneye sahip olmuş ve henüz 30’lu yaşlarında İstanbul Boğazı’nda bir yalıda yaşamıştır. Ayrıca “Halkı ezen hâkim sınıflara halkın yanında yer alan ve halkla beraber halk için mücadele eden Zorro gibi bir cesur yürek ...” olmuştur (Çiller, 2002b: 171).

Zorro gibi bir cesur yürek olmasına rağmen Çiller başarısız olmaya mahkûmdur. Çünkü oportünist davranmıştır. Politik dönüşleri, duruma göre politikalarını ve söylemlerini değiştirmesi ile iktidarda kalmak için her bedeli ödeme çabası içine girmesi siyasal düşüşünü hızlandırmıştır. Verdiği sözleri tutmaması, vaatlerinde ve siyasal söyleminde yaşadığı açmazlar en büyük zaafiydi. Bu da Demirel’in “Dün dündür, bugün bugündür” özdeyişine benzemesi açısından ilginçtir. Ayrıca Demirel’in parti içinde kurduğu kişisel bağ, sahip olduğu otorite, kontrol ve statükoyu değiştirmek için sarf ettiği çaba ile Menderes’in partilileriyle kurduğu duygusal bağ Çiller’de yoktu. Çiller partililerle hiçbir bağ kuramamıştır. Bu konuda DYP’de devlet bakanı olarak görev yapan Cavit Çağlar, Çiller hakkında şunları ifade etmektedir: “Doğru Yol Partisi yönetiminin sergilediği tutum ve davranışlar, kendisinin varoluş nedenini oluşturan değer, kural ve ilkeler ile taban tabana zıt bir kimliğe bürünmüştür” (Turgut, 2024:557). Menderes’in ve Demirel’in parti mensupları üzerinde sahip oldukları karizma da Çiller’de yoktu.

Sonuç

Çiller, 1991’de DYP’den İstanbul milletvekili seçilmiş ve 1993 yılına kadar ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak görev yapmıştır. 1993-1996 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk ve tek kadın başbakanı olmuştur. 2002 yılına kadar fırtına gibi geçen siyasi yaşamı ile köklü bir siyasi geleneğin partisi DYP’nin genel başkanı olmuştur.

Başbakan olarak görev yaptığı süre içinde kadınlar cephesinde bile, kötü bir sınav vermiştir. Sarışın güzel kadın muhafazakâr ve ataerkil bir gelenekten gelen DYP’de siyaset yaparak partiyi değiştirme ve dönüştürme konusunda başarılı olamadığı gibi kadınların siyasi arenada önünü açmak misyonunu da üstlenememiştir. Taşındığı sarışın güzel kadın imajı evvela kendisine ve sonra da kadınlara zarar vermiştir. Bu da başından beri bir kadın olarak kendisini destekleyen hemcinslerinin zamanla partiden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Portresiyle Türkiye’de siyaset yapmak isteyen kadınların büyük bir kesimini hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunu kendisinden sonra siyasi arenada ciddi manada siyaset yapmak isteyen başka kadınların siyaset yapamamalarından anlamak mümkündür.

İlişkiler açısından da Demirel ve Çiller arasındaki “baba-kız” ilişkisi başlangıçta her ne kadar iyi gitse de siyasetin acımasızlığı yüzünden gerilmeye başlamış (Turgut, 2024: 657) ve zamanla sadece anılarda kalmıştır. Çiller, kentliydi ve modern eğitim almıştı. Laik cumhuriyete ve Atatürk devrimlerine olan bağlılığını her seferinde dile getirmiştir. Bu nedenle de her zaman yerli ve yabancı medyanın gündeminde olmuştur. Bir taraftan laik çizgiden taviz vermeden İslam Konferansı’na başını örterek katılmış diğer taraftan bir cumhuriyet kızı gibi Batı’da da Türkiye’ye karşı kadına yönelik oluşan algıyı yıkmaya çalışmıştır. Tüm bunlara rağmen Çiller deneyi, Pakistan Başbakanı Binazir Butto ile Bangladeş Başbakanı Begüm Halide Ziya gibi Doğu ve Batı toplumu arasında sıkışan bir prototipin kendi toplumu ile yüzleşmesi gerçeğiydi.

Genel başkan olarak başında bulunduğu DYP’yi her türlü siyasi baskıya rağmen kasaba partisi imajından kurtarmış ancak 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimle partisi %10’luk ülke barajını geçemediği için büyük bir hüznle siyaset dışı kalmıştır. Bu sonuç onun üçüncü dünyanın bir aktörü gibi zirveye çıkışı kadar düşüşünün de o oranda hızlı olduğunu göstermesi açısından ilginç olmuştur. Ayrıca hikâyesini de iyi yazamadığı için Türkiye’nin siyasi tarihini değiştirememiş bu da DYP’nin tekrar kasaba partisi olma sürecini engelleyememiştir.

Kaynaklar

Unat, N. A. (1998). “Söylemden Protestoya: Türkiye’de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü”, (içinde): 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ağduk, M. (2009). “Cumhuriyetin Asi Kızlarından 90’ların Türk Kızlarına... 1990’larda Bir ‘Türk Kızı’: Tansu Çiller”. (İçinde): Vatan Millet Kadınlar. Der: Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları.

- Akın, D. (1995). Uçuran Holding Çiller'in Can Sıkıcı Belgeseli, Bilgi Yayınları.
- Altınay, A. G. (2003). Vatan, Millet, Kadınlar, İletişim Yayınları.
- Arzık, N. (1985). Demirel'in İçi Dışı, Milliyet Yayınları.
- Ayata, A., & Gölgeliolu, Ö. (2010). "Fırsat Eşitliği mi Sonuçta Eşitlik mi? 2000'li Yıllarda Kadın Kotası Tartışmaları", (içinde): Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları Eşitsizlikler, Mücadeleler Kazanımlar, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Başbakan Tansu Çiller'in Konuşmaları 6 Ocak-30 Haziran. (1994). Başbakanlık Basın Merkezi.
- Beauvoir, S de. (1993). Kadın- İkinci Cins- Genç Kızlık Çağı, Payel Yayınları.
- Bican, M. (2012). 28 Şubat'ta Devrilmek, Truva Yayınları.
- Bildirici, F. (1998). Maskeli Leydi Tekmili Birden Tansu Çiller, Ümit Yayınları.
- Clinton, B. (2004). My Life, Alfred A. Knopf.
- Çakır, R., Can, K., & Bora, T. (1996). "Merkez Nasıl Çöktü", Milliyet, (Yazı Dizisi: 12-18 Ağustos 1996), 12-13 Ağustos.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çerezci, S. (2018). "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Bakanı Prof. Dr. Peyman Türkan Akyol'un Siyasi Hayatı", Belgi Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Yaz 2018/II, ss. 820 – 844.
- Çetingüleç, M. (2000). Rahşan, Sabah Kitapları.
- Çiller, T. (1987). Dış Borçlar Tahmin ve Analiz, TÜSİAD Yay., No: TÜSİAD-T/87.12.106.
- Çiller, T. (1995). Türkiyem, Ankara.
- Çiller, T. (2002a). Değişim ve Demokrasi Söylemleri, Doğru Yol Partisi Yayınları.
- Çiller, T. (2002b). Çiller ve Çiller, Doğru Yol Partisi Yayınları.
- Çiller, Ö. U. 82009). Sırrın Sırrı, Doğan Yayınları.
- Danzikyan, Y. (1997). "'Dava Partisi' Olarak DYP", Birikim, Aralık, Sayı: 104, s.75.

- Darbazoğlu, H. (2022). Türk Siyasal Hayatında Popülizm: DYP-SHP Koalisyon Hükümeti Dönemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, T. (2004). Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları.
- Demirkürek, İ. (2011). 1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın ve Liderlik Olgusu Tansu Çiller Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dıvarcı, İ. (1996). Türkiye’de Siyasi Parti İdeolojisi ve Sosyal Köken İlişkileri (DYP Örnek Olayı Üzerine Bir İnceleme), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğru Yol Partisi Seçim Beyannamesi, (1987). DYP Yayınları.
- DYP Seçim Bildirgesi. (1991). DYP Yayını.
- Erel, N., & Bilge, A.. (1994). Tansu Çiller’in Siyaset Romanı, Bilgi Yayınları.
- Erim, N. (2007). 12 Mart Anıları, YKY.
- Gaytancıoğlu, K. (2020). Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk, Tekin Yayınları.
- Göymen, Y. (1999). Sarışın Güzel Kadın, Doğan Kitapçılık.
- Guillemette de la Borie. İndira Gandhi, Maren Sell Editeurs.
- Güçlü Meclis Güçlü Hükümet Güçlü Türkiye. (2018). AK PARTİ Yayınları.
- İlyas, A. (2015). Milli Mücadelede Önemli Bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/9 Summer, p. 235-246.
- İnönü, E. (1995). Anılar ve Düşünceler 1, İdea.
- İnönü, E. (1998). Anılar ve Düşünceler 2, Yorum Kitapları.
- Kısakürek, N. (1989). Çile, Büyük Doğu Yayınları.
- Kocaoğlu, E. (2003). Ankara Anıları, İyidam Yayınları.
- Menderes A. (1992). Ve Siyasette Yeni Yönelişler, Akçağ Yayınları.
- Mert, N. (1999). “Seçimlerden Önce Merkez Sağ”, Birikim, Nisan, Sayı: 120, s. 40.
- Öke, M. K. (2000). Çillerli Yıllar 1993-1997...Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’de DYP’nin Kimlik, Söylem ve Siyaseti, Doğru Yol Partisi Yayınları.

- Perinçek, D. (1996). Çiller Özel Örgütü, Kaynak Yayınları.
- Perrier, G. (2018). Dans La Tête De Recep Tayyip Erdoğan, Actes Sud.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1999). Muktedirlerin Siyaseti, Ç.:Cahide Ekiz, İletişim Yayınları.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (2008). “Tansu Çiller”, (içinde): Türkiye’de Liderler ve Demokrasi, Kitap Yayınevi.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1996) “24 Aralık 1995 Alacakaranlık Kuşağı Seçimleri”, Birikim, Ocak, sayı:81, s.27.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1994). “Doğru Yol Partisi: Bir Kimlik Bunalımının Parametreleri”, Birikim, Ekim, Sayı: 66, s. 20.
- Sivas Olayları Davası Toplu Savunma. (1996). Umut Kâğıtçılık.
- Süter, Ş. (2002). Beyaz Elbiseli Kadın, : Fast Yayınları.
- Süter, Ş. (2004). Merkez Sağda Tapu Kavgası, Maviyağaç Yayınları.
- Tecimen, H., & Bengisu, B.. (2007). Köşk’e “Gül” Harekâtı, Akış Yayınları.
- Tosun, T. (1999). Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma, Boyut Kitapları.
- Timur, T. (2014). AKP’nin Önlenebilir Karşı-Devrimi, Yordam Kitap.
- Turgut, H. (2024).Cavit Çağlar Fırtınalı Bir Yaşamöyküsü, Doğan Yayınları.
- Türkiye’de Koalisyonlar Tarihi. (1995). Hazırlayan: ABC Basın Ajansı, Milliyet, Yazı Dizisi: 24-27 Eylül.
- Üste, R. B. (1998). Türkiye’de Seçim Sistemi Arayışları –Bir Alternatif Model- (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, F. K. (1998). Hangi Lider Daha Zengin Kim Nereden Nasıl Buldu, Öteki Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2011). Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam, Çev: Leman Adalı, Kitapyayınevi.
- Yeni Türkiye Yolunda Daima Adalet Daima Kalkınma, (2015). AK PARTİ Yayınları.
- Yılmaz, H. (2002). Köksal Toptan, Portre Biyografi Yayınları.
- Yetim, Y. (2000). Doğru Yol Partisi’nde Parti İçi Demokrasi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yıldız, N. (2002). Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi-Liderler İmajlar Medya, Ankara: Phoneix Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2003). Murat Karayağın, Elips Kitap.
- Zarcone, T. (2004). La Turquie Moderne et L’islam, Flammarion.
- Zihnioğlu, Y. (2019). Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği, Metis Yayınları.

Extended Abstract

Tansu Çiller entered politics upon the invitation of Prime Minister Süleyman Demirel. She served as the minister of state responsible for the economy in the sampling organized between the True Path Party (TPP) and the Social Democratic Populist Party (SDP) under the chairmanship of Demirel. As a result of Demirel’s election as president, she was elected as the leader of TPP and the first female prime minister in the political history of the Republic of Turkey. Although the reality of Çiller, who has an inexhaustible “ambition”, “perseverance” that supports it, and a “resistance” that defends these two characteristics, holds the “female leader” formula in the world to a small extent, although she is the first female prime minister, this model was entered wrongly in Türkiye and failed. The article, written by scanning the sources to make a new reading on political history, is about Tansu Çiller, who served as Türkiye’s first female prime minister at a time when major transformations were experienced and the cold war ended.

During his time as Prime Minister, he had a bad test even on the women’s front. The beautiful blonde woman could not succeed in changing and transforming the party by doing politics in the TPP, which comes from a conservative and patriarchal tradition, and she could not undertake the mission of paving the way for women in the political arena. The image of a beautiful blonde woman he carried harmed himself first and then women. This caused her fellow women, who supported her as a woman from the beginning, to move away from the party over time. With her portrait, she disappointed a large segment of women who wanted to do politics in Türkiye. It is possible to understand this from the fact that other women who wanted to seriously engage in politics in the political arena after her were unable to do so.

The article, written by scanning the sources to make a new reading on political history, is about Tansu Çiller, who served as Türkiye’s first female prime minister at a time when major transformations were experienced and the Cold War ended.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.20>

Volume 9/1

2025 p. 373-394

AN EVALUATION OF THE REASONS WHY FORMER SOLDIERS TRANSFERRING FROM TURKISH ARMED FORCES TO OFFICIALSHIP, THEIR VIEW OF SPIRITUALITY AND THE IMPORTANCE OF SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDEN MEMURLUĞA GEÇİŞ YAPAN ESKİ ASKERLERİN GEÇİŞ NEDENLERİ, MANEVİYATA BAKIŞLARI VE MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİĞİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Ayşe Gül GÜLER ÜNAL*

Abdulkerim Güler**

ABSTRACT

This research focuses on soldiers' transition from the Turkish Armed Forces (TAF) to civilian employment. It is observed that TAF personnel undergo changes in assignments. Accordingly, the prominent question addressed in study is "For what reasons have soldiers chosen to leave the position of TAF personnel and transition to civil service employment?". The research aims to examine the reasons behind the personnel loss within the TAF and provide recommendations to address it. At this stage, it is believed that Spiritual Counselling and Guidance (SCG) could be an important factor in keeping TAF personnel together. A historical examination of the Turkish Army reveals that spirituality and religion have been crucial in maintaining unity and motivation among military personnel. Similarly, it is suggested that clergy, who played an important role during the Ottoman period, could positively influence military personnel through the provision of spiritual care. This study aims to investigate the underlying reasons for personnel attrition within the TAF and address the gap identified in the existing literature. Data were collected from 23 exmilitary personnel employed at Sivas Cumhuriyet University using a 16-question structured questionnaire, a spiritual sensitivity scale and a three-question structured interview. According to research findings, the decision to transition from TAF to civil service and the duration of transition were influenced by the age of military personnel, resulting in a shorter transition period. It was observed that the reasons for joining the TAF affect the inclination to transition to civil service. It was noted that individuals seeking psychological counseling and guidance exhibited higher levels of value sensitivity. Participants showed higher levels of community sensitivity than awareness

* Dr., E-mail: aysegul_guler@hotmail.de, ORCID: 0000-0002-4854-3333, Sivas, Türkiye.

** Assist. Prof. Dr., Cumhuriyet University, Şarkışla School of Applied Sciences, E-mail: aguler@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4220-918X, Sivas, Türkiye.

and mystery sensitivity. Findings obtained from interview questions revealed that participants perceived SCG services as supportive and crucial for preventing suicide, alleviating psychological distress, and fostering a stronger sense of duty.

Keywords: *Spiritual counseling and care, Turkish Armed Forces, Spirituality, Mental Health, Suicide.*

ÖZ

Bu araştırma, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) sivil istihdama geçen askerlerin geçiş nedenlerine ve maneviyat algılarına odaklanmaktadır. TSK personelinin kimi zaman görevlerinde değişiklikler yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada ele alınan önemli soru, "Askerler, TSK personeli pozisyonunu neden bırakarak sivil memurluğa geçiş yapmayı tercih etmiştir?" sorusudur. Araştırma TSK içindeki personel kaybının nedenlerini incelemeyi ve bu duruma yönelik öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Bu noktada, Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin (MDR) TSK personelinin bir arada tutmada önemli bir faktör olabileceği düşünülmektedir. Türk Ordusunun tarihine bakıldığında maneviyat ve din, ordu mensuplarını bir arada tutan ve motivasyon sağlayan önemli bir etkenidir. Benzer şekilde Osmanlı döneminde önemli bir işlev gören din adamlarının manevi destek hizmeti kapsamında ordu personellerine olumlu katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Bu çalışmayla, TSK'nın personel kaybının sebepleri irdelenerek literatürde görülen boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Buna göre çalışmada Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde görev yapan eski askeriye kökenli 23 personelin verileri kullanılmıştır. Çalışmaya Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde görev yapan askerlikten memurluğa geçmiş 32 kişiden 23'üne ulaşılmıştır. Sivas ilinde yaşayan evrenin yaklaşık %72'sine ulaşılmıştır. Çalışmada hem nitel hem de nicel verilerden faydalanılmıştır. Çalışma, 16 soruluk yapılandırılmış bir anket, manevi duyarlılık ölçeği ve üç soruluk yapılandırılmış bir görüşmeden oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, TSK'den memuriyete geçme kararı alma ve geçme süresi yaşı askeri personelde etkili olmuş ve bu yüzden de daha kısa sürmüştür. TSK'ye girme sebeplerinin işsizlik veya geçim kaygısı olanların TSK'den memuriyete geçme düşüncesine sahip oldukları görülmüştür. TSK'ye girme sebebi memuriyete geçme düşüncesini etkilemektedir. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik merkezine başvuranların değer duyarlılıklarının da yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların toplum duyarlılıklarının farkındalık ve gizem duyarlılığı ve değer duyarlılığına göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Görüşme sorularından elde edilen bulgular, katılımcıların MDR hizmetlerini, intiharı önleme, psikolojik sıkıntıyı hafifletme ve daha güçlü bir görev bilinci geliştirme konularında destekleyici ve önemli olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Manevi danışmanlık ve rehberlik, Türk Silahlı Kuvvetleri, Maneviyat, Ruh Sağlığı, İntihar.*

1.Introduction

The most important force responsible for a country's defense and security is its military organizations. The military force is a complex system with a deeprooted history consisting of tradition, customs, and language (Moon, 2016). In Turkey, the Turkish Armed Forces (TAF) undertake this defense task. What distinguishes the TAF from other public roles is the principle of absolute obedience (Sarraq, 2022). Discipline and obedience to orders

within the military are the main elements that ensure the country's security. Human psychology can be strained in an environment where there are constraints, responsibilities, and the possibility of death. In such situations, there is a need for a psychological center that soldiers can turn to when necessary. Indeed, the TAF has psychological support units. The Regulation on Guidance and Psychological Counseling Services of the Ministry of National Defense, published in the Official Newspaper dated May 22, 2022, and numbered 31488, provides a detailed description of the duties in this regard.

However, the number of centers providing psychological support in the TAF is insufficient. Encouraging soldiers to seek psychological help will make it more likely for them to benefit from such services (Urgun, 2007). In the Turkish military, there are psychological effects that are not externally visible but occur as a result of exposure to war, such as PTSD (Post Traumatic Stress Disorder), depression, and anxiety (Yılmaz, 2009). According to Williams (2014: 62), while the state recognizes physical disabilities related to war, it should not overlook psychological disabilities. Many of the behaviors and symptoms reported by veterans overlap with the PTSD symptoms identified by the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Intense occupational stress can lead to various addictions (Çıkınlar, 2007; Kılınç, 2017; Urgun, 2007). On the other hand, the psychological wellbeing of soldiers is crucial due to the demands of their duties (Koçak, 2012).

In this study, the concept of spirituality is addressed. Spirituality, like religion, has various definitions (Hill & Pargament, 2008). The common element in all definitions is that spirituality refers to the relationship with a higher being (Düzgüner, 2021). In the Western context, military communities are served by pastoral caregivers who provide professional guidance and advice to all military personnel on matters of spirituality, religious dynamics, ethics, morality, and personal wellbeing. Military couples, especially, often seek the assistance of clergy within their faith communities when facing difficulties in their relationships. Pastoral caregivers address relational challenges faced by military couples and strive to provide them with support. As a result, military chaplains and civilian clergy members have become trusted advisors for many military couples seeking support. This trust is built, in part, due to the absolute confidentiality provided by military chaplains as members of the clergy (Cheney, 2017).

On the other hand, research conducted in clinical settings has shown that the combination of psychological/clinical therapy and pastoral/spiritual care can be beneficial for healing from PTSD and moral injury (Ayten, 2018; Frenk et al., 2011; Hatamipour et al., 2015; H. G. Koenig & Larson, 2001; Shiah et al., 2015). Spiritual Counseling and Guidance (SCG) providers can assist military personnel in gaining new perspectives, even in relation to physical aspects, while working with veterans or service members. Ultimately, research in clinical practice (Baumeister & MacKenzie, 2011; H. Koenig, 2010) suggests that spiritual care can serve as a complementary element in addressing conditions such as PTSD that

may develop in military personnel (Grimell, 2019a: 107). Additionally, a research study conducted with operational commando units found that military personnel who believe in the purpose and mission due to their religious beliefs had a lower frequency of PTSD (Ünlü, 2014). Furthermore, according to a study by Özdemir (2013: 110), individuals with internal religious orientation exhibited a more positive attitude towards the military and military service.

In recent years, especially in the context of the United States, there has been a growing focus among clinicians and researchers in the field of psychology on the psychological and spiritual dimensions of soldiers, which are often unseen. Grimell emphasizes the need for and potential of SCG in this regard. According to Grimell, what is important is to provide a theological perspective to the construction of military identity. Using theological terminology, it can be said that military group members become sacred to each other and are even considered worth dying for (Grimell, 2019b).

It is believed that instilling a sense of sacred purpose within the military, as seen in the Christian tradition, would lead to more effective and healthier soldiers. Similarly, in the context of Turkey, it is believed that having a spiritual support system within the TAF would be beneficial from a psychosocial perspective.

However, in a study conducted with Turkish hospital spiritual caregivers, one participant told; "While I was serving at a hospital near the border, injured soldiers from Syria would come and ask me, 'Sir, they also shout "Allahu Akbar" (God is Great) when they are in combat. Which one of us will become a martyr?' Some of them feel sad because they couldn't take a proper shower for a long time. They say, 'Sir, it's not about dying, but it's about not being able to perform ablution (ritual purification) that troubles us deep inside'," (Güler Ünal, 2022: 322-323).

As seen, religious elements are intertwined with life by the essence of the Islamic religion, thus giving rise to a need for spiritual care. On the other hand, provision of spiritual care in the military is not a new concept for the TAF. When we look at Turkish history, as seen in the next chapter, it can be observed that during the Ottoman period, religious officials were involved in social life and played an important role, especially during the National Liberation War. In the next section it will be evaluated, how *Military SCG* was carried out and valued in Turkish history.

1.a. Spiritual Care in the Ottoman Period

When we look at Turkish history, particularly during the establishment of the Ottoman Empire, we come across the relationship between a *sheikh* (religious figure) and the army. It is evident that the sheikhs and *dervishes* (mystics), who were responsible for improving the morale and spirituality of the army and leading prayers, actively participated in battles (Işık, 2016). The carefully selected *Army sheikhs* were treated with great respect by the

state, provided with salaries, and held in high regard (Işık, 2016; Kocaoğlu, 2020).

In the later periods of the Ottoman Empire, similar roles were assigned to *imams* (prayer leaders) within the military. Religious officials, known as *Shifahan*, were present alongside the army during wartime and recited the *Shifai Sharif* (Noble Healing) prayers. These officials continued their duties until their passing, after which a new *Shifahan* was appointed without delay. Another noteworthy practice was the presence of prayer leaders, known as *duaci*, who accompanied personnel and recited prayers during production processes at military facilities. This was considered important, to the extent that upon the passing of a prayer leader, an experienced and knowledgeable replacement was appointed promptly. Overall, spiritual care played a significant role in the Ottoman period, with sheikhs, dervishes, imams and other religious figures actively contributing to the wellbeing and spiritual upliftment of the army. The duties of religious officials during wartime were to provide motivation and offer prayers, while during peacetime, they would engage in religious practices alongside the military personnel (Kocaoğlu, 2020).

According to İnam (2018), during the Battle of Çanakkale, the presence of official imams within the army played a crucial role in fostering a sense of consciousness. Similarly, Muhammedi (2014) attributes Alp Arslan's success in the Battle of Malazgirt to his strong religious and spiritual foundation.

In summary, religious officials served as a source of religious and spiritual motivation within the military structure during the Ottoman era. *Sufi* (mystics) sheikhs provided support to the army through their prayers and also actively participated in battles outside of the *tekkes* (Sufi lodges), contributing to the morale and motivation of the soldiers. It can be observed that throughout Turkish history, religious officials served in the military as healers and providers of spiritual care for many centuries.

1.b. Spirituality and Religion in the TAF during the Republic of Turkey

Spirituality and religion in the TAF have been based on a secular understanding since the establishment of the Republic of Turkey (Şahin, 2014). Therefore, the military discipline and ethical values in the TAF reflect the notion that religion is a personal matter and that the military institution maintains a secular identity. The principle of secularism in the TAF does not allow military personnel to express their religious beliefs or use religious symbols as they serve as public officials. Soldiers must fulfill their duties in accordance with principles of neutrality and independence (Koca Peker, 2022). While religious qualifications such as martyrdom and veteran status continue to exist within the military, paradoxically, the presence of religious and spiritual elements within the institution has not been allowed for a long time.

1.c. Description of the Problem and Purpose

Being a soldier in a country like Turkey, which is affected by terrorist attacks and neighboring countries' wars, brings along certain difficulties. Therefore, it is not uncommon to come across former military personnel in official institutions working as civil servants. The reasons behind why soldiers undergo a change in their duties have been a subject of curiosity and research in this study. In this study, it is believed that former soldiers will express themselves much more openly compared to when they were still serving as soldiers in the TAF. Additionally, the loss of trained personnel in the TAF needs to be prevented, and existing problems need to be resolved. However, no study specifically addressing the transition in duties of trained personnel in the TAF has been found in the literature. This study aims to fill this gap and investigate the reasons why former military personnel transitioned to civilian employment. Based on the reasons for the change in duties of soldiers, possible solutions can be identified to prevent the loss of trained soldiers. The Military Force, which is one of the most important pillars of a nation, should be treated with utmost care, and efforts should be made to address potential issues and find solutions.

Ultimately, it is understood that psychological support is crucial in the TAF. Therefore, it is important to increase the presence of centers providing psychological services and encourage these soldiers to seek help (Urgun, 2007). At this point, it is believed that the addition of a SCG service can be significant in terms of psychological support. In fact, spiritual caregiver are currently serving, for example in Turkish hospitals. The question of how the SCG service will be implemented within the TAF is of interest in this study.

SCG is seen as a potential supportive element in terms of personnel loss in the TAF and psychological services. Historical data, as seen, reveals that the Turkish military has not been distant from incorporating religious and spiritual elements. In this regard, it is assumed that a spiritual caregiver can play a key role in fostering a more positive and healthy psychosocial relationship within the TAF. Within this context, it is believed that the involvement of spiritual care in psychological service centers, in an interdisciplinary manner, can be productive.

In this regard, the main question of this study is as follows: "For what reasons or factors have soldiers chosen to leave their positions as military personnel and transition to civilian desk jobs? When they reflect on their past profession as soldiers, would they perceive a spiritual caregiver as beneficial?" To answer this question, an explorative survey study was conducted. Furthermore a three question interview was administered to examine the participants' thoughts on the SCG service. Additionally, this study also aimed to explore the spirituality perceptions of former military personnel and included it within the scope of the research. The reason for this additional inquiry is to assess whether the participants' expressions regarding spiritual care are in line with their spiritual sensitivities, or in other words, to determine if they have been influenced by it. Therefore, the expected outcome of

the study is that participants with higher spirituality perceptions would express a greater desire for the presence of the SCG service in the military. On the other hand, participants with lower spirituality perceptions may not view the SCG service positively.

The aim of this study is to examine the reasons for job changes among former military personnel. Additionally, it aims to explore the participants' spiritual sensitivities and their opinions on the Military SCG Service. Therefore, this study adopts a mixed methods approach, specifically a field study design. The necessary permissions were obtained from the Sivas Cumhuriyet University Ethics Committee through a letter dated October 28, 2022, with the reference number E-60263016-050.06.04-224146. The sample is limited to former military personnel employed at Sivas Cumhuriyet University.

2.Method

2.a. Participants

Between October and December 2023, based upon voluntary participation, a total of 23 out of 32 individuals who transitioned from military service to civil service at Sivas Cumhuriyet University were selected as a sample. Thus, approximately 72% of the population residing in Sivas province was covered. The participants who were reached were assigned pseudonyms such as P1, P2, etc. All participants were male. It is determined that 13% of the participants who previously served in the TAF and currently work at Sivas Cumhuriyet University are between the ages of 18-35, 52.2% are between the ages of 36-44, 21.7% are between the ages of 45-50, and 13% are 50 years old and above. Furthermore, 91.3% of the participants are married, 8.7% are single, 8.7% have no children, 13% have 2 children, and 60.9% have three or more children. In terms of education, 4.3% have a high school diploma or lower, 21.7% have an associate degree, 60.9% have a bachelor's degree, and 13% have a postgraduate education. In terms of military service duration, 17.4% served for less than 5 years, 26.1% served between 5-10 years, and 56.5% served between 10-15 years.

2.b. Data Collection Instruments

In this study, three different measurement forms have been used. Accordingly, the research employed a structured questionnaire consisting of 16 questions, a spiritual sensitivity scale, and structured interview of three questions. In this study, a structured interview was utilized because it includes both predetermined questions and allows for comprehensive discussions. The interview questions were prepared with the assistance of Spiritual Care experts and based on recommendations from nonparticipating military personnel. The scale used in the research is the Spiritual Sensitivity Scale developed by Tirri et al., which was translated into Turkish, validated, and made reliable through the study conducted by Elban and Aslan (2022). The interviews were conducted by one of the authors personally.

2.c. Research Design and Data Analysis

The research employed a mixed design incorporating both qualitative and quantitative methods. In the quantitative segment of this study, participants were administered the structured questionnaire including sociodemographic form and Spiritual Sensitivity Scale in paper format. Initially, the demographic characteristics of the research data were examined. The reliability coefficient of the used Spiritual Sensitivity Scale, measured by Cronbach's Alpha, was assessed. The Cronbach's Alpha coefficient for the Spiritual Sensitivity Scale was found to be 0.81. Since this coefficient is above 0.70, it can be said that the scale is highly reliable. Then, the normality of the obtained data was tested. Since the data did not follow a normal distribution, nonparametric tests were employed. The chi-square test was used to compare qualitative variables. The significance level was set at 0.05 and 0.10. The statistical analysis was conducted using the SPSS software package.

In the qualitative part of the study, after presenting the scale and questionnaire, the researcher verbally introduced the definition of SCG to the participants and asked three questions. The definition provided by the researcher to the participants regarding SCG is as follows: "SCG provider is an expert who utilizes modern psychological counseling techniques and combines them with religious and spiritual methods in a holistic approach to help individuals cope with issues related to religion, spirituality, and everyday stress." (Regulation Regarding National Occupational Standards –RRNO, 25 October 2019). After this definition, participants were asked three questions:

1. Would you like to have SCG services in the TAF?
2. Would such a service be beneficial for soldiers? Regardless of whether your answer is yes or no, why?
3. Do you have any memorable experiences that you would like to share with us?

Among the verbal responses, nine participants gave permission for audio recording. Six participants provided written responses to the interview questions, while eight participants gave short verbal responses. The provided answers were transcribed.

The responses were examined using the inductive thematic analysis method outlined by Braun and Clarke (2006). Thematic analysis aligns with both essentialist and constructionist approaches in psychology. Its theoretical flexibility makes thematic analysis a versatile and valuable research tool capable of yielding a rich, detailed, and complex understanding of the data. Themes or patterns within the data can be identified inductively. In this methodology, inductive analysis involves coding the data without trying to fit it into a preexisting coding framework or the researcher's predefined analytical concepts. As a result, this form of thematic analysis can be described as data driven (Braun & Clarke, 2006).

During the transcription process, the researcher initially took notes pertinent to the research topic. Subsequently, the researcher conducted coding to capture a variety of potential themes. Text segments addressing similar issues were then grouped into analytical categories. The data were thoroughly examined to find information supporting each category. As a result, the researcher identified two main themes.

The themes identified from the interviews have been categorized as follows: a) The belief that SCG serves as a significant alternative for mental health in the army, and b) The belief that SCG practice in the Turkish Army can prevent suicide. Any fragmented or incomplete sentences that could affect the clarity of meaning have been suitably completed to ensure they convey the intended message accurately.

The responses to these questions have been addressed under their respective question headings in the results section. It was deemed more advantageous and fitting to abstain from excluding segments where participants shared their personal experiences while addressing the questions, enabling these expressions to be showcased to the reader. This approach aimed to offer readers a profound comprehension and acknowledgment of the participants' narratives and perspectives. Thus, in the qualitative part of this study, participants' statements were interpreted through description in order to make sense of their experiences.

3. Results

According to the findings obtained from the research, as seen in Table 1, it is observed that 43.5% of the participants had the intention to switch to another civil service while serving in the TAF, 43.5% did not have this intention, and 13% were undecided. The reasons for leaving the TAF were identified as family reasons for 43.5% of the participants, burnout or difficulty in job for 34.8%, and other reasons for 21.7%. After the change in duty, 65.2% of the participants felt peaceful, 17.4% felt safe, 8.7% did not experience any difference, and 8.7% had other emotions. In terms of job satisfaction at the university, 91.3% were satisfied and 8.7% were dissatisfied. 56.5% of the participants had access to Psychological Counseling and Guidance (PCG) Center at the TAF, while 43.5% did not. 21.7% felt the need to seek help from the PCG Center, while 78.3% did not feel the need. Among those who sought help, 16.7% were able to find solutions to their problems, while 83.3% could not. Participants shared their problems with their parents for 13%, with their spouses for 56.5%, with their colleagues for 21.7%, and with other individuals for 8.7%. 65.2% of the participants had previously heard about SCG service, while 34.8% had not. The reasons for joining the TAF were found to be unemployment or livelihood concerns for 47.8%, patriotism for 26.1%, and professional respect for 26.1%.

In the 8th question of the survey, "What is your reason for leaving the TAF," the responses under the "other" option are as follows: "benefits and rights," "I was not accepted as a noncommissioned officer because I studied at an Imam Hatip school (religious based

school)," "lack of acceptance by our superiors," "my spouse's health problems," "spiritual reasons," "benefits and rights, my spouse's headscarf, my child studying in other cities."

In question 9 of the survey, "How do you feel after the change in duty," the response under the "other" option is as follows: "terrible."

Regarding question 14, "Who did you share your problems with," the response is "I wouldn't share them with anyone."

Table 1: Responses of Participants to the Survey Questions

Variables		N	%
1- Age	18-35	3	13
	36-44	12	52,2
	45-50	5	21,7
	50 and above	3	13
2- Marital Status	Married	21	91,3
	Single	2	8,7
3- Children	None	2	8,7
	1	3	13
	2	14	60,9
	3 and above	4	17,4
4- Education Level	Elementary School and Below	1	4,3
	Associate's Degree	5	21,7
	Bachelor's degree	14	60,9
	Post Graduate	3	13
5- How many years did you serve as military personnel before transitioning to civilian employment?	5 years and below	4	17,4
	5-10 years	6	26,1
	10-15 years	13	56,5
6- How long did it take for you to decide to transfer from TAF to civil service and how long did it take for you to become a civil servant?	1 year and below	10	43,5
	2-3 years	7	30,4
	4-6 years	4	17,4
	7 years and above	2	8,7
7- After you started working in the TAF, did you think that this job was not for you and that you should move to another civil service?	Yes	10	43,5
	No	10	43,5
	undecided	3	13
8- What is your reason for leaving the TAF?	Family reasons	10	43,5
	Job burnout / difficulty	8	34,8
	Other	5	21,7
9- How do you feel after the change in your duties?	Peaceful	15	65,2
	Safe	4	17,4
	There is no difference	2	8,7
	Other	2	8,7
10- Are you satisfied with the role you have in the university?	Yes	21	91,3
	No	2	8,7
11- Did the TAF have a psychological counseling and guidance center that you could turn to when you experienced distressing situations?	Yes	13	56,5
	No	10	43,5
12- If there was a Psychological Counseling and Guidance	Yes	5	21,7

Center, did you feel the need to seek help from them?	No	18	78,3
13- If yes, were you able to find solutions to your problems?	Yes	1	16,7
	No	5	83,3
14- If no, to whom did you share your problems?	Mother / Father	3	13
	Spouse	13	56,5
	Colleagues	5	21,7
	Other	2	8,7
15- Have you heard of SCG (spiritual care, spiritual support) services before?	Yes	15	65,2
	No	8	34,8
16- What was your reason for joining the TAF?	Unemployment / Financial concerns	11	47,8
	Patriotism	6	26,1
	Professional prestige	6	26,1

a. Analysis of the Five-Point Likert Scale

When the obtained data was analyzed, it was determined that it did not follow a normal distribution according to the Shapiro-Wilk test. Therefore, non-parametric tests were used. A significance level of 0.05 was chosen for the study.

Table 2. Mean and Standard Deviation Values of Spiritual Sensitivity Scale Dimensions

Dimensions	N	M	SD
Awareness and Mystery Sensitivity	23	4,03	,46
Value Sensitivity	23	4,04	,86
Social Sensitivity	23	4,14	,61
Spiritual Sensitivity	23	4,08	,47

According to Table 2, it has been determined that the participants have a mean score of 4.08 for the Spiritual Sensitivity scale, a mean score of 4.03 for Awareness and Mystery Sensitivity, a mean score of 4.04 for Value Sensitivity, and a mean score of 4.14 for Social Sensitivity. Based on these results, it has been identified that the participants have a higher average score for social sensitivity compared to the other dimensions.

Table 3. Mann Whitney U Test Results to Determine the Difference According to Marital Status and Spiritual Sensitivity Scale Dimensions

2- Marital Status	N	M	P
Awareness and Mystery Sensitivity	Married	21	12,71
	Single	2	4,50
Value Sensitivity	Married	21	12,24
	Single	2	9,50
Social Sensitivity	Married	21	11,81
	Single	2	14,00

According to Table 3, a statistically significant difference ($p < 0.10$) has been observed between the marital status of the participants and their Awareness and Mystery Sensitivity. Based on these results, it can be stated that married individuals have higher levels of Awareness and Mystery Sensitivity compared to unmarried individuals.

Table 4. Kruskal Wallis Test Results for Determining the Difference According to the Status of Applying to Psychological Counselling and Guidance Centre and Spiritual Sensitivity Scale Dimensions

12- If there was a Psychological Counseling and Guidance Center, did you feel the need to seek help from them?		N	M	P
Awareness and Mystery Sensitivity	Yes	5	12,2	,939
	No	18	11,94	
Value Sensitivity	Yes	5	16,4	,091*
	No	18	10,78	
Social Sensitivity	Yes	5	12,1	,970
	No	18	11,97	

According to Table 4, a statistically significant difference ($p < 0.10$) has been observed between the participants' utilization of psychological counseling and guidance center and their Value Sensitivity dimension. Based on these results, it can be stated that individuals who sought psychological counseling and guidance have higher levels of Value Sensitivity.

b. Qualitative Research Results

The following results are categorized under headings corresponding to the three interview questions.

Question 1. Would You Like To Have SCG Services in The TAF?

In response to the first interview question, it was observed that all participants provided positive answers. In addition to the "yes" responses, participants who expressed their desire for the presence of SCG services provided detailed explanations:

"I would definitely want it, as I believe it would be beneficial (P1)."

"I would like to have SCG services in the TAF because it is a challenging profession. There are difficulties in adaptation and adjustment. Given the demanding nature of the profession, having this guidance service would be beneficial (P2)."

As seen, there are participants who want this service to be available because they believe it would be beneficial. Furthermore, there are participants who refer to the spiritual aspect of the service:

"I would want it. There was a similar service under the name of Psychological Counseling

and Guidance, but having spiritual care would bring a different dimension to it (P4)."

"Yes, I think it would be very beneficial. Moreover, in this counseling and guidance service, I would like the emphasis to be placed on guiding individuals to increase their sense of belonging and strengthen their love for the country (P5)."

Question 2. Would such a service be beneficial for soldiers? Regardless of whether your answer is yes or no, why?

All participants have expressed that SCG service would be beneficial to soldiers. Their responses include: "yes," "it would be beneficial, yes," "definitely yes," "yes, and very much so," "it would definitely be beneficial." Participants who believe in its usefulness and provide reasons have stated the following:

"It would be beneficial; I believe that soldiers facing difficulties would be able to overcome their problems through such consultations (P1)."

"Such a service would definitely be beneficial to soldiers in the military who experience a lot of psychological issues (P2)."

"Especially in the military, there are two distinctions: soldiers and ranking personnel. I'm not sure if it would be beneficial to soldiers, but I believe it would be very beneficial to ranking personnel (P4)."

"Yes, I am convinced it would be very beneficial because individuals would be able to share and alleviate their psychological issues arising from the differences between the society they belong to and the military, and as a result, they would be more beneficial to the military (P5)."

"Yes, I believe it would be very beneficial because people in demanding positions need psychological relief (P6)."

"Of course, yes, because it would provide an environment where soldiers could more easily explain their difficulties (P9)."

"Yes, problems could be solved (P12)."

Some participants believe that spiritual care service would benefit soldiers' mental wellbeing. Additionally, participants expressed their belief that through this service, spiritual values would be instilled. Their statements include:

"It would always be beneficial. Why? Because the development of spiritual feelings, the provision of religious education, and similar elements would contribute to being more beneficial to the homeland and the nation. Every aspect utilized there let's say, for example,

when we work, the simplest things like principles of economy are discussed. A person who has these feelings within them would wholeheartedly protect their homeland in every way (P8)."

"Yes, because a person who does not feel spirituality would have a weak sense of belonging (P13)."

Question 3. Do you have any memorable experiences that you would like to share with us?

Under this topic seven participants shared their memories. While the remaining participants stated that they didn't have such a memory, one participant mentioned that they didn't want to share their experience due to its heaviness. Here are the statements of the participants who shared their memories:

"Yes, when our comrades in the special forces are martyred or injured, our soldiers experience psychological breakdowns. I believe that this service would be beneficial in this regard (P1)."

"While serving in Şemdinli, the personnel who were supposed to provide support and care for individuals were not doing so. Due to the lack of attention, suicide incidents were quite common there. So, it would be better if priority is given to this issue, especially in the eastern regions (P3)."

"I have many memories. [The participant pauses] One memory that affected me was when a soldier shot himself right in front of my eyes. It had a significant impact on me. If he had known the spiritual aspect of not taking one's own life, he might not have done it. He would have thought that life is something that should be preserved. That's why I believe that spiritual care is important for soldiers (P4)."

"Yes, there are many. After working for 15 years in the gendarmerie, I encountered numerous incidents, especially in the traffic department. One incident that happened when I went to a traffic accident, it was a motorcycle accident, and the person's head was decapitated but still inside the helmet. I will never forget picking him up from the ground, I will never forget the flowing blood. When I was working there, during a conflict, our police colleague in the town center was shot beside me and martyred. I received the news of his martyrdom while they were taking him away in a helicopter. So, individuals go through many such impacts, and having religious and spiritual support helps overcome all kinds of things (P8)."

"While serving in Gaziantep, I was affected when a soldier committed suicide during his duty. When we later learned the reason for the suicide, we found out that he had personal difficulties and problems with his family. Having such a center might have been a preventive factor against this suicide, of course (P9)."

"If more support had been provided in suicide cases, it could have been possible to prevent them. The guidance service should be utilized more effectively (P19)."

From the participants' statements, it can be understood that the presence of a spiritual support unit in the TAF is believed to be able to prevent certain suicide incidents. Additionally, there are participants who believe that SCG would be beneficial in cases where soldiers witness death incidents. One participant mentions that they don't have a specific memory, but they express their concern about the psychological support bringing about certain prejudices, stating: "I don't have a memory, but if there were psychological and spiritual care, people would definitely be seen as crazy (P6)."

4. Discussion

The findings of this study indicate that the reasons for joining the TAF significantly influence the decision to transition to civilian employment and the duration of this process. When exploring the factors that led to changes in duties, it was found that these reasons are complex and multifaceted. While the majority of participants cited family reasons as their primary motivation for leaving the TAF, this was closely followed by work burnout, employment rights, and religious factors.

In terms of seeking psychological help, 21.7% of the participants reported utilizing the Psychological Counseling and Guidance (PCG) Center. Similarly, a related study highlighted that participants who faced logistical barriers and had specific preferences about treatment types were less likely to initiate mental health treatment and attended fewer sessions overall. In contrast, individuals who endorsed stigma-related beliefs or relied on alternative coping mechanisms were more likely to engage in suicidal behavior (Short et al., 2024).

However, 83.3% of those who sought psychological help reported that their issues were not resolved. Data obtained from the spirituality scale revealed that married personnel exhibited higher levels of awareness and sensitivity to mystery compared to their single counterparts. Additionally, those who sought psychological counseling and guidance demonstrated higher value sensitivities.

Another finding from this study is that the participants have a high average level of societal sensitivity. It is believed that these high values influence their thoughts on SCG services. However, the expectation formed at the beginning of the research that "individuals with high spirituality perceptions would desire more SCG services in the military" was not confirmed in this study. The reason for this is that all participants have a positive attitude towards SCG. Since all participants had a positive view of SCG and there was no variance in perceptions.

An important question that emerged during the study was why participants believed SCG

services would be beneficial. Based on participants' statements, it can be inferred that the positive attitude toward SCG stems primarily from the significance of religion and spirituality. One participant remarked, "Religious and spiritual support helps overcome any kind of difficulty." Participants emphasized that SCG could increase their sense of belonging and strengthen their patriotism, underscoring its potential benefits. SCG was also perceived as a preventive measure against suicide due to its spiritual nature. For instance, one participant expressed that an individual with a spiritual understanding discouraging suicide might reconsider their decision, highlighting the importance of cherishing life. Therefore, participants regarded SCG as a more effective component of psychological services compared to other approaches.

The importance of SCG services has been underscored by several studies (Best et al., 2024; O'Connor et al., 2024). These studies emphasize the role of spirituality in addressing moral injury, which is prevalent in military contexts (Doehring, 2019; Layson et al., 2023; Orak et al., 2023; Ormsby et al., 2017). Furthermore, ethical dilemmas (Whiting et al., 2020), and moral injury have been associated with suicidal behavior within military populations (Diekmann et al., 2023; Jamieson et al., 2023).

A noteworthy statement made during the study was that "having spiritual care would bring a different dimension to the matter." This "different dimension" reflects the perception of SCG as a more positive and supportive platform. Participants viewed SCG as a safe space where soldiers could express themselves more openly, strengthening their spiritual feelings and sense of duty.

Furthermore, this study highlights the belief among participants that SCG services could serve as a preventive measure against suicide incidents. Suicide remains a critical concern within the military context (Ringer et al., 2021; Straud et al., 2020; Thomas et al., 2024). Among the seven participants who shared personal anecdotes, four referenced suicide cases and the potential role of SCG in preventing such incidents. This underscores the need for further research into the perceived connection between SCG and suicide prevention.

Many existing military SCG services have developed suicide prevention programs (Ford et al., 2024; Lee-Tauler et al., 2023; Santiago et al., 2023; Sinnott et al., 2024; Wortmann et al., 2023) and initiatives to enhance the mental health of soldiers and veterans (Courtney et al., 2024; Echols, 2021; Layson et al., 2023; Schuhmann et al., 2023; West & Cronshaw, 2023). Studies have also shown that experiences with SCG in military settings are beneficial and continue to improve (Grimell, 2022, 2024).

These international implementations and research findings can serve as valuable references for developing a Turkish version of SCG services tailored to the specific needs of military personnel in Turkey.

5. Conclusion

It is important to acknowledge certain limitations of this study. The research was confined to a sample from the province of Sivas, with only 23 participants. Additionally, it should be emphasized that the study is based on data and interpretations derived from the researcher's observations.

However, when considering the statements of all participants, it can be said that there is positive expectation among participants towards SCG services due to their spiritual nature. Thus, it can be understood that former military personnel have a great hope for SCG. The responses of the individuals who participated in this study emphasized the concepts of patriotism, death, suicide, and spirituality. Based on the information obtained from the interviews, it can be stated that participants support the implementation of SCG in the military and believe it would be beneficial. They recognized the importance of addressing the spiritual wellbeing of soldiers in addition to their physical and mental wellbeing. Various factors were identified as contributing to the need for military spiritual care, including the stressful and challenging nature of military service, exposure to traumatic experiences, and the search for meaning and purpose in the face of danger. Recognizing the impact of spirituality on mental health and overall wellbeing can contribute to a more holistic approach to supporting military personnel.

On the other hand, the high positive perception of spirituality among the participants may have led to this result. It should be noted that these findings are based on the specific explorative study and is certainly not be representative of the entire population of TAF. Further research is needed to validate and expand upon these findings.

Therefore, it is important to conduct additional experimental studies. Based on the results of this study, several aspects have emerged that require separate and thorough investigation. Further research is needed to:

- Explore if SCG is genuinely helpful in an experimental setting within the military.
- Investigate whether there are varying perceptions of spirituality and religion among soldiers and how these affect their mental wellbeing.

These areas underscore the need for additional research to explore and enhance the understanding of SCG services in the military context. This study attempts to fill a gap by comparatively examining the Muslim SCG application within the Turkish Armed Forces. The data obtained is expected to contribute to the field, improve the understanding of Muslim SCG services, and offer researchers valuable insights for future studies.

References

- Ayten, A. (2018). *Din Ve Sağlık; Kavram, Kuram ve Araştırma* (1st ed.). Marmara Akademi Yayınları. <https://www.ilahiyatvakfi.com/urun/din-ve-saglik-kavram-kuram-ve-arastirma-ali-ayten-9786056723032>
- Baumeister, R. F., & MacKenzie, M. (2011). Believing, belonging, meaning, and religious coping. *Religion, Brain & Behavior*, 1(3), 216–219. <https://doi.org/10.1080/2153599X.2011.648539>
- Best, M. C., Leach, K. T., Layson, M., & Carey, L. B. (2024). Military perspectives on the provision of spiritual care in the Australian Defence Force: A cross-sectional study. *Journal of Religion and Health*, 63(1), 289–308. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01985-3>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cheney, G. J. (2017). Emotional Connection of Military Couples after 16 Years of War: Integrating Pastoral Counseling and Evidence-Based Theory. *The Journal of Pastoral Care & Counseling: JPCC*, 71(3), 176–182. <https://doi.org/10.1177/1542305017727452>
- Çıkmınlar, R. (2007). *Isparta İli Merkezinde Görev Yapan Askeri Personelde Kardiyolojik Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi* [masterThesis]. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Courtney, R. E., Schadegg, M. J., Bolton, R., Smith, S., & Harden, S. M. (2024). Using a whole health approach to build biopsychosocial-spiritual personal health plans for veterans with chronic pain. *Pain Management Nursing*, 25(1), 69–74. <https://doi.org/10.1016/j.pmn.2023.09.010>
- Diekmann, C., Issels, L., Alliger-Horn, C., Rau, H., Fischer, C., Thiel, T., Willmund, G., & Zimmermann, P. (2023). Traumatized German soldiers with moral injury—Value-based cognitive-behavioral group therapy to treat war-related shame. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1173466. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1173466>
- Doehring, C. (2019). Military moral injury: An evidence-based and intercultural approach to spiritual care. *Pastoral Psychology*, 68(1), 15–30. <https://doi.org/10.1007/s11089-018-0813-5>
- Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat Algısı ve Yansımaları*. Çamlıca Yayınları.
- Echols, B. M. (2021). *Improving spiritual care by Chaplains for service members who witness death* (2021-27917-201; Issues 7-A). ProQuest Information & Learning.
- Elban, M., & Aslan, S. (2022). Manevi duyarlık ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, Article 28. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1132545>
- Ford, K., Van Denend, J., DeViva, J., Cooke, J., & Klee, A. (2024). Acting spiritually: Integrating spiritual care and mental health care within a us department of veterans affairs inpatient

- psychiatric unit. *Journal of Religion and Health*. <https://doi.org/10.1007/s10943-024-02065-w>
- Frenk, S. M., Foy, S. L., & Meador, K. G. (2011). "It's Medically Proven!": Assessing the Dissemination of Religion and Health Research. *Journal of Religion and Health*, 50(4), 996–1006. <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9329-8>
- Grimell, J. (2019a). Leaving Military Service with a Military Body: Insights for Pastoral Care and Counseling. *Journal of Pastoral Care & Counseling: Advancing Theory and Professional Practice through Scholarly and Reflective Publications*, 73, 106–114. <https://doi.org/10.1177/1542305019848436>
- Grimell, J. (2019b). Suffering for Others While Making Others Suffer: Military Narratives of Sacrifice. *Journal of Pastoral Care & Counseling: Advancing Theory and Professional Practice through Scholarly and Reflective Publications*, 73(1), 30–40. <https://doi.org/10.1177/1542305019828658>
- Grimell, J. (2022). An interview study of experiences from pastors providing military spiritual care within the Swedish Armed Forces. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 28(2), 162–178. <https://doi.org/10.1080/08854726.2020.1796077>
- Grimell, J. (2024). Understanding the presence of military priests conducting military soul care in the Swedish armed forces: A medical sociological perspective. *Frontiers in Sociology*, 1–13. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1408067>
- Güler Ünal, A. G. (2022). *Hastanelerde Manevi Destek Uygulamaları Türkiye ve Almanya'da Mukayeseli Bir Araştırma* [doctoralThesis]. T.C. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Hatamipour, K., Rassouli, M., Yaghmaie, F., Zendedel, K., & Majd, H. A. (2015). Spiritual needs of cancer patients: A qualitative study. *Indian Journal of Palliative Care*, 21(1), 61–67. <https://doi.org/10.4103/0973-1075.150190>
- Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2008). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 3–17. <https://doi.org/10.1037/1941-1022.S.1.3>
- İnam, A. (2018). Türk Ordusunda İmamlık Müessesesi ve Çanakkale Muharebelerindeki Mânevî Rolü. *Journal of Turkish Studies*, 13(Volume 13 Issue 9), Article Volume 13 Issue 9. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13795>
- Işık, Z. (2016). Manevi ve Psikolojik Bir Unsur Olarak Osmanlı Ordusunda Şeyhler ve Dervişler. *Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu*, 361–371.
- Jamieson, N., Carey, L. B., Jamieson, A., & Maple, M. (2023). Examining the Association Between Moral Injury and Suicidal Behavior in Military Populations: A Systematic Review. *Journal of Religion & Health*, 62(6), 3904–3925. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01885-6>

- Kılınç, Z. (2017). *Askerlerde Benlik Saygısı Düzeyleri İle Sigara İçme Davranışı Arasındaki İlişki* [masterThesis]. T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ.
- Koca Peker, Ş. N. (2022). *Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz'in ve Samuel P. Huntington'ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi*. M.Sc. Thesis. https://www.academia.edu/81008456/Askeri_Sosyoloji_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Morris_Janowitz_in_ve_Samuel_P_Huntington_%C4%B1n_Sivil_Asker_%C4%B0li%C5%9Fkileri_Modellemesine_G%C3%B6re_T%C3%BCrkiye_Sivil_Asker_%C4%B0li%C5%9Fkilerinin_Sosyolojik_Analizi
- Koçak, N. (2012). *Türk Silahlı Kuvvetlerinde 2008-2010 Yılları Arasında Askerliğe Elverişli Olmama Nedenleri* [masterThesis]. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi.
- Kocaoğlu, B. (2020). Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller (1787-1858). *Journal of History School*, null(XLVI), Article XLVI. <https://doi.org/10.29228/joh.42756>
- Koenig, H. (2010). Spirituality and mental health. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 7, 116–122. <https://doi.org/10.1002/aps.239>
- Koenig, H. G., & Larson, D. B. (2001). Religion and mental health: Evidence for an association. *International Review of Psychiatry*, 13(2), 67–78. <https://doi.org/10.1080/09540260124661>
- Layson, M. D., Carey, Lindsay. B., & Best, M. C. (2023). The impact of faith-based pastoral care in decreasingly religious contexts: The Australian chaplaincy advantage in critical environments. *Journal of Religion and Health*, 62(3), 1491–1512. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01791-x>
- Lee-Tauler, S. Y., Grammer, J., LaCroix, J. M., Walsh, A. K., Clark, S. E., Holloway, K. J., Sundararaman, R., Carter, C. K. M., Crouterfield, C. B., Hazlett, C. G. R., Hess, C. R. M., Miyahara, C. J. M., Varsogea, C. C. E., Whalen, C. C., & Ghahramanlou-Holloway, M. (2023). Pilot Evaluation of the Online 'Chaplains-CARE' Program: Enhancing Skills for United States Military Suicide Intervention Practices and Care. *Journal of Religion & Health*, 62(6), 3856–3873. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01882-9>
- Moon, Z. (2016). Pastoral Care and Counseling with Military Families. *The Journal of Pastoral Care & Counseling: JPCC*, 70(2), 128–135. <https://doi.org/10.1177/1542305016633663>
- Muhammedi, Z. (2014). Dini İnanç ve Unsurların Malazgirt Zaferi'ndeki Rolü. *Tarih Dergisi*, 58, Article 58.
- O'Connor, T. St. J., Meakes, E., & Zhao, Z. (2024). Overview of the Evolution of Chaplaincy and Spiritual Care in the Canadian Province of Ontario (1973–2023): A Teilhard Reflection. *Pastoral Psychology*, 1–22. <https://doi.org/10.1007/s11089-024-01183-2>
- Orak, U., Yildiz, M., Aydogdu, R., Koenig, H. G., & Pietrzak, R. H. (2023). The relationship between combat exposure and suicide risk in US military veterans: Exploring the role of

- posttraumatic stress symptoms and religious coping. *Journal of Affective Disorders*, 341, 77–87. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.08.115>
- Ormsby, A., Harrington, A., & Borbasi, S. (2017). ‘You never come back the same’: The challenge of spiritual care in a deployed military nursing context. *Journal of Clinical Nursing (John Wiley & Sons, Inc.)*, 26(9–10), 1351–1362. <https://doi.org/10.1111/jocn.13685>
- Özdemir, F. (2013). *The predictors of attitudes toward military: Turkish identity, uninational ideology, ambivalent sexism, conservatism, and religious orientation* [masterThesis]. T.C. Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Ringer, F. B., Rogers, M. L., Podlogar, M. C., Chu, C., Gai, A. R., & Joiner, T. (2021). To support and defend: A eusociality-based account of suicide in US military service members and first responders. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 28(4), 380–390. <https://doi.org/10.1037/cps0000033>
- Şahin, H. (2014). *Asker Anılarında Türkiye’de Toplum ve Siyaset Algısı* [doctoralThesis]. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Santiago, S., Yahalom, J., Ames, D., Kopacz, M. S., Weinreich, H. M., Erickson, Z., Sakhno, S., Van Hoof, T., Hamilton, A. B., Koenig, H. G., & Yarns, B. C. (2023). Faith-Based Organizations’ Support of Veteran Congregants at Risk for Mental Health Conditions and Suicide: A Qualitative Study of Clergy Experiences in Los Angeles County. *Journal of Religion & Health*, 62(6), 3874–3886. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01912-6>
- Sarraç, M. E. (2022). *Askeri Ceza Hukukunda Emre İtaatsizlik* [masterThesis]. T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schuhmann, C., Pleizier, T., Walton, M., & Körver, J. (2023). How military chaplains strengthen the moral resilience of soldiers and veterans: Results from a case studies project in the netherlands. *Pastoral Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s11089-023-01097-5>
- Shiah, Y.-J., Chang, F., Chiang, S.-K., Lin, I.-M., & Tam, W.-C. C. (2015). Religion and health: Anxiety, religiosity, meaning of life and mental health. *Journal of Religion and Health*, 54(1), 35–45. <https://doi.org/10.1007/s10943-013-9781-3>
- Short, N. A., Allan, N. P., Ashrafioun, L., & Stecker, T. (2024). Beliefs about mental health treatment, treatment initiation, and suicidal behaviors among veterans and service members at-risk for suicide and not in treatment. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. <https://doi.org/10.1111/sltb.13113>
- Sinnott, S. M., Park, C. L., George, J. R., Gnall, K. E., & David, A. B. (2024). Use of religious and spiritual responses after trauma to prevent posttraumatic stress symptoms and suicidality: The role of meaning in life. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 31(1). <https://doi.org/10.1002/cpp.2902>
- Straud, C. L., Moore, B. A., Hale, W. J., Baker, M., Gardner, C. L., Shinn, A. M., Cigrang, J. A., Litz, B. T., Mintz, J., Lara-Ruiz, J. M., Young-McCaughan, S., & Peterson, A. L. (2020). Demographic and occupational risk factors associated with suicide-related aeromedical

evacuation among deployed US military service members. *Military Medicine*, 185(11–12), e1968–e1976. <https://doi.org/10.1093/milmed/usaa201>

Thomas, K. A., Hoyt, W. T., Goldberg, S., Abbas, M., Schultz, M., Hiserodt, M., & Wyman, M. (2024). Examining the factor structure of the Acquired Capability for Suicide Scale (ACSS) in a military population: Initial development and validation of a four-factor version of the ACSS. *Psychological Services*. <https://doi.org/10.1037/ser0000917>

Ünlü, A. G. (2014). *Operasyonel Görev Yapan Askeri Personelde Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) Sıklığını Etkileyen Faktörler* [masterThesis]. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve Askeri Tıp Fakültesi.

Urgun, N. (2007). *Van ve Çevresi İllerde Aserlik Görevini Yapmakta İken Araştırma Kapsamına Alınan Genç Erişkinlerde Sigara İçme ile İlgili Tutum ve Davranışlar* [masterThesis]. T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

West, C., & Cronshaw, D. (2023). Warrior Welcome Home: A phenomenological case study of moral injury and soul repair. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 25(3), 177–197. <https://doi.org/10.1080/19349637.2022.2094852>

Whiting, J. B., Cardinet, G., & Merchant, L. V. (2020). Military chaplains and intimate partner violence: Ethical dilemmas in the armed forces. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 19(4), 279–295. <https://doi.org/10.1080/15332691.2020.1795038>

Williams, D. (2014). *War, Recognition, and Invisible Disability: Examining the Lived Experience of Veterans of the Conflict in Southeast Turkey* [masterThesis]. İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES CULTURAL STUDIES PROGRAM.

Wortmann, J. H., Nieuwsma, J. A., Cantrell, W., Fernandez, P., Smigelsky, M., & Meador, K. (2023). Chaplain Training in Evidence-Based Practices to Promote Mental Health and Improve Care for Suicidality in Veterans and Service Members. *Archives of Suicide Research*, 27(1), 122–134. <https://doi.org/10.1080/13811118.2021.1972884>

Yılmaz, D. (2009). *War trauma and it's subjective meanings: An exploration on 'Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor'* [masterThesis]. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.21>

Volume 9/1

2025 p. 395-407

RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARINDA DUVARIN İMGESEL KULLANIMI

THE IMAGINARY USE OF THE WALL IN ILLUSTRATED CHILDREN'S BOOKS

Hatice SAĞINAK*
Serap UZUNER YURT**

ÖZ

Resimli çocuk kitaplarının bazılarında öğretilmesi ve deneyimlenmesi zor olan soyut kavramları somutlaştırmak adına duvar imgesi kullanılmaktadır. Bu kitaplarda duvar; önyargı, keşif ve merak, empati ve anlayış unsuru olarak kullanılır. Bu araştırmanın amacı okul öncesi çocuklarına yönelik hazırlanan resimli çocuk kitaplarında öne çıkarılan duvar imgesinin ne amaçla kullanıldığını incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağı, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Buna göre araştırmanın veri kaynağı; Frederic Maupome ve Stephane Senegas “Duvar”, Jonathan Standing “Duvarın İçinden”, Ayşegül Dede “Duvarın Arkasında Ne Var?”, Jon Agee “Bu Kitabın Ortasında Duvar Var” ve Britta Teckentrup “Küçük Fare ile Kırmızı Duvar” resimli çocuk kitaplarıdır. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği uygulanmıştır. Resimli çocuk kitaplarında karşımıza çıkarılan duvar aslında çocuğun iç dünyasının yansımasıdır. Araştırmanın sonucu olarak duvarın imgesel kullanımları engeller ve ayırım, güvenlik ve koruma, yaratıcılık ve hayal gücü, önyargılar ve korkular olarak belirlenmiştir. Kitapların hepsinde duvar; engel ve ayırım, yaratıcılık ve hayal gücü imgelemine taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Resimli Çocuk Kitabı, Duvar İmgesi, Engel, Önyargı, Merak.*

ABSTRACT

In some children's picture books, the image of a wall is used to concretise abstract concepts that are difficult to teach and experience. In these books, the wall is used as an element of prejudice, discovery and curiosity, empathy and understanding. The aim

* Öğrenci, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: haticesaginak46@gmail.com, ORCID: 0009-0003-5084-6004, Erzincan, Türkiye.

** Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü, E-mail: suzuneryurt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9353-3468, Erzincan, Türkiye.

of this study is to examine the purpose of the wall image used in picture books prepared for preschool children. Document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. The data source was determined by purposeful sampling method. Accordingly, the data sources of the research are Frederic Maupome and Stephane Senegas 'The Wall', Jonathan Standing 'Through the Wall', Ayşegül Dede 'What's Behind the Wall?', Jon Agee 'There is a Wall in the Middle of This Book' and Britta Teckentrup 'The Little Mouse and the Red Wall' picture books. Descriptive analysis technique was applied in the analysis of the data. The wall in children's picture books is actually a reflection of the inner world of the child. As a result of the research, the imaginary uses of the wall were determined as obstacles and discrimination, security and protection, creativity and imagination, prejudices and fears. In all the books, the wall carries the imagery of obstacle and separation, creativity and imagination.

Keywords: *Children's picture book, wall image, obstacle, prejudice, curiosity.*

Giriş

İnsanoğlu yüzyıllardır duvar vasıtasıyla barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Duvar insanın tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren kullanıldığından; kültürel, sanatsal ve toplumsal izleri üzerinde taşımaktadır. Çeşitli malzeme ve tekniklerle oluşturulur; çevreleme, taşıma, bölme, koruma, saklama ve sınırlama gibi işlevleri yerine getirmektedir. Bir yere sınır olan aynı zamanda bir alana şekil veren fiziksel oluşumdur. Mimari tasarım ögesi olan duvar, ele alınan yapıya biçim vermek, iç mekânı dışarıdan ayırmak ve içerisinin sınırlarını belirlemek için düzenlemeler yapılan bir yapıdır (Ching, 2006). Duvara fiziksel anlamının yanı sıra sembolik anlamlarda yüklenmektedir. Farklılaşan amaç ve beklenti çerçevesinde duvar; koruma, gizleme ve saklama görevinin yanı sıra nesnelere ya da insanları birbirinden ayırma, özgürlükleri kısıtlama gibi görevlerde üstlenmiştir (Yüksel, 2020).

İmge, farklı şekillerde çağrışım yapan duygusal her türlü etki, her türlü hayal, her türlü anlamdır. Onan'a (2019) göre imgesel kullanımın olduğu yerlerde kelime ya da yapının anlamı genişler, derinleşir ve çoğalır. İmge içerisinde yaşanan kültür aracılığıyla elde edilen görme biçimidir (Orhanoglu, 2010). Duyularla algılanarak dile aktarılan imge, öznel bir yorumlama, bir bilinçtir. İmge, insanoğlunun fark edebildiği nesnel gerçekliklerin, herkesin kendine ait düşünsel dünyasında yorumladığı bir haldir (Sartre, 2006). Berger'e (Berger, 1995) göre imge yeniden yaratılan ya da yeniden üretilen görünüm ve bir anlatıdır. Her imgede farklı bir görme biçimi yatmaktadır. Bu da görülende sınırsız görünüm olanağı yaratır. Esasen gerçek var oluşuyla aynı olmayan ama gerçeğinden ayırt edilemeyen imge, zihinde yepyeni bir varoluşu sergilemektedir. Duvar varoluşunda belli anlamlar taşımaktadır. Görünümde herkesin aklına gelen somut gerçeklikleri vardır. Sanat tarihi boyunca duvar, birçok sanat disiplini tarafından farklı amaçlar doğrultusunda ele alınmıştır. Özeldir mimari bir unsur olan duvara esas varoluşunun yanı sıra imgesel kullanım biçimleri sayesinde birçok anlam yüklenmektedir. Duvar; edebiyat, resim, sinema, müzik, fotoğraf, karikatür ve heykel gibi sanatlarda birer imge aracı olarak kullanılmaktadır. Yaşamımızda temel ihtiyaçlarımızı karşılama misyonu yüklenen duvar olgusu sanat söz konusu olduğunda olgu olmaktan çıkarak imgeye dönüşmektedir. Bir

yerde duvar koruma unsuru olarak ele alınırken bir diğer yerde ise ayırma unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesne olan duvar bilinçte bir hayale dönüşerek somuttan soyuta dönüşümün odağı olur. İmgeleşen duvar artık insanları koruyan, birbirinden ayıran, özgürlükleri kısıtlayan ya da engelleyen somut bir yapı olmaktan çıkar ve soyutlaşarak zihinlerde birer düşünce evrenini temsil eder.

Çocuğa bir davranış kazandırmak, bilgi aktarmak, herhangi bir konuda eğitmek, seçilen bir kavramı öğretmek için edebiyattan faydalanılmaktadır (Şimşek, 2016). Özellikle kavram öğretiminde çeşitli yollara başvurulmaktadır. Soyut bir kavramı somut bir nesneyle ele almak bu yollardan sadece birisidir. Fiziksel bir yapı olan duvar da edebiyatla bireylerde zihinsel bir çağrışıma dönüştürülebilmektedir. Bu sebeple duvar imgesel kullanım olanağı ile bazı resimli çocuk kitaplarında ele alınmıştır. Duvar imgesiyle engel ve ayırım, güvenlik ve koruma, önyargı ve korku, yaratıcılık ve hayal gücü gibi kavramlar çocuğun anlam dünyasına sunulmuştur. Resimli çocuk kitaplarında görsel dil ve yazı dili bir arada kullanılarak duvarın imgesel iletisi güçlü bir şekilde sağlanmaya çalışılmıştır. Zihinde anlam katmanları duvarın rengi, büyüklüğü ve sağlamlığı, karakterin duvara mesafesi gibi çeşitli bileşenlerle oluşturulmuştur. Resimli çocuk kitaplarında duvarın bir tarafındaki bireyler diğer tarafını göremez böylece duvarın ardına merak duygusu uyandırılır. Duvar keşfin öncüsü haline gelir ve okuyucu kitaptaki karakterle bir olup araştırmacı rolünü üstlenir. Normalde fiziksel bir engel olan duvar düşünce yapılarının çeşitlenmesine ve hayal gücünün ortaya çıkmasına yardımcı olur. Aynı zamanda duvar korunaklı alan olma dayatmasıyla toplumları ayıran, bir grubu izole eden ve sonunda yıkılarak aşılacak bir engeldir. Farklılığın kutuplaştıran yanlarının ve toplumsal ayırımın büyük bir yanlış olduğu duvar imgesiyle yansıtılır. Bazen duvarın varlığı ile yokluğu birlikte verilir. Burada duvar sadece zihindeki bir engeldir, zorlanması gereken sınırları ve sıkışık kalınan dogmaları temsil etmektedir. Esasen var değildir ama önyargılar nedeniyle birey duvarını kendisi oluşturur. Resimli çocuk kitaplarıyla duvar imgesi kullanımı çocuklara; bakış açısı, hayal kurma yetisi, düşünce çeşitliliği, merak duygusu, görsel okuma becerisi ve değer yargı edinimi kazandırmak açısından oldukça önemlidir. Bu araştırmada duvarın imgesel olarak ele alındığı bazı resimli çocuk kitaplarını duvar imgesi kullanımı açısından incelemek amaçlanmıştır. Resimli çocuk kitaplarında duvar temalarının kullanım amaçlarının neler olduğu, hangi imgesel anlamları sunduğu araştırmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bilimsel araştırmaların en az enerji, maliyet ve emekle yapılabilmesi için zihinsel ve dirik işlemsel süreçleri kapsayan yöntemler tercih edilir (Türkdoğan, 1995). Doküman incelemesi üzerine çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Bowen (2009) doküman incelemesini, incelemenin hem basılı hem de elektronik materyaller üzerinde titizlikle gerçekleştirilen bir süreç olarak açıklamaktadır.

Veri Kaynağı

Veri kaynağı seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Resimli çocuk kitapları seçilirken ‘duvar’ temasının işlenmesine dikkat edilmiştir. Çocuklara yönelik resimli çocuk kitaplarında duvar imgesinin kullanım amacına bakmak için uygun bulunan ve araştırma kapsamında yeterli görülen 5 resimli çocuk kitabı incelemeye alınmıştır. Frederic Maupome ve Stephane Senegas “Duvar”, Jonathan Standing “Duvarın İçinden”, Ayşegül Dede “Duvarın Arkasında Ne Var?”, Britta Teckentrup “Küçük Fare ile Kırmızı Duvar” ve Jon Agee “Bu Kitabın Ortasında Duvar Var” incelenen kitaplardır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Verilerin analizinde doküman incelemesi yöntemiyle toplanan veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Toplanan verilerin açıklanabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmasını sağlamak betimsel analizin temel amacıdır. Betimsel analizin çerçevesini oluşturmak, tematik çerçeveye göre verileri işlemek, bulguları tanımlamak ve bulguları yorumlamak; betimsel analizin dört aşamasını oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Bulgular

Araştırmanın bulguları toplu bir şekilde aşağıda yer alan Tablo 1’de verilmiştir.

Yazar ve Kitap Adı	Engeller ve Ayrımlar	Güvenlik ve Koruma	Yaratıcılık ve Hayal Gücü	Önyargılar ve Korkular
Duvar	Fiziksel engel, izolasyon		Hayal gücü, yaratıcı çözümler	
Duvarın İçinden	Fiziksel engel, toplumsal ayrımlar	Güvenlik hissi, barınak	Hayal gücü, keşif, yaratıcı çözümler	Toplumsal önyargılar, korku
Duvarın Arkasında Ne Var?	Fiziksel engel	Güvenlik hissi, barınak	Hayal gücü, merak, keşif	
Küçük Fare ile Kırmızı Duvar	Fiziksel engel	Güvenlik hissi, barınak	Hayal gücü, merak, keşif	Toplumsal önyargılar, korku
Bu Kitabın Ortasında Duvar Var	Fiziksel engel	Güvenlik hissi, barınak	Hayal gücü, keşif	Önyargılar, korku

Duvar

Frédéric Maupomé'un yazdığı Stéphane Sénégas'nın resimlediği Duvar, oyun oynama hak ve özgürlüğünün kısıtlandığı bir grubun sergilemiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir. Kitap bir grup arkadaşın beliren çizgi üzerinde oyunlar oynamasıyla başlamaktadır. Bu çizgi yükselerek duvara dönüşür. Dönüşümü karakterlerin farklı çözümler bulmasına neden olur. Artık oyunları duvar şekillendirmektedir. Git gide yükselen duvar sonunda aşılamayacak bir boyuta gelir. Ve böylece karakterleri duvarın varlığını sorgulamaya başlar. Duvar başlangıçta sadece belli belirsiz bir çizgi olduğu vurgulanırken duvarın üzerinde çizgiler belirir. Bu çizgiler arttıkça duvar zedelenir ve sonunda yıkılır. Ayrılmak zorunda kalan arkadaş grubu tekrar birlikte oyunlar oynamaya başlar. Ufak çizgi gördüklerinde ise anında o çizgiyi “bir daha, asla” diyerek silerler.

Görsel 1. Frederic Maupome ve Stephane Senegas, Duvar, 2019, Resimli Çocuk Kitabı, kapak ve resimlenmiş iç sayfa tasarımı görüntüleri

Engeller ve Ayrımlar

Duvar isimli resimli çocuk kitabında “duvar imgesi” engeller ve ayrımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Duvar’ fiziksel bir engeldir ve burada engel, ayrılık temalarını simgeler. Metinde ‘duvarın’ karakterler arasındaki iletişimi engellediği vurgusu ‘duvar imgesi’ kullanılarak yapılmaktadır.

Yaratıcılık ve Hayal Gücü

Duvarın imgesel bir diğer kullanımı karakterlerin hayal gücünü kullanarak aşmak zorunda kaldıkları sadece birer engel olarak değil de sorgulamaların, düşünsel süreçlerin önünü açan bir merak ögesi olarak işlev görmesidir. Böylece çocukların yaratıcı düşünme becerilerinin gelişimi sağlanmaktadır. Ayrıca kitapta karakterler duvarın yükselmesi devam ettikçe, yükselişe uygun farklılaşan oyunları oynamaya devam eder. Böylece duruma uygun yaratıcı düşünme becerisini geliştirmektedir.

Duvarın İçinden

Jonathan Standing’in yazdığı Duvarın İçinden de ayrımcılık, mücadele, dostluk ve eşitlik bir arada işlenmektedir. Bu defa ayrım kitabın başından itibaren okura sunulmaktadır. Duvar, sarı ve mavi olmak üzere iki ayrı grubun arasında, devasa bir şekilde durmaktadır. Keskin bir şekilde ayrılan bu iki grubun üyelerinin duvarı aşarak bir araya gelmesi

yasaklanmıştır. Okuyucu duvarın sarı tarafında yer almaktadır. Onlara göre maviler düşman ve böylece duvarın ardı da düşman bölgesidir, duvar ise mavilerden kendilerini korumaktadır. Genç karakter duvar boyunca yürürken mavi tarafa karşı çeşitli sloganlar okuyucuya sunulur. Bir farenin küçük oyuktan mavilerin tarafına geçtiğini gören genç, o oyuktan mavi tarafa doğru bakar. Ve mavi halktan olan genç bir kızla karşılaşır ve dost olurlar. Bir araya gelince neler yapabileceklerini hayal ederler. Sonra da bu düşünceleri duvarı aşıp bir araya gelme fikriyle körüklenir. Birçok şey düşünürler ama duvara hasar vermeden bir araya gelebilecekleri bir fikir bulamazlar. Sonunda düşündükleri en iyi planı uygularken duvar zarar görür ve yıkılır. Böylece iki grup bir arada ve gayet dostça yaşamaya başlar.

Görsel 2. Jonathan Standing, Duvarın İçinden, 2021, Resimli Çocuk Kitabı, kapak ve resimlenmiş iç sayfa tasarımları

Engeller ve Ayrımlar

Duvarın İçinden kitabında duvar, fiziksel bir ayırım olarak karakterlerin karşısına çıkar. Ve böylece duvar bir engel, ayrılık ve izolasyon temalarının simgesi halinde kullanılır. İki ayrı dünyayı, sarılar ve mavileri ayıran duvar toplumsal bölünmeleri ve önyargıları temsil eder.

Güvenlik ve Koruma

Barınak işlevini üstlenen duvar, güvenlik ve koruma sembolü olarak ele alınır. Ancak güvende olma hissini kazandırırken, karakterleri dış dünyadan izole eder ve özgürlüklerini tamamen kısıtlar.

Önyargılar ve Korkular

Duvar bakanlığın manifestosu olarak ele alınır. Bu bakanlık manifestosuyla duvarın ardındaki dünyanın tehlikeli olduğu ve duvarın güvenlik sağladığı iddia edilir. Böylece otoriter rejimle birlikte kontrol mekanizmaları, korku politikasını karakterlere aşılar.

Yaratıcılık ve Hayal Gücü

Gencin duvardaki deliği keşfetmesi, görsellerde önemli bir dönüm noktası olarak işlenir. Bu detayla birlikte duvarın sadece fiziksel bir engel olmadığı aynı zamanda da keşif ve değişim için önemli bir fırsat olduğu vurgulanmaktadır. Duvardaki deliği fark eden genç karakter hayal gücünü kullanarak engeli aşmaya çalışır. Duvarla okuyucunun yaratıcı düşünme becerisi ve merak duygusu harekete geçirilir.

Duvarın Arkasında Ne Var?

Ayşegül Dede'nin pandemi döneminde yazdığı Duvarın Arkasında Ne Var kitabı, bahçesindeki duvarın arkasında ne olduğunu merak eden bir çocuğun hikayesini konu edinmektedir. Küçük çocuk bahçedeki duvarın ardını merak eder ve çeşitli yollar deneyerek duvarın ardını görmeye çalışır. Lakin tüm denemeleri başarısızlıkla sonuçlanır. Sonra duvarın ardında ne olduğunu düşünürken esen rüzgarla ıhlamur kokusunu alır. Ve başlar araştırmaya. Ihlamur ağacının resmini aşamadığı o duvara çizer. Böyle böyle hem beş duyu organını kullanarak hem de çeşitli araştırmalar yaparak duvarın ardını hayal eder ve hayal ettiklerini duvara resmeder.

Görsel 3. Ayşegül Dede, Duvarın Arkasında Ne Var?, 2020, Resimli Çocuk Kitabı, kapak ve resimlenmiş iç sayfa tasarımı görüntüleri

Engeller ve Ayrımlar

Duvarın Arkasında Ne Var? kitabında duvar imgesel bağlamda yine fiziksel bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk duvarın ardını merak etmesine rağmen o engeli aşamaz. Ve bu defa duvar yıkılmaz. Kitapta aşılamayan duvar, çocukla dış dünya arasında bir ayırım rolü üstlenir.

Güvenlik ve Koruma

Küçük çocuk bahçesinin içerisinde ve yanında oyuncakları, kitapları bulunmaktadır. Kitapta hâkim olan renkler parlak ve canlıdır. Böylece duvarın bu tarafı güvenli bir alan olarak yansıtılmaktadır.

Yaratıcılık ve Hayal Gücü

Kitabın genelinde merak duygusu yoğun bir şekilde işlenmektedir. Çocuğun hayal gücünü kullanarak duvarın arkasını keşfetmeye çalışmasıyla yaratıcı düşünme becerileri ve merak duygusu ön plana çıkarılmaktadır. Yine duvarın üzerine çocuğun çizdiği çizimler çocuğun merakını ve yaratıcılığını simgelemektedir. Böylece duvarın fiziksel bir engel olmasının yanı sıra keşif için de önemli bir fırsat olduğu aktarılmaktadır.

Küçük Fare ile Kırmızı Duvar

Britta Teckentrup'ın yazdığı Küçük Fare ile Kırmızı Duvar kitabında korkularla yüzleşmek, özgür kalabilmek, değişime hazır ve açık olabilmek konusu işlenmiştir. Bu sefer de kırmızı devasa duvarın çevrelediği renksiz bir kasaba karşımıza çıkmaktadır. Bu duvarın içerisinde yaşayan hayvan karakterleri halinden memnundur. Duvarın kendilerini dış dünyadan koruduğuna inanırlar. Lakin Küçük Fare meraklıdır. Bu duvarın neden olduğu, dışarıda nelerin olduğu, ne zamandır burada yaşam sürdürdükleri gibi sorgulamalar yapmaktadır. Bu sorularını kasabada yaşayan diğer tüm hayvanlara sorar. Fakat cevaplar Küçük Fare'yi tatmin etmez. Diğer hayvanlar duvarın iyi ki olduğunu, onları koruduğunu, dışarısını da hiç merak etmediklerini söylerler. Gezgin bir kuş duvarın içerisine konar ve Küçük Fare'nin merakını gidermek için onu duvarın dışına taşır. Ve Küçük Fare duvarın dışını renkli, capcanlı bir orman olarak görünce hayran kalır. Tekrar kasabaya dönüp herkese olan biteni anlatmak ister. Fakat çıkarken orada olan kırmızı duvar artık görünmez olmuştur. Kuşa duvar nerede diye sorar, kuş ise "duvarın var olduğunu kim söyledi ki" diyerek cevap verir. Duvar aslında hiç orada olmamıştır. Küçük Fare kasabaya dönünce olan biten her şeyi arkadaşlarına anlatır. Ve ön yargısını kırabilenlerle renkli ormana doğru bir yolculuğa çıkar.

Görsel 4. Britta Teckentrup, Küçük Fare ile Kırmızı Duvar, 2023, Resimli Çocuk Kitabı, kapak ve resimlenmiş iç sayfa tasarımı görüntüleri

Engeller ve Ayrımlar

Küçük Fare ile Kırmızı Duvar' da duvar başlarda fiziksel bir engelken daha sonrasında kitabın akışına göre zihinsel bir engel olarak ele alınmaktadır. Devasa yapısıyla küçük kasabayı izole eden, dış dünyayla içeriği ayıran bir engeldir. Duvar hayvanların özgürlüklerini kısıtlar ve onların keşfetme arzusunu engeller.

Güvenlik ve Koruma

Karakterlerce duvarın içi korunaklı bir alandır. Duvar imgesi barmak rolünü üstlenmektedir. Hayvanlar duvarın onları dış dünyadan koruduğunu inancını taşımaktadırlar. Ancak duvarın verdiği bu güvende olma duygusuyla birlikte duvar aslında dış dünyayla bağ kurmaya engel olmaktadır.

Önyargılar ve Korkular

Kitapta duvar dikkat çekici rengi ile baskılayıcı bir unsur olarak yansıtılmaktadır. Kırmızı tehlike ve uyarı rengi olarak algılanabilmektedir. İçerisindeki hayvanların konuşmaları duvarın toplumsal önyargıları ve korkuları temsil ettiğinin göstergesidir. Küçük Fare dışında tüm diğer hayvanlar, duvarın arkasında tehlikeli bir şeyler olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple duvarı aşmaya cesaret edemezler. Küçük Fare'nin duvarın arkasını keşfetme çabası, Platon'un Devlet (Platon, 2016) kitabının yedinci bölümünde yer

verilen Mağara Alegorisini anımsatır. Fare, hakikati sorgulayarak arayan insan temsilyken, diğer hayvanlarda toplumun önyargılarını ve korkularını temsil etmektedir.

Yaratıcılık ve Hayal Gücü

Kitapta Küçük Fare'nin duvarın arkasına duyduğu merak nedeniyle hayal gücünü kullanarak duvarın ardını keşfetme çabası ele alınmaktadır. Böylece çocukların yaratıcı düşünme becerisi ve merak duygusu duvar imgesiyle temsil edilir. Sorgulamalar düşünsel eylemlere dönüşerek okuyucuyu duvara odaklar ve sonrasında duvarın ardını keşfetme arzusu güdülenir.

Bu Kitabın Ortasında Duvar Var

Jon Agee'nin yazdığı Bu Kitabın Ortasında Duvar Var da kitabın ortasında beliren duvara Küçük Şövalye'nin yüklediği anlam sergilenmektedir. Kitabın ortasındaki duvar Küçük Şövalye ile diğer canlıları ayırmaktadır. Diğer canlıların aksine Küçük Şövalye bu durumdan son derece memnundur. Diğer tarafta ise kocaman, korkutucu bir dev vardır ve duvar onu devden korumaktadır. Yine de duvarın ardını merak eder ve duvarın ardına bakmak için çözümler arar. Bu esnada duvarın kendisinden tarafta birtakım gariplikler meydana gelir. Küçük Şövalye bu duruma şaşırır. Çünkü duvarın onu diğer taraftan koruduğunu sanmaktadır. Kendi tarafını ise her zaman güvenli bir bölge olarak görmektedir. Lakin o çok korktuğu dev kendisini duvarın diğer tarafından kurtarır ve hep birlikte güzel bir tablo oluştururlar.

Görsel 5. Jon Agee, Bu Kitabın Ortasında Duvar Var, 2018, Resimli Çocuk Kitabı, kapak ve resimlenmiş iç sayfa tasarımı görüntüleri

Engeller ve Ayrımlar

Kitabın ortasında beliren duvar fiziksel bir engel olarak karakterlerin karşısına çıkar. Bu engelle birlikte ayrılık ve izolasyon temaları işlenmektedir. Küçük Şövalye ve diğer karakterler arasında konumlanan duvar, imgesel anlamda ayrışmayı temsil eder. İki ayrı grup, güvenli ve tehlikeli taraf vurgusu yapılmaktadır.

Güvenlik ve Koruma

Duvar, Küçük Şövalye için barınak görevi üstlenmektedir. Duvar, güvenlik ve koruma sembolüdür. Küçük Şövalye, duvarın kendi tarafını güvenli, diğer tarafını ise tehlikeli olarak nitelendirmektedir. Böylece duvarın kendisini koruduğunu düşünür Küçük Şövalye. Ancak bu güvenli alanda olma hissi, onun özgürlüğünü kısıtlayıp keşfetme yollarını engeller.

Önyargılar ve Korkular

Duvar, önyargıları ve korkuları temsil eder. Küçük Şövalye duvarın ardının tehlikeli olduğunu sanmaktadır. Özellikle duvarın ardında yaşayan devin kendisine zarar vermesinden korkar. Bu bir varsayımdan ibaret kalarak devin kendisini kurtarmasıyla bu önyargının yanlış olduğunu keşfeder.

Yaratıcılık ve Hayal Gücü

Küçük Şövalye duvarın ardının tehlikeli olduğunu düşünmesine rağmen duvarın ardına yoğun şekilde merak duymaktadır. Duvarın ardında neler olduğunu keşfetme çabasına engel olamaz. Böylece duvar merak duygusunu tetikler. Duvar imgesel anlamda yaratıcı düşünme becerisini ve merak duygusunu temsil eder.

Tartışma

Sanat dünyası, duvarı farklı amaçlar içerisinde kullanarak insanı insana anlatmaktadır. Bunu da imge, imaj ve metafor aracılığıyla yapmaktadır. İskenderoğlu'na (2009) göre imge; insanın zihin evreninin dışına çıkarak sanatla somutlaşır ve zihin kodlarıyla beraber sunan bir tür sanat imgeleri oluşturur. Var olma nedenleriyle imgeler bağımsız bir şekilde sanat dünyasında yeni iletişim aracına dönüşmektedir. Fark etme, sorgulama, yargılama gibi insana özgü tüm eylemlerin çözümlemesidir. Ev, masa, balon ve duvar gibi olguların imgesel kullanımları inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

Resimli çocuk kitapları, çocuğun bilişsel gelişimini ve hayal gücünü destekleyen, çocuğu hayata hazırlayan, eğlenceli öğrenim sağlayan kaynaklardır. Ayrılık, önyargı, güvenlik, hayal gücü; anlatılması, öğretilmesi ve deneyimlenmesi oldukça zor olan soyut kavramlardır. Resimli çocuk kitapları vasıtasıyla bu soyut kavramların günlük yaşamda karşılaşılan 'duvar' yapısıyla resimlenerek öğretilmesi daha kolay olmaktadır. Somut bir yapı soyut bir iletiye dönüşmektedir. Tanımlanması zor soyut kavramları, resimlemeler vasıtasıyla ele alırken görselin ve dilin imgesel olanağı kullanılmaktadır.

Hayatın ve sanatın içerisinde yer alan evi imgesel açıdan inceleyen Zümrüt ve Ege (2021) ile araştırmamız benzerlik göstermektedir. Mimari bir unsur olan ev farklı sanat dallarıyla zengin kullanımının yanı sıra seramik sanatında kişisel arayış, kopmayan bağ ve yuva özelliğini imgesel anlamda iletmektedir.

Fotoğraf sanatında duvar imgesini ele alan Yüksel (2020) sanatçıların doğrudan veya dolaylı olarak duvara yüklediği anlam, ifade biçimi ve yaklaşımları analiz edilmiştir. Duvar imgesi birçok sanat disiplini tarafından değerlendirilmiştir. Film, müzik, resim, heykel, fotoğraf, karikatür, mimarlık, edebiyat eserlerince duvar imgesi duyguların temsilcileri olarak değerlendirilmiştir (Yüksel, 2020, s.178). Araştırmamız duvar imgesinin farklı bir sanat dalı üzerinden incelenmesi bakımından bu araştırmadan ayrılmaktadır.

Edebi eserleri duvar imgesi açısından incelemesiyle araştırmamıza benzer bulunan Erkurt'un (2021) araştırmasında Wolfgang Borchert, Attila İlhan ve Nazım Hikmet'in yapıtlarında duvar imgesini toplumsal vicdan ve ideoloji temsilcisi olarak incelemiştir. Dönemin şartları yapıtlardaki duvar temalarına yansıdığı saptanmış olup, Wolfgang Borchert ve Attila İlhan eserlerinin 'toplumsal vicdan'ın temsilcisi, Nazım Hikmet'in şiiri ise; "ideolojik" bir temsil üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Sonuç ve Öneri

Resimli çocuk kitaplarından seçilen Duvar, Duvarın İçinden, Duvarın Arkasında Ne Var, Küçük Fare ile Kırmızı Duvar ve Bu Kitabın Ortasında Duvar Var kitapları duvar imgesi açısından incelenmiştir. Bu kitaplarda duvarın imgesel kullanımları engeller ve ayırım, güvenlik ve koruma, yaratıcılık ve hayal gücü, önyargılar ve korkular şeklinde belirlenmiştir. Kitapların hepsinde duvar engel ve ayırım, yaratıcılık ve hayal gücü imgelemine taşımaktadır. Engel ve ayırım özellikle fiziksel engel olarak verilirken, yaratıcılık ve hayal gücü merak ya da keşif dürtüsüyle verilmektedir. Duvar haricindeki diğer kitaplarla duvara güvenlik ve koruma anlamı yüklenmiştir. Burada duvar karakterlere güvenlik hissi uyandırırken barınak rolü de taşımaktadır. Duvarın İçinden ve Küçük Fare ile Kırmızı Duvar da duvar imgesi toplumsal önyargı, korku; Bu Kitabın Ortasında Duvar Var da ise önyargı, korku şeklinde yansıtılmaktadır.

İncelenen resimli çocuk kitaplarının ayrılık, toplumsal ayırım, önyargı, hayal gücü, merak gibi soyut kavramları öğretmek için Okul Öncesi, Türkçe ve Sınıf Öğretmenlerince kullanılabilir. Duvar imgesinin kullanımı çizgi film, animasyon gibi diğer sanat dalları üzerinden incelenerek çalışmaların derinleşmesi sağlanabilir.

Kaynaklar

Berger, John, (1995), Görme Biçimleri, Metis Yayınları, İstanbul.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative research journal, 9(2), 27-40.

- Ching, Francis D.K., (2006), İç Mekân Tasarımı - Resimli, Yem Yayın, İstanbul.
- Erkurt, G. Ş. (2021), Wolfgang Borchert, Attila İlhan ve Nazım Hikmet'in Yapıtlarında 'Toplumsal Vicdan' ve 'İdeoloji' Temsilcisi. *Diyalog*, s. 23-47.
- İskenderoğlu, L. (2009). Jean-Paul Sartre'in "İmgelem" i, Sanatta İmge ve İmge Kökleri Üzerine. *Jean-Paul Sartre's Imagination Is On, Image In Art And Root Of Images*" Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(2), s. 157-166.
- Onan, B. (2019). *Dil Eğitiminin Temel Kavramları*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Orhanoğlu, Hayrettin (2010): *Sanat Eserinde İmgecilik ve Edip Cansever'in Şiirlerinde Gerçeküstücü İmgeler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/755510>).
- Platon, (2006), *Devlet*, Çev. M. Ali Cimcoz, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sartre, J. Paul, (2006), *İmgelem*, (çev: Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, T. (2016). *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1995). *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yüksel, G. (2020). Fotoğraf Sanatında Metafor Olarak Duvar İmgesi: Evrensel Örneklerden Hareketle Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'a Bir Bakış. *Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 10(1), s. 174-195. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.830806>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zümrüt, Y., ve Ege, T. G. (2021). SERAMİK SANATINDA EV TEMASI. *Journal of International Social Research*, Cilt 14, Sayı 77, s. 627-639.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.22>

Volume 9/1

2025 p. 408-426

YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİSİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ: FIRSATLAR AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

THE IMPACTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY ON PUBLIC ADMINISTRATION: AN ASSESSMENT IN TERMS OF OPPORTUNITIES

Müslüm KAYACI*

ÖZ

Yapay zekâ (YZ) teknolojileri, kamu yönetiminde verimliliği artıran, karar alma süreçlerini geliştiren ve vatandaş odaklı hizmet sunumunu destekleyen önemli fırsatlar sunmaktadır. YZ destekli sistemler, bürokratik yükleri azaltarak kamu hizmetlerinin hızlanmasını sağlarken, çeşitli YZ araçlarıyla (sanal asistanlar, chatbotlar) vatandaşların kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaktadır. YZ'nin kamu yönetimine katkısı bireysel ve örgütsel düzeylerde ele alınabilir. Bireysel düzeyde YZ, kamu hizmetlerinde insan kaynaklı tutarsızlıkları azaltarak, vatandaşlara eşit ve öngörülebilir hizmet sunulmasını sağlar. Örgütsel düzeyde ise kamu kurumlarının kaynak tahsisini optimize etmesine, süreçlerini hızlandırmasına ve kurumlar arası iş birliğini güçlendirmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, YZ'nin kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadele, şeffaflığın artırılması ve hesap verebilirliğin güçlendirilmesi gibi konularda da önemli bir rol oynayabileceği öne sürülmektedir. Bu çerçevede bu çalışmanın temel amacı, YZ'nin kamu yönetiminde bireysel ve örgütsel düzeyde sunduğu dönüştürücü fırsatları incelemektir. Çalışmanın kapsamı, YZ'nin hizmet sunumu, karar alma, verimlilik, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele gibi alanlarda sağladığı avantajları akademik kaynaklar ve somut örneklerle geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâ, Kamu Yönetimi, Şeffaflık, Algoritma.*

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) technologies offer significant opportunities to enhance efficiency in public administration, improve decision-making processes, and support citizen-centered service delivery. AI-powered systems accelerate public services by reducing bureaucratic burdens, while various AI tools (such as virtual assistants and

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-mail: muslumkayaci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6055-2734, Diyarbakır, Türkiye.

chatbots) facilitate citizens' access to public services. The contributions of AI to public administration can be examined at both individual and organizational levels. At the individual level, AI reduces human-induced inconsistencies in public services, ensuring that citizens receive equitable and predictable services. At the organizational level, AI helps public institutions optimize resource allocation, streamline processes, and strengthen inter-agency collaboration. Additionally, AI is considered to play a crucial role in combating corruption, enhancing transparency, and strengthening accountability in public administration. In this context, the primary aim of this study is to explore the transformative opportunities that AI offers at both individual and organizational levels in public administration. The scope of the study includes examining the advantages of AI in service delivery, decision-making, efficiency, transparency, and anti-corruption efforts through academic sources and concrete examples.

Keywords: *Artificial Intelligence, Public Administration, Transparency, Algorithm.*

1.Giriş

Yapay zekâ (YZ), son zamanlarda toplumda, ekonomide ve kamu sektöründe özel önem kazanan ve çeşitli yeni fırsatlar yaratan disiplinlerarası bir araştırma alanı haline gelmiştir. YZ'nin popülerlik kazanmasının ve çoğu alanda kullanılma potansiyeline sahip olmasının bir nedeni, dünyada sürekli olarak dijital bilgi birikiminin sağlanmasıdır. Bu bilgiler; internet arama geçmişleri, satın alma geçmişleri, sosyal medya gönderileri, bloglar, medya raporları, GPS verileri, hükümet veritabanları, pazarlama veritabanları ve sensör veritabanları gibi dijital olarak depolanan her türlü veri biçiminden oluşur. Bu dijital veri birikimi, YZ ile programlanmış bilgisayar sistemleri tarafından işlenerek karmaşık sorunlara yaratıcı ve yenilikçi çözümler sunmaktadır. Bu süreç, hayatımızı her alanda dönüştürme potansiyeli taşıyarak, günlük yaşamdan iş dünyasına, sağlık hizmetlerinden güvenlik sistemlerine kadar pek çok alanda önemli değişimlere zemin hazırlamaktadır.

Kamu yönetimi, toplumsal ihtiyaçlara etkin ve verimli bir şekilde yanıt verebilmek adına sürekli bir dönüşüm içerisindedir. Bu dönüşüm, sanayi devriminden günümüze kadar birçok teknolojik yenilikle şekillenmiş ve özellikle dijitalleşme süreçleriyle hız kazanmıştır. Son yıllarda YZ teknolojilerinin gelişimi, kamu yönetimi alanında da önemli değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. YZ'nin karar alma süreçlerinde kullanılması, hizmet sunumunun iyileştirilmesi, bürokratik yüklerin azaltılması ve vatandaş odaklı yönetim anlayışının güçlendirilmesi gibi birçok fırsat sunduğu görülmektedir. Bu çerçevede, YZ çeşitli sektörlerde olduğu gibi kamu yönetimi alanında da devrimsel bir dönüşümü beraberinde getireceği açıktır. Bu dönüşüm, kamu örgütlerinin işleyişinde daha etkin, hızlı ve esnek süreçlerin hayata geçirilmesini mümkün kılmaktadır. YZ, kamu hizmetlerinin modernizasyonunda, vatandaş odaklı uygulamaların geliştirilmesinde ve hizmet sunum süreçlerinin dijitalleşmesinde önemli bir rol oynayabilir. Aynı zamanda, idari süreçlerin verimliliğini artırma kapasitesiyle, kaynakların daha etkin bir şekilde tahsis edilmesine ve maliyetlerin en aza edilmesine de olanak tanımaktadır (Thierer vd., 2017). “Bu potansiyel faydalar nedeniyle, hükümetler YZ'nin ekonomik ve sosyal ilerleme için önemini giderek daha fazla kabul etmektedir. Kamu yönetimine ve

kamu altyapılarına YZ'yi uygulayarak ve YZ araştırmalarını destekleyerek, bu teknolojinin değerini tanımaktadırlar” (Wirtz vd., 2020: 818).

YZ alanındaki ilerlemeler, kamu yönetiminde stratejik karar alma süreçlerinden vatandaş odaklı hizmet sunumuna kadar pek çok alanda yenilikçi bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. YZ destekli sistemler, kamu çalışanlarının iş yükünü hafifleterek operasyonel verimliliği artırırken, kamu kurumlarının daha etkin, şeffaf ve vatandaş odaklı bir yönetim anlayışını benimsemesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, YZ'nin kamu yönetimine sunduğu fırsatları bireysel ve örgütsel düzeyde değerlendirmek önem arz etmektedir. Bireysel düzeyde, YZ destekli sistemler rutin ve tekrarlayan görevleri üstlenerek kamu çalışanlarının daha stratejik ve yaratıcı işlere odaklanmasını mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra, karar destek mekanizmaları bireysel hata oranlarını azaltarak çalışanların daha bilinçli, veriye dayalı ve isabetli kararlar almasını sağlamaktadır. Ayrıca, YZ tabanlı kişiselleştirilmiş eğitim ve kariyer planlama sistemleri, kamu çalışanlarının mesleki gelişimini destekleyerek yetkinliklerini artırmakta ve onların değişen çalışma koşullarına daha hızlı uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Örgütsel düzeyde ise YZ, kamu kurumlarının hizmet sunum süreçlerini daha hızlı, etkin ve şeffaf hale getirmektedir. Büyük veri analitiği ve tahmine dayalı modelleme teknikleri, kamu yönetiminde politika geliştirme süreçlerini destekleyerek kaynakların daha verimli kullanılmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, YZ destekli otomasyon sistemleri bürokratik süreçleri hızlandırarak hizmetlerin vatandaşlara daha hızlı ve etkili biçimde ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, YZ'nin sağladığı bilişsel yetkinlikler, kamu kurumlarında inovasyon süreçlerini teşvik ederek yeni hizmet modellerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışma, YZ teknolojisinin kamu yönetimi üzerindeki bireysel ve örgütsel etkilerini fırsatlar perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, YZ'nin kamu çalışanlarının bireysel yetkinlikleri üzerindeki etkileri ve kamu kurumlarının hizmet sunum süreçlerinde yarattığı dönüşüm ele alınacaktır. Bu bağlamda, geleneksel kamu yönetimi anlayışı ile YZ teknolojilerinin entegre edilmesiyle ortaya çıkan yeni yönetim süreçleri arasındaki farklılıklar ve dönüşüm dinamikleri tartışılacaktır. Çalışmanın, hem kamu yönetimi literatürüne akademik katkı sunması hem de politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yol gösterici olması hedeflenmektedir.

2.YZ Tanımları

YZ, “karmaşık biliş gerektirdiği düşünülen görevleri gerçekleştirmeyi amaçlayan çeşitli bilişim teknolojilerini kapsayan bir üst terimdir” (Levy vd., 2021: 311). YZ kavramı; düşünme, öğrenme, birden fazla kaynaktan veri ve bilgi toplama ve algoritmalara bağlı çeşitli hedeflere göre hareket etme yeteneğine sahip bilgisayar sistemleriyle ilgilidir (Sobrino-García, 2021: 3). YZ'ye yönelik pratik yaklaşımlar genellikle çok büyük miktarda verinin işlenmesini, yapay sinir ağlarını veya kendi kendine öğrenen algoritmaları içerir. YZ, algılama, anlama, hareket etme ve öğrenme gibi temel yetkinliklerle karakterize

edilen, insana benzer zeki davranışlar sergileyebilen bilgisayar sistemlerini tanımlamaktadır (Wirtz vd., 2019: 599). Bununla birlikte, YZ aynı zamanda çevresini analiz ederek ve belirli hedeflere ulaşmak amacıyla belirli bir düzeyde özerklikle hareket eden akıllı sistemleri de kapsamaktadır. Basitçe ifade edilecek olursa YZ, “tıpkı bir insan gibi hareket edebilen ve akıl yürütebilen makineleri” (Finlay, 2018), algoritmalar yardımıyla belirli hedeflere ulaşmak amacıyla özerk bir şekilde hareket eden bilgisayar sistemlerini ifade eder.

Bu noktada algoritma terimine kısaca değinmekte fayda vardır. Algoritma günümüzde, karar alma süreçlerini yönlendiren ve çevrim içi ile çevrim dışı deneyimleri şekillendiren güçlü ve zaman zaman gizemli bir teknolojiyi ifade etmek için kullanılan yüklü bir terimdir (Ziewitz, 2016). Algoritma basitçe “belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere tasarlanmış, açık, kesin, net ve mekanik olarak yürütülebilir bir temel talimatlar dizisi” (Erickson, 2023: 1), “belirli bir girdiden belirli bir çıktı elde etmek için bir dizi kuraldır” (Knuth, 1977: 63). Örneğin, güncel algoritma tartışmalarının merkezinde yer alan makine öğrenimi, belirli bir girdi ve çıktı arasındaki deseni öğrenmek amacıyla eğitim algoritmalarına dayanır. Burada aslında iki farklı algoritma devreye girmektedir: ilki, verilerden öğrenme sürecini tanımlayan eğitim algoritması; ikincisi ise girdiyi (örneğin, tıbbi bilgiler, trafik verileri, tutuklama verileri) alıp buna bir kural uygulayarak genellikle bir tahmin biçiminde çıktı üreten son öğrenilmiş modeldir (Levy vd., 2021: 310).

Son gelişmeler ve gelecekteki yenilikler ışığında, YZ üç ana kategoriye ayrılabilir: dar YZ, genel YZ ve süper YZ (Wirtz vd, 2019: 599; Thierer vd., 2017: 11). Dar YZ (Narrow AI), belirli bir görev veya sınırlı bir problem alanında yüksek performans sergilemek üzere tasarlanmış YZ sistemlerini ifade eder. Aynı zamanda ‘zayıf YZ’ (Weak AI) olarak da adlandırılan bu tür sistemler, yalnızca kendilerine verilen özel bir görevi yerine getirmek için geliştirilmişlerdir ve “yalnızca sınırlı sayıda belirli sorunu çözebilir” (Rosa vd., 2016: 45). Örneğin, yüz tanıma, dil çevirisi, öneri sistemleri ve otonom araçlar gibi uygulamalar dar YZ örnekleri arasında yer alır. Dar YZ, yalnızca belirli bir görevde uzmanlaşmıştır ve bu alanın dışındaki problemleri çözemez, önceden programlanmış algoritmalar ve eğitim verileriyle çalışır. Bu YZ türü, “bağlam veya davranış özelliklerinde küçük bir değişiklik olduğunda bile zekâ seviyesini koruyabilmek için genellikle insan müdahalesiyle yeniden programlanmaya veya yeniden yapılandırılmaya ihtiyaç duyar” (Goertzel, 2014: 1). Dar YZ, öğrendiği bilgiyi farklı bir bağlama aktaramaz (Adams vd., 2012: 26). Örneğin, öneri sistemi, metin analizi gerçekleştirme yeteneğine sahip değildir. Etik ve güvenlik gerekçeleriyle sürekli insan denetimine ihtiyaç duyan bu sistemlerin, yeni durumlara uyum sağlama kapasiteleri de sınırlıdır.

Genel YZ, insan zekâsının geniş kapsamlı bilişsel yeteneklerini taklit edebilen ve çok çeşitli görevlerde insan benzeri performans sergileyebilen (Rosa vd., 2016: 45) YZ sistemlerini ifade eder. Genel YZ, yalnızca belirli bir görevde uzmanlaşmış dar YZ’den farklı olarak, öğrenme, akıl yürütme, problem çözme, yaratıcılık ve soyut düşünme gibi yetkinliklere sahip olmayı amaçlar (Goertzel, 2014: 1). Bu özellikleriyle, genel YZ insanın

çözemediği sorunları çözebilme ve “bunu en azından kısmen özerk, belli bir amaca yönelik ve kendini değişik durumlara uyarlayabilir bir şekilde yapma” (Voss, 2007: 132) yeteneğine sahiptir. Genel YZ, gerçek zamanlı olarak yeni bilgi ve becerileri özerk ve etkileşimli bir şekilde edinme yeteneğine sahip olup, tek bir örnekten yeni bir şey öğrenmeyi içerir. Dili derinlemesine anlayarak anlamlı sohbetler yapabilen, bağlamsal, mantıksal ve soyut düşünme kapasitesine sahip olan genel YZ, verdiği sonuçları açıklama yeteneğine de sahiptir. Ayrıca, mevcut bilgi ve becerileri aktif bir şekilde kullanarak öğrenmeyi hızlandırabilir ve transfer öğrenme yoluyla bu süreci geliştirebilir. Mevcut bilgiyi genelleştirerek soyutlamalar oluşturma yeteneği de önemli bir özelliktir. Birden fazla, potansiyel olarak çelişen hedef ve öncelikleri etkili bir şekilde yönetme, uygun girdi uyarılarını seçerek ilgili görevlere odaklanma yeteneği, genel YZ’nin odaklanma ve seçim yeteneğini gerektirir. İnsan duygularını tanıyıp uygun şekilde yanıt verebilme ve kendi bilişsel durumlarını (örneğin sürpriz, belirsizlik veya kafa karışıklığı gibi) dikkate alarak kavrayış geliştirebilme kapasitesi de bu sistemin önemli bir parçasıdır (Voss, 2017; Ng vd., 2020). Bu çerçevede, genel YZ, insan zekâsının kapsamlı bilişsel yeteneklerini taklit edebilen ve çeşitli görevlerde insan seviyesinde performans gösterebilen; dar YZ’den farklı olarak belirli bir görevle sınırlı kalmayıp öğrenme, problem çözme, akıl yürütme, soyutlama ve yaratıcılık gibi insan zekâsına özgü unsurları barındıran; özerk bir şekilde yeni bilgi ve beceriler edinebilen ve bunları farklı bağlamlarda birleştirip uygulayabilen bilgisayar sistemleri veya bilgisayar tabanlı sistemlerle donatılmış makineler olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde YZ denildiğinde kastedilen, aslında bu genel YZ kavramıdır.

Süper YZ ise insan zekâsının çok ötesine geçen ve neredeyse her alanda, insan uzmanlığını geride bırakacak şekilde işlev gösterebilen teorik bir yapay zekâ düzeyini ifade eder. “Bilimsel yaratıcılık, genel bilgelik ve sosyal beceriler de dâhil olmak üzere hemen hemen her alanda en iyi insan beyinlerinden çok daha akıllı bir zekâ” (Bostrom, 1998: 1) olarak tanımlanan süper YZ, öğrenme, problem çözme, yaratıcılık, karar alma, etik değerlendirmeler ve duygusal zekâ gibi bilişsel yeteneklerde yalnızca insanlardan değil, tüm insanlık birikiminden daha üstün bir kapasiteye sahip olacağı (Bostrom, 2014) dile getirilmektedir. Bazı araştırmacılar, süper YZ’nin, insan zihninden çok daha gelişmiş bir yazılımın geliştirilmesini temsil edeceğini, ancak, bugüne kadar böyle bir yazılımın mevcut olmadığını (Wirtz vd., 2019: 599; David, 2024: 389) dile getirmektedir.

3. Kamu Yönetimi Açısından YZ

Öncelikle şu saptamayı yapmak gerekir: YZ, farklı ülkelerde kamu sektöründe hızla yaygınlaşmakta ve insan zekâsıyla ilişkilendirilen geleneksel görevlerde insan seviyesinde performans sergileyebilen bilgisayar sistemleri olarak çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Busuioc, 2021; Calo ve Citron, 2021). Bu teknolojiler, giderek artan bir şekilde bürokrasinin işleyişine nüfuz etmekte ve kamu yönetiminde önemli bir dönüşüm sürecine zemin hazırlamaktadır. Kamu sektöründe YZ teknolojilerine olan artan ve derinleşen

bağımlılık, kamu yönetimlerinin köklü bir değişim sürecine girdiği şeklinde yorumlanmaktadır (Young vd., 2019; Vogl vd., 2020; Bullock, 2019).

YZ, kamu yönetiminde hizmet sunumunu daha verimli, hızlı ve vatandaş odaklı hale getirme potansiyeline sahiptir. Özellikle büyük veri analitiği ile birleştiğinde, kamu kurumları karar alma süreçlerinde daha bilinçli ve doğru tahminlerde bulunabilir. YZ destekli otomasyon, bürokratik süreçleri azaltarak kamu hizmetlerinin hızlanmasını sağlayabilir ve vatandaşların taleplerine daha çabuk yanıt verilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, doğal dil işleme teknolojileri, chatbotlar ve sanal asistanlar sayesinde kamu hizmetlerine erişim kolaylaşırken, bireylerin kamusal süreçlere katılımı da artırılabilir. Bu gelişmeler, kamu yönetiminin daha hesap verebilir, şeffaf ve vatandaş memnuniyetini önceleyen bir yapıya dönüşmesine katkıda bulunabilir. YZ'nin kamu yönetimine sunduğu fırsatlar, bireysel ve örgütsel olmak üzere iki boyutta incelenebilir (David, 2024).

3.1. YZ'nin Kamu Yönetimine Bireysel Düzeyde Sunduğu Fırsatlar

YZ'nin kamu yönetimine bireysel düzeyde sunduğu olanaklar, çalışanlar ve kamu hizmeti sunum süreçlerinde önemli değişim ve dönüşüm potansiyeli barındırmaktadır. Bu etkileşim, kamu çalışanlarının görevlerini yerine getirme biçimlerini, karar alma mekanizmalarını ve genel çalışma deneyimlerini etkileyebilecek çeşitli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle, YZ'nin kamu yönetimine bireysel düzeydeki etkileri, çeşitli olumlu dönüşümler yaratma kapasitesine sahiptir. Bu etkiler; kamu hizmeti davranışlarının standartlaştırılması, karar farklılıklarının azaltılması, ayrıca karar alma süreçleri ve sonuçlarının daha etkin hale getirilmesi gibi alanlarda kendini göstermektedir. Buna ek olarak, bilgi analiz kapasitesinin artması, görev ve kararlara ilişkin teşviklere duyarsızlık, yolsuzluğun önlenmesi ve iş yükünün azaltılması gibi önemli gelişmeler de söz konusu etkileşim kapsamında değerlendirilebilir (David, 2024: 393).

Kamu hizmeti davranışlarının standardize edilmesi: YZ sistemleri ve uygulamaları, kamu hizmeti davranışlarının standardizasyonunu sağlama ve kamu görevlilerinin kararlarındaki farklılıkları en aza indirmeye potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, YZ, karar alma süreçlerini daha tutarlı, etkili ve öngörülebilir hale getirerek kamu hizmetlerinin kalitesini artırabilir (Young vd., 2019; Bullock vd., 2020). Kamu hizmetlerinde sıkça karşılaşılan bürokratik süreçler ve tekrarlayan işlemler, kamu çalışanlarının bilgi ve becerilerindeki farklılıklar nedeniyle tutarsızlıklar yaratabilir. Bu tutarsızlıklar, hizmet kalitesindeki dalgalanmalara yol açarak vatandaşların kamu kurumlarına olan güvenini zedeleyebilir. YZ teknolojileri, bu tür görevlerin tutarlı ve belirlenen standartlara uygun bir biçimde yerine getirilmesini sağlayarak verimliliği artırırken, vatandaşlar açısından öngörülebilirliği de yükseltir. Örneğin, form doldurma, belge işleme veya standart taleplerin yanıtlanması gibi görevler, genellikle yüksek dikkat gerektiren ancak yaratıcı düşünme ya da ileri düzey karar alma becerisi gerektirmeyen işlemler olarak tanımlanabilir. Bu görevlerin YZ tabanlı otomasyon sistemleriyle yönetilmesi, insan hatalarını en aza indirmenin yanı sıra işlemlerin hızlı ve kesintisiz bir şekilde tamamlanmasını sağlar.

Ayrıca, YZ sistemleri, kamu çalışanlarının öfke, korku ya da önyargı gibi insan zaaflarından ve öznelliğinden bağımsız bir değerlendirme yapmalarını mümkün kılabilir (Barth ve Arnold, 1999: 344). Bu özellikleri sayesinde, YZ, kamu çalışanlarının duygusal etkilerden arındırılmış bir şekilde analiz yapmalarına olanak tanır ve böylece kamu hizmetlerinde daha tarafsız, tutarlı ve adil kararlar alınmasını sağlar. İnsanlar sıklıkla öfke, korku ya da önyargı gibi duygusal ve bilişsel zaaflardan etkilenebilir; bu da karar alma süreçlerini olumsuz yönde etkileyerek standardizasyonu tehdit edebilir. Ancak YZ sistemleri, belirli algoritmalar ve veri setleriyle çalıştığı için duygulardan arınmış olup, insanlara özgü zaaflardan muafır. Böylece, YZ tabanlı otomasyon sistemleri, belirlenen standartlara sadık kalarak tüm vatandaşlara eşit, öngörülebilir ve standart bir hizmet sunma imkanı tanır. Bu çerçevede YZ sistemlerinin kullanımı, kamu hizmeti davranışlarının standardize edilmesinde önemli bir rol oynayarak, her vatandaşa aynı standartlarda ve öngörülebilir şekilde hizmet verilmesini sağlar.

Karar Farklılıklarının Azaltılması: Bireysel düzeyde karar alma farklılıkları, kamu çalışanlarının aynı olay ya da durum karşısında farklı kararlar almasıyla ortaya çıkabilir. YZ tabanlı sistemler, kamu çalışanlarının karar alırken kullanacağı bilgi tabanını genişleterek ve olası kararların etkilerini simüle ederek bu farklılıkları azaltabilir. Özellikle standart görevlerin YZ sistemleriyle yerine getirilmesi, değişken koşullarda bile görevlerin tutarlı bir şekilde tamamlanmasını sağlayabilir (Wirtz vd., 2019: 600). Örneğin, geçmiş verilere dayalı tahmin modelleri, bir kamu çalışanının daha önce benzer durumlarda alınan kararların sonuçlarını analiz etmesine olanak tanıyabilir. Bu, kararların bireysel önyargılardan arındırılmış ve daha tutarlı bir şekilde alınmasını sağlar. Diğer taraftan, vatandaş perspektifinden bakıldığında, karar farklılıkları, genellikle eşitsizlik algısı veya adaletsizlik duygusuyla ilişkilendirilir (Van Ryzin, 2011). Vatandaşların kamu yönetimine olan güveninin, karar süreçlerinin adil ve tutarlı olup olmadığına bağlı olduğu, eğer vatandaşlar aynı taleplerin farklı şekillerde ele alındığını görürlerse, bu durumun süreçlerin adilliğine olan inancı zedeleyebileceği ve kamu yönetimine olan güveni azaltabileceği (Tyler, 2000) ileri sürülmektedir. YZ, vatandaşların taleplerinin standart bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak bu tür algısal farklılıkları azaltabilir. Örneğin, YZ tabanlı sistemler, vatandaşların başvurularını belirli kriterlere göre değerlendirip sınıflandırabilir ve aynı durumda olan bireyler için aynı kararların alınmasını sağlayabilir böylelikle de karar verme süreçlerindeki tutarsızlıkları en aza indirebilir (Sun ve Medaglia, 2019). Bu süreç, kararların nesnelliğini artırır ve vatandaşlar arasında eşitlik duygusunu pekiştirir. Ayrıca YZ, aynı zamanda kamu çalışanlarının performansını izleyerek ve geri bildirim mekanizmaları sunarak karar farklılıklarını azaltmaya yardımcı olabilir (Wirtz vd., 2019). Örneğin, bir kamu kurumunda farklı çalışanlar tarafından alınan kararlar arasındaki tutarsızlıklar, YZ sistemleri tarafından tespit edilip raporlanabilir. Dolayısıyla YZ sistemlerinin, karar süreçlerindeki tutarsızlıkları ve farklılıkları en aza indirebileceği ifade edilebilir.

Karar Verme Süreçlerinin ve Sonuçlarının Daha Etkin Hale Getirilmesi: YZ sistemlerindeki hızla gelişen kapasite, kamu yönetiminde veri odaklı yaklaşımların

benimsenmesini ve kamusal hizmetin sunumuna ilişkin süreçleri daha etkin bir hale getirmektedir (OECD, 2019). Bu kapsamda, YZ'nin kamu yönetimine eklemlenmesi, karar verme süreçlerinin ve sonuçlarının daha etkin hale getirilmesi noktasında hem kamu çalışanlarına hem de vatandaşlara önemli fırsatlar sunacaktır.

Kamu görevlileri açısından bakıldığında, YZ'nin en önemli katkılarından biri veriye dayalı karar alma süreçlerini desteklemesidir. Kamu yönetiminde karar verme, genellikle büyük miktarda verinin analiz edilmesini gerektirir. YZ, makine öğrenimi algoritmaları aracılığıyla bu verileri hızlı ve doğru bir şekilde analiz ederek, manuel olarak tespit edilmesi imkansız olan modelleri, eğilimleri ve ilişkileri ortaya çıkarabilir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013). Bu durum, kamu personel ve yöneticilerinin daha bilinçli ve kanıta dayalı politika kararları almasını kolaylaştırırken, kişisel tahmine veya eksik bilgiye olan bağımlılığı da azaltır. Ayrıca, YZ'nin rutin işleri otomatikleştirme kapasitesi, kamu görevlilerinin zaman alıcı ve tekrarlayan görevlerden kurtulmasını sağlar. Örneğin, veri girişi, belge işleme ve rutin yazışmalar gibi süreçler YZ sistemlerine entegre edilerek, kamu çalışanlarının daha karmaşık ve stratejik faaliyetlere odaklanmasını mümkün hale gelebilir. Vatandaşlar açısından ise YZ, kamu hizmetlerinin kişiselleştirilmesi ve erişilebilirliğinin artırılması gibi önemli fırsatlar sunar. YZ destekli sistemler, vatandaşların bireysel ihtiyaç ve tercihlerine uygun hizmetler sunarak bu hizmetleri önemli ölçüde iyileştirebilir (Margetts ve Dorobantu, 2019: 164). Örneğin, YZ destekli sohbet botları, sağlık, eğitim veya sosyal hizmetler konusunda kişiye özel tavsiyelerde bulunarak vatandaşların ihtiyaçlarını daha etkili bir şekilde karşılayabilir, vatandaş şikayetlerinin ve sorunlarının çözülme süreci hızlanabilir. Diğer taraftan, YZ destekli uygulamalar vatandaşların kamu yönetimine ilişkin bilgilere şeffaf ve hızlı erişimini sağlayarak hesap verebilirlik ilkesini pekiştirmekte, böylece kamu politikalarının oluşturulma süreçlerine aktif vatandaş katılımının önünü açmaktadır (OECD, 2019).

Bilgi Analiz Kapasitesinin Artması: YZ, kamu yönetiminde bilgi analiz kapasitesinin artırılması bağlamında, özellikle kamu çalışanları açısından stratejik ve operasyonel süreçlerin iyileştirilmesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu teknolojik dönüşüm, kamu kurumlarının ellerinde bulunan büyük veri setlerini daha etkin ve verimli biçimde analiz edebilme becerisini artırarak, politika üretimi, performans ölçümü ve kriz yönetimi gibi alanlarda daha isabetli ve zamanında kararlar alınmasını mümkün kılabilir. Nitekim YZ'nin en büyük başarılarından biri, artan bilgi işleme gücünün yanı sıra bu güce bağlı olarak sürekli büyüyen devasa veri ve bilgilerin doğru, hızlı ve dinamik biçimde işlenebilmesidir (McGinnis, 2010). Hatta YZ'nin uygulanmasının temel gerekçesini, sürekli genişleyen veri kümelerinin işleme ihtiyacı olarak görenler de vardır (Boyd ve Wilson, 2017). Bu kapsamda, büyük veri işleme süreçleri, insan gücünün kapasitesinin ötesinde devasa veri hacimlerinin analiz edilmesi gerekliliği nedeniyle geleneksel yöntemlerle yönetilemez hale gelmekte, insanların sınırlı gücü ve hızının aksine, YZ sistemleri, çok boyutlu ve sürekli güncellenen veri kümelerini kısa sürede tarayarak anlamlı desenler ve öngörüler üretebilmektedir. Diğer taraftan, geniş bilgi havuzundan yararlanan bir YZ sistemi, vatandaşları bir konuda adım adım yönlendirebilir, soruları yanıtlayabilir,

farklı senaryolara cevap verebilir ve benzeri hizmetler sunabilir (Barth ve Arnold, 1999: 345-346). YZ sistemlerinin sunduğu hızlı ve kapsamlı veri işleme yetenekleri, kamu yönetimine önemli fırsatlar sunarak, karar alma mekanizmalarının verimliliğini ve doğruluğunu artıracak ayrıca, bu teknoloji, kamu hizmetlerinin daha aktif ve esnek hale gelmesini sağlayarak, vatandaşların ihtiyaçlarına zamanında ve etkili çözümler sunulmasına da olanak tanıyacaktır.

Kararlarla/Görevlerle İlişkilendirilen Teşviklere Duyarsızlık: YZ'nin herhangi bir ödül veya teşvik beklentisi olmaksızın çalışabilmesi, kamu yönetiminde karar alma süreçleri, hizmet sunumu ve bürokratik işleyiş açısından değerlendirilebilir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışında, kamu görevlileri performanslarını artırmak ve örgütsel hedeflere ulaşmak için çeşitli maddi ve manevi teşviklerle motive edilmektedir. Terfi, maaş artışı, ödüller ve sosyal statü gibi faktörler, kamu çalışanlarının görevlerini yerine getirirken dikkate aldığı önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak bu tür teşvik mekanizmaları her zaman kamu yararına yönelik kararların alınmasını garanti etmemekte, kimi durumlarda bireysel çıkarların ön planda tutulmasına, karar süreçlerinde sübjektifliğe ve örgütsel adalet algısının zedelenmesine yol açabilmektedir. Ayrıca, kamu yönetiminde hiyerarşik yapı ve bürokratik prosedürler nedeniyle teşvik sistemlerinin adil işlemesi her zaman mümkün olmayabilir, bu da çalışanlar arasında motivasyon kaybına ve performans düşüklüğüne neden olabilmektedir. Halbuki YZ sistemleri herhangi bir dışsal motivasyona ihtiyaç duymadan, yalnızca veriler ve algoritmalar aracılığıyla kamu hizmetlerinin tarafsız, verimli ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamaktadır. YZ karar alma süreçlerinde kişisel önyargılardan ve öznel değerlendirmelerden bağımsız çalışarak nesnellığı artırmakta ve kamu hizmetlerinin daha şeffaf bir şekilde sunulmasına katkıda bulunmaktadır.

Yolsuzluğun Önlenmesi: Yolsuzluk, kamu yönetiminin işleyişini zayıflatan, kamu kaynaklarının etkin kullanımını engelleyen ve kamu hizmetlerinin adil bir şekilde sunulmasını sekteye uğratan temel bir sorundur (Caiden ve Caiden 1977). Kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen yolsuzlukların önlenmesi, geleneksel denetim mekanizmaları ile sınırlandırıldığında, yolsuzluk girişimlerinin tespit edilmesi ve engellenmesi son derece güçleşmektedir. Bu tür denetimler genellikle manuel incelemelere ve geriye dönük kontroller üzerine kurulu olduğu için, yolsuzluk olayları ortaya çıkarıldığında kamu kaynaklarına verilen zarar büyük ölçüde gerçekleşmiş olur. Ancak, YZ teknolojilerinin büyük veri analizi gibi yetenekleri sayesinde kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadelede sistematik bir yaklaşım benimsemek mümkün hale gelmektedir. Özellikle YZ destekli sistemler, kamu harcamaları, ihale süreçleri ve finansal işlemler gibi alanlarda anormallikleri tespit ederek, yolsuzluk ihtimallerini erken aşamada ortaya koyabilmektedir. Geleneksel denetim yöntemleri genellikle belirli kurallara dayalı kontrollerle sınırlıyken, YZ destekli sistemler; yolsuzluk ve yolsuzluk öngörücüleri arasındaki şüpheli nedensel ilişkileri çözümleme kapasitesine sahiptir (Lima ve Delen 2020: 3). Bu bağlamda, YZ algoritmaları, kamu görevlilerinin yürüttüğü işlemleri sistematik olarak değerlendirerek belirli kişi veya kurumlara yönelik olağan dışı mali

ayrıcılıkların sağlanıp sağlanmadığını belirleyebilir ve böylece potansiyel yolsuzluk girişimlerine yönelik erken uyarı mekanizmaları oluşturabilir. Bunun yanı sıra, YZ sistemleri kamu görevlilerinin iletişimlerini analiz ederek yolsuzlukla bağlantılı olabilecek ifadeleri veya durumları tespit etme kapasitesine de sahiptir. Kamu çalışanları arasındaki e-posta yazışmaları, sosyal medya etkileşimleri ve resmi belge içerikleri, YZ teknikleri ile analiz edilerek, belirli anahtar kelimeler veya kalıplar aracılığıyla yolsuzluk şüphesi taşıyan içerikler ortaya çıkarılabilir. Bu tür analizler, yalnızca geçmiş yolsuzluk olaylarının incelenmesiyle sınırlı kalmayıp, yolsuzluk girişimlerinin henüz planlama aşamasındayken önlenmesini mümkün kılmaktadır. YZ'nin sunduğu bu tür erken tespit mekanizmaları, kamu yönetiminde yolsuzluğa karşı daha etkili bir mücadele geliştirilmesine olanak tanıyabilir.

İş Yükünün Azaltılması: YZ, kamu görevlilerinin iş yükünü azaltma ve bürokrasiyi sürdürülebilir bir şekilde düşürme potansiyeline sahiptir (Wirtz ve Müller 2019: 1087). Özellikle rutin ve tekrarlayan görevlerin otomatikleştirilmesi, kamu görevlilerinin daha önemli ve gerekli işlere odaklanmalarını sağlayabilir. YZ destekli sistemlerin, veri analizi, belge işleme ve iletişim yönetimi gibi alanlarda etkin bir şekilde kullanımı, kamu yönetimindeki insan kaynaklarının verimli ve etkili biçimde organize edilmesine olanak tanıyabilir. Örneğin, YZ destekli otomasyon sistemleri, kamu kurumlarının belge yönetimi süreçlerini hızlandırarak, manuel müdahaleyi önemli ölçüde azaltabilir ve insan kaynaklı hata riskini en aza indirebilir. Bu tür sistemler, büyük veri kümelerini analiz edebilir, belgeleri hızlı bir şekilde işleyebilir ve iletişim yönetimini iyileştirebilir. Bu durum, işlem sürekliliğinin ve doğruluğunun artırılmasıyla birlikte, kamu görevlilerinin zamanlarını daha değerli ve stratejik görevlere ayırmalarını mümkün kılabilir. Örneğin, kamu görevlileri, YZ tarafından otomatikleştirilen rutin işlemler sayesinde, politika geliştirme, stratejik planlama ve inovasyon gibi daha yüksek katma değerli faaliyetlere odaklanabilirler.

3.2. YZ'nin Kamu Yönetimine Örgütsel Düzeyde Sunduğu Fırsatlar

YZ teknolojilerinin kamu yönetiminde örgütsel düzeyde sunduğu fırsatlar, kamu örgütlerinin genel performansını artırma ve verimliliklerini yükseltme açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu çerçevede; planlama ve kaynak tahsisi, süreç otomasyonu yoluyla operasyonel verimliliğin artırılması (David, 2024: 393), örgütsel esnekliğin sağlanması, kurumlar arası iletişim ve iş birliğinin kolaylaşması ve şeffaflığın güçlendirilmesi gibi unsurlar öne çıkmaktadır.

Planlama Ve Kaynak Tahsisi: Kamusal politikaların etkin planlanması ve bunlar için gerekli kaynakların tahsis edilmesinde YZ sistemlerinin kullanımı, önemli fırsatlar sunma potansiyeline sahiptir. Geleneksel planlama yöntemleri genellikle geçmiş verilere, bürokratik süreçlere ve karar alıcıların değerlendirmelerine dayanırken, YZ sistemleri büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve tahmine dayalı modelleme teknikleriyle karar alma süreçlerini daha dinamik ve etkili hale getirebilir (OECD, 2019). Kamu örgütlerinde

karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, gelecekteki ihtiyaçları doğru bir şekilde tahmin edebilmek ve kaynakları buna göre yönlendirebilmektir (Poister, 2010). YZ tabanlı sistemler, örgütsel bağlamda büyük veri setlerini analiz ederek geçmiş eğilimleri değerlendirir ve gelecekteki gelişmeleri öngörebilir (Margetts ve Dorobantu, 2019: 164). Örneğin, sağlık hizmetleri planlamasında YZ algoritmaları, hasta yoğunluğu, hastalık yayılım modelleri ve demografik eğilimler gibi faktörleri analiz ederek, sağlık altyapısının nasıl optimize edilebileceğine dair öngörüler sunabilir (Sun ve Medaglia, 2019).

YZ'nin örgütsel düzeyde sağladığı en önemli katkılardan biri, farklı senaryo analizleri gerçekleştirme kapasitesidir. Kamu kurumları, YZ destekli senaryo analizleri sayesinde çeşitli politika alternatiflerini ve uygulama stratejilerini sistematik bir şekilde değerlendirerek, belirli koşullar altında hangi seçeneğin daha etkili ve verimli olacağını öngörebilmektedir. Örneğin, YZ sistemleri, özel gereksinimli eğitime yönelik gelecekteki talebi simüle edebilir ve bu talebin politika değişiklikleri veya dışsal faktörlerdeki farklılaşmalara nasıl tepki vereceğini tahmin edebilir (Margetts ve Dorobantu, 2019: 164). Benzer şekilde, YZ tabanlı analizler, ulaşım politikalarının etkisini değerlendirmek ve trafik yoğunluğunu azaltmak amacıyla da kullanılabilir. Bir şehirde toplu taşıma sistemlerinin genişletilmesi, bisiklet yollarının inşası veya ücretli otoyol uygulamalarının devreye alınması gibi çeşitli politika senaryoları modellenilebilir ve bu politikaların trafik akışı, karbon emisyonları ve vatandaş memnuniyeti üzerindeki etkileri öngörülebilir. YZ, tarım politikalarının gıda güvenliği üzerindeki etkilerini analiz etmek ve uzun vadeli sonuçlarını değerlendirmek için de etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Özellikle iklim değişikliği koşullarında, farklı tarım teknikleri (örneğin, sulama yöntemleri, tohum çeşitleri) ve destek mekanizmaları (sübvansiyonlar, eğitim programları) simüle edilerek, bunların mahsul verimliliği, çiftçi gelirleri ve gıda arzı üzerindeki olası etkileri analiz edilebilir. Böylece, karar alıcılar en verimli ve sürdürülebilir tarım politikalarını belirleme konusunda daha bilinçli kararlar alabilirler (Kamilaris vd., 2017). Ayrıca, YZ kentsel dönüşüm projelerinin ve konut politikalarının etkilerini değerlendirmek için de kullanılabilir. Örneğin, bir şehirde konut arzını artırmaya yönelik farklı stratejiler, kamusal konut projeleri, özel sektör teşvikleri veya kira kontrol mekanizmaları gibi alternatif politikalar çerçevesinde simüle edilebilir. YZ destekli analizler, bu senaryoların konut fiyatları, nüfus yoğunluğu ve sosyal eşitsizlikler üzerindeki olası etkilerini tahmin ederek, kamu örgütlerini en dengeli ve adil politikaları belirlemesine yardımcı olabilir.

Kamu örgütlerinin etkin çalışabilmesi için mali kaynakların doğru bir şekilde tahsis edilmesi gerekmektedir. Ancak, geleneksel kaynak tahsis yöntemleri genellikle geçmiş yılların bütçe verilerine ve siyasi önceliklere dayanarak gerçekleştirildiğinden, değişen ihtiyaçlara hızlı bir şekilde adapte olma konusunda eksiklikler barındırmaktadır. YZ destekli kaynak tahsis sistemleri, kamu örgütlerine tahsis edilen mali kaynakların daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlarken, personel yönetimi ve lojistik kaynakların daha akılcı bir biçimde yönlendirilmesine yardımcı olabilir. Özellikle sağlık, eğitim ve altyapı gibi kamusal hizmet alanlarında YZ tabanlı tahmin modelleri, nüfus artışı, ekonomik değişimler ve doğal afetler gibi faktörleri dikkate alarak kaynak planlamasının uzun vadeli

sürdürülebilirliğini sağlamaya yardımcı olabilir. Böylece kamu örgütleri, kaynak israfını en aza indirirken, ihtiyaç duyulan alanlara öncelik verebilir.

Süreç Otomasyonu Yoluyla Örgütsel Verimliliğin Artırılması: Örgütsel düzeyde verimlilik, kaynak kullanımının optimize edilmesi, hizmet sunum süreçlerinin hızlandırılması ve karar alma mekanizmalarının rasyonelleştirilmesi gibi unsurları kapsar. “YZ teknolojilerinin önemli faydalarından biri, etkili kamu hizmeti sunumunun temel taşı olan idari verimliliğin artırılmasıdır” (Alhosani ve Alhashmi, 2024: 4). YZ, örgütlerin karmaşık idari işlemleri hızlandırmasını, hata oranlarını düşürmesini ve kaynak kullanımının optimize edilmesini sağlayarak kamu örgütlerinin verimliliğini artırmaktadır (Thierer vd., 2017). Özellikle tekrarlayan ve zaman alan bürokratik görevlerin otomatikleştirilmesi, vatandaşlar tarafından gelen soruların yanıtlanması, resmi belgelerin doldurulması, aranması ve tasnifi, taleplerin yönlendirilmesi, çeviri ve belge taslağı hazırlanması (Mehr, 2017) gibi uygulamalar, kamu kurumlarının operasyonel yükünü hafifletmekte ve çalışanların daha değerli faaliyetlere odaklanmasına imkan tanımaktadır (Wirtz ve Müller, 2019: 1085).

Örgütsel düzeyde, süreç otomasyonu yoluyla örgütsel verimliliğin artırılması, kamu kurumlarının bürokratik işlemlerini standartlaştırarak tutarlılığı artırabilir ve örgütsel karar alma süreçlerinde rasyonaliteyi güçlendirebilir. Bu dönüşüm, özellikle kamu kurumlarında göreve ilişkin süreçlerin daha şeffaf, hızlı ve hatasız bir şekilde yürütülmesine olanak tanımaktadır. Örneğin, vatandaş taleplerini işleyen YZ sistemleri, gelen başvuruları algoritmaları kullanarak hızla analiz edebilmekte ve ilgili birimlere otomatik yönlendirme yapabilmektedir (Wirtz vd., 2019). Bu durum, karar verme süreçlerinde zaman kaybını en aza indirirken, aynı zamanda insan kaynaklı hataların önüne geçerek işlemlerin daha adil ve tutarlı olmasını sağlayabilir. Kamu hizmeti niteliğindeki neredeyse her hizmet için kullanıma uygun olan bu tür YZ teknolojileri, hizmet sunumunda önemli iyileştirmelerin yanında, örgütsel verimliliğin artırılmasını da mümkün kılabilir.

Örgütsel Esnekliğin Sağlanması: Örgütsel esneklik, kurumların çevresel değişimlere hızla uyum sağlamasını mümkün kılan, örgütsel ve yönetsel yeteneklerin bir birleşimi (Teece vd., 1997) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle örgütsel esneklik, kamu kurumlarının değişen çevresel koşullara hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlayabilme, kaynaklarını dinamik olarak yönetebilme ve hizmet sunum süreçlerini esnek bir şekilde yeniden yapılandırabilme kapasitesini ifade eder. Bu bağlamda, YZ teknolojileri, örgütsel yapıların daha aktif ve uyumlu hale gelmesine katkıda bulunarak, kamu yönetiminin geleneksel hiyerarşik ve bürokratik yapısını dönüştürme potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Örgütsel düzeyde esnekliği artıran en önemli unsurlardan biri, YZ sistemlerinin büyük veri analitiğini kullanarak karar mekanizmalarını güçlendirmesidir. Bilindiği üzere, geleneksel kamu yönetimi anlayışında, karar alma süreçleri genellikle uzun ve bürokratik aşamalardan oluşur. YZ tabanlı sistemler ise çok farklı veri setlerini hızla analiz ederek yöneticilere öngörülebilir senaryolar sunmaktadır. Örneğin, kamu sağlığı alanında, YZ destekli tahmin

modelleri bulaşıcı hastalıkların yayılımını öngörerek sağlık kaynaklarının hızlı bir şekilde yeniden tahsis edilmesine olanak tanımaktadır (Sun ve Medaglia, 2019). Bu tür öngörüler, kamu kurumlarının daha esnek ve aktif kararlar almasını mümkün kılabilir. Ayrıca YZ teknolojileri kamu örgütlerinin geçmiş deneyimlerini değerlendirmesini ve bu bilgileri gelecekteki karar süreçlerine yansıtmasını mümkün kılar. Bu sayede, kamu kurumları, değişen toplumsal ihtiyaçlara ve beklentilere daha hızlı, esnek ve etkili bir şekilde yanıt verebilir. Örneğin, YZ destekli modeller, kamu hizmetlerine olan talebi öngörebilir ve bu doğrultuda kaynakların önceden tahsis edilmesini sağlayabilir (Kamilaris vd., 2017; Margetts ve Dorobantu, 2019; Sun ve Medaglia, 2019). Yine YZ teknolojileri kamu hizmetlerinin kişiselleştirilmesini sağlayarak (Margetts ve Dorobantu, 2019) vatandaş taleplerine duyarlılığı artırabilir ve kamu kurumlarının hizmet sunumunda esnekliğini güçlendirebilir.

YZ sistemlerinin kamu yönetiminde esneklik sağlaması, özellikle kriz ve acil durum yönetimi gibi dinamik ve belirsizlik içeren alanlarda da büyük bir öneme sahiptir. Afet yönetimi ve acil müdahale süreçlerinde, hızlı ve etkili karar almak hayati önem taşır. YZ sistemleri, bu tür durumlarda gerçek zamanlı veri analizi yaparak, durumun karmaşıklığını anlamak ve en uygun müdahale stratejilerini belirlemek için kullanılabilir (Yang vd., 2024). Örneğin, doğal afetler sırasında, deprem, sel veya yangın gibi olayların ardından ortaya çıkan kaotik ortamda, YZ destekli sistemler, afetin boyutunu, etkilediği alanları ve insan kayıplarını hızla analiz edebilir (Eren ve Duman, 2025). Bu analizler, ekiplerin en acil müdahale gerektiren bölgelere öncelikli olarak yönlendirilmesini sağlayabilir; doğru verilerle hızlı ve esnek bir şekilde gerekli müdahalenin yapılmasını mümkün kılabilir. Diğer taraftan YZ sistemleri, lojistik kaynakların koordinasyonunu, afet bölgesine yardım malzemelerinin ulaştırılmasını, tıbbi ekipmanların ve insan gücünün hızlı ve etkili bir şekilde koordinasyonunu sağlayabilir. Bu sayede YZ sistemleri, kriz dönemlerinde kaynakların etkin kullanımını sağlayarak müdahale süreçlerinin hızını artırabilir ve kamu kurumlarının hizmet esnekliğine önemli katkılar sunabilir.

Kurumlar Arası İletişim ve İş Birliğinin Kolaylaşması: YZ teknolojilerinin, veri analizi, bilgi işleme ve otomasyon süreçlerinde sağladığı imkanlar sayesinde, kamu kurumları arasında daha etkili bir iletişim ağı kurulmasına olanak tanımaktadır. Kamu kurumları, geleneksel olarak hiyerarşik yapılar ve bürokratik süreçlerle karakterize edilir. YZ destekli uygulamalar bu geleneksel hiyerarşik yapılardan uzaklaşarak daha esnek ve iş birliğine dayalı modeller geliştirme potansiyelini ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, geleneksel kamu yönetimi yapıları, katı hiyerarşiler ve merkezîyetçi karar alma mekanizmalarıyla sınırlı kalırken, YZ teknolojileri bu yapıları dönüştürerek daha dinamik ve uyumlu bir yönetim anlayışına kapı aralayabilir. Özellikle büyük veri kümelerinin analizinde kullanılan YZ algoritmaları, kurumlar arasındaki bilgi akışını hızlandırabilir ve karar alma süreçlerine yönelik daha esnek ve dinamik yaklaşımların benimsenmesini teşvik edebilir (Wirtz vd., 2019). Örneğin, farklı kurumların veri tabanlarını entegre eden YZ platformları, bilgi paylaşımını otomatikleştirerek süreçlerin hızlanmasını ve tekrarlayan görevlerin azaltılmasını mümkün kılabilir. Bu tür sistemler, kurumların birbirleriyle gerçek zamanlı

veri alışverişi yapabilmesini sağlarken, iletişim hatalarını minimize ederek ortak veya ilişkili görevlerde koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan aksaklıkları ortadan kaldıracaktır. Bu dönüşüm, kurumlar arası veri paylaşımının yanı sıra, stratejik planlama, kriz yönetimi ve ortak politika üretimi gibi kritik süreçlerde iş birliğini artırarak, kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve verimlilik (Alhosani ve Alhashmi, 2024) gibi temel ilkelerin güçlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Şeffaflığın Güçlendirilmesi: Kamu yönetiminde YZ kullanımı, örgütsel düzeyde şeffaflığın güçlendirilmesi açısından önemli bir dönüşüm imkanı sağlamaktadır. Kamu görevlilerinin, görevlerini yerine getirirken, adalet ilkesi doğrultusunda hareket etmeleri ve kamu yararını gözetmeleri, kamu kaynaklarını şeffaf bir şekilde yönetmeleri beklenir (Armstrong, 2005: 2). Şeffaflık, kamu kurumlarının hesap verebilirliğini artırarak vatandaşların yönetime duyduğu güveni pekiştiren temel ilkelerden biridir (Grimmelikhuijsen ve Meijer, 2014).

Kamu kurumları tarafından uygulamaya konulan politikaların ve bu politikalara ilişkin süreçlerin vatandaşlara iletilmesi, çoğunlukla hukuki, yasal ve teknik terminolojinin yoğun kullanıldığı belge ve açıklamalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu durum geniş halk kitleleri açısından anlaşılabilirliği zorlaştırmakta ve politika süreçlerine katılımı sınırlamaktadır. Ayrıca, politika iletiminin büyük ölçüde merkezî ve tek yönlü iletişim kanallarına dayanması, kamusal etkileşimi ve geri bildirim mekanizmalarının etkinliğini azaltmaktadır. YZ tabanlı sistemler, bu yapısal sınırlılıkları aşarak politika oluşturma ve yayma süreçlerini daha kapsayıcı, erişilebilir ve anlaşılır hale getirme potansiyeline sahiptir. Örneğin, kamu politikaları hakkında bilgi almak isteyen vatandaşlar, bir YZ destekli sohbet botu aracılığıyla sorularını yöneltebilir ve karmaşık yönetmeliklerin, hukuksal ve yasal metinlerin basitleştirilmiş versiyonlarına erişebilirler. Şeffaflığın güçlendirilmesi kapsamında YZ destekli araçlar, halkın politika önerilerine verdiği tepkileri gerçek zamanlı olarak analiz edebilir. Geleneksel geri bildirim mekanizmaları, kararlarının tatmin edici açıklamalarını sağlamak konusunda bürokrasilerin karmaşıklığı ve otomatik işleyişi nedeniyle zor olmakta (Bullock vd., 2020: 499), geri bildirim mekanizmaları genellikle uzun sürelerle ve sınırlı yanıt oranlarına bağlı kalmaktadır. Ancak, YZ sistemleri sosyal medya, forumlar ve diğer dijital platformlardaki halk tepkilerini analiz ederek yöneticilere anlık geri bildirim sunabilir (Mehr, 2017). Bu, kamu örgütlerinin halkın endişelerini, tepkilerini veya beklentilerini daha iyi anlamalarına ve örgütsel stratejilerini buna göre uyarlamalarına yardımcı olabilir. Bu durumun, kamu örgütlerinin şeffaflığına önemli katkılar sunacağı açıktır.

Kamu politikalarında veriye dayalı yaklaşımlar, karar verme süreçlerinin objektifleşmesine olanak tanır (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013). Algoritmalar, geniş veri setleri üzerinden istatistiksel analizler gerçekleştirerek, geleneksel yöntemlerde sıklıkla görülen subjektif yargıların yerine, tarafsız ve ölçülebilir kriterler sunar. Örneğin, kamu kaynaklarının nasıl dağıtıldığı, hangi kriterlere göre kararlar alındığı ve bu kararların sonuçlarının ne olduğu gibi bilgiler, YZ'nin sunduğu veri analizleriyle daha net bir şekilde ortaya konabilir ve kamu yönetiminde performans değerlendirmesi ve izleme süreçlerini

daha etkili hale getirebilir. Yine kamu hizmetlerinin etkinliği, vatandaş memnuniyeti veya politika sonuçlarının izlenmesi gibi alanlarda, veri analizleri sayesinde daha gerçekçi ve kapsamlı değerlendirmeler yapılabilir. YZ'nin sunduğu bu imkanlar, kamu kurumlarının kendi performanslarını sürekli olarak iyileştirmelerine ve hizmet sunumunda şeffaflığa katkı sunabilir.

Kamu yönetiminde şeffaflığı güçlendiren bir diğer önemli fırsat, verilerin herkes tarafından ulaşılabilir olmasıdır. Açık veri, kurumların topladığı ve kamu yararına sunulabilecek verilerin, herhangi bir kısıtlama olmaksızın, vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve özel sektör tarafından erişilebilir ve kullanılabilir olmasını ifade eder. Kamu kurumlarının topladığı verilerin açık ve erişilebilir bir şekilde paylaşılması, kamu yönetiminin işleyişini daha şeffaf hale getirecek ve aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin karar alma süreçlerine aktif olarak katılmasını teşvik edecektir. Diğer taraftan, açık veri uygulamaları, vatandaşların kamu hizmetlerinin sunum süreçlerini ve kamu kaynaklarının tahsis edilme biçimlerini daha şeffaf bir şekilde anlamalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, kamu kaynaklarının nasıl dağıtıldığı, hangi kriterlere göre kararlar alındığı ve bu kararların sonuçlarının ne olduğu gibi bilgiler, açık veri politikalarıyla daha net bir şekilde ortaya konabilir. Bu uygulamalar sayesinde vatandaşlar, kamusal karar alma süreçlerine dair daha fazla bilgi sahibi olabilir, hizmetlerin etkinliğini değerlendirebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

YZ teknolojileri, kamu yönetiminde önemli bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmekte ve hizmet sunumundan karar alma süreçlerine kadar geniş bir yelpazede fırsatlar sunmaktadır. Özellikle büyük veri analitiği, otomasyon ve makine öğrenimi gibi YZ uygulamaları, kamu hizmetlerinin daha hızlı, verimli ve vatandaş odaklı hale getirilmesine katkıda bulunmaktadır. YZ'nin kamu yönetiminde benimsenmesi, geleneksel bürokratik süreçlerin dijitalleşmesini hızlandırarak, hizmet kalitesinin artırılmasına ve vatandaş memnuniyetinin yükseltilmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte, kamu kurumlarının bu teknolojiyi benimseme süreci, yönetim anlayışında köklü değişimleri gerektirmekte ve yenilikçi yaklaşımları teşvik etmektedir.

Bireysel düzeyde YZ, kamu çalışanlarının iş yükünü azaltarak daha stratejik ve yaratıcı işlere yönelmelerine olanak tanımaktadır. Rutin ve tekrarlayan görevlerin otomatikleştirilmesi, çalışanların karar alma süreçlerinde daha fazla analitik ve veri odaklı yaklaşımlar benimsemelerini sağlayarak kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmaktadır. Aynı zamanda, YZ tabanlı karar destek sistemleri, insan hatalarını en aza indirerek kamu politikalarının daha bilinçli ve veriye dayalı şekilde oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, kamu sektöründe yolsuzlukla mücadelede YZ tabanlı analizler, kamu harcamalarındaki düzensizlikleri ve anormallikleri tespit ederek mali kaynakların daha şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesini sağlayabilir.

Örgütsel düzeyde ise YZ'nin kamu kurumlarına sunduğu fırsatlar, hizmet süreçlerinin hızlandırılması, kaynak tahsisinin daha etkin hale getirilmesi ve kurumlar arası iş birliğinin

güçlendirilmesi gibi alanlarda kendini göstermektedir. YZ destekli tahmine dayalı modeller, kamu politikalarının uzun vadeli etkilerini öngörerek karar alıcıların daha bilinçli politikalar geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, YZ'nin kamu yönetimine entegrasyonu, kamu hizmetlerinin kalitesini ve güvenilirliğini artırarak vatandaşların yönetime duyduğu güveni güçlendirebilir.

YZ'nin sunduğu bu fırsatlar, kamu yönetiminde şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılmasına da katkıda bulunmaktadır. Veri odaklı karar alma mekanizmalarının yaygınlaşması, kamu kurumlarının vatandaşlara sunduğu hizmetleri daha adil ve öngörülebilir hale getirebilir. Ayrıca, YZ destekli açık veri platformları, vatandaşların kamu yönetimi süreçlerine aktif olarak katılımını teşvik ederek kamusal denetimi ve yönetime duyulan güveni artırabilir. Bu durum, kamu politikalarının daha demokratik ve katılımcı bir yapıya kavuşmasına da katkı sağlayabilir. Böylelikle, YZ yalnızca kamu hizmetlerini iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda kamusal yönetim anlayışını da daha kapsayıcı ve şeffaf bir modele dönüştürebilir.

Sonuç olarak, YZ kamu yönetiminde köklü bir dönüşüm sürecini tetikleyen kritik bir teknoloji olarak öne çıkmaktadır. Hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak bu dönüşüm sürecinin başarılı olabilmesi için kamu kurumlarının YZ'ye yönelik stratejik planlamalar yapması, çalışanlarını bu dönüşüme adapte edecek politikalar geliştirmesi ve etik çerçevede uygulamaları hayata geçirmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Adams, S., Arel, I., Bach, J., Coop, R., Furlan, R., Goertzel, B., Hall, J. S., Samsonovich, A., Scheutz, M., Schlesinger, M., Shapiro, S. C., Sowa, J. (2012). Mapping the landscape of human-level artificial general intelligence. *AI magazine*, 33(1), 25-42.
- Alhosani, K., & Alhashmi, S. M. (2024). Opportunities, challenges, and benefits of AI innovation in government services: a review. *Discover Artificial Intelligence*, 4(1), 18, 1-19.
- Armstrong, E. (2005). Integrity, transparency and accountability in public administration: Recent trends, regional and international developments and emerging issues. *United Nations, Department of Economic and Social Affairs*, 1(10), 1-10.
- Barth, T. J., & Arnold, E. (1999). Artificial intelligence and administrative discretion: Implications for public administration. *The American Review of Public Administration*, 29(4), 332-351.
- Bostrom, N. (1998). How long before superintelligence. *International Journal of Futures Studies*, 2(1), 1-14.

- Bostrom, N. (2016). The control problem. Excerpts from superintelligence: Paths, dangers, strategies. *Science Fiction and Philosophy: From Time Travel to Superintelligence*, 308-330.
- Boyd, M., & Wilson, N. (2017). Rapid developments in artificial intelligence: how might the New Zealand government respond?. *Policy Quarterly*, 13(4), 36-43.
- Bullock, J. B. (2019). Artificial intelligence, discretion, and bureaucracy. *The American Review of Public Administration*, 49(7), 751-761.
- Bullock, J., Young, M. M., & Wang, Y. F. (2020). Artificial intelligence, bureaucratic form, and discretion in public service. *Information Polity*, 25(4), 491-506.
- Busuioc, M. (2021). Accountable artificial intelligence: Holding algorithms to account. *Public Administration Review*, 81(5), 825-836.
- Caiden, G. E., & Caiden, N. J. (1977). Administrative corruption. *Public Administration Review*, 37(3), 301-309.
- Calo, R., & Citron, D. K. (2021). The automated administrative state: crisis of legitimacy. *Emory Law Journal*, 70(4), 797-846.
- David, G. (2024). Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges for Public Administration. *Canadian Public Administration*, 67(3), 388-406.
- Eren, V., & Duman, H. (2025). Artificial Intelligence Support In Disaster Management. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 13-36.
- Erickson, J. (2023). Algorithms. <https://archive.org/details/Algorithms-Jeff-Erickson> (Erişim: 14.02.2025).
- Finlay, S. (2018). Artificial intelligence and machine learning for business. A no-nonsense guide to data driven Technologies. <http://repository.bitscollege.edu.et:8080/bitstream/handle/123456789/744/ARTIFI~1.PDF?sequence=1> (Erişim: 10.02.2025)
- Goertzel, B. (2014). Artificial general intelligence: concept, state of the art, and future prospects. *Journal of Artificial General Intelligence*, 5(1), 1-46.
- Grimmelikhuijsen, S. G., & Meijer, A. J. (2014). Effects of transparency on the perceived trustworthiness of a government organization: Evidence from an online experiment. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 24(1), 137-157.
- Kamilaris, A., Kartakoullis, A., & Prenafeta-Boldú, F. X. (2017). A review on the practice of big data analysis in agriculture. *Computers and Electronics in Agriculture*, 143, 23-37.

- Knuth, D. E. (1977). Algorithms. *Scientific American*, 236(4), 63-81.
- Levy, K., Chasalow, K. E., & Riley, S. (2021). Algorithms and decision-making in the public sector. *Annual Review of Law and Social Science*, 17(1), 309-334.
- Lima, M. S. M., & Delen, D. (2020). Predicting and explaining corruption across countries: A machine learning approach. *Government Information Quarterly*, 37(1), 101407.
- Margetts, H., & Dorobantu, C. (2019). Rethink government with AI. *Nature*, 568(7751), 163-165.
- Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- McGinnis, J. O. (2010). Accelerating ai. *Northwestern University Law Review*, 104(3), 1253-1270.
- Mehr, H. (2017). Artificial intelligence for citizen services and government. Cambridge, MA: Harvard Kennedy School, *Ash Center for Democratic Governance And Innovation*. 1-19.
- Ng, G. W., & Leung, W. C. (2020). Strong artificial intelligence and consciousness. *Journal of Artificial Intelligence and Consciousness*, 7(1), 63-72.
- OECD (2019). *Artificial Intelligence in Society*. OECD Publishing, Paris https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/06/artificial-intelligence-in-society_c0054fa1/eedfee77-en.pdf (Erişim: 04.02.2025)
- Poister, T. H. (2010). The future of strategic planning in the public sector: Linking strategic management and performance. *Public Administration Review*, 70, 246-254.
- Rosa, A., Feyereisl, J., & Team, T. G. (2016). A framework for searching for general artificial intelligence. <http://arxiv.org/abs/1611.00685> (Erişim: 07.02.2025)
- Sobrino-García, I. (2021). Artificial intelligence risks and challenges in the Spanish public administration: An exploratory analysis through expert judgements. *Administrative Sciences*, 11(3), 1-23.
- Sun, T. Q., & Medaglia, R. (2019). Mapping the challenges of Artificial Intelligence in the public sector: Evidence from public healthcare. *Government Information Quarterly*, 36(2), 368-383.
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.

- Thierer, A., O'Sullivan, A., & Russell, R. (2017). *Artificial intelligence and public policy*. Arlington, VA: Mercatus Center George Mason University.
- Tyler, T. R. (2000). Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117-125.
- Van Ryzin, G. G. (2011). Outcomes, process, and trust of civil servants. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 21(4), 745-760.
- Vogl, T. M., Seidelin, C., Ganesh, B., & Bright, J. (2020). Smart technology and the emergence of algorithmic bureaucracy: Artificial intelligence in UK local authorities. *Public Administration Review*, 80(6), 946-961.
- Voss, P. (2007). Essentials of general intelligence: The direct path to artificial general intelligence. *Artificial General Intelligence*, 131-157.
- Voss, P. (2017). From Narrow to General AI and from External to Internal Intelligence. Intuition Machine, October 3. Medium <https://medium.com/intuitionmachine/from-narrow-to-general-ai-e21b568155b9> (Erişim: 04.02.2025)
- Wirtz, B. W., & Müller, W. M. (2019). An integrated artificial intelligence framework for public management. *Public Management Review*, 21(7), 1076-1100.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector—applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596-615.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Sturm, B. J. (2020). The dark sides of artificial intelligence: An integrated AI governance framework for public administration. *International Journal of Public Administration*, 43(9), 818-829.
- Young, M. M., Bullock, J. B., & Lecy, J. D. (2019). Artificial discretion as a tool of governance: a framework for understanding the impact of artificial intelligence on public administration. *Perspectives on Public Management and Governance*, 2(4), 301-313.
- Ziewitz, M. (2016). Governing algorithms: Myth, mess, and methods. *Science, Technology, & Human Values*, 41(1), 3-16.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.23>

Volume 9/1

2025 p. 427-455

ECHOES OF THE GRAIL: THE ROLE OF THE FISHER KING MYTH IN ELIOT'S "THE WASTE LAND"

Hristo DIMITROV*

ABSTRACT

The article explores parallels between Troyes' unfinished "Perceval, the Story of the Story of the Grail" and Eliot's "The Waste Land." The research begins with an overview of Perceval's encounter with the Fisher King, as well as his sighting of the Grail, as presented in Troyes' narrative. The article provides a detailed commentary on the significance of the "man with three staves" (Eliot, "The Waste Land") and illustrates how this tarot card can be interpreted in relation to the Fisher King. A proposition is made that this association is not misleading, as are many others from Eliot's endnotes, but is a valid representation of the Fisher King. A detailed examination of both the land of the Fisher King, as well as of the wasteland, depicted in Eliot's poem, is also conducted in parallel. The examination sheds light on some hitherto insufficiently explored correspondences between the two lands which highlights not only their visual comparability, but also their symbolic likeness. The article also shows how certain moments and elements from Perceval's account like: Perceval's failure to inquire about the Grail, the visual description of the Grail as well as its symbolic weight, and Perceval's bewilderment when faced with the Grail have all been integrated within the framework of Eliot's poem. The present study also provides insight into the modern dimension of these allusions. A proposition is made in relation to the possibility of viewing the devastated lands of the Fisher King as comparable to the devastated lands of Europe as a result of war. In turn, Perceval's silence is interpreted as the disillusionment of the post-war world from spirituality and God as a result of the tragedy of the war. The article also devotes considerable attention to the polyphony in Eliot's poem, which problematizes the resonance of Perceval's voice, as well as of the echoes which proceed from his discourse, within the poem. An attempt is made not only to rationalize these voices in parallel with Perceval's voice, but also to show how Perceval's voice stands out against the polyphony that is deliberately created in the poem. Against the backdrop of the utter fragmentation and the lack of overarching narrative which is created in Eliot's poem, a proposition is made that it is Perceval's narrative, as well as his quest, that appear as unifying to the wastelanders. This unification is achieved through a myth, in particular

* Dr., South-West University "Neofit Rilski", Bulgarian Language and Literature, E-mail: h.v.dimitrov96@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4375-901X, Blagoevgrad, Bulgaria.

a religious myth, which provides a potential solution for not only the problem of the disillusioned wastelanders, but also for their devastated land.

Keywords: *T.S. Eliot, Modernism, The Waste Land, Poetry, Chrétien de Troyes, Grail, Fisher King, Perceval.*

Before we begin to unravel the parallels between the Fisher King segment from Troyes's unfinished "Percival, The Story of the Holy Grail" and Eliot's "The Waste Land," let us first familiarize ourselves with Percival's own encounter with the Fisher King. Troyes writes that after riding down a steep slope, Percival arrives at a deep and fast flowing river. Unable to cross it, he rides along its banks and reaches a rocky cliff which directly faces the water. After surveying the river, Percival catches a glimpse of a boat. After drifting for some time, the vessel drops anchor in the middle of the stream. Once anchored, the man sitting on the bow casts his line in the water and begins to fish. Percival asks the fisherman if there is a bridge through which he could cross the river. The fisherman replies that there is neither a bridge, nor a boat big enough to carry him and his horse across the fast-flowing current. Realizing that nighttime will soon be upon him, Percival inquires about a place where he could stay and rest. The fisherman offers to host the knight and gives him direction to his house – a house "with rivers / and forests all around it" (Troyes, 1999, p. 96). After riding for some time and reaching the top of a cliff, Percival sees: "in a valley far below / (...) the top of a tower" (Troyes, 1999, p. 96). Upon catching a glimpse of it from the distance, Percival remarks that: "there was nothing / lovelier or better built" (Troyes, 1999, p. 96). After taking a moment to take in the view, Percival continues by saying that the tower: "was crafted of gray-brown stone / and ringed around with turrets" (Troyes, 1999, p. 96).

After passing through the lowered drawbridge and the opened gate, four servants greet Percival – two tend to his horse and two help him out of his armor. Percival is then draped in "a fresh, clean scarlet cloak" (Troyes, 1999, p. 98) and is escorted to the "Hall, / to meet the lord of the castle" (Troyes, 1999, p. 98). As Percival enters the great hall, he sees: "a handsome / knight with grizzled hair" (Troyes, 1999, p. 98), who is "seated on a bed, in the middle of the hall" (Troyes, 1999, p. 98). Upon gazing upon him, Percival notes that: "his head [is] covered by a hat / as dark as a blackberry, wrapped / like a turban in purple cloth. / And all his clothing was black. / He lay leaning on his elbow" (Troyes, 1999, p. 98). After Percival approaches him, he: "[greet]s the boy, saying, / 'My friend, don't be offended / if I don't rise to give you / welcome, because I can't'" (Troyes, 1999, p. 99). Following Percival's salutation: "with a great effort / the knight sat up as far / as he could: 'Come closer, my friend: / Don't be afraid. Come sit / quietly at my side. It would make me / exceedingly happy'" (Troyes, 1999, p. 99).

As the two talk of Percival's journey during the feast, a servant enters the hall carrying a white lance. Upon gazing at the lancehead, Percival is able to see a "drop of blood / that rolled slowly down / from the iron point until / it reached the servant's hand" (Troyes, 1999, p. 101). Although amazed by what he sees, Percival remains silent and does not ask the

lord anything. After the servant with the white lance departs, two other servants enter the hall, carrying golden candleholders. With them a girl also enters the hall “holding / a grail-dish in both her hands” (Troyes, 1999, p. 102). Upon gazing at the grail, Percival speaks of how: “it glowed / with so great a light that the candles / suddenly seemed to grow dim / like the moon and stars when the sun appears in the sky” (Troyes, 1999, pp. 102-103). As he watches with amazement, Percival wishes to inquire “to whom / the grail was meant to be served” (Troyes, p. 103), yet does not do so, for he was warned by his master about talking too much. The grail was thus paraded before Percival back and forth, but the knight “did not know why / although he wished to know” (Troyes, 1999, p. 105). As the feast draws to a close, the host proposes that they should go to bed. He informs the knight that as: “I cannot walk, / so they'll have to carry me out” (Troyes, 1999, p. 106), while he could sleep in the hall if so, he wishes.

Upon waking in the morning, Percival is eager to ask the servants: “why the lance / dripped blood (was some sorrow involved?) / and why they'd borne the grail” (Troyes, 1999, p. 108), yet he could not find anyone to talk to. He thus rides through the surrounding woods in search of them. After riding for some time, Percival encounters a girl, who asks if he was “lodged / at the castle of the rich Fisher King” (Troyes, 1999, p. 111). After Percival confirms, she continues by saying that:

He was wounded in battle, and so badly
Hurt, so maimed, that without
Help he can't even walk.
A spear struck him right
Between the legs, and the pain
Is still so great that riding
A horse is impossible (Troyes, 1999, p. 111).

The girl also explains that fishing is the only form of entertainment that the wounded king has, thus he had his house built close to the water. Becoming even more inquisitive, the girl questions the knight if he had seen the bleeding lance and the grail. After Percival confirms that he has in fact seen them, she anxiously asks if he had “[asked] any of these people / where they were going with these things?” (Troyes, 1999, p. 113). Following the advice of his wise master, Percival informs her that he remained silent and did not ask any questions. In a distressed manner the girl informs Percival that:

For had you asked those questions
You could have completely cured
The good king of all his wounds:
He would have become entirely
Whole, and ruled as he should (Troyes, 1999, p. 114).

The response of the girl, who is also Perceval's cousin, reveals several important details about the Fisher King as well as his kingdom. First, she implies that the Fisher King's well-being is linked to the well-being of his Kingdom, in such an inextricable way that his illness

has become the illness of his Kingdom. Second, she reveals that the Fisher King's wound is not an individual wound; it also wounds his entire kingdom, in such a way that his entire land suffers, as do all his subjects. Raffel indicates that the wound between the legs of the Fisher King is "medieval circumlocution for castration" (Raffel, 1999, p. 299) which renders the King not only immobile but also sterile. The King's sterility is reflected in the barrenness of the land which Raffel compares to a wasteland (Raffel, 1999, p. 299). As consequence of Percival's hesitancy to inquire about the grail and the lance, the girl informs the knight that the King "will never be cured" (Troyes, 1999, p. 137) and thus he will "never be able to rule / his own lands" (Troyes, 1999, p. 137). His health will continue to deteriorate and as a result:

Ladies will lose
Their husbands, countries will be ruined,
Girls will have no guidance
And be forced to linger as orphans,
And a host of knights will die (Troyes, 1999, p. 148).

With this key moment from Troyes' story in mind, let us now turn our attention to Eliot's poem to see how particular elements from this narrative are integrated within the framework of "The Waste Land." Frey indicates that "although the Fisher King is never mentioned by name in 'The Waste Land,' he appears at least three times" (Frey, 2022). In her article, Frey points out that the first indication of the Fisher King's presence is derived from "The Burial of the Dead." More specifically, the segment of the poem which centers around Madame Sosostriis, who pulls "the man with three staves" (Eliot, "The Waste Land") from her tarot deck (Frey, 2022). As all interpretations of "The Waste Land" which are related to a certain allusion, parallel, or borrowing on Eliot's behalf, Frey leads us to the endnotes of the poem (an inevitable step in this type of interpretation) in which Eliot states (in his typically elusive and oblique manner) that he associated the card with the Fisher King himself (Frey, 2022). In delineating further on the significance of the card, Frey directs us to the work of Creekmore, who writes the following of the card:

The card shows the back of a man (...) looking out over the sea where there are ships (...). Beyond the sea is a *jagged range of mountains*. The man stands in *green vegetation interspersed with rocks*, and the three staves he holds are living boughs. The color of the water in this card is important because it looks like *desert sand*, while water is blue in all other cards in which it is shown. The ships' sails are full, but the vessels appear to be stranded in the desert (...) (Frey, 2022).

Even a surface level reading of the card's description is enough to arouse in our minds a parallel between certain visual and descriptive similarities that exist between the two texts. The imagery which is outlined in the card (the jagged mountain range, the rocks, and the desert sand) gives us reasonable ground to think that Eliot drew inspiration from the description of the Fisher King's desolate kingdom when depicting certain visual aspects of the land in his poem. We can even go so far as to say that Eliot quite openly invites us to

seek such a correspondence, both from the imagery presented in the tarot card, but also from the very title of Eliot's work. If we consider the title of Eliot's poem in relation to Percival's account, and if we draw a parallel between the imagery of the card and the landscape which Troyes' describes, we can perceive how the fate of the Fisher King's land resonates in "The Waste Land" – a desolate and waning plane, comparable to the arid and ailing lands of the Fisher King. One need not look further than "What the Thunder Said" to begin to see a parallel between the card's significance in relation to the waste depicted in the poem and the Fisher King deteriorated kingdom. The narrator from this part of Eliot's poem (for there are many other narrators) speaks of a vast waste which is utterly dry and arid. No trace of water can be found in this arid plane, only rocks and sand make up its desolate environment. The narrator's description of the waste is as follow:

Here is no water but only rock
Rock and no water and the sandy road
The road winding above among the mountains
Which are mountains of rock without water (Eliot, "The Waste Land").

The lines that follow continue to build upon the dryness and sterility of the scene through a refrained yearning for water – a desire which is not satisfied at this point in the poem. Although, the narrator desperately wishes that "there were water / and no rock" (Eliot, "The Waste Land") and greatly longs for a sound other than "the cicada / and the dry grass singing" (Eliot, "The Waste Land"), ultimately his hopes are crushed as "there is no water" (Eliot, "The Waste Land") in the waste that surrounds him. If we deconstruct the card into its different elements, we will see how "the man with three staves" (Eliot, "The Waste Land") was not chosen at random by Eliot, but was purposefully selected so as to allude to Troyes' story. If we adhere to Creekmore's description of the card, we can clearly see how the jagged mountain range, upon which the man is gazing, is recreated in Eliot's poem through the image of rocky mountain range (as well as through the rocky landscape in general) which reinforces the portrayal of the land as desolate and dry. The fact that these mountains are without "spring" or "pool" reverberates the aridity and bareness of the Fisher King's kingdom. As these mountains are made up solely of rocks and sand, they highlight the utter lifelessness which afflicts the land – a land that has lost its fertility and life-giving ability. Like the lands of the Fisher King, the waste which stretches before the man depicted in the card, and by extension before the narrator, is barren, desolate, and above all lifeless. Like the Fisher King, who spends his day fishing and overlooking the river, so too does the card depict a man who gazes upon a body of water. If we connect the depiction of the Fisher King and that of the tarot card to the following fragment from "The Fire Sermon", the parallel becomes even more fascinating and significant: "I was fishing in the dull canal" (Eliot, "The Waste Land"). From Troyes' narrative we learn that the Fisher King has sustained a terrible injury which immobilizes him (see Troyes, 1999, p.106, line 3343-3344). Fishing thus becomes his only form of amusement. This is revealed in the following lines:

He was wounded in battle, and so badly
Hurt, so maimed, that without
Help he can't even walk.
A spear struck him right
Between the legs, and the pain
Is still so great that riding
A horse is impossible. And when
He needs to amuse himself
A bit, to rest and relax,
He has himself put in a boat
And sits in the bow, fishing,
And that's why he's called the Fisher
King. Fishing is his only
Distraction (Troyes, 1999, pp.111-112).

The similarity here is far too precise to be the result of chance. Both the tarot card and the fragment from "The Fire Sermon" depict a man, who is located near water (like the Fisher King). The fragment from "The Fire Sermon" introduces the echo of an "I", who, like the Fisher King, is fishing in an unspecified body of water. The stance of both the man from the tarot card and the one who is fishing in the canal also aligns them with the Fisher King from Troyes's narrative, as both appear passive, like the Fisher King himself. The man in the tarot card is surrounded by three staves. If we pay closer attention to the depiction of the card, we will be able to notice that the man is holding (or rather leaning for support) on one of the staves. The fact that he needs support to stand could be interpreted as an allusion to the Fisher King's own inability to stand on his own. The fact that the unnamed "I" from "The Fire Sermon" is fishing could also be interpreted as a reference towards the Fisher King, who "has himself put in a boat / and sits in the bow, fishing" (Troyes, 1999, pp.111-112). The canal itself, which the unnamed "I" refers to, could thus be an allusion to the stream in which the Fisher King fishes as "his only / distraction" (Troyes, 1999, pp.111-112) – this could possibly be the same river in which Percival first meets him. The similarities, however, do not end here. Creekmore indicates that the man (i.e., The Fisher King as per Eliot's instructions) is surrounded by green vegetation which is filled with rocks. This representation aligns with the "dry grass" (Eliot, "The Waste Land") and the rocky terrain which comprise the second half of the narrator's discourse. It seems reasonable to think that the presence of vegetation, regardless of how insignificant and partial it might be, can be interpreted as an indicator of the diseased state of the land (or of life in decline), an idea that is further reinforced by the presence of the stones in Eliot's landscape. The lifelessness of the land is further developed through the image of the dry grass, more specifically through the adjective "dry", which indicates both the land's lack of vitality, but also its deterioration. Much like the sterile land of the Fisher King this land has also fallen into decay. This notion is reinforced even further through the imagery of the desert sand which aligns well with the image of the sandy road which the narrator from Eliot's poem speaks of. This arid and desolate environment once more transports us to the barren lands of the Fisher King. What is more, the fact that the body of water in the card is

painted in yellow and is thus made to look like a desert, solidifies the overarching sense of desolation, aridity, and bareness which dominate the land of the Fisher King – a land which, it would seem, has been recreated, projected, or even transported, in Eliot's poem.

Even when we read Eliot's poem on a surface level, we can discern that the motifs of desolation, aridity, and lifelessness, which are central to "The Waste Land," could indeed be inspired by the Fisher King's desolate kingdom. One need not look farther than the first part of Eliot's poem, "The Burial of the Dead," to begin to draw such parallels. The narrator describes the land as a "dead land" (Eliot, "The Waste Land") with "little life" (Eliot, "The Waste Land"). Even though the first semantically unified fragment of Eliot's poem unfolds during springtime (April) – the time of the year which is associated with rebirth and renewal – no plants sprout and no new leaves flower in the narrator's discourse. Unable to support the renewal of life, April thus "breeds" (Eliot, "The Waste Land") life. Traditionally, we consider spring as a serene season which naturally renews life in a tranquil way. The use of the verb "breeds" is important as it implies the violent and abnormal way in which life is forced (or attempted to be forced) into existence. This unnatural and abnormal reanimation does not produce vegetation which is rich in life, but spawns twisted and deformed growths, described by the narrator as "dull roots" (Eliot, "The Waste Land") and "dried tubers" (Eliot, "The Waste Land"). Only desolation prevails in this "stony rubbish" (Eliot, "The Waste Land"), as is indicated by the landscape of "dead trees" (Eliot, "The Waste Land"), "dry stones" (Eliot, "The Waste Land"), and the lack of water which the narrator(s) repeatedly highlight(s).

The narrator is moved by the cruelty of such a violent reanimation (much like Perceval is moved by the kingdom's suffering). The act itself stirs and mixes "memory and desire" (Eliot, "The Waste Land") in him which is to be symbolically covered "in forgetful snow" (Eliot, "The Waste Land"). The use of the word "memory," and the fact that this "memory" is forgotten, is important as it could lead us to a particular point in Troyes' story in which "Percival had lost his memory to such a degree that he no longer remembered God" (Bryant, 1982, p. xiii). What is even more intriguing is the fact that Percival strays from his path in April (or during springtime) – the same month and season in which the opening lines of "The Waste Land" takes place. Bryant writes that: "April and May passed by five times – that's five whole years – without him entering a church or worshipping God or His cross" (Bryant, 1982, p. xiii). It is not by mere coincidence that memory mixes with desire in this scene, for this particular desire could be interpreted as an allusion to Percival's profound *desire* to inquire about the lance and the Grail during his stay at the castle of the Fisher King – a *memory* that for him is also symbolically covered with "forgetful snow," to such an extent that it fades from his mind, until his uncle reminds him of it. Upon remembering (the moment when memory and desire mix within him), Perceval says the following:

Once I was at the Fisher King's

Castle, and I saw- without
Any question-the bleeding lance,
And seeing that drop of blood
On the bright white of its point,
I never asked what or why.
There are no amends I can make.
And when I saw a holy
Grail, I had no idea
For whom it was meant, and said nothing,
And ever since I've felt
Such sadness that I wished to die (Troyes, 1999, pp. 201-202).

It seems possible to speculate that Percival's craving to ask "what or why" (Troyes, 1999, p.201) is precisely the feeling which is reverberated through the desire of the unnamed narrator at this point in Eliot's poem – a desire which is now recalled only in memory. For both Percival and the narrator from the opening lines of "The Burial of the Dead" this memory becomes a repository of not only unfulfilled desires (his failure to inquire about the lance and the Grail), but also of missed opportunity (his inability to act as the lance and the Grail are paraded before him).

Percival's inaction and his failure to raise the much-desired question are implied in the "Burial of the Dead" in another way as well. In the first part of Eliot's poem, the unnamed narrator speaks of a moment in which "my eyes failed" (Eliot, "The Waste Land"). During this moment, the narrator explains that he was "neither / living nor dead, and I knew nothing" (Eliot, "The Waste Land"). This condition, he later explains, was brought about by his "looking into the heart of light, the silence" (Eliot, "The Waste Land"). A comparable scene unfolds during the procession of the Grail during Percival's stay in the castle of the Fisher King. It can be argued that the narrator's dazed sight can be paralleled with Percival's own bewilderment when he sees the Grail for the first time. The scene in which Perceval sees the Grail for the first time is described in the following lines:

(...) it glowed
With so great a light that the candles
Suddenly seemed to grow dim
Like the moon and stars when the sun
Appears in the sky (Troyes, 1999, pp. 102-103).

The inability of the narrator from Eliot's poem to behold the Grail could be compared to Perceval's own inability to face the incredible radiance with which the Grail shines. Although both the narrator from Eliot's poem and Perceval manage to get at least a vague glimpse of the object being paraded in front of them, to the point that one understands it as a wellspring (or heart) of light and the other as a source of unimaginable light, which in its own way is again a parallel, they fail to understand what the full meaning and significance of this object is. For this reason, Perceval's eyes also fail him in a sense, as he, like the narrator from Eliot's poem, fails to comprehend the object as the Grail. As a result of the

strong light that emanates from the Grail, both characters (Perceval and the narrator at this point in Eliot's poem) become stupefied. On the one hand, the obvious interpretation of this condition would be related to the inability of Perceval, as well as of the narrator from Eliot's poem, to perceive opportunity, hence their failed eyesight, but also of their inability to act when opportunity presents itself, hence their stupefied state in the face of said opportunity. This is precisely one of the main motifs in Troyes' story, a motif that haunts Perceval almost to the abrupt end of the story. This is a motif that teaches us that it is not enough for someone to be physically present at a certain place and a time to be able to seize an opportunity. Recognizing said opportunity is one thing, but seizing it requires much more – it requires action, something that both the narrator from Eliot's poem and Percival, himself, lack at this point. They both fail to act, as they both remain silent when the Grail is presented before. In other words, their silence becomes their inaction and their failed eyesight – their blindness to opportunity. This will be precisely the basis of Perceval's quest, who sets out to grow out of his state of youthful inexperience (through various heroic deeds) in order to be able to save the Fisher King, as well as the land, by asking the right question at the right place. Here it is worthwhile to mention a secondary interpretation of the condition of both characters which is elaborated further in a later segment of this analysis. Although Perceval's mother brought him up in Christian values, we must not forget that he is still very young when he comes to the castle of the Fisher King. It is his youth and inexperience that prevents him from seeing the Grail as a Grail, but as something that he himself cannot fully comprehend. It is very important to highlight, however, what type of inexperience we are referring to. While as a young knight Perceval suffers from many deficits that are to be overcome in favor of the purest of qualities, the aspect that hinders him the most in this situation – the same thing that prevents his eyes from seeing truly and his mind from comprehending fully – is his spiritual inexperience. In other words, we can make the assumption that he has not matured enough spiritually to be able to see what he needs to see, and in seeing it, see it as the right thing. What is more, his mind is also not spiritually mature enough to be able to act in the right way and ask the right question when the right thing is presented before him. Such are the eyes of the narrator from Eliot's poem as well, who although gazing upon the light and its source, never truly recognizes it; such is his mind as well, for it too falls silent. The relationship between light and sight, and between light and mind, are motifs that are often present in texts that deal with religious symbolism. The astute reader will at once recall the process through which Dante's vision and mind pass through in the development of the "Divine Comedy," so that he may see more clearly and understand better the scenes which unfold before his eyes in "Paradise." Such is the case with Troyes' story. We can make the assumption that both Perceval and the narrator from Eliot's poem are not spiritually mature enough to be able to see what they need to see, as well as to fully understand it.

Yet, what do they ultimately see? It is appropriate to devote some time to the description of the Grail, as this is the next parallel between the two texts. Percival describes the Grail as emitting a strong radiance which shines so bright that it outshines the candles which light up the Hall of the Fisher King. When the Grail is brought in the room for the first

time, Percival speaks of how the flames from the candles appear to grow dimmer and dimmer, as they are eclipsed by the brightness of the Grail (see Troyes, 1999, pp. 102-103). It is plausible to make the proposition that the "heart of light" (Eliot, "The Waste Land") could be interpreted as a functional symbol for the Grail in Eliot's poem for the following reasons. First, like the lights which emanates from the Grail in Perceval's account, this light is also extremely intense. In Eliot's text, this is implied by the fact that this light shines directly from its center, or heart, as he himself puts it. As it shines directly from its source, it appears in its strongest and most intense form. Second, like Perceval's account, this light source occupies a central position in the narrator's discourse. The central position of this light is indicated through the word "heart." It is the use of this word that makes the parallel truly sound, for it is through it that the centrality of this light is established. The Grail's light truly does become the heart of both scenes, as it literally is the focal point of attention for both Perceval and the narrator from Eliot's poem. It seems possible, then, that the light which Eliot presents us with in the image of the "heart of light" (Eliot, "The Waste Land") is not there as some type of a descriptive stroke in the composition of the scene, nor is it there as a decorative ornament for the overall artistic effect of the poem; but, is meant to draw the discerning reader's attention, as well as his imagination, to its focal position in this scene. It is also possible to argue that this light dominates what both Perceval and the narrator from Eliot's poem can perceive; so much so that it consumes everything else in the scene. For this reason, the Grail's light is not only central, or at the heart of both scenes, it becomes the sole center of attention for both Perceval and the narrator from Eliot's poem. It captivates him to such an extent that it becomes the heart of his description.

On a purely descriptive level, we could accept the proposition that the "heart of light" (Eliot, "The Waste Land") into which Eliot's narrator gazes could be a functional equivalent, or at least a comparable image on a descriptive level, for the Grail of Troyes' story. But, is it also so on a symbolic level? Nordenhaug points out that in describing the Grail, Troyes utilizes a poetical metaphor which compares its radiance to that of the sun which is significant (see Nordenhaug, p.34). Although, "it is difficult to be certain as to what Chretien's Grail symbolizes" (Nordenhaug, 1962, pp. 45-46) we can safely analyze its significance from a Christian perspective, as "it was an object which lent itself readily to the medieval mind for a Christian interpretation" (Nordenhaug, 1962, p.3). This could in fact be the case, as "the medieval concept of symbolism was different from our present idea about it, in that everything in the medieval universe could be symbolically made to point towards God" (Nordenhaug, 1962, p. 47). It is precisely the medieval universe and mind of Troyes' that leads Nordenhaug to think that "many things about the Grail's nature and its mysteries point toward God" (Nordenhaug, 1962, p.47). According to the author, the fact that the Grail shines with such powerful radiance that manages to outshine all other light sources in the room could be compared to God's description in the Bible as the source of all light in Creation through which all life is sustained. Thus, the strong radiance of the Grail could also be indicative of its life-sustaining properties (see Nordenhaug, 1962, p.47). Alternatively, the Grail could also be interpreted as a symbol for the indescribable beauty of Heaven (hence the inability of the narrator to speak and Percival's silence) and the

unimaginable radiance which fills Heaven with life-sustaining powers (see Nordenhaug, 1962, p.47).

Yet, when the narrator gazes into “the heart of light” (i.e., The Grail) (Eliot, “The Waste Land”), only “silence” (Eliot, “The Waste Land”) follows his vision. It is intriguing to ponder as to why Eliot chose exactly *silence* to be the supplementary component to this vision. It seems plausible to speculate that the silence that follows after the narrator’s vision of the “heart of light” (Eliot, “The Waste Land”) could be another fascinating juncture between Eliot’s poem and Troyes’ text. The parallel between the two texts is formed on the basis of an allusion which Eliot makes to Percival’s own silence when he sees the Grail paraded before him. Although the young knight wishes to ask his host about his vision and of the nature of the Grail, he does not do so, as he was warned by his master about being overly inquisitive. Troyes speaks of this in the following passage:

But kept himself from asking
What it might mean, for he'd never
Forgotten-as his master at arms
Had warned him, over and over
He was not to talk too much.
To question his host or his servants
Might well be vulgar or rude,
And so he held his tongue (Troyes, 1999, p.102).

Troyes highlights Percival’s silence two more times in the scene which unfolds in the Fisher King’s Great Hall. When the Grail is paraded before the young knight, he watches with awe, yet does not raise any questions. Troyes describes this episode in the following passage:

And the boy watched them, not daring
To ask why or to whom
This grail was meant to be served,
For his heart was always aware
Of his wise old master's warnings.
But I fear his silence may hurt him,
For I've often heard it said
That talking too little can do
As much damage as talking too much.
Yet, for better or worse,
He never said a word (Troyes, 1999, p.103).

When The Grail is presented before Percival once more, he marvels at its wondrous beauty, but does not say anything. Although he wishes to inquire as to what this vision means and why it is presented before him, he remains silent. Troyes describes this in the following passage:

But again the boy was silent,

Not asking to whom it was served.
And again it was thoughts of his master
Which kept him from speaking, for he never
Forgot how clearly he'd been warned
To beware of too much talking.
And so he stayed silent too long.
With every course, the grail
Was borne back and forth,
Uncovered, plainly visible,
And still he did not know why.
Although he wished to know (Troyes, 1999, p.105).

When we approach the possible correspondence between Percival's silence and that of the narrator with the acquired knowledge from these segments from Troyes' narrative, we can see how such a parallel can indeed be plausible. The narrator's paralysis, indicated in Eliot's poem by him falling silent, could be considered as an allusion to all of the instances in which Percival does not inquire about the nature of the Grail and of his vision. The fact that this state of inaction is brought about after the narrator gazes into the "the heart of light" (i.e., The Grail) further brings the two texts together, as Percival's silence occurs after he sees The Grail for the first time.

The silence of both the narrator from Eliot's poem and Percival is significant, as "the asking about the Grail brings the attainment of its kingdom which means life and prosperity. The failure to ask brings desolation and death. These are precisely the Judeo-Christian concepts of the consequences awaiting man who has the alternative to either accept or reject God" (Nordenhaug, 1962, p. 47). If we accept Nordenhaug's hypothesis that the Grail can be viewed as a symbolic representation of God (this is, in fact, the closest representation of Him that a mortal like Percival could conceive) and if we adhere to the Biblical portrayal of light as not only a source of spiritual vitality and healing, but also of God's life-sustaining powers, what, then, can be said of the silence which follows after such a boon is presented before both characters? It seems reasonable to think that by remaining silent, both Percival and the narrator at this point in Eliot's poem indirectly distance themselves from Divine intercession which could heal the King and restore his lands. The silence, regardless if it is caused by ignorance or an inability to act, can be interpreted as a withdrawal from the Divine, or an inability to realize the Divine. Regardless of what the cause of the silence might be, it indicates a moment in which both the narrator and Percival fail to answer the Grail's call (i.e., God) and attain Its healing and life-sustaining powers. As a result, both Percival and the narrator deprive the land of the opportunity (at least at this point) to be healed through the rejuvenating and life-sustaining powers of the Grail (God). By extension, the silence of both characters also eliminates the prospect of renewal, restoration, and healing of not only the Fisher King, but also of his desolate kingdom; which through their inaction (possibly a metaphor for the inability to let God in their hearts) will remain barren, until the question of the Grail is answered. These are the Judeo-Christian

consequences, to allude to the comment of Nordenhaug made earlier in this paragraph, with which the narrator and Percival have to live with, as a result of their free will.

In Eliot's poem, the silence of the narrator also manages to take up a modern dimension which still remains reminiscent of Percival's own silence. In order to fully understand the significance of the narrator's silence, we must first explain what this modern dimension is. It can be argued that the narrator's silence could proceed as a reaction towards the aftermath of the First World War. Readers and critics of Eliot's poetry are well aware that "The Waste Land" is traditionally considered as a meditation on the "disillusionment and the bareness of the post-war generation" (Gaur & Mudgil, 2023, p. 66). Rhee highlights the words of Harold Bloom, who labels "The Waste Land" as a "testament to the disillusionment of a generation, exposition on the manifest despair and spiritual bankruptcy of the years after World War I – a dead land of spiritual famine and drought" (Rhee, 2012, pp. 6-7). When viewed in relation to the tragedy of the war and its devastating aftermath, the silence of the narrator could be indicative of modern man's inability to connect with the Divine and to put their faith in the prospect of healing and restoring life through the life-sustaining powers contained therein. This proposition is supported by Eliot himself, who claimed that "conventional religious belief and morality have been compromised by the atrocities of war and the moral decay of civilization" (Gaur & Mudgil, 2023, p. 70). As a result of these atrocities "the people and the country are dead and this dead culture has lost all the things that would keep it going" (Gaur & Mudgil, 2023, p. 68) - including their faith in God and salvation. This observation is also supported by Rhee, who claims that:

During the Modern age [...] people believed in the idea of progress and prosperity. However, they realized that their optimism and belief in security and peace did not protect them from the horrifying events of the war. Because they have been disappointed by the futility and impotence of the worldview and attitudes that their society relied on, people in modern Europe were disillusioned and confused in shock at the aftermath of the catastrophic war (Rhee, 2012, p.8).

It is precisely this disillusionment, Rhee points out, that has made it impossible for modern man to hold the beliefs of bygone days (Rhee, 2012, p.8). One of these beliefs being God and the Divine.

When viewed from the perspective of the disillusioned wastelander, who has lost faith in religion and in God (see, Fuaday, 2022, p. 6654) it does not seem too far-fetched to claim that the narrator fails to act when faced with the Grail, as he is so profoundly disillusioned by the war, that he sees no point in seeking divine intercession as a means of restoration and healing. The narrator's silence becomes representative of modernity's inability to imagine a deliverance for their land and their lives that involves God or some kind of Heavenly intervention or intercession. Perhaps, this is why we do not have one focal point of narration as in Troyes' narrative, rather we have a collective voice (comprised of a kaleidoscope of different voices and echoes) that conjointly remains silent, at least for a moment, as a sign for the shared disillusionment from the "heart of light" (Eliot, "The

Waste Land"). Could it be that modern man had become so skeptical of the Divine, had become so disconnected from his faith, and become so utterly discouraged in God, that when the Divine boon is presented, and the prospect of healing the people and restoring the land is laid bare, the Grail is dismissed out of a disbelief in God – a God, Who had turned His back on humanity's suffering and allowed such a tragedy to befall the land? This hypothesis could be worthwhile, as the atrocities of the First World War dramatically shattered humanity's beliefs about the sanctity of human life, which was vitiated on the battlefield. What is more, the unimaginable suffering of the soldiers on the front also proved incompatible with the concept of an all-loving and caring God. The inability of modern man to equate the suffering and horror of war with God provoked a tremendous rupture between the souls and minds of humanity, who have been so defiled by what happened on the battlefields that they simply could not imagine divine intervention or intercession as a means of restoration and healing. For this reason, "the speaker's listless attitude (...) communicates a sense of tiredness" (Rhee, 2012, p.9), hence the silence that follows after the Grail is presented before the wastelander. This could be interpreted as humanity's collective exhaustion from harboring hopes in the Divine as a means of salvation.

Yet the loss of faith is not something exclusive to the narrator (or the collective voice) from Eliot's poem, but is also present in Percival's story. As Raffel explains:

Although his mother instructs him on what the church is, tells him to pray, and gives him a brief account of Christian beliefs, and although he does indeed pray for her health, Perceval eventually forgets God and does not enter a church for five years until the Good Friday on which he meets the penitents, one of whom again gives him a summary of the tenets of Christian faith. When last heard of in the romance, Perceval has learned again about Christ's death and has received the Eucharist from his uncle. One cannot help thinking that if he was to come again to the Grail castle and this time ask the questions, his correct conduct would have resulted from his spiritual progress (Raffel, 1999, p.300)

An equally intriguing parallel could also be derived from the fact that "the disjointed and barren world" (Rhee, 2012, p.7) which is depicted in "The Waste Land" has been traditionally interpreted as "a metaphor for modern Europe" (Rhee, 2012, p.7). According to Rhee, "The Waste Land" is fundamentally a poem about Europe. The connection between the poem and the historical context of the modern era reveals that the poem metaphorically illustrates the actual condition of modern Europe: the barren and lifeless waste land is a metaphor of Europe after World War I" (Rhee, 2012, p.6). Rhee points out that "rather than discussing the condition of modern Europe in factual terms, Eliot uses the poetic, the allusive, and the obscure to depict an image of the physical desolation of the war-torn society and also communicate a sense of spiritual disillusionment and despair" (Rhee, 2012, p.7) which is often times contained in the "dry, barren, and lifeless images" (Rhee, 2012, p.7) which are depicted in the poem.

It seems plausible to speculate that the “dead land of spiritual famine and drought” (Rhee, 2012, p.7), which was Europe after the end of the First World War, could be interpreted as yet another revealing metaphor for the lands of the Fisher King, as well as for the fate of their Wounded Ruler. Booth’s interpretation supports such a proposing, as in “Reading the Waste Land from Bottom Up” she writes the following:

From Ritual to Romance reverberates through Eliot’s *Waste Land* in a number of ways, relating to both large structural issues and small descriptive details—what Eliot calls the ‘plan’ and the ‘incidental symbolism’ of his poem. Structurally, by directing us to Weston’s book, Eliot situates his bleak vision of postwar London in a rich and ancient narrative context, a context in which the crisis of a troubled land becomes the object of a quest (as in the Grail legends) [...] (Booth, 2015, pp. 24-25).

When viewed from the prism of this parallel, it does not seem too far-fetched to consider a wounded Europe as a metaphor for the Fisher King himself. It also does not appear implausible to consider the devastated lands of Europe as a projection of the desolate lands of the Fisher King. Just as the Fisher King had suffered a terrible wound that desolated his lands, so too did Europe, quite literally, sustain a terrible wound as a result of the war efforts. This wound left both Europe and the Fisher King in an ailing state. As a result of the war efforts, entire stretches of land were obliterated, farmland was decimated, forests were devastated, and villages and cities were destroyed. As a result of this, Europe had quite literally become a desolate land, akin to the kingdom of the Fisher King. Similar to the subjects of the Fisher King, who must face the hardships of their wasteland and live with the harsh fate of their Ruler, so did the people of Europe had to live and deal with the hardships and wounds which Europe had suffered – wounds which were quite literally imprinted on the land. To consider the people of Europe in relation to the subjects of the Fisher King does not appear a far-fetched proposition, as Eliot’s poem “strongly reveals those fragmented lives of persons who suffered the consequences of the first world war through metaphors and fictitious characters” (Fuady, 2022, p. 6652) which could indeed proceed from the Fisher King from Troyes’ narrative. Similar to the Fisher King’s fate, Europe too would have to wait until a healing force is bestowed upon the land, or a boon of redemption is presented, so that the land may be made whole and the ruler’s wound - healed.

An intriguing parallel could also be drawn from another aspect of Troyes’ narrative. In “The Waste Land,” the unknown narrator at this point in the poem (for there are many other narrators), makes mention of “my cousin” (Eliot, “The Waste Land”) which has conventionally been interpreted (as per Eliot’s instructions in his endnotes) as an allusion to the memoirs of the Austrian Countess Marie Larisch, which recall her youthful experiences in the Habsburg court. Objectively, however, Eliot’s endnotes are traditionally considered as being not only deliberately misleading, but also quite evasive. As such, they give us the opportunity to question whether this small fragment, which appears in the scene

with Marie, which is itself also a fragment, could be interpreted in another way as well. This analysis does not wish to propose that the whole of this scene can be associated with a complementary narrative structure from Troyes' story, but that it could be possible that the reference which the narrator makes to his cousin, may perhaps function as yet another likely conjunction between the two texts. Although Troyes does not outline Percival's kinship in detail, Raffel speaks of this relationship in the afterword of his transition. There he writes the following:

Perceval's father has died of grief after his two older sons were killed on the same day, but his mother's kin play key roles in the romance. The Grail King is her brother and the Fisher King is her nephew, which means that the Fisher King is Perceval's cousin and the Grail King his uncle, although Chretien does not spell out the relationships" (Raffel, 1999, p. 297).

The fact that the Fisher King is Percival's cousin is further supported by Nordenhaug, who points us to that part of the story, where Percival's uncle informs him that: "the one they serve with the Grail is his brother, therefore Perceval's uncle who is the brother also of his mother, The Fisher King is his son, therefore Perceval's cousin" (Nordenhaug, 1962, p. 36). If we adhere to the perspective that the arid plane which the narrator describes complements The Fisher King's desolate Kingdom, and if accept the proposition that "the heart of light" (Eliot, "The Waste Land") is an allusion to The Grail, and that the silence of the narrator is comparable to that of Percival, then it does not appear far-fetched to speculate that Eliot could have encrypted the familial ties between these characters from Troyes's work in his own poem. Given the intruding proximity between these elements, it could be argued that the cousin which the narrator mentions is none other than The Fisher King himself. Yet, if he is the Fisher King, who is the narrator? Whose is the voice that not only manages to work its way past the multitude of other voices, but also to arouse in minds certain fragmentary glimpses from Percival's encounter with the Fisher King? Could it be Percival?

In Eliot's poem, there is no one central figure around which the poem unfolds. Rather than one focal point of narration, Eliot presents us with a kaleidoscope of narrators, whose accounts all unfold in fragments (varying in length and coherency). This lack of a centralized figure, through whose perspective the narrative unfolds, problematizes us viewing him as a Percival. Admittedly, however, amidst the multitude of voices and noises which comprise "The Waste Land," we can trace and distinguish a voice (amongst the many others), which reverberates certain fragmentary glimpses from Percival's encounter with the Fisher King. Although these fragments are far too partial and insufficient to be deemed monumental (see Booth, 2015, p.25), they do have the capacity to transport us, or to arouse in our mind, certain incomplete glimpses from Percival's quest. When viewed together, however, these fragments have a tendency to coalesce into a single voice which, though manifested at different stages in the development of the poem, is clear and distinct in a way that makes him easily identifiable as emanating from the work of Troyes. This

study does not intend to propose the idea that this echo is as monumental as Perceval's voice, for it is not; but it does want to advance the idea that when we take into account all the moments in which this one voice reverberates a given moment from Troyes's work, and consider them as a single thread, then these small shards, these tiny and fragmentary echoes, become the building blocks that could make up a large monument. For this reason, this research does not fully agree with Booth's proposition that:

One major difference between the waste lands in those legends and the wasted land of Eliot's poem is that in Eliot's poem, the characters of Fisher King and questing knight do not announce themselves as monumental. These figures appear, but fleetingly, and without creating any strong sense that they might be involved in the solution to big problems. They don't seem to be at the center of the action (Booth, 2015, p.25).

To some extent Booth's claim can even be considered as somewhat superficial, as there is no real possibility and no actual prospect for the Fisher King and for the Questing Knight to announce themselves as monumental in "The Waste Land" amidst the deliberate cacophony that resonates throughout the poem. This deliberate and meticulous arrangement of layers upon layers of different utterances, sounds, and clamor, prohibits any one voice, or any one figure, from becoming monumental. Admittedly, fragmentary echoes from different voices can be heard and perceived for brief intervals of time, yet these voices are immediately engulfed and consumed by other noises in a ceaseless kaleidoscope of cacophony. This perfect mixture of polyphonic chaos prevents any figure, voice, noise, or echo of standing out, of becoming fully prominent, or of becoming central; as, each voice and each figure is drowned and swept away in a ceaseless maelstrom of dissonance. Thus, there is no real possibility for these two figures to be at the center of attention as this storm of dissonance has no real center – in it, everyone and everything is equally swept away by cacophonous chaos.

This dissonance also indicates that there is no one central figure, no one central voice, and no one central narrative that has full meaning and prominence alone. What we can observe as a phenomenon in "The Waste Land" is the presence of multiple fragmentary narratives and voices, which reflect the profound fragmentation and disillusionment of modernity from traditional sources of collective meaning (myths, faith, and even God). This disintegration of society's collective views and beliefs is reflected in Eliot's poem through the multitude of voices that fail to communicate with each other. It is these voices that testify to the fact that Eliot's wastelander no longer belongs to a collective identity, but has disintegrated into separate and isolated beliefs, views, perspectives, and thoughts that fail to construct a common, collective, narrative, or a shared belief system. The many such perspectives that echo throughout Eliot's poem build layers upon layers of noise that is devoid of true meaning. Although Eliot's poem is saturated, even deliberately oversaturated, by such reverberations that attempt to verbalize a truthfulness of their own, their constant talking over one another prevents any meaning or truthfulness from coming

to light. But this is also intentional, as there is no one truth or one unified meaning that can unite the disintegrated collective consciousness of the wastelander. Within this polyphonic chaos, any source of meaning, even that which comes from the myth of The Fisher King and the Questing Knight is reduced to fragments or isolated echoes; in other words, their full symbolic meaning is defused, in such a way as to illustrate the idea that for the wastelander, these sources of thought can no longer fully provide guidance and edification – they, like the multitude of other such sources of meaning, have lost their full significance for the wastelander, and are therefore only fragments that can convey half-truths that are ultimately consumed by the multitude of other half-truths in this ocean of polyphonic chaos.

In “The Waste Land and Ash Wednesday” (1987), Hinchliffe highlights the words of I.A. Richards, who also scrutinized Eliot’s poem for the “absence of any ‘coherent intellectual thread’ on which items of the poem could be strung” (Hinchliffe, 1987, p. 14). What is more, Hinchliffe continues: “Richards felt that the search for such a thread was pointless, since the unity of the poem was in the ‘accord, contrast, and interaction of their emotional effects’ and not in any intellectual scheme” (Hinchliffe, 1987, p. 14). This scheme was also quite problematic as it was based on a multitude of allusions and voices which are intertwined in a seemingly incomprehensible framework. In this framework, as Hinchliffe indicates, readers must not only deal with layers upon layers of meaning, as well as different perspectives and beliefs, that are presented in an almost simultaneous manner; but also attempt to make an evaluation on the centrality of some of these positions (see, Hinchliffe, 1987, p. 15). Hinchliffe states that: “It is this realization of everything happening at once that can lead to chaos or, if the artist can find the pattern, unity” (Hinchliffe, 1987, p. 17).

In this respect, Eliot’s “The Waste Land” is somewhat of a paradox. On the one hand, throughout the course of the poem, Eliot presents us with a multitude of disjointed voices all attempting to verbalize certain disjunct and partial perspectives that they cannot collectively agree upon. This is to be expected, as:

The Waste Land looks at the dreariness of great modern cities, places of desolation but also anarchy and doubt. In the post-war world of shattered institutions, strained nerves and bankrupt ideals, life no longer seems 'serious or coherent’” (Hinchliffe, 1987, p. 15).

On the other hand, however, the poem nudges us toward the idea that collective meaning will not come to light until these voices begin to think together and are able to collectively articulate a collective truth (no matter how partial it may be). Until these voices come together and make sense of a collective narrative, or are able to express a single vision (regardless of how partial), they will forever remain captive to their fragmented chaos. Eliot, however, does not provide the wastelander with a clear path to follow in the search for collective meaning, nor does he build a collective monument around which the

wastelander can gather as a unified and common symbol of significance or direction. What he implies as an idea in "The Waste Land" is that the wastelanders must build this monument themselves, out of the many perspectives, visions, and beliefs that are scattered throughout the poem. These perspectives, when sifted in the right way, will serve as the building blocks through which the wastelanders can construct their monuments of collective meaning. Only when the wastelanders find the right fragments will they be able to build the right monuments to provide instruction and direction for healing.

If we look carefully into the maelstrom of chaos, we can perceive that Eliot exposes certain echoes in such a way as to show the reader that amidst the polyphonic chaos of the poem, there are voices that not only manage to resonate with one another, but also manage to complement one another in some way; that is, there are voices, or more precisely certain constructs that manage to connect and form meaningful associations with one another. In other words, there appears to be a pattern behind the chaos which Eliot creates in the poem. Yet, what could this pattern be? Hinchliffe highlights Matthiessen's claim that "Eliot's pattern was anthropology, myth and Jessie Weston" (Hinchliffe, 1987, p.17) which offers support to the proposition that the Fisher King myth can be viewed as one of the monuments of meaning which are constructed in the poem. Perhaps, this could be the reason why Eliot alludes to Troyes' work so systematically and with such precision. Through the series of fragments from Percival's encounter with the Fisher King that are scattered throughout the poem, Eliot is likely prompting his readers to "register surface similarities" (Hinchliffe, 1987, p.17), or to construct "chains of likeness" (Hinchliffe, 1987, p.19) among the different echoes that proceed from this myth; which run like a thread throughout the whole poem - from beginning to end. It is only when the material of this myth is sifted, however, out of the other such "(...) structures of parallel myths" (Hinchliffe, 1987, p.17) (for there are many more such parallels of meaning which form their own structure) and when certain images, symbols, and scenes are, as Hinchliffe puts it, judiciously selected from this myth can unity and meaning be found (see, Hinchliffe, 1987, p.18). Thus, as Hinchliffe indicates "the most radical (but simple) treatment of this tangle is (...) offered by Charles Moorman, who solves the problem of unity with the following formula: 'unity=myth'" (Hinchliffe, 1987, p.19).

Moorman's equation is important, not because it is correct, but because it points us where to look for some trace, however small and fragmentary, of unity. His claim, however, is flawed because he assumes, from the outset, that Eliot presents some kind of unity in the poem, or that the poem builds a collective monument of meaning around which the wastelander can rally, and which provides him with guidance, or direction, for overcoming his fallen condition. This, however, is not so. Since Eliot's poem presents a multitude of different viewpoints, a variety of different perspectives, a number of different beliefs and visions, both contemporary and archaic, it does not seem plausible to claim that such a simple equation could place all voices under a common denominator; but, neither should it. What the discerning reader can and should do is to place under a common denominator only those voices that can truly perform some meaningful function among themselves, and

these are not all voices; but only those that manage in some meaningful way to complement, elaborate, or build upon one another. These are precisely the voices that can create structures, as Hinchliffe put it, or chains, that convey some degree of meaning among themselves; in other words, these are the structures and chains, whose elements have a common denominators. For this reason, the current study proposes a revision of Moorman's formula from "unity = myth" to "*one* source of unity and meaning = *one* particular myth," whose elements could be added together and brought under a common denominator. It is important to emphasize the word "*one*" within this equation, as a universal source of unity and meaning does not exist in Eliot's "Waste Land." For it is much more appropriate to view the poem as a source of multiple monuments of meaning and unity, even too many, which in their own autonomous way could help the wastelander, as long as he can build and understand them, to overcome his fallen state.

This approach, however, is not without its critics. Hinchliffe points out that:

It is a commonplace that the interpretation of *The Waste Land* lies in analyzing the use of myth in the poem, and critics have frequently complained that this is merely to impose a mechanical unity on the poem: Eliot puts a scene from myth or literature close to a scene from modern life, and then leaves us to work out the effect of the comparison (Hinchliffe, 1987, p.19).

Mechanical unity aside, Hinchliffe also raises the question of whether an organic unity could exist in Eliot's poem. Given the multitude of voices and perspectives that resonate through the poem, such a claim could not be entirely true, he points out in his analysis, since, referring us to Moorman's words, the poem is in its own a hodgepodge (see, Hinchliffe, 1987, p.19). But when we consider the fact that most of the elements in this mixture come from myths, the most meaningfully unified being from the Arthurian cycle, he concludes that it is there that we might look for the common unifier to which the whole mixture boils down to (see Hinchliffe, 1987, p.19). According to him "all the images and the comparisons boil down to one image and one comparison: the basic metaphor involves the waste land of Arthurian myth" (Hinchliffe, 1987, p.19).

This statement, however, is not entirely true. On the one hand, we can indeed maintain that in "The Waste Land," Eliot puts an emphasis on the Arthurian cycle. To be more specific, he devotes considerable attention to one legend from this cycle, namely that of Percival and his quest for the Holy Grail. This is evident in the repeating character of these allusions, but also in the way he weaves them within the framework of his own poem. These references, unlike many others that appear at a certain point in the poem's development and are never called upon again afterwards, are present in "The Waste Land" from its beginning to its end. Quite literally, the poem ends with the Fisher King, "fishing, with the arid plane behind me" (Eliot, "The Waste Land"). For this reason, we really must, at least to some extent, agree with Hinchliffe's proposition that the image of "The Waste Land" might indeed be comparable to the desolate kingdom of the Fisher King of Arthurian legend. By considering the analyses of these allusions, as well as their possible symbolic

interpretations that have been proposed in this article, we can indeed, at least with some degree of confidence, make the assumption that Eliot's wasteland can be the wasteland of the Fisher King. Yet, to claim that this is the basic metaphor, is not entirely accurate, as this is only *one* of two such metaphors; the latter involves viewing "The Waste Land", as well as the wasteland which is portrayed in the poem, as comparable to Hell, as imagined by Dante.

Although this is not a work which aims to shed light on those moments in "The Waste Land" in which Eliot draws parallels with Dante's "Inferno," it is appropriate to make some sort of comment relating to Dante's presence in Eliot's poem since, like Troyes, he is there from the beginning. Such is the nature of Eliot's poetry that whenever a critic takes the arduous path of analyzing or commenting on anything by Eliot, no matter where he decides to start, or which path he decides to take, the conscious critic will always end up in the same place at some point in his/her research. This is the place where all the roads in Eliot's poetry converge. This is the place and moment in which Dante stands. And if the conscious researcher is to make some sort of meaningful advancement in his work, he must face and pay homage to Dante. Similar to the echoes from Troyes that Eliot weaves into his poem, in such a way that these seemingly separate and isolated reverberations manage to form, when considered together, apart from the cacophony of the multitude of other reverberations that resonate throughout the poem, a thread of meaningfully connected elements, the echoes he integrates from Dante also possess this property. When we consider those echoes that come from Dante's "Inferno," isolating them from the general noise that is created in the poem, we can perceive that, like those echoes that originate from Perceval and his encounter with the Fisher King, these reverberations also manage to converse with each other, in such a way that they complement, elaborate, or build one meaningful unit together – that of the "Inferno." Beginning with his allusion to the "unreal city," (Eliot, "The Waste Land") which critics have traditionally interpreted as an allusion to the city of Dis, moving to Eliot's allusions to "Canto III" and "Canto IV" with which he portrays the ordinary lives of the London clerks as comparable to that of hell, and arriving at his allusion to "Canto XXXII" in "What the Thunder Said" with which he conveys humanity as not only fallen, but also imprisoned within the icy waters of Cocytus. Like the echoes of Troyes, these allusions are all too deliberate; their very exposition in the poem's own contexts, and the specific way in which they are incorporated into the poem's structure, indicate that they are the product of strenuous planning and selection. Indeed, we might refer to it as selection, for Eliot has chosen such moments and elements which are relevant to the wastelander and his condition in some way.

It is these voices, which are highlighted by Eliot for a reason (through their various resonances at different stages of the poem's development), and which manage to complement one another amidst all the noise, that provide the wastelanders with the building blocks for the construction of two pivotal monuments, through which two fundamental messages about the condition of the wastelanders are asserted. On the one hand, through the multitude of fragmentary echoes and voices which emanate from Dante's

“Inferno,” and which manage to converse in such a way amid the other noises that, when taken together, and considered as a single thread, manage to create the monument of “Inferno” itself, which serves as a testament for the fallen state of the wastelander, whose life has become comparable to that of Hell. On the other hand, by means of the echoes and voices which resonate from Troyes’ narrative, and which also manage to commune with each other, in such a way that when they are considered together, as one voice, they succeed in constructing the monument of “Percival, The Story of the Grail,” which symbolizes the possibility of healing through a quest.

Regardless of the fact that “Chretien was never able to tell the final outcome of Perceval's quest” (Nordenhaug, 1962, p. 45), there is a common consensus that “whether he achieved his goal or not it is Perceval’s striving, his quest which is important” (Nordenhaug, 1962, p. 45). Yet, what is Percival’s quest? Nordenhaug explains that the quest of the knight has two sides which run in parallel to one another. On the one hand, “the main external object of the quest was the restoration to health and vigor of a suffering king whose infirmity (...) had a disastrous effect upon his kingdom” (Nordenhaug, 1962, p.45). On the other hand, however, the quest becomes a quest for God. The latter is further elaborated upon in the following passage:

Because knowledge of the Grail was the object of his quest, the Grail in some measure became symbolic of the quest. In that his quest was unsuccessful until he had repented for his sins and found God again, the quest is not just a search for the meaning of the Grail, but also a search for God, although Perceval did not realize this right away. Hence the Grail being a symbol of his quest, and the quest being a quest for God, the Grail has become a symbol of Perceval's quest for God (Nordenhaug, 1962, pp. 45-46).

In relation to this, Hinchcliffe remarks that: “few readers at the time saw ‘The Waste Land’ as a religious poem; most with some justice saw it as the disillusionment of a generation that was lost” (Hinchcliffe, 1987, p. 43). Nonetheless, “the idea of God abandoning man, of pilgrimage from imperfection to perfection, of the world as a waste land as a prerequisite to experiencing it in faith” (Hinchcliffe, 1987, p.46), were reflected in Eliot’s poetry as early as 1922 – the year he published “The Waste Land.” Within the framework of “The Waste Land” we can also perceive that there is an active search for God as well as for salvation, but this search is presented in a rather indirect, evasive, and even roundabout way – a standard for Eliot’s poetry. That is to say, there is no direct quest within Eliot’s poem that is clearly traceable and episodic, as there is in Troyes, but there is a seeking that we might compare with that of Perceval from Troyes' story. This search is expressed in the quest for, as well as the longing for water, which is a leading motif in Eliot's poem. Although Eliot never explicitly states this, like Troyes, water, as it would seem, becomes a possible redemptive force that could have the ability to heal not only the desolate kingdom of the Fisher King, but also the devastated land from Eliot’s poem as well. In order to attempt to throw some light on the symbolic meaning and function of water in these two

texts and how that function is related to the prospect of healing, we must begin our quest for answers in the endnotes to Eliot's poem, where he states that:

Not only the title, but the plan and a good deal of the incidental symbolism of the poem were suggested by Miss Jessie L. Weston's book on the Grail legend: *From Ritual to Romance* (Cambridge). Indeed, so deeply am I indebted, Miss Weston's book will elucidate the difficulties of the poem much better than my notes can do; and I recommend it (apart from the great interest of the book itself) to any who think such elucidation of the poem worth the trouble (Eliot, "Endnotes").

"Chapter Three" of Weston's book appears highly revealing in this regard, as it precisely deals with the relationship between water and land – a relationship which is reflected in both Troyes' work, but also that of Eliot. In her book, Weston explains that the archetype behind the construct of the arid land in decline, and of the yearning for water and its healing properties is inspired by the:

actual bodily needs and requirements of a mainly agricultural population, i.e., of a people that depend upon the fruits of the earth for their subsistence, and to whom the regular and ordered sequence of the processes of Nature was a vital necessity. Their hymns and prayers, and, as we have strong reason to suppose, their dramatic ritual, were devised for the main purpose of obtaining from the gods of their worship that which was essential to ensure their well-being and the fertility of their land—warmth, sunshine, above all, sufficient water (Weston, 1997, pp.21-22).

Weston highlights that "the boon of rain and abundant water" (Weston, 1977, p.22) is "precisely the feat by which the Grail heroes, Gawain and Perceval, rejoiced the hearts of a suffering folk, i.e., the restoration of the rivers to their channels, the 'Freeing of the Waters'" (Weston, 1977, p. 22). Weston also states that the suffering of the folk (and of the land) is also tied to the Fisher King's health:

We have already seen that the personality of the King, the nature of the disability under which he is suffering, and the reflex effect exercised upon his folk and his land, correspond, in a most striking manner, to the intimate relation at one time held to exist between the ruler and his land; a relation mainly dependent upon the identification of the King with the Divine principle of Life and Fertility" (Weston, 1977, p.69).

As water is traditionally associated with cleansing, purification, and renewal, the search, or yearning for it symbolize two things. On the one hand, water becomes a symbol for the Grail itself – the thing that will wash away the sickness from the land and restore, through its life-giving and life-sustaining power, the health of the King and the fertility of his kingdom. On the other hand, the yearning and active search for water symbolizes Perceval's seeking, or questing, for the Grail itself – the Godly boon that will heal, unify, and restore.

Yet, water is not only presented as a coveted boon in “The Waste Land,” its portrayal in Troyes’s story also depicts it as something that is vital to the well-being of the Fisher King as well as to his land. In other words, the way water is presented in Troyes’ narrative is just as symbolic as it is in Eliot’s poem. In particular, the way the Fisher King is situated in relation to water is the thing that piques the interest of the researcher. In his story, Troyes depicts the Fisher King as positioned next to water, which we could argue holds symbolic meaning. We know that water, as a Biblical symbol, has the ability to heal, cure, restore, renew, and purify – all things that the Fisher King is in great need of. In this regard, his position is quite ironic and paradoxical. On the one hand, he himself is situated next to water, the thing that has the ability and the capacity to heal and purify him, on the other, he remains unhealed and uncured. We can make the assumption that salvation or redemption is within his reach, yet it remains unreachable and unattainable without the right intercession on someone’s behalf. The other thing to pay attention to when addressing the symbolism of water is the fact that the Fisher King is fishing. Here it is only proper to raise the question of whether he is really trying to catch fish, or is the act of fishing a metaphor for something else? If we interpret his fishing literally, we must agree with Troyes’ story that this is the King’s only pastime – it is the only thing that distracts him from his otherwise dire state. If we accept that the catching of fish has a metaphorical meaning, then the act of fishing, if we adhere to its biblical interpretation, could be indicative of the “outreach and efforts needed to bring people to faith in Christ” (David, 2014). When we consider his fishing from this perspective, we could assume that the act itself is indicative of his own efforts to draw closer to God. Be that as it may, the fact is that he is near the water, but not in contact with it, which could be interpreted as a spiritual void that must be bridged before healing and purification can be initiated. This, in turn, creates a visual paradox, as the text depicts an abundance of water that exists in parallel with a desolate Kingdom that is in desperate need of water. We must not forget that this is also the case with “The Waste Land.” As much as we comment on the aridity and barrenness that has engulfed the land, we must not forget that the Thames flows through Eliot’s desolate plain. Despite the fact that the river is presented as “broken” (Eliot, “The Waste Land”) and polluted by “empty bottles, sandwich papers, / silk handkerchiefs, cardboard boxes, cigarette ends” (Eliot, “The Waste Land”) – it is still a source of water that the wastelanders crave, and that the land desperately needs. Like the water that flows through the kingdom of the Fisher King, this water does not heal the land – it is there, within reach, but is also unattainable until the right intercession (just like the Grail). As in the case of the Fisher King, the land is trapped in a paradox – healing is so close, but remains unattainable until Europe does not bridge the same gap that stands before the Fisher King and his water. Although water is physically present in both narratives, its healing properties are not attainable for the wastelander and for the Fisher King which becomes symbolic for a spiritual void that must be overcome if the land and ruler are to be healed.

This void is to be mastered by “the most perfect of [Knights]” (Newell, 1897, p. 117), who himself, suffers from a spiritual deficit which in time he overcomes. Here again we find

another point of correspondence between Eliot's poem and Troyes' story. From Troyes's narrative, we learn that Perceval's spiritual deficiency is the fact that he forgets about God during his wanderings. "Perceval eventually forgets God and does not enter a church for five years until the Good Friday on which he meets the penitents, one of whom again gives him a summary of the tenets of Christian faith" (Raffel, 1999, p.300). From the section of this study that briefly summarizes and sketches the spiritual landscape of Eliot's poem, we know that there has been ample research and analysis done to support the idea that one of the aims of the poem is to portray the spiritual desolation of the wastelander, whose faith in God has been displaced by alienation and disillusionment. For this reason, we can make the proposition that, in this respect, we can place both Perceval and the wastelanders from Eliot's poem under a common denominator – that of their lacking faith. But that's where the similarities, at least those that are evident on a surface level, end. The parallel between the wastelanders and Perceval is problematized by the fact that there is no monumental figure, like Perceval, who sets out on a quest in Eliot's poem. We have mentioned before that there are multiple voices which resonate across the space of "The Waste Land." Each of these voices seeks, offers, shares, speaks, some individual fragment. That is, within the framework of the poem, there is no one thing being sought, no one truth being offered, no one purpose being shared, and no one common vehicle of meaning being expressed and accepted by all. It seems that everyone is looking, longing, and thinking about something individual. This seems so at least on a surface level reading of Eliot's poem. The reality, however, seems to be somewhat different. The critical reader and the discerning critic will perceive a moment in which the voices of the wastelanders transition from the individual "I" to the collective "we," which signals, regardless of how fleeting, that there is something, some purpose, that can unite the voices of the wastelanders into a common voice. This voice is most prominent precisely in the moments when the wastelanders seek and express their yearning for water (the Grail). It is precisely in the wastelanders quest for water do they align themselves most prominently with Perceval, so much so that the quest for water becomes the quest for the Grail. Yet, this only occurs when the wastelanders transition from the fragmentary "I" to the collective and unified "we" which highlights the presence of a shared vision. We need not forget that Perceval's quest is not individual. That is, he does not set out to find the Grail for any need of his own. He seeks the Grail to heal both the Fisher King and his *entire* Kingdom. In other words, his quest is the quest of the entire Kingdom. It is this idea that is expressed in Eliot's poem. The moment that the wastelanders begin to speak of "we," they overcome the fragmentation of the individual in favor of the common desire for healing. It is in this common ideal that they come closest to Perceval, not because of any heroic feat, but because of their shared spiritual longing to be healed together, in one way, through one object, and one quest – the Grail.

Yet, the question is, can we talk about the presence of a quest in Eliot's poem in the full sense of the word? The simple answer is no, because the elements that Eliot provides us with are too few, too fragmentary, and too partial for us to be able to assemble a complete and meaningful timeline that encompasses the development of such a quest. In other words, we cannot, at least not in the same clear and sequential manner, trace the development of

Percival's quest, as it is presented in the writing of Troyes. This, however, does not prevent us from discerning that certain fragmentary glimpses from this quest have been projected onto "The Waste Land" for a specific reason. It is safe to assume that there is premeditated reasoning behind these fragments, as when we consider them as a linear thread, we can arrange them in such a way so that they can follow the course of Percival's narrative. The encounter with the Fisher King, the depiction of the devastated land, the sighting of the Grail, the silence of the Questing Knight, just to name a few, all contribute to the idea that Percival's quest is, indeed, projected onto "The Waste Land." Regardless of the fact these episodes are not presented in the same sequential and consecutive manner as they are depicted in Troyes' writing, we can fairly easily arrange Eliot's allusions to "Perceval, the Story of the Grail" in such a way so as to fit Troyes's chronology. Although, Percival's questing in "The Waste Land" is not as fully articulated as it is in Troyes's writing, it gives us just enough to understand that "the poem summarizes the Grail legend: not in the usual order but retaining all the principal incidents adapted to a modern setting" (Hinchliffe, 1987, p. 62). This approach is at the heart of Eliot's mythical method in which conventional narrative structures are replaced by mythological constructs (see, Cuba and Schuchard, 2014, p.479) as "a way of controlling, of ordering, of giving a shape and a significance to the immense panorama of futility and anarchy which is contemporary history" (Cuba and Schuchard, 2014, p.479). As such, "The Waste Land", as Freer and Bell indicate, shows clear signs that it is dependent on not only on the myth of the Grail, but also on the motif of journeying and questing for redemption through the Holy Grail (see, Freer & Bell, 2016, p. 2).

Yet, is the Grail recovered and is the land cured in Eliot's poem? Whether inspired by the open ending of Troyes' story or not, the fact is that Eliot's "Waste Land" also ends in a comparable cliffhanger. Essentially, we do not know for certain, like in Troyes's narrative, whether the Grail is recovered, the ruler healed, and the land restored. These questions are never truly answered neither by the ending of Eliot's poem, nor by the ending of "Perceval, the Story of the Grail." What we do know for certain is that the moment of healing and rejuvenation will come through water. Yet water, or in the case of Eliot's poem, rain, does not fall upon the wasteland. It is essential that we highlight this fact, as some critics believe that "The Waste Land" is healed and unity is restored; however, this is not the case. Nowhere in the poem's last part does Eliot indicate, or even attempt to imply that the purifying rain makes contact with the land and thus heals and purifies it. What the poem's last part does indicate, however, and this is presented rather directly and without any form or manner of covert masquerading on Eliot's part, is the fact that there is an anticipation for rain. In other words, there are sure signs and indicators that rain will come and fall upon the devastated land, yet this time is not now. We know that the moment of purification is not now, as the poem's last part quite directly indicates that the "damp gust / [is] bringing rain" (Eliot, "The Waste Land") and that the "limp leaves / waited for rain" (Eliot, "The Waste Land") and that the whole land is "humped in silence" (Eliot, "The Waste Land") in anticipation for this rain; yet, this rain is still not here. Although the clouds have gathered in the distance and although they appear to carry rain, this rain is still far away and must

still travel a certain distance before it reaches the land. Regardless of the fact that it is within reach, the land and its people must wait before the rain reaches them. Until that moment comes, if it comes at all – for we do not know for certain, the land will remain devastated and the King’s wound will remain unhealed. Booth supports this argument by writing the following: “thunder implies rain, and rain is what the voices in the poem have been wishing for: rain, fertility, rebirth, springtime. Yet there is no sense of relief here. Instead, there is anxiety, obsessive reiteration, and a lack of narrative thread” (Booth, 2015, p. 197). This is quite directly portrayed in the poem’s last part which again conjures up the image of the Fisher King, who is “[sitting] upon the shore / fishing, with the arid plane behind [him]” (Eliot, “The Waste Land”). The fact that he is sitting indicates that his wound persists, the fact that his land is still arid indicates that the land has not yet been healed. Like Troyes’ ending, we never really witness the healing of the waste land and the healing of the King. Whether this is intentional or not we cannot say, but the similarities are far too many and far too precise to be deemed a coincidence.

What we do know for certain is the fact that in both texts we have a King with a problem and “the problem of the king has spilled over into his kingdom: the wasted king produces a waste land” (Booth, 2015, p.23). In both texts “the waste land is eventually diagnosed as the symptom of the problem rather than the problem itself; the source of the national trauma really resides in the body of one man, whether that man is the Fisher King” (Booth, 2015, p.25) or in Europe as a whole. Regardless of how we consider to embody this trauma, “the central element that holds true [...] is the fact that the problem of the king produces a problem of the land” (Booth, 2015, p.24) which is to be overcome by a quest which is supposed to culminate with the “asking [of] a question – about the king and his problem, or about the relationship between the two, or about the Grail, or about the situation in general” (Booth, 2015, p.24). What is more, we also know that both works build the anticipation of asking the question which, as Booth indicates, “[is the] the cure; the restoration of the king and his land occur simultaneously when the knight does the asking properly” (Booth, 2015, p.24). Like Troyes’ narrative this question is never revealed to have been properly answered in Eliot’s poem as well. Like in Percival’s account there is an anticipation of this question, but it is never actually verbalized; and, as the question is never verbalized, the quest is never actually completed in both “The Waste Land” and in Troyes’ “Percival.” Booth proposes that the very meaning of the word quest implies this. “Quest and question derive from a common Latin root meaning to inquire, the quest is completed by the articulation of questions: etymologically, questions constitute both the itinerary and the destination of a quest” (Booth, 2015, p. 24). As the question is never articulated properly (at the right time and the right place) the quest is never actually completed. This is the reason why the wasteland is not restored at the end of Eliot’s poem, but rather ends without the land and king being healed, like in Troyes’ unfinished “Perceval, the Story of the Grail.” What is interesting is that while both texts end with open endings, they do something very important in the course of these endings – they communicate the means of restoration. In other words, even though in the original, Perceval fails to heal the King and his land, he at least understands what he needs to do to make it

happen. By the end of the narrative, he has acquired the necessary knowledge, not only of his personality defects, but also of the correct course of action that would ensure his success should such an opportunity arise again. The same thing happens in Eliot's "The Waste Land." Although the land is not healed from the rain (the Grail), and the wastelanders yearning for water is not satisfied (i.e., the quest is not yet realized), they at least understand that they must overcome their own spiritual deficiencies (like Perceval himself) before the rain can pour down and heal the land. Yet this will only happen when the wastelanders realize that both the path to the Grail, as well as that to the coveted water, all lead to God (as is also the case with Troyes' story). Fuady is thus shrewd in observing that "The Waste Land is [...] a call to modern persons back into the world of faith in God" (Fuady, 2022, p. 6654), a call which Eliot realized through Arthurian myth, which according to Hinchliffe, was the perfect objective correlative for curing the wasteland (see Hinchliffe, 1987, p.19) – a cure, which according to Hinchliffe, "is religious in nature" (Hinchliffe, 1987, p.19).

References

- Al Fuady, A. A. S. (2022). Literature Fills the Silences of History: Explaining the Miseries of War Through an Analysis of T.S. Eliot's *The Waste Land*. *Webology*, 19(1), 6650–6659.
- Bell, M., & Freer, S. (2016). *Religion and myth in T.S. Eliot's poetry* (1st ed.). Cambridge Scholars Publishing.
- Booth, A. (2015). *Reading The Waste Land from Bottom Up*. Palgrave Macmillan.
- Bryant, N. (2004). *The legend of the Grail*. D. S. Brewer, Cambridge.
- Chrétien de Troyes. (1999). *Perceval: The story of the Grail* (B. Raffel, Trans.). Yale University Press.
- Creekmore, B. B. (1982). The Tarot Fortune in *The Waste Land*. *The Johns Hopkins University Press*, 49(4), 908–928. <https://www.jstor.org/stable/2872904>
- Cuda, A., & Schuchard, R. (Eds.). (2014). *The complete prose of T. S. Eliot. Volume 2: The perfect critic, 1919–1926*. Faber and Faber Ltd; Johns Hopkins University Press.
- David, P. (2024, November 17). Bible verses about fishing. *Bible Repository*. <https://biblerepository.com/bible-verses-about-fishing/>
- Eliot, T. S. (n.d.). *Endnotes*. *The Waste Land Project*. Winding Way. <https://wasteland.windingway.org/endnotes>
- Eliot, T. S. (n.d.). *The Waste Land*. Poetry Foundation. <https://www.poetryfoundation.org/poems/47311/the-waste-land>
- Frey, A. (2022, June 1). T. S. Eliot and the Holy Grail. *JSTOR Daily*. <https://daily.jstor.org/t-s-eliot-and-the-holy-grail/>

Gaur, L., & Mudgil, M. (2023). Loss of traditional value and spiritual emptiness in The Waste Land. *BL College Journal*, 5(2), 66–73.

Hinchliffe, A. P. (1987). *The Waste Land and Ash Wednesday*. Macmillan Publishers Ltd.

Newell, W. (1897). The Legend of the Holy Grail. I. The Perceval of Crestien. *The Journal of American Folklore*, 10(37), 117-134. <https://doi.org/10.2307/533751>

Nordenhaug, K. (1962). *The Symbolism of the Holy Grail: A Comparative Analysis of the Grail in Perceval ou Le Conte del Graal by Chretien de Troyes and Parzival by Wolfram von Eschenbach*. University of Richmond.

Rhee, S. (2012). *Post-war Europe: The Waste Land as a metaphor*. Liberty University.

Weston, J. L. (1997). *From Ritual to Romance*. Dover Publications Inc.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.21.24>

Volume 9/1

2025 p. 456-458

**BOOK REVIEW:
70 YEARS OF BULGARIAN STUDIES IN BUDAPEST**

Martin HENZELMANN*

ABSTRACT

The present study is a book review of a recent volume published in honor of Bulgarian Studies at Eötvös Loránd University in Budapest. At 159 pages, the book brings together papers from Hungary, Bulgaria and the Czech Republic. This publication reinforces the academic ties between Hungary and Bulgaria, and it gives new insights into Bulgarian studies.

Keywords: *Bulgarian Studies, Budapest, Book Review.*

Mária Dudás (szerk./ред.). 70 години българска филология в Будапеща. Юбилеен сборник по повод 70 години от основаването на специалността „Българска филология“ в Университета „Лоранд Йотвъш“ в Будапеща. Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica. Budapest: ELTE BTK, 2024. 159 pp. ISBN: 978-963-489-767-5

(Mária Dudás (ed.). 70 years of Bulgarian studies in Budapest. A jubilee volume on the occasion of the 70th anniversary of the founding of “Bulgarian Studies” at the Eötvös Loránd University in Budapest. Opera Slavica Budapestinensia. Symposia Slavica. Budapest: ELTE BTK, 2024. 159 pp. ISBN: 978-963-489-767-5)

Budapest’s Eötvös Loránd University (ELTE) has long been a major hub for Bulgarian studies outside of Bulgaria. For over 70 years, the discipline has been an important pillar of Hungarian Slavic Studies, which traditionally has a strong South Slavic orientation. This can of course be explained by Hungary’s geographical proximity to the South Slavs

* Privatdozent (Associate professor), Dr. habil., University of Greifswald, Department of Slavonic Studies, E-mail: martin.henzelmann@uni-greifswald.de, ORCID: 0000-0003-0812-6508, Greifswald, Germany.

and the country's diverse ethnic composition, while the university's institutional structures provide a solid basis for academic work on South Slavic and Bulgarian topics.

The reviewed volume commemorates the 70th anniversary of Bulgarian Studies at the ELTE with ten studies by authors from various countries, demonstrating the university's strong international profile. Cross-border cooperation is vital for small disciplines like Bulgarian studies, and the contents of the volume bear witness to these efforts.

In her short foreword, the editor Mária Dudás contextualizes and discusses the publication's significance, recalling how Bulgarian Studies were first established in Budapest in the academic year of 1952/53. Important conferences have since marked such occasions as the program's 35th and 60th anniversaries. Now, this volume seeks to further elevate Bulgarian Studies in Hungary both locally and on the international stage (pp. 7–8).

The collection of studies is arranged alphabetically by author and written in Bulgarian, with each text accompanied by an English abstract. Thematically, the contributions cover a very broad spectrum, addressing various linguistic and literary issues. Krasimira Aleksova's study focuses on the evidential verb category, which she analyzes based on electronic corpora (pp. 9–25). Mária Dudás then traces the development of Bulgarian studies in Budapest (pp. 27–36), presenting the subject's history and primary representatives in a revealing manner. Notably, in the 1970s and 1980s, interest in Bulgarian philology was so high that students had to be divided into several groups (p. 29). The institute's publishing activities are also outlined (p. 35), providing insight into its academic focus and evolving research priorities. The next paper by Elena Krejčová and Nadežda Staljanova examines political communication in times of crisis in Bulgaria and the Czech Republic (pp. 37–49), after which Krisztina Menyhárt draws connections between Hungarian and Bulgarian folkloric texts (pp. 51–64).

A current topic that finds reflection also in lexicology is the difficult situation in Ukraine, which has led to the emergence of expressive lexis and neologisms in the Bulgarian language. Marinela Mladenova examines these linguistic innovations (pp. 65–79) while pointing out that some examples remain mere occasionalisms (p. 78). The subsequent study by Božana Niševa, Mihaela Kuzmova and Štefan Pilát continues in the field of lexicology, presenting their work on the retro-digitization of a Bulgarian-Czech dictionary originally published in 1959 (pp. 81–105).

Shifting the focus, Natalia Nyagolova examines the question of literary geography through a novel by Vasil Popov that was initially criticized under Socialism but has recently been rehabilitated (pp. 107–119). Gergana Padareva-Ilieva then evaluates students' motivation for enrolling in Bulgarian studies at the universities in Sofia and Blagoevgrad (pp. 121–129), after which Yofka Tisheva discusses several striking features of the spoken Bulgarian language (pp. 131–142). Finally, the volume concludes with an insightful study by Veneta Yankova on the "Collection of At. Iliev" from 1889, a

document housed at the university library in Budapest that provides important evidence of academic exchange between Hungary and Bulgaria (pp. 143–158).

The volume thus brings together authors from Hungary, Bulgaria and the Czech Republic to show how topics relevant in current Bulgarian studies are being received in the Hungarian context. The editor's effort in preparing this volume is commendable, as it reflects the international significance of the 70th anniversary of Bulgarian studies at the ELTE. The publication also reinforces the academic ties between Hungary and Bulgaria, and will help to increase interest in the Bulgarian language and its body of literature both inside Hungary and beyond its borders.

